

คู่มือการศึกษา
คัมภีร์มหาปฏิจจาน

รวบรวม

โดย

อาจารย์ปราโมช น้อยวัฒน์

จัดพิมพ์เป็นวิทยาทาน ประกอบการศึกษา

คำนำ

คู่มือมหาปรัชญาแล่มนี้ ข้าพเจ้าได้รวบรวมมาจากคำสอนของท่านอาจารย์พระมหาแสง โชติปาโล และท่านอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษามหาปรัชญาในเบื้องต้นเท่านั้น หนังสือเล่มนี้ย่อมจะมีข้อความผิดพลาด ขาดตกบกพร่องไปตามสติปัญญาน้อยของผู้รวบรวม ก็ขอภัยในความไม่รู้ของตนเอง และขอความกรุณาท่านผู้รู้ช่วยแก้ไขข้อความที่ผิดพลาดให้ถูกต้องสมบูรณ์ด้วย จะเป็นพระคุณยิ่ง

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขอกราบบูชาพระคุณท่านอาจารย์ผู้ประศาสน์ความรู้ให้แก่ข้าพเจ้าด้วยความเคารพยิ่ง และขออนุโมทนาแต่ท่านนักศึกษาพระอภิธรรมและผู้ใคร่ในธรรม ผู้มีจิตศรัทธาแรงกล้าร่วมกันบริจาตทรัพย์ เพื่อเป็นธรรมทาน อันเป็นเหตุให้เกิดสติปัญญา เข้าถึงเหตุผลคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาให้สถาพรสืบต่อไป ด้วยความปีติยินดีอย่างยิ่ง ขอให้ท่านทั้งหลายจงได้บรรลุอมตธรรม ถึงที่สุดแห่งทุกข์โดยทั่วกันเทอญ.

ปราโมช น้อยวัฒน์

“ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส ”

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่สอง

เนื่องจากคู่มือการศึกษาคัมภีร์มหาปัฏฐานที่จัดพิมพ์ครั้งแรก โดยมูลนิธิเนบ มหานิราณท์ ได้หมดลง แต่มีผู้สนใจในการศึกษาคัมภีร์นี้มีจำนวนมากขึ้น ทางโครงการพุทธศาสนศึกษาวัดบูรณศิริมาตยาราม และนักศึกษาทั้งหลายจึงได้ร่วมมือกันจัดพิมพ์คู่มือการศึกษาคัมภีร์มหาปัฏฐานขึ้นใหม่ โดยปรับปรุงแก้ไขคำผิดและข้อความที่บกพร่องบางอย่างให้ถูกต้อง ถ้าหากว่ายังมีข้อบกพร่องและผิดพลาดประการใด ก็ขออภัยและหวังว่าจะได้รับการแนะนำแก้ไขจากท่านผู้รู้ในกาลต่อไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้อาศัยคุณอุไรพรรณ พิพัฒน์ไพบูลย์ และลูกๆช่วยกันพิมพ์ต้นฉบับด้วยความเต็มใจอย่างยิ่ง และอ.นิตา เชนะกุล ได้ช่วยตรวจแก้คำผิดให้ถูกต้อง ตลอดจนท่านผู้มีจิตศรัทธาได้ช่วยกันบริจาคทุนทรัพย์ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ จึงขออนุโมทนาสาธุการแด่ทุกๆท่านที่มีส่วนช่วยให้คู่มือการศึกษาคัมภีร์มหาปัฏฐานนี้สำเร็จลงด้วยดี ขอให้ทุกๆท่านจงเจริญในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ได้มีดวงตาเห็นธรรม นำตนให้พ้นจากทุกข์โดยเร็วพลัน และขอกราบบูชาพระคุณท่านอาจารย์ผู้ประศาสน์ความรู้ให้แก่ศิษย์ด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

ปราโมช น้อยวัฒน์

๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗

“ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส ”

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่สาม

เนื่องจากการพิมพ์ “คู่มือการศึกษา คัมภีร์มหาปฏฺฐาน” ครั้งที่สอง นั้น ยังมีคำผิดและมีข้อบกพร่องอยู่มาก ในการพิมพ์ครั้งที่สามนี้ ได้รับความร่วมมือจากคณะศิษย์และผู้มีจิตศรัทธาช่วยกับบรรณาการ และ ช่วยตรวจแก้คำผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์สุภาภรณ์ โรจน์พลากร ได้กรุณาแจ้งคำผิดทั้งในพระบาลีและที่เป็นภาษาไทยด้วย จึงขอ อนุโมทนา ขอบคุณแต่อาจารย์และทุกท่านที่ช่วยให้ “คู่มือการศึกษา คัมภีร์มหาปฏฺฐาน” เล่มนี้ได้รับการปรับปรุง และแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ ยิ่งขึ้น

ข้าพเจ้าขอกราบบูชาพระคุณของท่านอาจารย์ทุกท่าน ผู้ให้ความรู้แก่ข้าพเจ้า ทั้งในด้านปริยัติและการปฏิบัติด้วยความเคารพ อย่างยิ่ง

ขออานุภาพแห่งพระรัตนตรัย และอานิสงส์ของการศึกษา “คัมภีร์มหาปฏฺฐาน” นี้ จงให้ทุกท่านมีความเจริญในธรรมของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้ได้มีดวงตาเห็นธรรมอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ทั้งปวงในวัฏฏะโดยเร็วพลัน.

ปราโมช น้อยวัฒน์

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

	หน้า
ความสำคัญของคัมภีร์มหาปฏุฐาน	๑
ความหมายของมหาปฏุฐาน	๕
ความหมายของปัจจย ๒๔	๙
ปัจจย ๒๔ แบ่งเป็น ๖ ประเภท	๑๒
อธิบายปัจจย ๖ ประเภท	๑๒
ปัจจย ๒๔ แจกเป็น ๕๐, ๕๒ ปัจจย	๓๘
เหตุผลในการแสดงลำดับของปัจจย ๒๔	๔๐
องค์ธรรมของปัจจยและปัจจยুবันในปัจจย ๒๔	๔๒
กุสลติกมาติกา ปัญหาวาระอนุโลม নয়	๔๗
เหตุปัจจย	๕๑
ปัญหาวาระของเหตุปัจจย	๖๒
อรรถกถาแก้อุทเทสเหตุปัจจย	๗๑
อรรถกถาแก่นิทเทสเหตุปัจจย	๗๓
อาร์มมณปัจจย	๗๘
คาถาสังคหอาร์มณ	๘๔
การจำแนกอาร์มณในนิทเทสอาร์มมณปัจจย	๙๒
อธิบายบัญญัติอาร์มณ	๙๕
แสดงวิธีจิตในอาร์มณบัญญัติ	๙๖
ปัญหาวาระของอาร์มณปัจจย	๙๘
อธิปติปัจจย	๑๓๓
สหชาตาริปติปัจจย	๑๓๔
ปัญหาวาระของสหชาตาริปติปัจจย	๑๓๘
อาร์มมณาริปติปัจจย	๑๔๘
ปัญหาวาระของอาร์มณาริปติปัจจย	๑๕๑
วัตถอาร์มมณปุเรชาตาริปติปัจจย	๑๖๘

ปัญหาวาระของวัดถ้ำมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย	๑๗๐
อนันตรปัจฉัย	๑๗๑
ปัญหาวาระของอนันตรปัจฉัย	๑๗๘
สมันนตรปัจฉัย	๑๘๖
สหชาตปัจฉัย	๑๘๙
ปัญหาวาระของสหชาตปัจฉัย	๑๙๑
อัญญมัญญปัจฉัย	๑๙๙
ปัญหาวาระของอัญญมัญญปัจฉัย	๒๐๐
นิสสยปัจฉัย	๒๐๕
สหชาตนิสสยปัจฉัย	๒๐๗
วัดถูปุเรชาตนิสสยปัจฉัย	๒๐๘
ปัญหาวาระของวัดถูปุเรชาตนิสสยปัจฉัย	๒๑๔
ปัญหาวาระของนิสสยปัจฉัยในมิสสกกบท	๒๑๘
วัดถ้ำมณปูเรชาตนิสสยปัจฉัย	๒๒๐
ปัญหาวาระของวัดถ้ำมณปูเรชาตนิสสยปัจฉัย	๒๒๑
อุปนิสสยปัจฉัย	๒๒๗
อารัมมณูปนิสสยปัจฉัย	๒๒๘
อนันตรูปนิสสยปัจฉัย	๒๒๙
ปกตูปนิสสยปัจฉัย	๒๓๐
ปัญหาวาระของปกตูปนิสสยปัจฉัย	๒๓๓
ปุเรชาตปัจฉัย	๒๖๒
วัดถูปุเรชาตปัจฉัย	๒๖๕
วัดถ้ำมณปูเรชาตปัจฉัย	๒๖๕
อารัมมณปูเรชาตปัจฉัย	๒๖๕
ปัญหาวาระของอารัมมณปูเรชาตปัจฉัย	๒๖๗
ปัจฉาชาตปัจฉัย	๒๗๖
ปัญหาวาระของปัจฉาชาตปัจฉัย	๒๗๙

อาเสวนปัจจัย	๒๘๔
ปัญหาวาระของอาเสวนปัจจัย	๒๘๗
กัมมปัจจัย	๒๙๐
สหชาตกัมมปัจจัย	๒๙๙
ปัญหาวาระของสหชาตกัมมปัจจัย	๓๐๐
นानักขณิกกัมมปัจจัย	๓๐๕
ปัญหาวาระของนานักขณิกกัมมปัจจัย	๓๐๘
อนันตรกัมมปัจจัย และปัญหาวาระ	๓๑๕
วิปากปัจจัย	๓๑๖
ปัญหาวาระของวิปากปัจจัย	๓๒๐
อาหารปัจจัย	๓๒๕
รูปอาหารปัจจัย	๓๒๗
ปัญหาวาระของรูปอาหารปัจจัย	๓๓๒
นามอาหารปัจจัย	๓๓๓
ปัญหาวาระของนามอาหารปัจจัย	๓๓๔
อินทริยปัจจัย	๓๔๓
วัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย	๓๔๗
ปัญหาวาระของวัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย	๓๔๘
รูปชีวิตินทริยปัจจัย	๓๕๐
ปัญหาวาระของรูปชีวิตินทริยปัจจัย	๓๕๑
สหชาตินทริยปัจจัย	๓๕๓
ปัญหาวาระของสหชาตินทริยปัจจัย	๓๕๔
ฌานปัจจัย	๓๖๐
ปัญหาวาระของฌานปัจจัย	๓๖๔
มัคคปัจจัย	๓๗๐
ปัญหาวาระของมัคคปัจจัย...	๓๗๙

สัมปยุตตปัจฉิม	๓๘๕
ปัญหาพระของสัมปยุตตปัจฉิม	๓๘๗
วิปยุตตปัจฉิม	๓๙๐
สหชาตวิปยุตตปัจฉิม	๓๙๓
วัดถูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉิม	๓๙๖
วัดถารัมมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉิม	๔๐๐
ปัจฉินาตวิปยุตตปัจฉิม	๔๐๓
อรรถปัจฉิม	๔๐๖
สหชาตอรรถปัจฉิม	๔๑๑
วัดถูปุเรชาตอรรถปัจฉิม	๔๑๓
ถารัมมณปูเรชาตอรรถปัจฉิม	๔๑๔
วัดถารัมมณปูเรชาตอรรถปัจฉิม	๔๑๕
ปัจฉินาตอรรถปัจฉิม	๔๑๖
รูปอาหารอรรถปัจฉิม	๔๑๘
รูปอินทริยอรรถปัจฉิม	๔๑๙
นัตถิปัจฉิม	๔๒๐
วิคตปัจฉิม	๔๒๓
อวิคตปัจฉิม	๔๒๗
สรุปการนับปัจฉิม ๕๒ โดยจำนวน	๔๓๐
สรุปปัจฉิมทั้งหมดย่อรวมลงในปัจฉิม ๔	๔๓๐
สงเคราะห์ปัจฉิมโดยกาล	๔๓๑
สงเคราะห์ปัจฉิมโดยกิจ	๔๓๒
สงเคราะห์ปัจฉิมโดยภูมิ	๔๓๒
แสดงชาติของปัจฉิม ๔ ชาติ	๔๓๓
เพิ่มเติมอรรถกถาปัญหาพระอนันตรปัจฉิม	๔๓๕

คู่มือการศึกษา คัมภีร์มหาปฏุฐาน

มหาปฏุฐาน หมายถึง ฐานที่ตั้งของความรู้ที่สำคัญยิ่ง หรือ ประเสริฐยิ่ง เพราะเนื้อความในมหาปฏุฐานนี้ ท่านแสดงถึงเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสากลโลก มหาปฏุฐาน จึงเป็นคัมภีร์ที่มีความสลับซับซ้อนสุขุมลุ่มลึกที่สุด เพราะเต็มไปด้วยเหตุผล จึงเป็นของยากที่วิสัยของสามัญชนจะหยั่งรู้ให้แจ่มแจ้งทั่วถึงได้ หากแต่เป็นวิสัยของพระสัมพันธุญตญาณเท่านั้นที่สามารถรู้ได้ละเอียดแจ่มแจ้ง ดังท่านอุปมาความกว้างขวางลึกซึ้งของธรรมในคัมภีร์นี้ว่า เปรียบประดุกแม่น้ำมหาสาคร ๔ ประการ คือ

๑. สังสารสาคร หมายความว่า ในมหาปฏุฐานนี้มีเนื้อความวนเวียนกว้างขวางที่สุด เหมือนความวนเวียนท่องเที่ยวไปของจันทร์ อายตนะธาตุ ไม่มีที่สิ้นสุดเพราะกำหนดเบื้องต้นและที่สิ้นสุดมิได้

๒. นัยสาคร มีนัยมากมายพิสดารกว้างขวางที่สุด เพราะแจกธรรมเป็นอนันตนิรันดร์ไม่ถ้วน ด้วยพระสัมพันธุญตญาณ

๓. ขลสาคร มีความสุขุมลุ่มลึกที่สุดเหมือนน้ำที่ไหลอยู่ในมหาสมุทร ใครๆ ไม่อาจวัดตวงได้ฉันทิ แม้ความลึกซึ้งของธรรมในมหาปฏุฐาน ใครๆ ก็ไม่อาจรู้ได้ทั่วถึงฉันทิ

๔. ญาณสาคร เป็นเหตุให้บังเกิดความรู้กว้างขวางที่สุด เหมาะสมแก่พระสัมพันธุญตญาณ เพราะทรงรู้เหตุและผลของธรรมทั้งปวงอย่างละเอียดลึกซึ้งกว้างขวางที่สุด ที่เปรียบเหมือนปลาใหญ่มีตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์ ท่องเที่ยวอยู่ในมหาสมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ได้โดยสะดวก

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาคัมภีร์นี้ ได้เกิดปีติราเริงในธรรมยิ่งกว่า

คัมภีร์อื่นๆทั้งหมด เพราะพระองค์สามารถพิจารณาธรรมได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวางที่สุด เหมาะสมแก่พระสัพพัญญุตญาณ เป็นเหตุให้เกิดฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ มีสีเขียว ขาว แดง เหลือง ม่วง และสีเลื่อมพราย ชานออกจากพระวรกายของพระองค์ แผ่ไปถึงอวกาศหาประมาณที่สุดมิได้

เนื้อความในมหาปฏิกฐานที่ว่า มีความกว้างขวางสุขุมลึกซึ้งที่สุด และมีนัยพิสดารมากมาย เพราะทรงแจกธรรมในมหาปฏิกฐาน ตามนัยแห่งมาติกา อันเป็นแม่บทของธรรมทั้งปวง ซึ่งได้แก่ กุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา อพฺยาكاتาธมฺมา โดยแจกตามติกมาติกา และทุกมาติกา มหาปฏิกฐานจึงมี ๖ หมวด ปฏิกฐาน ๖ หมวด ได้แก่

๑. **ติกปฏิกฐาน** คือการแจกธรรมด้วยติกมาติกา มีกุสลติก เป็นต้น จนครบ ๒๒ ทิกะ ด้วยปัจจัย ๒๔

๒. **ทุกปฏิกฐาน** คือการแจกธรรมด้วยทุกมาติกา มีเหตุทุก เป็นต้น จนครบ ๑๐๐ ทุกะ ด้วยปัจจัย ๒๔

๓. **ทูกติกปฏิกฐาน** คือการแจกธรรมด้วยทูกะ ๑๐๐ ทูกะ และติกมาติกา ๖๖ บท มี เหตุ กุสลา ธมฺมา, น เหตุ กุสลา ธมฺมา, เหตุ อกุสลา ธมฺมา, น เหตุ อกุสลา ธมฺมา, เหตุ อพฺยาكاتา ธมฺมา, น เหตุ อพฺยาكاتา ธมฺมา, เป็นต้น จนครบ ๖,๖๐๐ บท ด้วยปัจจัย ๒๔

๔. **ติกทุกปฏิกฐาน** คือการแจกธรรมด้วยติกะ ๒๒ ติกะ และทุกมาติกา ๒๐๐ บท มี กุสลา เหตุ ธมฺมา, อกุสลา เหตุ ธมฺมา, อพฺยาكاتา เหตุ ธมฺมา, กุสลา น เหตุ ธมฺมา, อกุสลา น เหตุ ธมฺมา, อพฺยาكاتา น เหตุ ธมฺมา เป็นต้น จนครบ ๔,๔๐๐ บท ด้วยปัจจัย ๒๔

๕. **ติกติกปฏิกฐาน** คือการแจกธรรมด้วยติกะ ๒๒ ติกะ และติกมาติกา ๖๓ บท (เว้นบทต้น คือ กุสลติก เพราะยกขึ้นเป็นประธาน) มี กุสลา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อกุสลา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อพฺยาكاتา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา เป็นต้น จนครบ ๑,๓๘๖ บท ด้วยปัจจัย ๒๔

๖. **ทุกทุกปรัชญา** คือ การแจกธรรมด้วยทูกะ ๑๐๐ ทูกะ และ
ทูกมาติกา ๑๙๘ บท (เว้นบทต้น คือ เหตุทุก) มี เหตุ สเหตุกา ฐมา,
น เหตุ สเหตุกา ฐมา, น เหตุ อเหตุกา ฐมา เป็นต้น จนครบ ๑๙,๘๐๐
บท ด้วยปัจจัย ๒๔

รวมปรัชญาทั้ง ๖ จะได้ธรรมรวม ๓๒,๓๐๘ บท แล้วยังแจกธรรม
เหล่านี้่ออกอีก ๔ นัย รวมเท่ากับ ๑๒๙,๒๓๒ บท

ปรัชญาหมวดหนึ่ง ๆ ยังจำแนกเป็น ๔ นัย ตามธัมมัย คือ

๑. **ธัมมอนุโลมัย** ทรงแจกปัจจัย ๒๔ โดยไม่มีบทปฏิเสธด้วย
น ศัพท์ เช่น สียา กุสล ฐมัม ปฏิจจ กุสโล ฐโม อุปปชเชยย เหตุปัจจยา
แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศล อาศัยธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ด้วยเหตุปัจจัย เป็นต้น

๒. **ธัมมปัจจนียัย** แสดงปัจจัย ๒๔ โดยมี น ศัพท์ เป็นบทปฏิเสธ
เช่น สียา กุสล ฐมัม ปฏิจจ กุสโล ฐโม อุปปชเชยย น เหตุปัจจยา
แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศลอาศัยธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ไม่ใช่ด้วยเหตุปัจจัย
เป็นต้น

๓. **ธัมมอนุโลมปัจจนียัย** แสดงปัจจัย ๒๔ ด้วยปัจจัยที่มี
บทต้น(เป็นมูล)ไม่มีบทปฏิเสธ แต่บทปลาย(เป็นมูล)มีบทปฏิเสธ เช่น
สียา กุสล ฐมัม ปฏิจจ กุสโล ฐโม อุปปชเชยย เหตุปัจจยา น
อารมมณปัจจยา แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศล อาศัยธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น
ด้วยเหตุปัจจัย ไม่ใช่ด้วยอารัมมณปัจจัย เป็นต้น

๔. **ธัมมปัจจนียอนุโลมัย** แสดงปัจจัย ๒๔ ด้วยปัจจัยที่บทต้น
มีบทปฏิเสธ แต่ปัจจัยที่เป็นบทปลายไม่มีบทปฏิเสธ เช่น สียา กุสล
ฐมัม ปฏิจจ กุสโล ฐโม อุปปชเชยย น เหตุปัจจยา อารมมณปัจจยา
แปลว่า ธรรมที่เป็นกุศล อาศัยธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ไม่ได้ด้วย
เหตุปัจจัยแต่ได้ด้วยอารัมมณปัจจัย เป็นต้น

ต่อจากนั้นก็นำธรรมตามนัยทั้ง ๔ มาแสดงด้วยวาระทั้ง ๗ คือ

๑. ปฏิจยวาระ วาระที่อาศัยกันเกิดขึ้น

๒. สหชาตวาระ วาระที่เกิดพร้อมกัน

ทั้ง ๒ วาระนี้ แสดงเหมือนกัน คือแสดงธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน

๓. ปัจจยวาระ วาระที่เป็นปัจจัย

๔. นิสสยวาระ วาระที่อาศัยกัน

ทั้ง ๒ วาระนี้ แสดงธรรมที่อาศัยกัน

๕. สังสัฏฐวาระ วาระที่ระคนกัน

๖. สัมปยุตตวาระ วาระที่ประกอบพร้อมกัน

ทั้ง ๒ วาระนี้ แสดงธรรมที่สัมปยุตกัน

๗. ปัญหาวาระ วาระที่ว่าด้วยการตอบปัญหา

หกวาระข้างต้นยกธรรมที่เป็นปัจจัยขึ้น คือ ผลธรรม ขึ้นแสดงเป็นประธาน โดยความเป็นขั้นที่ว่า ผลธรรมนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุอะไร เช่น ขั้น ๑ เป็นปัจจัยแก่ขั้น ๓ ขั้น ๒ เป็นปัจจัยแก่ขั้น ๒ ขั้น ๓ เป็นปัจจัยแก่ขั้น ๑

ส่วนในวาระที่ ๗ คือ ปัญหาวาระ ยกธรรมที่เป็นปัจจัย คือ ธรรมที่เป็นเหตุ ขึ้นแสดงเป็นประธานว่า เหตุธรรมนี้ทำให้เกิดผลอะไร เช่น เหตุปัจจัย เหตุ ๖ เป็นปัจจัยแก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (เว้น โมหเจตสิกที่ในโมหจิต ๒) สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

ธรรมในปัญหาวาระ จึงมีเนื้อความกว้างมากกว่าวาระอื่น ๆ คือ คลุมทั่วไปหมดทั้ง ๖ วาระ เมื่อรู้ปัญหาวาระแล้ว วาระอื่น ๆ ก็สามารถรู้ได้

ธรรมในวาระทั้ง ๗ ยังจำแนกไปอีกวาระละ ๔ นัย ตามปัจจัย คือ

๑. ปัจจยอนุโลมนัย

๒. ปัจจยปัจจนีนัย

ทั้ง ๒ นัย นี้ยังแจกเป็น สังขยาวาระอีก ๒ คือ สุทธสังขยาวาระ และ
ทุกาทิสังขยาวาระ

๓. ปัจจัยอนุโลมปัจจัยนัย

๔. ปัจจัยปัจจัยอนุโลมนัย

ทั้ง ๒ นัยนี้ แจกแต่ ทุกาทิสังขยาวาระอย่างเดียว

ธรรมในมหาปฏฐานที่แสดงมานี้ ถ้าจะนับรวมทั้งหมดก็มีจำนวนถึง
หลายโกฏิ ทั้งยังสุขุมลึกซึ้งยิ่งนัก จึงยากที่จะศึกษาให้เข้าใจทั่วถึงได้ คัมภีร์
มหาปฏฐานนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงตั้งชื่อว่า อนันตนัยสมันตมหาปการณ
คือ มหาปการณที่มีนัยมากมาย วิจิตรพิสดาร รอบคอบ หรือเรียกว่า
มหาปฏฐานอนันตนัย เพราะมีนัยหาที่สุดมิได้

ปฏฐาน แปลว่า ความตั้งอยู่โดยประการต่าง ๆ หมายถึงความ
ตั้งอยู่ของธรรมโดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ มีปัจจัย ๒๔ โดยย่อ ซึ่งเป็นธรรมที่
เป็นเหตุให้เกิดผลธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสากลโลก หรือจะกล่าวว่า ปฏฐาน
เป็นผลธรรมที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปัจจัยต่าง ๆ เป็นผู้อุปการะ หรือผล
ธรรมที่เกิดจากปัจจัยก็ได้ เพราะคำว่า “ปฏฐาน” มาจากคำว่า
ป + ฐาน ป ในที่นี้ แปลว่า ประการต่าง ๆ ส่วน ฐาน หมายถึง
ปัจจัยอันเป็นเหตุ ดังนั้น ปฏฐาน จึงหมายถึงปัจจัยมีประการต่าง ๆ
อันเป็นเหตุ ได้แก่ปัจจัย ๒๔

ความหมายของปฏฐานมี ๔ นัย คือ

๑. เพราะอรรถว่า แสดงปัจจัยมีประการต่าง ๆ เป็นผู้อุปการะ
๒. เพราะอรรถว่า มีปัจจัยมากมาย อยู่ในปฏฐานปการณนี้
๓. เพราะอรรถว่า แจกธรรมมีกุศล เป็นต้น ด้วยอำนาจปัจจัย
มากด้วยกัน
๔. เพราะอรรถว่า เป็นคัมภีร์ที่ท่องเที่ยวไปของ
พระสัมพันธัญญตา

ปัจจุบันยอมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ

- ๑. ปัจจัยธรรม** ธรรมที่เป็นเหตุ ให้เกิดผล
หรือ อุปการะให้ผลธรรมเกิดขึ้น
- ๒. ปัจจยुบันธรรม** ธรรมที่เป็นผล อันเกิดจากปัจจัย
- ๓. ปัจจนิกธรรม** ธรรมที่ไม่ใช่ผล คือไม่ใช่ปัจจยुบันธรรม
- หรือธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อผล คือเป็นผลของปัจจัยนั้น ๆ ไม่ได้
- หรือจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่า **ปัจจัย** คือผู้ให้ หรือ ผู้อุปการะ
- ปัจจยुบัน** คือผู้รับ **ปัจจนิก** คือผู้ไม่รับ เพราะไม่ใช่ปัจจยुบันนั่นเอง

วจน์ัตถะของธรรม ๓ ประการ

๑. ปฏิจจุ ผลํ อยติ เอตสฺมาติ = ปจฺจโย (ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้เพราะโดยอาศัยธรรมที่เป็นเหตุ ฉะนั้นธรรมที่เป็นเหตุนี้ชื่อว่าปัจจัย) หรือ

ปฏิบัติ ผล เอติ คจฉติ ปวตตติ เอตสฺมาติ = ปัจจโย
(ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เพราะโดยอาศัยธรรมที่เป็นเหตุนี้ ฉะนั้น
ธรรมที่เป็นเหตุนี้ ชื่อว่า ปัจจัย)

๒. **ปัจจัยโต อุปนุห = ปัจจุอุปนุห** (ผลธรรมที่เกิดจากปัจจัยชื่อว่า ปัจจุอุปนุห)

๓. ปัจจยฺอุปฺปนฺนสฺส ปตฺติวิรุทฺธํ อนิกํ = ปัจจนิกํ (หมวดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจยฺอุปฺปนฺนธรรม ชื่อว่า ปัจจนิก)

หรือ ปจฺจยฺยุปฺปนฺเนน ปจฺจติ วิรุฬฺหติติ = ปจฺจนิโก (ธรรมใด
เป็นปฏิปักษ์กันกับปัจจยูปบันธรรม ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า ปัจจนิก)

ปัญฐาน ธรรมที่เกิดจากปัจจัย ย่อมมีอุปการะ ๓ อย่าง คือ

๑. ทำให้เกิดขึ้น เรียกว่า **ชนกสัตติ** คือทำให้ผลธรรมเกิดขึ้น
๒. มีการอุปถัมภ์ เรียกว่า **อุปถัมภกสัตติ** คืออุปถัมภ์ผลธรรมให้ดำรงอยู่ได้หลังจากปัจจัยอื่น ๆ ทำให้เกิดแล้ว
๓. ทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภ์ด้วย เรียกว่า **ชนโกปถัมภกสัตติ**

คำว่าเหตุและปัจจัยในปฏฐาน

เหตุ มีความหมายแคบกว่า เพราะหมายเฉพาะเหตุ ๖ ที่ในเหตุปัจจัยเท่านั้น มี โลกเหตุ เป็นต้น

ปัจจัย มีความหมายกว้างกว่า เพราะหมายเอาธรรมที่เป็นอุปการะเป็นได้ทั้ง ๒๔ ปัจจัย

แต่ถ้ากล่าวโดยทั่วไป คำว่า เหตุ และ ปัจจัย ก็แปลว่าสิ่งที่ทำให้เกิดผล หรืออุปการะให้ผลเกิดขึ้นนั่นเอง

ความหมายของ เหตุและผล ในปัจจัย ๒๔ นี้ หมายถึงธรรมที่เป็นปัจจัยเนื่องกัน หรืออิงอาศัยกันในธรรมอันเดียวกัน ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุ ธรรมที่เป็นผล และธรรมที่นอกจากผล ดังนั้น เหตุและผลในที่นี้จึงไม่จำเป็นต้องได้ผลตรงกันเสมอไป เหมือนเช่นการหว่านข้าวเปลือกเป็นเหตุ ผลก็ต้องได้ข้าวเปลือกเหมือนกัน ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลกันโดยตรง แต่เหตุและผล ตามปัจจัย ๒๔ นี้ หมายเอาเป็นเหตุเป็นผลเพราะอิงอาศัยกัน หรือ อุปการะกัน ให้ผลอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เช่นหว่านข้าวเปลือกเป็นเหตุ ทำให้เกิดต้นข้าวเป็นผลก็ได้ หรือ วิบากจิตเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตก็ได้ เช่น สัมปฏิจฉนจิตเป็นปัจจัยให้เกิดสันตிரณจิตก็ได้ โดยอนันตรปัจจัย เป็นต้น แต่ถ้ากล่าวถึงเหตุผลโดยตรง วิบากซึ่งเป็นผลแล้วจะเป็นปัจจัยให้เกิดผลอีกไม่ได้

ในการเรียนมหาปฏฐานนี้ จะต้องเข้าใจสังคหะพอสมควร เพราะจะต้องเกี่ยวด้วยจิตตูปบาทแต่ละดวง คือจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นจะต้องรู้ว่ามิเจตสิกประกอบได้เท่าไร เรียกว่า สังคหะ ที่ต้องรู้สังคหะ เพราะปัจจัยบางปัจจัยเป็นเหตุเป็นผลกันในจิตดวงเดียวกันก็มี เช่น โลกเหตุ โมหเหตุ เป็นปัจจัยแก่โลภจิต ๑ เจ.๑๗ (เว้นเหตุ ๒ ที่เป็นปัจจัยออกไป) เป็นต้น และข้อสำคัญอีกประการหนึ่ง จะต้องเข้าใจวิถิจิตด้วย เพราะการเป็นปัจจัยของธรรมย่อมเป็นปัจจัยกันที่วิถิจิต จะต้องเกี่ยวเนื่องด้วยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของนามรูป จึงจะสามารถรู้ว่าปัจจัยนั้นเกิดในกาลไหน เป็นปัจจัยกันในขณะไหน ในทวารไหน และในวิถิจิตอะไรได้บ้าง เพราะเมื่อยกวิถิจิตขึ้นแสดงแล้ว ก็สามารถรู้การเป็นปัจจัยของธรรมนั้นได้ชัดเจนทั้ง ๒๔ ปัจจัย

ได้กล่าวแล้วว่าการเรียนปัญฐานั้น คือการเรียนธรรมในมัตติกา ซึ่งเป็นแม่บทของธรรมทั้งปวง เพราะไม่มีธรรมอะไรที่นอกไปจากธรรมในมัตติกา เพราะฉะนั้นจึงได้เอาธรรมในมัตติกามาแจกให้รู้ว่าเป็นปัจจัยกันอย่างไร หรือธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นจากอะไร เช่น กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล กุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยากตะ และกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอภัยากตะ เป็นต้น ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย จนครบ ๒๔ ปัจจัย

เหตุนี้การเรียนปัญฐาน คือการเรียนปัจจัย ๒๔ เพราะปัญฐาน แปลว่าผลธรรมที่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ คือเกิดจากปัจจัย ๒๔ นี้เอง เพราะธรรมในปัจจัย ๒๔ ได้แก่ สังขารธรรม คือธรรมที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมมีการเกิดดับ เว้นพระนิพพานอันเป็น วิสังขารธรรม คือธรรมที่พ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดดับ เพราะพระนิพพานนั้นมีอยู่แล้ว พระนิพพานไม่ได้เกิดจากเหตุปัจจัย พระนิพพานจึงเป็นผลไม่ได้ แต่พระนิพพานเป็นปัจจัยได้ คือเป็นอาร์มมณปัจจัยได้ แม้บัญญัติธรรมก็เป็นธรรมที่พ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง บัญญัติก็เป็นผลไม่ได้ แต่เป็นปัจจัยได้ คือเป็นอาร์มมณปัจจัยก็ได้ เป็นอุปนิสสยปัจจัยก็ได้ เพราะฉะนั้น ธรรมในปัจจัย ๒๔ ย่อมได้ทั้งปรมัตถธรรม และบัญญัติธรรม

เหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ ก็เพื่อให้เวไนยสัตว์ ได้รู้ธรรมที่เป็นเหตุและเป็นผลของปรมัตถธรรม โดย แบ่งปรมัตถธรรมออกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. ธรรมที่เป็นเหตุ เรียกว่า ปัจจัยธรรม
๒. ธรรมที่เป็นผล เรียกว่า ปัจจัยูปบันธรรม
๓. ธรรมที่นอกจากผล หรือธรรมที่เหลื่อจากผล
เรียกว่า ปัจจนิกธรรม

สรุปแล้วการเรียนปัญฐาน เพื่อให้รู้เหตุ และผลของธรรมที่เป็นสังขตธรรม และทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน อันเป็นอสังขตธรรม

การศึกษาปรัชญาควรจะเข้าใจอะไรก่อน

๑. จะต้องเข้าใจความหมายของปัจจัยแต่ละปัจจัยก่อน
 ๒. จะต้องรู้ปัจจัย ๒๔ ว่าแบ่งเป็นกี่ประเภท แต่ละประเภทได้ปัจจัยเท่าไร และปัจจัยไหนที่แจกปัจจัยออกไปได้อีก
 ๓. ต้องรู้ว่าปัจจัยแต่ละปัจจัย เกิดได้ในกาลไหน มีอำนาจอะไรบ้าง คือเป็นชนกสัตติ หรืออุปถัมภกสัตติ ฯลฯ และปัจจัยอะไรที่จัดเป็นประเภทเดียวกัน คือเป็นชาติอะไร เพื่อจะได้หาปัจจัยที่เกิดร่วมกันได้ เพราะผลธรรมที่เกิดขึ้นแต่ละอย่างย่อมเกิดจากปัจจัยหลายอย่าง ไม่ใช่เกิดจากปัจจัยเดียว
- หมายเหตุ เครื่องหมาย → หมายถึงเป็นปัจจัย
ถ้าเครื่องหมาย ↔ หมายถึงเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน

ความหมายของปัจจัย ๒๔ โดยย่อ

๑. เหตุปัจจัย เพราะเหตุ ๖ เป็นปัจจัย เช่น
โมหเหตุ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๖ (เว้นโมหเจตสิก) ฯลฯ
๒. อารัมมณปัจจัย เพราะอารมณ์ ๖ เป็นปัจจัย เช่น
รูปารมณ → จักขุวิญญาณ ๒ เจ. ๗ ฯลฯ
๓. อธิปัตติปัจจัย เพราะความเป็นหัวหน้าหรือเป็นอธิบดีเป็นปัจจัย เช่น พอใจในการศึกษาธรรมมาก เพราะทำให้ได้รู้เหตุผลความจริง ก็มีฉันทะเป็นใหญ่เป็นปัจจัยให้เกิดมหากุศล หรือเป็นอธิบดีอารมณ์ อารมณ์ที่พอใจยิ่ง
๔. อนันตรปัจจัย เพราะความเกิดติดต่อกันของจิตโดยไม่มีระหว่างกันเป็นปัจจัย เช่น จิตที่ดับไปแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงใหม่ติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน
๕. สมันตรปัจจัย เพราะการเกิดติดต่อกันของจิตโดยไม่มีระหว่างกันตามลำดับเป็นปัจจัย เช่น ปัญจทวารารวชนจิต → จักขุวิญญาณ จักขุวิญญาณ → สัมปฏิจฉนจิต ฯลฯ จิตจะต้องเกิดเรียงไปตามลำดับเช่นนี้ ไม่สลับหน้าสลับหลังกัน

๖. สหชาติปัจจัย เพราะการเกิดพร้อมกันเป็นปัจจัย เช่นจิตกับเจตสิก จะต้องเกิดร่วมพร้อมกัน ฯลฯ

๗. อัญญมัญญปัจจัย เพราะต่างอาศัยซึ่งกันและกันเป็นปัจจัย เช่น จิตอาศัยเจตสิก เจตสิกก็อาศัยจิต ฯลฯ

๘. นิสสยปัจจัย เพราะเป็นที่อาศัยให้ผลธรรมเกิดขึ้นเป็นปัจจัย เช่น จิตเป็นที่อาศัยให้เกิดเจตสิก หรือจิตเป็นที่อาศัยให้เกิดรูป ฯลฯ

๙. อุปนิสสยปัจจัย เพราะเป็นที่อาศัยมีกำลังมากเป็นปัจจัย เช่น พระนิพพานเป็นอารมณ์ที่ดียิ่ง เป็นปัจจัยแก่ มัคคจิต ผลจิต ฯลฯ

๑๐. ปุเรชาติปัจจัย เพราะการเกิดก่อนเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ธรรมที่เกิดภายหลัง เช่นจักขุวัตถุที่เกิดก่อน เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ ฯลฯ

๑๑. ปัจจชาติปัจจัย เพราะการเกิดภายหลังเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ธรรมที่เกิดก่อน เช่น จิต เจตสิกที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนรูปธรรม ที่เกิดขึ้นก่อนให้ตั้งอยู่ได้จนครบอายุของรูป

๑๒. อาเสวนปัจจัย เพราะการเกิดมากครั้งเป็นปัจจัย คือธรรมที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์บ่อยๆ ซึ่งได้แก่ขวนจิต เช่น ขวนจิตดวงที่เกิดก่อน ๑ เป็นปัจจัยแก่ขวนจิตดวงที่เกิดหลัง ๑

๑๓. กัมมปัจจัย เพราะเจตนาความตั้งใจเป็นปัจจัย เช่นเจตนาที่เกิดร่วมกันกับจิต เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง และเจตนาที่ดับไปแล้ว เป็นปัจจัยแก่วิบากที่เกิดต่างขณะกันอย่างหนึ่ง

๑๔. วิปากปัจจัย เพราะผลของกรรมเป็นปัจจัย เช่นวิปากนาม-ขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และยังอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันด้วย

๑๕. อาหารปัจจัย เพราะอาหาร ๔ เป็นปัจจัย เช่นรูปอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป คือกายนี้ หรือนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามและรูปที่เกิดพร้อมกัน

๑๖. อินทริยปัจจัย เพราะความเป็นใหญ่ปกครองเป็นปัจจัย เช่น รูปชีวิตินทริย์เป็นปัจจัย ช่วยอนุบาลรักษากัมมชรูป ให้มีอายุตั้งอยู่ได้ตราบนานเท่าอายุของตน ส่วนนามชีวิตินทริย์เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกับตน

๑๗. ฌานปัจจัย เพราะความเพ่งหรือพิจารณาที่เป็นปฏิภาณเป็นปัจจัย เช่นองค์ฌาน ๗ มีวิตกเป็นต้น เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกัน ฯลฯ

๑๘. มัคคปัจจัย เพราะองค์มัค คือทางเดินไปสู่สุดติ ทุกติ และอคติ เป็นปัจจัย เช่น ปัญญาเป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกัน ฯลฯ

๑๙. สัมปยุตตปัจจัย เพราะนามธรรมที่ประกอบพร้อมกันเป็นปัจจัย เช่น จิตและเจตสิกเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน

๒๐. วิปยุตตปัจจัย เพราะนามกับรูปไม่ประกอบกันเป็นปัจจัย เช่น จิตเป็นปัจจัยให้เกิดจิตตชรูป

๒๑. อัตถิปัจจัย เพราะความมีอยู่จึงทำให้มีขึ้นเป็นปัจจัย เช่น จิต มีอยู่ก็มีเจตสิกด้วย หรือเสียงมีอยู่โสทวิญญูณก็มีอยู่ด้วย

๒๒. หนัตถิปัจจัย เพราะความไม่มีจึงทำให้มีขึ้น เป็นปัจจัย เช่น ปัญจวาราวัชชนจิตไม่มีคือดับไปแล้ว เป็นปัจจัยให้มีจักขุวิญญูณ ฯลฯ

๒๓. วิคตปัจจัย เพราะความปราศจากไปเป็นปัจจัย เช่น จักขุวิญญูณดับไปคือปราศจากไป เป็นปัจจัยให้เกิดสัมปฏิจจนจิต ฯลฯ

๒๔. อวิคตปัจจัย เพราะความที่ปราศจากกันไม่ได้เป็นปัจจัย เช่น จิตกับเจตสิก จะปราศจากกันไม่ได้ คือต้องมีอยู่ด้วยกัน

อักษรย่อของปัจจัย ๒๔ คือ

เห	อา	ธ	น	สน	ชา	อญ	นิส
อุป	ปุ	ฉา	เส	ก	วิ	หา	อิน
ณ	ม	ส	วิป	อต	นต	วิค	อวิค

ปัจจัย ๒๔ แบ่งเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. นาม → นาม มี ๖ ปัจจัย คือ หํ สนํ นตฺ วิคฺ เส สํ
๒. นาม → นามรูป มี ๕ ปัจจัย คือ เท ฌ ม กํ วิ
๓. นาม → รูป มี ๑ ปัจจัย คือ ฉา
๔. รูป → นาม มี ๑ ปัจจัย คือ ปุ
๕. ปัญญา นาม รูป → นาม มี ๒ ปัจจัย คือ อา อุป
๖. นามรูป → นามรูป มี ๙ ปัจจัย คือ ธิ ชา อญ
นิสฺ หา อินฺ วิปฺ อตฺ อวิค

อธิบายปัจจัย ๖ ประเภท

ปัจจัยประเภทที่ ๑ นาม → นาม มี ๖ ปัจจัย คือ
หํ สนํ นตฺ วิคฺ เส สํ

๑. **อนันตรปัจจัย** หมายความว่าจิต เจตสิกที่ดับไปแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิกดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน

๒. **สมันตรปัจจัย** หมายความว่าจิต เจตสิกที่ดับไปแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิกดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน ตามลำดับ

๓. **นัตถิปัจจัย** หมายความว่าความไม่มีของจิต เจตสิกดวงก่อนเป็นปัจจัยให้มีจิต เจตสิกดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน ตามลำดับ

๔. **วิคตปัจจัย** หมายความว่าความปราศจากไปของจิต เจตสิกดวงก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิกดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน ตามลำดับ

ตี น ท ปญ จกฺ สํ ฌ ไว ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ
อดีตภวังค์ดับไปแล้ว → ภวังคจลนะ ๆ ดับไปแล้ว → ภวังคุปัจเฉทะ
โดยการเกิดดับติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกันและเป็นไปตามลำดับ ด้วย
อำนาจปัจจัย ๔ คือ หํ สนํ นตฺ วิคฺ (หมายความว่าถ้าเป็นได้ปัจจัยใด
ปัจจัยหนึ่ง ก็เป็นได้ทั้ง ๔ ปัจจัย) องค์ธรรมจึงเหมือนกัน

องค์ธรรม นํ สนํ นตฺ วิค คือ

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นจุติจิตพระอรหันต์) → จิต ๘๘
เจ.๕๒ ที่เกิดหลังๆ และจุติจิตพระอรหันต์

๕. อาเสวนปัจจย หมายความว่า การเสพอารมณ์บ่อย ๆ เป็น
ปัจจย ได้แก่ นาม คือ ขวนจิตที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจยแก่ นาม คือ ขวนจิตที่เกิด
หลังๆ อาเสวนปัจจย ย่อมเป็นปัจจยกัน ใน ขวนจิตเท่านั้น เช่น

ตี น ท ปญ จก สํ ฌ โว ช ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ

ขวนะดวงที่ ๑ เป็นปัจจยอย่างเดี่ยว

ขวนะดวงที่ ๗ เป็นปัจจยบุบบันอย่างเดี่ยว

ขวนะดวงที่ ๒-๖ เป็นได้ทั้งสองอย่าง

ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจยได้มี ๓ อย่าง คือ กุศล อกุศล กิริยา
ที่ต่างก็เกิดในขวนะประเภทเดียวกัน

องค์ธรรมอาเสวนปัจจย คือ

โลกียขวนะ ๔๗ (เว้น มัค๔ ผล๔) เจ.๕๒ (เว้นขวนะดวงท้าย) ที่เป็น
ชาติเดียวกัน → ขวนจิต ๕๑ (เว้นผลขวนะ ๔) เจ.๕๒ (เว้นขวนะดวงต้น)
ที่เป็นชาติเดียวกัน

๖. สัมปยุตตปัจจย หมายความว่า นามจิต เจตสิกที่ประกอบ
พร้อมกันเป็นปัจจยแก่กันและกัน ในจิตดวงเดียวกัน

ลักษณะของสัมปยุตตธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปปาท เกิดพร้อมกัน

๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกัน

๓. เอกาลมฺพน มีอารมณ์อันเดียวกัน

๔. เอกวตฺตฤก มีวัตถุที่อาศัยอันเดียวกัน

เช่น นามขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมประกอบ
พร้อมกันด้วยลักษณะทั้ง ๔ ซึ่งได้แก่ จิตกับเจตสิก เท่านั้น เพราะฉะนั้นจิต
ทุกดวงย่อมได้สัมปยุตตปัจจย

องค์ธรรมสัมปยุตตปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๙ เจ.๕๒

จิตชั้นวิธีย่อมได้ปัจจัยทั้ง ๖ นี้เสมอคือ ห้ สหํ นตฺ วิคฺ เส สํ

ลักษณะของสัมปยุตและวิปยุต

๑. นามขันธ์ ๔ ได้แก่ จิตกับเจตสิกเท่านั้น เป็น สัมปยุต เพราะประกอบกันด้วยอาการครบลักษณะทั้ง ๔

๒. นามขันธ์ ๔ กับรูป นามขันธ์ ๔ กับนิพพาน เป็น วิปยุต ไม่ประกอบกัน

๓. รูปกับรูป รูปกับนิพพาน ไม่เรียกว่า สัมปยุต หรือ วิปยุต

๔. ระหว่างกุศล อกุศล อภัยกตะ ที่เป็นจิต เจตสิกคนละชาติกันเป็นวิปยุต ชื่อว่า ชาติวิปยุต เพราะเป็นจิตคนละดวงกัน

๕. ระหว่างนามขันธ์ ๔ ที่เกิดต่างภูมิกัน เป็นวิปยุต ชื่อว่า ภูมิวิปยุต

๖. ระหว่างนามขันธ์ ๔ ที่เกิดต่างกาลกัน คือเป็น อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นวิปยุต ชื่อว่า กาลวิปยุต

๗. ระหว่างนามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายในตัวเรา และภายนอกตัวเรา เป็นวิปยุต ชื่อว่า สันตानวิปยุต

ปัจจัยประเภทที่ ๒ นาม → นามรูป มี ๕ ปัจจัย คือ
เห ฌ ม กัม วิ

เหตุ ฌาน มัค กัมม เป็นนามเจตสิก → นามจิต เจตสิก และรูป คือ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป

๑. เหตุปัจจัย หมายถึงเหตุ ๖ เป็นปัจจัย คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ โลกเหตุ อโกลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดจากเหตุ ๖ และแก่กรรมทั้งหลายที่ประกอบกับเหตุเหล่านั้น

องค์ธรรมเหตุปัจจัย คือ

เหตุ ๖ → สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (วันโมหเจ.ในโมหจิต ๒)

สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

เช่น โลกเหตุ โมหเหตุ → โลกจิต ๑ เจ.๑๗ (วันเหตุ ๒) สเหตุกจิตตช. ๑๗

๒. ฌานปัจจัย หมายถึงการเพ่งหรือเฝ้า คือการเพ่งอารมณ์ให้เป็นหนึ่ง หรือเฝ้าธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตน เช่น เฝ้ากิเลสนิวรณ์ เป็นต้น

องค์ธรรมฌานปัจจัย คือ

องค์ฌาน ๗ → จิต ๗๙ (วันทวิปัญญา.๑๐) เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

(องค์ฌาน ๗ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา เอกัคคตา)

ทวิปัญญาวุชฌาน ไม่จัดว่าเป็นฌานปัจจัย เพราะเป็นกามจิตที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ ไม่สามารถเพ่งอารมณ์หรือเฝ้าธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ได้

๓. มัคคปัจจัย หมายถึงทางเดินของจิตใจ ที่พาผู้เดินทางไปสู่สุคติ ทุกคติ และออกคติ

มัคคปัจจัย แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สัมมามัค ๘ และมิจจามัค ๘

สัมมามัค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ถ้าไปสู่สุคติก็เจริญกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น ถ้าไปสู่อกคติก็เจริญสติปัฏฐาน

มิจจามัค ๘ ได้แก่ มิจจาทิฐิ มิจจาสังกัปปะ มิจจาวาจา มิจจากัมมันตะ มิจจอาชีวะ มิจจาวายามะ มิจจาสติ มิจจาสมาธิ เป็นทางเดินไปสู่ทุกคติ

มิจจาวาจา มิจจากัมมันตะ มิจจอาชีวะ มิจจาสติ องค์ธรรมไม่มีหมายเอา อกุศลจิตตูปบาทที่ทำผิด ไม่ได้หมายเอาเจตสิก

องค์ธรรมมัคคปัจจัย คือ

องค์มัค ๙ → สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

(องค์มัค ๙ คือ ปัญญา วิตก วิจารณ์ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฐิ)

คำว่า สัมมา (โดยชอบ) ในองค์มัค ๘ ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา

คำว่า ชอบ หมายถึงเอาความไม่วิปริตเปลี่ยนแปลง คือผู้ปฏิบัติมัค ๘ ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา จะเป็นทางให้ถึงพระนิพพานแน่นอน อันเป็นทางให้พ้นจากวัฏฏทุกข์ ดังนั้นอารมณ์ของมัค ๘ ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา จะต้องต้องมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดร่วมพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน ส่วนผู้ที่ทำมาหากิน มีอาชีพสุจริต มีความเพียรชอบ ก็ปฏิบัติสัมมามัคที่ไปสู่สุดดี ไม่ใช่ปฏิบัติสัมมามัค ๘ ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาไปสู่พระนิพพาน

ส่วนอเหตุกจิต ไม่จัดว่าเป็นองค์มัค เพราะเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ประกอบด้วยเหตุ ไม่เป็นทางให้เข้าถึง สุดดี ทุกดี และอคติ

ถ้านับองค์มัค ๑๒ นับสัมมามัค ๘ และมิจจามัค ๔ คือ มิจจาทิฏฐิ มิจจาสังกัปปะ มิจจาวายามะ มิจจาสมาธิ

๔. กัมมปัจจัย หมายถึงเจตนาความตั้งใจเป็นปัจจัย เป็นนามเจตสิก เป็นปัจจัยแก่นามจิต เจตสิก และรูป

กัมมปัจจัย แจกได้ ๓ ปัจจัย คือ

๔.๑ สหชาตกัมมปัจจัย หมายถึงเจตนาที่เกิดพร้อมกับผลของตน มีหน้าที่ปรุงแต่งสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตน ให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตน เรียกว่า สังวิธานกิจ กิจทำให้สำเร็จ ได้แก่เจตนาที่เกิดในจิตทุกดวง

องค์ธรรมสหชาตกัมมปัจจัย คือ

เจตนาเจตสิกในจิต ๘๘ → จิต ๘๘ เจ.๕๑(เว้นเจตนา) จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

๔.๒ นานักขณิกกัมมปัจจัย หมายถึงเจตนาที่เกิดต่างขณะกันกับผลของตน ได้แก่เจตนาใน กุศล อกุศล ที่ดับไปแล้ว เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดเพราะกรรม คือ วิบากจิต และกัมมชรูป เรียกว่า พิษนิธานกิจ กิจสั่งสมพิษเชื้อ เช่นให้ทานในปัจจุบัน ผลทำให้ร่ำรวยในชาติต่อไป หรือให้ผลในชาติเดียวกันที่เป็นทิวฏฐธรรมเวทนียกรรมก็มี

องค์ธรรมนานักขณิกกัมมปัจจัย คือ

เจตนาในอกุ. ๑๒ โลกียกุศล ๑๗ → โลกียวิบาก ๓๒ เจ.๓๕ ปฏิ.ก. ๒๐ ปวัตติก. ๒๐ อสัณฺณุตต.ก. ๙

และเจตนาในมคฺคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่ในผลสมาบัติ

๔.๓ อนันตรกัมมปัจจัย หมายถึงเจตนาที่ให้ผลเกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน ที่เรียกว่า อกาลโก คือการให้ผลของกรรมที่ติดต่อกันทันทีโดยไม่ต้องรอกาลเวลา เพราะให้ผลในวิถิจิตเดียวกันในขณะติดต่อกัน อนันตรกัมมปัจจัย หมายถึงมคฺคเจตนาที่เกิดในมคฺควิถิต่ำนั้น

องค์ธรรมอนันตรกัมมปัจจัย คือ

เจตนาในมคฺคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ในมคฺควิถิต่ำ

น ท ม บริ อุป ญ โค ม ผ ผ ภา

กัมมปัจจัย บางที่แจกเป็น ๒ ปัจจัย คือ สหชาตกัมมปัจจัย และ นานักขณิกกัมมปัจจัย โดยเอาอนันตรกัมมปัจจัยไปรวมกับ นานักขณิกกัมมปัจจัย

๕. วิปากปัจจัย หมายถึงผลของกรรมเป็นปัจจัย คือผลของกุศลอกุศลที่สุกแล้ว เป็นปัจจัยแก่กันและกันในวิปากจิตเท่านั้น

วิปากปัจจัย คือ วิปากนามขันธ์ ๔ ได้แก่ จิต และเจตสิก เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกับตน

องค์ธรรมวิปากปัจจัย คือ

วิปากจิต ๓๖ เจ.๓๘ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล → วิปากจิต ๓๖

เจ.๓๘ จิตตช.๑๕ (เว้นวิญญูติรูป ๒) ปฏิ.ก.๒๐

หรือจะกล่าวว่า นามขันธ์ ๑ → นามขันธ์ ๓ และจิตตชรูป หรือ ปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับตน

นามขันธ์ ๒ → นามขันธ์ ๒ และจิตตชรูป หรือ ปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับตน

นามขันธ์ ๓ → นามขันธ์ ๑ และจิตตชรูป หรือ ปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับตน

ผลของกรรมมี ๓ อย่าง คือ

๑. วิปากผล หมายถึง ผลของกุศลกรรม อกุศลกรรมที่สุกแล้ว ย่อมได้รับผลทั้งในชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป วิปากผล คือการเสวยผลของ

กรรมที่ตนทำมาแล้วในอดีตย่อมได้รับผลตรงตามกรรมที่ทำไว้ คือ กุศลกรรม กรรมดี ย่อมได้รับผลดีเป็นสุข อกุศลกรรม กรรมชั่ว ย่อมได้รับผลไม่ดี เป็นทุกข์

ด้วยเหตุนี้ ความสุข ความทุกข์ ที่ได้รับในปัจจุบันนี้ ล้วนเป็น ผลของกรรมที่ตนทำมาเองทั้งสิ้น ไม่ใช่คนอื่นทำให้ เพราะทุกคนมีการ กระทำการทำงานด้วยตนเอง ทุกคนจึง มีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็น ทายาท ต้องรับผลของกรรมที่ตนทำไว้ มีกรรมเป็นกำเนิด เพราะกรรม ย่อมจำแนกให้เกิดต่าง ๆ กัน มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือ กรรมที่ทำแล้วจะ ติดตามตนไปทุกภพทุกชาติ ถ้าทำกรรมดี ก็ได้เผ่าพันธุ์วงศ์ญาติที่ดี ถ้า ทำกรรมชั่ว ก็ได้เผ่าพันธุ์วงศ์ญาติที่ชั่ว ทุกคนจึง มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ถ้าทำกรรมดีก็ได้ที่พึ่งเป็นสุข ถ้าทำกรรมชั่วก็ได้ที่พึ่งเป็นทุกข์ เพราะเมื่อ ถึงคราวที่กรรมให้ผล จะสุขหรือทุกข์ก็ต้องรับทั้งนั้น

เหตุนี้เมื่อจะปรารถนาผลอะไร ก็ต้องทำเหตุให้ตรงกับผลที่ต้องการ จึงจะได้ผลสมปรารถนา เพราะความสุข ความทุกข์ ที่ได้รับอยู่ทุกวันนี้ เป็น สิ่งที่เลือกเอาไม่ได้ตามใจชอบ เพราะเป็นผลที่สำเร็จมาแล้วจากกรรมในอดีต เหตุนี้เมื่อจะทำการอะไรจงคิดถึงผลที่จะต้องได้รับไว้เสมอ

วิบากท่านจึงอุปมาว่าเหมือนเงา ส่วนกุศลกรรม อกุศลกรรม อุปมาเหมือนคน ถ้าคนไม่มี เงาก็ไม่มี คือ กุศล อกุศลไม่มีวิบากจะมีแต่ ที่ไหน วิบากที่ได้รับในปัจจุบันนี้ย่อมสะท้อนให้รู้ถึงกรรมในอดีตว่าทำมา อย่างไร

๒. อานิสงส์ผล หมายถึงผลที่หลังไหลมาจากกรรมที่ทำในปัจจุบัน ให้ได้รับผลในปัจจุบัน เช่นคนมีศีลดี ย่อมมีคนรักใคร่นับถือไว้วางใจ มีเกียรติยศ ชื่อเสียง เป็นต้น ถ้าคนทุศีลทำความชั่ว ย่อมเป็นที่เกลียดชัง ถูกติเตียนด่าว่า เป็นต้น นี่เป็นอานิสงส์ผลที่เกิดจากการทำดี ทำชั่วในปัจจุบัน ย่อมเห็น ผลในปัจจุบัน ส่วนวิบากผลที่เกิดจากศีล ต้องรอให้กรรมสุกจึงจะได้ผล เช่น วิบากผลของศีล ทำให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดาในชาติหน้าและยังทำให้ มีรูปสวย เป็นต้น ถ้าเป็นวิบากผลของกรรมในปัจจุบันก็มีได้ แต่ว่ามีผลน้อย

เพราะเป็นผลที่เกิดจากชวณะดวงที่ ๑ เท่านั้น เช่นคนทำกรรมดีก็ทำให้ใจสบาย ถ้าทำกรรมชั่วใจก็เป็นทุกข์ ส่วนอานิสงส์ผลเป็นผลที่หลังไหลมาจากการทำกรรมในปัจจุบันนี้เท่านั้น

ตัวอย่างอานิสงส์ผลที่ได้ในปัจจุบันชาตินี้ เช่นการเข้าฌานสมาบัติ เป็นอานิสงส์ของผู้ที่ได้ฌานเป็นวสี ถ้าเป็นวิบากผลทำให้เกิดเป็นพรหม การทำอภิญญา เป็นอานิสงส์ผลของผู้ที่ได้รู้ปาวจรปัญจฌานจึงทำอภิญญาได้ แต่เป็นวิบากผลไม่ได้ **ผลสมาบัติ** เป็นอานิสงส์ผลของโลกุตตรจิตที่ประกอบด้วยฌาน พระอริยะผู้ได้ฌานย่อมเข้าผลสมาบัติได้ โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ พระอริยะไม่ได้ฌานย่อมเข้าผลสมาบัติไม่ได้ **นิโรธสมาบัติ** เป็นอานิสงส์ผลของพระอริยบุคคลที่เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ ย่อมดับจิต เจตสิก จิตตชรูป ไม่รู้อารมณ์เหมือนผู้ปรินิพพานแล้ว **ปฏิสัมภิตา** เป็นอานิสงส์ผลของปัญญาโลกุตตระ ต้องได้ มัค ผล จึงจะเกิดปฏิสัมภิตาได้

๓. สามัญญผล หมายถึง ผลที่เกิดจากอริยมัคคมีองค์ ๘ ที่เป็นโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นผลที่ทำให้เป็นพระอริยบุคคล สามัญญผลไม่ใช่ผลของปุถุชน เพราะมีวิเคราะหส์ศัพท์ว่า

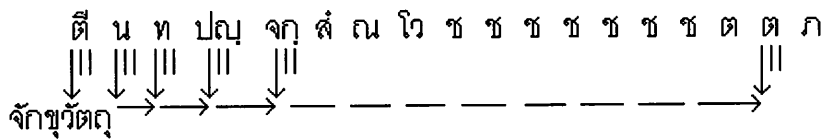
สมณสุข อตฺถ = **สามญญณ** (ผลของสมณะ ชื่อว่าสามัญญผล)
สมณะ คือผู้สงบจากกิเลสแล้วตามมัคที่ปหานกิเลสได้

สามัญญผล ให้เกิดผลเฉพาะปวัตติกาล ไม่ให้ผลในปฏิสันธีกาล เพราะเป็นผลที่ทำให้สิ้นภพชาติ

ปัจจัยประเภทที่ ๓ นาม → รูป มี ๑ ปัจจัย คือ ฉา

ปัจฉาชาติปัจจัย หมายถึงนามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดก่อน คือ จิต เจตสิก ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดก่อน คือ ภายนี้ให้มีอายุตั้งอยู่ได้จนครบอายุของรูป เพราะรูปร่างกายจะตั้งอยู่ได้ต้องอาศัยมีจิตอุปถัมภ์ ทำให้รูปมีอายุตั้งอยู่ได้ถึง ๑๗ ขณะจิต รูปจึงจะดับครึ่งหนึ่ง เช่น จักขุทวารวิถิ มีจักขุวัตถุเกิดก่อนตั้งแต่อุปาทกขณะของอดีตภววังค์

จิตที่เกิดภายหลังต่อจากอดีตวังก์ ๑๖ ขณะ ย่อมอุปถัมภ์รูปให้ตั้งอยู่จนครบ
อายุของรูป ๑๗ ขณะจิต และจิตที่จะอุปถัมภ์รูปได้ รูปนั้นต้องมาถึงจิต จิต
จึงจะอุปถัมภ์รูปได้ และนามที่เป็นปัจจัยแก่รูป ต้องเป็นปัจจัยกันที่ตรง อุ
ปาทขณะ และฐิติขณะของจิต ส่วนภังคขณะจิตกำลังดับจึงอุปถัมภ์รูปไม่ได้
นามจะอุปถัมภ์รูปได้ รูปต้องมาถึงอุปาทขณะและฐิติขณะของจิต

การเป็นปัจจัยของปัจจัยชาติปัจจัย อุปมาเหมือนคนเตะตะกร้อซึ่งมี
๑๗ คน คนแรกโยนเตะกร้อขึ้นไปก่อน คนหลัง ๆ ก็ช่วยกันเตะตะกร้อประคอง
เตะกร้อไว้ไม่ให้ตกลงดิน ตะกร้อเหมือนรูปที่เกิดก่อน ส่วนคน ๑๖ คน
เหมือนจิตที่เกิดหลัง ๆ ช่วยกันอุปถัมภ์รูปนั้นให้มีอายุตั้งอยู่ได้ ๑๗ ขณะจิต
จนครบอายุของรูป

องค์ธรรมปัจจัยชาติปัจจัย คือ จิต ๘๕ (เว้นอุป.วิ.๔) เจ.๕๒
ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของรูป ๒๖ ที่เกิดก่อน (เว้นขรตา อนิจจตา) หรือ
ฐิติขณะของจตุสมุฏฐานิกรูป

ปัจจัยประเภทที่ ๔ รูป → นาม มี ๑ ปัจจัย คือ ปุ

ปุเรชาติปัจจัย หมายถึงรูปที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยแก่นามที่เกิดภายหลัง

ปุเรชาติปัจจัยแจกได้ ๓ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาติปัจจัย หมายถึงวัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนมีจักขุวัตถุ
เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดนามคือ จักขุวิญญาณที่เกิดภายหลัง จักขุวัตถุนั้น
ต้องเกิดที่ตรงอุปาทขณะของอดีตวังก์และตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะถึงจะเป็นปัจจัย
ให้เกิดจักขุวิญญาณได้ คือจักขุวัตถุกับรูปารมณต้องเกิดพร้อมกัน ดับพร้อม
กันพอดีเท่ากับอายุของรูป ๑๗ ขณะจิต ที่เรียกว่า มัชฌิมายุกปสาทรูป จึง

๑๗ ๑๖ ๑๕ ๑๔ ๑๓ ๑๒ ๑๑ ๑๐ ๙ ๘ ๗ ๖ ๕ ๔ ๓ ๒ ๑
 ภา ภา ภา ภา ภา น ท ม ช ช ช ช ช ต ต ภา จุติ
 ||
 หทยวัตถุ → [๑ [कामचन्द्र ๒๙] ๑๑]
 [อภิญา. ๒]
 จิต ๕๓ ๑๗]

องค์ธรรมวัตถารัมมณปุเรชาตปัจจย คือ

มรณาสันนทพวัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔
(เว้น อีสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปป.๒)

จิต ๔๓ = มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทา. ๑๑ อภิญญา ๒

ปัจจยประเภทที่ ๕ บัญญัติ นาม รูป → นาม มี ๒ ปัจจย คือ
อา อุป

๑. อารัมมณปัจจย หมายถึงอารมณ์ ๖ เป็นปัจจย เพราะจิตเจตสิกจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอารมณ์เป็นปัจจย ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นที่อาศัยให้ยึดเหนี่ยวจิตก็เกิดไม่ได้ ท่านจึงได้เปรียบจิตว่าเหมือนคนทุพลภาพ หรือคนแก่จะไปไหนได้ต้องใช้ไม้เท้าพาไป ไม้เท้าจึงเปรียบเหมือนอารมณ์ ถ้าคนแก่ไม่มีไม้เท้าก็ไปไหนไม่ได้ฉันใด แม้จิต เจตสิกก็ฉันนั้น ถ้าไม่มีอารมณ์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง ท่านอุปมาจิตว่าเหมือนคนตาดีแต่ตาหักไปไหนไม่ได้ ส่วนอารมณ์เปรียบเหมือนคนชาติแต่ตาบอด คนทั้งสองนี้เมื่อจะไปไหนก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน คือคนชาติแต่ตาบอด ต้องให้คนตาดีแต่ตาหักขึ้นหลังคอยบอกทางให้ จึงจะพากันเดินไปได้

อารมณ์จึงเป็นปัจจยสำคัญแก่จิตให้จิตได้ทำงาน เพราะความเป็นไปของสัตว์โลก ที่เป็นอยู่ได้ต้องอาศัยสิ่งสำคัญ ๓ ประการ คือ อารมณ์ วิถีจิต และกรรม

ธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมเป็นที่อาศัยให้สัตว์โลกท่องเที่ยวไปในวัฏฏะเท่ากับเป็นเครื่องดำเนินไปของจิต เพราะจิตต้องมีอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้ อารมณ์จึงเป็นปัจจยให้จิตเกิดขึ้นสู่วิถิ เมื่อจิตขึ้นสู่วิถิ ก็ต้องเสพอารมณ์ทำให้เกิด กุศลกรรม อกุศลกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก็ต้องรับผลของกรรมต่อไป ชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลายจึงต้องท่องเที่ยวหมุนเวียนอยู่ในวัฏฏะไม่มีที่สิ้นสุดอีกด้วย อารมณ์ วิถีจิต และกรรม

องค์ธรรมอารัมมณปัจจย คือ

อารมณ์ ๖ = จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ → จิต ๘๙ เจ.๕๒

๒. อุปนิสสยปัจจย เป็นปัจจัยด้วยอำนาจแห่งความเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า สามารถมีอำนาจส่งผลให้เป็นไปได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติ แม้อาร์มมณปัจจยก็ได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติเหมือนกัน เพราะสิ่งใด ๆ ที่จะไม่เป็นอารมณ์ ย่อมไม่มี

อุปนิสสยปัจจยแจกได้ ๓ ปัจจย คือ

๒.๑ อาร์มมณุปนิสสยปัจจย หมายถึงอารมณ์เป็นที่อาศัยมีกำลังมาก หรือมีกำลังแรงกล้าเป็นปัจจัยแก่จิต เช่น ดูหนังสนุก ๆ ก็เป็นเหตุให้เกิดความพอใจอย่างหนักหน่วงในรูปมาก รูปารมณจึงเป็นเหตุมีกำลังมากเป็นปัจจัยแก่โลภจิต หรือพระนิพพานเป็นอารมณ์แรงกล้าเป็นปัจจัยแก่ มัคคจิต ผลจิต เป็นต้น

องค์ธรรมอาร์มมณุปนิสสยปัจจย คือ

จิต ๘๔ เจ.๔๗ อัญญาธิปัตติรูป ๑๘ นิพพาน → จิต ๒๘ เจ.๔๕
จิต ๘๔ (เวทนา ๒๒ โสภะ ๒ ทุกขกาย ๑) เจ.๔๗ (เวทนา ๒๒ จิต ๔ วิจิกิจฉา ๑)
อัญญาธิปัตติรูป ๑๘ = อวินิพโกรูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิต หทยะ สัททะ
จิต ๒๘ = โลภะ ๘ มหากุ. ๘ มหาภิ. ส. ๔ โลกุตตระ ๘
เจ.๔๕ (เวทนา ๒๒ จิต ๔ วิจิกิจฉา ๑ อัปปมัญญา ๒)

๒.๒ อนันตรูปนิสสยปัจจย หมายถึงจิต เจตสิกที่ดับไปแล้ว เป็นที่อาศัยมีกำลังมากให้เกิดจิตดวงใหม่ ปัจจยนี้คล้ายอนันตรปัจจย (ต่างกันตรงที่ว่า ถ้าเป็นปัจจย โดยการเกิดติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน ก็เป็นอนันตรปัจจย ถ้าเป็นปัจจยที่อาศัยมีกำลังมากให้เกิดจิตดวงใหม่ ก็เป็นอนันตรูปนิสสยปัจจย) องค์ธรรมของทั้งสองปัจจยจึงเหมือนกัน

องค์ธรรมอนันตรูปนิสสยปัจจย คือ

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่ดับไปแล้ว (เวทนา จิตเจตสิกพระอรหันต์) → จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดขึ้นใหม่ และจิตเจตสิกพระอรหันต์

๒.๓ ปกตูปนิสสยปัจจย หมายถึงที่อาศัยที่มั่นคงเป็นปกติที่เป็นเหตุมีกำลังมากให้เกิดผล เช่น บุคคลเคยทำ กุศลกรรม อกุศลกรรม

มาแล้วในอดีตเป็นปกติ ก็เป็นปัจจัยให้ชาตินี้ทำ กุศลกรรม อกุศลกรรมได้ง่าย เพราะ ปกตูปนิสสย หมายถึง อุปนิสสยที่เคยสั่งสมมาแล้วเป็นปกติธรรมดา เป็นเหตุมีกำลังให้เกิดเหตุใหม่ หรือเป็นเหตุมีกำลังให้เกิดผล เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม ที่ทำมาแล้วเป็นปกติ เป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก คือ กุศลวิบาก อกุศลวิบาก ปกตูปนิสสยปัจจัย จึงมีอำนาจกว้างขวางมากกว่าปัจจัยทุก ๆ ปัจจัย เพราะปัจจัยทั้งหลายย่อมรวมลงได้ในปัจจัยนี้

องค์ธรรมปกตูปนิสสยปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน ๆ ที่เป็นไปในกาล ๓ และกาลวิมุตติ ที่เป็นพลวะมีกำลังมั่นคงเป็นปกติ และบัญญัติต่าง ๆ มีราคะ สัทธา บุคคล อุตุ อาหาร เสนาสนะ เป็นต้น (เว้นบัญญัติกัมมฐาน) → จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ

ด้วยเหตุนี้อุปนิสสยปัจจัย จึงจัดว่าเป็น ปัจจัยมหาประเทศ เพราะมีความกว้างขวางยิ่งใหญ่มากกว่าปัจจัยทั้งปวง เพราะเป็นที่อาศัยมีกำลังแรงกล้า

ปัจจัยประเภทที่ ๖ นามรูป → นามรูป มี ๙ ปัจจัย คือ
ธิ ชา อญ นิสุ หา อินฺ วิปฺ อตฺ อวิค

๑. อธิปติปัจจัย นามรูป → นามรูป โดยความเป็นอธิบดี ปัจจัยนี้แจกได้ ๒ หรือ ๓ ปัจจัยก็ได้ ถ้าแจก ๒ คือ สหชาตาทิปปิปัจจัย และ อารัมมณาทิปปิปัจจัย ถ้าแจก ๓ ก็เพิ่มวัตถารัมมณปุเรชาตาทิปปิปัจจัย

๑.๑ สหชาตาทิปปิปัจจัย หมายถึงอธิบดี ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่มีความเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าอันใดอันหนึ่ง เป็นประธานให้เกิดจิตที่มีฉันทาทิบดี คือมีฉันทะเป็นอธิบดี และยังเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดพร้อมกับตนด้วย หมายความว่านามคือ อธิบดี ๔ อันใดอันหนึ่ง เป็นปัจจัยแก่นาม รูป ที่เกิดพร้อมกัน เพราะฉะนั้นความเป็นใหญ่ที่เกิดพร้อมกัน จึงต้องเกิดในจิตดวงเดียวกัน ธรรมที่เป็นอธิบดีได้จะต้องเป็นธรรมที่เกิดในขวนจิตเท่านั้น ซึ่งเป็นจิตที่มีกำลัง และต้องเป็นขวนจิตที่มีเหตุ ๒ หรือเหตุ ๓ จึงจะเป็นอธิบดีได้ ขวนจิตที่มีเหตุเดียวหรือไม่มีเหตุ ไม่สามารถเป็น

อธิปัตติได้ เพราะมีกำลังอ่อนจึงเป็นใหญ่ไม่ได้

องค์ธรรมสหชาติอธิปัตติปัจจัย คือ

อธิปัตติ ๔ องค์ใดองค์หนึ่งที่เป็นประธาน ได้แก่ จันตะเจตสิก วิริยะเจตสิกที่อยู่ในสาริปติขวันะ ๕๒ สาริปติขวันจิต ๕๒ และปัญญาเจตสิกที่อยู่ในเหตุกสาริปติขวันะ ๓๔ → สาริปติขวันะ ๕๒ (เว้นโมหะ ๒ หลิตูปปาทะ ๑) เจ.๕๑ (เว้นวิจิกิจฉา ๑) สาริปติจิตตช.๑๗

๑.๒ อารัมมณาริบัติปัจจัย หมายถึงอารมณ์ที่เป็นอธิอิฏฐารมณที่เอาใจใส่เป็นพิเศษ คือเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง เป็นอารมณ์หนักหน่วงเป็นปัจจัยแก่นาม คือ จิต เจตสิก (ปัจจัยนี้คล้าย อารัมมณูปนิสสยปัจจัย) คืออารัมมณูปนิสสยปัจจัย หมายถึงอารมณ์เป็นที่อาศัยมีกำลังแรงกล้าเป็นปัจจัย เช่น พระนิพพานเป็นอารมณ์ที่มีกำลังแรงยิ่งเป็นปัจจัยแก่มคคจิต ผลจิต เป็นต้น อารัมมณาริบัติปัจจัย หมายถึงอารมณ์ที่ดียิ่งเป็นอธิอิฏฐารมณ เป็นอารมณ์ที่พอใจเป็นพิเศษ เป็นอธิปัตติอารมณ์ได้ เช่น เห็นรูปสวย ๆ ทำให้เกิดความพอใจอย่างยิ่งในรูปนั้น นึกถึงรูปนั้นอย่างหนักหน่วง คือนึกถึงบ่อย ๆ เป็นพิเศษก็เป็นอารัมมณาริบัติ หรือพระนิพพานเป็นอารมณ์ที่ดียิ่งเป็นปัจจัยแก่ มัค ผล ก็เป็นอารัมมณาริบัติ

องค์ธรรมอารัมมณาริบัติกับอารัมมณูปนิสสยจึงเหมือนกัน
ต่างกันแต่ที่หน้าที่การงานเท่านั้น คือ

จิต ๘๔ เจ.๔๗ อธิฐนูปนิสสรูป ๑๘ นิพพาน → จิต ๒๘ เจ.๔๕
จิต ๘๔ (เว้นโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุกข์กาย ๑) เจ.๔๗ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ.๑)
อธิฐนูปนิสสรูป ๑๘ = อวินิพโกตรูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ขีวิตรูป ๑
หทยรูป ๑ สัททรูป ๑ จิต ๒๘ = โลภะ ๘ กุ. ๘ กิ.ส. ๔ โลกุตตระ ๘
เจ.๔๕ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑ อปป. ๒)

๑.๓ วัตถารัมมณปุเรชาตาริบัติปัจจัย หมายถึงอารมณ์ที่เป็นวัตถุ ที่เกิดก่อนและเป็นอธิปัตติอารมณ์ด้วย ได้แก่ หทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะที่ในมรณาสันนวิถี เป็นอารมณ์ที่ดียิ่ง เป็นปัจจัยแก่โลกจิตเท่านั้น

องค์ธรรมวัตถารัมมณปุเรชาตาริบัติปัจจัย คือ
อัญจนมรณาสันนททยัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → โลกจิต ๘
เจ.๒๒ ที่ในมรณาสันนทท

สรุป สหชาตาริบัติ นามคืออริบัติ ๔ → นามรูป
อารัมมณาริบัติ นามรูปที่เป็นอริบัติอารมณ → นาม
วัตถารัมมณปุเรชาตาริบัติ
รูปคือททยัตถุที่เป็นอริบัติอารมณ → นาม
เพราะฉะนั้นอริบัติปัจจัย จึงเป็นปัจจัยประเภท นามรูป → นามรูป

๒. สหชาตปัจจัย นามรูป → นามรูป ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมกัน
เช่นจิตกับเจตสิกเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และแก่รูปที่เกิดพร้อม
กันด้วย หรือมหาภูตรูปเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และยังช่วย
อุปการะแก่อุปาทายรูปที่เกิดพร้อมกับตนด้วย และในขณะปฏิสนธิ ททยัตถุ
และวิบากนามขันธ์ ๔ ต่างก็เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และ
เกิดพร้อมกันด้วย

สหชาตปัจจัยเป็นปัจจัยกันได้ ๔ อย่าง คือ

๑. นาม → นาม คือ จิต เจตสิกเป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกัน
และอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น นามขันธ์ ๔ ↔ นามขันธ์ ๔
หรือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๙ เจ.๕๒
๒. นาม → รูป เช่น จิต → จิตตชรูป
๓. รูป → รูป เช่น มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔
หรือ มหาภูตรูป ๔ → อุปาทายรูป ๒๔
๔. นามรูป → นามรูป เช่น ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕
เจ.๓๕ ↔ ปฏิสนธิททยัตถุ

สหชาตปัจจัย มีธรรมเพียง ๒ อย่าง คือ ปัจจัยกับปัจจัยุบบันเท่านั้น
ไม่มีปัจจัยนิ เพราะปัจจัยุบบันธรรมสงเคราะห์ปรมาตธรรมได้ทั้งหมด
ส่วนปัจจัยอื่นๆทั้งหมด จะต้องมิตั้ง ปัจจัย ปัจจัยุบบัน และปัจจัยนิ

องค์ธรรมสหชาติปัจจัย คือ

จิต ๘๘ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏิ.ททย. ๑ → จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๒๘

๓. อัญญมัญญปัจจัย นามรูป ↔ นามรูป เพราะในภุมิที่มีขันธ ๕ นาม รูป ต่างก็เป็นปัจจัยอุปการะซึ่งกันและกัน และเกิดพร้อมกันด้วย อัญญมัญญปัจจัยจึงคล้ายกับสหชาติปัจจัย แต่สหชาติปัจจัยเป็นปัจจัยกันได้ ๔ อย่าง ส่วนอัญญมัญญปัจจัยเป็นปัจจัยกันได้ ๓ อย่าง คือ

๑. นาม ↔ นาม คือ จิต กับเจตสิกต่างเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ได้และเกิดพร้อมกันด้วย คือ จิต ๘๘ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๘ เจ.๕๒

๒. รูป ↔ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ = ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติไฟ ชาติลม ต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เพราะมหาภูตรูปเกิดขึ้น จะเกิดเพียงรูปเดียวไม่ได้ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๔ ต่างก็เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กัน และกัน และยังมีอุปาทายรูปเกิดร่วมด้วยอีก เพราะรูปเกิดขึ้นกลุ่มหนึ่งอย่างน้อยต้องมี ๘ รูป ที่เรียกว่า อวินิพโกตรูป ๘ แต่การเป็นอัญญมัญญปัจจัยเป็นได้เฉพาะมหาภูตรูป ๔ เท่านั้น คือ มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔ มหาภูตรูปกับอุปาทายรูปเป็นอัญญมัญญกันไม่ได้ เพราะอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดอย่างเดียว แต่มหาภูตรูปไม่ได้อาศัยอุปาทายรูปเกิด

๓. นามรูป → นามรูป คือ ในขณะปฏิสนธิของภุมิที่มีขันธ ๕ ปฏิสนธิททยัตถุและวิบากนามขันธ ๔ ต่างก็เป็นปัจจัยอุปการะซึ่งกันและกันและเกิดพร้อมกันด้วย คือนามก็ต้องอาศัยรูป และรูปก็ต้องอาศัยนาม จึงเกิดขึ้นได้ คือ ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจ.๓๕ ↔ ปฏิสนธิททย. ๑

อัญญมัญญปัจจัยไม่มี นาม → รูป เพราะธรรมที่เป็นอัญญมัญญนั้น ทั้งปัจจัยและปัจจัยุบันต้องอาศัยซึ่งกันและกันได้ และต้องเกิดพร้อมกันด้วย ถ้าธรรมใดเกิดพร้อมกันแต่อาศัยซึ่งกันและกันไม่ได้ ก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยไม่ได้ เช่น จิตกับจิตตชรูปเป็นปัจจัยเกิดพร้อมกันได้ โดยสหชาติปัจจัย แต่จิตตชรูปเป็นปัจจัยให้เกิดจิตไม่ได้ จึงเป็นอัญญมัญญปัจจัยไม่ได้ ถ้าธรรมใดเป็นอัญญมัญญปัจจัยได้ธรรมนั้นก็เป็นสหชาติปัจจัย

ได้ เพราะต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงต้องเกิดพร้อมกัน แต่ธรรมใดที่เป็นสหชาติปัจจัยได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นอัญญมัญญปัจจัยเสมอไป คือเกิดพร้อมกันได้แต่ไม่อาศัยซึ่งกันและกันก็ได้ และอัญญมัญญปัจจัยยังต่างกับสหชาติปัจจัยอีกอย่างหนึ่งคือ สหชาติปัจจัยไม่มีปัจจัย แต่อัญญมัญญปัจจัยมีปัจจัย ได้แก่อุปาทายรูป ๒๔ (เว้นปฏิสนธิหทยวัตถุ) นามกับรูปเกิดร่วมกันก็ได้หรือแยกกันเกิดก็ได้ เช่นในอัสัญญัตตตฤมิกมีแต่รูปอย่างเดียว ในรูปภูมิก็มีแต่นามอย่างเดียว ส่วนภูมิที่มีขันธ์ ๕ มีทั้งนามและรูปเกิดร่วมกันและอาศัยกันและกันได้

องค์ธรรมอัญญมัญญปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏิสนธิหทย. ๑ $\leftrightarrow$ จิต ๘๙ เจ.๕๒
มหาภูตรูป ๔ ปฏิสนธิหทย. ๑

๔. นิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยให้ผลธรรมเกิดขึ้น เป็นได้เฉพาะปัจจุบันกาลเท่านั้น เป็นปัจจัยประเภทนามรูป $\rightarrow$ นามรูป
นิสสยปัจจัยแจกได้ ๓ ปัจจัย คือ

๔.๑ สหชาตนิสสยปัจจัย คือเป็นปัจจัยที่อาศัย ด้วยการเกิดพร้อมกันด้วยธรรม ๔ อย่าง เหมือนกับสหชาติปัจจัยทุกประการ เช่น
นาม $\rightarrow$ นาม คือ จิตเป็นที่อาศัยให้เจตสิกเกิด ทั้งจิต และเจตสิกก็เกิดพร้อมกันด้วย เช่น จิต ๘๙ เจ.๕๒ $\leftrightarrow$ จิต ๘๙ เจ.๕๒
นาม $\rightarrow$ รูป คือ จิตเป็นที่อาศัยให้เกิดจิตตชรูปพร้อมกัน จิต $\rightarrow$ จิตตชรูป
รูป $\rightarrow$ รูป คือ มหาภูตรูปเป็นที่อาศัยให้เกิดมหาภูตรูปหรือมหาภูตรูปเป็นที่อาศัยให้เกิดอุปาทายรูป = ภู.๔ $\leftrightarrow$ ภู.๔
หรือ ภู.๔ $\rightarrow$ อุปาทายรูป ๒๔
นามรูป $\rightarrow$ นามรูป คือปัญจโวการปฏิสนธิ และปฏิสนธิหทยวัตถุต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น =
ปัญจ.ปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ $\leftrightarrow$ ปฏิ.หทย. ๑

จิต ๙๙ เจ.๕๒ ภ.๔ ปฏิจ.ทพ.๑ → จิต ๙๙ เจ.๕๒ รูป ๒๙

สื่ติปัตตตะ ๔๙ อุนฺหณะ

ตี น ท ปญ จก สํ ณ โว ช ช ช ช ช ช ช ต ต ก
↓ ↓ ↓ ↓ ↓
จักขวัตรุ --- หทยวัตรุ →

วัตถุนรูป ๖ ที่เกิดก่อน และตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ → จิต ๘๕ (เวณธูป.วิ. ๔)
 เจ.๕๒ ที่เกิดภายหลัง ในปวัตติกาล
 วัตถุนรูปเรขาคณิตสยปัจจัย รูป → นาม

[illegible]

ในภุมิที่มีชั้น ๕ จิตเกิดขึ้นจะต้องมีวัตถุเป็นที่อาศัยให้เกิด วัตถุ จึงเปรียบเหมือนเรือน จิตเปรียบเหมือนคนอยู่ในเรือน ถ้าในภุมิที่มีแต่นาม จิตเกิดขึ้นไม่ต้องอาศัยวัตถุเกิดขึ้น แต่อาศัยทวารเกิด

วัตถุ เป็นที่อยู่ของวิญญาณ หรือเป็นที่เกิดของจิต

วัตถุ เป็นรูปทั้งหมดมี ๖ คือ ปสาทรูป ๕ หทยวัตถุ ๑

ทวาร เป็นที่รับอารมณ์ของจิต หรือเป็นที่ทำงานของจิตมี ๖ คือ

เป็นรูป ๕ = ปัญจทวาร และเป็นนาม ๑ = มโนทวาร

ปสาทรูป ๕ ทำหน้าที่เป็นวัตถุก็ได้ เป็นทวารก็ได้ เป็นอินทรีย์ก็ได้

หทยวัตถุ ทำหน้าที่เป็นวัตถุได้อย่างเดียว เป็นทวารไม่ได้เพราะ

ไม่ได้ทำหน้าที่รับอารมณ์ เป็นอินทรีย์ไม่ได้เพราะไม่ได้เป็นใหญ่ให้เกิดจิต เสมอไป และหทยวัตถุไม่มี ความแก่ (กล้า) หรืออ่อนเหมือนอย่างอินทรีย์ เพราะธรรมที่เป็นอินทรีย์มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน และยังมีลักษณะ กล้าหรืออ่อนด้วย เช่น จักขุวิญญาณเห็นรูปได้ชัดเจน เพราะจักขุปสาทกล้า = อินทรีย์กล้า ถ้าจักขุปสาทอ่อนเห็นรูปไม่ชัดเจน = อินทรีย์อ่อน หทยวัตถุ ในมรณาสันนวิถี เป็นปัจจัยแกจิตในมรณาสันนวิถี คือ มโนวิญญาณ ๔๓ เจ.๔๔ (มโนวิญญาณ ๔๓ คือมโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทาลัมพะ ๑๑ อภิญ.๒) (เจตสิก ๔๔ คือ เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจะ วิรตี ๓ อัปป. ๒)

องค์ธรรมวัตถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจจัย

เหมือนวัตถารัมมณปูเรชาตปัจจัย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน คือ

มรณาสันนหทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔ ในมรณาสันนวิถี = รูป → นาม

๕. อาหารปัจจัย หมายถึงอาหาร ๔ เป็นปัจจัยให้เกิด นาม รูป อาหารแปลว่า สภาพที่ทำให้เกิดผลหรือนำมาซึ่งผลของตน อาหาร ๔ เป็นรูป ๑ คือ กพพิการาหาร เป็นนาม ๓ คือ ผัสสาหาร มโนสญเจตนาหาร วิญญาณาหาร

อาหารปัจจัย แจกได้ ๒ ปัจจัย คือ รูปอาหาร นามอาหาร

๕.๑ รูปอาหารปัจจัย คือ กพพิการาหาร ได้แก่อาหารที่กระทำให้เป็นคำแล้วกลืนกิน เช่น ข้าว ขนม ผลไม้ เป็นต้น ซึ่งได้แก่โอชารูปเป็นรูปอาหารภายนอก ส่วนโอชาภายในได้แก่โอชารูปที่อยู่ในอวินิพโภครูปในรูปกลาปต่างๆที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ โอชาภายนอก ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดจากโอชาในกลาปเดียวกันคือ อาหารรูป หรืออาหารสมุฏฐาน และเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ (เว้นอาหารสมุฏฐาน) หมายความว่า โอชารูป ย่อมเป็นปัจจัยแก่รูปได้ทั้ง ๔ สมุฏฐาน นั้นเอง

องค์ธรรมรูปอาหารปัจจัย คือ

โอชารูปทั้งภายใน ภายนอก → รูปกลาปที่เกิดด้วยสมุฏฐาน ๔
(เว้นโอชารูป) คือรูปร่างกายนี้ ได้แก่รูป ๒๘ นั้นเอง

ความหมายของคำว่า อาหารรูป กับ อาหารรูป

อาหารรูป หมายถึง โอชารูปที่อยู่ในกพพิการาหาร เป็นรูปอาหารภายนอก กับโอชารูปที่อยู่ในอวินิพโภครูป ๘ ในรูปกลาปทั้งหลาย เป็นรูปอาหารภายใน โอชารูปทั้งสองเป็นปัจจัยให้เกิดอาหารสมุฏฐาน คือ อาหารรูปรูปที่เกิดจากอาหาร เรียกว่าอาหารรูป ส่วนอาหารรูปคือโอชารูปนั่นเอง

คำว่า โอชา กับ รส ก็มีความหมายต่างกัน คือ โอชารูป หมายถึงคุณภาพของอาหาร รู้ได้ด้วยใจ ส่วนรส หมายถึง ความเปรี้ยว ความเค็ม เป็นต้น รู้ได้ด้วยลิ้น รูปอาหารภายนอก คือ กพพิการาหาร ย่อมนำเอาโอชารูปเป็นที่ ๘ มา โอชารูปย่อมนำเอารูปกลาปทั้งหลายมา คือทำร่างกายให้เจริญเติบโตขึ้น รูปอาหาร = รูป → รูป

๕.๒ นามอาหารปัจจัย หมายถึงนามอาหาร ๓ คือ ผัสสาหาร มโนสัทธเจตนาหาร วิญญานาหาร เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกัน

ผัสสาหาร ย่อมนำเอาเวทนามา เพราะผัสสะเมื่อกระทบอารมณ์ ย่อมนำสุข นำทุกข์ หรืออุเบกขาเฉย ๆ มาให้ คือ ผัสสะ → เวทนา

มนัสัญเจตนาหาร ย่อมนำเอาปฏิสนธิวิญญาณมา เพราะมนัสัญเจตนาหาร คือกรรมภพในปัจจุบันชาติย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดอุปัตติภพ คือชาติในอนาคต = (ปฏิสนธิวิญญาณ) เพราะภพ → ชาติ หรือ เจตนา → ปฏิสนธิวิญญาณ ๑๙

วิญญาณาหาร ย่อมนำเอานามรูปมา คือนำเอาเจตสิก จิตตชรูป กัมมชรูปมา คือ วิญญาณ → นามรูป

นามอาหารปัจจัย บางทีเรียกว่า สหชาตาหารปัจจัย เพราะนามอาหารเป็นปัจจัยให้เกิด นาม รูป พร้อมกับตน

องค์ธรรมนามอาหารปัจจัย คือ

นามอาหาร ๓ → จิต ๘๙ เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

(นามอาหาร ๓ คือ ผัสสะเจตสิกที่ในจิต ๘๙ เจตนาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ และ วิญญาณ คือจิต ๘๙)

นามอาหาร = นาม → นามรูป

๖. อินทริยปัจจัย หมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่ของตน เป็นปัจจัยให้เกิด นาม รูป

อินทริยปัจจัย แจกได้ ๓ ปัจจัย คือ

๖.๑ วัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย หมายถึงวัตถุรูป ๕ ที่เกิดก่อน และเป็นอินทริยด้วย เช่น จักขุปสาทเป็นจักขุนทริย เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ เป็นต้น = รูป → นาม

องค์ธรรมวัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย คือ

วัตถุรูป ๕ ได้แก่ปสาทรูป ๕ ที่เกิดก่อนตรงอุปาทนขณะของอดีตภวังก์ และตั้งอยู่เป็นฐิตีปัตตะ → ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เจ.๗

๖.๒ รูปชีวิตินทริยปัจจัย หมายถึงชีวิตรูปที่ทำหน้าที่อนุบาลรักษารูปที่เกิดจากกรรมให้มีอายุตั้งอยู่ได้จนครบอายุของรูป รูปชีวิตินทริยปัจจัย ได้แก่ ชีวิตรูป → อุปาทินนกรูป คือกัมมชรูปที่เกิดอยู่ในกลางเดียวกัน = รูป → รูป

องค์ธรรมรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย คือ
รูปชีวิตินทรีย์ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล → กัมมรูปที่เหลือ ๙ - ๘
ที่อยู่ในกลาปเดียวกับปัจจัย (เว้นชีวิตรูป)

๖.๓ สหชาติินทรีย์ปัจจัย หรือ นามอินทรีย์ปัจจัย ได้แก่
นามอินทรีย์ที่เป็นใหญ่ปกครองในหน้าที่ของตน ๆ ที่เกิดพร้อมกับตน
นามอินทรีย์ ๘ คือ นามชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ เวทินทรีย์ สัทธินทรีย์
วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เป็นปัจจัยแก่นามรูป
ที่เกิดพร้อมกับตน = นาม → นามรูป

องค์ธรรมสหชาติินทรีย์ปัจจัย คือ
นามอินทรีย์ ๘ ได้แก่ ชีวิตนาม จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา
ปัญญา → จิต ๘๘ เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

๗. วิปยุตตปัจจัย หมายถึงนามกับรูปไม่ประกอบกันเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่กันและกันตามสมควรคือ นาม → รูป หรือ รูป → นาม

วิปยุตตปัจจัย แจกได้ ๔ ปัจจัย คือ

๗.๑ สหชาติวิปยุตตปัจจัย คือนามและรูปที่เกิดพร้อมกันเป็น
ปัจจัยช่วยอุปการะแก่กัน แต่ไม่ประกอบกัน

เช่น จิต → จิตตชรูป

ในปวัตติกาล คือ นาม → รูป

หรือ ปฏิ.หทยัตถุ ↔ ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕

ในปฏิสนธิกาล คือนามรูป ↔ นามรูป

องค์ธรรมสหชาติวิปยุตตปัจจัย คือ

จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญญา. ๑๐ อรูป.วิ. ๔ และจุติจิตพระอรหันต์) เจ.๕๒

ปฏิสนธิททย. ๑ → จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐ ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจ.๓๕

๗.๒ วัตถุปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย คือวัตถุรูปที่เกิดก่อนเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะ แก่นาม แต่ไม่ประกอบกัน คือ รูป → นาม

องค์ธรรมวัตถูปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย คือ

วัตถูป ๖ ที่เกิดก่อน และตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ → จิต ๘๕ (เวณ
อรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่ในปวัตติกาล

หรือ วัตถูป ๖ ที่เกิดก่อน → วิญญาณธาตุ ๗ ก็ได้
วิญญาณธาตุ ๗ คือ ปัญจวิญญาณ ๕ มโนธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑

วิญญาณบางที่ก็จัดเป็นวิญญาณ ๖ บางที่ก็จัดเป็นวิญญาณ ๗
เพราะเหตุไร?

วิญญาณ ๖ เพราะอาศัยวัตถูปเป็นเครื่องจำแนก

คือทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อาศัยวัตถูป ๕ เกิด ส่วนจิตที่เหลือนอก
นั้นเรียกว่า มโนวิญญาณทั้งหมด เพราะอาศัยทวิวัตถูปเกิด จึงเรียกว่า
วิญญาณ ๖

ส่วนวิญญาณ ๗ เพราะอาศัยทวารเป็นเครื่องจำแนก คือจิตที่
อาศัยเกิดได้ทวารเดียวมี ๕ อย่าง เรียกว่า วิญญาณธาตุ ๕ ส่วนจิตที่อาศัย
เกิดได้ทั้ง ๕ ทวาร เรียกว่า มโนธาตุ ถ้าจิตเกิดได้ทั้ง ๖ ทวาร หรือเกิด
เฉพาะทวารที่ ๖ คือ มโนทวาร เรียกว่ามโนวิญญาณธาตุ เช่นโลกจิตเป็น
มโนวิญญาณธาตุเกิดทาง ดา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ แม้จิตบางดวงไม่ได้
อาศัยทวารเกิดเลยก็เป็นมโนวิญญาณธาตุ จึงรวมเรียกว่า วิญญาณธาตุ ๗

๗.๓ วัตถถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย คือวัตถูปที่เป็น
อารมณ์เกิดก่อนเป็นปัจจยให้เกิดจิตในมรณาสันนวิถิ แต่ไม่ประกอบกัน องค์
ธรรมเหมือนวัตถถารัมมณปุเรชาตปัจจย และวัตถถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย
ต่างกันแต่หน้าที่การงานเท่านั้น = รูป → นาม

องค์ธรรมวัตถถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย คือ

มรณาสันนทวิวัตถ ๑ ที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔
ที่ในมรณาสันนวิถิ (เวณอิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจะ วิรติ ๓ อปฺป. ๒)
ที่เวณอิสสา เพราะอิสสามีสมบัติผู้อื่นเป็นอารมณ์ มัจฉริยะะมีสมบัติของตน
เป็นอารมณ์ กุกกุจะมีความรำคาญใจเป็นอารมณ์ วิรติมีวัตถูปที่ควรเว้นเป็น

อารมณ์ อัมปมัญญามีสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่ในที่นี้เอาทวยวัตถุเป็น
อารมณ์ เจตสิกเหล่านี้จึงไม่เกิดในที่นี้

๗.๔ ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย คือนามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัย
แก่รูปที่เกิดก่อนที่ยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ แต่ไม่ประกอบกัน องค์ธรรมเหมือน
ปัจฉาชาตปัจจัย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน = นาม → รูป

องค์ธรรมปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจัย คือ
จิต ๘๕ (เวณรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดภายหลัง → ฐิตินะของรูป ๒๖ ที่
เกิดก่อน (เวณชรา อนิจจตา) หรือฐิตินะของจุดสมุฏฐานิกรูป

๘. อัตถิปัจจัย หมายถึงการมีอยู่ของธรรมสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยให้
เกิดธรรมอีกสิ่งหนึ่ง เช่น มีจิตก็ต้องมีเจตสิกด้วย มีมหาภูตรูปอันใดอัน
หนึ่ง มหาภูตรูป ๓ ก็ต้องมีอยู่ด้วย คือปัจจัยบุบกันเกิดขึ้นปัจจัยก็ยังมีอยู่
ยังไม่ดับไปคือยังมีอยู่ในขณะทั้ง ๓ ที่เป็นอุปาทานะ ฐิตินะ วัณณณะ
ความมีอยู่ของนามและรูปจึงเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน

อัตถิปัจจัยแจกได้ ๖ หรือ ๗ ปัจจัย คือ

๘.๑ สหชาตัตถิปัจจัย หมายถึง นามรูปที่เกิดพร้อมกันยังคงมี
อยู่ด้วยกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กัน องค์ธรรมสหชาตัตถิปัจจัยก็เหมือน
สหชาตปัจจัย และสหชาตนิสสยปัจจัย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน คือ
สหชาตัตถิเป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกันและยังคงมีอยู่ด้วยกัน สหชาต
ปัจจัย เป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกันอย่างเดียว สหชาตนิสสยปัจจัย เป็น
ปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกัน และเป็นที่อาศัยด้วย = นามรูป → นามรูป

องค์ธรรมสหชาตัตถิปัจจัย คือ

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ฎ. ๔ ปฎิ.ททย. ๑ → จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๒๘

๘.๒ วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย หมายถึงวัตถุรูปที่เกิดก่อนและยังคง
มีอยู่ด้วย เป็นปัจจัยแก่จิตที่เกิดภายหลัง ในวิถิจิตเดียวกัน องค์ธรรม
วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัยก็เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสย และวัตถุปุเรชาต ต่างกัน
แต่หน้าที่การงาน = รูป → นาม

องค์ธรรมวัตถูปุเรชาตัตถิปัจจัย คือ

วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนและตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ → จิต ๘๕ (เวณอรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่ในปวัตติกาล

๘.๓ อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย หมายถึงอารมณ์ที่เกิดก่อนและยังมีอยู่ด้วย เป็นปัจจัยแก่จิตที่เกิดภายหลังในวิถิจิตเดียวกัน องค์ธรรมเหมือนอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัยต่างกันแต่หน้าที่การงาน = รูป → นาม

องค์ธรรมอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย คือ

ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ → กามจิต ๕๔ อภิญ. ๒ เจ.๕๐ (เวณอปป.๒)

๘.๔ วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย หมายถึงทหยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ เป็นอารมณ์และยังมีอยู่ด้วย เป็นปัจจัยให้เกิดจิตในมรณาสันนวิถิตเดียวกัน ปัจจัยนี้ก็เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตต ต่างกันที่หน้าที่การงาน = รูป → นาม

องค์ธรรมวัตถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย คือ

มรณาสันนทหย ๑ ที่เกิดก่อนหน้าจุติ ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔ (เวณอิสสา มัจฉริยะ กุกกจะ วิรติ ๓ อปป. ๒) ที่ในมรณาสันนวิถิจิต ๔๓ คือ มโนทวาร. ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทา. ๑๑ อภิญ. ๒

๘.๕ ปัจจชาตัตถิปัจจัย คือนามที่เกิดภายหลังและยังมีอยู่ด้วย เป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดก่อน องค์ธรรมเหมือนปัจจชาตัตถิปัจจัย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน = นาม → รูป

องค์ธรรมปัจจชาตัตถิปัจจัย คือ

จิต ๘๕ (เวณอรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดภายหลัง → ฐิตินะของรูป ๒๖ ที่เกิดก่อน (เวณชรรตา อนิจจตา) หรือฐิตินะของจุตสมุฏฐานิกรูป

๘.๖ รูปอาหารัตถิปัจจัย หมายถึงโอชารูปทั้งภายในและภายนอก เป็นปัจจัยอุปถัมภ์รูปร่างกาย คือรูป ๒๘ หรือรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ และยังมีอยู่ด้วยกัน องค์ธรรมเหมือนรูปอาหารปัจจัย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน = รูป → รูป

องค์ธรรมรูปอาหารัตถิปัจจย คือ

พหิตโธชา คือโอชารูปในกพพิการาหาร → อาหารสมุฏฐานิกรูป๑๒ - ๑๔
อัมมัตตโธชา คือโอชารูปที่ในรูปกลาปสมุฏฐานทั้ง ๔ และพหิตโธชา →
จตุสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชารูปในกลาปเดียวกัน)

๘.๗ รูปอินทริยัตถิปัจจย หมายถึง รูปชีวิตินทริยที่ทำหน้าที่
อนุบาลรักษารูปที่เกิดจากกรรม ให้มีอายุตั้งอยู่ได้ตราบเท่าอายุของตนและ
ยังคงมีอยู่ด้วย เป็นปัจจยแก่อุปาทินนกรูป รูปที่เกิดจากกรรมในกลาปเดียว
กัน องค์ธรรมเหมือนรูปชีวิตินทริยปัจจย ต่างกันแต่หน้าที่การงาน
= รูป → รูป

องค์ธรรมรูปอินทริยัตถิปัจจย คือ

รูปชีวิตินทริย → กัมมขรูป ๙ - ๘ ที่เหลือในกลาปเดียวกัน (เว้นชีวิตรูป)
อตถิปัจจย ถ้านับ ๖ ปัจจย ก็เว้นวัตถถารัมมณปุเรชาตตถิปัจจย
(เพราะถือว่ารวมอยู่ในอารัมมณปุเรชาตตถิปัจจย)

๙. อวิคตปัจจย หมายถึงความปราศจากกันไม่ได้เป็นปัจจย คือ
ปัจจยুবันเกิดขึ้น ปัจจยยังไม่ปราศจากไปยังมีอยู่ใน อุปาทขณะ จิตินขณะ
ภังคขณะ นั่นเอง องค์ธรรมอวิคตปัจจย จึงเหมือนอตถิปัจจยทุกประการ
และแจกได้ ๖ - ๗ ปัจจยเหมือนกัน ต่างกันแต่หน้าที่การงานเท่านั้น คือ
อตถิปัจจย หมายถึงเอาสภาวะธรรมที่กำลังมีอยู่ ย่อมปรากฏชัดในจิตินขณะ
มากกว่าขณะอื่น ส่วนอวิคตปัจจย หมายถึงเอาสภาวะธรรมที่ ยังไม่ปราศ
จากไปนั้น ต้องนับตั้งแต่อุปาทขณะถึงภังคขณะที่ใกล้จะดับไปแล้วเป็น
ปัจจย = นามรูป → นามรูป

ในปัจจย ๒๔ ปัจจยที่มีองค์ธรรมเหมือนกัน แต่ไม่นับรวมเป็น
ปัจจยเดียวกัน เพราะพระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อให้เหมาะสมแก่
อัธยาศัยของสัตว์ คือสัตว์บางเหล่าแสดงโดยโวหารอย่างนี้ถึงจะเข้าใจ แต่
บางเหล่าต้องแสดงอีกโวหารหนึ่งถึงจะเข้าใจ ก็ด้วยพระมหากรุณาของ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรารถนาจะช่วยสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์เป็นสำคัญ จึงได้แจกปัจจัย ๒๔ โดยย่อ ถ้าพิสดารก็แจกไป ๕๐ หรือ ๕๒ ปัจจัย

ปัจจัย ๒๔ แจกเป็น ๕๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย	
๒. อารัมมณปัจจัย	
๓. สหชาตาริบัติปัจจัย	} อริบัติปัจจัยแจก ๓ ปัจจัย
๔. อารัมมณาริบัติปัจจัย	
๕. วัตถุารัมมณปุเรชาตาริบัติปัจจัย	
๖. อนันตรปัจจัย	
๗. สมันตรปัจจัย	
๘. สหชาตปัจจัย	
๙. อัญญมัญญปัจจัย	
๑๐. สหชาตนิสสยปัจจัย	} นิสสยปัจจัยแจก ๓ ปัจจัย
๑๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย	
๑๒. วัตถุารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย	
๑๓. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย	} อุปนิสสยปัจจัยแจก ๓ ปัจจัย
๑๔. อนันตรูปนิสสยปัจจัย	
๑๕. ปกตูปนิสสยปัจจัย	
๑๖. วัตถุปุเรชาตปัจจัย	} ปุเรชาตปัจจัยแจก ๓ ปัจจัย
๑๗. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย	
๑๘. วัตถุารัมมณปุเรชาตปัจจัย	
๑๙. ปัจจนาชาตปัจจัย	
๒๐. อาเสวนปัจจัย	
๒๑. สหชาตกัมมปัจจัย	} กัมมปัจจัยแจก ๓ ปัจจัย
๒๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย	
๒๓. อนันตรกัมมปัจจัย	
๒๔. วิปากปัจจัย	

๒๕. รูปอาหารปัจจย	}	อาหารปัจจยแจก ๒ ปัจจย
๒๖. นามอาหารปัจจย		
๒๗. วัตถุปุเรชาตินทรียปัจจย	}	อินทรียปัจจยแจก ๓ ปัจจย
๒๘. รูปชีวิตินทรียปัจจย		
๒๙. สหชาตินทรียปัจจย		
๓๐. ฌานปัจจย		
๓๑. มัคคปัจจย		
๓๒. สัมปยุตตปัจจย		
๓๓. สหชาตวิปปยุตตปัจจย	}	วิปปยุตตปัจจยแจก ๔ ปัจจย
๓๔. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย		
๓๕. วัตถุธรรมมณุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย		
๓๖. ปัจจนาชาตวิปปยุตตปัจจย		
๓๗. สหชาตัตติปัจจย	}	อัตติปัจจยแจก ๖ ปัจจย
ถ้าแจก ๗ ปัจจย ก็เพิ่ม
วัตถุธรรมมณุปุเรชาตัตติ
๓๘. วัตถุปุเรชาตัตติปัจจย		
๓๙. อารัมมณุปุเรชาตัตติปัจจย		
๔๐. ปัจจนาชาตัตติปัจจย		
๔๑. รูปอาหารัตติปัจจย		
๔๒. รูปชีวิตินทรียัตติปัจจย		
๔๓. นัตติปัจจย		
๔๔. วิคตปัจจย		
๔๕. สหชาตอวิคตปัจจย	}	อวิคตปัจจยแจก ๖ ปัจจย
ถ้าแจก ๗ ปัจจย ก็เพิ่ม
วัตถุธรรมมณุปุเรชาตอวิคต
๔๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจย		
๔๗. อารัมมณุปุเรชาตอวิคตปัจจย		
๔๘. ปัจจนาชาตอวิคตปัจจย		
๔๙. รูปอาหารอวิคตปัจจย		
๕๐. รูปชีวิตินทรียอวิคตปัจจย		

เพราะฉะนั้น ปัจจัย ๒๔ ถ้าแจกเป็น ๕๒ ปัจจัย ก็เพิ่ม
 วัดถารัมมณปุเรชาตติปัจจัย กับ วัดถารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัยเข้ามา
 แต่บางแห่งปัจจัย ๒๔ ก็แจกเป็น ๔๗ คือในปัจจัย ๕๐ เอาออก ๓
 ปัจจัยคือ วัดถารัมมณปุเรชาตาริปปติปัจจัย อนันตรกัมมปัจจัย และ วัดถา
 รัมมณปุเรชาตปัจจัย

สรุป ปัจจัย ๒๔ ย่อมถึงความประชุมลงในปัจจัย ๔ คือ
 อารัมมณปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย กัมมปัจจัย และอตติปัจจัย คือ ปัจจัย
 ทั้งหมดที่จะไม่เป็นอารมณ์ไม่มีเลย และที่จะไม่เป็นอุปนิสสยปัจจัยก็ไม่มี
 เพราะเหตุว่าปัจจัยเป็นธรรมที่ยังผลของตนให้เกิด เพราะฉะนั้นปัจจัยทุก
 ปัจจัยจึงเป็นเหตุมีกำลังให้เกิดผล คือเป็นอุปนิสสยปัจจัย และปัจจัยทุก ๆ
 ปัจจัยล้วนเป็นเหตุให้เกิดผล คือให้เกิดการกระทำก็เป็นกัมมปัจจัย และปัจจัย
 ทุก ๆ ปัจจัยย่อมมีอยู่ ปัจจัยนั้นจึงให้เกิดผลได้ก็เป็นอตติปัจจัย

เหตุผลในการแสดงลำดับของปัจจัย ๒๔

เพราะเหตุใดในปัจจัย ๒๔ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดง
 เหตุปัจจัยก่อนปัจจัยอื่น ก็เพราะเหตุว่าธรรมทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุ ถ้า
 ไม่มีเหตุ ผลก็เกิดขึ้นไม่ได้ เหตุจึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดผลธรรม
 ต่าง ๆ มากมาย เพราะ เหตุแปลว่าสิ่งที่ทำให้เกิดผล หรือทำให้เจริญ
 เติบโต เหตุจึงแปลว่า มูลหรือรากเหง้า เพราะทำให้จิตมีกำลังตั้งมั่น
 แข็งแรง เช่น รากของต้นไม้ ต้นไม้ใดมีรากแก้วแข็งแรงต้นไม้นั้นก็เจริญ
 เติบโตงอกงามมั่นคง แม้จะตัดกิ่งตัดก้านต้นไม้ก็ไม่ตาย ถ้ายังไม่ได้โคนราก
 ฉันทใดก็ดี เหตุปัจจัยซึ่งได้แก่ เหตุ ๖ ยังมีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนั้นก็ต้อง
 เวียนว่ายตายเกิดไปในสังสารวัฏฏ์ไม่มีที่สิ้นสุด

เพราะโลภะเป็นตัวสมุทัยเป็นตัวสร้างโลก สร้างทุกข์ให้เกิดขึ้น
 อยู่ทุกวัน ดังนั้นโลภะเหตุเมื่อเกิดขึ้นแก่บุคคลใด จึงทำให้จิตใจมีกำลัง
 กำเริบขึ้นสามารถทำได้ทั้งสุจริต ทุจริต เพราะความอยาก และการที่
 อยากได้วัตถุต่าง ๆ มา ตัวเองก็ไม่เคยรู้สึกได้ว่าตัวได้สะสมโลภะไว้แล้ว

ในจิต เมื่อมีแต่การสะสมไม่มีการทำลาย จึงเป็นการยาก ที่จะถอนเหตุปัจจัยออกได้โดยง่าย ถ้าหากไม่ได้อาศัยคำสอนของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะไม่มีใครทำลายเหตุปัจจัยได้เลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายได้ทำสังขารให้เป็นปัจจัยอยู่เสมอ คือให้เกิดขันธ์ ๕ อยู่ตลอดเวลา ก็เพราะไม่เข้าใจว่าชาติความเกิดคือขันธ์ ๕ นั้นนำทุกข์มาให้ และทุกข์นั้นก็มาจากเหตุปัจจัยนี้เอง เหตุปัจจัยจึงเป็นปัจจัยสร้างโลกที่สำคัญที่สุด เหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงแสดง เหตุปัจจัย ก่อนเป็นอันดับแรก เพราะว่าธรรมทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุ มีเหตุเป็นแดนเกิด ถ้าดับเหตุเสียได้ จึงจะพ้นจากชาติความเกิด คือพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ต่อจากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงแสดง อารัมมณปัจจัย เพราะเหตุ ๖ ถ้าไม่มีอารมณ์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ธรรมดาจิต เจตสิก เกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยอารมณ์พาไป ถ้าอารมณ์ไม่มี จิต เจตสิกก็ไม่มี อารมณ์จึงเป็นเครื่องก่อให้เกิดจิต เจตสิกมาประชุมกัน จึงได้อุปมาอารมณ์ว่าเหมือนกับสถานที่รณรมย์ ส่วนจิต เจตสิกเหมือนบุคคลที่เข้าไปสนุกสนานในที่นั้น ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีอารัมมณปัจจัย

ธรรมดาจิต เจตสิกเกิดขึ้นก็เพื่อทำการงาน การทำงานจะสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยมีกำลังเป็นหัวหน้า จึงต้องอาศัย อธิปัตติปัจจัย จิตเมื่อทำงานก็ต้องขึ้นวิถิจิต เกิดดับติดต่อกันไปจนสุดวิถิ จิตจะเกิดขึ้นรับอารมณ์เพียงดวงเดียวไม่ได้จึงได้มี อนันตรปัจจัย ให้จิตเกิดดับติดต่อกันไปโดยไม่มีระหว่างกัน และจิตก็ต้องเกิดดับติดต่อกันไปตามลำดับด้วย จะก้าวข้ามกันไม่ได้ก็ด้วย สมันตรปัจจัย จิตเมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะมีแต่จิตอย่างเดียวก็ไม่ได้ จะต้องอาศัยเกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิก และบางทีก็มีรูปเกิดด้วย จึงเป็น สหชาติปัจจัย ทั้งจิต เจตสิก และรูป ต่างก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เป็น อัญญมัญญปัจจัย จิต เจตสิกจะเกิดขึ้นลอย ๆ ก็ไม่ได้จำเป็นต้องมีที่อาศัย เช่น หทยวัตถุเป็นที่อาศัยให้เกิดจิตด้วย เป็น นิสสยปัจจัย ที่อาศัยก็มีทั้งที่มีกำลังน้อยและกำลังมาก ที่อาศัยที่มีกำลังน้อยเรียกว่า

นิสสยปัจจัย ซึ่งเป็นที่อาศัยได้เฉพาะปัจจุบันกาลอย่างเดียว ถ้าเป็นที่อาศัยมีกำลังมากก็เป็น **อุปนิสสยปัจจัย** เพราะอาศัยได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติ

จิต เจตสิก รูป ก็มีใช้จะเกิดขึ้นพร้อมกันเสมอไปบางอย่างก็เกิดก่อนเช่นรูปที่เกิดก่อนจิตก็เป็น **ปุเรชาติปัจจัย** และบางอย่างก็เกิดภายหลังเช่นจิตที่เกิดภายหลังอุปถัมภ์รูปที่เกิดก่อนให้ตั้งอยู่จนครบอายุของรูปด้วย **ปัจฉาชาติปัจจัย** จิต เจตสิก เกิดขึ้นก็มีใช้จะเกิดขึ้นเฉย ๆ แต่เกิดขึ้นเพื่อเสพรสของอารมณ์ จึงมี **อาเสวนปัจจัย** เสพอารมณ์ในขณะ ขณะเสพอารมณ์ก็ต้องทำกรรม เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เป็น **กัมมปัจจัย** เมื่อทำกรรม ก็มีผลเกิดขึ้น เป็น **วิปากปัจจัย** ผลนั้นจะเจริญเติบโตได้ก็ต้องอาศัยอาหารเป็น **อาหารปัจจัย** เมื่อมีอาหาร จึงมีชีวิตอยู่ได้ เป็น **อินทริยปัจจัย** ปกครองชีวิตให้ตั้งอยู่ ครั้นมีชีวิตแล้วในที่สุด ก็ต้องตาย ถูกเผาไหม้ เป็น **ฉานปัจจัย** จะให้กิเลสเผาเรา หรือเราเผากิเลส เพราะเหตุที่เกิดแล้วต้องตาย เมื่อยังไม่สิ้นกิเลส ก็ต้องหาทางไปจึงเกิด **มัคคปัจจัย** ให้นำทางไปสู่สุคติ ทุกคติ หรือพระนิพพาน และในการนำทางไปก็ต้องอาศัยมีผู้คนประกอบ มีจิต เจตสิกประกอบพร้อมกัน เป็น **สัมปยุตตปัจจัย** บางทีก็ไม่ต้องอาศัยผู้คนประกอบ แต่อาศัยอย่างอื่นเช่น รูป เข้ามาช่วยก็เป็น **วิปยุตตปัจจัย** ถ้ามีผู้ช่วย ผู้นั้น ก็ต้องอยู่ด้วยกัน จึงทำให้เกิดการทำงานได้ เป็น **อตถปัจจัย** แต่ถึงไม่มีผู้ช่วย ก็ทำงานให้เกิดเองได้ เป็น **หัตถปัจจัย** และแม้ถึงผู้ช่วยจะปราศจากไปแล้ว การงานก็ยังเกิดขึ้นได้ด้วย **วิคตปัจจัย** แต่บางคนก็ต้องมีผู้ช่วยอยู่ด้วยกัน ปราศจากกันไม่ได้การงานถึงจะเกิดขึ้นได้ ด้วย **อวิคตปัจจัย**

สรุปองค์ธรรมปัจจัยและปัจจัยุบบันในปัจจัย ๒๔

๑. เหตุปัจจัย คือ

เหตุ ๖ → สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (วัน โมหเจ.ในโมหจิต ๒) เขียนย่อ

= (-๒) สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

๒. อารัมมณปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ → จิต ๘๙ เจ.๕๒

๓. อธิปัตติปัจจัย

๑) สหชาตาทิปัตติปัจจัย คือ

อธิปัตติ ๔ → สาทิปัตติขวันะ ๕๒ เจ.๕๑ (เว้นวิจิ. ๑) สาทิปัตติจิตตช. ๑๗

๒) อารัมมณาทิปัตติปัจจัย คือ

จิต ๘๔ เจ.๔๗ อิกฺขุณิปป. ๑๘ นิพพาน → จิต ๒๘ เจ.๔๕

(จิต ๘๔ คือ เว้นโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุกข์กาย ๑)

(เจ.๔๗ คือ เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑)

(อิกฺขุณิปป. ๑๘ คือ อวินิพโก. ๘ สัททะ ๑ ปสาท ๕ ภาวะ ๒ ชีวิต ๑ หทยะ ๑)

(จิต ๒๘ คือ โลภะ ๘ มหากุ. ๘ มหาภิ.ส. ๔ โลกุตตระ ๘)

(เจ.๔๕ คือ เว้น โทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑ อปป. ๒)

๓) วัตถารัมมณปุเรชาตาทิปัตติปัจจัย คือ

อิกฺขุณมรณาสันนหทย. ๑ → มรณาสันนโลกขวันะ ๘ เจ.๒๒ ที่ในมรณาสันนวิถิ

๔. อนันตรปัจจัย คือจิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิต

๕. สมันตรปัจจัย พระอรหันต์) → จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดหลังๆ

และจุติจิตพระอรหันต์

๖. สหชาตปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ ภู. ๔ ปฏฺ.หทย. ๑ → จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘

๗. อัญญมัญญปัจจัย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ ภู. ๔ ปฏฺ.หทย. ๑ ↔ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ภู. ๔ ปฏฺ.หทย. ๑

๘. นิสสยปัจจัย ๑) สหชาตนิสสยปัจจัย เหมือนสหชาตปัจจัย

๒) วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย คือ

วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อน และตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ → จิต ๘๕ (เว้นอรูป.วิ. ๔)

เจ.๕๒ ที่ในปวัตติกาล

๓) วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย คือ

มรณาสันนหทย. ๑ ที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔

(เว้นอิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจะ วิรติ ๓ อปป. ๒) ที่ในมรณาสันนวิถิ

๙. อุปนิสสยปัจจย ๑) อารัมมณุปนิสสยปัจจย

เหมือนอารัมมณาริบัติปัจจย

๒) อนันตรุปนิสสยปัจจยเหมือนอนันตรปัจจย

๓) ปกตูปนิสสยปัจจย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน ๆ ที่เป็นพลวะ และบัญญัติ มีบุคคล อุตุ
โกชนะ เสนาสนะ ฯลฯ (เว้นบัญญัติกัมมฐาน) → จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ

๑๐. ปุเรชาตปัจจย ๑) วัตถุปุเรชาตปัจจยเหมือนวัตถุปุเรชาต

นิสสยปัจจย

๒) อารัมมณปุเรชาตปัจจย คือ

ปัจจุบันนิป. ๑๘ → กามจิต ๕๔ อภิณฺ. ๒ เจ.๕๐ (เว้นอัปป. ๒)

๓) วัตถุอารัมมณปุเรชาตปัจจย เหมือน
วัตถุอารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

๑๑. ปัจจนาชาตปัจจย คือ

จิต ๘๕ (เว้นอรุป. วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดภายหลัง → จิตฺติขณะของรูป ๒๖
ที่เกิดก่อน (เว้นชรรตา อนิจจตา) หรือจิตฺติขณะของจตุสมุฏฐานิกรูป

๑๒. อาเสวนปัจจย คือ

โลกียขวนะ ๔๗ เจ.๕๒ (เว้น มัคค ๔ ผล ๔ เว้นขวนะดวงสุดท้ายที่เป็น
ชาติเดียวกัน) → ขวนจิต ๕๑ เจ.๕๒ (เว้นผลจิต ๔ เว้นขวนะดวงต้นที่เป็น
ชาติเดียวกัน)

๑๓. กัมมปัจจย ๑) สหชาตกัมมปัจจย คือ

เจตนาในจิต ๘๙ → จิต ๘๙ เจ.๕๑ (เว้นเจตนา) จิตตช. ๑๗ ปฏิ. ก. ๒๐

๒) นานักขณิกกัมมปัจจย คือ

เจตนาในอกุ. ๑๒ โลกียกุ. ๑๗ ที่ดับไปแล้ว → โลกียวิบาก ๓๒ เจ.๓๕
ปฏิ. ปวัตติ. ก. ๒๐ อสัณฺณ. ก. ๙ และ

เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่ในผลสมาบัตติวิถิ

๓) อนันตรกัมมปัจจย คือ

เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่ในมัคควิถิ

๑๔. วิปากปัจจัย คือ

วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ ที่ในปฏี. ปวัตติกาล → วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๕
(เว้นวิญญูติ. ๒) ปฏี.ก. ๒๐

๑๕. อาหารปัจจัย ๑) รูปอาหารปัจจัย คือ

พหิตทโธชา คือโอชารูปในกพพิการาหาร → อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔
และ อัชฌัตตโธชา คือโอชาในรูปกลาปทั้ง ๔ สมุฏฐาน และพหิตทโธชา →
จุดสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชารูปในกลาปเดียวกัน)

๒) นามอาหารปัจจัย คือ

ผัสสะ เจตนา วิญญาณ ในจิต ๘๘ → จิต ๘๘ เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏี.ก. ๒๐

๑๖. อินทริยปัจจัย ๑) วัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย คือ

มัชฌิมายุกปสาทรูป ๕ → ทวิปัญญา. ๑๐ เจ.๗

๒) รูปชีวิตินทริยปัจจัย คือ

รูปชีวิตินทริย → กัมมชรูปที่เหลือ ๙ - ๘ ที่อยู่ในกลาปเดียวกัน (เว้นรูปชีวิต)
กัมมชรูป ๙ เช่น ในจักขุทสกกกลาป เป็นต้น มี อวินิพโก. ๘ จักขุ. ๑ (เว้นรูป
ชีวิต) กัมมชรูป ๘ ในชีวิตนวกกลาป มี อวินิพโก. ๘ (เว้นรูปชีวิต)

๓) สหชาตินทริยปัจจัย คือ

นามอินทริย ๘ → จิต ๘๘ เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏี.ก. ๒๐

นามอินทริย ๘ คือ ชีวิตนาม จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา

๑๗. ฌานปัจจัย คือ

องค์ฌาน ๗ → จิต ๗๘ (เว้นทวิปัญญา. ๑๐) เจ.๕๒ จิตตช. ๑๗ ปฏี.ก. ๒๐

องค์ฌาน ๗ คือ วิตก วิจาร ปีติ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา เอกัคคตา

๑๘. มัคคปัจจัย คือ

องค์มัค ๙ → สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏี.ก. ๒๐

องค์มัค ๙ คือ ปัญญา วิตก วิรติ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฏฐิ

๑๙. สัมปยุตตปัจจัย คือ

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๘ เจ.๕๒

๒๐. วิปยุตตปัจจัย ๑) สหชาตวิปยุตตปัจจัย คือ

จิต ๗๕ เจ.๕๒ ปฏิ.ททย. ๑ → จิตตช. ๑๗ ปฏิ.กัม. ๒๐ ปัญจ.ปฏิ. ๑๕

เจ.๓๕ (จิต ๗๕ คือ เว้น ทวิปัญญา. ๑๐ อรูป.วิ. ๔ และจุติจิตพระอรหันต์)

๒) วัดถุบุเรชาตวิปยุตตปัจจัย

เหมือน วัดถุบุเรชาตนิสสยปัจจัย

๓) วัดถารัมมณบุเรชาตวิปยุตตปัจจัย

เหมือนวัดถารัมมณบุเรชาตนิสสยปัจจัย

๔) ปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจัย

เหมือนปัจฉาชาตปัจจัย

๒๑. อัตติปัจจัย ๑) สหชาตัตติปัจจัย เหมือน สหชาตปัจจัย

๒) วัดถุบุเรชาตัตติปัจจัย

เหมือนวัดถุบุเรชาตปัจจัย

๓) อารัมมณบุเรชาตัตติปัจจัย

เหมือนอารัมมณบุเรชาตปัจจัย

๔) วัดถารัมมณบุเรชาตัตติปัจจัย

เหมือนวัดถารัมมณบุเรชาตนิสสยปัจจัย

๕) ปัจฉาชาตัตติปัจจัย เหมือน ปัจฉาชาตปัจจัย

๖) รูปอาหารัตติปัจจัย เหมือน รูปอาหารปัจจัย

๗) รูปอินทริยัตติปัจจัย เหมือน รูปชีวิตินทริยปัจจัย

๒๒. นัตติปัจจัย เหมือน อนันตรปัจจัย

๒๓. วิคตปัจจัย เหมือน อนันตรปัจจัย

๒๔. อวิคตปัจจัย เหมือน อัตติปัจจัยทุกประการ

กุสลติกมาติกา ปัญหาวาระอนุโลมัย

ปฏฐานที่แสดงนี้ชื่อว่า กุสลติกมาติกา ปัญหาวาระอนุโลมัย คือเอาปัจจัย ๒๔ มาแจกตามกุศลบทในติกมาติกา แล้วจำแนกด้วยปัญหาวาระตามปัจจัยนัย เรียกว่า อนุโลมัย ในปัญหาวาระนี้ หมายถึงธรรมใดที่เป็นปัจจัยธรรม ให้เกิดปัจจัยยุบับันธรรม ธรรมนั้นจัดเป็นอนุโลม ส่วนธรรมใดที่นอกจากปัจจัยยุบับัน ธรรมนั้นเรียกว่า ปัจจนียะ หรือ ปัจจนิกคือไม่ใช่ปัจจัยยุบับันธรรม ส่วนปัญหาวาระอนุโลมัย หมายถึงวาระว่าด้วยการตอบปัญหา โดยเอาปัจจัยธรรม มาจำแนกให้รู้ว่าปัจจัยเป็นเหตุให้เกิดผลอะไร ซึ่งเป็นการแสดงให้รู้ถึงเหตุและผลของธรรมทั้งหลาย ตามความเป็นจริง

การแสดงธรรมในกุสลติกปฏฐานนี้ พระพุทธองค์ทรงยกอุทเทส คือหัวข้อธรรมขึ้นแสดงก่อน แล้วอธิบายขยายหัวข้อธรรมเรียกว่า นิตเทส

อุทเทส คือหัวข้อของปัจจัย แต่ละปัจจัยเช่น เหตุปัจจัย
แปลว่า เหตุ ๖ เป็นปัจจัย

นิตเทส คำอธิบายหัวข้อธรรม ของเหตุปัจจัยคือ เหตุ เหตุ
สมุပ္ปัตตกาณิ ธมฺมานิ ตสมฺมุจฺจานานญจ รูปานํ
เหตุปัจจุเจนปัจจุโย

แปลว่า เหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ และแก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุ และธรรมที่ประกอบด้วยเหตุนั้นเป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

คำอธิบายของนิตเทส แบ่งธรรมเป็น ๓ ตอน เรียกว่า

กัตตูปท สัมปทานบท และกรณบท

กัตตูปท คือธรรมที่เป็นเหตุ ได้แก่ปัจจัยธรรม คือผู้ให้

สัมปทานบท คือผู้รับมอบ ได้แก่ปัจจัยยุบับันธรรม คือผู้รับผล

กรณบท คืออำนาจของปัจจัยให้รู้ว่าธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอะไร

ตัวอย่างนิทเทสเหตุปัจจัย กัตตูปทได้แก่ เหตุ ปัจจุโย เหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยธรรม สัมปทานบพได้แก่ เหตุสมปยุตตกาณ ฐมมานิ ตัสสมุฏฐานานญจ รูปานํ แปลว่า แก่กรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ และแก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุ และกรรมที่ประกอบด้วยเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน เป็นปัจจัยบับันธธรรม กรณบพได้แก่ เหตุปัจจุเยน คือด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย

ลักษณะของปัจจัยทุก ๆ ปัจจัยจะต้องประกอบด้วย ธรรม ๓ อย่างนี้เสมอ คือมี กัตตูปท ผู้ให้ สัมปทานบพ ผู้รับผล กรณบพ อำนาจของปัจจัย ส่วนธรรมในปัญหาวาระแสดงธรรมเป็น ๒ ตอน เรียกว่า บาลีวิธี บาลิอนุวาท

บาลีวิธี หมายถึงหัวข้อใหญ่ของปัญหาวาระ ให้รู้หัวข้อของวาระนี้มีกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล เป็นต้น

บาลิอนุวาท อธิบายหัวข้อใหญ่ ให้รู้ ว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลนั้น ได้แก่กรรมอะไรบ้าง

การแสดงปัจจัย ๒๔ ที่ยกเอาเหตุปัจจัยขึ้นแสดงก่อน เพราะว่า ธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นในโลกนี้ เมื่อพิจารณาถึงมูลเหตุเดิมแล้ว ย่อมมีเหตุธรรมเท่านั้นที่เป็นประธาน เพราะถ้าเหตุไม่มีแล้วผลก็มีไม่ได้ เหตุจึงมีความสำคัญแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นเบื้องต้น สำหรับเหตุในเหตุปัจจัยนี้หมายเอาเหตุ ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ ซึ่งเป็นมูลหรือเป็นรากเหง้าของอกุศล กุศล และอัปยากตะ เหตุ ๖ นี้ ย่อมมีอำนาจช่วยอุดหนุนสัมปยุตตธรรม (คือธรรมที่เกิดร่วมกับตน) ได้แก่จิตและเจตสิกทั้งหลายให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยจิตตชรูป และปฏิสนธิกัมมชรูป ทั้งยังอุปถัมภ์จิต และเจตสิกเหล่านั้น ให้มีกำลังตั้งมั่นแข็งแรงและให้เจริญขึ้นด้วย

ดังท่านอุปมาเหตุ ๖ ว่า เป็นเหมือนรากของต้นไม้ คือต้นไม้เกิดขึ้นย่อมมีราก ถ้ารากนั้นแข็งแรงต้นไม้ก็เจริญเติบโตมีกำลังมั่นคง แผ่กิ่งก้านสาขางอกงามออกดอกออกผลฉันใด แม้เหตุ๖ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลใดก็ยัง

สัมปยุตตธรรมให้เกิดขึ้นและให้เจริญขึ้นได้ฉนั้น เช่น โลกเหตุเกิดขึ้นก็ยังมี โลกจิต โลกเจตสิกพร้อมทั้งสัมปยุตตธรรมอื่น และจิตตชรูปให้เกิดขึ้น และยังอุปถัมภ์โลกะนั้นให้เจริญขึ้นอีกด้วย โดยทำกายวาจาให้เกิดสุจริตก็ได้ ให้เกิดทุจริตก็ได้ เหตุนี้โลกเหตุเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็มีกำลังตั้งมั่นยากที่จะถอน โลกะให้ออกได้โดยง่าย แม้เหตุอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีกำลังช่วยอุดหนุนนามรูปให้ตั้งขึ้นแล้วก็อุปถัมภ์นามรูปให้เจริญขึ้นด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

ความหมายของคำว่าเหตุมี ๔ อย่าง คือ

๑. **เหตุเหตุ** คือเหตุที่เป็นมูลเป็นรากเหง้า หมายถึงเหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ (หมายถึงเฉพาะเหตุปัจจัยเท่านั้น)

๒. **ปัจจัยเหตุ** คือเหตุเฉพาะปัจจัย หมายถึงเหตุคือปัจจัยที่ยังผลธรรมให้เกิดขึ้น (เป็นได้ทั้ง ๒๔ ปัจจัย) เช่นมหาภูตรูป ๔ → อุปาทายรูป ๒๔ หรือมหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุ เรียกชื่อว่า รูปขันธ์ ฯลฯ มหาภูตรูปก็จัดเป็นปัจจัยเหตุ

๓. **อตุตมเหตุ** คือเหตุอันสูงสุด เหตุที่เป็นประธาน เพราะให้ผลแก่ตน ๆ ได้แก่กรรม คือ กุศลกรรม อกุศลกรรม เป็นเหตุให้เกิดวิบาก

๔. **สาธารณเหตุ** คือเหตุที่เป็นสาธารณะทั่วไป เช่น อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร ๓ ให้ทำบุญบ้าง ทำบาปบ้าง เพราะมีอวิชชาเป็นเหตุทั้งนั้น อวิชชา จึงจัดว่าเป็นสาธารณเหตุ หรือสาธารณปัจจัย เพราะในปัจจัย ๒๔ บางทีก็แบ่งเป็น ๒ ปัจจัย คือ สาธารณปัจจัย กับ อสาธารณปัจจัย

สาธารณปัจจัย หมายถึงปัจจัยที่เป็นสาธารณะทั่วไปในธรรมทั้งปวง เช่น ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น จะมีแต่ลำพังอย่างเดียวไม่ได้ จำต้องประกอบด้วยธรรมหลายอย่าง เพราะฉะนั้นธรรมทั้งหลายจะขาดสหชาติปัจจัยไม่ได้ สหชาติปัจจัย ก็จัดเป็นสาธารณปัจจัย หรือว่าจิตทุกดวงต้องมีอารมณ์ อารัมมณปัจจัย ก็จัดเป็นสาธารณปัจจัย

ส่วนอสาธารณปัจจัย หมายถึงปัจจัยที่ไม่สาธารณะทั่วไปในธรรมทั้งปวง เช่น เหตุปัจจัย คือ เหตุ ๖ ย่อมไม่เป็นสาธารณปัจจัย เพราะบางปัจจัยก็มี บางปัจจัยก็ไม่มี เพราะฉะนั้นธรรมใดที่ไม่เป็นสาธารณะทั่วไปในธรรมทั้งปวง ก็จัดว่าเป็นอสาธารณปัจจัย

ในเหตุ ๔ อย่างนี้ เหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุเหตุ คือ เหตุ ๖ เท่านั้น ส่วน คำว่าปัจจัย หมายถึงธรรมที่เป็นอุปการะให้เกิดผล ได้แก่ปัจจัยทั้ง ๒๔

คำที่เกี่ยวข้องกับเหตุ อีกอย่างหนึ่ง คือ

คำว่า เหตุ หมายถึงธรรมที่เป็นมูล เป็นรากเหง้า ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ ชื่อว่า เหตุ

คำว่า น เหตุ หมายถึงธรรมที่ไม่ใช่เหตุ ได้แก่ จิต ๘๙ เจ.๔๖ (เว้นเหตุ ๖) รูป ๒๘ นิพพาน ชื่อว่า น เหตุ

คำว่า อเหตุ หมายถึงธรรมที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานาเจ.๑๒ (เว้นฉันทะ) โมหเจ.ที่ในโมหจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน ชื่อว่า อเหตุ

คำว่า สเหตุ หมายถึงธรรมที่ประกอบด้วยเหตุ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (เว้นโมหเจ.ในโมหจิต ๒) ชื่อว่า สเหตุ

เหตุปัจจัย

อุทเทส เหตุปัจจัย แปลว่า เหตุ ๖ เป็นปัจจัย

นิทเทส เหตุ เหตุสมปยุตตกานัม ฌมมานัม ตัมมฏฐานานญจ
รูปานัม เหตุปัจจัยเณ ปัจจัย

(เหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลาย ที่ประกอบด้วยเหตุ และ
แก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุและกรรมที่ประกอบด้วยเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน ด้วย
อำนาจเหตุปัจจัย)

วจนัตถะของเหตุปัจจัย

หิโนติ ปติฏฐาติ เอตถาติ = เหตุ (ปัจจัยุบบันธรรมตั้ง
อยู่เฉพาะในธรรมนี้ ฉะนั้นธรรมนี้ ชื่อว่า เหตุ)

เหตุ จ โส ปัจจัย จาติ = เหตุปัจจัย (เหตุนี้แหละ
เป็นปัจจัย จึงเรียกว่า เหตุปัจจัย)

มูลฎฐเณ อุปการโก ฌมโม = เหตุปัจจัย (ธรรมที่ช่วย
อุปการะ เพราะอรรถว่าเป็นรากแก้ว ชื่อว่า เหตุปัจจัย)

องค์ธรรมเหตุปัจจัย

ปัจจัย เหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ
อโทสเหตุ อโมหเหตุ ได้แก่ อกุศลเหตุ ๓ กุศลเหตุ ๓
และอัยพากตเหตุ ๓

ปัจจัยุบบัน สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (เว้นโมหเจ.ในโมหจิต ๒)
สเหตุกจิตตช.๑๗ สเหตุกปฏิก.ก.๒๐

ปัจจัยนิก อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานาเจ.๑๒ (เว้นฉันทะ)
โมหเจ.ในโมหจิต ๒ และรูป ๗ หมวด ได้แก่
อเหตุกจิตตชรูป ๑๗ อเหตุกปฏิก.ก. ๒๐ พาหิรรูป ๙
อตุขรูป ๑๕ อาหารรูป ๑๔ อสัณญสัตตกัมมรูป ๙
ปวัตติกัมมรูป ๒๐

แสดงเหตุ ๖ ที่ประกอบในอกุศล กุศล และอัพยากตะ

อกุศลเหตุมีเหตุประกอบได้ ๒๒ เหตุ คือ

โลกเหตุ	ประกอบกับโลกจิต ๘
โทสเหตุ	ประกอบกับโทสจิต ๒
โมหเหตุ	ประกอบกับอกุศลทั้ง ๑๒

กุศลมีเหตุประกอบได้ ๕๔ เหตุ คือ

อโลกเหตุ	ประกอบกับกุศล ๒๑
อโทสเหตุ	ประกอบกับกุศล ๒๑
อโมหเหตุ	ประกอบกับกุศลญาณสัมปยุต ๑๗

(เว้นกุศลญาณวิปยุต ๔)

ถ้าโดยพิสดาร กุศลมีเหตุประกอบได้ ๑๐๗ เหตุ คือ

อโลกเหตุ	ประกอบกับโลกียกุศล ๑๗ และโลกุตตรกุศลที่ประกอบด้วยฌาน ๒๐	รวม ๓๗
อโทสเหตุ	ประกอบกับโลกียกุศล ๑๗ และโลกุตตรกุศลที่ประกอบด้วย ฌาน ๒๐	รวม ๓๗
อโมหเหตุ	ประกอบกับโลกียกุศล ส. ๑๓ และโลกุตตรกุศลที่ประกอบด้วยฌาน ๒๐	รวม ๓๓

อัพยากตะมีเหตุประกอบได้ ๑๐๖ เหตุ คือ

อโลกเหตุ	ประกอบกับสเหตุกวิบาก ๒๑ สเหตุกิริยา ๑๗	รวม ๓๘
อโทสเหตุ	ประกอบกับสเหตุกวิบาก ๒๑ สเหตุกิริยา ๑๗	รวม ๓๘
อโมหเหตุ	ประกอบกับสเหตุกวิบาก ส. ๑๗ สเหตุกิริยา ส. ๑๓	รวม ๓๐

ถ้าโดยพิสดาร อัพยากตะมีเหตุประกอบได้ ๑๕๔ เหตุ คือ

อโลกเหตุ	ประกอบกับโลกียสเหตุกวิบาก ๑๗ และโลกุตตรวิบากที่ประกอบด้วยฌาน ๒๐ สเหตุกิริยา ๑๗	รวม ๕๔
อโทสเหตุ	ประกอบกับโลกียสเหตุกวิบาก ๑๗ และโลกุตตรวิบาก	

ที่ประกอบด้วยฉาน ๒๐ สเหตุกิริยา ๑๗ รวม ๕๔
 อโมหเหตุ ประกอบกับโลกียสเหตุกิริยา ๑๓ และโลกุตตริยา
 ที่ประกอบด้วยฉาน ๒๐ สเหตุกิริยา ๑๓ รวม ๔๖

คำว่า เหตุ ในเหตุปัจจัย หมายถึงเหตุที่เป็นมูลเป็นรากเหง้า
 เมื่อประกอบกับจิตทำให้จิตมีกำลังแข็งแรงมั่นคง เช่น บุคคลที่ปฏิสนธิ
 ด้วยดีเหตุ มีปัญญาประกอบก็มีความสามารถดีกว่าบุคคลทวิเหตุ บุคคล
 ทวิเหตุก็ดีกว่าบุคคลอเหตุ บุคคลดีเหตุ เมื่อทำกุศลก็สามารถทำให้เกิด
 ฉาน อภิญญา สมาบัติ มัค ผล ได้ แม้ทำอกุศลก็ทำได้แนบเนียน แยก
 คายมีอุปมาซึ่ง เพราะมีปัญหาเป็นกำลังแข็งแรง ถ้าบุคคลทวิเหตุทำ
 สมณะก็จะได้ถึงอุปจารสมาธิ ทำวิปัสสนาสามารถเห็นไตรลักษณ์ได้ แม้ทำ
 อกุศลก็ทำได้แยกคายเหมือนกัน แต่ก็สู้คนดีเหตุไม่ได้ ส่วนบุคคลอเหตุ
 เป็นคนบ้าใบ้ บอดหนวก ปัญญาอ่อน ทำกุศลได้ยาก แม้ทำอกุศลได้ก็ไม่
 แข็งแรง ได้แต่ทำตาม ๆ เขา สักแต่ว่ากระทำเท่านั้น

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เหตุในเหตุปัจจัย ยังหมายถึงสัมปยุตตเหตุ
 คือเหตุที่ประกอบพร้อมกันกับจิตด้วย เช่น กุศลเกิดขึ้น มีกุศลเหตุเข้า
 ประกอบ และกุศลเหตุที่ประกอบนี้ ก็ทำให้กุศลจิตมีกำลังมาก น้อยตาม
 เหตุที่ประกอบ เหตุในเหตุปัจจัย จึงหมายถึง เหตุที่เป็นมูล เป็นราก
 เหง้าและเป็น สัมปยุตตเหตุที่เกิดพร้อมกันในจิตดวงเดียวกันด้วย เหตุ
 ในเหตุปัจจัย ไม่ใช่ เป็นเหตุให้กุศลหรือ อกุศลและอัปยากตะที่ยังไม่เกิดให้
 เกิดขึ้น เพราะเหตุที่ทำให้เกิดกุศล อกุศล และ อัปยากตะนั้นมีอยู่ คือ

- กุศล เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจของโยนิโสมนสิการ ที่เคยทำบุญ
ไว้เนกาลก่อนเป็นปัจจัย
- อกุศล เกิดด้วยอำนาจของอโยนิโสมนสิการ ที่เคยทำบาป
ไว้เนกาลก่อนเป็นปัจจัย
- อัปยากตะ คือวิบากจิตเกิดจากกรรม คือ กุศลกรรม อกุศลกรรม

กิริยาจิต เกิดจากภวังค์ กิริยาจิตของปุถุชนและของพระเสกขบุคคล เกิดจากภวังค์ที่มีกิเลส ถ้ากิริยาจิตของพระอเสกขบุคคลคือพระอรหันต์ เกิดจากภวังค์ที่บริสุทธิ์

ด้วยเหตุนี้ กุศล อกุศล อัปยากตะ ที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๖ เป็นปัจจัย เพราะถ้าเหตุ ๖ ทำให้จิตเป็นกุศล อกุศลได้ รูปที่เกิดจากจิตที่ประกอบด้วยกุศลเหตุ อกุศลเหตุ ก็ต้องพลอยเป็นกุศล อกุศลไปด้วย แต่รูปก็ไม่เคยเป็นกุศล อกุศลเลย เพราะรูปเป็นอัปยากตะอย่างเดียว อีกอย่างหนึ่งถ้าเหตุทำจิตให้เป็นกุศล อกุศลได้แล้ว โมหเจตสิกที่ในโมหจิตนั้น มีอะไรเป็นเหตุถึงได้เป็นอกุศลได้ ก็หาเหตุไม่ได้เลย และในอเหตุกจิตซึ่งไม่มีเหตุประกอบเลย แต่ก็ยังเป็นอัปยากตะได้ ด้วยเหตุนี้เหตุ ๖ ในเหตุปัจจัยจึงไม่ได้เป็นปัจจัยทำให้เกิดจิตเป็นกุศล อกุศล อัปยากตะ ต่อเมื่อจิตที่เป็นกุศล อกุศล อัปยากตะเกิดแล้ว ก็มีเหตุ ๖ เข้าประกอบเป็นสัมปยุตตเหตุ ทำให้จิต นั้นมีกำลังแข็งแรงตามเหตุที่ประกอบ

เหตุที่เกิดกับกุศล อัปยากตะ มีเหตุ ๓ กับเหตุ ๒

กุศลเหตุ ๓ อัปยากตเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เกิดเพราะความแก่กล้าของอินทรีย์ มีปัญญินทรีย์เป็นหัวหน้า เป็นติเหตุ

กุศลเหตุ ๒ อัปยากตเหตุ ๒ คือ อโลภะ อโทสะ เกิดได้เพราะความแก่กล้าของอินทรีย์ มีสัทธินทรีย์เป็นหัวหน้า เป็นทวิเหตุ

เหตุที่เกิดกับอกุศลมีเหตุ ๒ กับเหตุ ๑

อกุศลเหตุ ๓ ไม่มี เพราะอารมณ์เข้ากันไม่ได้ คือ โลภะ กับ โทสะมีอารมณ์ต่างกัน โลภะพอใจในอารมณ์ โทสะไม่พอใจในอารมณ์ จึงเกิดร่วมกันไม่ได้

อกุศลเหตุ ๒ คือ โลภะ กับ โมหะ เกิดร่วมกัน เพราะอารมณ์เข้ากันได้ คือ โทสะ กับ โมหะ เกิดร่วมกันได้ เพราะหลงจึงได้โลภได้โกรธ

อกุศลเอกเหตุ คือ โมหะ เกิดเพราะไม่มีความแก่กล้าในตัวเอง คือเลือกอารมณ์ไม่ได้ เพราะไม่มีฉันทะเข้าประกอบ

อเหตุกะ เกิดเพราะเหตุปัจจัยอ่อน ไม่ได้ประกอบด้วยเหตุ จึงไม่มีกำลังมั่นคง เหมือนกับสาหร่ายน้ำ ที่ไม่มีรากหยั่งลงถึงดิน จึงได้ล่องลอยไปตามกระแสน้ำขึ้นลง

เหตุปัจจัย ได้แก่กรรมที่เป็นเหตุย่อมเป็นปัจจัยแก่กรรมที่ประกอบด้วยเหตุเท่านั้น

หมายความว่า เหตุ ๖ เป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ และแก่รูปทั้งหลาย ที่มีเหตุที่เกิดจากกรรมที่ประกอบด้วยเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน

เหตุปัจจัยບັນ คือกรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (เว้นอเหตุกจิต ๑๘ เพราะไม่ได้เกิดจากเหตุ และเว้น โมหเจตสิกที่ในโมหจิต ๒ เพราะโมหเจตสิกที่ในโมหจิตเป็นได้แต่ปัจจัยอย่างเดียว เป็นปัจจัยບັນไม่ได้) เช่น โลกเจตสิกเกิดก็มีโมหเจตสิกเป็นปัจจัยให้ โทสเจตสิกเกิดก็มีโมหเจตสิกเป็นปัจจัยให้ ส่วนโมหเจตสิกเกิดไม่มีอะไรเป็นปัจจัยให้เลย เพราะฉะนั้นโมหเจตสิกจึงเป็นเหตุปัจจัยບັນไม่ได้

รูปทั้งหลายที่มีเหตุเกิดจากสมุฏฐานนั้น ได้แก่ สเหตุกจิตตข.๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐ คือ รูปที่เกิดจากจิตที่มีเหตุ และรูปที่เกิดจากกรรมซึ่งประกอบ ด้วยเหตุ

จิตตขรูป ได้แก่รูปที่เกิดจากจิต มีรูปอิริยาบถ ๔ คือ รูปยืน เดิน นั่ง นอน หรือรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถย่อย และรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว กาย วาจา ฯลฯ จิตตขรูปนี้จะเกิดทุกๆอุปาทขณะของจิต นับตั้งแต่อุปาทขณะของปฐมภวังค์ เป็นต้น ไปจนถึงอุปาทขณะของจุติจิต และจิตตขรูปเหล่านี้ต้องเป็นรูปที่เกิดจากจิตที่มีเหตุด้วย

ปฏิสนธิกัมมขรูป ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรมในขณะที่ปฏิสนธิที่ประกอบด้วยเหตุเท่านั้น ถึงจะเป็นผลของเหตุปัจจัยได้ ถ้ากัมมขรูปที่เกิดในปวัตติกาล ก็ไม่นับว่าเป็นผลของเหตุปัจจัย เพราะปวัตติกัมมขรูปเป็นรูปที่เกิดจากกรรมในอดีตอย่างเดียว ไม่จำเป็นต้องอาศัยจิตก็เกิดได้ เช่น รูป

ของพระอนาคามี หรือพระอรหันต์ที่เข้านิโรธสมาบัติ แม้จิต เจตสิก จิตตชรูป
 ดับหมด แต่กัมมชรูปก็ยังตั้งอยู่ได้ ส่วนปฏิสนธิกัมมชรูปเป็นรูปที่ต้องอาศัย
 จิตเกิด เพราะถ้าปฏิสนธิจิตไม่เกิดขึ้นก่อนกัมมชรูปก็เกิดไม่ได้ ดังที่กล่าวใน
 ปฏิจจสมุปปาทว่า “วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป” คือ นาม รูป
 ปรากฏมีได้ก็เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นลงแล้ว การ
 หยั่งลงของนามรูปจึงมีได้ เพราะฉะนั้นกัมมชรูปในขณะที่ปฏิสนธิจึงมีฐานะ
 เทียบเท่ากับจิตตชรูป เพราะรูปนั้นต้องอาศัยปฏิสนธิจิตเกิดก่อน แต่ส่วนใน
 ปวัตติกาลถึงแม้จิตจะมีอยู่ด้วย แต่รูปนั้นก็เกินไปเนื่องกับกรรมในอดีตเท่านั้น
 กัมมชรูปเหล่านั้นไม่ต้องอาศัยจิตในปัจจุบันเลย ดังทำนอุปมาว่า กรรมเปรียบ
 เหมือนเหินา หรือที่ดิน ปฏิสนธิวิญญานเปรียบเหมือนเมล็ดพืช
 ความอยาก คือตัณหาเปรียบเหมือนยางในพืช กิเลสเปรียบเหมือนน้ำ
 กัมมชรูปเปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีอยู่ในเมล็ดพืช หมายความว่า รูปที่เกิด
 จากกรรมในครั้งแรก จะเกิดได้ต้องอาศัยเมล็ดพืชเกิดก่อน ถ้าเมล็ดพืชไม่มี
 ถึงแม้จะมีดินกับน้ำ ต้นไม้ก็เกิดไม่ได้ ต่อเมื่อต้นไม้มีนั้นอาศัยเมล็ดพืช
 เกิดขึ้นแล้ว ต่อไปก็ไม่จำเป็น ต้องอาศัยเมล็ดพืชอีก อาศัยแต่เพียงที่ดินกับน้ำ
 ต้นไม้ก็เจริญเติบโตตั้งอยู่ได้ ฉะนั้น รูปที่เกิดจากกรรมในปวัตติกาลก็อาศัย
 แต่กรรมในอดีตอย่างเดียวเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องอาศัยจิตในปวัตติกาลเลย
 เพราะฉะนั้นปัจจัยบุพบของเหตุปัจจัย จึงเอาแต่ปฏิสนธิกัมมชรูปอย่างเดียว
 ไม่เอา ปวัตติกัมมชรูป

ส่วนรูปที่เกิดในปฏิสนธิกาล เกิดได้แต่กัมมชรูปอย่างเดียว
 จิตตชรูป ยังเกิดไม่ได้ เพราะปฏิสนธิจิตเพิ่งเกิดขึ้นครั้งแรกยังมีกำลังไม่พอ
 เนื่องจากปฏิสนธิจิตนั้นถูกกำลังของกรรมขัดมา ทั้งวัตถุรูปคือทพวัตถุก็ยังไม่
 ตั้งไม่มั่นคง ดังนั้นปฏิสนธิจิตจึงยังไม่มีกำลังให้รูปเกิดขึ้นได้ จิตตชรูป
 จึงไม่เกิดในปฏิสนธิกาล ท่านอรรถกถาจารย์ จึงได้เปรียบจิตขณะนั้นว่า
 เหมือนบุรุษที่โง่มาจากหน้าผาตกที่ตลิ่งชัน ขณะนั้นยอมไม่สามารถจะ
 ทำศิลปใดๆให้เกิดได้ฉนั้นใด ปฏิสนธิจิตที่เพิ่งเกิดขึ้นครั้งแรกก็ไม่สามารถ

ให้เกิดจิตตชรูปได้ฉนั้น แต่ท่านก็กล่าวว่า กัมมชรูปที่เกิดในปฏิสนธิกาล นั้นแหละย่อมมีฐานะเหมือนกับจิตตชรูป เช่นกัน เพราะถ้าปฏิสนธิจิตไม่เกิด กัมมชรูปก็เกิดไม่ได้ ต่อเมื่อปฏิสนธิแล้ว ภาวักดวงแรกเกิดขึ้น ที่เรียกว่า ปฐมภาวัก จิตตชรูปจึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่อุปาทกขณะของจิตจนถึง ๑๗ ขณะ จิตก็ดับ และก็เกิดเรื่อยมาทุก ๆ อุปาทกขณะของจิตทุก ๆ ดวง จนถึงอุปาทกขณะของจุติจิต (วันทวิปัญจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔ จุติจิตพระอรหันต์ไม่มีจิตตชรูป) ส่วน กัมมชรูปในปวัตติกาลไม่ได้อาศัยจิตเกิดเพราะเกิดจากกรรมก็จริง แต่ก็ ต้องอาศัยจิตอุปถัมภ์ เพราะถ้าจิตไม่มีแล้ว เช่นคนตายกัมมชรูปก็เกิดไม่ได้ เหมือนกัน

เหตุปัจจัย ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ เป็นจิตที่ไม่ได้เกิดเพราะเหตุ จึงเป็นผลของเหตุไม่ได้ อัญญสมานาเจ. ๑๒ (วันฉันทะ) ซึ่งเป็นเจตสิกที่เกิดกับ อเหตุกจิต โมหเจตสิกที่ในโมหจิต ๒ ก็ไม่มีเหตุที่สัมปยุตกับตน เพราะ เป็นเอกเหตุ คือเป็นได้แต่เหตุอย่างเดียว เป็นผลไม่ได้ จึงเป็นปัจจัย และ รูป ๗ หมวดที่เป็นผลของเหตุไม่ได้ คือ

๑. **อเหตุกจิตตชรูป** เป็นรูปที่ไม่ได้เกิดกับจิตที่มีเหตุ (รูปที่เกิด กับ อเหตุกจิตได้มี ๘ ดวง วันทวิปัญจ. ๑๐ ให้เกิดรูปไม่ได้)

๒. **อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป** ที่เกิดพร้อมด้วยอเหตุกปฏิสนธิ ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ อกุศลวิบาก ๑ ก็ไม่ได้เกิดจากเหตุ

๓. **พาหิรรูป** ได้แก่รูปภายนอก คือรูปที่ไม่มีวิญญาณ เช่น ต้นไม้ ภูเขา หรือรูปที่เป็นอารมณ์ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รูปเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากเหตุปัจจัย แต่เกิดขึ้นด้วยอตุ

๔. **อตุชรูป** รูปที่เกิดจากอตุ คือความเป็น ความร้อน จึงพ้น จากความเป็นผลของเหตุปัจจัย

๕. **อาหารชรูป** รูปที่เกิดจากอาหาร ก็พ้นจากความเป็นผล ของเหตุปัจจัย

๖. อสังขยัตตกัมมชรูป ก็ไม่ได้เกิดจากเหตุปัจจัย เพราะ
อสังขยัตตพรหมไม่มีจิต กัมมชรูปของอสังขยัตตพรหม จึงพ้นจากเหตุ
ปัจจัย

๗. ปวัตติกัมมชรูป คือกัมมชรูปที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิต จะมี
กัมมชรูปเกิดทุกๆ อนุขณะของจิตทุกๆ ดวง พอถึง ๑๗ ขณะจิตก็ดับ และ
ก็เกิดเรื่อยมาทุกๆ อนุขณะของจิต จนถึงก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะกัมมชรูป
ก็จะหยุดเกิด ส่วนที่เกิดแล้วก็จะไปดับพร้อมกับจุติจิต ปวัตติกัมมชรูป
เหล่านี้ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยเกิด เพราะเกิดจากกรรมในอดีต ปวัตติกัมมชรูป
จึงไม่เป็นผลของเหตุปัจจัย

รูปภายนอก ๕ หมวด ที่ไม่ได้เกิดจากเหตุ เรียกว่า พาหิรทปิณฺณ
คือรูป ๕ หมวด นับตั้งแต่พาหิรรูป เป็นต้น ถึงปวัตติกัมมชรูปไม่ได้เกิด
จากเหตุ จึงเป็นปัจฉนิกของเหตุปัจจัย

มหาปัฏฐานแบ่งรูป ๒๘ ออกเป็น ๗ หมวด คือ

๑. ปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐

๒. ปวัตติกัมมชรูป ๒๐ องค์ธรรมเหมือนกัน คือ อวินิพโกรูป ๘
ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวีตรูป ๑ หยรูป ๑
อุปจยะ ๑ สันตติ ๑

๓. จิตตชรูป ๑๗ องค์ธรรม คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑
วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อุปจยะ ๑ สันตติ ๑

๔. อุตฺตรรูป ๑๕ องค์ธรรม คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑
วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อุปจยะ ๑ สันตติ ๑

๕. อาหารชรูป ๑๔ องค์ธรรม คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑
วิการรูป ๓ อุปจยะ ๑ สันตติ ๑

๖. พาหิรรูป ๙ องค์ธรรม คือ อวินิพโกรูป ๘ สัททรูป ๑

๗. อสังขยัตตกัมมชรูป ๙ องค์ธรรม คือ อวินิพโกรูป ๘
ชีวีตรูป ๑

แสดงภาพรูป ๒๘ ตามสมมุติฐาน ๔

สมมุติฐาน ๔	สมมุติฐาน ๓	สมมุติฐาน ๒	สมมุติฐาน ๑	สมมุติฐาน ๑	หาสมมุติฐาน แน่นอนไม่ได้
กรรม จิต อตุ อาหาร	จิต อตุ อาหาร	จิต อตุ	กรรม	จิต	
อวินิพโกครูป ๘	วิการรูป ๓	สัททรูป ๑	ชีวิตรูป ๑ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑	วิญญูติรูป ๒	ลักษณะรูป ๔ ปริจเจทรูป ๑

คำอธิบายภาพรูป ๒๘

อวินิพโกครูป ๘ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย วัณโณ คันโธ
รโส โอชา

วิการรูป ๓ คือ รูปลหุตา รูปมฤตา รูปกัมมัฏญตา

สัททรูป ๑ คือ เสียง

กัมมชรูป ๔ คือ ชีวิตรูป ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑

วิญญูติรูป ๒ คือ กายวิญญูติ วจวิญญูติ

ลักษณะรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ปริจเจทรูป ๑ คือ อากาศที่ว่างเปล่า เป็นรูปที่คั่นระหว่าง
รูปกลาป ไม่ให้รูปติดกัน

อวินิพโกครูป ๘ เกิดได้ ๔ สมมุติฐาน คือ กรรม จิต อตุ อาหาร

วิการรูป ๓ เกิดได้ ๓ สมมุติฐาน คือ จิต อตุ อาหาร

สัททรูป ๑ เกิดได้ ๒ สมมุติฐาน คือ จิต อตุ

เอกัณตกัมมชรูป ๔ เกิดได้ ๑ สมมุติฐาน คือ กรรม

วิญญูติรูป ๒ เกิดได้ ๑ สมมุติฐาน คือ จิต

ลักษณะรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ๒ รูปนี้แสดงความปรากฏของ
รูปชรตาแสดงความเสื่อมของรูป อนิจจตาแสดง
ความดับของรูป รูปทั้ง ๔ ย่อมมีอยู่ในรูปทุกสมมุติฐาน

ปริจเฉทรูป ๑ คือ รูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปไม่ให้ติดกัน มีอยู่ใน
รูปทุกสมุฏฐาน

การจำแนกปัญหาวาระตามกุสลติกมาติกา ได้แก่

กุสลา ฐมา คือ กุสล ๒๑ เจ.๓๘ เป็น กุสลบท

อกุสลา ฐมา คือ อกุสล ๑๒ เจ.๒๗ เป็น อกุสลบท

อพยาคต ฐมา คือ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ เจ.๓๘

รูป ๒๘ นิพพาน เป็นอภัยาคตบท

และยังจำแนกปัจจัยด้วยธรรมเหล่านี้คือ

โดยองค์ธรรม ๑. โดยประเภท เป็นประเภทไหน นาม → นาม หรือ

นาม → นามรูป ฯลฯ

โดยปัญหาวาระวิงค์ ๒. โดยกาล เกิดได้ในปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล จุติกาล และปัจจัย
นั้นเป็นได้ในกาลไหน เป็นอดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล หรือกาลวิมุตติ

๓. โดยภูมิ เกิดได้ที่ภูมิ เกิดได้ในจุตุมวารภูมิ หรือปัญจุมวารภูมิ

๔. โดยบุคคล ๑๒ เป็นทุกติ สุกติ ทวิเหตุ ตีเหตุ อริยบุคคล ๘
ได้ก็บุคคล

๕. โดยวิธี เกิดได้ทางวิธีอะไรบ้าง ปัญจทวารวิธี กามมโนทวารวิธี
อัปปนาวิธี

โดยองค์ธรรม ๖. โดยชาติ เป็นชาติอะไร เป็นสหชาติชาติ หรืออาร์มมณชาติ ฯลฯ

๗. โดยลักษณะ เช่นเหตุปัจจัยเป็นเหตุมีกำลังคือเป็นที่ตั้งเป็น
รากแก้ว

๘. โดยสัตติ ทำกิจเป็นชนกสัตติ หรืออุปถัมภกสัตติ ฯลฯ

โดยปัญหาวาระวิงค์ ๙. โดยสภาพปัจจัย มีปัจจัยเกิดร่วมได้เท่าไร

สำหรับเหตุปัจจัย เป็นปัจจัยประเภท นาม → นามรูป คือ
นามเจตสิก → นามจิต เจตสิก จิตตชรูป และปฏิสนธิกัมมชรูป เกิดได้
ในปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล จุติกาล เป็นปัจจุบันกาล เพราะเกิดในจิตดวง

เดียวกัน เกิดได้ ๓๐ ภูมิ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) หรือเกิดได้ในจุตโวการภูมิ
 ปัญจโวการภูมิ เกิดได้ ๑๒ บุคคล เกิดได้ทุกทวาร ทุกวิถี ทำชนกกิจ และ
 อุปถัมภกกิจ เป็นประเภทสหชาติชาติ ได้สภาคปัจจัย ๑๑

เพราะธรรมดาสังขารธรรมเกิดขึ้น ย่อมประกอบด้วยธรรมหลายอย่าง
 ปัจจัยทุกปัจจัยที่เกิดขึ้นก็ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่งหลายปัจจัย จะเกิดขึ้นเพียง
 ปัจจัยเดียวไม่มี จะต้องหาปัจจัยที่เกิดร่วมกันด้วยว่ามีก็ปัจจัย โดยหาปัจจัยที่
 เกิดในชาติเดียวกัน เช่นเหตุปัจจัย เป็นประเภทสหชาติชาติ ถ้าปัจจัยใดใน
 สหชาติชาติมีองค์ธรรมเหมือนเหตุปัจจัย คือมีเหตุ ๖ เป็นปัจจัยแม้เพียง
 เหตุเดียว ปัจจัยนั้นก็เกิดร่วมกับเหตุปัจจัยได้ เรียกว่า หาสภาคปัจจัย
 คือหาปัจจัยที่มีองค์ธรรมเหมือนกันก็เกิดร่วมกันได้

สหชาติชาติ มี ๑๕ ปัจจัย แบ่งเป็น ๓ พวก คือ

๑. สหชาติชาติใหญ่ = (มหาสหชาติชาติ) มี ๔ ปัจจัย คือ
 สหชาติ นิสสย อตถิ อวิคต ถ้ามีปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งที่เป็นสหชาติชาติเกิดขึ้น
 ปัจจัยทั้ง ๔ นี้ต้องเกิดร่วมด้วยเสมอ เพราะเป็นปัจจัยที่สาธารณะทั่วไปใน
 สหชาติชาติ

๒. สหชาติชาติกกลาง = (มัชฌิมสหชาติชาติ) มี ๔ ปัจจัย คือ
 อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปปยุตต
 ข้อสังเกต ถ้านาม → นาม จะได้อัญญมัญญ สัมปยุตต
 ถ้านาม → รูป ได้วิปปยุตต
 ถ้านาม → นามรูป ไม่ได้ทั้งสัมปยุตต และวิปปยุตต
 ถ้าเกิดกับวิปาก ได้วิปากปัจจัย

หมายเหตุ: ชื่อของปัจจัย ในที่นี้แม้ไม่ได้ใส่คำว่าปัจจัย ก็เป็นชื่อของปัจจัย
 นั้นแหละ และชื่อของปัจจัยที่อ่านเป็นคำไทยแม้ไม่ได้ใส่สระ ก็ให้อ่านมีสระ
 ตามสมควร

๓. สหชาติชาติเล็ก = (ขุททกสหชาติ) มี ๗ ปัจจัย คือ
เหตุ อธิบัติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

แจกปัญหาวาระตามนิทเทศของเหตุปัจจัย

นิทเทศเหตุปัจจัย คือเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ และแก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุ และธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน

ปัจจัย คือ เหตุ ๖ แจกได้ ๓ บท คือ กุศลบท อกุศลบท
อัปยาคตบท กุศลบทคือกุศลเหตุเป็นปัจจัย อกุศลบทคือ
อกุศลเหตุเป็นปัจจัย อัปยาคตบทคืออัปยาคตเหตุเป็นปัจจัย

ปัจจัยยุบบัน คือ สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ (เว้นโมหเจ.ในโมหจิต ๒) สเหตุก
จิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐ แจกธรรมได้เป็น ๓ ตอน คือ
๑. ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุ เช่น โลภจิต กับ
เจตสิกที่ประกอบ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒
(เว้นโมหะเจ ในโมหะมูลจิต ๒)

๒. รูปทั้งหลายที่มีเหตุและธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วย
เหตุนี้ ได้แก่ สเหตุกจิตตช. ๑๗ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

๓. ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุนี้เป็นสมุฏฐาน
เช่น โลภจิต ๑ เจตสิกประกอบ ๑๙ สเหตุกจิตตช. ๑๗ หรือ
ปฏิสนธิคาม.วิบาก ๑ เจตสิกประกอบ ๓๓ สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐
ล้วนเป็นธรรมที่ประกอบด้วยเหตุ ไม่ใช่ประกอบด้วยธรรมอย่างอื่น

เหตุปัจจัยแจกปัญหาวาระได้ ๗ วาระ คือ

กุศลบท ๓ ได้แก่ กุ. → กุ. คือ กุ.เหตุ ๓ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘
(เว้น กุ.เหตุ ๓ ตามสมควร)

กุ. → อัพ. คือ กุ.เหตุ ๓ → สเหตุกจิตตช. ๑๗

กุ. → กุ.อัพ. คือ กุ.เหตุ ๓ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

(เว้น กุ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช. ๑๗

อกุศลบท ๓ ได้แก่ อกุ. → อกุ. คือ อกุ.เหตุ ๓ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
(เว้นโมหเจ.ในโมหจิต ๒ และเว้น อกุ.เหตุ ๓ ตามสมควร)

อกุ. → อัฟ. คือ อกุ.เหตุ ๓ → สเหตุกจิตตช.๑๗

อกุ. → อกุ.อัฟ. คือ อกุ.เหตุ ๓ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
(เว้นโมหเจ.ในโมหจิต ๒ และเว้นอกุ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช.๑๗
อัพยากตบท ๑ ได้แก่ อัฟ. → อัฟ. แจกได้ ๒ กาล

๑. ปฏิสนธิกาล คือ อัฟ.เหตุ ๓ → สเหตุกปฏิสนธิวิปาก ๑๗
(เว้นอเหตุกปฏิสนธิ ๒) เจ.๓๕ (เว้นอัฟ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

๒. ปวัตติกาล คือ อัฟ.เหตุ ๓ → สเหตุกวิปาก ๒๑
สเหตุกกิริยา ๑๗ เจ.๓๘ (เว้นอัฟ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช. ๑๗

เหตุปัจจัย ได้ปัญหาวาระ ๗ คือ

๑. บาลีวิธี กุสโล ฌโม กุสลสฺส ฌมฺมสฺส เหตุปัจจเยน ปจฺจโย
(กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา เหตุ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ เหตุปัจจเยน ปจฺจโย (กุศล
เหตุทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่สมฺปยุตฺตขันธ์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

กุ. → กุ. คือ กุ.เหตุ ๓ = อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ →
กุ. ๒๑ เจ.๓๘ (เว้น กุ.เหตุ ๓ ตามสมควร)

ตัวอย่าง

ม.กุศลญาณสมฺปยุต ๑ เจ.๓๘ คือ กุ.เหตุ ๓ → ม.กุ.ส. ๑ เจ.๓๕
(เว้น กุ.เหตุ ๓)

ม.กุศลญาณวิปยุต ๑ เจ.๓๗ คือ กุ.เหตุ ๒ → ม.กุ.วิป. ๑ เจ.๓๕
(เว้น กุ.เหตุ ๒)

ปฐมฌานกุ. ๑ เจ.๓๕ คือ กุ.เหตุ ๓ → ปฐมฌานกุ. ๑
เจ.๓๒ (เว้น กุ.เหตุ ๓)

ปัญจมณณกุ. ๑ เจ.๓๐ คือ กุ.เหตุ ๓ → ปัญจมณณกุ. ๑ เจ.๒๗
(เว้น กุ.เหตุ ๓)

มัคคกุศล ๑ เจ.๓๖ คือ กุ.เหตุ ๓ → มัคคกุ. ๑ เจ.๓๓
(เว้น กุ.เหตุ ๓)

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ และ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิด
ได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ อัปฺปนาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ
สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อธิปติ อินทริย
มัคค (เว้นเหตุปัจจัย เพราะเป็นประธาน)

การหาสภาคปัจจัย คือปัจจัยที่เกิดร่วมกับเหตุปัจจัย
ได้สหชาติชาติใหญ่ ๔ ปัจจัยเสมอเพราะเป็นสาธารณะปัจจัยในสหชาติชาติคือ

สหชาติปัจจัย เป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกัน เพราะ จิต เจตสิก
เกิดร่วมพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน คือ กุ.เหตุ ๓ → กุ. ๒๑ เจ.๓๕
(เว้น กุ.เหตุ ๓)

นิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยให้ผลธรรมเกิดขึ้น เพราะ
เจตสิกเป็นที่อาศัยให้จิตเกิด คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ →
กุ. ๒๑ เจ.๓๕ (เว้นกุ.เหตุ ๓)

อตฺถิปัจจัย เพราะความมีอยู่เป็นปัจจัย คือนามขันธ์ ๔ เกิดร่วม
พร้อมกันและยังมีอยู่ด้วยกัน คือ กุ.เหตุ ๓ เป็นปัจจัยเกิดร่วมพร้อมกัน
และยังมีอยู่ด้วยกันกับ กุ. ๒๑ เจ.๓๕ (เว้นกุ.เหตุ ๓) ซึ่งเป็นปัจจัยยุบับัน

อวิคตปัจจัย เพราะนามขันธ์ ๔ เกิดร่วมกันและ ยังไม่ปราศจาก
ไปเป็นปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย เพราะจิตกับเจตสิก ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน
เป็นปัจจัย

สัมปยุตตปัจจัย เพราะนามธรรมที่เกิดพร้อมกัน ด้วยลักษณะ ๔ คือ จิต เจตสิก เกิดพร้อมกัน เป็นต้น เป็นปัจจัย

อธิปติปัจจัย เพราะมีอธิบดี คือ วิมังสา หมายถึง
อโมหเหตุ → ม.ก.ส. ๑ เจ.๓๗ (เว้น อโมหเหตุ) เป็นปัจจัย

มัคคปัจจัย เพราะมีองค์มัค คือ สัมมาทิฏฐิ หมายถึง
อโมหเหตุ → ม.ก.ส. ๑ เจ.๓๗ (เว้น อโมหเหตุ) เป็นปัจจัย

อินทริยปัจจัย เพราะมีนามอินทริย์ คือ ปัญฺญินทริย์ หมายถึง
อโมหเหตุ → ม.ก.ส. ๑ เจ.๓๗ (เว้น อโมหเหตุ) เป็นปัจจัย

๒. **บาลีวิธี** กุสโล ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
(กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา เหตุ จิตตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลาย ที่เกิดจากจิตเป็นสมฺภูจฺจานาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

ก. → อพ. คือ ก.เหตุ ๓ = อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
→ สเหตุกจิตตช. ๑๗ (ที่เกิด พร้อมกับ ก. ๒๑ ในปัญจโวการภูมิ)

ก. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทุกทวาร ทุกวิถี คือ ปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถีและอัปฺปนาวิติได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต วิปยุตต อธิปติ อินทริย มัคค

จิตตชรูป เป็นรูปที่เกิดจากจิต เมื่อจิตมีเจตสิกเป็นปัจจัย รูปนั้นก็ต้องเกิดเพราะเจตสิกเป็นปัจจัยด้วย

จิตที่ให้เกิดรูปได้มี ๗๕ (เว้นทวิปัญฺจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔ ปฏิสนฺธิจิต และ จุตฺติจิตพระอรหันต์)

ทวิปัญฺจวิญญฺาณ ให้เกิดรูปไม่ได้เพราะมีกำลังอ่อนคือ มีเจตสิก

ประกอบเพียง ๗ ดวง มีองค์ธรรมไม่สมประกอบ และไม่มีองค์ธรรมของ เหตุปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย

ทวิปัญจวิญญาณ ที่ว่ามีกำลังอ่อน เพราะไม่มีเหตุ ๖ ประกอบ ไม่มี องค์ฌาน คือ ไม่มีวิตก วิจาร ไม่มีองค์มัคค เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุ (คือองค์มัคค จะต้องเป็นธรรมที่ประกอบด้วยเหตุ)

อรุปาวจรวิบาก ๔ เกิดได้ในอรุปภูมิเท่านั้น จึงให้เกิดรูปไม่ได้

ปฏิสนธิจิต ให้เกิดจิตตชรูปไม่ได้ เพราะเป็นจิตที่เพิ่งเกิดขณะ แรกในภพนั้น จึงยังไม่มีกำลังให้เกิดจิตตชรูป

จุติจิตพระอรหันต์ ก็ให้เกิดจิตตชรูปไม่ได้ เพราะสิ้นเหตุปัจจัย ไม่นำปฏิสนธิต่อไป

วิญญัตติรูป เป็นจิตตชรูปที่ยังกายวาจาให้เคลื่อนไหว ย่อมเกิด พร้อมจิตตดับพร้อมจิต เพราะจิตประสงค้อย่างไร รูปก็เป็นไปตามจิต

จิตที่ให้เกิดวิญญัตติรูปได้มี ๓๒ คือมโนทวาร. ๑ กามขณะ ๒๙ อภิญญา ๒

๓. บาลีวิธี กุสโล ฌโม โฆ กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมฺมสฺส เหตุปัจจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมและ อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา เหตุ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานญจ รูปานํ เหตุปัจจเยน ปจฺจโย (กุศลเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่สมฺปยุตฺตขันธ์ทั้งหลาย และแก่รูปทั้งหลายที่มีจิตเป็นสมฺภูฏาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

กฺ. → กฺ. อัฟ. คือ กฺ.เหตุ ๓ → กฺ. ๒๑ เจ.๓๘ (เว้นกฺ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช. ๑๗

ก. → ก. อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทุกวิถี
ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต อธิปติ อินทริย มัคค

ตัวอย่าง

มหากุศลดวงที่ ๑ เจ.๓๘ สเหตุกจิตตช. ๑๗ คือ

ก.เหตุ ๓ → ม.ก.ส. ๑ เจ.๓๕ (เว้น ก.เหตุ ๓) ม.ก.จิตตช. ๑๗

๔. บาลีวิธี อุกสโล ธมโม อุกสสส ธมมสส เหตุปัจเจน
ปัจเจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัย แก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา เหตุ สมปยุตตกานํ ขนฺธานํ เหตุปัจเจน ปจฺจโย.
(อกุศลเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่สมปยุตตขันธ์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
เหตุปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ.เหตุ ๒ → อกุ.๑๒ เจ. ๒๗ (เว้น โมหเจ.ใน
โมหจิต ๒ และ เว้น อกุ.เหตุ ๒ ตามสมควร)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจุตโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี
และ กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต
อัญญมัญญ สัมปยุตต

ตัวอย่าง

โมหวิจิกิจจจิต ๑ เจ.๑๕ คือ

โมหเหตุ → โมหวิจิกิจจ ๑ เจ.๑๔ (เว้นโมหเหตุ)

เจ.๑๔ คือ อัญญสมานาเจ. ๑๐ (เว้น อธิโมกข์ ปิติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๓ วิจิ. ๑

โมหอุทธจจิต ๑ เจ.๑๕ คือ

โมหเหตุ → โมหอุทธจจะ ๑ เจ.๑๔ (เว้น โมหเหตุ)

เจ.๑๔ คือ อัญญสมานาเจ. ๑๑ (เว้น ปิติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๓

โลกจิตตวงที่ ๑ เจ.๑๙ คือ

โลกเหตุ โมหเหตุ → โลกจิตตวงที่ ๑ เจ.๑๙ (เว้น อกุ.เหตุ ๒)
 เจ.๑๙ คือ อัญญสมานาเจ.๑๓ โมจตุกะ ๓ โลติกะ ๑ คือทิกฺขิ

โทสจิตตวงที่ ๒ เจ.๒๒ คือ

โทสเหตุ โมหเหตุ → โทสจิตตวงที่ ๒ เจ.๒๐ (เว้น อกุ.เหตุ ๒)
 เจ.๒๐ คือ อัญญสมานาเจ.๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๓ โทจตุกะ ๓ ถิกุกะ ๒

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฐมโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส เหตุปัจจเยน
 ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา เหตุ จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ เหตุปัจจเยน ปจฺจโย
 (อกุศลเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลายที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ
 เหตุปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. คือ อกุ.เหตุ ๓ → สเหตุกจิตตช. ๑๙

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้
 ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิธิ กามมโน
 ทวารวิธิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต วิปยุตต

๖. บาลีวิธี อกุสโล ฐมโม อกุสสสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฐมฺมสฺส
 เหตุปัจจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม และอพฺยาगत
 ธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา เหตุ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฺฐานานญจ รูปานํ
 เหตุปัจจเยน ปจฺจโย (อกุศลเหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่สมฺปยุตตขันธ์ทั้งหลาย
 และแก่รูปทั้งหลายที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อัฟ. คือ อกุ.เหตุ ๓ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๙ (เว้น
 โมหเจ.ในโมหจิต ๒ และ เว้นอกุ.เหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช. ๑๙

ตัวอย่าง

สาเหตุกจิตตช. ๑๗

บทลือหนวาท ๑ (ในปวัตติกาล)

อ.พ. → อ.พ. คือ

กิริยาเหตุ ๓ → สเหตุกิริยา ๑๗ เจ.๓๕ (เว้นอเหตุกิริยา ๓ และเว้น
กิริยาเหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกจิตตช. ๑๗

อภ. → อภ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ และ
 ปัญจโวการภูมิ (ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิ ก็เว้นไม่มีรูป) ได้ปุถุชน ๒
 ผลบุคคล ๔ (เว้นทุกติบุคคล ๑ สุตติบุคคล ๑ มัคคบุคคล ๔) ที่เว้นทุกติ
 บุคคล สุตติบุคคล เพราะปฏิสนธิเป็นอเหตุกบุคคลไม่ประกอบด้วยเหตุจึง
 รับผลที่เป็นมหารวิบากในตทาลัมพะไม่ได้ เพราะตทาลัมพะเป็นวิบากของ

ปฏิสนธิจะรับผลเกินจากปฏิสนธิไม่ได้ ต้องรับผลคล้อยตามปฏิสนธิ (และที่
เว้นมัตถบุคคล ๔ เพราะเป็นอภัยกตบพไม่ใช้กุศลบพ มัตถบุคคลจึงเกิด
ไม่ได้) เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ และอัปปนาวิถิ ได้
สภาคปัจจัย ๑๑ คือ สหชาติ นิสสย อตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก
สัมปยุตต วิปยุตต อธิปติ อินทริย มัคค

ตัวอย่าง

มหาวิปากญาณสํ. ๑ เจ.๓๓ (เว้น วิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒) คือ
วิปากเหตุ ๓ = อโลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ → วิปากญาณสํ.
ดวงที่ ๑ เจ.๓๐ (เว้น วิปากเหตุ ๓) สเหตุกจิตตข. ๑๕ (เว้นวิญญูติรูป ๒)

รูปาวจรวิปาก ๑ เจ.๓๕ (เว้นวิรติ ๓) คือ วิปากเหตุ ๓ →
รูปาวจรวิปาก ๑ เจ.๓๒ (เว้นวิปากเหตุ ๓) สเหตุกจิตตข. ๑๕ (เว้นวิญญูติรูป ๒)

อรูปาวจรวิปาก ๑ เจ.๓๐ (เว้นวิตก วิจารณ์ ปีติ วิรติ ๓ อัปป. ๒) คือ
วิปากเหตุ ๓ → อรูปาวจรวิปาก ๑ เจ.๒๗ (เว้นวิปากเหตุ ๓)

มหากิริยาญาณวิปยุต ๑ เจ.๓๔ (เว้นวิรติ ๓ ปัญญา ๑) คือ
กิริยาเหตุ ๒ → มหากิริยาวิป. ๑ เจ.๓๒ (เว้นกิริยาเหตุ ๒) สเหตุกจิตตข. ๑๗

อรูปาวจรกิริยา ๑ เจ.๓๐ (เว้นวิตก วิจารณ์ ปีติ วิรติ ๓ อัปป. ๒) คือ
กิริยาเหตุ ๓ → อรูปาวจรกิริยา ๑ เจ.๒๗ (เว้น กิริยาเหตุ ๓)

บาลีอนุวาท ๒ (ในปฏิสนธิกาล)

ปฏิสนธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยากตา เหตุ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ
กฏตุตา จ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย (ในขณะปฏิสนธิ วิปากอภัยกต
เหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลาย และแก่กฏัตตารูปทั้งหลาย
(รูปที่เกิดจากกรรม) ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย)

อภ. → อภ. คือ วิปากเหตุ ๓ → สเหตุกปฏิสนธิ ๑๗ เจ.๓๕
(เว้นอเหตุกปฏิ. ๒ และเว้น วิปากเหตุ ๓ ตามสมควร) สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

ในปัญจโวการภูมิ คือ วิบากเหตุ ๓ → สเหตุกปฏี. ๑๓ เจ.๓๕ (วันวิรติ ๓
 เว้นเหตุกปฏี. ๒ อรูป.ปฏี.วิ. ๔ และวันวิบากเหตุ ๓ ตามสมควร)

สเหตุกปฏี.ก. ๒๐

ในจตุโวการภูมิ คือ วิบากเหตุ ๓ → อรูป.ปฏี.วิ. ๔ เจ.๒๗
 (วันวิตก วิจารณ์ ปีติ วิรติ ๓ อปป.๒ และ วันวิบากเหตุ ๓)

อพ. → อพ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจ
 โวการภูมิ (ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิวันเพราะไม่มีรูป) ได้บุพเพ ๒ ผลบุคคล ๓
 (เว้นเหตุกบุคคล ๒ มัคคบุคคล ๔ อรหัตตผลบุคคล ๑ เพราะอรหัตตผล
 เกิดได้ในอดีตกาลเท่านั้น) เกิดได้ในปฏิสนธิวิถีสภาคปัจฉัย ๑๐
 คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปปยุตต
 อินทริย มัคค

—จบเหตุปัจฉัย—

อรรถกถาแก้อุทเทสเหตุปัจฉัย

จากอรรถกถามหาปรัชญาในคัมภีร์ปัญจปณณที่แก่อภิธรรม ๕ คัมภีร์
 ข้างท้าย (วันธัมมสังคณี และวิภังค์) ได้แก่อุทเทสและนิทเทสปัจฉัย ๒๔

อุทเทสเหตุปัจฉัยที่ชื่อว่า เหตุปัจฉัย เพราะมีเหตุเป็นปัจจัย
 ปัจจัยเป็นตัวเหตุ คืออุปการะให้โดยเป็นเหตุ แม้ในปัจจัยอื่นๆ มีอารมณ์
 ปัจจัยเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกันคือ มีอารมณ์เป็นปัจจัย เป็นต้น

คำว่า เหตุปัจฉัย ที่ชื่อว่าเหตุ เพราะอรรถว่าเป็นมูลหรือเป็น
 รากเหง้า ที่ชื่อว่าปัจจัยเพราะอรรถว่าเป็นอุปการะ เมื่อรวมกันเป็น
 เหตุปัจฉัย ก็หมายความว่า เป็นธรรมที่มีอุปการะ เพราะอรรถว่า
 เป็นมูลให้ เหตุในเหตุปัจฉัย ได้แก่อกุศลเหตุ ๓ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
 กุศลเหตุ ๓ และอัปายกตเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ คือ
 เหตุอันเป็นมูลราก ได้แก่เหตุ ๖ เป็นตัวปัจจัย ส่วนคำว่า ปัจจโย หมายถึง
 ผลธรรมที่เกิดจากเหตุหรือปัจจัยนี้เป็นตัวปัจจัยยุบกัน

เพราะฉะนั้นชื่อของปัจจัยทุกปัจจัยจึงรวมเอาธรรมที่เป็นเหตุและเป็นผลเข้าไว้ในหัวข้อธรรมอันเดียวกัน มีทั้งปัจจัยและปัจจัยยุบัน

ความหมายของเหตุปัจจัย คือธรรมที่มีมูลเป็นอุปการะ เช่นทำความเป็นกุศลเป็นต้น ให้สำเร็จแก่ธรรมที่เป็นกุศล เหมือนอย่างพืชข้าวสาลียังผลให้สำเร็จเป็นข้าวสาลีเป็นต้น หมายความว่ากุศลเหตุที่สัมปยุตกับจิตเท่านั้นย่อมยังความเป็นกุศลให้สำเร็จ และยังรูปที่เกิดจากจิตและรูปที่เกิดจากกรรมให้เกิดขึ้นด้วย ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นนิทเทสว่า “เหตุ ๖ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุ และแก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุและธรรมที่สัมปยุตกับเหตุ นั้น เป็นสมุฏฐานโดยเหตุปัจจัย”

เหตุนี้ความเป็นกุศล อกุศล อพยากตะที่สำเร็จ โดยเหตุปัจจัยนั้น ต้องหมายเอาเหตุที่สัมปยุตกันในจิตแต่ละดวง เท่านั้น

ส่วนความเป็นกุศล อกุศล อพยากตะ ของสเหตุกจิตทั้งหลาย ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๖ ที่สัมปยุตเป็นปัจจัย แต่เกิดขึ้นเพราะเหตุอย่างอื่นคือ กุศลเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัย อกุศลเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัย อพยากตะคือวิบากเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกรรมเป็นปัจจัย และอพยากตะที่เป็นกิริยาเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยภวังค์เป็นปัจจัย

ด้วยเหตุนี้สเหตุกจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ เลย ก็ยังสำเร็จความเป็นอพยากตะได้ ส่วนเหตุ ๖ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกุศล อกุศล อพยากตะได้นั้น ต้องหมายเอาเฉพาะสัมปยุตตเหตุที่เกิดในจิตดวงเดียวกันเป็นปัจจัย ด้วยอำนาจ เหตุปัจจัยเท่านั้น เพราะธรรมที่มีเหตุอุปการะ ย่อมยังธรรมนั้นให้ ตั้งมั่นดำรงอยู่ได้เป็นอย่างดี เหมือนอย่างต้นไม้ที่ฝังรากอันงอกออกแล้วฉนั้น ส่วนสเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ย่อมเป็นธรรมที่ตั้งอยู่ไม่มั่นคงเหมือนอย่างสาหร่ายที่ล่องลอยไปตามกระแสน้ำ เพราะไม่มีรากมั่นคงฉนั้น ด้วยเหตุนี้ ธรรมที่เป็นอุปการะโดยอรรถว่าเป็นรากเหง้า ย่อมอุปการะผลธรรมนั้นให้สำเร็จโดยความเป็นธรรมที่ตั้งอยู่ได้มั่นคงอย่างดี (คือถ้าเหตุมากผลก็แข็งแรงมั่นคงมาก ถ้าเหตุน้อยผลก็มั่นคงน้อย) นี่คือความหมายของเหตุปัจจัย

อรรถกถาแก่นิทเทศเหตุปัจจัย

นิเทศบาลีเหตุปัจจัย

เหตุ เหตุ สมุပ္ပตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจนาณญจ รูปานํ
เหตุปัจจุเณน ปัจจโย

แปลว่า เหตุทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุและ
แก่รูปทั้งหลายที่มีเหตุและธรรมที่สัมปยุตกับเหตุนั้นเป็นสมุฏฐานด้วยเหตุปัจจัย
จากพระบาลีนิเทศนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ตั้งเป็นคำถามว่า

ถาม เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่า เหตุ เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ ทำไม่
กล่าวแต่เพียงว่า เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ

ตอบ ที่กล่าวว่า เหตุ เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ ก็เพื่อจะกำหนดธรรมให้มี
ทั้งปัจจัย และปัจจัยุบบัน คือ เหตุหมายถึงตัวปัจจัย ส่วน เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ
คือธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุ หมายถึงตัวปัจจัยุบบัน คือให้รู้ว่า
เหตุ ๖ เป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุเท่านั้น (จะเป็น
ปัจจัยแก่ธรรมที่ไม่สัมปยุตกับเหตุไม่ได้) เพราะฉะนั้นในที่นี้ จึงได้กล่าว
บังคับไว้ว่า ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย คือ เหตุปัจจุเณน เพราะยกเหตุปัจจัย
เป็นประธาน ก็เพื่อจะห้ามความเป็นปัจจัยของเหตุว่าไม่ใช่เป็นโดยปัจจัยอื่น
เพราะเหตุ ๖ เป็นปัจจัย โดยปัจจัยอื่นก็ได้ เช่น เป็นสหชาติปัจจัย เป็นต้น

และที่กล่าวว่า เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ ไม่กล่าวว่า ตํสมุပ္ပตฺตกาณํ
ก็เพื่อจะแสดง ปัจจัยุบบันธรรมให้ชัดเจนว่าเป็นธรรมที่สัมปยุตกับเหตุ
เท่านั้น ถ้าเปลี่ยนเหตุ เป็น ตํ ก็แปลว่า ธรรมที่สัมปยุตกับธรรมนั้น
ก็จะเป็นธรรมที่ไม่ปรากฏความชัดเจน จึงต้องใช้ว่า เหตุสมุပ္ပตฺตกาณํ

ถาม ส่วนคำต่อไปว่า ตํสมุฏฺจนาณํ รูปานํ ทำไม่ไม่ใช้ว่า
จิตตสมุฏฺจนาณํ เพราะคำแปลของ ตํสมุฏฺจนาณํ รูปานํ คือ รูปที่มีเหตุและ
ธรรมที่สัมปยุตกับเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน ซึ่งหมายความว่า รูปนั้นย่อมเกิด
เพราะจิตเป็นสมุฏฐาน ก็น่าจะใช้ว่า จิตตสมุฏฺจนาณํ แต่ทำไมไม่ใช้

ตอบ จะกล่าวอย่างนั้นก็ได้ เพราะว่าจิตและเจตสิกย่อมยังรูปให้เกิดได้ เป็นรูปที่เกิดจากจิต เพราะถือจิตเป็นประธาน แต่ว่ารูปที่มีเหตุนั้นไม่ใช่มีแต่รูปที่เกิดจากจิตเท่านั้นยังมีรูปที่เกิดจากกรรมในปฏิสนธิกาลอีกด้วย เพื่อจะสงเคราะห์รูปที่เกิดจากกรรมด้วย จึงได้ใช้ว่า ตัสมัญญานานํ รูปานํ ไม่ใช่ว่า จิตตสมัญญานานํ รูปานํ

ถาม เพราะเหตุไร เหตุปัจจัยจึงเป็นปัจจัยแก่กัมมรูปได้เฉพาะในปฏิสนธิกาลเท่านั้น ในปวัตติกาล ทำไมเป็นไม่ได้

ตอบ เพราะในปฏิสนธิกาลนั้น กัมมรูปย่อมเกิดเนื่องกับจิต โดยเฉพาะ คือในภุมิที่มีชั้น ๕ นามรูปเกิดมิได้เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย คือวิญญาณต้องตั้งขึ้นก่อนนามรูปจึงปรากฏได้ นามคือเจตสิก รูปคือกัมมรูป ต่อมาในปวัตติกาล ถึงแม้จิตมีอยู่แต่กัมมรูปเหล่านั้นก็เป็นไปเนื่องด้วยกรรมโดยเฉพาะ ไม่ได้เนื่องด้วยจิต เพราะถึงแม้จิตจะไม่เกิดกัมมรูปก็ยังสามารถเกิดได้ เช่น กัมมรูปของพระอนาคามี หรือพระอรหันต์ที่เข้านิโรธสมาบัติก็ยังสามารถเกิดได้

ถาม เพราะเหตุไร ในปฏิสนธิกาลจิตจึงยังจิตตชรูปให้เกิดขึ้นไม่ได้

ตอบ เพราะขณะปฏิสนธิจิตยังมีกำลังอ่อน เนื่องจากตนถูกกำลังของกรรมชัตมา จึงตั้งไม่มั่นคง และวัตถुरูปก็ยังไม่ตั้งไม่มั่นคงเหมือนกัน เพราะเกิดพร้อมกันจึงไม่สามารถให้เกิดรูปคือจิตตชรูปได้ แต่กัมมรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตนั้น ก็มีฐานะเหมือนกับจิตตชรูปเหมือนกัน เพราะว่ากัมมรูปในปฏิสนธิกาลนั้น ต้องอาศัยจิตเกิดเช่นเดียวกับจิตตชรูป

การที่ท่านพูดถึงกัมมรูปและจิตตชรูปนี้ ก็พูดด้วยอำนาจของโอกาส (หมายถึงโอกาสโลก คือ ที่อยู่ของสัตว์ทั้ง ๓๑ ภุมิ โอกาสมี ๓ อย่าง คือโอกาสที่เป็นนาม โอกาสที่เป็นรูป และโอกาสที่เป็นนามรูป)

โอกาสที่เป็นนาม ได้แก่อรูปภพ ภพที่มีแต่นามคือจุฬารูปภพ ในภุมินี้แม้จะเว้นรูป คือหยาบวัตถุเป็นปัจจัยแล้ว นามทั้งหลายก็เกิดได้

โอกาสที่เป็นรูป ได้แก่สัณณิภาพ ภาพที่ไม่มีนาม มีแต่รูป คือ เอกโวการภาพ ในภุมินี้แม้จะเว้นนามคือปฐินธิจิตเป็นปัจจัยแล้ว รูปทั้งหลาย ก็ย่อมเกิดขึ้นได้

โอกาสที่เป็นทั้งนามและรูป ได้แก่ปัญจโวการภาพ คือ ภาพที่มี ันธ์ ๕ ในภุมินี้ ถ้าเว้นรูปคือปฐินธิทยวัตถุเสียแล้ว นามธรรมทั้งหลาย ก็เกิดไม่ได้ และถ้าเว้นปฐินธิจิตเสียอีก รูปที่เกิดจากกรรมก็เกิดไม่ได้ เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นในภาพนี้จึงต้องมีทั้งนามและรูปเกิดคู่กันแน่นอน

ถาม ในนิทเทศที่กล่าวว่า เหตุทั้งหลายย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรม ทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุก็น่าจะพอแล้ว แต่ทำไมยังต้องกล่าวต่อไปอีกว่า เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลาย ที่มีเหตุและธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุนั้นเป็น สมภูฐานอีกเล่า

ตอบ ที่ต้องกล่าวเต็มอย่างนั้นก็เพื่อจะห้ามความเป็นปัจจัยของ เหตุปัจจัยแก่รูปอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับเหตุในปวัตติกาล เช่นกัมมรูป อุดุขรูป อาหารรูป เพราะรูปเหล่านี้ก็เกิดพร้อมกับจิต คือจิตเกิดก็มี กัมมรูปเกิดทุกอย่างขณะของจิต ส่วนอุดุขรูปและอาหารรูป ก็เป็นรูปที่เกิดจากอุดุและอาหาร ไม่ใช่เกิดจากจิต แต่ว่ารูปเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปที่มี เหตุ และธรรมที่สัมปยุตกับเหตุนั้นเป็นสมภูฐาน เพราะเหตุนี้จึงกล่าวแต่ เพียงว่าเหตุทั้งหลายย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุ เท่านั้นไม่พอ จึงต้องกล่าวให้ชัดเจนอีกว่า เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลาย ที่มีเหตุและธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุนั้นเป็นสมภูฐานด้วย

ในเหตุปัจจัยนิทเทศนี้ท่านยังแสดงอำนาจของเหตุ ๖ โดยประเภท ต่างๆ อีก คือ เหตุ ๖ เมื่อว่าโดยชาติก็มี ๔ ชาติ คือ ชาติกุศล อกุศล วิบาก กิริยา

ชาติกุศล ได้ ๔ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ
ชาติอกุศล ได้ภูมิเดียว คือ กามภูมิ ชาติวิบาก ได้ ๔ ภูมิ

ชาติกิริยาได้ ๓ ภูมิ (เว้นโลกุตตรภูมิ) ความแตกต่างกันแห่งเหตุที่มี
ประการต่าง ๆ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดผล ด้วยอำนาจแห่งการประกอบกับ
จิตดวงนั้น ๆ แต่ละดวง

ท่านอรรถกถาจารย์ยังได้แสดงถึงผลธรรมที่เกิดจากเหตุปัจจัย
อีกว่าธรรมที่เป็นตัวเหตุย่อมเป็นปัจจัยแก่ผลธรรมเหล่านั้นได้อีก เพราะ
ว่าผลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุทั้งสิ้น เช่น

กามาวจรวิ. ๒๓ เจ.๓๓ กัมมชรูป ๒๐ ย่อมเกิดเพราะ

๑. อกุ.เหตุ ๓ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ (เว้น โมหเจ.ในโมหจิต ๒ เว้น
อกุ.เหตุ ๓ ตามสมควร) อกุ.จิตตช. ๑๗
และ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อกุ.วิ. ๗ เจ.๑๐ ปฏฺ. ปวัตติกัม. ๒๐
๒. กุ.เหตุ ๓ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ (เว้น กุ.เหตุ ๓ ตามสมควร)
สเหตุกจิตตช. ๑๗
และ ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → อเหตุกกุ.วิ. ๘ มหาวิ. ๘ เจ.๓๓ ปฏฺ. ปวัตติกัม. ๒๐
(กามาวจรวิ. ๒๓ = อเหตุกวิ. ๑๕ มหาวิ. ๘)

รูปาวจรวิ. ๕ เจ.๓๕ กัมมชรูป ๑๕ ย่อมเกิดเพราะ

- รูป.กุ.เหตุ ๓ → รูป.กุ. ๕ เจ.๓๒ (เว้นรูป.กุ.เหตุ ๓)
สเหตุกจิตตช. ๑๕ (เว้น วิญญูติ. ๒)
และ รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ ปฏฺ.และปวัตติกัม.๑๕ (เว้น
ฉานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ภาวรูป ๒)

อรูปาวจรวิ. ๔ เจ.๓๐ ย่อมเกิดเพราะ

- อรูป.กุ.เหตุ ๓ → อรูป.กุ. ๔ เจ.๒๗ (เว้น อรูป.กุ.เหตุ ๓)
และอรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐

โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๖ จิตตช. ๑๕ ในปัญจโวการภพ ย่อมเกิดเพราะ

- โลกุตตรกุ.เหตุ ๓ → โลกุตตรกุ. ๔ เจ.๓๓ (เว้นโลกุตตรกุ.เหตุ ๓)
สเหตุกจิตตช. ๑๕ (เว้นวิญญูติ. ๒)

และ โลกุตตรกุ. ๔ เจ.๓๖ → โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๖ จิตตช.๑๕
 (เว้น วิญญูติ.๒) ถ้าในเจตุมการภูมิ เว้นเพราะไม่มีรูป
 (โลกุตตรกุศล เรียกว่า อปริยาปนกุศล คือกุศลที่ไม่นับเนื่องในวิญญูทุกข)
 ในกามาวจรวิบาก

อัฟ.เหตุ ๓ → มหาวิ. ๘ เจ.๓๐ (เว้น อัฟ.เหตุ ๓ตามสมควร)
 สเหตุกจิตตช. ๑๕ ในปวัตติกาล
 (ถ้าในปฏิสนธิกาลเป็นปัจจัยแก่ สเหตุกปฏิก. ๒๐)

ในรูปาวจรวิบาก

อัฟ.เหตุ ๓ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๒ (เว้น อัฟ.เหตุ ๓)
 สเหตุกจิตตช. ๑๕ ในปวัตติกาล
 (ถ้าในปฏิสนธิกาลเป็นปัจจัยแก่ สเหตุกปฏิก. ๑๕)

ในอรุปาวจรวิบาก

อัฟ.เหตุ ๓ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๒๗ (เว้น อัฟ.เหตุ ๓)

ในโลกุตตรวิ.

อัฟ.เหตุ ๓ → โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๓ (เว้นอัฟ.เหตุ ๓)
 สเหตุกจิตตช. ๑๕ สำหรับภูมิที่มีรูป ถ้าในภูมิที่
 ไม่มีรูปเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตธรรมเท่านั้น

ในกามาวจรกิริยา

กิ.เหตุ ๓ → กาม.กิ. ๘ เจ.๓๒ (เว้นกิ.เหตุ ๓ ตามสมควร)
 สเหตุกจิตตช. ๑๗

ในรูปาวจรกิริยา

กิ.เหตุ ๓ → รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ สเหตุกจิตตช. ๑๗

ในอรุปาวจรกิริยา

กิ.เหตุ ๓ → อรูป.กิ. ๔ เจ.๓๐

— จบอรรถกถานิเทศแห่งเหตุปัจจัย —

อาร์มมณปัจจย

อุทเทส อาร์มมณปัจจโย แปลว่า อาร์มมณ ๖ เป็นปัจจย

ในปัจจยนี้พระพุทธองค์ทรงยกอาร์มมณ ๖ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติ ขึ้นมาแสดงในฐานะเป็นปัจจยให้เกิดนามธรรม คือ จิต เจตสิก เพราะจิต เจตสิกจะเกิดขึ้นได้ จะต้องอาศัยอาร์มมณเป็นไป เหตุนี้ธรรมอะไร ๆ ที่จะไม่เป็นอาร์มมณไม่มีเลย เพราะในบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีอาร์มมณเป็นเครื่องอาศัยยึดเหนี่ยวแล้ว จิตและเจตสิกก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ท่านจึงได้อุปมาจิต เจตสิกว่า เป็นเหมือนบุรุษที่ไม่มีกำลัง เมื่อจะไปไหนก็จำต้องอาศัยไม้เท้า หรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวพ่วงร่างกายให้ทรงตัวลุกขึ้น และเดินไปได้ฉับไฉน ถึงธรรม คือ จิตและเจตสิกก็ฉับนั้นนั้น ย่อมต้องอาศัยอาร์มมณเป็นเครื่องเป็นไป จึงจะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เหตุนี้ธรรมทั้งปวงที่เป็นอาร์มมณให้จิต เจตสิก ยึดเหนี่ยว จึงชื่อว่า อาร์มมณปัจจย

อาร์มมณ คือ ธรรมชาติที่เป็นที่อาศัย หรือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของ จิต เจตสิกทั้งหลายให้เกิดขึ้นและเป็นไป หรือสิ่งที่เป็นปัจจยให้จิตรู้ เรียกว่า อาร์มมณ

จิต คือธรรมชาติที่รู้พิเศษ คือรู้การเห็น การได้ยิน เป็นต้น เป็นคนละอย่าง ๆ กันเรียกว่ารู้อาร์มมณ

นิทเทสอาร์มมณปัจจย

๑. รูปายตนะ จักขุวิญญานธาตุยา ตัมสมปยุตตกานณจ ฐมฺหานํ
อาร์มมณปัจจเยน ปจฺจโย

(รูปายตนะเป็นปัจจยแก่จักขุวิญญานธาตุ และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญานธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจย) คือ

รูปารมณํ → จักขุวิญญาน ๒ เจ.๗

๒. สทฺทายตนะ โสตวิญญานธาตุยา ตัมสมปยุตตกานณจ ฐมฺหานํ

อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย คือ

สัททารมณฺ → โสตวิญญูณ ๒ เจ.๗

๓. คนฺธายตน์ ฆานวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺหานํ
อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย คือ

คันฺธารมณฺ → ฆานวิญญูณ ๒ เจ.๗

๔. รสายตน์ ชิวหาวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺหานํ
อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย คือ

รสารมณฺ → ชิวหาวิญญูณ ๒ เจ.๗

๕. โผฏฐพฺพายตน์ กายวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานญจ
ฐมฺหานํ อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย คือ

โผฏฐัพฺพารมณฺ → กายวิญญูณ ๒ เจ.๗

๖. รূปายตน์ สทฺทายตน์ คนฺธายตน์ รสายตน์ โผฏฐพฺพายตน์
มโนธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺหานํ อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย

(รूपายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ
เป็นปัจจัย แก่มโนธาตุ และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้นโดย
อารมณ์มณปัจจัย) คือ

ปัญจารมณฺ → มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐ (เว้น วิริยะ ปีติ ฉันทะ)

๗. สพฺเพ ฐมฺมา มโนวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานญจ
ฐมฺหานํ อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย

(ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญูณธาตุ และธรรม
ทั้งหลายที่สัมปยุตด้วยมโนวิญญูณธาตุนั้น โดยอารมณ์มณปัจจัย) คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ → จิต ๗๖ เจ.๕๒
จิต ๗๖ คือ มโนวิญญูณธาตุ ๗๖ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓)

๘. ยํ ยํ ฐมฺมํ อารพฺภ เย เย ฐมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตฺติกา
ฐมฺมา เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺหานํ อารมณ์มณปจฺเจยน ปจฺจโย

(ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ใด ๆ คือ จิตและเจตสิกทั้งหลาย
ย่อมเกิดขึ้นเพราะปรารภซึ่งธรรมใด ๆ ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่
ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ โดยอาร์มมณปัจจัย) คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญญาธิติ → จิต ๘๙ เจ.๕๒

อรรถกถาอธิบาย

- จกขุวิญญาณธาตุยา คือ จกขุวิญญาณ (ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน)
- ตัมสมปยุตตทานํ คือ นามขันธ์ ๓ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์
คือ เจ.๗ ที่ประกอบกับจกขุวิญญาณ เป็นต้น
- มโนธาตุยา คือ มโนธาตุ ๓ ได้แก่ ปัญจทวาราวัชชณะ ๑
สัมปฏิจจนะ ๒ และเจตสิก ที่ประกอบ ๑๐ ในบทนี้
อายตนะภายนอก คือ
ปัญจารมณ ๕ → มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐
- สพเพ ธมมา คือ ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ปัญจารมณ และ เญยยธรรม
ทั้งหมดที่เหลือ รวมแล้วได้แก่
จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญญาธิติ →
มโนวิญญาณธาตุ คือ จิต ๗๖ เจ.๕๒
- เญยยธรรม คือ ธรรมที่ควรรู้ ได้แก่ สังขาร วิการ ลักษณะ
นิพพาน ปัญญาธิติ
- ยํ ยํ ธมมํ อารพภ แปลว่า เพราะปรารภซึ่งธรรมใด ๆ คือ จิต ๘๙
เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญญาธิติ เป็นอารมณ์ของ
วิญญาณธาตุ ๗ ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๕
มโนธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑
- เย เย ธมมา คือ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ใด ๆ ได้แก่ จิต ๘๙ เจ.๕๒
- อุปฺปชฺชนฺติ คือ เมื่อปรารภธรรม จิต เจตสิก ย่อมเกิดขึ้น

เต เต ธมฺมา	ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือ ธรรมที่เป็น อารมณฺ์ ทั้ง ๖ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญฺญิตี เป็นปัจจย
เตสํ เตสํ ธมฺมานํ	แปลว่า แก่ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือธรรมที่เป็น อารมณฺ์ ย่อมเป็นปัจจยแก่ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ซึ่งเป็น ปัจจยุปัน
อารมณฺ์ ๖	คือ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ รัมมารมณฺ์
รัมมารมณฺ์	คือ อารมณฺ์ที่รู้ทางใจ ได้แก่ ธรรม ๖ อย่าง คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน ปัญฺญิตี
รัมมายตนะ	คือ เจ.๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน
รัมมธาตุ	คือ เจ.๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน
มนายตนะ	คือ จิต ๘๙

องค์ธรรมอาร์มมณปัจจย

ปัจจย	คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญฺญิตี (หมายถึงอารมณฺ์ ๖)
ปัจจยุปัน	คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒
ปัจจนิก	คือ รูป ๒๘ หรือ รูป ๗ หมวด

วจนัตถะของอาร์มมณปัจจย

จิตตเจตสิกเกหิ อาลมฺพิตีติ = อารมฺมณฺ์ (ธรรมชาติอันจิต
และเจตสิกทั้งหลายยึดหน่วง เรียกว่า อารมณฺ์)

อา อภิมุขํ รมนฺฺติ เอตฺถาติ = อารมฺมณฺ์ (จิตและเจตสิก
ทั้งหลายมายืนดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาตินี้ เรียกว่า
อารมณฺ์)

จิตตเจตสิกกา อาคนตุวา รมนฺติ เอตฺถาติ = อารมมณํ
(จิตและเจตสิกมามียินดีในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ เรียกว่า อารมณ)

จิตตเจตสิกกา อาลมฺพตฺติติ = อารมมณํ (ธรรมชาติใด ย่อมหน่วง
เหนี่ยวจิตและเจตสิกทั้งหลาย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น เรียกว่า อารมณ)

**ปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมได้แก่อารมณ เมื่อจัดโดยชาติเป็น
อารัมมณชาติ**

อธิบายญายยธรรม ๕ คือ สังขาร วิการ ลักษณะ บัญญัติ และ
นิพพาน

๑. **สังขาร** สิ่งที่เกิดขึ้นจากปัจจัยปรุงแต่งได้แก่ อุปาทินนสังขาร
คือ สังขารที่เกิดจากกรรม และอนุปาทินนสังขาร คือ สังขารที่ไม่ได้เกิด
จากกรรม

๒. **วิการ** การเปลี่ยนแปลงภพชาติจากจุติไปปฏิสนธิ เช่น จาก
มนุษย์ไปเป็น เทวดา เป็นพรหม หรือเป็นสัตว์ในอบาย หรือเป็นมนุษย์อีก
ก็ได้

๓. **ลักษณะ** คือ ลักษณะประจำตัวของสภาวะธรรม ที่เรียกว่า
วิเสสลักษณะหรือลักษณาทิจตุกะ ซึ่งเป็นลักษณะของสภาวะธรรม ๔ อย่าง
ได้แก่ ลักษณะ กิจหรือรส ผลปรากฏหรือปัจจุปฏิฐาน เหตุใกล้ให้เกิด
หรือปทัฏฐาน

๔. **บัญญัติ** คือ การบัญญัติสภาวะธรรมตั้งชื่อว่า เป็นขั้นๆ อย่างตนะ
ธาตุ อินทรีย์ อริยสัจจ์ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งได้แก่วิปัสสนาภูมิ ๖ นั้นเอง

๕. **นิพพาน** คือ สภาวะธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์ทั้งปวง
อารมณ ๖ คือ

๑. **รูปารมณ** ได้แก่ สีต่าง ๆ

๒. **สัททารมณ** ได้แก่ เสียงต่าง ๆ

๓. **คันธารมณ** ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ

๔. **รสารมณ** ได้แก่ รสต่าง ๆ

๕. **โผฏฐัพพารมณ** ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ไหว และเคร่งตึง

๖. ฐัมมารมณฺ ใต้แกจิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน
บัญญัติ

อารมณฺ ๖ ย่อมรวมลงในอารมณฺ ๔ อย่าง คือ

๑. กามอารมณฺ ใต้แก กามจิต ๕๔ เจ.๕๒ รูป ๒๘
๒. มหัคคตอารมณฺ ใต้แก มหัคคตจิต ๒๗ เจ.๓๕
๓. บัญญัติอารมณฺ ใต้แก บัญญัติธรรม ๒ ประการ คือ
 - ๓.๑ อัตถบัญญัติ คือบัญญัติที่ให้ความหมายของชื่อนั้น ๆ
 - ๓.๒ สัททบัญญัติ คือบัญญัติที่รู้จักชื่อ หรือรู้ด้วยเสียง
๔. โลกุตตรอารมณฺ ใต้แก โลกุตตรจิต ๘ เจ.๓๖ นิพพาน

จำแนกอารมณฺ โดยกาล คือ กาล ๓ และกาลวิมุตติ

จิต เจตสิก รูป ที่ล่วงไปแล้วเป็นอดีตกาล ที่กำลังปรากฏเป็น
ปัจจุบันกาล ที่ยังมาไม่ถึง หรือที่จะปรากฏข้างหน้าต่อไปเป็นอนาคตกาล
ส่วนบัญญัติ กับนิพพาน เป็นกาลวิมุตติ (พ้นจากกาล) ที่ว่าพ้นจากกาล
เพราะธรรมทั้ง ๒ นี้ ไม่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเป็นอสังขตธรรม ส่วนจิต
เจตสิก รูป จัดว่าเป็นสังขตธรรม จัดอยู่ในกาล ๓ สังขตธรรม คือ ธรรมที่
เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ปัจจัยทำให้เกิด อุปาทะ ฐิติ ภังคะ ถ้าปัจจัยไม่มี
อุปาทะ ฐิติ ภังคะก็ไม่มี เมื่ออุปาทะ ฐิติ ภังคะไม่มี จิต เจตสิก ทั้งหลาย
ก็เกิดไม่ได้

จำแนกอารมณฺเป็นคู่ได้ ๓ ประเภท คือ

๑. รูปอารมณฺ กับ นามอารมณฺ

รูปอารมณฺ ใต้แก รูป ๒๘ นามอารมณฺใต้แก จิต เจตสิก นิพพาน

๒. ปรมัตถอารมณฺ กับ บัญญัติอารมณฺ

ปรมัตถอารมณฺ ใต้แก จิต เจตสิก รูป นิพพาน

บัญญัติอารมณฺ ใต้แก บัญญัติทุกอย่างที่ไม่มีสภาวะปรมัตถ

๓. อัชฌัตตารมณฺ กับ พหิทธารมณฺ

อัชฌัตตารมณฺ ใต้แก จิต เจตสิก รูป ที่มีอยู่ในตัวเรา
เป็นอารมณฺภายใน

พหิทธารมณฺ์ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่มีอยู่นอกตัวเรา และ
บัญญัติ นิพพาน เป็นอารมณฺ์ภายนอก

คาถาสังคหอารมณฺ์

ปญฺจวิส ปริตฺตมฺหิ	จ จิตฺตานิ มหคฺคเต
เอกวิสตี โวหาเร	อฏฺฐ นิพฺพานโคจเร
วิสาณุตฺตรมุตฺตมฺหิ	อคฺคคมคฺคผลฺลขฺณิเต
ปญฺจ สพฺพตฺถ จจฺเจติ	สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโห.

๑. ปญฺจวิส ปริตฺตมฺหิ แปลว่า จิตที่รับปรีตตารมณฺ์ (อารมณฺ์เล็กน้อย) คือ กามอารมณฺ์ มี ๒๕ ดวง คือ

ก. จิตที่รับปัจจุบันกามธรรมเป็นอารมณฺ์ มี ๑๓ คือ
ทวิปัญฺจวิญฺญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ รับวิสยรูป ๗ เป็นอารมณฺ์
วิสยรูป ๗ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(ดิน ไฟ ลม) → ทวิปัญฺจ. ๑๐
มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐

ข. จิตที่รับเตกาลิกกามธรรมเป็นอารมณฺ์ มี ๑๒ คือ
ตทาลัมพะ ๑๑ หลิตฺตปาปะ ๑ เจ.๓๓
รับเตกาลิกกามธรรม คือ กามจิต ๕๔ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นไปในกาล ๓
→ ตทาลัมพะ ๑๑ หลิตฺตปาปะ ๑ เจ.๓๓

๒. จ จิตฺตานิ มหคฺคเต แปลว่า จิตที่รับมหัคคตอารมณฺ์ มี ๖
คือ วิญฺญาณัญฺจายตนะ ๓ เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนะ ๓ เจ.๓๐
รับมหัคคตอารมณฺ์ คือ

อากาสานัญฺจายตนะ ๒ เจ.๓๐ → วิญฺญาณัญฺจายตนะ ๓ เจ.๓๐
อากิญฺจัญฺจายตนะ ๒ เจ.๓๐ → เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนะ ๓ เจ.๓๐

๓. เอกวิสตี โวหาร แปลว่า จิตที่รับบัญญัติอารมณฺ์ มี ๒๑ คือ
รูปาวจรจิต ๑๕ เจ.๓๕ อากาสา. ๓ อากิญฺ. ๓ เจ.๓๐

รับบัญญัติอารมณ์ คือ

กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ฯลฯ → รูปาวจรจิต ๑๕ เจ.๓๕
และ อากาสา. ๓ อากิญ. ๓ เจ.๓๐

๔. อภูจ นิพพานโคจร แปลว่า จิตที่รับนิพพานอารมณ์ มี ๘
คือ มัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ เจ.๓๖ รับนิพพานอารมณ์คือ

นิพพาน → มัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๕. วิสาณุตตรมุตตมฺหิ แปลว่า จิตที่รับอารมณ์พ้นจากโลกุตตระ
มี ๒๐ คือ อภ. ๑๒ มหาภ.วิป. ๔ มหาภ.วิป. ๔ เจ.๕๑
(เว้นปัญญา) รับจิตที่พ้นจากโลกุตตระ คือ
โลภียจิต ๘๑ เจ.๕๒ รูป ๒๘ บัญญัติ → อภ. ๑๒ ม.ภ.วิป. ๔ ม.ภ.วิป. ๔
เจ.๕๑ (เว้นปัญญา)

๖. อคฺคมคฺคผลฺลขฺณิเต ปญฺจ แปลว่า จิตที่รับอารมณ์ได้เกือบหมด
(เว้นอรหัตตมัค อรหัตตผล) มี ๕ คือ มหาภ.ส. ๔ อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๘
รับอารมณ์เกือบหมด คือ
จิต ๘๗ (เว้นอรหัตตมัค อรหัตตผล) เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ
→ ม.ภ.ส. ๔ อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๘

๗. สพฺพตฺถ จฺจุเจติ แปลว่า จิตที่รับอารมณ์ได้ทั้งหมด มี ๖ คือ
มโนทวาร. ๑ มหาภ.ส. ๔ อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๕
รับอารมณ์ทั้งหมด คือ
จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ → มโนทวาร. ๑ ม.ภ.ส. ๔
อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๕

๘. สตฺตธา ตตฺถ สจฺจโห แปลว่า สงเคราะห์จิตรับอารมณ์ได้
๗ นัย (แสดงจิตที่รับ อารมณ์แน่นอน ไปหาจิตที่รับอารมณ์ไม่แน่นอน คือ
ข้อ ๑-๔ รับอารมณ์แน่นอน ข้อ ๕-๗ รับอารมณ์ไม่แน่นอน)

อีกนัยหนึ่งสงเคราะห์จิตตามอารมณ์ ๘ หมวด

(แสดงจิตที่มีอำนาจน้อยไปหาจิตที่มีอำนาจมาก)

- จิตหมวด ๑ มี ๑๓ คือ ทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓ รับวิสัยรูป๗เป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๒ มี ๑๒ คือ ตทา. ๑๑ หสि. ๑ รับกามจิต ๕๔ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นไปในกาล ๓ เป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๓ มี ๒๐ คือ อกุ. ๑๒ มหากุ.วิป. ๔ มหากิ.วิป. ๔ รับโลเกียจิต ๘๑ เจ.๕๒ รูป ๒๘ บัญญัติเป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๔ มี ๕ คือ มหากุ.ส. ๔ อภิณฺ.กุ. ๑ รับจิต๘๗ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ (เว้นอรหัตตมัค อรหัตตผล) เป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๕ มี ๖ คือ มโนทวาร. ๑ มหากิ.ส. ๔ อภิณฺ.กิ. ๑ รับ จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติเป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๖ มี ๒๑ คือ รูปาวจรจิต ๑๕ อากาสา. ๓ อากิณฺ. ๓ รับบัญญัติ กัมมฐาน๒๕,๑๔,๑๒,๙, นัตถิกาวบัญญัติ เป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๗ มี ๖ คือ วิญญา. ๓ เนว. ๓ รับอากาสา.กุ.กิ. ๒ อากิณฺ.กุ.กิ. ๒ เป็นอารมณ์
- จิตหมวด ๘ มี ๘ คือ โลกุตตรจิต ๘ รับนิพพาน เป็นอารมณ์

สรุป จิต๘หมวดเป็นประโยชน์ในการหาจิตที่รับอารมณ์แต่ละอย่าง จะมีจิตรับอารมณ์ได้กี่ดวง เช่น จิตที่รับกามอารมณ์ได้มีกี่ดวง ก็ให้เอาจิตที่รับกามอารมณ์ได้แต่ละหมวดมาทั้งหมด ก็จะรู้จำนวนได้รวดเร็ว เช่น

๑. จิตที่รับกามอารมณ์ได้ คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖ มี ๕๖
๒. จิตที่รับบัญญัติอารมณ์ได้ คือจิต ๒๐+๕+๖+๒๑ มี ๕๒
๓. จิตที่รับกุศลอารมณ์ได้ คือจิต ๑๒+๒๐+๕+๖+๖ มี ๔๙
๔. จิตที่รับอกุศลอารมณ์ได้ คือจิต ๑๒+๒๐+๕+๖ มี ๔๓
๕. จิตที่รับอัปยาคตอารมณ์ได้ คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖+๒+๘ มี ๖๖

๖. จิตที่รับปรมาตมธรรมได้ คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖+๖+๘ มี ๗๐
๗. จิตที่รับรูปเป็นอารมณ์ได้ คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖ มี ๕๖
๘. จิตที่รับนามเป็นอารมณ์ได้ คือจิต ๑๒+๒๐+๕+๖+๖+๘ มี ๕๗
๙. จิตที่รับโลภียเป็นอารมณ์ได้ คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖+๖ มี ๖๒
๑๐. จิตที่รับมหัคคตเป็นอารมณ์ได้ คือจิต ๒๐+๕+๖+๖ มี ๓๗
๑๑. จิตที่รับนิพพานเป็นอารมณ์ได้ คือจิต ๕+๖+๘ มี ๑๙
- รวมจิตที่รับอารมณ์มีทั้งหมด คือจิต ๑๓+๑๒+๒๐+๕+๖+๒๑+๖+๘ มี ๙๑

อธิบายสังเคราะห์อารมณ์ ๘ หมวด

หมวดที่ ๑ มีจิต ๑๓ ดวง คือ ทวิปัญญา. ๑๐ มโนธาตุ ๓ รับปัจจุบันกามธรรม เป็นอารมณ์ ปัจจุบันกามธรรม คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โสภณูปารมณ์ ๓ ที่เรียกว่า ปัจจุบันวิสัยรูป ๗

ปัจจุบันมี ๔ อย่าง คือ

๑. ขณะปัจจุบัน หมายถึงขณะจิตที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (อุปาทะฐิติ ภาวคะ)

๒. สันตติปัจจุบัน หมายถึงการสืบต่อของนามรูปในขณะวิธิจิตเกิดดับแต่ละวิธิ

๓. สมัยปัจจุบัน หมายถึงกาลเวลาที่สมมุติว่า เข้า สาย บ่าย เย็น หรือ สมัยนี้ สมัยก่อน

๔. อัทธาปัจจุบัน หมายถึงกาลเวลาอันยาวนาน เช่น นับตั้งแต่ปฏิสนธิ ถึง จุตี ฯลฯ

สำหรับปัจจุบันวิสัยรูป ๗ หมายถึง รูปที่ตั้งอยู่ในฐิตินขณะ ๔๙ ขณะ เท่ากับสันตติปัจจุบัน จิต ๑๓ ดวงนี้ รับวิสัยรูป ๗ เท่านั้น เป็นอารมณ์แน่นอน

หมวดที่ ๒ มีจิต ๑๒ ดวง คือ ตทา.๑๑ หสิ.๑ รับเตกาลิกกามธรรม เป็นอารมณ์ เตกาลิกกามธรรม คือ กามธรรมที่เป็นไปในกาล ๓ ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจ.๕๒ รูป ๒๘

กามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นปัญจารมณ์เท่านั้น ส่วนธัมมารมณ์ ไม่เรียกว่ากามคุณอารมณ์ เพราะในธัมมารมณ์มีอารมณ์ได้หลายอย่าง คือ ที่เป็นกามอารมณ์ก็มี มหัคคตอารมณ์ก็มี โลกุตตรอารมณ์ก็มี บัญญัติอารมณ์ก็มี

ตทาลัมพนจิต เป็นผลของอดีตกรรมที่เกิดกับกามบุคคล กามชวณะ กามอารมณ์ กามวิถิ ที่มีกำลังมาก เป็นอติมหันตารมณ์ หรือวิภูตารมณ์ เท่านั้น ตทาลัมพณะ ไม่เกิดในอัปนาวิถิ เพราะอัปนาวิถิเป็นกรรมที่ทำในปัจจุบันเป็นฌานวิถิ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ และอารมณ์นั้นชัดเจนยิ่งนัก จึงเกิดอัปนาจิตได้ ในฌานวิถิไม่มีอารมณ์ยาว สั้น จึงไม่จำเป็นต้องมี ตทาลัมพณะมารับช่วงอารมณ์ต่อจากชวณะเหมือนอย่างกามวิถิ

ตทาลัมพณะย่อมไม่รับอารมณ์ ๑๑ อย่าง คือ

๑. ในชวณะที่ปรารภนามและโคตรแล่นไป เพราะเป็นบัญญัติอารมณ์ ตทาลัมพณะ รับแต่ปรมาตถ์เป็นอารมณ์
๒. ในชวณะที่ปรารภบัญญัติแล่นไป เพราะเอากสิณบัญญัติเป็นอารมณ์
๓. ในวิปัสสนาที่มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ เพราะเป็นอารมณ์ที่คลายจากกามราคะ
๔. ในวิปัสสนาที่มีกำลังขึ้นภูฐานคามินี คือ ออกจากสังขารนิमित มาเอานิพพานเป็นอารมณ์ คลายจากกามราคะ
๕. ในชวณะปรารภรูปธรรมและอรุปรธรรม เพราะไม่ใช่กามอารมณ์
๖. ในมิจจิตตนิยตธรรม ได้แก่ มิจจามัค ๘ มิจจาวิมุตติ มิจจญาณะ เพราะเป็นบัญญัติอารมณ์
๗. ในสัมมัตตนิยตธรรม ได้แก่ สัมมามัค ๘ ที่เกิดในมัคคจิต ๔ กำลังคลายจากกามราคะ
๘. ในชวณะปรารภโลกุตตรธรรม เพราะคลายจากกามราคะแล้ว
๙. ในชวณะปรารภอภิปัญญา เพราะไม่มีกามราคะ

๑๐. ในขณะปรารภปฏิสัมภิทา เพราะไม่มีกามราคะ

๑๑. ในอารมณ์อ่อนกำลังฝ่ายกามาวจร ตทาลัมพะณะไม่เกิด ตทาลัมพะณะย่อมเกิดได้ในอารมณ์ที่มีกำลังเฉพาะที่มาสู่คลองทวารทั้ง ๖ ในกามาวจรอย่างเดียว หสิตุปปาทะก็รับกามธรรมเป็นอารมณ์ได้ทั้ง ๖ ทวาร หสิตุปปาทจิต เป็นจิตยัมของพระอรหันต์ที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ เพราะเกิดจากการรับอารมณ์ดีและไม่ดี ตามทวารทั้ง ๖ เป็นเพียงบอกให้รู้เหตุเท่านั้น เป็นจิตที่ไม่มีกำลัง เมื่อได้รับอารมณ์ดีหรือไม่ดี ก็ยัมด้วยความโล่งใจ เพราะภพชาติทำนสิ้นแล้ว ไม่ต้องเกิดมารับผลอีกแล้ว เป็นการยัมชนิดหน้อย หรือเกิดปิติโสมนัสอยู่ในใจเท่านั้น

หมวดที่ ๓ มีจิต ๒๐ ดวง คือ อกุศล ๑๒ มหากุศลญาณวิปยุต ๔ มหาภิริยาญาณวิปยุต ๔ รับ โลภีและบัญญัติ เป็นอารมณ์

โลภีและบัญญัติอารมณ์ คือ โลภียจิต ๘๑ เจ.๕๒ รูป ๒๘ เรียกว่าโลภียธรรม เพราะเป็นธรรมที่อยู่ในโลกทั้ง ๓ มี กามโลก รูปโลก อรูปโลก เป็นได้ทั้ง ๓ กาล ส่วนบัญญัติเป็นธรรมที่ไม่มีสภาวะรับรองเป็น กาลวิมุตติ พ้นจากกาลทั้ง ๓

จิต ๒๐ ดวงนี้ รับอารมณ์ไม่แน่นอน

หมวดที่ ๔ มีจิต ๕ ดวง คือ มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ อภิญาณกุศล ๑ รับอารมณ์ได้เกือบหมด (เว้นอรหัตตมัค อรหัตตผล เพราะเป็นอารมณ์ของมหาภิริยา)

อารมณ์เกือบหมด คือ จิต ๘๗ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ

จิต ๕ ดวงนี้ รับอารมณ์ไม่แน่นอน

หมวดที่ ๕ มีจิต ๖ ดวง คือ มโนทวาร.๑ มหาภิริยาญาณสัมปยุต ๔ อภิญาณภิริยา ๑ รับอารมณ์ได้ทั้งหมดไม่เว้นเลย

อารมณ์ทั้งหมดคือจิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ มโนทวาร. ที่รับอารมณ์ได้ทั้งหมดต้องเป็น ของพระอรหันต์ผู้ได้อภิญา ๖ ปฏิสัมภิทา ๔

จิต ๖ ดวงนี้ รับอารมณ์ไม่แน่นอน

อภิญญา คือ ปัญญาที่รู้อย่าง มีทั้งโลกีย์และโลกุตตระ รวม ๗ อย่าง
อภิญญาโลกีย์ที่อาศัยรูป.ปัญจมฌานเป็นบาท มี ๕ อย่าง คือ

๑. อิทธิวิธญาณ คือ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ

๒. ทิพพจักขุญาณ คือ ตาทิพย์ หมายถึงจตุปปาตญาณ คือรู้จู้ดี
และปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย จตุปปาตญาณ ยังแยกเป็น

ยถากัมมุปคญาณ คือรู้ว่า สัตว์มีสุข มีทุกข์เพราะทำกรรมอะไรมา

อนาคตังสญาณ คือรู้ว่าอนาคตของสัตว์จะเป็นไปอย่างไร

๓. ทิพพโสตญาณ คือหูทิพย์

๔. ประจิตตวิธานน คือรู้วาระจิตของผู้อื่น หรือเรียกว่า
เจโตปริยญาณก็ได้

๕. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ รู้ระลึกชาติแต่ปางก่อน

๖. วิปัสสนาญาณ คือ เห็นนามรูปเป็นไตรลักษณ์

๗. อาสวักขยญาณ คือ รู้ว่ากิเลสสิ้นแล้ว

อภิญญา ข้อ ๑ ถึง ๖ เป็นโลกิยธรรม ข้อ ๗ เป็นโลกุตตรธรรม

หมวดที่ ๖ มีจิต ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ อากาสา.๓ อากิญ. ๓
รับบัญญัติกัมมฐานเป็นอารมณ์ บัญญัติกัมมฐานอารมณ์แยกเป็น ๕ ข้อ คือ

๑. ปฐมฌานรูปาวจรจิต ๓ รับเอาบัญญัติกัมมฐาน ๒๕ เป็น
อารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑
พรหมวิหาร ๓ = เมตตา กรุณา มุทิตา

๒. ทุติยฌาน ๓ ตติยฌาน ๓ จตุตถฌาน ๓ รับบัญญัติกัมมฐาน ๑๔
เป็นอารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อานาปานสติ ๑ พรหมวิหาร ๓

๓. ปัญจฌาน รับ บัญญัติกัมมฐาน ๑๒ เป็นอารมณ์ คือ กสิณ ๑๐
อานาปานสติ ๑ อุเบกขาพรหมวิหาร ๑

๔. อากาसानัญญาตณณาน ๓ รับ กสิณอุคฆาฏิมากาสคือ บัญญัติที่
เพิกจากกสิณ ทั้ง ๙ เป็นอารมณ์ กสิณอุคฆาฏิมากาส คือ อากาสที่ว่างเปล่า

บัญญัติที่เพิกจากกสิณทั้ง ๙ แยกเป็น ๓ คือ

ก. กุटकสิณ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ข. วัณณกสิณ ๔ ได้แก่ สีเขียว ขาว แดง เหลือง

ค. อาโลกกสิณ ๑ ได้แก่ แสงสว่าง (เว้นอากาศกสิณ)

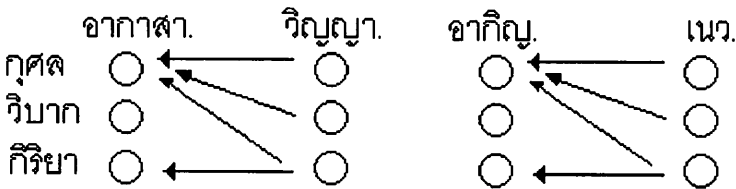
๕. อากิญจัญญายตนฌาน ๓ รับนัตถิภาวบัญญัติ คือความไม่มีอะไร ๆ ของ อากาสนัญญายตนกุศล หรือกิริยาเป็นอารมณ์

จิต ๒๑ ดวงนี้ รับอารมณ์แน่นอน

หมวดที่ ๗ มีจิต ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญายตนฌาน ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ๓ รับเอามหัคคตธรรม เป็นอารมณ์
มหัคคตธรรม คือ

อากาสนัญญายตนกุศล ๑ อากาสนัญญายตนกิริยา ๑ รวม ๒ ดวง

อากิญจัญญายตนกุศล ๑ อากิญจัญญายตนกิริยา ๑ รวม ๒ ดวง

๑. ผู้เข้าวิญญาณัญญายตนฌานในภพนี้ ให้เกิดวิญญาณัญญายตนกุศล ต้องเอาอากาสนัญญายตนกุศล ในภพนี้เป็นอารมณ์

อากาสนัญญายตนกุศล → วิญญาณัญญายตนกุศล

๒. ผู้ไปเกิดเป็นวิญญาณัญญายตนพรหม ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญายตนวิบาก วิญญาณัญญายตนวิบากก็เอาอากาสนัญญายตนกุศล ที่เคยเกิดแล้วในภวก่อนเป็นอารมณ์

อากาสนัญญายตนกุศล → วิญญาณัญญายตนวิบาก

๓. พระเสกขบุคคล ได้วิญญาณัญญายตนฌานแล้ว ต่อมาก็เจริญวิปัสสนาจนได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อเข้าวิญญาณัญญายตนฌานก็เป็นวิญญาณัญญายตนกิริยา วิญญาณัญญายตนกิริยาก็เอาอากาสนัญญายตนกุศล ที่เคยเกิดก่อนเป็นอารมณ์

อากาสนัญญายตนกุศล → วิญญาณัญญายตนกิริยา

๔. พระอรหันต์ ผู้ได้อากาสนัญจายตนฌานมาแล้ว เมื่อมาเจริญวิญญูณัญจายตนฌานก็เป็นวิญญูณัญจายตนกิริยา วิญญูณัญจายตนกิริยาก็เอาอากาสนัญจายตนกิริยาเป็นอารมณ์

อากาสนัญจายตนกิริยา → วิญญูณัญจายตนกิริยา

แม้การเจริญเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เอาอากิญจัญญายตนกุศลและ อากิญจัญญายตนกิริยาเป็นอารมณ์ เหมือนเช่นวิญญูณัญจายตนฌาน เอาอากาสนัญจายตนกุศล และกิริยาเป็นอารมณ์ โดยวิธีเดียวกัน

จิต ๖ ดวงนี้ รับ มหัคคตธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน

หมวดที่ ๘ มีจิต ๘ ดวง คือมัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ รับนิพพานเป็นอารมณ์แน่นอน

จิตที่รับอารมณ์แน่นอนมี ๕ หมวด คือจิต ๑๓+๑๒+๒๑+๖+๘ รวม ๖๐ ดวง จิตที่เหลืออีก ๓ หมวด รับอารมณ์ไม่แน่นอน คือจิต ๒๐+๕+๖ รวม ๓๑ ดวง

การจำแนกอารมณ์ในทิวเทสอาร์มมณปัจจัย

อารมณ์มี ๖ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์ ในอารมณ์ ๖ เหล่านี้ เมื่อเว้นบัญญัติเสียแล้ว ธรรมที่เหลือ ได้แก่ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เมื่อจำแนกโดยภูมิได้ ๔ ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ ๑ เรียกว่าอุปரியันนภูมิ (คือภูมิที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์) (๓ ภูมิแรกเรียกว่า ปரியันนภูมิ คือ ภูมิที่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์)

ในอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ที่เป็นกามาวจร จำแนกได้เป็น ๕ อย่าง คือเป็น กุศล อกุศล วิบาก กิริยา และรูป

อารมณ์ที่เป็นรูปาวจร จำแนกได้ ๓ อย่าง คือ กุศล วิบาก กิริยา อรูปาวจร ก็จำแนกเหมือนกับรูปาวจร คือ กุศล วิบาก กิริยา อุปரியันนหรือโลกุตตรภูมิ จำแนกได้ ๓ อย่าง คือ กุศล วิบาก นิพพาน

อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่เป็นอาภรณ์ทั้งหมดยังจัดได้เป็น ๗ อย่าง คือ เป็น กุศล อกุศล วิบาก กิริยา รูป นิพพาน บัญญัติ ในอาภรณ์ทั้ง ๗ นี้ ว่าโดยประเภทของภูมิ

๑. กุศล	เป็นได้ ๔ ภูมิ
๒. อกุศล	เป็นได้ ๑ ภูมิ
๓. วิบาก	เป็นได้ ๔ ภูมิ
๔. กิริยา	เป็นได้ ๓ ภูมิ (เว้นโลกุตตรภูมิ)
๕. รูป	เป็นได้ ๑ ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ
๖. นิพพาน	เป็นได้ ๑ ภูมิ คือ โลกุตตรภูมิ
๗. บัญญัติ	ไม่จัดเข้าในภูมิใดๆทั้งสิ้น

อาภรณ์ ๗ อย่าง ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตต่าง ๆ กันตามนัยของ อรรถกถาคือ

๑. อาภรณ์ที่เป็นกามาวจรกุศล ย่อมเป็นอาภรณ์ปัจจัยให้แก่ จิตได้ ๖ ประเภท คือ

๑. กามาวจรกุศล ๘
๒. รูปาวจรกุศล คือ อภิญญากุศล ๑
๓. อกุศล ๑๒
๔. กามาวจรวิบาก คือ ตทาลัมพะ ๑๑
๕. กามาวจรกิริยา ๑๐ (เว้นปัญจทวาร ๑)
๖. รูปาวจรกิริยา คือ อภิญญาภิชาต ๑

อาภรณ์ที่เป็นกามาวจรกุศล ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิต ๔๓ ดวง

ถ้าคิดตามอาภรณ์ ๘ หมวด จะหาจิตที่รับกามาวจรกุศลเป็นอาภรณ์ ได้ง่ายและรู้จำนวนแน่นอน คือ จิตที่รับกามาวจรกุศลได้มีจิต ๑๒+๒๐+๕+๖ รวม ๔๓ ดวง

๒. อารมณที่เป็นรูปาวจรกุศล เป็นอารัมมณปัจจัยให้แก่จิตได้ ๕ ประเภท คือ

๑. กามาวจรกุศล ๘	๒. รูปาวจรกุศล คืออภิญญากุศล ๑
๓. อกุศล ๑๒	๔. กามาวจรกิริยา ๙ (เว้นหสิตุปปาทะ)
๕. รูปาวจรกิริยา ๑	คือ อภิญญาภิรียา ๑
รวมจิตได้ ๓๑ ดวง	ถ้าคิดตามอารมณ ๘ หมวด จะได้
- จิตที่รับรูปาวจรกุศลเป็นอารมณ คือ จิต ๒๐ + ๕ + ๖ รวม ๓๑ ดวง

๓. อารมณที่เป็นอรูปาวจรกุศล เป็นอารัมมณปัจจัยให้แก่จิต ๘ ประเภท คือ

๑. กามาวจรกุศล ๘
๒. รูปาวจรกุศล คือ อภิญญากุศล ๑
๓. อรูปาวจรกุศล ๒ คือ วิญญา.ก. ๑ เนว.ก. ๑
๔. อกุศล ๑๒
๕. อรูปาวจรวิปาก ๒ คือ วิญญา.วิ. ๑ เนว.วิ. ๑
๖. กามาวจรกิริยา ๙ (เว้นหสิตุปปาทะ)
๗. รูปาวจรกิริยา คือ อภิญญาภิรียา ๑
๘. อรูปาวจรกิริยา ๒ คือ วิญญา.กิ. ๑ เนว.กิ. ๑
- รวมจิตได้ ๓๗ ดวง ถ้าคิดตามอารมณ ๘ หมวด จะได้จิตที่รับ
อรูปาวจรกุศล เป็นอารมณ คือ จิต ๒๐+๕+๖+๖ รวม ๓๗ ดวง
ที่กล่าวมานี้ เป็นการจำแนกอารมณในนิทเทศอารัมมณปัจจัยตาม
นัยอรรถกถา ซึ่งยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่าง

สรุป

จิตที่รับอารมณแน่นอนมี ๕ หมวด คือ จิต ๑๓+๑๒+๒๑+๖+๘ รวม ๖๐ ดวง
จิตที่รับอารมณไม่แน่นอน มี ๓ หมวด คือ จิต ๒๐+๕+๖ รวม ๓๑ ดวง
รวมทั้ง ๒ นัย มี ๙๑ ดวง

อธิบายบัญญัติอารมณ์

ในอารมณ์ปัจจุยเมื่อสงเคราะห์โดยอารมณ์ ย่อมได้องค์ธรรม ๓ อย่างคือ นาม รูป บัญญัติ (บัญญัติ หมายถึง ชื่อที่ใช้สมมุติเรียกปรมาณให้รู้ความหมายกัน)

บัญญัติมี ๒ อย่าง คือ

๑. อัถตบัญญัติ บัญญัติเพื่อให้รู้ความหมายของคำนั้น เช่นคำว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม พ่อ แม่ เป็นต้น หมายถึงอะไรแล้ว ก็เข้าใจตามที่บัญญัติ นั้น บางทีเรียกว่า บัญญาปิยัตตบัญญัติ แปลว่า สภาวะที่บัญญัติพึงทำ ให้รู้โดยประการนั้นๆ หรือกลืนบัญญัติก็อยู่ในอัถตบัญญัติเหมือนกัน

บัญญัติปิยัตตบัญญัติ คือ บัญญัติที่ให้รู้ความหมายของคำนั้นๆ เพราะอาศัยอาการของปรมาณนั้นเอง รู้ได้ทางมโนทวาร

๒. สัททบัญญัติ บัญญัติที่รู้เสียงที่กล่าวออกมา เป็นนามบัญญัติ คือ บัญญัติให้รู้ชื่อของสภาวะนั้นๆ เพื่อให้รู้อัถตบัญญัตินั่นเอง บางที เรียกว่า บัญญาปนโตบัญญัติ คือ บัญญัติที่ยังให้รู้อัถตบัญญัติ โดยอาศัย รู้จากเสียง รู้ได้ทางโสตทวาร

สัททบัญญัติแจกออกได้ ๖ อย่าง คือ

๑. วิชชมานบัญญัติ บัญญัติที่มีสภาวะปรมาณรับรอง เช่น จิต เจตสิก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ฯลฯ

๒. อวิชชมานบัญญัติ บัญญัติที่ไม่มีสภาวะปรมาณรับรองเช่น หมา แมว ฯลฯ

๓. วิชชมานนอวิชชมานบัญญัติ บัญญัติที่มีสภาวะปรมาณและ ไม่มีสภาวะปรมาณผสมกัน เช่น เสียงผู้หญิง รสเปรี้ยว กลิ่นเหม็น ฯลฯ เสียงเป็นปรมาณ ผู้หญิงเป็นบัญญัติ (คำแรกมีสภาวะปรมาณ คำหลังไม่มี สภาวะปรมาณ)

๔. **อวิชชมานเนนวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติที่ไม่มีสภาวะปรมาตม และมีสภาวะปรมาตมผสมกัน เช่น คนโกรธ ไม่แข็ง ฯลฯ คนเป็นบัญญัติ โกรธ เป็นปรมาตม (คำแรกไม่มีสภาวะปรมาตม คำหลังมีสภาวะปรมาตม)

๕. **วิชชมานเนนวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติที่มีสภาวะปรมาตมทั้ง คำแรกและคำหลัง เช่น จักขุวิญญาณ กุศลจิต ฯลฯ (มีสภาวะปรมาตมรับรองทั้ง ๒ คำ)

๖. **อวิชชมานเนนอวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติที่ไม่มีสภาวะปรมาตมทั้ง คำแรก และคำหลัง เช่น พระอาทิตย์ พระราชกุมาร ฯลฯ (ไม่มีสภาวะปรมาตมรับรองทั้ง ๒ คำ)

แสดงวิธีจิตในอารมณ์บัญญัติ

วิธีจิตที่มีบัญญัติทั้ง ๒ คือ อัตถบัญญัติ และ สัททบัญญัติ เป็น อารมณ์นั้น จะต้องมียุติเกิดทางปัญจทวาร และมโนทวารทั้ง ๒ วิธี แล่น ผสมสลับกันไปทั้ง ๒ ทวาร จึงจะเข้าใจความหมายของบัญญัติทั้ง ๒ ได้ เช่น ได้ยินเสียงเกิดทางโสตทวารวิธีเป็นปรมาตมอารมณ์ และเป็นปัจจุบัน ทางปัญจทวาร ถ้าเสียงมีคำเดียวโสตทวารก็เกิดขึ้นรับเสียงเป็นอารมณ์ เมื่อ เสียงนั้นดับไปแล้ว มโนทวารวิธีที่เรียกว่า **ตทณวัตติกมโนทวารวิธี** (คือ มโนทวารที่รับอารมณ์ต่อจากปัญจทวาร) ก็เกิดขึ้นรับเสียงที่ดับไปแล้วเป็น อารมณ์ เรียกว่า **อติตคคทณมโนทวารวิธี** อติตคคทณมโนทวารวิธีดับไป แล้ว **นามคคทณมโนทวารวิธี** ที่รู้นามบัญญัติ คือรู้เสียงนั้นก็เกิดต่อ เมื่อ นามคคทณมโนทวารวิธีดับไปแล้ว **อตถคคทณมโนทวารวิธี** ที่รู้ความหมาย ของเสียงนั้นก็เกิดต่อ รวมแล้วถ้าเป็นเสียงคำเดียวที่ได้ยิน จะมีวิธีจิตเกิดได้ ๔ วิธี คือทางปัญจทวารเกิดได้ ๑ วิธี คือ โสตทวารวิธี ทางมโนทวารเกิด ได้ ๓ วิธี คือ อติตคคทณมโนทวารวิธี นามคคทณมโนทวารวิธี และ อตถคคทณมโนทวารวิธี ถ้าเป็นเสียง ๒ คำขึ้นไปก็จะมีวิธีจิตเกิดได้ ๗ วิธี คือทาง ปัญจทวาร ๒ วิธี ทางมโนทวาร ๕ วิธี คือ ทางปัญจทวารเกิด โสตทวารวิธี รับเสียงคำแรกเป็นอารมณ์ดับไปแล้ว มโนทวาร คือ อติตคคทณ มโนทวารวิธี ก็เกิดรับเสียงต่อจากโสตทวารวิธี ๒ วิธี ต่อจากนั้นก็เป็น

มโนทวารอีก ๓ วิธี คือ เกิดสมุหคคหณมโนทวารวิธี รวบรวมเสียงตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป ต่อไปก็เกิดนามคคหณมโนทวารวิธี และอตถคคหณมโนทวารวิธีตามลำดับ ถ้าหากว่าได้ยินแต่เสียง เช่น “เด็ก ๆ” ยังไม่รู้ว่าความหมายของเสียงนั้น อตถคคหณมโนทวารวิธีก็ไม่เกิด ถ้าเสียงนั้นมีหลาย ๆ คำขึ้นไปวิธีจิตก็ต้องเพิ่มขึ้นไปตามลำดับ

ชื่อของวิธี

วิธีที่เกิดจากปัญจทวารวิธี เป็นปรมัตถอารมณ์ และเป็นปัจจุบันอารมณ์เสมอไป เกิดได้ทั้ง ๕ วิธี คือ จักขุทวารวิธี โสททวารวิธี ชวนทวารวิธี ชิวหาทวารวิธี กายทวารวิธี ส่วนวิธีทางมโนทวาร เป็นปัจจุบันอารมณ์ อดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ และกาลวิมุตติอารมณ์ก็ได้

วิธีทางมโนทวารมี ๔ วิธี คือ

๑. อตถคคหณมโนทวารวิธี รับเสียงที่ดับไปแล้วเป็นอารมณ์
๒. สมุหคคหณมโนทวารวิธี รวบรวมเสียงตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป
๓. นามคคหณมโนทวารวิธี รู้นามบัญญัติของเสียง
๔. อตถคคหณมโนทวารวิธี รู้ความหมายของเสียงที่รวมกัน

ถ้าหากไม่ใช่โสททวารวิธี จะรู้อตถคคหณมโนทวารวิธีก่อนนามคคหณมโนทวารวิธี คือ รู้ความหมายก่อนแล้วจึงรู้ชื่อของบัญญัติในที่หลังอีกนัยหนึ่ง

ชื่อของวิธีในอารมณ์บัญญัติ

- วิธีที่ ๑ ชื่อ โสททวารวิธี วิธีที่รู้เสียงทางปัญจทวาร
- วิธีที่ ๒ ชื่อ ตทนต์ตติกมโนทวารวิธี วิธีที่รู้เสียงต่อจากปัญจทวาร
- วิธีที่ ๓ ชื่อ ตติยมโนทวารวิธี คือ วิธีที่รู้นามบัญญัติ
- วิธีที่ ๔ ชื่อ จตตุตถมโนทวารวิธี คือ วิธีที่รู้ตถบัญญัติ
- หรืออีกนัยหนึ่ง วิธีที่ ๑ และวิธีที่ ๒ เรียกว่า *ปรมัตถวิธี*
- วิธีที่ ๓ เรียกว่า *นามบัญญัติปกวิธี* คือ วิธีที่รู้นามบัญญัติ
- วิธีที่ ๔ เรียกว่า *อตถวิธี* คือ วิธีที่รู้ตถบัญญัติ

สรุปแล้ว บัญญัติอารมณ์ คือการรู้ตามโวหารของโลก บัญญัติไม่เป็นกุศล อกุศล อภัยากตะ เพราะบัญญัติไม่มีองค์ธรรม และไม่เป็นทั้งโลกีย์ และโลกุตตระ บัญญัติเป็นอสังขตธรรม ไม่มีการเกิดดับ เป็นกาลวิมุตติที่ไม่มีสภาวะรับรอง

อาร์มมณปัจจัย คือ อารมณ์ ๖ ย่อมสงเคราะห์ในอารมณ์ ๖ อย่างนี้ก็ได้ คือ

๑. อติอิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ดียิ่ง
๒. อิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ดี
๓. อนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่ดี
๔. ปรักปเปิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ไม่ดี ไม่เป็นที่พอใจของ คนส่วนมาก แต่เป็นที่พอใจของคนบางคน ถือว่าเป็นอารมณ์ที่ดีของตน
๕. ปรักปโปนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ดี เป็นที่พอใจของคนส่วนมาก แต่ไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน ถือว่าเป็นอารมณ์ที่ไม่ดีของตน
๖. มัชฌัตตารมณ์ คือ อารมณ์ปานกลาง เป็นอารมณ์ที่พอใจของคนทั่วไป

ปัญหาวาระของอาร์มมณปัจจัยมี ๙ วาระ แบ่งเป็น ๓ บท คือ

บทของกุศลมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อกุ. ๓. กุ. → อัฟ.

บทของอกุศลมี ๓ วาระ คือ

๑. อกุ. → อกุ. ๒. อกุ. → กุ. ๓. อกุ. → อัฟ.

บทของอภัยากตะมี ๓ วาระคือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ธมโม กุสสสฺส ธมมสฺส อารมมณปัจจเยน
ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย)

กุ. → กุ. คือ กุ. ๒๐ (เว้นอรหัตตมัค) เจ. ๓๘ → ม. กุ. ๘ อภิญ. กุ. ๑
วิญญา. กุ. ๑ เนว. กุ. ๑ เจ. ๓๓ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

บาลีอนุวาท

๑. ทานํ ทตฺวา สีสํ สมาทียิตฺวา อุโปสถกมมํ กตฺวา ตํ ปจฺจเวทฺขติ (ผู้มีศรัทธาถวายทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว พิจารณาถึงกุศลนั้น ด้วยมหากุศล)

ม.ก. ๘ เจ.๓๖ (เวณอัปปมัญญา ๒) → ม.ก. ๘ เจ.๓๓ (เวณวิรติ ๓ อัปป. ๒)

การระลึกถึงกุศลด้วยจิตที่เป็นกุศล จะต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ พิจารณาว่า ความดีที่ทำนั้น ได้ทำประโยชน์สุขให้แก่ผู้อื่น โดยรู้ว่ากรรมนี้มีผลและทำประโยชน์ให้แก่ตนเองด้วย คือทำเพื่อละกิเลสของตนให้หมดไป ถ้าพิจารณาอย่างนี้เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต แต่ถ้าเป็นกุศลญาณวิปปยุต ก็เพียงแต่ยินดีในกุศลที่ทำแล้ว ชื่อว่าระลึกถึงกุศลด้วยจิตที่เป็นกุศล

๒. ปุพฺเพ สุจิตฺตานิ ปจฺจเวทฺขติ.

(พิจารณาถึงความประพฤติดีในกาลก่อนทั้งใกล้และไกล ด้วยมหากุศล)

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓ (เวณวิรติ ๓ อัปป. ๒)

เช่นพิจารณาทาน ศีล อุโบสถ ที่กระทำแล้วในกาลก่อน ด้วยจิตที่เป็นกุศล

การพิจารณาถึงกุศลที่ทำแล้วจะเป็นปัจจัยช่วยให้มีความสุขในวัยชรา ซึ่งเป็นวัยที่ร่างกายเสื่อมโทรม มีทุกข์มาก เพราะฉะนั้น กุศลที่ทำถ้าจะให้ ได้ผลมาก **ต้องประกอบด้วยเจตนาครบ ๓ กาล**

๑. ก่อนทำบุญ (บุพพเจตนา) ต้องมีจิตเลื่อมใสในบุญนั้น
บุพพเจตนาจะให้ผลดีในวัยเด็ก ในชาติต่อไป

๒. กำลังทำบุญ (มูญจเจตนา) ต้องมีใจยินดีโสมนัสในบุญนั้น
มูญจเจตนาจะให้ผลดีในวัยหนุ่มสาว ในชาติต่อไป

๓. ทำบุญแล้ว (อปฺรเจตนา) ครั้นทำแล้วนึกถึงบุญที่ไร จิตก็
ผ่องใสปลื้มปิติยินดีในบุญนั้น อปรเจตนาให้ผลดีในวัยชรา ในชาตินี้และ
ชาติต่อไป

บุญที่ทำครบ ๓ กาล ย่อมได้อานิสงส์มาก ถ้าเป็นทาน วัตถุที่ทำ
จะมากหรือน้อยไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่ที่เจตนาครบ ๓ กาล วัตถุที่ทำ

ต้องได้มาด้วยความบริสุทธิ์ ผู้ให้มีใจบริสุทธิ์ จึงต้องสมาทานศีลก่อน ผู้รับก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้ถึงความบริสุทธิ์ ทานที่ให้แล้วอย่างนี้ย่อมได้อานิสงส์มาก แต่ว่าข้อสำคัญของการทำบุญ จะต้องทำเพื่อชำระขันธ์สันดานให้สะอาด ทำบุญเพื่อให้หมดจดจากกิเลส ไม่หวังผลตอบแทน จะได้เป็นปัจจัยแก่การพ้นทุกข์ จึงต้องโยนิโสมนสิการให้เกิดปัญญาอยู่เสมอ

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ (บุคคลที่ได้ฌาน ออกจากฌานแล้ว พิจารณาถึงฌานนั้นด้วยมหากุศล)

มหัคคตฺก. ๙ เจ.๓๕ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

๔. เสกฺขา โคตรภุํ ปจฺจเวกฺขนฺติ โวทานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ (พระเสกขบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน พิจารณาโคตรภูด้วยมหากุศล พระเสกขบุคคลผู้เป็นพระสกทาคามีและพระอนาคามี พิจารณาโวทานด้วยมหากุศล)

ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓ (วัน อังป. ๒ วิรตี ๓) → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

โคตรภู คือ มหาก.ส. ๔ ที่ทำหน้าที่วุฏฐานคามินีปฏิบัติ ออกจากสังขารนิมิต มารับพระนิพพานเป็นอารมณ์ แต่ยังไม่ออกจากกิเลส โคตรภูเป็นอาเสวนปัจจัยให้แก่มัคเท่ากับเป็นมารดาของมัคเพราะเป็นการนำให้เกิดมัคจิต

โวทาน แปลว่าผ่องแผ้ว คือจิตที่ทำหน้าที่โคตรภูนั่นเอง แต่ว่าเป็นจิตของพระอริยะซึ่งหมดจดจากกิเลสบางส่วนแล้วจึงเป็นจิตที่ผ่องแผ้วกว่าโคตรภู

๕. เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขนฺติ (พระเสกขบุคคล ออกจากมัคแล้ว ย่อมพิจารณามัคนั้นด้วยมหากุศล)

มคฺคเบืองตํ ๓ เจ.๓๖ (วันอังป. ๒) → ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓

พระอริยะออกจากมัคแล้ว พิจารณามัคทันทีด้วยมหากุศล.ส. ๔ ใน ปัจจเวกขณวิถิ ซึ่งอยู่ในญาณทัสสนวิสุทธิ แต่ว่าเป็นกามวิถิเป็นโลกียจิต ซึ่งเกิดเฉพาะพระอริยบุคคลเท่านั้น ปุถุชนไม่เกิดเลย เพราะฉะนั้น ปัจจเวกขณวิถิพิจารณาเฉพาะ มัค ผล นิพพาน กิเลสที่ละ กิเลสที่เหลือเป็นอารมณ์เท่านั้น ปัจจเวกขณวิถิจึงต่างจากกามวิถิอื่นๆ ที่มีกามธรรมเป็นอารมณ์

๖. เสกขา วา ปุณฺณชานา วา กุสลํ อนิจฺจุโต ทุกฺขโต อนตฺตโต
วิปสฺสนนฺติ (พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณชน พิจารณาเห็นแจ้งซึ่งกุศล โดย
ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยมหากุศล)

คือ พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณชนผู้ได้วิปัสสนาญาณแล้ว ย่อมพิจารณา
กุศลนั้น โดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วยมหากุศล

โลภียก. ๑๗ เจ. ๓๘ → ม.ก. ๘ เจ. ๓๓

๗. เจโตปริยญาณเณ กุสลจิตตสมํกคฺคสฺส จิตฺตํ ชานนฺติ
(บุคคลผู้ได้อภิญญา ย่อมรู้จักตนของบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล ด้วยเจโตปริยญาณ)

ก. ๒๐ (เวฬุอรหัตตมัค) เจ. ๓๘ → อภิญ. ก. ๑ เจ. ๓๐

เจโตปริยญาณ คือ รูปร่างจรปัญจมณานกุศลที่เป็นอภิญญาที่รู้วาระ
จิตของบุคคลอื่นที่เป็นกุศลที่เกิดแล้ว ที่กำลังเกิดอยู่และที่จะเกิดต่อไปภาย
ใน ๗ วันข้างหน้า ส่วนพิจารณาตัวเองนั้น พิจารณาได้แต่กุศลที่เป็นอดีต
กับอนาคตเท่านั้น ด้วยเจโตปริยญาณ ส่วนที่กำลังเกิดอยู่ไม่ต้องใช้อภิญญา

๘. อากาสาณญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลสฺส อารมฺมณ
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อากาสาณญฺจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่วิญญานญ
จายตนกุศล ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย)

อากาสา. ก. ๑ เจ. ๓๐ → วิญญา. ก. ๑ เจ. ๓๐

๙. อากิณฺณญฺจายตนกุสลํ เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุสลสฺส
อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย (อากิณฺณญฺจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่
เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุศล ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย)

อากิณ. ก. ๑ เจ. ๓๐ → เนว. ก. ๑ เจ. ๓๐

หมายความว่า อรูปาวจรฌานอันได้แก่ อากาสา. ก. และอากิณ. ก.
ที่เคยเกิดแล้วในภวก่อน หรือที่กำลังเกิดในภพนี้ เป็นอารมณ์ปัจจัยให้แก่
วิญญา. ก. และเนว. ก. ซึ่งเป็นอารมณ์ปัจจัยยุบับัน

๑๐. กุสลา ขนฺธา อิทธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวา
सानุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมุปคตญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณ

ปัจจุเณน ปัจจโย (กุศลชั้นทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่ อิทธิวิธญาณ
เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคญาณ
อนาคตังสญาณ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย)

ก. ๒๐ เจ. ๓๘ → อภิญ. ก. ๑ เจ. ๓๐

หมายความว่า กุศลจิตต่างๆ ที่เกิดกับตนเองและคนอื่น บุคคลผู้
ได้อภิญญาต่างๆ เหล่านี้สามารถรู้ได้

อิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ รู้อาร์มณได้ ๗ อย่าง คือ
กาม มหัคคตะ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก

เจโตปริยญาณ รู้วาระจิตของบุคคลอื่น รู้อาร์มณได้ ๘ อย่าง คือ
กาม มหัคคตะ โลกุตตระ มัค อดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายนอก

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้ที่อยู่อาศัยของชั้นในกาลก่อนรู้อาร์มณ
ได้ ๘ อย่าง คือ กาม มหัคคตะ โลกุตตระ มัค อดีต ภายใน ภายนอก
บัญญัติ

ยถากัมมุปคญาณ รู้กรรมของสัตว์ที่มีสุขมีทุกข์ว่าทำกรรมอะไรมา
ต้องได้ทิพพจักขุก่อน รู้อาร์มณได้ ๕ อย่าง คือ กาม มหัคคตะ อดีต
ภายใน ภายนอก

อนาคตังสญาณ รู้อนาคตของสัตว์ว่าจะไปเกิดเป็นอะไร รู้อาร์มณ
ได้ ๘ อย่าง คือ กาม มหัคคตะ โลกุตตระ มัค อนาคต ภายใน ภายนอก
บัญญัติ

ก. → ก. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและ ปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางมโนทวาร
เป็นกามชวณะ อัปฺปนชวณะ เกิดได้ในกามวิถี มหัคคตวิถี ปัจจเวกชนวิถี
อภิญญาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อาร์มมณาริปีติ อาร์มมณฺุณิสสยปัจจัย

การหาสภาวะของอาร์มมณปัจจัยต้งหาในอาร์มมณชาติมี ๘ ปัจจัย

๑. อาร์มมณปัจจัย	๒. อาร์มมณชาติปัจจัย
๓. อาร์มมณปุณิสสยปัจจัย	๔. อาร์มมณปุเรชาตปัจจัย
๕. อาร์มมณปุเรชาตตติปัจจัย	๖. อาร์มมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย
๗. วัตถอาร์มมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย	๘. วัตถอาร์มมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย

๒. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อกุสสส ฐมมสส อารมมณปัจเจกเยน
ปัจเจกโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย)

กุ. → อกุ. คือ โลภียกุศล ๑๗ เจ.๓๘ → อกุศล ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทียิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ อสฺสาเทติ
อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺจนา อุปฺปชฺชติ
อุทฺทจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. (บุคคลผู้มีจิตศรัทธา ถวายทาน
สมาทานศีล รักษาอุโปสถกรรม แล้วชื่นชมยินดีถึงกุศลที่ทำแล้ว เพราะ
ปรารถนากุศลนั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจจนา อุทฺทจจะ โทมนัส ย่อมเกิด)

ม.ก. ๘ เจ.๓๖ (เว้นอัปป. ๒) → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

บุคคลทำกุศลมาแล้ว เมื่อนึกถึงกุศลนั้น แทนที่จะเกิดกุศล กลับเกิด
อกุศลก็เพราะไม่มีโยนิโสมนสิการ คือขาดปัญญารู้เหตุผลตามความเป็นจริง
ในการทำกุศล ไม่รู้ว่าการทำกุศลจุดประสงค์ก็เพื่อจะให้ละกิเลสเป็นประการ
สำคัญ เพราะกิเลสเป็นสภาพธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมองเร้าร้อน เกิดทุกข์
นานาประการ การทำกุศลจึงต้องทำเพื่อขัดเกลากิเลสให้หมดไป เพื่อ
จิตใจจะได้สะอาดปราศจากกิเลสเครื่องเร้าหมอง จะได้เป็นปัจจัยแก่การพ้น
ทุกข์ เช่นให้ทานก็เพื่อละความโลภ ความตระหนี่ให้หมดไป ให้รักษาศีลก็
เพื่อละความโกรธ คือละกิเลสหยาบที่ล่วงออกมาทางกายวาจาไม่ให้เกิดขึ้น
ให้เจริญสมาธิ ก็เพื่อระงับนิรณที่ เป็นกิเลสอย่างกลาง ซึ่งเกิดขึ้นกลุ้มรุม

จิตใจไม่ให้เกิดขึ้น ทำให้ใจสงบจากกามคุณ เป็นต้น และให้เจริญวิปัสสนา ก็เพื่อละความหลงที่เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องในจิตใจให้หมดไป

จุดประสงค์ของการทำกุศลก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้คือ ประโยชน์ตน เพื่อละกิเลสตนจะได้พ้นจากทุกข์ ประโยชน์ผู้อื่นก็เพื่อช่วยเหลือให้เขามีความสุขพ้นจากทุกข์ คนที่ทำกุศลถ้าไม่รู้เหตุผลอย่างนี้ การทำบุญแทนที่จะละกิเลสให้หมดไป ก็กลับไปเพิ่มกิเลสให้มากขึ้นโดยไม่รู้ตัว กุศลที่ทำจึงได้เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ เพราะทำกุศลเพื่อต้องการผลตอบแทน จึงต้องไปรับผลของกุศลที่ทำไว้ ทำให้ต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ไม่มีที่สิ้นสุด และอีกอย่างหนึ่งคนส่วนมากไม่รู้ว่าจิตใจอย่างไรเป็นกุศล อกุศล เมื่อจิตใจพอใจในอารมณ์ใด จิตก็ไหลไปตามอารมณ์นั้น และส่วนมากอารมณ์ก็มักจะไหลไปทางอกุศล มากกว่ากุศล เพราะความคุ้นเคยกับอกุศลมีมากกว่า กุศล อารมณ์ที่เป็นอกุศลจึงเกิดได้ง่าย เพราะไม่ต้องออกแรงอะไร อยู่เฉย ๆ จิตไหลไปตามอารมณ์ก็ไหลไปในอกุศลเอง

อกุศลจึงเปรียบเหมือนเจ้าของบ้าน ส่วนกุศลเปรียบเหมือนกับแขกที่มาหานานๆจะมาหาสักที เหตุนี้การทำกุศลจึงต้องออกแรงต้องขวนขวาย กุศลจึงจะเกิดได้ เมื่อกุศลเกิดแล้วไม่รู้จักรักษากุศล กุศลก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลได้ เมื่อนึกถึงกุศลที่ให้ทาน รักษาศีล รักษาศูภะ ตลอดจนกุศลที่ทำความดีอื่นๆที่เป็นกามาวจรกุศล มหัคคตกุศล ถ้าไม่มีโยนิโสมนสิการเข้าใจเหตุผลตามความเป็นจริง ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล เกิดกิเลส มีราคะ ทิฏฐะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส ได้

เช่น ทำกุศลแล้วเกิดราคะ เพราะไปนึกถึงความสนุกสนานที่เกี่ยวข้องกับการทำกุศล มีการทอดกฐิน ผ้าป่า เป็นต้น ได้ไปเห็นสิ่งสวยงาม ได้ยินเสียงเพลงไพเราะ ได้อาหารอร่อย เมื่อนึกถึงกุศลแล้วยินดีเพลิดเพลินไปกับสิ่งเหล่านั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ หรือไปรักษาศีลแล้วจิตใจสบายเหลือเกิน ก็ยินดีติดใจในอารมณ์นั้น หรือไปเจริญสมาธิในสถานที่สงบร่มรื่น ก็ติดใจในสถานที่นั้น อารมณ์เหล่านี้ก็เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ

ม.ภ. ๘ เจ. ๓๘ → โลกจิต ๘ เจ. ๒๒

ทำกุศลแล้วเกิดทิฏฐิ เพราะวิปลาสเห็นผิดจากความจริง เช่นทำทานแล้วปรารถนาความสุข ความร่ำรวย ปรารถนาไปเกิดในสวรรค์ เพราะไม่รู้วาทิตความเกิดนั้นเป็นทุกข์ จึงทำบุญเพื่อปรารถนาไปเกิดที่ดีๆ ความปรารถนาอย่างนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิเพราะเห็นผิดจากความจริง เพราะความจริงมีแต่ทุกข์ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นอสุภะไม่งาม แต่ถ้าทำกุศลแล้วรู้ว่ากุศลให้ผลเป็นสุข จึงทำกุศลเพื่อให้เป็นปัจจัยแก่การพ้นทุกข์ อย่างนี้ไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะเชื่อว่าการกรรมนี้มีผล เป็นกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ เหตุนี้การทำกุศล ถ้ามีความเข้าใจถูกต้องก็เป็นปัจจัยแก้ปัญญา แต่ถ้าไม่รู้เหตุผลก็เป็นปัจจัยแก้กิเลสไป อย่างบางคนคิดว่ารักษาศีลให้มากๆ จิตใจมีความสุขสบายเยือกเย็น ก็เข้าใจว่าถึงพระนิพพานได้ หรือเจริญสมาธิให้มากๆ จิตใจมีความสุขมีความสุขสงบก็เข้าใจว่าถึงพระนิพพานได้ ล้วนแต่เป็นทิฏฐิที่เห็นผิดทั้งสิ้น

ม.ภ. ๘ เจ. ๓๘ → โลกทิฏฐิคัดล. ๔ เจ. ๒๑

ทำกุศลแล้วเกิดวิจิจจนา เพราะตัดสินใจไม่ได้ เช่นสงสัยว่าทำกุศลแล้วจะได้ความสุขจริงหรือ ทำกุศลแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์จริงหรือ สวรรค์มีจริงหรือเปล่า พระนิพพานมีจริงหรือเปล่า กุศลที่ทำแล้วจะเป็นที่พึงให้มีความสุขให้พ้นจากทุกข์ได้จริงหรือ

ม.ภ. ๘ เจ. ๓๘ → โมหวิจิ. ๑ เจ. ๑๕

ทำกุศลแล้วเกิดอุทธัจจะ คือเมื่อทำกุศลแล้วเกิดความสงสัย ก็ทำให้คิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ เช่น มีคนมาเรียไรทำบุญ ทำไปแล้วก็สงสัยว่าเขาจะเอาไปทำจริงหรือเปล่า หรือว่าเขามาหลอกลวง ทำให้คิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ ทำให้เกิดทุกข์จะรำคาญใจอีกด้วยว่าไม่ควรทำเลย หรือรักษาศีลเจริญสมาธิแล้วจะได้อันสงสยอย่างนั้น ๆ จะได้จริงหรือเปล่า ก็คิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ

ม.ภ. ๘ เจ. ๓๘ → โมหอุทธัจจะ ๑ เจ. ๑๕

ทำกุศลแล้วเกิดโทมนัส เช่นทำกุศลแล้วเกิดความเสียดาย หรือทำกุศลแล้วเกิดข่าวของเสียหาย ก็เกิดความเสียใจ หรือทำกุศลโดยไปกู้เงินเขามาทำ ทำแล้วไม่มีเงินจะใช้เขาก็เกิดความกลุ้มใจ

ม.ภ. ๘ เจ.๓๘ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

๒. ปุพเพ สัจจนานิ อสสาเทติ อภินนทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุตฺถจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ (บุคคลขึ้นชมยินดีถึงความประพัตติดี ในกาลก่อน ทั้งใกล้และไกล เพราะปรารภกุศลนั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัส ย่อมเกิด)

ม.ภ. ๘ เจ.๓๘ → อภ. ๑๒ เจ.๒๗

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ อสสาเทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุตฺถจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฌานเณ ปริเหเน วิปฺปฏิสาริสฺส โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ (บุคคลผู้ได้ฌาน ออกจากฌานแล้วขึ้นชมยินดีถึงฌานนั้น เพราะปรารภฌานนั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ ย่อมเกิด ส่วนบุคคลที่ได้ฌานมีความเดือดร้อนใจในเมื่อฌานเสื่อม โทมนัส ย่อมเกิด)

มหัคคตภ. ๙ เจ. ๓๕ → อภ. ๑๒ เจ.๒๗

หรือบุคคลที่ได้ฌาน เมื่อนึกถึงฌานแล้วเกิดราคะเพราะยินดีติดใจในฌานว่ามีความสุขเหลือเกิน ฌานจึงเป็นสญฺญูญฺชนร้อยรัตสत्ตวให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ พ้นทุกข์ไม่ได้

มหัคคตภ. ๙ เจ.๓๕ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

นึกถึงฌานแล้วเกิดทิฏฐิ เพราะฌานทำให้เกิดทิฏฐิถึง ๖๒ เช่นเห็นว่าไปเกิดเป็นพรหมนั้น เทียง ไม่มีการตาย หรือไปเกิดเป็นอรูปพรหมแล้วสูญ ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป เพราะเข้าใจว่าที่นั่นเป็นพระนิพพาน เป็นต้น

มหัคคตภ. ๙ เจ.๓๕ → โลภทิฏฐิคตส. ๔ เจ.๒๑

นึกถึงฌานแล้วเกิดวิจิกิจฉา เช่นสงสัยว่าเกิดเป็นมหาพรหม นั้นเทียง ไม่มีการตายหรือ ส่วนผู้เกิดเป็นพรหมบริวารไม่เทียง ยังมีการตายหรือ

มหัคคตกุ.๙ เจ.๓๕ → โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕

นึกถึงฉาณแล้วเกิดอุทฺธจจะ เพราะสงสัยจึงคิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ

มหัคคตกุ.๙ เจ.๓๕ → โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕

นึกถึงฉาณแล้วเกิดโทมนัส เพราะเดือดร้อนใจ เมื่อฉาณเสื่อม
เข้าฉาณอีกไม่ได้ ก็เกิดโทมนัสเสียใจ

มหัคคตกุ.๙ เจ.๓๕ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

กุศลที่ทำแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล กุศลนั้นก็กำลังลดลง เพราะ
เป็นกุศลที่เจือด้วยกิเลส คือตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันเป็นกรรมที่ทำให้เนิ่นช้า
ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากวัฏฏทุกข์

เหตุนี้เมื่อต้องการจะทำกุศล ให้พ้นจากทุกข์ จึงต้องศึกษา
สภาวะธรรมให้เข้าใจถูกต้องตามความจริง เพื่อให้เกิดโยนิโสมนสิการ เข้าใจ
ถูก อบรมจิตให้เกิดปัญญา จึงจะละกิเลสให้พ้นทุกข์ได้ เพราะการจะละ
กิเลสให้พ้นทุกข์ได้ ต้องขึ้นอยู่กับปัญญาบารมีเป็นปัจจัยสำคัญ

กุ → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุ และปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ โดยลดกิเลสไปตามส่วน เช่น พระโสดาบัน
พระสกทาคามี ไม่มีทิฏฐิ วิจิกิจฉา พระอนาคามี ไม่มี กามราคะ ไม่มีโทสะ
เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถีย่างเดียว เพราะอกุศลเป็นชาติกามอย่างเดียว
ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณาริบัติปัจจัย อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

๓. บาลีวิธี กุสโล ธมโม อพฺยาคตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน
ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่ อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย)

กุ. → อัฟ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → อัฟ. ๒๖ เจ.๓๓ (เวณอัปป.๒)
อัฟ. ๒๖ ได้แก่ กาม.กิ. ๑๐ (เวณปัญจทวาร.๑) ตทา. ๑๑ อภิณฺ.กิ. ๑
วิญญา.วิ. ๑ วิญญา.กิ. ๑ เนว.วิ. ๑ เนว.กิ. ๑

บาลีอนุวาท

๑. อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติ (พระอรหันต์

ออกจากมัคแล้วย่อมพิจารณามัคนั้นด้วยมหากิริยา)

อรหัตตคัมภีรจิต ๑ เจ.๓๖ → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

หมายความว่า พระอรหันต์ออกจากมัคแล้ว ย่อมพิจารณามัคนั้นในปัจจุบันขณะด้วยมหากิริยาญาณสัมปยุต ๔ ถ้าหลังจากปัจจุบันขณะดับไปแล้ว เมื่อนึกถึงมัคก็พิจารณามัคในกามวิชิตรมดา ต้องพิจารณาด้วยมหากิริยาญาณสัมปยุต ๔ อีกเหมือนกัน เพราะมัคจิตเป็นกุศลอันประเสริฐ ผู้พิจารณาต้องใช้ปัญญาเสมอ

๒. ปุพฺเพ สัจฉินฺณานิ ปจฺจเวกฺขติ

(พระอรหันต์ย่อมพิจารณาถึงความประพฤติดีในกาลก่อน)

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → ม.กิ. ๘ เจ.๓๓ หส. ๑ เจ.๑๒

พระอรหันต์นึกถึงกุศลที่ทำแล้วในกาลก่อนเป็นพระอรหันต์ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็นึกถึงกุศลนั้น ด้วยมหากิริยา ๘ หรือด้วยหสิตุปปาทะก็ได้ เพราะหสิตุปปาทะสามารถรับกามอารมณ์ได้ทั้ง ๖ เช่นนึกถึงสิ่งที่ดีทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ปลื้มใจยิ้มด้วยหสิตุปปาทะ ถ้านึกถึงสิ่งที่ไม่ดีทั้ง ๖ อารมณ์ ก็โล่งใจ เพราะภพชาติของท่านสิ้นแล้วไม่ต้องพบกับสภาพเหล่านั้นอีก ก็ยิ้มด้วยหสิตุปปาทะ

๓. กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ

(พระอรหันต์เห็นแจ้งกุศล โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ → ม.กิ. ๘ เจ.๓๓

๔. เจโตปริยญาณเณน กุสลจิตตสมมุตีสฺส จิตฺตํ ชานาติ (พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญาย่อมรู้วาระจิตของบุคคลที่มีจิตเป็นกุศลด้วยเจโตปริยญาณ)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → อภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐

๕. เสกฺขา วา ปุณฺณชฺฌา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ กุสเล นินฺรุทฺเต วิปาโก ตทหรมฺมณฺตา อูปฺปชฺชติ (พระเสกขบุคคลหรือปุณณช ย่อมเห็นแจ้งกุศล โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อกุศล

ดับไปแล้ว วิบากตทาลัมพะย่อมเกิด)

ม.ภ. ๘ เจ.๓๘ → ตทท. ๑๑ เจ.๓๓

พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนเจริญวิปัสสนาอยู่เห็นกุศลดับไป เมื่อ กุศลดับไปแล้ว วิบากตทาลัมพะก็เกิดต่อ

๖. กุศล อสสาเทติ อภินนทติ ตํ อารพภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิอุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺจา อุปฺปชฺชติ อุตฺถจฺจ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ อกุสเล นินฺรุเท วิปาโก ตทการมมณฺตา อุปฺปชฺชติ (พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนขึ้นชมยินดีถึงกุศล เพราะปรารถนากุศลนั้น รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจจา อุตฺถจจะ โทมนัส ย่อมเกิด เมื่ออกุศลดับไปแล้ว วิบากตทาลัมพะย่อมเกิด)

ม.ภ. ๘ เจ.๓๘ → ตทท. ๑๑ เจ.๓๓

ปุถุชนเมื่อนึกถึงกุศล ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล คือ รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจจา อุตฺถจจะ โทมนัส ได้ ส่วนพระโสดาบัน พระสกทาคามี เมื่อนึกถึงกุศลย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดรากะ อุตฺถจจะ โทมนัส ได้ แต่ไม่เกิดทิฏฐิ วิจิกิจจา เพราะละได้ขาดแล้ว เช่นยินดีในปัญญาของตนว่าเลิศ ก็เกิดรากะ อุตฺถจจะได้ แต่ถ้าปัญญานั้นไม่ให้ผลสมปรารถนา ก็เกิดโทมนัสเสียใจได้

ส่วนพระอนาคามีเมื่อนึกถึงกุศล เป็นปัจจัยให้เกิดรากะ อุตฺถจจะ ได้ เพราะยังยินดีในปัญญาของตนเหมือนกัน แต่ว่ารากะของพระอนาคามีไม่เป็นกามรากะแต่เป็นกามุปาทาน คือ ยังยินดีในภพอยู่ เมื่อนึกถึงกุศลเหล่านี้ดับไปแล้ว ตทาลัมพะย่อมเกิด

๗. อากาสาณญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสุส จ กิริยสุส จ อารมมณฺปจฺเจเนน ปจฺจโย (อากาสาณญฺจายตนกุศลเป็นปัจจัย แก่วิญญาณญฺจายตนวิปาก และวิญญาณญฺจายตนกิริยา ด้วยอำนาจ อารมมณฺปัจจัย)

อากาส.ภ. ๑ เจ.๓๐ → วิญญา.วิ. ๑ วิญญา.กิ. ๑ เจ.๓๐

บุคคลที่ได้วิญญาณญฺจายตนฌานแล้วไปเกิดเป็นวิญญาณญฺจายตน

พรหม วิญญาณัญจายตนวิปากก็เอาอาภาสานัญจายตนกุศลที่เคยเกิดแล้ว เป็นอารมณ์ ส่วนบุคคลที่ได้วิญญาณัญจายตมาน แล้วไปเจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เมื่อจะเข้าวิญญาณัญจายตมาน ก็ต้องเข้าด้วย วิญญาณัญจายตนกิริยา วิญญาณัญจายตนกิริยาก็เอาอาภาสานัญจายตนกุศล ที่เกิดแล้วเป็นอารมณ์

๘. อากิญจัญญายตนกุศล เนวสณฺณานาสณฺณายตนวิปากสุส จ กิริยสุส จ อารมฺมณปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (อากิญจัญญายตนกุศล เป็นปัจจัย แก่ เนวสณฺณานาสณฺณายตนวิปาก และเนวสณฺณานาสณฺณายตนกิริยา ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย)

อากิญ.กุ. ๑ เจ.๓๐ → เนว.วิ. ๑ เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐ (เหมือนข้อ ๗)

๙. กุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสุส ปุพฺเพนิวาสานุสสติญาณสุส ยถากัมมูปคฺคญาณสุส อนาคตํสญาณสุส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (กุศลขั้นทั้งหลายย่อมเป็นปัจจัยแก่ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคฺคญาณ อนาคตํสญาณ และอวชฺชณะ ด้วย อำนาจอารัมมณปัจจัย)

กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → อภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐ มโนทวาราวชฺชณะ ๑ เจ.๑๑

พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ย่อมรู้วาระจิตของบุคคลที่เกิดกุศลทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันได้ด้วยเจโตปริยญาณ ส่วนผู้ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ก็ระลึกถึงขั้นในอดีตของบุคคลที่เจริญกุศลได้ว่าชาติก่อน เคยเกิดเป็นอะไร เกิดที่ไหน มีชื่ออะไร ส่วนผู้ที่ได้ยถากัมมูปคฺคญาณ ก็ระลึกถึง กุศลกรรมในอดีตของบุคคลที่ทำกุศลว่าได้เคยทำกุศลอะไรมา ส่วนผู้ที่ได้ออนาคตํสญาณ ก็ระลึกถึงกุศลของบุคคลนั้นได้ว่าจะไปเกิดในที่ไหน

แม้มโนทวาราวชฺชนจิตของพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ก็สามารถรับเอากุศลเหล่านี้เป็นอารมณ์ได้ทั้งหมด เพราะมโนทวาราวชฺชณะสามารถรับเอาอารมณ์ได้ทั้งหมด ไม่มีอารมณ์อะไรที่มโนทวาราวชฺชณะจะรับรู้ไม่มีเลย แม้แต่พระสัพพัญญุตญาณซึ่งเป็นปัญญาที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่างก็ยังรู้ที่หลัง

มโนทวารวิชชณะ เพราะมโนทวารวิชชณะจะต้องเกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์
ก่อนชณะ

ด้วยเหตุนี้ท่านอรรถกถาจารย์ จึงได้เปรียบเทียบมโนทวารวิชชณะว่า
เป็นจิตที่มีกำลังมาก เหมือนช้างใหญ่ จึงเรียกจิตดวงนี้ว่า **มหาชจิต** เพราะ
มีกำลังรับอารมณ์ได้ทุก ๆ อารมณ์ ดังนั้นท่านพุทธโฆสาจารย์ จึงได้ตั้งคำถามว่า
“จิตอะไรที่ไม่ใช่สัพพัญญุตญาณ แต่เป็นเหมือนสัพพัญญุตญาณ จิตดวงนี้
ชื่อว่าอะไร?” คำตอบ คือ “**มโนทวารวิชชนจิต**” นี้เอง เพราะไม่มีอารมณ์
อะไรที่จะไม่เป็นอารมณ์ของมโนทวารวิชชนจิตนั้นไม่มี และมโนทวาร
วิชชนจิตที่รู้อารมณ์ได้ทุกอารมณ์ ก็ต้องเป็นมโนทวารวิชชนจิตของพระ
อรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ ปฏิสัมภิกา ๔ ด้วย

ภ. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจ
โวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ อปฺปนาวิถิ
ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณาริบัติ และอารัมมณูปนิสสยปัจจัย

๔. บาลีวิถี อกุสโล ฐมโม อกุสสสุส ฐมมสุส อารมมณฺพจฺเจยน
ปจฺจโย (อกุสสธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุสสธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

บาลีอนุวาท

๑. รากํ อสฺสาเทติ อภินนฺหติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ
อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺจนา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ
(บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลินถึงรากะ เพราะปรารถนารากะนั้น รากะ ทิฏฐิ
วิจิกิจจนา อุทฺธจฺจจะ โทมนัส ย่อมเกิด)

โลภจิต ๘ เจ. ๒๒ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

อกุสสเป็นปัจจัยให้เกิดอกุสส เพราะปกติของคนทั่วไปถ้าขาดสติ
เมื่อไรจิตก็เป็นอกุสสเมื่อนั้น เพราะขณะนั้นไม่ได้มีอารมณ์เป็นไปใน ทาน
ศีล ภาวนา จิตก็ย่อมพุ่งไปในกิเลส อีกอย่างหนึ่งเพราะไม่เห็นโทษของ

อกุศลเนื่องจากขาดโยนิโสมนสิการความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะเหตุไม่ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน ไม่ได้เกิดในประเทศที่สมควร คือ ประเทศที่มีพระพุทธศาสนา ไม่ได้ฟังธรรมของบัณฑิต ไม่ได้ตั้งตนไว้ชอบ ประพฤติแต่สิ่งที่ไม่ดี ๆ มีความคิด ไม่รอบคอบไม่รู้จักว่าสิ่งใดเป็นคุณเป็นโทษ เมื่อประสบความทุกข์เดือดร้อนก็มักแก้ทุกข์ด้วยการทำอกุศล เห็นผิดว่าเป็นความสุข เช่นเป็นทุกข์ไม่มีจะกินก็ไปลักขโมย ปล้นฆ่า หลอกลวง ประพฤติผิดในกาม เสพสุราเมา ทำอกุศลกรรมบถ ต่าง ๆ เหตุที่ทำให้เกิดอกุศล เหล่านี้ก็ไม่ใช่ว่าจะเกิดเพราะอารมณ์ที่ประสบกับความทุกข์เป็นปัจจัย เท่านั้น แต่เป็นเพราะการสั่งสมนิสัยไม่ดีมาแต่อดีตด้วย จึงทำให้เห็นผิดประพฤติดีกต่าง ๆ เหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า “ไม่เห็นปัจจัยภายนอกอย่างอื่นจะดียิ่งไปกว่าการได้คบกับบัณฑิต” เพราะการได้คบกับบัณฑิต ทำให้รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เพราะฉะนั้น คนฉลาดเมื่อเกิดทุกข์ก็เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาหาทางพ้นทุกข์ได้ ส่วนคนโง่เมื่อเกิดทุกข์ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เพิ่มทุกข์ให้แก่ตัวเอง

ราคะ → ราคะ เพราะความยินดีเพลิดเพลินในวัตถุทางทำให้เกิดความใคร่ความอยากไม่มีที่สิ้นสุด ก็เพราะคนเราส่วนมากยอมทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อสนองความอยากทั้งนั้น ถ้าไม่มีโยนิโสมนสิการได้ฟังธรรมที่ถูกต้องตรงตามความจริงแล้ว จะละคลายราคะตัณหาไม่ได้เลย แม้ทำกุศลที่จะให้พ้นจากตัณหาก็กียาก ถ้าไม่เข้าใจมนสิการ กุศลที่จะให้พ้นจากตัณหาได้ก็มีแต่วิปัสสนากุศลเท่านั้น ที่ทำเพื่อทำลายตัณหาโดยตรง

เหตุนี้ราคะให้เกิดราคะ คือยินดีพอใจในสิ่งใดก็อยากได้สิ่งนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดราคะได้ทั้งสุจริตและทุจริตคือ โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

ราคะ → ทิฏฐิ เมื่อยินดีพอใจในสิ่งใดก็ยอมเห็นสิ่งนั้นว่าดีงาม เกิดความสุข เห็นว่าเป็นสาระ เป็นของเที่ยง เป็นอัตตัตถัตถน เป็นวิปัสสนา เห็นผิดจากความจริง เป็นทิฏฐิ หรือบางคนพอใจในการทำบาป เห็นว่าไม่เป็นบาป เห็นว่าผลกรรมไม่มี อบายภูมิไม่มี คือ โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โลกทิฏฐิ คตส. ๔ เจ.๒๑

ราคะ → วิจิกิจจา เมื่อพอใจทำบาป แล้วเกิดความทุกข์เดือดร้อนก็สงสัยว่าบาปให้ผลได้จริงหรือ อบายภูมิมีจริงหรือ คือ

โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โมหวิจิ. ๑ เจ.๑๕

ราคะ → อุทัจจะ เมื่อสงสัยในเรื่องบาป ก็ยอมคิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ หรือพอใจในสิ่งใดก็คิดฟุ้งซ่านไปในสิ่งนั้น เช่น อยากได้บ้านก็ฟุ้งไปในเรื่องบ้าน ฯลฯ คือ โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โมหอุทัจจะ ๑ เจ.๑๕

ราคะ → โทสะ เมื่อพอใจในสิ่งใดแล้วไม่ได้ก็เกิดโทสะ หรือพอใจในการกินเนื้อสัตว์ ก็ฆ่าสัตว์นั้นมาเป็นอาหาร หรือมีทรัพย์สมบัติถูกเขาขโมยไปก็เสียใจ ฯลฯ คือโลภะ ๘ เจ.๒๒ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

๒. ทิฏฐิ อสสาเทติ อภินนุทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจจา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ (บุคคลย่อมยินดีเพลิดเพลินถึงทิฏฐิ เพราะปรารถนาทิฏฐินั้น ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจจา อุทัจจะ โทมนัส ย่อมเกิด) คือ

ทิฏฐิคตส์. ๔ เจ.๒๑ → อภ. ๑๒ เจ.๒๗

ทิฏฐิ → ราคะ เช่นคนที่เห็นผิดว่าฆ่าสัตว์ไม่เป็นบาปเพราะฆ่าแล้วเอาไปขายทำให้ร่ำรวย การเห็นผิดก็เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ หรือพระเจ้าอชาตศัตรูที่ฆ่าพระราชบิดาก็เพราะปรารถนาได้ราชสมบัติ หรือพวกที่ทำฉานเห็นว่าฉานมีความสุข ก็พอใจในการทำฉาน

โลกทิฏฐิคตส์. ๔ เจ.๒๑ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

ทิฏฐิ → ทิฏฐิ เช่นพวกนิยตมิจฉาทิฏฐิ คือ

นัตถิกทิฏฐิ ไม่เชื่อผลของกรรม (ปฏิเสธผล)

อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำไม่มีเหตุล้วนเกิดขึ้นเอง (ปฏิเสธเหตุ)

อกิริยทิฏฐิ เห็นว่าการทำบุญทำบาปไม่มี ให้ผลไม่ได้ (ปฏิเสธทั้งเหตุทั้งผล) เห็นผิดแล้วก็ทำผิดต่อไป

โลกทิฏฐิคตส์. ๔ เจ.๒๑ → โลกทิฏฐิคตส์. ๔ เจ.๒๑

ทิฏฐิ → **วิจิกิจฉา** เมื่อเห็นผิดแล้ว ต่อมาเกิดสงสัยว่าบาปมีจริงหรือ บาปให้ผลไปอบายได้จริงหรือ

โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑ → โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕

ทิฏฐิ → **อุทธัจจะ** เมื่อสงสัยก็ฟุ้งซ่านไปในเรื่องที่เห็นผิดนั้นๆ

โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑ → โมหอุทธัจจะ ๑ เจ.๑๕

ทิฏฐิ → **โทสะ** เช่นเห็นผิดว่าฆ่าสัตว์ที่เป็นอาหารไม่บาปแล้วก็ฆ่า หรือฆ่าไปแล้วเกิดกลัวว่าจะต้องไปตกนรกก็เสียใจ

โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

๓. วิจิกิจฉา อารพภ วิจิกิจฉา อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ (บุคคลที่นึกถึงวิจิกิจฉา เพราะปรารถนาวิจิกิจฉานั้น ทิฏฐิ อุทธัจจะ โทมนัส ย่อมเกิด)

วิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕ → อก. ๘ (วันทิฏฐิคติวิป. ๔) เจ.๒๖ (วันมานะ)

วิจิกิจฉา → **วิจิกิจฉา** เช่นสงสัยว่าบุญบาปให้ผลได้จริงหรือแล้วก็ไม่เชื่อไม่ทำบุญ หรือสงสัยว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ริยสัจ ๔ จริงหรือ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านำออกจากทุกข์ได้จริงหรือ สงสัยแล้วก็ไม่เชื่อ สงสัยอยู่อย่างนั้น

โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕ → โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕

วิจิกิจฉา → **ทิฏฐิ** เมื่อสงสัยแล้วไม่เชื่อ ก็ทำให้เห็นผิดทำผิดต่อไป

โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕ → โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑

วิจิกิจฉา → **อุทธัจจะ** เมื่อสงสัยก็ย่อมคิดฟุ้งซ่านไปในเรื่องไม่ดี

โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕ → โมหอุทธัจจะ ๑ เจ.๑๕

วิจิกิจฉา → **โทสะ** เมื่อสงสัยแล้วไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาป ก็ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต โดยไม่เกรงกลัวต่อบาป หรือบางคนสงสัยว่าพระอภิธรรม ไม่ใช่พุทธพจน์ก็ไม่เรียน ต่อมาภายหลังรู้ว่าพระอภิธรรมเป็นของดี เป็นธรรมที่สอนให้รู้เหตุผล ก็เกิดเสียใจที่ไม่เรียนเสียแต่ตอนแรก

โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕ → โทสะ ๒ เจ.๒๒

๔. อุทฺธจํ อารพฺภ อุทฺธจํ อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา
 อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ (บุคคลที่นึกถึงอุทฺธจจะ เพราะปรารถนา
 อุทฺธจจะนั้น อุทฺธจจะ ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา โทมนสฺส ย่อมเกิด)
 โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕ → อฎ.๘ (เวณฺทิฏฺฐิคตวิป. ๔) เจ.๒๖ (เวณฺมานะ)

อุทฺธจจะ → อุทฺธจจะ เพราะขาดสติจึงเป็นเหตุให้เกิดฟุ้งซ่าน
 ไปในเรื่องต่าง ๆ เช่นจะโกหกให้ใครเขาเชื่อ ก็ต้องคิดฟุ้งซ่านหาเรื่องให้
 เขาเชื่อ หรือบางคนคิดฟุ้งซ่านมาก ๆ ก็เป็นบ้าไป

โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕ → โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕

อุทฺธจจะ → ทิฏฺฐิ คนที่ฟุ้งซ่านมาก ๆ ก็ย่อมเห็นผิดมาก เช่นอยาก
 รวยก็ทำทุจริตต่าง ๆ ฟุ้งซ่านไปในเรื่องที่ยากรวยและเห็นผิดว่าไม่เป็นบาปด้วย
 โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕ → โสภทิฏฺฐิคตส. ๔ เจ.๒๑

อุทฺธจจะ → วิจิกิจฺฉา คนที่ฟุ้งซ่านมาก ๆ ก็เป็นเหตุให้เกิด
 ความสงสัยไปต่าง ๆ เช่นคิดว่าชาติหน้าจะมีจริงหรือ หลอกหลวงเขาแล้วจะ
 เป็นบาปหรือเปล่า ทำบาปแล้วจะต้องไปตกนรกจริงหรือเปล่า

โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕ → โมหวิจิกิจฺฉา ๑ เจ.๑๕

อุทฺธจจะ → โทสะ เช่นทำบาปแล้วก็คิดฟุ้งซ่านกลัวเขาจะจับ
 ได้ ก็เกิดความกลัว หรือบางคนคิดฟุ้งซ่านมาก ๆ ถึงกับฆ่าตัวตาย
 โมหอุทฺธจจะ ๑ เจ.๑๕ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

๕. โทมนสฺส อารพฺภ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา
 อุปฺปชฺชติ อุทฺธจํ อุปฺปชฺชติ (บุคคลที่นึกถึงโทสะ เพราะปรารถนาโทสะ
 นั้น โทมนสฺส ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ย่อมเกิด)
 โทสมูลจิต ๒ เจ.๒๒ → อฎ. ๘ (เวณฺทิฏฺฐิวิป. ๔) เจ.๒๖ (เวณฺมานะ)

โทสะ → โทสะ เช่นนึกถึงเรื่องที่โกรธ ก็ทำให้โกรธยิ่งขึ้น หรือ
 ฆ่าคนตายก็กลัวเขาจะจับได้ กลัวเขาจะเอาไปประหารชีวิต หรือโกรธคน

คนเดียวก็พาไปหลาย ๆ คน

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ → โทสจิต ๒ เจ.๒๒

โทสะ → ทิฏฐิ เช่น เห็นว่าความโกรธนำไปนรกไม่ได้ หรือ เห็นว่าฆ่าสัตว์ที่เป็นอาหารไม่บาป หรือบางศาสนาเห็นว่าฆ่าคนในศาสนา เดียวกันเป็นบาป แต่ฆ่าคนนอกศาสนาไม่เป็นบาป

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ → โลกทิฏฐิคตส์. ๔ เจ.๒๑

โทสะ → วิจิกิจฉา เช่นฆ่าเขาแล้วก็สงสัยว่าจะเป็นบาปไหม จะต้องไปตกนรกจริงไหม

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ → โมหวิจิกิจฉา ๑ เจ.๑๕

โทสะ → อุทธัจจะ เช่นฆ่าเขาแล้วก็เสียใจคิดฟุ้งซ่านว่าไม่ควร ทำเขาเลย หรือเสียใจมาก ๆ ก็เป็นบ้าได้

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ → โมหอุทธัจจะ ๑ เจ.๑๕

สรุป อารมณ์ของ ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล ๑๒ เจ.๒๗ แต่ถ้าอารมณ์ของวิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทสะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล ๘ เจ.๒๖ (เว้นโลกทิฏฐิวิปยุต ๔ และมานะ) เพราะ วิจิกิจฉา กับอุทธัจจะเกิดกับโมหมูลจิต ซึ่งเป็นจิตที่เลือกอารมณ์ไม่ได้ จึงไม่มีความยินดีเพลิดเพลินจนถึงกับเกิดราคะพอใจในอารมณ์นั้น จึงได้เว้นโลกทิฏฐิวิปยุต ๔ เพราะโลกทิฏฐิวิปยุต มีความพอใจยินดีเพลิดเพลินเป็นราคะอย่างเดียว ส่วนโทสจิตเกิดก็มีความไม่พอใจในอารมณ์ จึงไม่ยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ ราคะคือ โลกทิฏฐิวิปยุตก็ไม่เกิด

โลกะกับทิฏฐิ ย่อมเกิดร่วมในอารมณ์เดียวกันได้ เพราะพอใจจึงเห็นว่าสวย ว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข เป็นอัตตาตัวตนบังคับได้ เป็นวิปัสส เพราะเห็นผิดจากความจริง

ส่วนโทสะกับทิฏฐิเกิดร่วมกันไม่ได้ เพราะอารมณ์คนละประเภทกัน คือโทสะเกิดย่อมไม่พอใจในอารมณ์ เมื่อไม่พอใจจึงไม่เห็นว่าเป็นอารมณ์

นั้นดี เป็นสุข สวยงาม โทสะกับทิวฐิจึงเกิดร่วมกันไม่ได้ คือเป็นสหชาติปัจจัยไม่ได้ แต่เป็นอุปนิสสยปัจจัยได้ เช่นเห็นผิดก็เป็นปัจจัยให้เกิดโทสะฆ่าเขาได้ หรือฆ่าสัตว์ก็เห็นว่าไม่เป็นบาป เป็นต้น

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุติวัฏการภูมิและปัจจุวัฏการภูมิ ได้ บุคคล ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดทางกามมโนทวารวิถีย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณาริปีติ และ อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฐโม กุสลสุส ฐมมสุส อารัมมณปัจจุเยน ปัจจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย)

อกุ. → กุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → ม.กุ. ๘ เจ. ๓๓ อภิญ. กุ. ๑ เจ. ๓๐

บาลีอนุวาท

๑. เสกขา ปทีเน กิเลส ปัจจเวกชนุตติ (พระเสกขบุคคลพิจารณาถึงกิเลสทีละแล้วด้วยมหากุศล)

อกุ. ๑๑ (เว้นโมหอุทัจจะ ๑) เจ. ๒๗ หรือ ทิวฐิ วิจิกิจฉา โทสะ กิเลสทีละได้แล้ว → ม.กุ. ๘ เจ. ๓๓

บุคคลที่ทำอกุศลแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลได้ บุคคลนั้นจะต้องเห็นโทษของอกุศลว่า มีแต่นำทุกข์มาให้ เมื่อต้องการจะให้เกิดกุศล จึงต้องหมั่นดูจิตใจของตนเองว่ามีอารมณ์เป็นอย่างไร ถ้าเป็นบาปก็เปลี่ยนจิตจากบาป มาเป็นบุญ บุญก็จะได้เกิดบ่อยๆ เป็นการอบรมจิตใจให้คล่องอยู่กับบุญ เพราะถ้าหากไม่ทำบุญไว้ ก็คงต้องไปตกอบายแน่ จึงได้ละบาปมาทำบุญจนได้เป็นพระอริยบุคคลพ้นจากทุกข์ในอบาย เป็นพระเสกขบุคคล พระเสกขบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เมื่อหวนไปนึกถึงกิเลสที่ตนละได้แล้วว่ามีกิเลสอะไรบ้าง เช่นพระโสดาบันนึกถึงกิเลสทีละแล้วเป็นสมุจเฉท คือทิวฐิกับวิจิกิจฉา พระสกทาคามีก็ละกิเลสหยาบที่เหลือจากพระโสดาบันให้เบาบางเป็นสมุจเฉท ส่วนพระอนาคามีก็ละโทสะ ละกามราคะได้อีกเป็นสมุจเฉท

เพราะฉะนั้นกิเลสที่พระเสกขบุคคลจะได้ก็มี ทิฏฐิ วิจิกิจนา โทสะ รวม ๓ อย่าง ยังเหลือโมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ โลภะ มานะ ถีนะ เพราะกิเลสมี ๑๐ คือโมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ วิจิกิจนา ถีนะ การพิจารณากิเลสที่ละแล้ว ถ้าพิจารณาในปัจจุเวกขณะวิถีก็นำพิจารณาด้วย มหาก.ส. ๔ แต่ถ้าพิจารณาอีกหลังจากปัจจุเวกขณะวิถิแล้วก็พิจารณาด้วยมหากุศลทั้ง ๘ เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตก็ได้ มหากุศลญาณวิปยุตก็ได้

๒. เสกขา วิชขมฺภิตะ กิเลส ปัจจุเวกขณฺติ (พระเสกขบุคคลได้ฉาน ย่อมพิจารณากิเลสที่ข่มไว้ ด้วยมหากุศล) คือ

กิเลส ๗ (เว้นทิฏฐิ วิจิกิจนา โทสะ) → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

กิเลสที่พระเสกขบุคคลผู้ได้ฉานข่มไว้ ได้แก่กิเลสที่เหลือ ๗ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ โลภะ มานะ ถีนะ ย่อมพิจารณาด้วยจิตที่เป็นมหากุศลทั้ง ๘

๓. ปุพฺเพ สมฺมาจิตฺตํ กิเลส ชานนฺติ (บุคคลรู้จักกิเลสที่เคยสั่งสมไว้ในกาลก่อนด้วยมหากุศล)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ (หรือกิเลส ๑๐) → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

การระลึกถึงกิเลสด้วยจิตที่เป็นกุศล ย่อมเป็นเหตุให้ละความชั่วทำความดี

๔. เสกขา วา ปุณฺณชฺชา วา อุกฺกสฺส อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนนฺติ (พระเสกขบุคคลหรือปุณณชน ย่อมเห็นแจ้งอกุศลโดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วยมหากุศล)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

พระเสกขบุคคลหรือปุณณชนที่เจริญวิปัสสนา กำหนดจิตอยู่เป็นจิตตานุปัสสนา เช่น จิตมีราคะก็รู้ จิตมีโทสะก็รู้ จนเห็นการเกิดดับของอกุศลจิตเหล่านั้น ด้วยมหากุศลญาณสัมปยุต ๔ ต่อมาก็นึกถึงการเกิดดับของอกุศลจิตนั้นอีกก็นึกด้วยมหากุศล ๘

๕. เจโตปริยญาณํ อุกฺกสฺสจิตฺตสมฺมุทิสฺส จิตฺตํ ชานนฺติ (บุคคลที่ได้อภิญญาอย่า่อมรู้วาระจิตของบุคคลที่เป็นอกุศล ด้วยเจโตปริยญาณ)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → เจโตอภิญ.ก. ๑ เจ.๓๐

๖. อกุลสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสุส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสุส
ยถากัมมุปคฺคญาณสุส อนาคตังสฺญาณสุส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย
(อกุลสขันธ์ทั้งหลาย ย่อมเป็นปัจจัยแก่ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
ยถากัมมุปคฺคญาณ อนาคตังสฺญาณ ด้วยอำนาจอาร์มณปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อภิณฺ. กุ. ๑ เจ. ๓๐

บุคคลที่ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้ชั้นของบุคคลที่เกิดอกุลสได้ บุคคล
ที่ได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณก็สามารถระลึกถึงชั้นในอดีตของบุคคลที่ทำชั่ว
ได้ว่าเคยเกิดเป็นอะไร มีชื่ออะไร เช่นพระเทวทัตที่ทำร้ายพระพุทธเจ้า
ก็ไม่ใช่ว่าจะทำร้ายแต่เพียงในชาตินี้ ในอดีตชาติก็ได้เคยทำร้ายมาแล้ว
มากมาย เช่นพระพุทธเจ้าเกิดเป็นพญาช้าง พระเทวทัตเกิดเป็นนายพราน
ก็เลื่อยเอางาช้างจนพญาช้างถึงแก่ความตาย เป็นต้น

บุคคลที่ได้ยถากัมมุปคฺคญาณ ก็สามารถรู้กรรมของสัตว์ที่ได้รับทุกข์
ในปัจจุบันนี้ว่าทำกรรมชั่วอะไรไว้ เช่นพระโมคคัลลานะ ได้เคยประทุษร้าย
ทุบตีมารดามาแล้วในอดีตชาติ มาชาตินี้จึงได้ถูกโจรทุบตาย

บุคคลที่ได้อนาคตังสฺญาณ ก็สามารถรู้ว่าบุคคลที่ทำบาป ตาย
แล้วจะไปเกิดที่ไหน มีความทุกข์ยากอย่างไร

อกุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจุตฺตวการภูมิและ
ปัญจวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้
ทางกามมโนทวารวิถี ปัจจเวกฺขณวิถี ไม่มีสภาคปัจจัย เพราะกุศล
ไม่สามารถเอาอกุลสเป็นอธิปตฺติอาร์มณให้เกิดอาร์มณาริบัติปัจจัยได้ และก็
ไม่เป็นอาร์มณแรงกล้าให้เกิดอาร์มณูปนิสสยปัจจัย เป็นได้แต่อาร์มณปัจจัย
เท่านั้น

๖. บาลีวิธี อกุลสโล ธมฺโม อพฺพยากตฺสส ธมฺมสุส อารมฺมณ
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุลสธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพพยากตธรรม ด้วย อำนาจ
อาร์มณปัจจัย)

อกุ. → อัม. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อัม. ๒๒ เจ. ๓๓
 อัม. ๒๒ คือ กาม.กิ. ๑๐ (เวณปัญจทวาร. ๑) ตทา. ๑๑ อภิญ.กิ. ๑

บาลีอนุวาท

๑. อรหา ปหิเน กิเลส ปจุเวกขติ (พระอรหันต์พิจารณากิเลสที่
 ละแล้ว ด้วยมหากิริยา) กิเลส ๑๐ → ม.กิ. ๘ เจ. ๓๓
 (กิเลส ๑๐ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะ
 โทสะ วิจิกิจฉา ถีนะ)

๒. ปุพเพ สมุทาจินฺเณ กิเลส ชานาติ (พระอรหันต์ย่อมรู้กิเลส
 ที่เคยสั่งสมไว้ในกาลก่อน)

กิเลส ๑๐ → กามกิริยา ๑๐ เจ. ๓๓ (เวณปัญจทวาร. ๑)

๓. อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ (พระอรหันต์เห็น
 แจ้งอกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยมหากิริยา)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → ม.กิ. ๘ เจ. ๓๓

พระอรหันต์เมื่อนึกถึงอกุศลโดยความเป็นไตรลักษณ์ ก็นึกด้วย
 มหากิริยาทั้ง ๘ เช่นก่อนหน้าจะได้เป็นพระอรหันต์เจริญวิปัสสนาอยู่ ราคะ
 จิตเกิดก็รู้ ราคะจิตดับก็รู้ เห็นอกุศลโดยความเป็นไตรลักษณ์ เมื่อนึกถึง
 อกุศลที่เกิดดับนั้น ก็นึกด้วยมหากิริยา ๘

๔. เจโตปริยญาณเณน อกุสลจิตฺตสมฺภวํ จิตฺตํ ชานาติ
 (พระอรหันต์ที่ได้อภิญญา ย่อมรู้วาระจิตของบุคคลที่มีจิตเป็นอกุศลได้ด้วย
 เจโตปริยญาณ)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → เจโตอภิญ.กิ. ๑ เจ. ๓๐

๕. เสกฺขา วา ปุณฺณชฺชา วา อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต
 วิปสฺสนติ อกุสเล นิรุทฺเท วิปาโก ตทามมฺณตฺตา อุปฺปชฺชติ (พระเสกขบุคคล
 หรือ ปุณฺณชฺชา ย่อมเห็นแจ้งอกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่ออกุศล
 ดับไปแล้ววิบากตทาลัมพะย่อมเกิด)

อกุ.๑๒ เจ.๒๗ → ตทท.๑๑ เจ.๓๓

๖. อุกุสล อสุสาเทติ อภินนุติ ต อารพภ ราโค อุปปชชติ ทิฏฐิ
 อุปปชชติ วิจิกจนา อุปปชชติ อุททจจ อุปปชชติ โทมนสส์ อุปปชชติ
 อุกุสเล นิรุทเท วิปาโก ตททามมณตา อุปปชชติ (บุคคลยินดีเพิลิตเพลิน
 ถึงอกุศลจิต เพราะปรารภอกุศลนั้น รากะ ทิฏฐิ วิจิกจนา อุททจจะ โทมนัส
 ย่อมเกิด เมื่ออกุศลดับไปแล้ว วิปากตทาลัมพะย่อมเกิด)

อกุ.๑๒ เจ.๒๗ → ตทท.๑๑ เจ.๓๓

บุคคลนี้ถึงอกุศล แล้วเกิดความยินดีเพิลิตเพลินในอกุศลนั้น เมื่อ
 อกุศลดับไปแล้ว วิปากตทาลัมพะ ย่อมเกิดต่อ

๗. อุกุสลา ขนธา เจโตปริยญาณสสุ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณสสุ
 ยถากัมมุปคณญาณสสุ อนาคตังสญาณสสุ อวชชนาย อารมมณปัจจุเณ
 ปัจจุโย (อกุศลขันธทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณ
 ยถากัมมุปคณญาณ อนาคตังสญาณ และอวิชชนะ ด้วยอำนาจ อารัมมณปัจจัย)

อกุ.๑๒ เจ.๒๗ → อภิญ.กิ.๑ เจ.๓๐ มโนทวาร.๑ เจ.๑๑

พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๔ อย่าง คือ เจโตปริยญาณ

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปคณญาณ และอนาคตังสญาณ ย่อมรู้ขั้น
 ที่เป็นอกุศลทั้งของตนเองและของคนอื่นได้ ถ้าขั้นของตนเองก็รู้อดีต อนาคต
 ด้วยอภิญญาได้ ส่วนขั้นที่กำลังเป็นปัจจุบันอยู่ ก็รู้ด้วยมหากิริยาไม่ต้อง
 ใช้อภิญญา เพราะกำลังเกิดอยู่กับตน ถ้าขั้นของผู้อื่นก็รู้ได้ทั้ง ๓ กาล คือ
 อดีต อนาคต ปัจจุบัน เช่น พระพุทธเจ้าสามารถรู้วาระจิตของพระเทวทัต
 ที่จะกลิ้งหินให้ตกลงมาถูกพระพุทธองค์ ในเวลาที่เสด็จออกไปบิณฑบาต
 ด้วยเจโตปริยญาณ ส่วนที่รู้ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เช่นพระพุทธเจ้า
 สามารถระลึกถึงขั้นในอดีตของพระเทวทัตได้ว่า เคยตามจองเวร
 พระพุทธองค์มานานับชาติไม่ถ้วน และรู้กรรมที่พระเทวทัตได้ทำร้ายพระพุทธองค์
 มากมาย ด้วยยถากัมมุปคณญาณ และอนาคตังสญาณ ก็สามารถรู้
 ล่วงหน้าได้ เช่นพระพุทธองค์ทรงรู้ว่าพระเทวทัตเมื่อสำนึกบาปได้ ก็จะมาเฝ้า

พระพุทธองค์เพื่อขอขมาโทษ แต่พระเทวทัตจะไม่ทันได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ จะถูกรรณีสืบไปเสียก่อนเป็นต้น

ส่วนมโนทวาราวชชนะ เป็นอวิชชชนิดที่พิจารณาอารมณ์ทาง มโนทวาร เกิดก่อนหน้าอภิญญา เมื่ออภิญญารู้อะไร มโนทวาราวชชนะก็รู้ด้วย

อกุ. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตโวการภูมิ และปัญจโวการภูมิ ได้บุุณ ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ ปัจจุบันเวกษณวิถิ ไม่มีสภาคปัจจัย เพราะพระอรหันต์ย่อมไม่รับเอาอกุศลเป็น อริบตีอารมณ์ ให้เกิดอารมณ์ณิบัติ และอารมณ์นุสนธิสยปัจจัยได้

๗. บาลีวิธึ อพฺยาโกโต ธมฺโม อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณ ปรฺจเยน ปรฺจโย

อพ. → อพ. คือ (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย)

อพ. ๕๖ เจ.๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน → อพ. ๔๑ เจ.๓๘

อพ. ๕๖ คือ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ อพ. ๔๑ คือ กาม.วิ. ๒๓

กาม.กิ. ๑๑ วิญญา.กิ. ๑ เนว.กิ. ๑ อภิญ.กิ. ๑ ผลจิต ๔ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. อรหา ผลํ ปรฺจเวกฺขติ (พระอรหันต์ย่อมพิจารณาผลจิต ด้วย มหาภิริยา)

อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖ → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

๒. นิพฺพานํ ปรฺจเวกฺขติ (พระอรหันต์ย่อมพิจารณานิพพาน ด้วยมหาภิริยา)

นิพพาน → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

๓. นิพฺพานํ ผลสฺส อวชฺชนาย อารมฺมณปรฺจเยน ปรฺจโย (พระนิพพานย่อมเป็นปัจจัยแก่ผลจิต และแก่อวิชชชนิดคือมโนทวาราวชชนะ ด้วยอารมณ์ปัจจัย)

นิพพาน → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ มโนทวารว. ๑ เจ.๑๑

พระนิพพานย่อมเป็นอารมณ์แก่ผลจิต ๔ ในผลสมาบัติวิธี แก่มโน
ทวารวชิขณะในปัจจุบันเวกชนวิธี

๔. อรหา จกขุ อนิจจโต ทุกขโต อนตตโต วิปัสสติ โสตัม ชานัน
ชีวหิ กายัม รูปเ สทเท คนฺธเ รเส โผฏฐพฺเพ วตฺถุํ วิปากาพฺยาเกต
กิริยาพฺยาเกต ขนฺธเ อนิจจโต ทุกขโต อนตตโต วิปัสสติ (พระอรหันต์เห็น
แจ้งซึ่งจักขุโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และเห็นแจ้งซึ่งโสตะ ชานะ
ชีวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หทยวัตถุ วิบากอัพยาเกตขันธ
และกิริยาอัพยาเกตขันธ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยมหากิริยา)
โอฬาริกรูป ๑๒ หทยวัตถุ ๑ โลภียวิบาก ๓๒ กิ.๒๐ เจ.๓๕ → ม.กิ. ๘ เจ.๓๓
(โอฬาริกรูป ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗)

พระอรหันต์ย่อมเห็นแจ้งซึ่ง วัตถุ ๖ คือ จักขุวัตถุ โสตวัตถุ ชานวัตถุ
ชีวหาวัตถุ กายวัตถุ หทยวัตถุ และอารมณ์ ๖ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์
คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ รัชมารมณ์ โลภียวิ.๓๒ กิ.๒๐ เจ.๓๕
โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วย มหากิ.๘ เจ.๓๓ โดยการเจริญ
วิปัสสนา ก่อนเป็นพระอรหันต์ จนเห็นการเกิดดับ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้ว
ก็พิจารณาอารมณ์ที่เห็นการเกิดดับนั้นด้วยมหากิริยา ๘

๕. ทิพฺเพน จกฺขุณา รูปํ ปสฺสติ (พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา
ย่อมเห็นรูปที่ละเอียด รูปที่ปิดบังไว้ และรูปที่ไกลด้วยทิพพจักขุ)

ปัจจุบันรูปารมณ์ → ทิพพจักขุอภิญญาภิ. ๑ เจ.๓๐

๖. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณนติ (พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา
ย่อมได้ยินเสียงทั้งในที่ใกล้ และที่ไกลด้วย ทิพพโสตะ)

ปัจจุบันสัททารมณ์ → ทิพพโสตะอภิญญาภิ. ๑ เจ.๓๐

๗. เจโตปริยญาณেন วิปากาพฺยาเกตกิริยาพฺยาเกต จิตฺตสมํกฺกิสฺส
จิตฺตํ ชานนติ (พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ย่อมรู้จิตของบุคคลอื่น ที่มีจิตเป็น

วิปากอัพยากตะ และกิริยาอัพยากตะ ด้วยเจโตปริยญาณ)

อัพยากตะ ๕๖ เจ.๓๘ → เจโตอภิญญาภิ. ๑ เจ.๓๐

อัพยากตะ ๕๖ คือ วิปาก ๓๖ กิ. ๒๐

๘. อากาสาณญายตนกิริยํ วิญญาณญายตนกิริยสุส อารมมณ
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อากาसानัญญายตนกิริยา ย่อมเป็นปัจจัยแก่
วิญญาณัญญายตนกิริยา ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย)

อากาสา.กิ. ๑ เจ.๓๐ → วิญญา.กิ. ๑ เจ.๓๐

พระอรหันต์เมื่อจะเข้าวิญญาณัญญายตนฌาน ก็ต้องอาศัยอากาสา
นัญญายตนกิริยา ที่เคยเกิดในภพนี้เป็นอารมณ์

๙. อากิณฺณญายตนกิริยํ เนวสญฺฆานาสญฺฆายตนกิริยสุส
อารมมณ ปจฺจเยนปจฺจโย (อากิณฺณญายตนกิริยาย่อมเป็นปัจจัยแก่
เนวสญฺฆานาสญฺฆายตนกิริยา ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย)

อากิณฺ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐

๑๐. รูปายตนํ จกฺขุวิญญาณสุส อารมมณปจฺจเยน ปจฺจโย
(รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย)
รูปารมณํ → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗ ปัญจทวาร.๑ สัมปฏิจฺจนะ ๒
สันตීรณะ ๓ ไวกุฬัพพะ ๑ ม.กิ. ๘ หสิ. ๑ ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

๑๑. สทฺทายตนํ โสตฺวิญญาณสุส อารมมณปจฺจเยน ปจฺจโย
(สทฺทายตนะเป็นปัจจัยแก่โสตฺวิญญาณ ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย)
สทฺทารมณํ → โสตฺวิญ. ๒ เจ.๗ ปัญจทวาร.๑ สัมปฏิจฺจนะ ๒
สันตīรณะ ๓ ไวกุฬัพพะ ๑ ม.กิ. ๘ หสิ. ๑ ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

๑๒. คนฺธายตนํ ขานวิญญาณสุส อารมมณปจฺจเยน ปจฺจโย
(คันธายตนะเป็นปัจจัยแก่ขานวิญญาณ ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย)
คันธารมณํ → ขานวิญ. ๒ เจ.๗ ปัญจทวาร. ๑ สัมปฏิจฺจนะ ๒
สันตīรณะ ๓ ไวกุฬัพพะ ๑ ม.กิ. ๘ หสิ. ๑ ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

๑๓. รสายตน์ ชิวหาวิญญาณสุส อารมมณปัจจุเณน ปัจจโย
(รสายตนะเป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจย)

รสารมณฺ → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗ ปัญจทวาร.๑ สัมปฏิจฉนะ ๒
สันตธีรณะ ๓ ไวกุฏัพพะ ๑ ม.กิ. ๘ หสิ. ๑ ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

๑๔. โสภุจพุพายตน์ กายวิญญาณสุส อารมมณปัจจุเณน ปัจจโย
(โสภุจพุพายตนะเป็นปัจจัยแก่ กายวิญญาณ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจย)

โสภุจพุพารมณฺ คือ ดิน ลม ไฟ → กายวิญญาณ ๒ เจ.๗
ปัญจทวาร.๑ สัมปฏิจฉนะ ๒ สันตธีรณะ ๓ ไวกุฏัพพะ ๑ ม.กิ. ๘ หสิ. ๑
ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

๑๕. อพฺยากตา ขนฺธา อิทธิวิธญาณสุส เจโตปริยญาณสุส
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณสุส อนาคตังสญาณสุส อวชฺชนาย อารมมณ
ปัจจุเณน ปัจจโย (อพฺยากตขันธ์ทั้งหลาย ย่อมเป็นปัจจัยแก่ อิทธิวิธญาณ
เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ และอวชฺชนะ
ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจย)

อฺพ. ๕๖ เจ.๓๘ รูป ๒๘ → อภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐ มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑
(ในข้อนี้ทำไมไม่มียถากัมมุปกคฺญาณ เพราะยถากัมมุปกคฺญาณ รู้กรรมของสัตว์
คือ รู้กุศล อกุศล แต่ในบทนี้ อฺพ. → อฺพ. ยถากัมมุปกคฺญาณจึงเกิดไม่ได้)

อฺพ. → อฺพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้ทางปัญจทวารวิธ
กามมโนทวารวิธ อปฺปนาวิธ อภิญญาวิธ ปัจจเวกขณวิธ มรณาสันนวิธ
ได้สภาคปัจจย ๑๐ คือ อาร์มมณธิปติ อาร์มมณฺปนนิสสย อาร์มมณฺปุเรชาติ
อาร์มมณฺปุเรชาติตติ อาร์มมณฺปุเรชาติอวิคต วัตถอาร์มมณฺปุเรชาตินิสสย
วัตถอาร์มมณฺปุเรชาติ วัตถอาร์มมณฺปุเรชาติวิปยุตต วัตถอาร์มมณฺปุเรชาติตติ
วัตถอาร์มมณฺปุเรชาติอวิคต

๑. อาร์มมณธิปติ รับอารมณฺที่ดียิ่งเป็นอดิอิฏฐารมณฺ เช่นรับ
พระนิพพานเป็นอารมณฺ

๒. อารัมมณฺปนฺนสสย รับอารมณ์ที่ดีมีกำลังแรง เป็นที่อาศัยให้เกิดจิต เจตสิก เช่นพระนิพพานเป็นอารมณ์แรงกล้า เป็นที่อาศัยให้เกิดผลจิต

๓. อารัมมณฺปุเรชาต เช่น รูปารมณฺเกิดก่อน ที่อุปาทกขณะของอดีตภวํค์ เป็นปัจจัย ให้เกิดจักขุวิญญาณ

๔. อารัมมณฺปุเรชาตตติ เช่น รูปารมณฺเกิดก่อน ที่อุปาทกขณะของอดีตภวํค์ และยังมีอยู่ด้วยเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ

๕. อารัมมณฺปุเรชาตอวิคต เช่น รูปารมณฺเกิดก่อนที่อุปาทกขณะของอดีตภวํค์ และยังไม่ปราศจากไปเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ

๖. วัดถารัมมณฺปุเรชาตนิสสย เช่น เอาหทยวัตถุคือมรณาสันนหทยวัตถุ เป็นอารมณ์ที่เกิดก่อนและเป็นที่อาศัยให้เกิดจิต ๔๓ คือ กามขณะ ๒๙ มโนทวาร. ๑ ตทา. ๑๑ อภิญ. ๒

๗. วัดถารัมมณฺปุเรชาต ก็เหมือนวัดถารัมมณฺปุเรชาตนิสสย

๘. วัดถารัมมณฺปุเรชาตวิปปยุต เหมือนวัดถารัมมณฺปุเรชาตนิสสย เพราะรูปเป็นปัจจัยแก่นาม

๙. วัดถารัมมณฺปุเรชาตตติ เช่นเอาหทยวัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อน และยังมีอยู่ด้วย เป็นปัจจัยให้เกิดมหากิริยา

๑๐. วัดถารัมมณฺปุเรชาตอวิคต เช่นเอาหทยวัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อนและยังไม่ปราศจากไป เป็นปัจจัยให้เกิดมหากิริยา

๘. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณฺปจฺเจยน ปจฺจโย (อภัยกตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย)

อฺพ. → กุ. คือ

อฺพ. ๕๕ เจ. ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน → กุ. ๑๓ เจ. ๓๘

อฺพ. ๕๕ คือ วิ. ๓๕ (เว้นอรหัตตผล) กิ. ๒๐

กุ. ๑๓ คือ ม.กุ. ๘ อภิญ. กุ. ๑ โลกุตตรกุ. ๔ เจ. ๓๘

บาลีอนุวาท

๑. เสกขา ผล ปัจจเวกขณุตติ (พระเสกขบุคคลย่อมพิจารณาผลจิตเบื้องต่ำด้วยมหากุศล) ผลเบื้องต่ำ ๓ เจ.๓๖ → ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓

๒. เสกขา นิพพาน ปัจจเวกขณุตติ (พระเสกขบุคคลย่อมพิจารณาพระนิพพานด้วยมหากุศล) นิพพาน → ม.ก.ส. เจ.๓๓

พระเสกขบุคคลย่อมพิจารณา ผลจิตและนิพพานด้วย กุ.ส. ๔ ในปัจจเวกขณะวิธี และกามวิธีธรรมตา

๓. นิพพาน โคตรกฺขสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (พระนิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรกฺข โวทาน และมคฺค ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย) นิพพาน → ม.ก.ส. ๔ มคฺคจิต ๔ เจ. ๓๖

พระนิพพานย่อมเป็นปัจจัยแก่โคตรกฺข หรือโวทาน ซึ่งได้แก่ มหากุ.ส. ๔ และมคฺคจิตทั้ง ๔ ในมคฺควิธี การที่โคตรกฺขหรือโวทานซึ่งเป็นโลกียจิต และยัง ทำลายกิเลสไม่ขาดเป็นสมุจเฉท แต่มีอารมณ์เป็นพระนิพพานได้ ก็เพราะโคตรกฺขหรือโวทาน ทำหน้าที่เป็นอาวัชชนะของมคฺค คือทำหน้าที่เป็นอาเสวนปัจจัยให้แก่มคฺค ทำให้มคฺคมีกำลังสามารถทำลายกิเลสให้ขาดเป็นสมุจเฉท เพราะฉะนั้นโคตรกฺขหรือโวทาน จึงต้องมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ด้วย

๔. เสกขา วา ปุณฺณชฺชา วา จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนุตติ โสตํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ สทฺทํ คนฺธํ รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ วิปาการุญฺญาทเต ขนฺธํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนุตติ (พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณชฺช่อมเห็นแจ้ง จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หทยวัตถุ วิบากอัปฺยาทตฺตํ และกิริยาอัปฺยาทตฺตํ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

โอฬาริกรูป ๑๒ หทยวัตถุ โลกียวิ.๓๒ กิริยา ๒๐ เจ.๓๕ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณชฺช่อมเห็นแจ้ง วัตถุ ๖ อารมณ ๖ โลกียวิบาก ๓๒ กิ. ๒๐ โดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วยมหากุศล ๘ คือ ขณะ

กำลังเจริญวิปัสสนา ย่อมมีทั้งมหากุศลญาณวิปยุต และญาณสัมปยุตเกิดสลับกันไป แต่ขณะที่เห็นนามรูปเป็นไตรลักษณ์จริง ๆ ต้องเห็นด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตเท่านั้น หรือภายหลังการทำวิปัสสนาแล้ว ก็ยังนึกถึงอารมณ์ที่เป็นไตรลักษณ์นั้นได้อีกในกามมโนทวารวิถิ จะนึกด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตก็ได้ หรือด้วยมหากุศลญาณวิปยุตก็ได้

๕. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสนนฺติ (พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนผู้ได้อภิญญา ย่อมเห็น รูปที่ละเอียดด้วยทิพพจักขุ)

ปัจจุบันรูปารมณฺ์ → ทิพพจักขุอภิญ.ก. ๑ เจ.๓๐

๖. ทิพฺพาย โสตรชาตฺยา สทฺทํ สฺสนนฺติ (พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนผู้ได้อภิญญา ย่อมได้ยินเสียงที่ละเอียดด้วยทิพพโสตร)

ปัจจุบันสัททารมณฺ์ → ทิพพโสตรอภิญ.ก. ๑ เจ.๓๐

๗. เจโตปริยญาณเณน วิปาภาพฺยาगतกิริยาพฺยาगत จิตฺตสมฺมุติสฺส จิตฺตํ ชานาติ (บุคคลผู้ได้อภิญญา ย่อมรู้วาระจิตของบุคคลผู้มีจิตเป็นวิบาก และกิริยา ด้วยเจโตปริยญาณ)

อภ. ๕๕ เจ.๓๘ → เจโตอภิญ.ก. ๑ เจ.๓๐

อภ. ๕๕ คือ วิ. ๓๕ (เว้นอรหัตตผล) กิ. ๒๐

๘. อพฺยากตา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส อนาคตฺสญาณสฺส อารมฺมณฺปัจจเยน ปจฺจโย (อภฺยาगतขันธ์ทั้งหลาย ย่อมเป็นปัจจัยแก่ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ อนาคตฺสญาณ ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย)

อภ. ๕๕ เจ.๓๘ รูป ๒๘ → อภิญ.ก. ๑ เจ.๓๐

เช่นผู้ได้อิทธิวิธญาณ สามารถเนรมิตวิบากขันธ์ของตนเองให้กลายเป็นหลายร้อยหลายพันคนได้ แม้อภิญญาอื่นๆ ก็สามารถรับวิบากขันธ์ของตนและคนอื่นให้เกิดอภิญญาได้ อภิญญาทุกสที่สามารถรู้กิริยาของพระอรหันต์ได้ เพราะกิริยาของพระอรหันต์เป็นโลกียจิตจึงสามารถรู้ได้

อภ. → กุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตโวการภูมิและ
 ปัจจุโวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๒ คือ ทวิ.๑ ติ.๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล)
 เกิดได้ทางปัญญาทวารวิถี กามมโนทวาร อัปปนาวิถี ได้แก่ ฌานวิถี
 อภิญญาวิถี มัคควิถี และปัจจเวกชนวิถี กับในมรณัสสนวิถี ที่เอาหทยวัตถุ
 เป็นอารมณ์แล้วจุติ ได้สภาคปัจจย ๑๐ เหมือน อภ. → อภ. คือ
 อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสย อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตัตติ
 อารัมมณปุเรชาตอวิคต วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัตถารัมมณปุเรชาต
 วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตต วัตถารัมมณปุเรชาตัตติ
 วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคต

๙. บาลีวิถี อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจยน
 ปฺจฺจโย (อพฺยากตธรรม เป็นปัจจยแก่ อกุสลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจย)

อภ. → อกุ. คือ

อภ. ๕๒ เจ.๓๕ รูป/๒๘ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

อภ. ๕๒ คือ โลกียวิปาก ๓๒ กิ. ๒๐

บาลีอนุวาท

จกฺขุ อสฺสาทฺเตติ อภินฺนุทฺติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา
 อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ โสตํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ
 สทฺทํ คณฺเฑ รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ วิปากาพฺยาเกตฺ กิริยาพฺยาเกตฺ ธมฺเม
 อสฺสาทฺเตติ อภินฺนุทฺติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา
 อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ (บุคคลย่อมยินดีเฟลิตเพลิน
 ถึงจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะ หทยวัตถุ วิปากอพฺยากตฉนฺธํ กิริยาอพฺยากตฉนฺธํ เมื่อ
 ประารภอารมณ์นั้น รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธจจะ โทมนัส ย่อมเกิด)
 โอฬาริกรูป ๑๒ หทยวัตถุ โลกียวิปาก ๓๒ กิ. ๒๐ เจ. ๓๕ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

โอฬาริกรูป ๑๒ หทยัตถุ ๑ เรียกว่า นิปผันนรูป ๑๓ ที่เป็นรูปพอจะพิจารณาได้ ส่วนนิปผันนรูปอีก ๕ คือ ภาวรูป ๒ อาโป โอชา ชีวิต เป็นสุขุมรูป ที่พิจารณาได้ยาก จึงเว้นไม่เอามาพิจารณา

อธิบาย อพ. → อกฺ. บุคคลที่ยินดีเพลิดเพลินในนิปผันนรูป ๑๓ และวิบาก กิริยาขั้นทั้งหลาย เช่น คนที่เกิดมาสวย มีนัยน์ตาสวย จมูกสวย มีผิวงาม เป็นต้น ก็ย่อมชื่นชมยินดีในความงามเหล่านั้นของตน เมื่อนึกถึงความงามนั้นก็ทำให้เกิดราคะ พอใจ แล้วยังทำให้เกิดความเห็นผิดว่าตัวตนนั้นงาม เป็นของเที่ยง ยั่งยืน เป็นอัตตา ก็เกิดทิฏฐิ แล้วเกิดวิจิกิจฉาสงสัยว่ารูปที่ได้มาสวยงามนี้เพราะทำกรรมอะไรมา แล้วชาติหน้าจะเกิดอีกจะได้สวยอย่างนี้อีกไหม เมื่อเกิดความสงสัยในรูปในวิบากขั้นอย่างนี้ ก็ทำให้เกิดฟุ้งซ่านไปต่างๆ เป็นอุทัจจะ แต่ถ้าเกิดมาไม่สวยงาม เช่น ตาบอด ตาเหล่ หูหนวก ตัวดำ ไม่สวย ไม่งาม เมื่อนึกถึงสภาพธรรมเหล่านี้ก็เกิดโทมนัสเสียใจ แม้ความงามหรือไม่งามของคนอื่น เมื่อยึดห่วงเอามาเป็นอารมณ์ก็ให้เกิดอกุศลได้เหมือนกัน และเกิดอกุศลได้ทั้ง ๑๒ คือ ราคะ = (โลภะ ๘) ทิฏฐิ = (โลกทิฏฐิ ๔) วิจิกิจฉา = (โมหวิจิกิจฉา ๑) อุทัจจะ = (โมหอุทัจจะ ๑) โทมนัส = (โทสจิต ๒)

อพ. → อกฺ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจุตและปัจจุวัฏการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญญาทวารวิถิ (เพราะมีรูปเป็นอารมณ์) และกามมโนทวารวิถิเท่านั้น อัปนาวิถิเกิดไม่ได้ เพราะอกุศลเป็นชาติคามอย่างเดียว ได้สภาคัจฉัย ๑๑ คือ อารัมมณาริปีติ อารัมมณูปนิสสย อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตัตติ อารัมมณปุเรชาตอวิคต วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัตถารัมมณปุเรชาต วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตต วัตถารัมมณปุเรชาตัตติ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคต และวัตถารัมมณปุเรชาตาริปีติ เพราะเอาหทยัตถุที่เกิดก่อนเป็นอารมณ์ ตีเป็นปัจจัยให้เกิดโลกจิตในมรณาสันนวิถิ

สรุป อารัมมณปัจจัยคือ อารมณ ๖ เป็นปัจจัย

องค์ธรรม ได้ปรมาตถธรรมทั้งหมด และบัญญัติธรรมด้วย

การเป็นปัจจัย นามรูป บัญญัติ → นาม

กิจ เป็นชนกกิจและอุปถัมภกกิจ คือทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภ์ด้วย
กาล เป็นได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติ

กาลวิมุตติ คือ พ้นจากกาลได้แก่บัญญัติกับนิพพาน นิพพาน
พ้นจากกาลเพราะเที่ยง ไม่มีการเกิดดับ มีสภาวะรับรอง เป็นอสังขตธรรม
ไม่มีการปรุงแต่ง ส่วนบัญญัติพ้นจากกาลเพราะไม่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับ
ไป ไม่มีสภาวะรับรอง เป็นอสังขตธรรมเหมือนกัน

ส่วนธรรมที่มีกาล เพราะมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป และ มีความ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสังขตธรรม มีการปรุงแต่ง

ปัจจัย คือ อารมณ ๖ ได้แก่จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นปัจจุบัน
อดีต อนาคต และนิพพาน บัญญัติ ที่เป็นกาลวิมุตติ

ปัจจัยุบบัน คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒

ปัจจัยนิ คือ รูปทั้งหมด ได้แก่ รูป ๗ หมวด คือ ปฏิสนธิกัมมรูป
ปวัตติกัมมรูป จิตตขรูป อุดุขรูป อาหารรูป พาหिरูป
และ อสัณญัสตตกัมมรูป หรือ รูป ๒๘ ก็ได้

ปัญหาวาระ มี ๙ คือ

ก. → ก.	ก. → อก.	ก. → อัฟ.
อก. → อก.	อก. → ก.	อก. → อัฟ.
อัฟ. → อัฟ.	อัฟ. → ก.	อัฟ. → อก.

ประโยชน์ของอารัมมณปัจจัย ทำให้รู้จักอารมณว่ามีต่าง ๆ กัน
คือ เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี อัพยาทะก็มี และอารมณแต่ละอย่างยังเป็นปัจจัย
ให้เกิดกุศล อกุศล อัพยาทะ ได้อีก เช่น อารมณที่เป็นกุศลก็เป็นปัจจัยให้
เกิดกุศล อกุศล อัพยาทะก็ได้ อารมณที่เป็นอกุศลก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล

กุศล อภัยากตะก็ได้ แม้อารมณ์ที่เป็นอภัยากตะก็เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า
อารมณ์ทำให้จิตเปลี่ยนไปต่างๆ จิตจึงได้มีถึง ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ก็เพราะมี
อารมณ์เป็นปัจจัย อารมณ์จึงเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้จิต
ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ไม่มีที่สิ้นสุด

เพราะเหตุที่ไม่รู้เท่าทันอารมณ์ตามความเป็นจริง อารมณ์จึงเป็น
ปัจจัยให้เกิดกิเลสๆ เป็นปัจจัยให้เกิดกรรม เกิดวิบาก หมุนเวียนไปไม่มีที่สิ้นสุด
ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงได้สอนให้รู้จักสำรวจอินทรีย์ ให้รู้เท่าทันอารมณ์
ตามความเป็นจริง ขณะที่อารมณ์มากระทบตามทวาร ๖ ก็ให้รู้ตามหน้าที่ของ
อายตนะที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ตรงขณะปัจจุบัน จึงจะสามารถกั้นกิเลสไม่ให้เกิด
ขึ้นเป็นปัจจัยแก่การทำความกรรม เมื่อไม่มีกิเลสเป็นปัจจัยแก่การทำความกรรมก็ย่อม
จะเป็นปัจจัยให้ออกจากสังสารวัฏฏ์ โดยอาศัยที่รู้เท่าทันอารมณ์ตามความ
เป็นจริงที่เกิดขึ้นเป็นปัจจุบันในขณะนั้น เพราะปกติของคนทั่วไปที่ไม่มีการ
สำรวจอินทรีย์แล้ว จิตจะไหลไปในอดีต อนาคตอยู่เสมอ ทำให้ไม่มีการรู้สึก
ตัว จึงกั้นกิเลสไม่ได้ เพราะมีแต่การรู้เรื่องต่างๆ การรู้เรื่องจึงได้เป็นปัจจัย
ให้เกิดกิเลส กรรม วิบาก ไม่มีที่สิ้นสุด ก็เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่โน้มไปสู่
อารมณ์ คอยแต่จะเอื้อมไปจับอารมณ์ไม่รู้หยุดหย่อน และเป็นอารมณ์อดีต
อนาคต ทั้งสิ้น จิตจะไม่มีที่ตั้งอยู่กับอารมณ์ปัจจุบันเลย ด้วยเหตุนี้การ
รู้จักสำรวจอินทรีย์ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นการดี เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จ
สามารถทำให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

— จบอารัมมณปัจจัย —

อธิปัตติปัจจัย

อธิปัตติปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๓ ในปัจจัย ๒๔

อุทเทส อธิปัตติปัจจัย แปลว่า ความเป็นใหญ่ยิ่ง เป็นปัจจัย หมายความว่าธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าที่มีอำนาจมากกว่าธรรมที่เกิดร่วมกับตนอย่างหนึ่ง และเป็นใหญ่ในฐานะเป็นอารมณ์ที่ดีที่พอใจเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง อธิปัตติปัจจัยจึงมี ๒ อย่าง คือ ตามนัยแรก เรียกว่า สหชาตาทิปัตติปัจจัย ตามนัยหลังเรียกว่า อารัมมณาทิปัตติปัจจัย

วจนัตถะของอธิปัตติปัจจัย

อธินํ ปติ = อธิปัตติ (สภาวะธรรมที่เป็นใหญ่กว่าสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวข้องกับตน ชื่อว่า อธิปัตติ)

อธิปัตติ จ โส ปจฺจโย จาติ = อธิปัตติปจฺจโย (สภาวะธรรมที่เป็นอธิปัตตินั้นแหละเป็นปัจจัย เรียกว่า อธิปัตติปัจจัย)

เขฎฺฐกฺกฺเขณ อุปการโก ธมฺโม = อธิปัตติปจฺจโย (ธรรมที่อุดหนุนกันโดยความเป็นใหญ่ เรียกว่า อธิปัตติปัจจัย)

อธิปัตติปัจจัย ๒ อย่าง จำแนกได้เป็น ๓ ปัจจัย คือ

๑. **สหชาตาทิปัตติปัจจัย** หมายถึง อธิปัตติ ๔ คือ จันตะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ นาม รูป ที่เกิดพร้อมกับตน

๒. **อารัมมณาทิปัตติปัจจัย** หมายถึง อารมณ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งที่พอใจหรือเอาใจใส่เป็นพิเศษ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามอย่างเดียว

๓. **วัตถารัมมณปุเรชาตาทิปัตติปัจจัย** หมายถึงมรณาสันนหทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ ในมรณาสันนวิถิ เป็นอธิปัตติอารมณ์ให้แก่โลกขวนะที่ในมรณาสันนวิถิ

สหชาตาริบัติปัจจัย

สหชาตาริบัติปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๓ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส สหชาตาริบัติปัจจัย คือ ธรรมที่เป็นใหญ่และเกิดพร้อมกันกับผลของตนเป็นปัจจัยแก่ นาม รูป หมายถึงธรรมที่เป็นอธิบดีนั้น ต้องเป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกิดร่วมกับตน เช่น จิตกับเจตสิกเกิดร่วมกันมีฉันท์เป็นอธิบดี ธรรมที่เหลืออีก ๓ คือ วิริยะ จิตตะ วิมังสา แม้เกิดร่วมกันในเวลา นั้น ก็ไม่ชื่อว่าเป็นอธิบดี เพราะความเป็นอธิบดีจะต้องเป็นใหญ่ที่ละหนึ่งเท่านั้น อธิบดีจึงเป็นธรรมที่มีกำลังมากถึงจะเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าได้ เหตุนี้ธรรมที่เป็นอธิบดีจึงต้องประกอบด้วยเหตุ ๒ หรือ เหตุ ๓ (เพราะเหตุทำให้จิตมีกำลังมั่นคงแข็งแรง) สหชาตาริบัติย่อมเป็นปัจจัยกันในชวนจิตที่ประกอบด้วยเหตุ เรียกว่าสาริบัติชวนะ ชวนะที่ประกอบด้วยอธิบดีต้องประกอบด้วยเหตุ ๒ หรือ เหตุ ๓ ส่วนชวนะที่มีเหตุเดียวหรือไม่มีเหตุเป็นชวนะที่มีกำลังน้อยจึงเป็นอธิบดีไม่ได้

บาลีนิทเทสของสหชาตาริบัติปัจจัย

๑. ฉนทาริบัติ ฉนทสมุပ္ปัตตกาณั ธมฺมานั ตัสมฺมฏฺฐานานญจ รูปานั อริบัติปจฺเจยน ปจฺจโย (ฉันท์ที่เป็นอธิบดีย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยฉันท์ และแก่รูปทั้งหลาย ที่มีฉันท์และธรรมที่ประกอบด้วยฉันท์นั้นเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจัย)

ฉนทาริบัติ → สาริบัติชวนะ ๕๒ เจ.๕๐ (เว้นฉันท์ วิจิ.) สาริบัติจิตตช. ๑๗
สาริบัติชวนะ ๕๒ คือ กามชวนะ ๒๖ (เว้นโมหจิต ๒ หสิตุปปาตะ๑) และ
อัปฺปนาวชวนะ ๒๖

๒. วิริยาริบัติ วิริยสมุပ္ปัตตกาณั ธมฺมานั ตัสมฺมฏฺฐานานญจ รูปานั อริบัติปจฺเจยน ปจฺจโย. (วิริยะที่เป็นอธิบดีย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยวิริยะและแก่รูปทั้งหลายที่มีวิริยะ และธรรมที่ประกอบด้วยวิริยะนั้นเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจัย)

วิริยาริบัติ → สาริบัติชวนะ ๕๒ เจ.๕๐ (เว้นวิริยะ วิจิ.) สาริบัติจิตตช. ๑๗

๓. จิตตาริบัติ จิตตสมุပ္ปัตตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูฏานานณฺจ
 รูปานํ อริบัติปจฺเจยน ปจฺจโย (จิตที่เป็นอธิปัตติย้อมเป็นปัจจัยแก่ธรรม
 ทั้งหลายที่ประกอบกับจิต และแก่รูปทั้งหลายที่มีจิต และธรรมที่ประกอบกับ
 จิตนั้นเป็นสมภูฏาน ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจัย)

สาริบัติชวณจิต ๕๒ → เจ.๕๑ (วัน วิจิ.) สาริบัติจิตตช. ๑๗

๔. วิมฺสสาริบัติ วิมฺสสมุပ္ปัตตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูฏานานณฺจ
 รูปานํ อริบัติปจฺเจยน ปจฺจโย (วิมฺสชาติที่เป็นอธิปัตติย้อมเป็นปัจจัยแก่
 ธรรมทั้งหลาย ที่ประกอบกับวิมฺสชาติและแก่รูปทั้งหลายที่มีวิมฺสชาติและธรรม
 ที่ประกอบกับวิมฺสชาตินั้นเป็นสมภูฏาน ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจัย)

วิมฺสสาริบัติ คือปัญญา เจ. → ติเหตุกสาริบัติชวณะ ๓๔ เจ.๓๗
 (วันปัญญา) สาริบัติจิตตช. ๑๗

สาริบัติชวณะ ๕๒ ได้แก่

ทวิเหตุกสาริบัติชวณะ ๑๘ (ชวณะที่มีเหตุ ๒) คือ

โลกะ ๘ โทสะ ๒ มหาภุ.วิป. ๔ มหาภิ.วิป. ๔

ติเหตุกสาริบัติชวณะ ๓๔ (ชวณะที่มีเหตุ ๓) คือ

มหาภุ.สํ. ๔ มหาภิ.สํ. ๔ มหัคคตภุ. ๘ มหัคคตภิ. ๘ โลกุตตระ ๘

ทวิเหตุกชวณะที่เป็นอธิปัตติแน่นอน คือ โลกะที่เป็นนิยตมิจฉา
 ทิฏฐิ ๔ และโทสะที่เป็นอนันตริยกรรม ๒ นอกนั้นเป็นอธิปัตติไม่แน่นอน

ติเหตุกชวณะที่เป็นอธิปัตติแน่นอน คือ อปฺปนาชวณะ ๒๖ ส่วน
 กามชวณะ ๒๖ เป็นอธิปัตติไม่แน่นอน

อปฺปนาชวณะ ๒๖ คือ มหัคคตภุ. ๘ มหัคคตภิ. ๘ โลกุตตระ ๘

กามชวณะ ๒๖ คือ อภุ. ๑๐ มหาภุ. ๘ มหาภิ. ๘

องค์ธรรมสหชาตาริบัติปัจจัย

- ปัจจัย** คือ อริบตี ๔ ได้แก่ ฉันทะเจตสิก และวิริยะเจตสิกที่ในสาริบัติ
 ขวณะ ๕๒ สาริบัติขวนจิต ๕๒ และปัญญาเจตสิกที่ใน
 ติเหตุกสาริบัติขวนะ ๓๔
- ปัจจัยยุบบัน** คือ สาริบัติขวนะ ๕๒ เจ.๕๑ (เว้นวิจิ.) สาริบัติจิตตช. ๑๗
- ปัจจัยนิก** คือ นิราธิปติจิต ๖๓ (ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยอริบตี เว้น
 อัปนาขวนะ ๒๖) เจ.๕๒ และนิราธิปติจิตตช. ๑๗ และ
 รูปที่เหลือ ๖ หมวด คือ ปฏิสันธิ และปวัตติกัมมชรูป ๒๐
 พาหิรรูป ๙ อุตฺตชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔
 อสัณฺณสัตตกัมมชรูป ๙

วจนัตถะของสหชาตาริบัติ

สหชาตญจ ตํ อริบตี จาติ = สหชาตาริบัติ (ธรรมชาติที่เกิดร่วมกันนั้นแหละเป็นอริบตี เรียกว่า สหชาตาริบัติ)

ธรรมที่เกิดร่วมกันคือจิตและเจตสิก ถ้าขณะใดมีความพอใจมากเป็นพิเศษ จิตนั้นก็มีฉันทะเป็นอริบตี ฉันทะก็ชื่อว่าเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่นๆที่เกิดร่วมกับตน เป็นฉันทาริบัติ แม้อริบตีที่เหลือ ๓ คือ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ถ้าเป็นอริบตี ก็ต้องเป็นใหญ่กว่าธรรมอื่นๆที่เกิดร่วมกับตน เพราะความเป็นอริบตีนั่นต้องเป็นใหญ่แต่ผู้เดียว คือ เป็นอริบตีได้ที่ละหนึ่ง

อริบตี หรือ อริบตี แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ยิ่งกว่าธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับตน ธรรมที่เป็นอริบตีจึงเป็นใหญ่ให้เกิดความสำเร็จ องค์ธรรม ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

ส่วนอิทธิบาท ๔ คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้งให้ถึงความสำเร็จ องค์ธรรมก็เหมือนกัน แต่ทำไมจึงใช้ชื่อต่างกัน

ที่ใช้ชื่อต่างกันก็ต่างกันด้วยกิจ คือหน้าที่การงาน หมายความว่า ธรรมที่เป็นอริบตีนั่น ต้องเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว จะเป็นใหญ่พร้อมกันทั้ง ๔

ไม่ได้ ธรรมที่เป็นอธิบดีนั้น เกิดได้ทั้งกุศล อกุศล อัปยากตะ แม้ธรรมที่เป็นอิทธิบาท ก็เกิดขึ้นได้ทีละหนึ่งเหมือนกัน และเกิดกับกุศลกับอัปยากตะเท่านั้น จะไม่เกิดกับอกุศลเลย เพราะอิทธิบาทเป็นที่ตั้งให้ถึงความสำเร็จนั้น หมายถึง ที่ตั้งจะให้เกิด ฌาน มัค ผล นิพพาน เช่น ศึกษาคันถธุระ เพื่อเจริญสมณะให้ได้ถึง ฌาน หรือเจริญวิปัสสนาให้ได้ถึง มัค ผล นิพพาน เพื่อเป็นกำลังให้ถึงความสำเร็จ อิทธิบาทจึงเป็นโพธิปักขิยธรรม ธรรมอันเป็นเครื่องให้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔

อีกอย่างหนึ่งอธิบดีแปลว่าความเป็นใหญ่ อินทรีย์ก็แปลว่าความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ของธรรมทั้งสองนี้ต่างกันอย่างไร

อธิบดีหมายถึงความเป็นใหญ่ยิ่งกว่าธรรมที่เกิดร่วมกับตน และสามารถนำสภาวะธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้คล้อยตามตนได้ ความเป็นใหญ่ของอธิบดีต้องเป็นใหญ่ปกครองคนอื่นได้ เช่นเป็นอธิบดี หรือเป็นประธานาธิบดีหรือเป็นพระราชา ตนต้องเป็นใหญ่แต่ผู้เดียวจึงจะทำงานให้บรรลุถึงความสำเร็จได้

ส่วนอินทรีย์นั้นเป็นใหญ่เฉพาะหน้าที่ของตน ๆ ไม่ได้เป็นใหญ่ปกครองคนอื่น คือเป็นใหญ่ในหน้าที่ใดก็ทำไปตามหน้าที่ของตน ๆ ไม่ก้าวก่ายหน้าที่กัน ธรรมที่เป็นอินทรีย์จึงเกิดร่วมพร้อมกันได้ทีละหลาย ๆ อินทรีย์ เช่น การเห็นเกิดขึ้นจะมี มนินทรีย์คือจักขุวิญญาณ เป็นใหญ่ในการรู้รูปารมณ์ มีจักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการเห็น มีเวทนินทรีย์เป็นใหญ่ในการเสวยอารมณ์ มีนามชีวิตินทรีย์เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรม เป็นต้น ความเป็นใหญ่ของอินทรีย์เปรียบเช่นเป็นหัวหน้าแผนก เพราะฉะนั้นอินทรีย์เป็นใหญ่แต่ไม่ถึง ส่วนอธิบดีเป็นใหญ่ยิ่ง

อธิบดี ๓ คือ จันทะ วิริยะ จิตตะ เกิดได้ทั้งกุศล อกุศล อัปยากตะเช่นพอใจมากในการยิงนกตกปลา จันทะก็เป็นอธิบดีเกิดกับอกุศล ถ้าพอใจยิ่งในการศึกษาธรรม จันทะก็เป็นอธิบดีเกิดกับกุศล ถ้าพระอรหันต์มีความพอใจ

อย่างยิ่งในการแสดงธรรม เพื่อโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ฉันทะก็เป็นอธิปัตติเกิดกับมหาภิรียา ซึ่งเป็นอัพยาทตะ เป็นต้น

ส่วนวิมังสา คือปัญญา ย่อมเกิดกับกุศล และอัพยาทตะที่เป็นญาณสัมปยุต เช่นผู้ศึกษาเล่าเรียนธรรมต้องใช้ปัญญามากในการพิจารณาธรรม ปัญญาก็เป็นอธิปัตติเกิดกับกุศล หรือพระอรหันต์ที่แสดงธรรม ต้องใช้ปัญญาอย่างยิ่งเพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดความเข้าใจ ปัญญาก็เป็นอธิปัตติ เกิดกับอัพยาทตะ เป็นต้น

สหชาตาริบัติปัจจย เป็นปัจจยประเภท นาม → นามรูป

โดยกาล เป็นปัจจุบันกาล เพราะเกิดในจิตดวงเดียวกัน

โดยชาติ เป็นประเภทสหชาตชาติ

โดยกิจ เป็นทั้งชนกกิจและอุปถัมภกกิจ (ชนกกิจ คือทำให้เกิดความเป็นใหญ่ อุปถัมภกกิจคือเป็นใหญ่แล้วยังอุปถัมภ์ชักจูงสัมปยุตธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ร่วมกันทำงานให้สำเร็จกิจตามที่ตนต้องการ)

อธิปัตติ เกิดกับอกุศลได้ ๑๐ (เว้นโมหจิต ๒) เกิดกับกุศลได้ ๒๑

เกิดกับอัพยาทตะได้ ๒๑ คือ มหาภิรียา ๘ มหัตถคตภิรียา ๙

โลกุตตรวิบาก ๔

อธิปัตติ ๔ → สาทิปัตติขวณะ ๕๒ เจ.๕๐ (เว้นอธิปัตติที่เป็นปัจจยและวิจิกิจณา ๑) สาทิปัตติจิตตข. ๑๗

ปัญหาวาระของสหชาตาริบัติปัจจย มี ๗ วาระ

เหมือนกับปัญหาวาระของเหตุปัจจย เพราะเป็นประเภทสหชาตชาติด้วยกัน บทของกุศลมี ๓ วาระ คือ

๑) กุ. → กุ. ๒) กุ. → อัพ. ๓) กุ. → กุ. อัพ.

บทของอกุศลมี ๓ วาระ คือ

๑) อกุ. → อกุ. ๒) อกุ. → อัพ. ๓) อกุ. → อกุ. อัพ.

บทของอัพยาทตะมี ๑ วาระ คือ ๑) อัพ. → อัพ.

๑. บาลีวิธี กุสลโล ฐโม กุสลสุส ฐมสุส สหชาตาริบัติปัจจน
 ปจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจน)
 กุ. → กุ. คือ กุ. อธิบัติ ๔ → สาริบัติชวณะกุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

กุสลาธิบัติ สมุပ္ปัตตกานัน ขนุชานัน สหชาตาริบัติปัจจน ปจโย
 (กุศลอธิบัติเป็นปัจจัยแก่นามขันธ์ ๔, ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิบัตินั้น ด้วย
 อำนาจสหชาตาริบัติปัจจน)

กุ. อธิบัติ ๔ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

เช่นบุคคลบางคนพอใจในการศึกษาพระอภิธรรมเป็นพิเศษ ฉันทะก็
 เป็นอธิบัติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ คือ มหากุศลจิต ๑ และ
 เจตสิกที่ประกอบกับฉันทะที่เป็นอธิบัติ ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจน ถ้า
 ในวันมาเรียนเกิดฝนตกหนักเป็นพิเศษ ก็อุตสาหะพยายามมาเรียน อย่างนี้ก็เรียก
 ว่ามีวิริยะเป็นอธิบัติ เมื่อเรียนก็ตั้งใจเรียนตั้งใจฟังอย่างยิ่ง กุศลจิตนั้นก็
 เป็นอธิบัติเป็นปัจจัยแก่นามขันธ์ ๓ คือเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิตนั้น และ
 ขณะที่เรียนก็พิจารณาธรรม เกิดความเข้าใจอย่างซาบซึ้ง วิมังสาคือปัญญา
 ก็เป็นอธิบัติ เพราะฉะนั้นอธิบัติ ๔ ย่อมเป็นปัจจัยแก่มหากุศลจิตได้ทั้ง ๘
 แต่ไม่แน่นอนเสมอไป ส่วนมหัคคตกุศล โลกุตตรกุศล เกิดขึ้นจะต้องมีอธิบัติ
 ๔ เกิดร่วมด้วยแน่นอน เพราะการทำกุศลที่จะให้ได้ถึง ฌาน มัค ผล นั้นจะขาด
 อธิปัตถ ๔ ไม่ได้เลย ในอธิปัตถ ๔ ย่อมมีองค์ธรรมอันใดอันหนึ่งเป็น
 อธิบัติ

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เพราะความเป็นอธิบัติต้องเป็น
 ปัจจัยกันในชวนจิตเท่านั้น อธิบัติปัจจนจึงเกิดในปฏิสนธิกาลไม่ได้
 เกิดได้ในจตุโวการภูมิ และปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๗
 (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ
 อัปปนาวิถิ ได้สภาคะปัจจน ๑๐ คือ สหชาต นิสสย อัตถิ อวิคต
 อัญญมัญญ สัมปัตตต เหตุ อาหาร อินทริย มัคค

โดยทวาร สหชาตาทิปตีกะได้ทาง

ปัญจทวารวิถี

ตี น ท ปญ. จก. สั ฌ ไว ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภา
 └─────────── มหากุศล ๘ ──────────┘

กามมโนทวารวิถี

น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภา
 └─────────── มหากุศล ๘ ──────────┘

ฌานวิถี

น ท ม บริ อุป ฌ โค ฌ.....ฌ ภา
 └─── ม.กุ.สั.๔ ───┘ └─── มหัคคตกุศล ๙ ───┘

มัคควิถี

น ท ม บริ อุป ฌ โค ฌ มัค ผล ผล ภา
 └─── ม.กุ.สั.๔ ───┘ └─── โลกุตตรกุศล ๔ ───┘

ผลสมาบัติวิถี

น ท ม ฌ ฌ ฌ ฌ ผล ผล.....ภา
 └─── ม.กุ.สั.๔ ───┘

นิโรธสมาบัติวิถี

น ท ม บริ อุป ฌ โค เนว.....เนว. จิต เจ. จิตตชรูป. อนาคามีผล ภา
 └─── ม.กุ.สั.๔ ───┘ └─── เนว.กุศล ๑ ───┘ └─── ดับ ───┘

ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต อัญญมัญญ
 สัมปยุตต เหตุ อาหาร อินทริย มัคค

๑. สหชาตปัจจัย เพราะปัจจัยกับปัจจัยบบันเกิดร่วมพร้อมกัน คือ
 จิต เจตสิก เกิดร่วมกัน

๒. นิสสยปัจจัย เพราะจิตเป็นที่อาศัยให้เกิดเจตสิก หรือเจตสิก
 เป็นที่อาศัยให้เกิดจิตกับเจตสิก

๓. อัตติปัจจัย เพราะจิตมีเจตสิกก็ต้องมีอยู่ด้วยกัน หรือมีเจตสิกก็ต้องมีจิตด้วย

๔. อวิคตปัจจัย เพราะจิตกับเจตสิก จะปราศจากกันไม่ได้

๕. อัญญมัญญปัจจัย เพราะจิตกับเจตสิกต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

๖. สัมปยุตตปัจจัย เพราะจิตกับเจตสิก เป็นนามธรรมด้วยกันต้องประกอบพร้อมกัน

๗. เหตุปัจจัย เพราะมีวิมังสา เป็นอโมหเหตุ

๘. อาหารปัจจัย เพราะมีจิต เป็นวิญญาณาหาร

๙. อินทริยปัจจัย เพราะมีจิต เป็นมโนทริย์ มีวิริยะเป็นวิริยอินทริย์ มีวิมังสาเป็นปัญญินทริย์

๑๐. มัคคปัจจัย เพราะมีวิริยะ เป็นสัมมาวายามะ มีวิมังสา เป็นสัมมาทวิปฏิ (คือ ปัจจัยใดมีองค์ธรรมที่เป็นอธิปตติอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เกิดร่วมกับสหชาตาทิปปัจจัยได้)

๒. บาลีวิธี กุสลโล ฆมโม อพฺยากตสฺส ฆมฺมสฺส สหชาตาทิปปิจฺจเยน ปจฺจโย.

ก. → อพ. คือ (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลาธิปติ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาตาทิปปิจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลอธิปติเป็นปัจจัยแก่รูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจัย)

กุศลอธิปติ ๔ → สาทิปปติกุศลจิตตช. ๑๗

เช่นรูปที่หนึ่งขณะศึกษาธรรม แสดงธรรม รูปที่เคลื่อนไหวกจากการทำกุศลที่เป็นอุปายนมาย เช่น ยกมือไหว้ รูปที่เคลื่อนไหวกจากการทำกุศลที่เป็นเวยยาวัจจมาย เช่น ประเคนของพระ รูปอิริยาบถ ๔ รูปอิริยาบถย่อยที่เกิดจากการเจริญภาวนา คือสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา รูปต่างๆ เหล่านี้

๔. บาลีวิธี อกุลโล ฐโม อกุลลสฺส ฐมมสฺส สหชาตาทิปปติ
 ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุลลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุลลธรรม ด้วยอำนาจ
 สหชาตาทิปปติปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุลลอธิปติ ๓ (วันปัญญา) เป็นปัจจัยแก่สาธิปติ
 อกุลลชวณะ ๑๐ (วัน โมหจิต ๒) เจ.๒๖ (วันวิจิกิจฉา) ด้วยอำนาจ
 สหชาตาทิปปติปัจจัย

บาลีอนุวาท

อกุลลสาธิปติ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ สหชาตาทิปปติปจฺจเยน ปจฺจโย
 (อกุลลอธิปติเป็นปัจจัยแก่อกุลลนามขันธ์ ๔, ๓ ที่ประกอบกับอกุลลอธิปติ
 ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปติปัจจัย)

อกุลลอธิปติ ๓ (วันปัญญา) → สาธิปติอกุลลชวณะ ๑๐ (วัน
 โมหจิต ๒) เจ.๒๖ (วันวิจิกิจฉา)

อกุลลอธิปติ ๓ องค์ใดองค์หนึ่งเป็นปัจจัยให้เกิด โลกะ โทสะ ชวณะ
 เช่นยิงนก ตกปลา ประกอบมิจฉาชีพด้วยฉันทะมีความพอใจอย่างยิ่งด้วย
 ความเพียรอย่างยิ่ง ด้วยจิตใจจดจ้องอย่างยิ่ง เป็นปัจจัยให้เกิดโลกชวณะ
 พพอใจในกามคุณ ส่วนที่เกิดกับโทสชวณะ เช่น บางคนเป็นคนเจ้าโทสะ
 โกรธบ่อย ๆ อะไรนิดก็โกรธอะไรหน่อยก็โกรธ พุดดีก็โกรธพุดไม่ดีก็โกรธ
 ฉันทะก็เป็นอธิปติให้เกิดโทสชวณะได้ บางคนมีความพยายามมาก ก็มีฉันทะ
 พพอใจในการผูกพยายาม บางทีก็มีความเพียรอย่างยิ่งที่จะฆ่าให้ตายหรือ
 ทำลายให้พินาศไป จิตเกิดโทสะกลุ้มรุมตลอดเวลา เพราะมีฉันทะพพอใจใน
 ความโกรธ เมื่อพอใจแล้วยังเพียรเพ่งเล็งทำลายจนทำบาปสำเร็จ

ความโกรธทำนองนี้เปรียบเหมือนความเป็นโรค เพราะทำให้เจ็บ
 เป็นทุกข์ไม่สบายอยู่เสมอ เหตุนี้ผู้เป็นสัปบุรุษจึงต้องชวนชวาทรมาน
 กายจิตของตนให้เกิดกุศลเสมอ ๆ เพื่อจะได้เป็นปัจจัยแก่ความพ้นทุกข์

อกุศลที่เป็นอธิปตติแน่นอนได้แก่โลภะที่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๔ กับ โทสะที่ทำอนันตริยกรรม นอกจากนั้นเป็นอธิปตติไม่แน่นอน

เรียนแล้วให้สังเกตว่า อธิปตติที่เกิดกับเราเป็นกุศลมากหรืออกุศลมาก ก็ให้ดูตามทวารทั้ง ๖ เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ แก่การขัดเกลาภิเลส เพราะคำสอนของพระพุทธองค์ล้วนสอนเพื่อให้ทำลายกิเลส เพื่อความ พ้นทุกข์เป็นประการสำคัญ

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและปัจจุวัฏการ ภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคค ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคค) เกิดได้ทาง ปัญจทวารวิธ และกามมโนทวารวิธเท่านั้น ได้สภาคัจฉัย ๙ คือ สหชาต นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อาหาร อินทริย มัคค

๕. บาลีวิธ อกุสโล ฐมโม อพฺยาगतสฺส ฐมมสฺส สหชาตาริพติ ปจฺจเยน ปจฺจโย

อกุ. → อัฟ. คือ (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริพติปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลาธิปติ จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตาริพติปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลอธิปติเป็นปัจจัยแก่รูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาตาริพติปัจจัย)

อกุศลอธิปติ ๓ (เว้นปัญญา) → สารีปติจิตตชรูป ๑๗

ขณะที่ทำอกุศลเป็นอธิปติ อกุศลก็สร้างรูปให้เกิดขึ้นด้วย เช่น รูปอิริยาบถใหญ่ รูปอิริยาบถย่อย เป็นต้น รูปที่เกิดจากอกุศลก็เป็นรูปที่หยาบ กว่ารูปที่เกิดจากกุศล เพราะขณะจิตเป็นอกุศลไม่มีสติ จึงขาดการสำรวม กิริยาว่าทำทาง ย่อมไม่เรียบร้อยหยาบกระด้าง รูปที่เกิดจากโทสะย่อม หยาบน่าเกลียดน่ากลัวมากกว่ารูปที่เกิดจากโลภะ สามารถจะแสดงอาการ ทำทางต่าง ๆ ได้โดยไม่มี ความละเอียด เพราะเหตุนี้บัณฑิตจึงกล่าวว่า กิเลส

เช่น เห็นรูปสวยงามทำให้เกิดความพอใจมาก ฉันทะก็เป็นอธิปัตติเป็นปัจจัยให้เกิดโลภขวนะ ทำให้เกิดจิตตชรูป เช่นรูปยิ้มหรือหัวเราะและยังมีรูปเสียงที่เปล่งออกมาด้วยความปิติยินดีอีกด้วย เป็นต้น แต่ถ้าเห็นรูปที่น่าเกลียดน่ากลัว ทำให้เกิดความตกใจมาก อกุศลจิตก็เป็นอธิปัตติให้เกิดโทสขวนะและจิตตชรูปที่เกิดจากโทสะจะมีสีหน้าซีดขาว หรือมีรูปเสียงที่ร้องออกมาด้วยความตกใจอย่างยิ่ง หรือบางคนมีความอาฆาตพยาบาทบุคคลอื่น ก็เพียรพยายามที่จะแก้แค้น วิริยะก็เป็นอธิปัตติให้เกิดโทสขวนะ และรูปที่เกิดจากโทสขวนะก็จะมีสีหน้าดูร้าย เข้มเกรี้ยว เป็นต้น

อกุ. → อกุ. อัฟ เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้เฉพาะปัจจุโวการ
ภูมิ ได้บุุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร เกิดได้ทางปัญจทวารวิธ
ิยามโนทวารวิธ ได้สภาคัจฉัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ
อวิคต อาหาร อินทริย มัคค

๗. บาลีวิธี อพฺยากโต ฐมโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาตาทิปติ
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

อภ. → อพ. คือ (อภยากตรธรรมเป็นปัจจัยแก่อพยากตรธรรม
ด้วย อำนาจสหชาติาธิปัตติปัจจัย)

บาลีอนุวาท

วิปาการูปาทกตาอริบตี กิริยาพุกาทกตาอริบตี สมปยุตตทานัน
 ฆนุชานัน จิตตสมมุจจานนญจ รูปานนอริบตี สหชาตาริบัติปจฺเจยน ปจฺจโย.
 (วิปากอริบตี กิริยาอริบตี เป็นปจฺจยไก่กานมขันธ์ ๔, ๓ ที่ประกอบกับ
 วิปากและกิริยาที่เป็นอริบตี และแกรรูปซึ่งมีวิปากและกิริยาอริบตีเป็น
 สมมุจฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปจฺจย)

อธิบดี ๔ (ที่ในวิบากอธิบดีและกิริยาอธิบดี) → ผลจิต ๔ เจ.๓๖
 สาทิปัตติจิตตข. ๑๕ และสาทิปติกิริยาขวนะ ๑๗ (เว้นอเหตุกกิริยา ๓) เจ.๓๕
 สาทิปัตติจิตตข. ๑๗

เช่นพระอรหันต์มีฉันทาธิปไตยพอใจอย่างยิ่ง ในการแสดงธรรมโปรดสัตว์เพื่อให้บรรลุ มัค ผล นิพพาน ในการไปแสดงบางแห่งก็ต้องใช้ความเพียรมากในการเดินทาง วิริยะก็เป็นอธิบดี บางทีก็มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะไปโปรดเฉพาะบุคคลผู้ที่อยู่ในข่ายพระญาณ ให้บรรลุถึง มัค ผล นิพพาน กิริยาจิตก็เป็นอธิบดี และในการแสดงธรรมก็ต้องใช้ปัญญาเลือกเฟ้นธรรม เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคลนั้น เมื่อฟังแล้วบุคคลนั้นก็บรรลุ มัค ผล นิพพานได้ วิมังสาก็เป็นอธิบดี หรือพระอรหันต์เมื่อจะเข้าฌานสมาบัติ ก็ต้องเข้าด้วยฌานกิริยา ทั้งพระอรหันต์และพระอริยะเบื้องต้น เมื่อจะเข้า

ผลสมาบัติก็เข้าด้วยผลจิตที่ตนได้ การเจริญฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติ จะต้องมียันตะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่เป็นอิทธิบาทเกิดร่วมด้วยแน่นอน ก็ต้องมีอธิบดีด้วยแน่นอน แต่ถ้าเกิดกับมหากิริยา มีอธิบดีเกิดได้ไม่แน่นอน

อภ. → อภ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ ได้ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางปัญจวารวิธีกามมโนทวารวิธี และอัปปนาวิธีได้แก่ ฌานสมาบัติวิธี ผลสมาบัติวิธี มัคควิธี นิโรธสมาบัติวิธี ได้สภาคปัจฉัย ๑๒ คือ สหชาต นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปยุตต เหตุ อาหาร อินทริย มัคค (เว้น กัมม ฌาน และตัวเอง)

ข้อกำหนดที่เกี่ยวกับสหชาตาริบัติปัจฉัย

๑. สารีปติขวัณ ๕๒ คือ

ทวิเหตุกขวัณ ๑๘ มี โลภะ ๘ โทสะ ๒ มหากุ.วิป. ๔ มหากิ.วิป. ๔
 ทิเหตุกขวัณ ๓๔ มี มหากุ.สั. ๔ มหากิ.สั. ๔ มหัคคตกุ. ๙ กิ. ๙
 โลกุตตระ ๘

๒. สารีปติขวัณ ๕๒ คือ

เอกัณตอัปปนาขวัณ ๒๖ (เป็นอธิบดีแน่นอน) มี มหัคคตกุ. ๙ กิ. ๙ โลกุตตระ ๘
 อเนกัณตกามขวัณ ๒๖ (เป็นอธิบดีไม่แน่นอน) มี โลภะ ๘ โทสะ ๒ มหากุ. ๘ มหากิ. ๘

๓. นีราริบัติ ๖๓ คือ

เอกัณตนีราริบัติ ๓๗ มี โมหะ ๒ อเหตุกจิต ๑๘ กาม.วิปาก ๘
 มหัคคตวิปาก ๙ ไม่มีอธิบดีประกอบแน่นอน
 อเนกัณตกามขวัณ ๒๖ มี อกุ. ๑๐ มหากุ. ๘ มหากิ. ๘ เป็นอธิบดีได้ก็มี ไม่ได้ก็มี
 อธิบดี ๓ → สารีปติขวัณ ๕๒
 วิมังสา → ทิเหตุกขวัณ ๓๔

—จบสหชาตาริบัติปัจฉัย—

อารัมมณานิปติปัจจย

อารัมมณานิปติปัจจย เป็นปัจจยที่ ๔ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส อารัมมณานิปติปัจจโย อารมณที่เป็นใหญ่ยิ่งเป็นปัจจย หมายถึง อารมณ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เอาใจใส่เป็นพิเศษ เป็นปัจจยช่วยอุปการะให้เกิดนามธรรม คือ จิต และ เจตสิก

อารมณที่เอาใจใส่เป็นพิเศษ จะต้องเป็นอภิสถาปนารมณ คืออารมณที่น่ายินดี นำปรารถนาอย่างยิ่งนั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ สภาวอภิสถาปนารมณ กับ ปริกัปปอภิสถาปนารมณ

สภาวอภิสถาปนารมณ ได้แก่ อารมณที่น่ายินดีตามธรรมชาติ เช่นรูปสวยๆเสียงเพราะๆ เป็นต้น ย่อมเป็นอารมณที่น่ายินดีนำปรารถนาของคนทั่วไป หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ สูงสุดในโลก ก็เป็นสภาวอภิสถาปนารมณ แต่พวกเตียรถียเห็นแล้วไม่พอใจอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นปริกัปปอภิสถาปนารมณ ไม่เป็นอารัมมณานิปติปัจจยของพวกเตียรถีย เป็นแต่เพียงอารมณธรรมดา

ปริกัปปอภิสถาปนารมณ ได้แก่ อารมณที่น่ายินดีน่าชอบใจเฉพาะบุคคลบางคนเป็นส่วนตัว ไม่ทั่วไปแก่ทุกคน คือ บุคคลส่วนมากไม่ชอบ แต่ว่าเป็นที่ชอบใจอย่างยิ่งของบุคคลบางคนหรือสัตว์บางจำพวก เช่น การชกมวยเป็นสภาวอภิสถาปนารมณเป็นอารมณที่ไม่น่ายินดี แต่บุคคลบางคนพอใจอย่างยิ่งก็เป็นปริกัปปอภิสถาปนารมณของบุคคลนั้น หรือสุนัขเฝ้าเป็นสภาวอภิสถาปนารมณเป็นอารมณที่ไม่น่ายินดี แต่นกแร้งเห็นเข้าแล้วชอบใจอย่างยิ่ง สุนัขเฝ้าก็เป็นปริกัปปอภิสถาปนารมณของนกแร้ง และเป็นอธิปัตติอารมณด้วย

บาลีนิเทศของอารัมมณานิปติปัจจย

ยํ ยํ ฐมฺมํ ครฺุ กตฺวา เย เย ฐมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกกา
ฐมฺมา เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ อารมฺมณานิปติปัจจเยน ปจฺจโย.

(ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ๆ คือธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกย่อมเกิดขึ้น เพราะการกระทำซึ่งธรรมใด ๆ ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วง ธรรมทั้งหลาย เหล่านั้น ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณาริบัติปัจจัย)

เย เย ธมฺมา คือ ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ๆ ย่อมเกิดขึ้น
(เป็นปัจจัยยุบบัน คือ จิต ๒๘ เจ.๔๕)
จิต ๒๘ (คือ โลกะ ๘ มหาภุ. ๘ มหาภุ.ส. ๔ โลกุตตระ ๘)
เจ.๔๕ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑ อัปป. ๒)

ยํ ยํ ธมฺมํ เพราะการกระทำซึ่งธรรมใด ๆ ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วง
(เป็นปัจจัย คือ จิต ๘๔ เจ.๔๗ อิกฺขุณิปป. ๑๘ นิพพาน)
จิต ๘๔ (เว้นโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุกข์กาย ๑)
เจ.๔๗ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑)

เต เต ธมฺมา คือ ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือ ยํ ยํ ธมฺมํ ย่อมเป็น
ปัจจัย คือ จิต ๘๔ เจ.๔๗ อิกฺขุณิปป. ๑๘ นิพพาน

เตสํ เตสํ ธมฺมานํ คือ ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือ จิต และ เจตสิก ย่อม
เป็นปัจจัยยุบบัน คือ จิต ๒๘ เจ.๔๕

วณฺณตถะของอาร์มมณาริบัติปัจจัย

อาร์มมณณจ ตํ อธิปติ จาติ = อาร์มมณาริบัติ.

(อารมณ์นั้นแหละเป็นอธิปติ เรียกว่า อาร์มมณาริบัติ)

องค์ธรรมอาร์มมณาริบัติปัจจัย

ปัจจัย คือ อารมณ์ ๖ ได้แก่จิต ๘๔ เจ.๔๗ อิกฺขุณิปปันนรูป ๑๘
นิพพาน เป็นสภาวะอิฏฐารมณ์ และปริกัปปอิฏฐารมณ์ ซึ่ง
เกิดได้ในกาลทั้ง ๓ และกาลวิมุตติ
จิต ๘๔ (เว้นโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุกข์กาย ๑)
เจ.๔๗ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑)

	อวิชฺฐนิป. ๑๘ คือ อวินิพโกครูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ หทยรูป ๑ สัททรูป ๑
ปัจจุยฺยบัน	คือ จิต ๒๘ เจ.๔๕ จิต ๒๘ คือ โลกะ ๘ มหากุ. ๘ มหาภิ.ส. ๔ โลกุตตระ ๘ เจ.๔๕ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิ. ๑ อัปป. ๒) (เฉพาะโลกุตตระ ๘ เจ.๓๖ เป็น เอกันตะ ที่เหลือนอกนั้นเป็น อนกัณตะ
ปัจจนิก	คือ โลกียจิต ๘๑ เจ.๕๒ ขณะที่ไม่ได้เข้าไปยึด อวิชฺฐารมณฺ์เหล่านั้น และรูป ๗ หมวดคือ ปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป ๒๐ อสัณฺณูสัตตก. ๙ จิตตชรูป ๑๗ อตุชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔ พาหิรรูป ๙ (เฉพาะ โลกะ ๘ มหากุ. ๘ มหาภิ.ส. ๔ เจ.๔๕ เป็นอนกัณตะ เป็นปัจจนิก ไม่แน่นอน ที่เหลือนอกนั้นเป็นเอกันตะ เป็นปัจจนิกแน่นอน)

อาร์มมณฺธิปติปัจจย คล้ายกับอาร์มมณฺธิปัจจย คือ ปัจจยได้
อาร์มณ ๖ ต่างกันที่อาร์มมณฺธิปติปัจจยรับเฉพาะอาร์มณที่เป็นอวิชฺฐารมณฺ์
ที่พอใจอย่างยิ่ง ส่วนอาร์มมณฺธิปัจจยรับอาร์มณได้ทั้งหมด

อาร์มมณฺธิปติปัจจย เป็นประเภท นาม รูป → นาม โดยกาล
เกิดได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติ โดยชาติเป็นอาร์มมณฺชาติ โดยกิจเป็นได้
ทั้งชนกกิจและอุปถัมภกกิจ คือ อุปถัมภผลให้หนักแน่น

อาร์มมณฺธิปติปัจจยที่เว้นโทสจิต ๒ เพราะโทสเป็นอนิฉฐารมณฺ์
อาร์มณฺ์ที่ไม่น่ายินดีพอใจ ทำจิตให้เดือดร้อน ย่อมไม่มีใครชอบอยากจะให้
อาร์มณฺ์นี้เกิดขึ้นกับตัว เพราะโทสเป็นจิตที่ประทุษร้ายอาร์มณฺ์ไม่ชอบอาร์มณฺ์
จึงไม่ยึดหน่วงอาร์มณฺ์ให้เป็นอธิปติอาร์มณฺ์ ได้แก่เป็นอาร์มณฺ์ธรรมดา ส่วน
โลภะยึดหน่วงอาร์มณฺ์ให้เป็นอธิปติอาร์มณฺ์ได้ เพราะพอใจในอาร์มณฺ์ เช่น
เมื่อวานไปเที่ยวมาสนุกๆ ก็ติดใจอยากไปเที่ยวอย่างนั้นอีก โลภะจึงยึดหน่วง
อาร์มณฺ์นั้นให้เป็นอธิปติได้บ่อยๆ

โทสเป็นอาร์มมณฺธิปติปัจจยไม่ได้ แต่โทสเป็นสหชาตาริปติ

ปัจจัยได้ เช่นคนที่ชอบโกรธบ่อยๆ ก็เพราะพอใจที่จะโกรธ ฉันทะก็เป็นอธิปัตติให้เกิดโทสะจิตได้

อารัมมณาทิปติปัจจัย เมื่อเว้นโทสะจิตแล้ว เจตสิกที่เกิดรวมก็ต้องเว้นด้วย ส่วนที่เว้นโมหจิต ๒ เพราะโมหจิตเป็นสภาพที่หลงไม่รู้ความจริงเลือกอารมณ์ไม่ได้ เพราะไม่มีฉันทะเข้าประกอบ ความโง่ไม่มีใครอยากโง่แต่ก็โง่เอง ความโง่ไม่มีใครชอบจึงไม่เป็นอธิปัตติอารมณ์ เมื่อเว้นโมหจิตแล้วก็ต้องเว้นวิจิกิจณาเจตสิกด้วย ส่วนอุทัจจเจตสิกไม่ต้องเว้น เพราะอุทัจจเจตสิกเกิดกับอกุศลจิตได้ทุกดวง

และที่เว้นทุขกาย ๑ เพราะเป็นอนิฏฐารมณ์ ความทุข ความลำบาก เหนื่อยยากเจ็บปวดย่อมไม่มีใครชอบ จึงไม่เป็นอธิปัตติอารมณ์

อารมณ์ที่กล่าวมานี้ คือโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุขกาย ๑ เป็นอธิปัตติอารมณ์ไม่ได้ ส่วนอริยนิปผันนรูป ๑๘ คือรูปที่ดีๆ ย่อมเป็นอารมณ์ให้เกิดความพอใจเป็นอธิปัตติอารมณ์ได้ ก็เป็นอารมณ์ให้แก่โลกะเท่านั้น แต่จะเป็นอธิปัตติอารมณ์ให้แก่มหากุศลไม่ได้ เพราะกุศลชื่อว่าเป็นจิตที่ฉลาด คือทำจิตให้พ้นจากการเป็นอกุศลได้ จึงไม่ยึดเอารูปเป็นอธิปัตติอารมณ์

ที่ไม่กล่าวถึงอนิปผันนรูป เพราะรูปเหล่านี้จะเกิดได้ต้องอาศัยนิปผันนรูปเกิด (อนิปผันนรูปเป็นกิริยาอาการของนิปผันนรูป) เมื่อนิปผันนรูปเกิดขึ้น ก็ย่อมมี ปริจเฉทรูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป ครั้นมีกิริยาอาการต่างๆ เกิดขึ้นก็เรียกไปตามอาการกิริยานั้นๆ ว่า กายวิญญูติ วจีวิญญูติ รูปลหุตา รูปมฤตา รูปกัมมัณฺญตา ซึ่ง ได้แก่ อนิปผันนรูป ๑๐ นั้นเอง คือมีนิปผันนรูปก็ต้องมีอนิปผันนรูปด้วย จึงไม่ต้องกล่าวถึงอนิปผันนรูปอีก

ปัญหาวาระของอารัมมณาทิปติปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

บทของกุศลมี ๓ วาระ คือ ๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อกุ. ๓. กุ. → อัฟ.

บทของอกุศลมี ๑ วาระ คือ ๑. อกุ. → อกุ.

บทของอัพยากตะมี ๓ วาระคือ ๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐโม กุสลสุส ฐมสุส อารมมณธิปติปัจจนเณ
ปัจจโย (กุศลธรรม เป็นปัจจัยแก่ กุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณา
ธิปติปัจจัย)

ก. → ก. คือ ก. ๒๐ (เว้นอรหัตตมัค) เจ.๓๘ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

บาลีอนุวาท

๑. ทานํ ทตฺวา สีสํ สมาทียิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุํ กตฺวา
ปัจจเวกฺขติ. (ผู้มีศรัทธา ถวายทาน สมาทานศีล รักษาอุโปสธ แล้วพิจารณา
ถึงกุศลนั้นอย่างหนักหน่วง ด้วยมหากุศล)

ม.ก. ๘ เจ.๓๖ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

๒. ปุพฺเพ สุจิตฺถณานิ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. (บุคคลพิจารณา
ถึงความประพจน์ดีทั้งใกล้และไกลในกาลก่อน ด้วยมหากุศล)

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

กุศลที่เป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วง จะต้องเป็นกุศลที่มีกำลังแรง มีความปลื้มยินดีเป็นพิเศษ เช่นทำบุญด้วยของดีๆ ประณีต หรือทำบุญใหญ่ๆเป็นพิเศษ หรือถวายทานแก่ท่านผู้มีศีลดี มีสมาธิดี มีปัญญาดี เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลส ย่อมทำให้เกิดความปลื้มใจ แม้ให้ทานแก่คนขัดสนอดอยาก หรือสัตว์ดิรัจฉานที่อดโซ่ เท่ากับได้ช่วยชีวิตให้เขาเป็นอยู่ได้ การกระทำเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจเป็นพิเศษ แม้การรักษาศีลที่ตั้งใจรักษาให้บริสุทธิ์ เมื่อมีเหตุจะให้ก้าวล่วงศีลก็มีความอดทนไม่ยอมให้ล่วงศีล เพราะอาศัยมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประธาน กุศลนั้นก็มีกำลังเป็นพิเศษ ยิ่งเป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา เช่นให้ทานก็ดีกว่าการให้ทานนั้นเป็นการดีควรให้ เป็นธรรมที่บัณฑิตสรรเสริญ เป็นการทำให้เป็นประโยชน์ คือสละสิ่งที่ไม่เป็นสาระเพื่อให้ได้สิ่งที่เป็นสาระ คือสละทั้งวัตถุและทั้งกิเลสเพื่อให้ได้อริยทรัพย์ หรือสละกุศลเล็กน้อยเพื่อทำกุศลใหญ่ๆ เช่นสละกุศลที่เกี่ยวกับเวรยาวัจจมัย มีการช่วยเหลือทางกายวาจา เช่น ไม่ไปงานทำบุญ แต่ส่งเงินไปช่วย แล้วก็มาเรียน

ธรรมถือว่าเป็นกุศลที่จำเป็นกว่า เพราะโอกาสที่จะได้พบธรรมอย่างนี้เป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง หรือสละการเรียนธรรมเพื่อไปปฏิบัติวิปัสสนาทำลายกิเลส เพื่อสร้างกุศลที่ตัดภพชาติจะได้พ้นทุกข์ การทำกุศลที่มีการพิจารณาไตร่ตรองก่อน ทำให้กุศลมีกำลังแรงเป็นพิเศษ เพราะเป็นกุศลที่ประกอบด้วยยอธิบดี ต่อมาภายหลังก็อาศัยอารมณ์ของกุศลที่แรงกล้านั้น ทำให้เกิดกระตุ้นเตือนใจ ให้จิตนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ของกุศลที่ทำไปแล้ว ยกเอากุศลที่ทำไปแล้วนั้นขึ้นมาพิจารณาเป็นอารมณ์อีก (ต่อนี้ก็ถึงกุศล อย่าไปนึกถึงวัตถุที่ทำกุศล เพราะรูปไม่เป็นยอธิบดีอารมณ์ให้กุศลเกิด) ทำให้เกิดปีติปลาบปลื้มยินดีในกุศลที่ทำไปแล้ว กุศลที่ทำไปแล้วนั้น คือ มหากุ. ๘ เจ.๓๘ ก็เป็นอารมณ์มณานิบัติปัจจัย

ส่วนจิตที่พิจารณากุศลที่ทำไปแล้วนั้น ได้แก่ มหากุ. ๘ เจ.๓๓ เป็นอารมณ์มณานิบัติปัจจัยยุบบัน

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ครฺุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. (ปฺฤชฺชน และพระเสกขบุคคลที่เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้วพิจารณาถึงกุศลอย่างหนักหน่วง)

มหัคคตกุศล ๙ เจ.๓๕ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๓

มหัคคตกุศลเป็นกุศลที่ประกอบด้วยยอธิบดี เป็นกุศลที่ทำได้ยากยิ่ง เมื่อนึกถึงฌานย่อมปลาบปลื้มยินดี เป็นยอธิบดีอารมณ์ได้ แต่ส่วนอารมณ์ของฌานที่แนบแน่นนั้นเป็นยอธิบดีอารมณ์ไม่ได้ เพราะอารมณ์ของฌานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่นเพ่งปฐวี เพื่อให้จิตสงบแนบแน่นเท่านั้น ฌานจึงไม่เอาอารมณ์ที่เพ่งเป็นยอธิบดีอารมณ์ การนึกถึงฌานที่ทำไปแล้ว คือมหัคคตกุศล ๙ เจ.๓๕ เป็นอารมณ์มณานิบัติปัจจัย

ส่วนจิตที่พิจารณาได้แก่ มหากุ. ๘ เจ.๓๓ เป็นอารมณ์มณานิบัติปัจจัยยุบบัน

๔. เสกฺขา โคตรภฺุ ครฺุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. (พระเสกขบุคคลผู้เป็นโสดาบัน ย่อมพิจารณาโคตรภูที่ทำแล้วเป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วง)

ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

๕. เสกขา โวทานํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. (พระเสกขบุคคลผู้เป็น สกทาคามี อนาคามี ย่อมพิจารณาโวทานที่ทำได้แล้วอย่างหนักหน่วง)

ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

๖. เสกขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ. (พระเสกขบุคคลเบื้องต้น ๓ เมื่อออกจากมัคแล้วพิจารณามัคที่กระทำแล้วอย่างหนักหน่วง)

มัคเบื้องต้น ๓ เจ.๓๖ → ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓

ในบรรดากุศลทั้งหลาย โลกุตตรกุศลเป็นกุศลที่ประเสริฐที่สุด เพราะเป็นกุศลที่ทำลายภพชาติ ทำให้พ้นจากทุกข์ เมื่อนึกถึงที่ไรย่อมเกิดปีติยินดีอย่างยิ่ง เพราะการได้โลกุตตรทรัพย์ เพียงแค่โสดาปัตติมัค ก็ประเสริฐยิ่งกว่าการได้สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ

พระโสดาบันเมื่อพิจารณาโคตรภู พระสกทาคามี พระอนาคามี เมื่อพิจารณาโวทาน โคตรภูและโวทาน คือ มหาก.ส. ๔ เจ.๓๓ เป็นอาร์มมณชิปติปัจจย ส่วนจิตที่พิจารณาถึงกุศลเหล่านั้น คือ มหาก. ๘ เจ.๓๓ เป็นอาร์มมณชิปติปัจจย

พระเสกขบุคคลนึกถึงมัคเบื้องต้น ๓ เจ.๓๖ เป็นอาร์มมณชิปติปัจจย จิตที่พิจารณามัคเบื้องต้น คือ มหาก.ส. ๔ เจ.๓๓ เป็นอาร์มมณชิปติปัจจย

ก. → ก. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและปัญจโวการภูมิจิตได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถี ปัจจเวกฺขนฺติได้สภาคปัจจย ๒ คือ อาร์มมณปัจจย และอาร์มมณฺปนีสสยปัจจย

ถาม ก. → ก. ปัจจยได้ ก. ๒๐ แต่ปัจจยบันได้ผลเพียงมหากุศล ๘ เท่านั้น เพราะเหตุใด มหัคคตกุศล โลกุตตรกุศลจึงรับกุศล ๒๐ เป็นอธิปัตติอาร์มณไม่ได้

ตอบ เพราะมหัคคจิตเป็นจิตที่ยิ่งใหญ่มีกำลังมาก เมื่อรับอารมณ์อะไรก็รับไปตามธรรมดา ที่จะให้เกิดปิตินัตถิจนถึงเป็นอธิปัตติอารมณ์ไม่ได้ แม้แต่รับมัคคจิตก็ยังไม่เป็นอธิปัตติอารมณ์

ดังในอัฐสาสนีที่ท่านอุปมาว่า มัคคจิตนั้นเปรียบเหมือนเป็นพระราชาส่วนมหัคคจิตนั้นเป็นเหมือนพระชนกชนนีของพระราชาส่วน เมื่อเห็นพระราชาส่วนก็ต้อนรับอย่างธรรมดา เหมือนเป็นบุตร ที่จะทำการเคารพนอบน้อมอย่างยิ่ง เหมือนกับประชาชนเห็นพระราชาส่วนไม่มี เพราะตนเองก็เป็นใหญ่ คือเป็นชนกชนนีของพระราชาส่วน เพราะฉะนั้นมหัคคจิตจึงรับมัคคจิตเป็นเพียงอารมณ์ธรรมดาเท่านั้น ไม่ถึงเป็นอธิปัตติอารมณ์

มหัคคจิตที่รับโลกุตตรจิตเป็นอารมณ์ได้ก็มีแต่อกุศลกุศลเท่านั้น ส่วนมหัคคจิตที่รับกุศลเป็นอารมณ์ได้ ก็มีวิญญานัญญาตกุศลรับเอา อากาสัญญาตกุศลเป็นอารมณ์ และเนวสัญญานาสัญญาตกุศลก็รับเอาอากิญจัญญาตกุศลเป็นอารมณ์ ส่วนมหัคคจิตนอกนั้นไม่ได้รับกุศลเป็นอารมณ์เลย รับแต่บัญญัติเป็นอารมณ์ทั้งนั้น

โลกุตตรกุศลก็รับแต่พระนิพพานเท่านั้นเป็นอธิปัตติอารมณ์ ไม่รับอารมณ์อื่นเลย เพราะฉะนั้นมหัคคตกุศล โลกุตตรกุศล จึงรับกุศล ๒๐ เป็นอธิปัตติอารมณ์ไม่ได้

๒. บาลีวิธี กุสโล ธมโม อกุสลสุส ธมมสุส อารมมณาริบัติปัจจุเณน ปัจจุโย (กุศลธรรม เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณาริบัติปัจจัย)

ก. → อก. คือ โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

บาลีอนุวาท

๑. ทานํ ทตฺวา สีสํ สมาทียตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. (บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโปสถแล้ว มีความชื่นชมยินดีถึงกุศลที่

ทำนั้นด้วยจิตหนักหน่วง เมื่อนึกถึงกุศลนั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วงแล้ว
 ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิด)

ม.ก. ๘ เจ.๓๖ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

๒. ปุพเพ สัจฉิณณานิ ครุ กตวา อสสาเทติ อภินนุทติ ตํ ครุ
 กตวา ราโค อุปปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ (บุคคลมีความชื่นชมยินดีถึงความ
 ประพฤติที่ทำแล้วในกาลก่อน ด้วยจิตหนักหน่วง เมื่อนึกถึงกุศลนั้นเป็น
 อารมณ์อย่างหนักหน่วงแล้ว ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิด)

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เจริญภาวนา ด้วยความ
 ชื่นชมยินดีอย่างหนักหน่วงแล้ว เมื่อนึกถึงกุศลนั้นอย่างหนักหน่วงอีก ทำ
 ให้เกิดราคะ ทิฏฐิ เช่น บริจาคเงินทำกุศลมาก ๆ เพื่อหวังลาภ ยศ สุข
 สรรเสริญ เมื่อมีคนสรรเสริญมาก ก็เกิดปีติยินดีมาก กุศลนั้นก็เป็ปัจจัย
 ให้เกิดราคะ เพราะยินดีในคำสรรเสริญนั้น หรือบางคนทำบุญด้วยของดี
 ประณีตมาก เมื่อนึกถึงกุศลนั้นก็ไปยินดีในวัตถุที่ประณีต ก็เป็นปัจจัยให้เกิด
 ราคะ หรือบางคนรักษาศีลมาก ๆ เกิดความสุขก็พอใจในความสุขความ
 สงบนั้น จึงเกิดราคะ หรือเมื่อนึกถึงศีลที่ตนรักษาดีแล้ว ก็คิดว่ารักษาศีล
 อย่างเดียวก็ถึงพระนิพพานได้ ก็เกิดทิฏฐิเห็นผิดจากความจริง เพราะฉะนั้น
 กุศลที่ทำแล้ว คือ

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตวา ฌานํ ครุ กตวา อสสาเทติ อภินนุทติ ตํ ครุ
 กตวา ราโค อุปปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ. (ปุถุชนและพระเสกขบุคคลที่
 เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้วมีความชื่นชมยินดีในฌานของตนด้วยจิต
 ผักใฝ่อย่างหนักหน่วง เมื่อนึกถึงฌานนั้นอย่างหนักหน่วง ราคะ ทิฏฐิ ย่อมเกิด)

มหัคคตก. ๙ เจ.๓๕ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

บุคคลนึกถึงฌานที่ตนได้แล้ว ไปยินดีติดใจในความสุขของฌานว่า

เป็นสุขที่ประณีตเหลือเกิน ก็เป็นปัจจัยให้เกิดโรค ส่วนที่เป็นปัจจัยให้เกิดทิวฏฐิ เพราะยินดีติดใจในความสุข ก็เป็นวิปัสสนาเห็นผิดจากความจริง หรือเข้าใจว่าความสุขสงบเยือกเย็นนั้นเป็นพระนิพพาน หรือเข้าใจว่าผู้ใดมานไปเกิดในที่นั้นแล้วจะไม่ต้องเกิดอีกต่อไป เข้าใจว่าที่นั่นเป็นพระนิพพาน หรือเข้าใจว่าตายแล้วสูญเป็นอุจเจตทิวฏฐิ หรือบางคนก็เห็นผิดว่าไปเกิดในที่นั้นแล้วจะยังยืนไม่มีการตาย เห็นผิดว่าเที่ยง เป็นสัสสตทิวฏฐิ

มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕ → โลกะ ๘ เจ.๒๒

การทำกุศลแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศล เพราะทำด้วยความรักความพอใจ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดโรค ทำเพราะไม่รู้ถูกต้องตามความเป็นจริง ก็เป็นปัจจัยให้เกิดทิวฏฐิ

เหตุนี้การทำกุศลจะทำให้เกิดกุศลจึงต้องอาศัยโยนิโสมนสิการทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามความเป็นจริงว่าจะทำกุศลเพื่ออะไร เพราะกุศลแปลว่าตัดบาปอกุศลให้หมดไป จึงต้องทำกุศลเพื่อละอกุศล จะได้เป็นปัจจัยแก่การพ้นทุกข์ การทำกุศลนั้นจึงจะบริสุทธิ์ไม่เป็นปัจจัยแก่กิเลส เช่น ให้ทานก็เพื่อละความตระหนี่ให้หมดไป รักษาศีลก็เพื่อขจัดกิเลสหยาบทางกาย วาจาไม่ให้เกิดขึ้น เจริญสมาธิก็เพื่อให้จิตสงบจากนิวรณ์ขจัดกิเลสอย่างกลาง ที่กลุ่มรุมจิตใจ เจริญวิปัสสนาก็เพื่อให้รู้เท่าทันอารมณ์ตามความเป็นจริงว่าเป็นนาม เป็นรูป ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน ขจัดกิเลสอย่างละเอียดที่เกิดขึ้นตามอารมณ์ให้หมดไป

กุ. → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและปัจจุวัฏการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิธีย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณปัจจัย อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

๓. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณาทิปติ ปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรม เป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจ อารัมมณาทิปติปัจจัย)

กุ. → อัพ. คือ อรหัตตมัค ๑ เจ.๓๖ → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

บาลีอนุวาท

อรห มคคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ครู้ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ.
(พระอรหันต์เมื่อออกจากมัคแล้ว คือสิ้นสุดมัควิธีก็พิจารณาอรรถตมัค ด้วย
จิตฝึกใฝ่อย่างหนักหน่วง)

อรรถตมัค ๑ เจ.๓๖ → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

พระอรหันต์เมื่อออกจากมัควิธีแล้ว ก็พิจารณาอรรถตมัคจิต
ด้วยมหากิริยาญาณสัมปยุต ๔ ในปัจจเวกขณวิธีซึ่งเกิดต่อจากมัควิธี ถ้า
พิจารณามัคหลังจากปัจจเวกขณวิธีแล้ว ก็พิจารณาในกามมโนทวารวิธี

ก. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการ
ภูมิ ได้อรรถตมผลบุคคล ๑ เกิดได้ทางปัจจเวกขณวิธี และกามมโนทวารวิธี
ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณปัจจัย อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

ถาม กุศลอย่างอื่นจะเป็นอธิบดีอารมณฺให้แกพระอรหันต์บ้างไม่ได้
หรือ

ตอบ ไม่ได้ เพราะพระอรหันต์เป็นผู้บริสุทธิ์หมดจากกิเลสแล้วจึงไม่
ยินดีในกุศลอื่นถึงเป็นอธิบดีอารมณฺ เพราะกุศลอื่นยังไม่พ้นจากวัฏฏทุกข์

ถาม เพราะเหตุใดอรรถตมัคจึงไม่เป็นอธิบดีอารมณฺให้แกอรรถตมผล

ตอบ เพราะอรรถตมผลจิตไม่ได้รับอารมณฺอื่นเลย รับแต่พระนิพพาน
เท่านั้น เป็นอธิบดีอารมณฺอย่างเดียว (แต่ถ้าอรรถตมผลบุคคลก็สามารถรับ
อรรถตมัคเป็นอธิบดีอารมณฺได้ ด้วย มหากิ.ส. ๔ ไม่ใช่รับด้วยอรรถตมผลจิต)

ถาม มโนทวารวชฺชนจิตเป็นจิตที่รับอารมณฺได้ทั้งหมด คือรับ มัค
ผล นิพพาน เป็นอารมณฺก็ได้ แต่ทำไมไม่รับอรรถตมัคเป็นอธิบดีอารมณฺ

ตอบ เพราะมโนทวารวชฺชนจิตเป็นจิตที่มีกำลังน้อย ไม่ประกอบ
ด้วยเหตุ เป็นเหตุกจิตที่รับอารมณฺได้ทั้งหมด ก็เพราะทำหน้าที่อวชฺชนะ
มีหน้าที่รับอารมณฺส่งต่อให้จิตดวงอื่น ๆ เท่านั้น ตนเองไม่ได้รับประโยชน์
อะไรจากอารมณฺเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถรับเอามัคจิตเป็นอธิบดี
อารมณฺได้

ตั้งในอัฐฐสาลินี ท่านได้อุปมามคคจิตว่า เป็นเหมือนพระราชาที่ประชาชนทั้งหลายพากันเคารพอย่างยิ่ง แต่ส่วนมโนทวารวิชณะ ท่านอุปมาว่าเป็นเหมือนเด็กรับใช้ที่โง่เขลาของพระราชา ซึ่งไม่รู้คุณธรรมของพระราชาดี จึงไม่เคารพพระราชาอย่างยิ่ง ได้แต่เคารพไปตามธรรมดาเท่านั้น ส่วนผู้ที่เคารพบูชาพระราชาอย่างยิ่ง ผู้นั้นจะต้องรู้จักคุณธรรมของพระราชาดี จึงรับเอาพระราชาเป็นอธิปไตยอารมณ์ได้ เช่น มหากุ.ส. ๔ หรือ มหาภ.ส. ๔ เท่านั้น ที่จะรับเอามคคจิตเป็นอธิปไตยอารมณ์ได้ ส่วนกุศลอย่างอื่นก็รับมคคจิตเป็นอธิปไตยอารมณ์ไม่ได้

๔. บาลีวิถี อกุลโล ฐโม อกุลสส ฐมมสส อารมมณานิปติ ปจฺเจยน ปจฺจโย. (อกุลสธรรม เป็นปัจจัยแก่ อกุลสธรรม ด้วยอำนาจอารมมณานิปติปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

บาลีอนุวาท

๑. ราก์ ครุ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนฺหติ ตํ ครุ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. (บุคคลใดมีความชื่นชมยินดีถึงรากะที่ทำอย่างหนักหน่วง เมื่อมีจิตฝักใฝ่ถึงรากะนั้นอย่างหนักหน่วง รากะ ทิฏฐิ ย่อมเกิด)

โลภะ ๘ เจ.๒๒ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

๒. ทิฏฺฐี ครุ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนฺหติ ตํ ครุ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. (บุคคลใดมีความชื่นชมยินดีถึงทิฏฐิที่ทำอย่างหนักหน่วง เมื่อมีจิตฝักใฝ่ถึงทิฏฐินั้นอย่างหนักหน่วง รากะ ทิฏฐิ ย่อมเกิด)

โลภทิฏฐิคตส. ๔ เจ.๒๑ → โลภะ ๘ เจ.๒๒

บุคคลที่พอใจในรากะอย่างหนักหน่วง เช่น เห็นรูปสวยงามมากๆ ก็พอใจติดใจมาก เมื่ออารมณ์นั้นเกิดขึ้นอีก ก็ยินดีติดใจในอารมณ์นั้น อยากเห็นรูปสวยๆ อีก รากะก็เกิด และที่เห็นว่าสวยว่างาม ทิฏฐิก็เกิด เพราะวิปลาส

เห็นผิดจากความเป็นจริง เป็นต้น

โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑ → โลกะ ๘ เจ.๒๒

หรือบางคนเล่นการพนันรวยก็ชอบใจติดใจยินดีมาก ครั้นนี้ถึง
อารมณ์นั้นก็อยากเล่นอีก ราคะก็เกิด และเห็นว่าการเล่นการพนันทำให้ร่ำรวย
ก็เป็นทิฏฐิ เพราะเห็นผิดจากความเป็นจริง คือการพนันเป็นอบายมุขเป็นเหตุ
แห่งความเสื่อม แต่กลับเห็นว่าเป็นของดี หรือคนที่ทำทุจริตโกงเขาแล้วร่ำรวย
ก็เห็นผิดว่าการโกงทำให้ร่ำรวย เป็นทิฏฐิ แล้วก็ยินดีในความเห็นผิดนั้น
ราคะ ทิฏฐิก็เกิด หรือคนที่ฆ่าสัตว์ขายแล้วร่ำรวย ก็เห็นผิดว่าเพราะฆ่า
สัตว์ขายจึงทำให้รวย ก็ยินดีพอใจในความเห็นผิดนั้น ราคะ ทิฏฐิ ก็เกิด
ทำให้ประกอบอาชีพนั้นต่อไปก็ทำบาปยิ่งขึ้น

โลกทิฏฐิคติส. ๔ เจ.๒๑ → โลกะ ๘ เจ.๒๒

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า อกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลเป็นอธิบดี
อารมณ์นั้น เกิดได้ง่ายกว่ากุศลเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลเป็นอธิบดีอารมณ์
เพราะปุณฺณชนทั่วไปจิตมักจะยินดีในบาปมากกว่าบุญ คือการทำบาปไม่ต้องคิด
ทำ จิตก็ไหลไปเองได้ เพราะความคุ้นเคยในบาปมีมากกว่าบุญ ส่วนการ
ทำบุญจะต้องออกแรงยกจิตให้พ้นจากกระแสกิเลสจึงจะทำบุญได้ เพราะ
ฉะนั้นการทำกุศลจึงเป็นของยาก เช่นกามคุณทำให้เกิดทุกข์แต่กลับเห็นว่า
ทำให้เกิดสุข แต่ส่วนกุศลทำให้เกิดความสุขอย่างแท้จริงกลับมองไม่เห็น
เพราะฉะนั้นคนส่วนมากจึงยินดีติดใจในกามคุณ โดยเอาอริยฐานิพผันรูปเป็น
อธิบดีอารมณ์ได้ง่าย เช่น เห็นรูปสวยๆ ได้ยินเสียงเพราะๆ ได้กลิ่นหอมๆ
ได้ลิ้มรสอร่อยๆ ได้สัมผัสทางกายที่ดีๆ ย่อมทำให้ยินดีติดใจอยากได้อารมณ์
อย่างนั้นอยู่เสมอเพราะเห็นว่าเป็นสุขด้วยความวิปlass เนื่องจากถูกอวิชชา
ความหลงเข้าปิดบัง และค้นหาความอยากเข้าครอบงำ จึงไม่เห็นโทษของ
กามคุณ เพราะไม่รู้ความจริงว่าการยินดีติดใจนั้นเป็นโลกะ เป็นตัวสมุทัย
ที่จะให้เกิดทุกข์ติดตามมา จึงสร้างค้นหาให้เกิดเรื่อยไป เพราะทำแต่เหตุ
ให้เกิดทุกข์จึงพ้นทุกข์ไม่ได้

เหตุนี้เมื่อศึกษารู้เหตุผลแล้ว จึงต้องพยายามอบรมปัญญาให้รู้เท่าทันความจริงเสมอ จึงจะทำลายตัณหาทำลายความเห็นผิดได้ เช่นสิ่งใดที่เคยทำให้ชอบใจติดใจ ก็ต้องรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นคุณหรือเป็นโทษ ถ้าเป็นโทษก็ต้องพยายามให้ห่างจากอารมณ์นั้น จะได้ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเพิ่มขึ้น จึงจะละคลายกิเลสได้ เพราะการเรียนธรรมก็เพื่อเป็นปัจจัยแก่การขุดเกลากิเลส จึงต้องพยายามให้รู้เท่าทันอารมณ์ เพราะการจะละกิเลสได้จะต้องละที่อารมณ์ที่เห็นผิด ต้องรู้จักสำรวจอินทรีย์ ถ้ารู้เท่าทันอารมณ์ก็จะละกิเลสได้ แต่ถ้าไม่รู้เท่าทันอารมณ์ก็จะสะสมกิเลสเรื่อยไป

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณปัจจัย และ อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

ปัญหาวาระของอารัมมณาริบัติปัจจัย ในบทของอกุศลมีวาระเดียว คือ อกุ. → อกุ. เท่านั้น

ส่วน อกุ. → กุ. โดยอารัมมณาริบัติปัจจัยเป็นไม่ได้ เพราะกุศลเป็นจิตที่ฉลาด จึงไม่ยึดเอาจิตที่ชั่วหยาบเป็นอธิบดีอารมณ์ แต่เป็นโดยอารัมมณปัจจัยได้ เช่น คิดว่าเรายังมีกิเลสจึงต้องทำกุศล คือ อกุ. → กุ. ได้ ส่วน อกุ. → อัป. โดยอารัมมณาริบัติปัจจัยไม่ได้ เพราะเป็นพระอรหันต์แล้วจะไปยินดีในจิตชั่วบาปได้อย่างไร แม้แต่โลกียกุศลพระอรหันต์ก็ยังไม่รับเอาเป็นอธิบดีอารมณ์ แต่เป็นโดยอารัมมณปัจจัยได้ เช่นนึกถึงอกุศลที่เคยทำมาแล้วในอดีตได้ด้วยมหากิริยา คือ อกุ. → อัป. ได้

๕. บาลีวิถี อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาริบัติปัจจุเณน ปจฺจโย (อัพยากตธรรม เป็นปัจจัยแก่ออัพยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาริบัติปัจจัย)

อัป. → อัป. คือ อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

บาลีอนุวาท

๑. อรหา ผล์ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. นิพฺพานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. (พระอรหันต์พิจารณาอรรถัตตผล และพระนิพพาน ด้วยจิต ผักฝัอย่างหนักหน่วง)

อรรถัตตผล ๑ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๓

๒. นิพฺพานํ ผลสฺส อารมฺมณฺชิปฺติปจฺจเยน ปจฺจโย (พระนิพพานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิต ด้วยอำนาจอาร์มมณชิปติปัจจัย)

นิพพาน → ผลจิต ๔ เจ.๓๖

พระอรหันต์ย่อมนึกถึงอรรถัตตผล และพระนิพพาน ด้วยกิริยาญาณ สัมปยุตตจิต ๔ ในปัจจเวกขณวิถิ หรือหลังจากปัจจเวกขณวิถิก็ได้ และพระนิพพานย่อมเป็นปัจจัยแก่ผลจิต เช่นพระนิพพานของพระโสดาบัน เป็นปัจจัยแก่โสดาปัตติผลจิต ในมัคควิถิ หรือในผลสมาบัติวิถิ

อ.พ. → อ.พ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ มัคควิถิ ปัจจเวกขณวิถิ และผลสมาบัติวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อาร์มมณปัจจัย และอาร์มมณูปนิสสยปัจจัย

ถาม กิริยาจิตของพระอรหันต์เป็นโลกีย์ หรือโลกุตตระ

ตอบ กิริยาจิตของพระอรหันต์ เป็นโลกีย์อย่างเดียว ไม่เป็นโลกุตตระ เพราะการทำกุศลในโลกุตตระ มีได้อย่างมากเพียง ๔ ครั้งเท่านั้น ก็เสร็จกิจของกุศล เพราะปหานกิเลสขาดเป็นสมุจเฉท กิเลสไม่มีแล้วจึงไม่จำเป็นต้องมีกิริยาไปทำกิจเช่นกุศลอีก แต่ที่พระอรหันต์ยังมีความกรุณาแก่สัตว์โลก ยังช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ เช่นแสดงธรรมโปรดสัตว์ให้บรรลุมัค ผล นิพพาน ให้พ้นจากทุกข์ การทำนั้นเป็นอาการของกุศล แต่ว่ากุศลนั้นไม่ให้ผลในภพชาติต่อไป เพราะภพชาติของท่านสิ้นแล้ว การทำกุศลของท่านจึงเป็นเพียงกิริยาของบุญ เพราะไม่มีผลแล้ว กิริยาจิตจึงเป็น

โลกียจิตอย่างเดียวไม่เป็นโลกุตตระ เพราะถ้าเป็นโลกุตตรจิต จะต้องนิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น

๖. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณฺธิปติ
 ปจฺเจยน ปจฺจโย (อภัยาทธรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ
 อารมมณฺธิปติปัจจัย)

อพ. → กุ. คือ

ผลเบื่องต่ำ ๓ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กุ.ส. ๔ เจ.๓๓ มัค. ๔ เจ.๓๖

บาลีอนุวาท

๑. เสกฺขา ผลํ คุรุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺติ นิพฺพานํ คุรุ กตฺวา
 ปจฺจเวกฺขนฺติ. (พระเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณาผลเบื่องต่ำ ๓ และ
 พิจารณาพระนิพพาน ด้วยจิตฝึกฝไอย่างหนักหน่วง)

ผลเบื่องต่ำ ๓ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กุ.ส. ๔ เจ.๓๓

๒. นิพฺพานํ โคตรกฺุสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส อารมฺมณฺธิปติ
 ปจฺเจยน ปจฺจโย (พระนิพพานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่โคตรภู โวทาน
 และมัคทั้ง ๔ ด้วยอำนาจอารมมณฺธิปติปัจจัย)

นิพพาน → ม.กุ.ส. ๔ เจ.๓๓ มัคคจิต ๔ เจ.๓๖

พระเสกขบุคคลย่อมพิจารณาผลจิตของตน ด้วย มหากุ.ส. ๔ ใน
 ปัจจเวกฺขนฺติ พระนิพพานย่อมเป็นอารมมณฺธิปติปัจจัย แก่โคตรภู โวทาน
 คือ มหากุ.ส. ๔ และพระนิพพาน ย่อมเป็นอารมมณฺธิปติปัจจัยแก่
 มัคคจิต ๔ ด้วย

อพ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ
 ได้ติเหตุกบุคคล ๑ และพระเสกขบุคคล ๗ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ
 มัคควิถิ ปัจจเวกฺขนฺติ ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารมมณปัจจัย และ
 อารมณฺูปนิสสยปัจจัย

๗. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณาริปปติปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่ อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารมฺมณาริปปติปฺจฺจย)

อภ. → อกุ. คือ อภิภูตนิป. ๑๘ โลกียวิปาก ๓๑ (เว้นทุกขภัย)
กิ. ๒๐ เจ. ๓๕ → โลกะ ๘ เจ. ๒๒

บาลีอนุวาท

จกฺขํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนุหติ ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ โสตํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูเป สทฺเท คนฺธเ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ วิปากาพฺยาโกเต กิริยาพฺยาโกเต ขนฺธเ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนุหติ ตํ ครุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. (บุคคลใดมีความชื่นชมยินดีจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัททารมณํ คันธารมณํ รสอารมณํ โผฏฐัพพารมณํ หทยวัตถุ วิปากอพฺยาโกตขันธ์ และกิริยาอพฺยาโกตขันธ์ ด้วยจิตผกใฝ่อย่างหนักหน่วง เมื่อมีจิตผกใฝ่ต่อจักขุปสาทเป็นต้น อย่างหนักหน่วงแล้ว ราคะ ทิฏฺฐิ ย่อมเกิด)

อภิภูตนิป. ๑๘ โลกียวิปาก ๓๑ (เว้นทุกขภัย) กิ. ๒๐ เจ. ๓๕ → โลกะ ๘ เจ. ๒๒

อภิภูตนิปผันนรูปมี ๑๘ แต่ในที่นี้ตามบาลีมีเพียง ๑๓ รูป คือ วิสยรูป ๗ ปสาทรูป ๕ หทยวัตถุ ๑ หรือเรียกว่า โอฬาริกรูป ๑๒ หทยรูป ๑ จัดว่าเป็นรูปที่เป็นประธานให้พิจารณาได้ แต่ในรูป ๑๓ เหล่านี้ก็ต้องมีอาโป มีภาวรูป มีชีวิตรูป มีโอหารูป ซึ่งเป็นสุขุมรูปรวมอยู่ด้วย การเอารูปเป็น อธิปตฺติอารมณํ เช่นคนที่มีรูปสวย มีตาสวย จมูกสวย เป็นต้นก็พอใจยินดีในรูปสวยของตน ราคะก็เกิด เมื่อเห็นผิดว่าสวยงาม ทิฏฺฐิก็เกิด หรือบางคนชื่นชมยินดีในวิปากของตนหรือของคนอื่น เช่น ได้เกิดในตระกูลสูง ร่ำรวย มีรูปสวย มีความสุขมาก ก็ยินดีพอใจในวิปากของตนหรือวิปากของคนอื่น ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดราคะ และที่เห็นว่า เป็นสุขสวยงามก็เป็นวิปลาสให้เกิด

อภ. → อภ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการ
ภูมิ ได้บุุชชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร เกิดได้ทางปัญจทวารวิธ
กามมโนทวารวิธ และ มรณาสันนวิธ ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ อารัมมณ
อารัมมณูปนิสสย อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตัตถิ
อารัมมณปุเรชาตอวิคต วัดถารัมมณปุเรชาตาชิปติ
วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปุเรชาต
วัดถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตต วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ
วัดถารัมมณปุเรชาตอวิคต

๑. อารัมมณปัจจัย รับอารมณ์ได้ทั้งหมด

๒. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย รับอารมณ์ที่เป็นที่อาศัยมีกำลังแรงกล้า
รูปสวय ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ

๓. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย คืออารมณ์ที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดจิต เช่นรูปารมณ์ที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดโลภจิต

๔. อารัมมณปุเรชาตตติปัจจัย คืออารมณ์ที่เกิดก่อนด้วยและยังมีอยู่ด้วย เช่นรูปารมณเกิดก่อน และยังตั้งอยู่ในฐิติปัตตะ เป็นปัจจัยให้เกิด โลกจิต

๕. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจย คืออารมณ์ที่เกิดก่อนด้วยและ
ยังไม่ปราศจากไป

๖. วัดถ้ำมมณปุเรชาตาริบัติปัจฉัย มรณาสันนทพยวัดถุที่เกิด
ก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะในมรณาสันนวิถิ เป็นอธิปัตติอารมณเให้เกิดโลกจิต

๗. วัดถ้ำมณปูเรชาตนิสสยปัจจัย หทยวัตถุที่เกิดก่อนเป็นอารมณ์
ด้วยเป็นที่อาศัยด้วย เช่นมรณาสันนหทยวัตถุเป็นปัจจัยให้เกิดโลภจิต

๘. วัตถารัมมณปุเรชาตปัจจย หทยัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อนเป็น
ปัจจยให้เกิดโลกจิต

๙. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย หทยัตถุที่เกิดก่อนเป็น
อารมณ์ด้วย เป็นวิปปยุตตด้วย เพราะรูปเป็นปัจจยให้เกิดนาม

๑๐. วัตถารัมมณปุเรชาตตติปัจจย หทยัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อน
และยังมีอยู่เป็นปัจจยให้เกิดโลกจิต

๑๑. วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจย หทยัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิด
ก่อน และยังไม่ปราศจากไป เป็นปัจจยให้เกิดโลกจิต

ปัญหาวาระของอธิปัตติปัจจย ถ้ากล่าวรวมกันทั้ง ๒ ปัจจย
คือ สหชาตาทิปติ กับอารัมมณาทิปติ ย่อมได้ปัญหาวาระ ๑๐ คือ

๑. กุ. → กุ. สห กุ.อธิปัตติ ๔ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

อา กุ. ๒๐ เจ.๓๘ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๓

๒. กุ. → อกุ. อา โลเกียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ → โลกะ ๘ เจ.๒๒

๓. กุ. → อัฟ. สห กุ.อธิปัตติ ๔ → สาริปติจิตตข. ๑๗

อา อรหัตตมัค ๑ เจ.๓๖ → ม.กิ.สั. ๔ เจ.๓๓

๔. กุ. → กุ. อัฟ. สห กุ.อธิปัตติ ๔ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ สาริปติจิตตข. ๑๗

๕. อกุ. → อกุ. สห อกุ.อธิปัตติ ๓ → อกุ. ๑๐ เจ.๒๖ (เว้นวิจิ.)

อา โลกะ ๘ เจ.๒๒ → โลกะ ๘ เจ.๒๒

๖. อกุ. → อัฟ. สห อกุ.อธิปัตติ ๓ → สาริปติจิตตข. ๑๗

๗. อกุ. → อกุ. อัฟ.

สห อกุ.อธิปัตติ ๓ → อกุ. ๑๐ เจ.๒๖ (เว้นวิจิ.) สาริปติจิตตข. ๑๗

๘. อัฟ. → อัฟ.

สห อธิปัตติ ๔ → กิ. ๑๗ เจ.๓๕ ผลจิต ๔ เจ.๓๖ สาริปติจิตตข. ๑๗

อา อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กิ.สั. ๔ เจ.๓๓ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๙. อัฟ. → กุ.

อา ผลเบื่องต่ำ ๓ เจ.๓๖ นิพพาน → ม.กุ.สั. ๔ เจ.๓๓ มัคคจิต ๔ เจ.๓๖

๑๐. อัฟ. → อกุ.

อา อิกฺขณิป. ๑๘ โลกียวิปาก ๓๑ (เว้นทุกข์กาย) กิ. ๒๐ เจ.๓๕ → โลกะ ๘
เจ.๒๒

สหชาตาริปีติ นาม → นาม รูป ได้สภาคัจฉัย ๑๒ คือ
สหชาต นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปปยุตต เหตุ
อาหาร อินทริย มัคค

อารัมมณาริปีติ นาม รูป → นาม ได้สภาคัจฉัย ๑๑
คือ อารัมมณ อารัมมณูปนิสสย อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตัตถิ
อารัมมณปุเรชาตอวิคต วัตถารัมมณปุเรชาตาริปีติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสย
วัตถารัมมณปุเรชาต วัตถารัมมณปุเรชาตวิปปยุต
วัตถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคต

—จบอารัมมณาริปีติปัจฉัย—

วัดถารัมมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย

วัดถารัมมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย เป็นปัจฉัยที่ ๕ ในปัจฉัย ๕๒

วัดถารัมมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย เป็นอีกปัจฉัยหนึ่งในอริบัติปัจฉัย ปัจฉัยนี้บางอาจารย์ก็กล่าวรวมไปกับอารัมมณาริบัติปัจฉัย เพราะเป็นประเภท อารมณดียิ่งด้วยกัน แต่ที่ยกมาแสดงก็เพราะองค์ธรรมยังมีส่วนเหลือที่จะ แสดงได้ และเพื่อให้การแสดงปัญหาวาระนั้นสมบูรณ์ พระพุทธองค์จึงทรง ยกมาแสดง

วัดถารัมมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย แปลว่า หทยวัตถุที่เกิดก่อนเป็น อารมณดีที่ยังเป็นปัจฉัย หมายถึงหทยวัตถุที่เกิดในมรณสังนกาล สามารถ เป็นอริบัติอารมณดีให้เกิดความพอใจอย่างแรงกล้าได้ คือมรณสังนหทยวัตถุ นี้เป็นทั้งวัตถุที่เกิดของจิต เป็นอารมณดีที่เกิดก่อนและเป็นอริบัติอารมณดีด้วย คือบุคคลบางคนเมื่อใกล้จะตาย เกิดความยินดีพอใจอย่างแรงกล้าในหทย วัตถุของตนที่เกิดในมรณสังนกาล แล้วมรณสังนหทยวัตถุนี้ก็สามารถเป็น อริบัติอารมณดีให้แก่โลกาชนะที่เกิดในมรณสังนวิธิตได้ และโลกาชนะก็ต้อง อาศัยหทยวัตถุรูปนี้เป็นที่เกิดด้วย จะอาศัยหทยวัตถุอื่นไม่ได้ เพราะในมรณ สังนวิธิต กัมมชรูปอื่น ๆ ทุก ๆ รูปรวมทั้งหทยวัตถุรูปนี้ไม่เกิดอีกแล้ว จะมีก็ แต่หทยวัตถุรูปที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะจิต รูปเดียวเท่านั้น ซึ่งเป็น ที่อาศัยเกิดของจิตทุกดวงในมรณสังนวิธิต เหตุนี้อริภูมิรณสังนหทยวัตถุ รูปที่เกิดตรงอุปาทนขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ซึ่งนับย้อนหลังจากจุติจิตขึ้นไป จึงชื่อว่าวัดถารัมมณปูเรชาตาริบัติปัจฉัย ปัจฉัยนี้บางทีก็เรียกว่า วัดถา- รัมมณาริบัติก็ได้ (คือหทยวัตถุที่เป็นอารมณพอใจเป็นพิเศษ)โดยไม่ต้องใส่ คำว่าปูเรชาตะ ก็ได้ เพราะว่าหทยวัตถุที่เป็นอารมณ ต้องเกิดก่อนเสมอที่ไม่ เกิดก่อนไม่มี เพราะฉะนั้นจะชื่อว่าวัดถารัมมณาริบัติก็ได้ หรือ วัดถารัมมณ- ปูเรชาตาริบัติก็ได้ เพราะความหมายไม่ได้ผิดกัน

การเอาทพยัตถุที่เกิดก่อนเป็นอารมณ์อย่างแรงกล้า ท่านเปรียบว่า เหมือนกับคนที่เอาที่อาศัยคือบ้านของตนที่รักมาก เป็นอารมณ์อย่างแรงกล้า ทำให้เกิดโลกจิตในเวลาใกล้จะตาย เพราะความรักความห่วงใยในบ้านตาย แล้วจึงไปเกิดในอบายด้วยอำนาจของโลกจิต

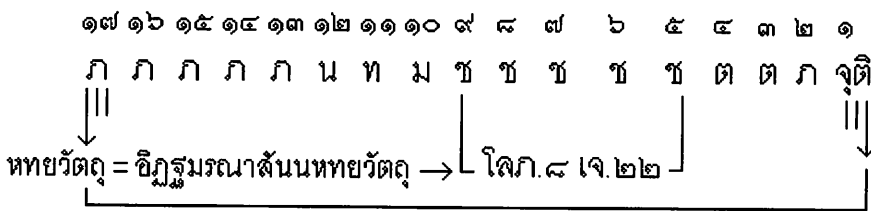
องค์ธรรมวัตถารัมมณปุเรชาตาธิปติปัจจย

ปัจจย คืออิฏฐมรณาสันนทพยัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิต ดวงที่ ๑๗ ซึ่งนับย้อนหลังจากจุติจิตขึ้นไป

ปัจจยูปัน โลกชวนจิต ๘ เจ.๒๒ ที่เกิดในมรณาสันนวิถิ

ปัจจนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๗ หมวด
(เว้นมรณาสันนโลกชวนจิต ๘ เจ.๒๒)

มรณาสันนวิถิ

มรณาสันนวิถิมี ๔ วิธีด้วยกัน คือ

๑. ช ต ต ภ จุติ
๒. ช ต ต จุติ
๓. ช ภ จุติ
๔. ช จุติ

ปัญหาวาระของวัดถารัมมณปูเรชาตานิปัตติปัจฉัย มี ๑ วาระ คือ
 อัฟ. → อกุ.

อัฟ. → อกุ. โดยประเภทของปัจฉัย รูป → นาม โดยกิจ
 เป็นชนกกิจและอุปถัมภกกิจ เกิดได้ในอดีตกาล เป็นปัจจุบันกาล เกิด
 ได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ติเหตุกปุณฺณ ๑ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถี
 มรณาสันนวิถี ได้สภาคปัจฉัย ๗ คือ อารัมมณ อารัมมณูปนิสสย
 วัดถารัมมณปูเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปูเรชาต วัดถารัมมณปูเรชาตวิปปยุตต
 วัดถารัมมณปูเรชาตัตถิ วัดถารัมมณปูเรชาตอวิคต หรือ ๑๑ ปัจฉัยก็ได้
 โดยเพิ่ม อารัมมณานิปัตติ อารัมมณปูเรชาต อารัมมณปูเรชาตัตถิ
 อารัมมณปูเรชาตอวิคต

ประโยชน์ของอนิปัตติปัจฉัย ทำให้รู้ว่าจะทำอะไรให้สำเร็จจะต้อง
 มีอธิบดีเป็นปัจฉัยสำคัญ เช่นในการปฏิบัติธรรมจะขาดอธิบดี ๔ ไม่ได้ เพราะ
 ฉะนั้นในโพธิปักขิยธรรมท่านจึงจัดอธิบดี ๔ ว่า เป็นอธิบาท ๔ เพราะเป็น
 ทางให้ถึงความสำเร็จ อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ประกอบด้วยอธิบดีเท่ากับทำจิต
 ให้เป็นอสังขาริก คือทำให้มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น ย่อมเป็นปัจฉัยแก่
 การพ้นทุกข์

--จบวัดถารัมมณปูเรชาตานิปัตติปัจฉัย--

อนันตรปัจจัย

อนันตรปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๔ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๖ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส อนนฺตรปจฺจโย แปลว่า ความเกิดดับติดต่อกันของจิตโดยไม่มีระหว่างกัน เป็นปัจจัย

คำว่าไม่มีระหว่างกัน คือ ไม่มีธรรมอื่นมาคั่น ระหว่างปัจจัยกับปัจจัยยุบัน เช่นจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นก่อน เมื่อดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตเจตสิกดวงหลังโดยไม่มีธรรมอื่นมาคั่นเลย และจิต เจตสิกดวงหลังที่ดับไป ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิก ดวงใหม่อีก โดยไม่มีธรรมอื่นมาคั่น เช่นเดียวกัน จิต เจตสิกจะเกิดดับติดต่อกันอยู่อย่างนี้ไม่มีขาดสาย และจะเป็นเช่นนี้ตลอดไปในสังสารวัฏฏ์จนไม่สามารถจะนับสังสารวัฏฏ์ได้ และจนกว่าจะดับขั้นเข้าสู่ปรินิพพานเมื่อใด เมื่อนั้นจิตจึงจะหยุดเกิดดับ ชื่อว่าดับทุกข์หรือสิ้นทุกข์ไป การที่จิตทุก ๆ ดวงเกิดขึ้นดับไปไม่มีการขาดสายในสังสารวัฏฏ์อย่างนี้ ก็เป็นด้วยอำนาจของ อนันตรปัจจัย

อนันตรปัจจัยทำให้สังสารวัฏฏ์ไม่รู้จักสิ้นสุด เพราะทำให้จิตเกิดขึ้นดับไปติดต่อกันไม่รู้จักขาดสาย สังสารวัฏฏ์หรือปัจจัยทั้งหลายจะถึงความสิ้นสุดลงได้ก็ต่อเมื่อถึงการดับของจุติจิตพระอรหันต์ (จุติจิตพระอรหันต์ จึงไม่เป็นอนันตรปัจจัย) แต่ถ้ายังไม่ถึงจุติจิตพระอรหันต์ตราบใด สังสารวัฏฏ์ก็ต้องหมุนเวียนเรื่อยไป

อนึ่งการเป็นปัจจัยและปัจจัยยุบันของจิตและเจตสิกนั้นจะต้องเป็นไปตามจิตตนิยาม คือเป็นไปตามกำหนดของจิตแน่นอนจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ หมายความว่าจิตที่เกิดขึ้นดับไปนั้นจะต้องเป็นไปในลำดับของตน ๆ ไม่สับล่ำดับกัน เช่นในจักขุทวารวิถี อติมหันตารมณ เมื่อบุคคลบังเกิดขึ้นดับไปแล้ว จิตที่เกิดขึ้นมาก็ต้องเป็นภวังคจลนะๆดับไป ก็เป็นภวังค์บุพเพทนะต่อจากนั้นเป็นปัญจทวาราวัชชนะ ต่อจากปัญจทวาราวัชชนะก็เป็นจักขุ

วิญญาณ ต่อจากจักขุวิญญาณก็เป็นสัมปฏิจฉนะ สันตிரณะ โวฏฐัพพะ
 ชวณะ ๗ ขณะ ตทาลัมพะ ๒ ขณะ แล้วก็ลงภวังค์ตามสมควร การสืบต่อ
 ไปตามลำดับโดยไม่มีระหว่างกัน อย่างนี้แหละ เกิดขึ้นด้วยอำนาจของอนันตร
 ปัจจัย ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอรรถกถาปัญญากรณ์ว่า

อตตโน อตตโน อนนตรํ อนรูปสฺส จิตตูปปาตสฺส อุปปาทสมตฺโถ
 รมโม อนนตรปจโย.

แปลว่า ธรรมที่สามารถยังจิตตูปปาตอันสมควรแก่ลำดับของตน ๆ
 ให้เกิดขึ้น ชื่อว่า อนันตรปัจจัย หมายความว่า จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น
 ก่อน ๆ แล้วดับไป ย่อมยังจิต เจตสิกให้เกิดขึ้นตามสมควรแก่จิตตนิยามใน
 กาลอันไม่มีระหว่างกันคือในลำดับของตน ๆ เรียกว่าอนันตรปัจจัย

ตามธรรมดา จิตเจตสิกนั้นเป็นนามธรรมไม่มีรูปร่างสัณฐานให้ปรากฏ
 เห็นได้ เพราะฉะนั้นเมื่อจิตดวงเก่าดับไปดวงใหม่เกิดขึ้นแล้ว ยังไม่มีธรรม
 อื่นมาคั่นระหว่างจิตดวงเก่าและดวงใหม่ คนทั่วไปจึงไม่สามารถจะแยกออก
 ได้ว่านี่เป็นจิตดวงเก่าและนี่เป็นจิตดวงใหม่ จึงเป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิด
 ว่าเป็นจิตดวงเดียวกันไม่มีการเกิดดับ จึงคิดว่าจิตนี้เที่ยง แต่พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงทราบว่จิตนี้มีการเกิดดับติดต่อกันไม่ขาดสาย ก็ด้วย
 อำนาจของพระสัพพัญญุตญาณ คือญาณที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถแยก
 นามธรรมออกจากกันได้ เพราะฉะนั้นการเห็นความเกิดดับของนามธรรม
 จึงเห็นได้ยากกว่าการเห็นความเกิดดับของรูปธรรม เพราะรูปธรรมยังมี
 รูปร่างสัณฐานให้ปรากฏเห็นได้ ทั้งยังมีธรรมมาคั่นระหว่างรูปอีกด้วย คือ
 มีปริจเจทรูปมาคั่นระหว่างรูปกลาปแต่ละกลาป และรูปที่เกิดขึ้นแต่ละกลาป
 ก็ไม่ใช่เกิดขึ้นเพียงรูปเดียว อย่างน้อยแต่ละกลาปจะมีรูปเกิดขึ้นพร้อมกัน
 ไม่น้อยกว่า ๘ รูปเสมอ ส่วนจิตนั้นเกิดพร้อมกันหลาย ๆ ดวงไม่ได้ จะต้อง
 เกิดทีละ ๑ ดวงเท่านั้น คือ ดวงหนึ่งดับไปดวงหนึ่งเกิดขึ้น

ดังท่านอุปมาการเกิดดับของจิตว่า เหมือนไฟตะเกียงที่จุดอยู่ จะ
 แลเห็นดวงไฟนั้นลุกติดต่อกันอยู่เสมอ เป็นดวงไฟอันเดียวกัน แต่ความจริง

แล้วดวงไฟนั้นมีการเกิดดับติดต่อกันไม่ขาดสาย คือไฟที่เกิดก่อนย่อมดับไป ไฟใหม่ก็เกิดขึ้นมาแทน แต่เพราะไม่เห็นการเกิดดับของไฟ จึงเข้าใจว่าเป็น ไฟดวงเดียวกันฉันใด แม้นามธรรมก็ย่อมเห็นว่าไม่มีการเกิดดับฉันนั้น

อำนาจของอนันตรปัจจัย คือทำให้เกิดดับติดต่อกัน มิได้ขาดสาย
กิจของอนันตรปัจจัย ทำให้เกิดขึ้นอย่างเดียวกันเป็นชนกกิจ
โดยประเภทของปัจจัย นามเป็นปัจจัยให้เกิดนาม
โดยกาลเป็นอดีตกาล คือปัจจัยต้องดับไปก่อนปัจจัยยุบมันจึงจะ
เกิดขึ้นได้

โดยชาติเป็นอนันตรชาติ

อนันตรชาติมี ๗ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต
อนันตรูปนิสสย อนันตรกัมม อาเสวน

องค์ธรรมอนันตรปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นจุติจิตพระอรหันต์)
ปัจจัยยุบมัน จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ และจุติจิตพระอรหันต์
ปัจจัยนิก รูป ๗ หมวด มีจิตตารูป เป็นต้น

วาทะของอนันตรปัจจัย

อนุตรยติ อนุตรํ กโรตติ = อนุตรํ (ธรรมที่คั่น ที่กระทำให้มี
ระหว่าง ชื่อว่า อันตระ)

นตถิ เยสํ อนุตรนตติ = อนนุตรา (ระหว่างคั่นแห่งธรรมเหล่าใด
ไม่มี ธรรมนั้นชื่อว่า ไม่มีระหว่างคั่น)

อนนุตรภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อนนุตรปจฺจโย (ธรรมที่
อุดหนุนโดยความไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า อนันตรปัจจัย)

บาลีนิเทศของอนันตรปัจจัย

๑. จกฺขุวิญญานธาคฺคํ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาคฺคา
ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ อนนุตรปจฺจเยน ปจฺจโย (จักขุวิญญานธาคฺคํ

และเจตสิกที่ประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ กับ
เจตสิกที่ประกอบด้วยมนธาตุนั้น ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

จักขุวิญญาณ ๒ เจ.๗ → สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐ (เว้นวิริยะ ปิตี ฉันทะ)

๒. มโนธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนวิญญาณธาตุ
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย. (มโนธาตุและ
เจตสิกที่ประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนวิญญาณธาตุกับเจตสิก
ที่ประกอบกับมนวิญญาณธาตุนั้น ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐ → สันตீรณจิต ๓ เจ.๑๑

๓. โสทวิญญธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

โสทวิญญ. ๒ เจ.๗ → สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐

๔. มโนธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนวิญญาณธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐ → สันตீรณจิต ๓ เจ.๑๑

๕. ฆานวิญญธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

ฆานวิญญ. ๒ เจ.๗ → สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐

๖. มโนธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนวิญญาณธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐ → สันตீรณจิต ๓ เจ.๑๑

๗. ชิวหาวิญญธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

ชิวหาวิญญ. ๒ เจ.๗ → สัมปฏิจฉนจิต ๒ เจ.๑๐

๘. มโนธาตุ ตัมมปุตุตกา จ ธมฺมา มโนวิญญาณธาตุยา
ตัมมปุตุตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเยน ปฺจฺจโย.

สัมปฏิจจนจิต ๒ เจ.๑๐ → สันตীরณจิต ๓ เจ.๑๑

๙. กายวิญญานธาตุ ตัมมปยุตตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา
ตัมมปยุตตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย.

กายวิญ. ๒ เจ.๗ → สัมปฏิจจนจิต ๒ เจ.๑๐

๑๐. มโนธาตุ ตัมมปยุตตกา จ ธมฺมา มโนวิญญานธาตุยา
ตัมมปยุตตกานญจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (มโนธาตุและ
เจตสิกที่ประกอบด้วยมโนธาตุนั้นเป็นปัจจัยแก่ มโนวิญญานธาตุกับเจตสิก
ที่ประกอบกับมโนวิญญานธาตุนั้น ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

สัมปฏิจจนจิต ๒ เจ.๑๐ → สันตীরณจิต ๓ เจ.๑๑

๑๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ
อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่
เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นกุศลชวณะดวงสุดท้าย) →

ก. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ (เว้นกุศลชวณะดวงแรก)

๑๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยากตานํ
ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัย
แก่อัพยาคตธรรมที่เกิด หลังๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัป. ๒๔ (คือ ตทา. ๑๑ ภาวรงค์ ๑๙
ผลจิต ๔) เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๑๓. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลานํ
ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆเป็นปัจจัยแก่
อกุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นอกุศลชวณะดวงสุดท้าย) →

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ (เว้นอกุศลชวณะดวงแรก)

๑๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ
อพฺยาगतานํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมที่เกิด
ก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อัม. ๒๐ (คือ ตทา. ๑๑ ภาวังก์ ๑๙)
เจ.๓๕ ที่เกิดหลัง ๆ

๑๕. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ
อพฺยาगतานํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อพฺยาगतธรรมที่เกิด
ก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรมที่เกิด หลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

อัม. ๕๖ (คือ วิ. ๓๖ กิ. ๒๐) เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ (วันจุติจิตพระอรหันต์)
→ อัม. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ และจุติจิตพระอรหันต์

๑๖. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ
ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อพฺยาगतธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็น
ปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

มโนทวาราวชชน ๑ เจ.๑๑ (วันปีติ ฉันทะ) ที่เกิดก่อน ๆ → กาม
กุศลปฐมขณะ ๘ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๑๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลาณํ
ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อพฺยาगतธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็น
ปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

มโนทวาราวชชน ๑ เจ.๑๑ (วันปีติ ฉันทะ) ที่เกิดก่อน ๆ → ปฐม
อกุศลขณะ ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ

๑๘. เยสํ เยสํ ธมฺมานํ อนนฺตรรา เย เย ธมฺมา อปุปฺปชฺชนฺติ
จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน
ปจฺจโย. (ธรรมทั้งหลายคือจิตและเจตสิกพร้อมด้วยจุติจิตพระอรหันต์ ที่เกิด
หลัง ๆ เอาธรรมใด ๆ ที่เกิดขึ้นก่อน(วันจุติจิตพระอรหันต์) ทั้งหลาย
เหล่านั้น ๆ (วันจุติจิตพระอรหันต์) ย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรม ทั้งหลาย
เหล่านั้น ๆ พร้อมด้วยจุติจิตพระอรหันต์ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นจิตจิตพระอรหันต์) → จิต ๘๘
เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ และจิตจิตพระอรหันต์

สภาะของอนันตรปัจจัย มี ๖ ปัจจัย คือ

สมนันตร อนันตรูปนิสสย นัตถิ วิคต อาเสวน อนันตรกัมม

อนันตรปัจจัยเกิดขึ้นจะต้องมีปัจจัยเหล่านี้ เกิดขึ้นร่วมด้วยตามสมควร ส่วนที่เกิดร่วมด้วยแน่นอนก็มี ๓ ปัจจัย คือ สมนันตร นัตถิ วิคต เพราะฉะนั้นปัจจัยทั้ง ๓ นี้ จึงมีองค์ธรรมเหมือนอนันตรปัจจัยทุกอย่าง ตลอดจนปัญหาวาระก็เหมือนกัน แต่ส่วนที่ต่างกันนั้นก็ต่างกันที่กิจการงาน คืออนันตรปัจจัยหมายถึง จิต เจตสิกที่เกิดขึ้นก่อน เมื่อดับไปแล้วก็เป็น ปัจจัยแกจิต เจตสิกที่เกิดขึ้นหลัง ให้เกิดติดต่อกันตามลำดับโดยไม่มีระหว่าง คั่น ที่เป็นไปตามลำดับได้ด้วยอำนาจของสมนันตรปัจจัยบังคับไว้ เช่นใน จักขุทวารวิธิ ปัญจทวารวิชชนะเกิดขึ้นและดับไปแล้ว จิตที่เกิดขึ้นจะต้อง เป็น จักขุวิญญาณ เมื่อจักขุวิญญาณดับไปแล้ว สัมผัสจะก็ต้องเกิดต่อ จิตอื่นจะมาเกิดตรงนั้นไม่ได้ อำนาจในการจัดลำดับของจิตที่เกิดต่อจากตน นี้แหละเป็นอำนาจของสมนันตรปัจจัย ดังท่านอุปมาสมนันตรปัจจัยว่า เหมือนฤดูกาล คือเมื่อฤดูร้อนหมดไปก็ต้องเป็นฤดูฝน ๆ หมดไปก็ต้อง เป็นฤดูหนาว ๆ หมดไปก็ต้องเป็นฤดูร้อนอีกตามลำดับอย่างนี้

การจำแนกปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย เมื่อกล่าวตามพระบาลีก็ได้ ปัญหาวาระ ๗ เท่านั้น แต่ในอรรถกถาปัญจปรณได้แสดงปัญหาวาระไว้ หลายอย่าง คือปัญหาวาระ ๑๐, ๑๗, ๖๐ และปัญหาวาระมากมาย แต่ในที่นี้จะแสดงเพียง ๒ นัย คือ นัยของพระบาลีกับนัยของอรรถกถานัยแรก เท่านั้น เพราะเมื่อรู้วิธีการแจกแล้ว จะยกเอาจิตดวงใดขึ้นเป็นปัจจัยก็ย่อม จะหาปัจจัยบุบบันธรรมของจิตดวงนั้นต่อไปได้

ปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย ๗ วาระ

กุศลมี ๒ วาระ คือ กุ. → กุ. และ กุ. → อัฟ.

อกุศลมี ๒ วาระ คือ อกุ. → อกุ. และ อกุ. → อัฟ.

อัพยากต มี ๓ วาระ คือ อัฟ. → อัฟ. อัฟ. → กุ. และ อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย.

(กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

กุ. → กุ. คือ โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → กุ. ๒๑
เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

บาลีอนุวาท

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ
ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (กุศลขันธ์ทั้งหลายที่เกิดก่อน ๆ เป็น
ปัจจัยแก่กุศลขันธ์ทั้งหลายที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๒. อนุโลมํ โคตรกุสฺส อนุโลมํ โวทานสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรกุและโวทาน ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำอนุโลม → ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำโคตรกุและโวทาน

๓. โคตรกุ มคฺคสฺส โวทานํ มคฺคสฺส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย.
(โคตรกุและโวทาน เป็นปัจจัยแก่มคค ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำโคตรกุและโวทาน → มคคจิต ๔ เจ.๓๖

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจุโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทาง
ปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ ฌานวิถิ มัคควิถิ อภิญญาวิถิ
นิโรธสมาบัติวิถิ ผลสมาบัติวิถิ และมรณัสสนวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ
สมนันตร นัตถิ วิคต อนันตรูปนิสสย และอาเสวน

๒. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อัพยากตสฺส ฐมมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย. (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย)

กุ. → อัฟ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๒๔ เจ.๓๘ ที่เกิด
หลังๆ

อัฟ. ๒๔ คือ ตทา. ๑๑ ภาวังก์ ๑๙ ผลจิต ๔

บาลีอนุวาท

๑. กุสล วุฏฐานุสส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (กุศลชวณะดวง
สุดท้ายเป็นปัจจัยแก่ตทาลัมพะณะและภาวังก์ ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ดวงสุดท้าย → ตทา. ๑๑ ภาวังก์ ๑๙ เจ.๓๕

๒. มกุโค ผลุสส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (มคคจิตเป็นปัจจัย
แก่ ผลจิต ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

มคคจิต ๔ เจ.๓๖ → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ (ในมคควิถิ)

๓. อนุโลมํ เสกขาย ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย.
(อนุโลมของพระเสกขบุคคล เป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติ)

ม.กุ.ส. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำอนุโลม → ผลเบื้องต้น ๓ เจ.๓๖

๔. นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสุส เหนวสญฺญานาสญฺญาตณฺกุสลํ
ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (แนวสัจญานาสัจญายตนกุศล
เป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติ คืออนาคามีผล ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

แนว.กุ. ๑ เจ.๓๐ → อนาคามีผล ๑ เจ.๓๖

กุ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๘ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ
มรณาสันนวิถิ ฌานวิถิ อภิญญาวิถิ มคควิถิ ผลสมาบัติวิถิ นิโรธสมาบัติวิถิ
ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ สมนันตร นัตถิ วิคต อนันตรูปนิสสย
อนันตรกัมม

๓. บาลีวิธิ อุกุสโล ฐมโม อุกุสสสุส ฐมฺมสุส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อกุ. ๑๒
เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ

บาลีอนุวาท

ปริมา ปริมา อุกุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อุกุสลาณํ ขนฺธานํ
อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่
อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลัง ๆ โดย อนันตรปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ (วันชวันะดวงสุดท้าย) → อกุ. ๑๒
เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ (วันชวันะดวงต้น)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ
ได้ปุฏฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ
มรณาสันนวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ สมันนฺตร นัตถิ วิคต
อนันตรูปนิสสย อาเสวน

๔. บาลีวิธี อุกุสโล ฐมโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส
อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัปฺยาगतธรรม ด้วย
อำนาจอนันตรปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อัฟ. ๒๐ (คือ ตทา. ๑๑
ภวังก์ ๑๙) เจ.๓๕

บาลีอนุวาท

อกุสลํ วุฏฺฐานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลชวันะดวงสุดท้าย
เป็นปัจจัยแก่ตทาลัมพณะและภวังก์ โดย อนันตรปัจจัย)

ชวันะดวงสุดท้ายของอกุศล ๑๒ เจ.๒๗ → ตทา. ๑๑ ภวังก์ ๑๙ เจ.๓๕

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ และ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุฏฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ
กามมโนทวารวิถิ มรณาสันนวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ สมันนฺตร นัตถิ
วิคต อนันตรูปนิสสย

๕. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฐมโม อพฺยาโกตสฺส ฐมมสฺส อนนฺตร
ปจฺเจยน ปจฺจโย. (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาโกตธรรม
ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย)

อพ. → อพ. คือ อพ. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อพ. ๕๖ เจ.๓๘
ที่เกิดหลัง ๆ

บาลีอนุวาท

๑. ปุริมา ปุริมา วิปาภาพฺยาโกตา กิริยาพฺยาโกตา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ
ปจฺฉิมานํ วิปาภาพฺยาโกตานํ กิริยาพฺยาโกตานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย (วิปากอพฺยาโกตชั้นที่ กิริยาอพฺยาโกตชั้นที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่
วิปากอพฺยาโกตชั้น และกิริยาอพฺยาโกตชั้นที่เกิดหลัง ๆ โดย อนันตรปัจจัย)

วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ (วันจตุตฺตพระอรหันต์) → วิ. ๓๖
กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ (และจตุตฺตพระอรหันต์)

๒. ภวํกํ อวชฺชนาย อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (ภวํกํเป็นปัจจัย
แก่อวชฺชนะ โดยอนันตรปัจจัย)

ภวํกํ ๑๙ เจ.๓๕ → อวชฺชนจิต ๒ เจ.๑๑ (คือปัญจทวาร. ๑ และ
มโนทวาร. ๑)

๓. กิริยํ วุฏฺฏานสฺส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. (กิริยาตวงสุดท้าย
เป็นปัจจัยแก่ตทาลัมพะและภวํกํโดยอนันตรปัจจัย)

กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → ตทา. ๑๑ เจ.๓๓

กิริยาขวนะ ๑๘ เจ.๓๕ → ติเหตูกภวํกํ ๑๓ เจ.๓๕

ไวฏฐัพพะตวงที่ ๒ → กาม.ภวํกํ ๑๐ เจ.๓๓ (วิธีไวฏฐัพพนวาระ)

๔. อรหโต อนุโลมํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย
(อนุโลมของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติ คือ อรหัตตผล
ด้วยอำนาจ อนันตรปัจจัย)

ม.กิ.ส. ๔ เจ.๓๕ → อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖

๕. นิโรธา วุฏฺฐหนตฺตสฺส เวนฺสณฺณานาสณฺณายตนกิริยํ ผลสมาปตฺติยา
อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย, (พระอรหันต์ออกจากนิโรธ เวนส์ณฺณานา
สณฺณายตนกิริยา เป็นปัจจัย แก่ผลจิต โดย อนันตรปัจจัย)

เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐ → อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖

อ.พ. → อ.พ. เกิดได้ในปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล จุตติกาล เกิดได้ใน
จตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางปัญจ
ทวารวิธิ กามมโนทวารวิธิ มรณาสันนวิธิ ปฏิสนธิวิธิ ฌานวิธิ อภิญญา
วิธิ มัคควิธิ ผลสมาบัติวิธิ นิโรธสมาบัติวิธิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ
สมนันตร นัตถิ วิคต อนันตรูปนิสสย อาเสวน

๖. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม กุสฺลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อภัยกตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย)

อ.พ. → กุ. คือ ไวกุญฺฐัพพะและมโนทวาราวชฺชนะ เจ.๑๑ →
ปฐมมหากุศล ชวณะ ๘ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

อวชฺชชานา กุสฺลนํ อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย (อวชชณะเป็นปัจจัย
แก่กุศลนามขันธ์ โดย อนันตรปัจจัย)

ไวกุญฺฐัพพะ และมโนทวาราวชฺชนะ เจ.๑๑ → ปฐมมหากุศลชวณะ ๘
เจ.๓๘

อ.พ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิธิ กามมโนทวารวิธิ
มรณาสันนวิธิ และอัปปนาวิธิ ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ สมนันตร นัตถิ
วิคต อนันตรูปนิสสย

๗. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อกุสฺลสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อภัยกตธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย)

อ.พ. → อกุ. คือ ไวกุญฺฐัพพะและมโนทวาราวชฺชนะ เจ.๑๑ →
ปฐมอกุศลชวณะ ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

อวชชนา อกุลลนํ ขนฺธนํ อนนฺตรปจฺเจน ปจฺจโย.

(อวชชนะเป็นปัจจัยแก่อกุลลนามขันธ โดย อนันตรปัจจัย)

ไวฏฐัพพะและมโนทวาราวชชนะ เจ.๑๑ → ปฐมอกุลลชวณะ ๑๒ เจ.๒๗

อัฟ. → อกุล. โดยกาล โดยภูมิ โดยวิถิ โดยปัจจัย เหมือนกับข้อ ๖
ทุกประการ (แต่เว้นอัปนาวิถิ)

ปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย ๑๐ หัย

บาลีอรรถกถาปัญจปกรณ

อยณฺหิ อนนฺตรปจฺจโย นแกวลํ สตฺตชว นินฺทเทสํ ลภติ กุสลํ ปน
กุสลสฺส วิปากสฺส อกุลลํ อกุลลสฺส วิปากสฺส วิปากํ วิปากสฺส กิริยสฺส กิริยํ
กุสลสฺส อกุลลสฺส วิปากสฺส กิริยสฺสชาติ เอวํ ทสฺสา นินฺทเทสํ ลภติ

(ก็อนันตรปัจจัยนี้จะได้นิทเทส ๗ อย่างเท่านั้น ยังไม่สิ้นเชิงแต่ยังจะ
ได้นิทเทสถึง ๑๐ อย่างนี้ คือ กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุลลและวิปาก อกุลลเป็น
ปัจจัยแก่อกุลลและวิปาก วิปากเป็นปัจจัยแก่วิปากและกิริยา กิริยาเป็นปัจจัย
แก่อกุลล อกุลล วิปากและกิริยา) คือ

๑. กุ. → กุ.	๒. กุ. → วิ.
๓. อกุ. → อกุ.	๔. อกุ. → วิ.
๕. วิ. → วิ.	๖. วิ. → กิ.
๗. กิ. → กุ.	๘. กิ. → อกุ.
๙. กิ. → วิ.	๑๐. กิ. → กิ.

๑. กุ. → กุ. คือ โลภิกฺยกุ. ๑๗ เจ.๓๘ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ได้แก่
ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ (มหากุศลชวณะดวงที่เกิดก่อน →

มหากุศลชวณะดวงหลัง)

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ → ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ (ปริกรรม → อุปจาระ)

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ → มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕ (โคตรภู → ฌาน)

มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕ → มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕ (ฌาน → ฌาน)

ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓ → มัค ๔ เจ.๓๖ (โคตรภูหรือโวกาน → มัค)

รวม ก. ๑๗ เจ.๓๘ → ก. ๒๑ เจ.๓๘

๒. ก. → วิ. คือ ก. ๒๑ เจ.๓๘ → วิ. ๒๔ เจ.๓๘ ได้แก่

ม.ก. ๘ เจ.๓๘ → ตทา. ๑๑ ภาวังค์ ๑๙ เจ.๓๕

มหัคคตก. ๙ เจ.๓๕ → ภาวังค์ ๑๓ เจ.๓๕

มัค ๔ เจ.๓๖ → ผล. ๔ เจ.๓๖

รวม ก. ๒๑ เจ.๓๘ → วิ. ๒๔ เจ.๓๘

๓. อก. → อก. คือ อก. ๑๒ เจ.๒๗ → อก. ๑๒ เจ.๒๗
(ชวนะ → ชวนะ)

๔. อก. → วิ. คือ อก. ๑๒ เจ.๒๗ → วิ. ๒๐ เจ.๓๕
(ชวนะ → ตทา.และภาวังค์)

๕. วิ. → วิ. คือ วิ. ๓๖ เจ.๓๘ → วิ. ๒๖ เจ.๓๘ ได้แก่
ภาวังค์ ๑๙ เจ.๓๕ → ภาวังค์ ๑๙ เจ.๓๕

ตทา. ๑๑ เจ.๓๓ → ตทา. ๑๑ เจ.๓๓

ตทาโสมนัสสันติริณ ๑ เจ.๑๑ → กาม.ภาวังค์ ๑๐ เจ.๓๓

ทวิปัญจ. ๑๐ เจ.๗ → สัมปฏิจจน. ๒ เจ.๑๐

สัมปฏิจจน. ๒ เจ.๑๐ → สันติริณ ๓ เจ.๑๑

ผลจิต ๔ เจ.๓๖ → ผลจิต ๔ เจ.๓๖

รวม วิ. ๓๖ เจ.๓๘ → วิ. ๒๖ เจ.๓๘

๖. วิ. → กิ. คือ วิ. ๒๐ เจ.๓๕ → กิ. ๒ เจ.๑๑ ได้แก่

ภาวังค์ ๑๕ เจ.๓๕ → ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐

ภาวังค์ ๑๙ เจ.๓๕ → มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑

สันติริณ ๓ เจ.๑๑ → โวฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑

รวม วิ. ๒๐ เจ.๓๕ → กิ. ๒ เจ.๑๑

๗. กิ. → กุ. คือ กิ. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ ได้แก่
 ไวยาวัจพนะ ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘
 มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘
 รวม กิ. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘

๘. กิ. → อกุ. คือ กิ. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ได้แก่
 ไวยาวัจพนะ ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
 มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๙. กิ. → วิ. คือ กิ. ๒๐ เจ.๓๕ → วิ. ๓๑ เจ.๓๘ ได้แก่
 ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐ → ทวิปัญญา. ๑๐ เจ.๗
 ไวยาวัจพนะ ๑ เจ.๑๑ → กาม.ภวังค์ ๑๐ เจ.๓๓ (ไวยาวัจพนวาระ)
 กาม.กิ.๙ (ม.กิ.๘ หสิ.๑)เจ.๓๕ → ตทา.๑๑ หรือกาม.วิ.๙ เจ.๓๓
 รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.ภวังค์ ๕ เจ.๓๕
 อรูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.ภวังค์ ๔ เจ.๓๐
 ม.กิ.๙. ๔ เจ.๓๕ → อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖
 เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐ → อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖
 รวม กิ. ๒๐ เจ.๓๕ → วิ. ๓๑ เจ.๓๖

๑๐. กิ. → กิ. คือ กิ. ๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๑๙ เจ.๓๕ ได้แก่
 ไวยาวัจพนะ ๑ เจ.๑๑ → ไวยา. ๑ เจ.๑๑
 มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕
 กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕
 มหัคคตกิ. ๙ เจ.๓๕ → มหัคคตกิ. ๙ เจ.๓๕
 รวม กิ. ๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๑๙ เจ.๓๕

—จบอนันตรปัจจัย—

สมนันตรปัจจัย

สมนันตรปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๕ ในปัจจัย ๒๔ เป็นปัจจัยที่ ๗ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส สมนนุตรปจฺจโย แปลว่า ความเกิดดับติดต่อกันของจิต โดยไม่มีระหว่างคั่นตามลำดับเป็นปัจจัย

สมนันตรปัจจัยนี้ องค์กรรมของปัจจัย ปัจจัยบุบัน และปัจจนิก ตลอดจนพระบาสิณีทเทส ปัญหาวาระและสภาคะ เหมือนกับอนันตรปัจจัย ทุกประการ ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ที่เป็นดังนี้เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงมีพระมหากรุณาแก่เวไนยสัตว์ผู้มีอหยาตัยแตกต่างกันนั่นเอง

วจนัตถะของสมนันตรปัจจัย

สฺมฺมฺญฺ อณฺนุตราทิ = สมนนุตรา (ธรรมที่ไม่มีระหว่างคั่นด้วยดี ชื่อว่า สมนันตร)

สมนนุตรํ หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = สมนนุตรปจฺจโย (ธรรมที่ไม่มีระหว่างคั่นด้วยดีนั้น เป็นธรรมช่วยอุดหนุน ชื่อว่า สมนันตรปัจจัย)

หมายความว่า ธรรมชาติของนามธรรมที่เป็นสังขารธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นทีละหนึ่ง ๆ เท่านั้น จะไม่เกิดซ้อนกันเลย ต่อเมื่อดวงเก่าดับไปแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกดวงใหม่เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่น

สมนันตรปัจจัยแม้ว่าจะมีองค์กรรมและเนื้อความเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ แต่ก็มี ความแตกต่างกันในหน้าที่ของปัจจัย คือหน้าที่ของอนันตรปัจจัยนั้น จิต เจตสิกที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยให้จิต เจตสิกดวงหลัง ๆ เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เสมอโดยไม่มีระหว่างว่างเว้นเลย จะเป็นอยู่เช่นนั้นเสมอมิได้ขาดสาย ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย การที่จิตเกิดติดต่อกันอยู่เสมอเช่นนั้นจึงทำให้สังสารวัฏฏ์เกิดติดต่อกันอยู่เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด ปัจจัยจะดับสิ้นสุดลงได้ก็ต่อเมื่อถึงจุดจิตพระอรหันต์เท่านั้น จึงจะสิ้นสุดสังสารวัฏฏ์

พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

ส่วนหน้าที่ของสมนันตรปัจจัยนั้น ทำให้จิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันนั้นให้เกิดขึ้นเป็นลำดับโดยไม่สับสนกัน คือจิตที่เกิดก่อนเป็นจิตอะไร จิตที่เกิดขึ้นภายหลังโดยอำนาจของอนันตรปัจจัยของดวงหน้านั้น ก็จะต้องเป็นจิตอย่างนั้น จิตอย่างอื่นจะมากติดต่อกับจิตดวงนั้นไม่ได้เลย

เช่น ปัญจทวาราวัชชนะเกิดขึ้นและดับไปแล้ว จิตที่จะมากติดต่อก็คือต้องเป็นทวิปัญจวิญญาณดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นต่อ จะเป็นจิตอื่นไม่ได้ เมื่อทวิปัญจ วิญญาณดวงใดหนึ่งดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อก็คือต้องเป็นสัมปฏิจจนจิต จิตอื่นจะมากติดแทนที่ไม่ได้ เมื่อสัมปฏิจจนจิตดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อก็คือต้องเป็นสันตிரณจิต จะเป็นจิตอื่นไม่ได้ดังนี้เป็นต้น อำนาจในการจัดลำดับของจิตที่เกิดต่อกันนี้แหละเป็นอำนาจของสมนันตรปัจจัย หาใช่เป็นด้วยอำนาจอย่างอื่นไม่ เพราะเหตุนี้อนันตรปัจจัยกับสมนันตรปัจจัยจึงมีอำนาจทั้งองค์ธรรมและเนื้อความเหมือนกัน แตต่างกันที่หน้าที่บางอย่างเท่านั้น ดังมีคำรับรองไว้ในอรรถกถาปัญจกถาว่า

โย อนนฺตรปจฺจเยน เสว สมฺนฺตรปจฺจโย พยญฺชนมตฺตเมว เหตุณ นานํ อุปฺปยฺสนฺตติอาทิสฺส วีย อธิวจนฺนิรุตฺติทุกาทิสฺส วีย จ อตฺถโต ปน นานํ นตฺถิ. แปลว่า

ธรรมใดเรียกว่าอนันตรปัจจัย ธรรมนั้นแลเรียกว่าสมนันตรปัจจัย คือว่าโดยที่จริงแล้วต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้น เช่นเดียวกับคำว่าอุปจยะ สันตติ และคำว่า อธิวจนทุก นิรุตติทุก เป็นต้น แต่ว่าโดยเนื้อความแล้วไม่แตกต่างกันเลย

คำว่า อุปจยะ สันตติ หมายความว่าสิ่งใดเกิดขึ้นแล้วก็มี การสืบต่อไปในขณะเดียวกัน เพราะฉะนั้นอุปจยะกับสันตติ จึงไม่มีความแตกต่างกันเลย

แม้คำว่า อธิวจนทุก กับนิรุตติทุก ที่มาในทุกมาติกา คือ อธิวจนทุก หมายถึงสหทบัญญัติที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเสียงเพื่อให้รู้เนื้อความ (เสียงที่

เปล่งออกมาเพื่อให้รู้เนื้อความ)

ส่วน นිරุตติทุก หมายถึง เสียงที่เปล่งออกมาโดยอาศัยสหบัญญัติ ให้เกิดเป็นภาษาต่าง ๆ (เสียงที่เปล่งออกมาเป็นภาษาต่าง ๆ) เพราะฉะนั้นความหมายของคำทั้งสองนี้ ก็ไม่มีความแตกต่างกันเลย)

เมื่อนั้นตรปัจจัย กับสมนันตรปัจจัยนี้ก็เช่นกัน เนื้อความไม่ได้มีการแตกต่างกันเลย เพราะอรรถกถาจารย์กล่าวว่า การที่จิตเกิดติดต่อกันตามลำดับโดยไม่มีระหว่างคั่นนั้น ย่อมเป็นไปตามธรรมเนียมของจิต เป็นจิตตนิยาม จะต้องเป็นไปอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ธรรมใดที่เป็นอนันตรปัจจัย ธรรมนั้นก็เป็นสมนันตรปัจจัยด้วย เพราะธรรมที่เป็นสังขารธรรมแล้วย่อมเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยทั้งนั้น แม้จิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันไปตามลำดับก็ต้องเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยเหมือนกัน มิใช่ว่าจะเกิดขึ้นตามชอบใจ โดยไม่อาศัยเหตุปัจจัยย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะเหตุนี้การแสดงเนื้อความในสมนันตรปัจจัยจึงไม่จำเป็นต้องอธิบายซ้ำอีก เพราะไม่มีอะไรแปลกกันเลยนอกจากหน้าที่ของปัจจัยเท่านั้น แต่จะยกเอาบาลีของสมนันตรปัจจัยที่สรุปใจความโดยย่อเพื่อเป็นหลักฐานแห่งการมาของสมนันตรปัจจัย คือ

เยสํ เยสํ ฐมฺมานํ สมฺนนฺตฺรา เปฺยฺ เป ฐมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ
จิตฺตเจตสิกํ ฐมฺมา เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ สมฺนนฺตฺรปฺจฺเจน
ปฺจฺจโย.

แปลว่า ในธรรมทั้งหลายเหล่าใด ๆ คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ๆ จิต เจตสิกที่เกิดขึ้นก่อน (เว้นจุติจิตพระอรหันต์) ย่อมเป็นปัจจัยแก่ จิต เจตสิกที่เกิดขึ้นภายหลัง คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ (พร้อมด้วยจุติจิตพระอรหันต์) ให้เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่นตามลำดับ ด้วยอำนาจของสมนันตรปัจจัย

—จบสมนันตรปัจจัย—

สหชาติปัจจัย

สหชาติปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๖ ในปัจจัย ๒๔ เป็นปัจจัยที่ ๘ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส สหชาติปัจจัย แปลว่า ธรรมที่เกิดพร้อมกันเป็นปัจจัย

หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยกับธรรมที่เป็นปัจจัยยุบกันต้องเกิดพร้อมกัน อยู่ร่วมกันและเป็นอุปการะแก่กัน เหมือนอย่างแสงประทีปเป็นปัจจัยแก่แสงสว่างฉะนั้น ถ้าแสงประทีปไม่เกิด แสงสว่างก็ยังไม่เกิด ฉะนั้น ธรรมที่เป็นปัจจัยยังไม่เกิด ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบกันก็ยังไม่เกิด ฉะนั้น เพราะฉะนั้น สหชาติปัจจัยแปลว่า ธรรมที่เกิดพร้อมกันและมีอุปการะแก่กัน (มีกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นชนกกิจทำให้เกิดขึ้น และอุปถัมภกกิจทำให้เจริญขึ้นด้วย)

สหชาติปัจจัย เป็นประเภทนามรูปเป็นปัจจัยแก่นามรูป เกิดได้เฉพาะปัจจุบันกาล ในสหชาติปัจจัยนี้มีปัจจัยกับปัจจัยยุบกัน ๒ อย่างเท่านั้น ไม่มีปัจจัยนิกรรมเหมือนปัจจัยอื่น เพราะจิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘ เป็นปัจจัยยุบกันได้หมดจึงไม่มีเศษเหลือเป็นปัจจัยนิกรรม คือ

นาม → นาม ก็ได้ รูป → รูป ก็ได้ รูป → นาม ก็ได้ และนาม → รูป ก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีธรรมอะไรที่จะเหลือเป็นปัจจัยนิกรรมได้เลย เพราะจิตทุกดวง รูปทุกกลาปเป็นสหชาติปัจจัยได้ทั้งหมด

สหชาติปัจจัยท่านจึงจัดเป็นสาธารณปัจจัย เป็นปัจจัยทั่วไปทั้งในสัตว์บุคคลและในวัตถุภายนอกทั่วไปทั้งหมด สหชาติปัจจัยจึงเป็นสัพพัญญานิกปัจจัย คือปัจจัยที่นับเนื่องในปัจจัยทั้งปวง เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในโลกทั้งหมดไม่มีอะไรจะออกไปจากนามรูป จึงไม่มีธรรมใดที่จะไม่เกิดจากสหชาติปัจจัยไม่มี อีกอย่างหนึ่งธรรมอะไร ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นเพียงอย่างเดียวไม่มี จะต้องอาศัยธรรมหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกับตนเสมอ

พระบาลีนิทเทศของสหชาติปัจจัย.

๑. จตตาริ ขนฺธา อรูปิโน อณฺณมณฺณํ สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย.
(นามขันธ์ ๔ คือ จิตกับเจตสิก ต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอำนาจ
สหชาติปัจจัย)

จิต ๘๙ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๙ เจ.๕๒

๒. จตตาริ มหาภูตา อณฺณมณฺณํ สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย.
(มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดย
อำนาจสหชาติปัจจัย)

มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔

๓. โอกฺกนฺติกฺขณํ นามรูปํ อณฺณมณฺณํ สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย.
(ในขณะที่ปฏิสนธิของสัตว์ที่มีขันธ์ ๕ นามและรูปต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและ
กัน โดยอำนาจสหชาติปัจจัย)

ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ ↔ ปฏิ.หทยวัตถุ
(ข้อ ๑, ๒, ๓ เกิดพร้อมกันด้วย อิงอาศัยกันด้วย)

๔. จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาติปจฺจเยน
ปจฺจโย. (จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลาย ที่มีจิตเป็น
สมุฏฐานโดยอำนาจสหชาติปัจจัย)

จิต ๗๕ เจ.๕๒ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔ ปฏิสนธิจิต และ
จุติจิตพระอรหันต์) → จิตตชรูป ๑๗ (จิตให้เกิดจิตตชรูปได้ แต่จิตตช
รูปให้เกิดจิตไม่ได้)

๕. มหาภูตา อุปาทายรูปานํ สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย.
(มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป โดย
อำนาจสหชาติปัจจัย)

มหาภูตรูป ๔ → อุปาทายรูป ๒๔
(มหาภูตรูปให้เกิดอุปาทายรูปได้ แต่อุปาทายรูปให้เกิดมหาภูตรูปไม่ได้
เพราะอุปาทายรูป เป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดอย่างเดียว)

๖. รูปโน ฐมา อรูปโน ฐมานัน กิณจิ กาเล สหชาติปัจเจก
 ปัจเจก กิณจิ กาเล น สหชาติปัจเจก ปัจเจก. (รูปธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัย
 แก่นามธรรมทั้งหลายโดยสหชาติปัจจัยได้ในการบางครั้ง แต่เป็นสหชาติปัจจัย
 ไม่ได้ ในการบางครั้ง คือในประวัติศาสตร์ หทยวัตถุเป็นปัจจัยแก่จิตและ
 เจตสิกไม่ได้)

ปฏิจจ.หทยวัตถุ → ปฏิจจ.ปฏิจ. ๑๕ เจ.๓๕ ได้โดยสหชาติปัจจัย
 แต่ ประวัติหทยวัตถุ → ประวัติจิต ไม่ได้โดยสหชาติปัจจัย

องค์ธรรมสหชาติปัจจัย

ปัจจัย	จิต ๘๘	เจ.๕๒	มหาภูตรูป ๔	ปฏิจจ.หทยวัตถุ ๑
ปัจจัยยุบับัน	จิต ๘๘	เจ.๕๒	รูป ๒๘	
ปัจจัยนิก	ไม่มี			

วณัตถะของสหชาติปัจจัย

ชายตติ = ชาโต (ธรรมใดย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า ชาตะ)

สห ชาโต = สหชาโต (ธรรมที่เกิดพร้อมกัน ชื่อว่า สหชาตะ)

ปัจจัยยุบับัน สห ชายตติ = สหชาโต (ปัจจัยใดเกิดขึ้นพร้อม
 ด้วยปัจจัยยุบับัน ฉะนั้นปัจจัยนั้น ชื่อว่า สหชาตะ)

สหชาโต หตุวา อุปการโก ธมโม = สหชาติปัจเจก (ธรรมที่เกิด
 ร่วมกันแล้วมีอุปการะแก่กัน ชื่อว่า สหชาติปัจจัย)

สหชาติปัจจัยมีทั้งธรรมที่เกิดร่วมกันและเกิดพร้อมกัน ธรรมที่เกิด
 พร้อมกันเช่น จิตกับเจตสิกเกิดพร้อมกัน เพราะเกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน
 เป็นสัมปยุตตปัจจัย ส่วนที่เกิดร่วมกัน เช่นจิตกับจิตตชรูป เกิดร่วมกันแต่
 ไม่ได้ดับพร้อมกัน เป็นสหชาติปัจจัย

ปัญหาวาระของสหชาติปัจจัยมี ๙ วาระ คือ

กุศล มี ๓ วาระคือ ๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัป. ๓. กุ. → กุ. อัป.
 อกุศล มี ๓ วาระคือ ๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัป. ๖. อกุ. → อกุ. อัป.
 อัปยาคตะมี ๓ วาระคือ ๗. อัป. → อัป. ๘. กุ.อัป. → อัป. ๙. อกุ.อัป. → อัป.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฌโม กุสลสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตปัจจเยน
ปัจจโย. (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม โดยสหชาตปัจจัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ ↔ ก. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. กุสโล เอโก ขนฺโท ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปัจจเยน ปัจจโย.
(กุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ โดยสหชาตปัจจัย)

ก.นามขันธ์ ๑ → ก.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตปัจจเยน ปัจจโย.

ก.นามขันธ์ ๓ → ก.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ

๓. เทว ขนฺธา ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปัจจเยน ปัจจโย.

ก.นามขันธ์ ๒ → ก.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ

ก. → ก. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ ได้
ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิธี
กามมโนทวารวิธี อัปปนาวิธี ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต
อัญญมัญญ สัมปยุตต เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค ซึ่งเป็น
ประเภทสหชาตชาติ เพราะฉะนั้นสหชาตปัจจัยจึงได้สภาคปัจจัยใน
ประเภทสหชาตชาติเท่านั้น

๒. บาลีวิธี กุสโล ฌโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตปัจจเยน
ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยาคตธรรม โดยสหชาตปัจจัย)

ก. → อัฟ. คือ ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ก.จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปัจจเยน ปัจจโย.
(กุศลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่รูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน โดย
สหชาตปัจจัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ก.จิตตช. ๑๗ (ถ้าในขณะมัคคจิตเกิด และใน
ขณะ รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศลเกิด เว้นวิญญูติรูป ๒)

ก. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวาร
วิธี กามมโนทวารวิธี อปฺปนาวิธี ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ นิสสย อตฺถิ
อวิคต วิปฺยตฺต เหตุ อธิปฺติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๓. บาลีวิธี กุสโล ฌมโม กุสลสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมมสฺส
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมและอัพฺยาคต
ธรรม โดย สหชาตปัจจัย)

ก. → ก. อัฟ. คือ ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ก. ๒๑ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

๑. กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ
รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (กุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยแก่กุศล
นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และแก่รูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจ
สหชาตปัจจัย)

ก.นามขันธ์ ๑ → ก.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และ ก.จิตตช. ๑๗

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

ก.นามขันธ์ ๓ → ก.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และ ก.จิตตช. ๑๗

๓. เทว ขนฺธา ทวิณฺณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

ก.นามขันธ์ ๒ → ก.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และ ก.จิตตช. ๑๗

ก. → ก. อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิธี
กามมโนทวารวิธี อปฺปนาวิธี ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต
เหตุ อธิปฺติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๔. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อกุสลสฺส ฌมมสฺส สหชาตปจฺจเยน
ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตปัจจัย)

อก. → อก. คือ อก. ๑๒ เจ.๒๗ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺเจยน ปจฺจโย.
(อกุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย)

อกุ.นามขันธ์ ๑ → อกุ.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตปจฺเจยน ปจฺจโย.

อกุ.นามขันธ์ ๓ → อกุ.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ

๓. เทว ขนฺธา ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปจฺเจยน ปจฺจโย.

อกุ.นามขันธ์ ๒ → อกุ.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุวัฏการภูมิและ
ปัญจวัฏการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ เสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถีและ
กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ
สัมปยุตต เหตุ อริปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๕. บาลีวิธึ อกุสโล รมฺโหม อพฺยาगतสฺส รมฺมสฺส สหชาตปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺานานํ รูปานํ สหชาตปจฺเจยน ปจฺจโย.
(อกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่รูป ซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน
ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. จิตตช. ๑๗

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัญจวัฏการภูมิ
ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี
ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต วิปยุตต เหตุ อริปติ กัมม
อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๖. บาลีวิธึ อกุสโล รมฺโหม อกุสฺสสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ รมฺมสฺส
สหชาตปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมและ
อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ อกุ. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

๑. อกุสโล เอโก ขนฺโห ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. (อกุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ และแก่วชิรซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ เป็นสมฺภูจฺจานานญจ โดย สหชาตปัจจัย)

อกุ.นามขันธ์ ๑ → อกุ.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และ อกุ.จิตตช. ๑๗

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

อกุ.นามขันธ์ ๓ → อกุ.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และ อกุ.จิตตช. ๑๗

๓. เทว ขนฺธา ทุวิณฺโณ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

อกุ.นามขันธ์ ๒ → อกุ.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และ อกุ.จิตตช. ๑๗

อกุ. → อกุ. อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุวัฏการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิธีย์ และกามมโนทวารวิธีย์ ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๗. บาลีวิธีย์ อพฺยาโกโต ฐมฺโม อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (อัพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่ออัพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตปัจจัย)

อัฟ. → อัฟ. คือ

วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ มหาภูตรูป ๔ ปฏฺิ.ททย. ๑ → วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ รูป ๒๘

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโห ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย

วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๑ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และจิตตชรูป ๑๗

ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย

วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๓ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และจิตตชรูป ๑๗

เทว ขนฺธา ทุวิณฺโณ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๒ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และจิตตชรูป ๑๗

๒. ปฏฺิสนฺธิกฺขณฺเณ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโห ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กญฺจตฺตา จ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กญฺจตฺตา จ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย, เทว ขนฺธา ทุวิณฺโณ ขนฺธานํ

กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

ในขณะปฏิสนธิ วิบากนามชั้นที่ ๑ → วิบากนามชั้นที่ ๓ ที่เหลือ และปฏิ.ก. ๒๐

วิบากนามชั้นที่ ๓ → วิบากนามชั้นที่ ๑ ที่เหลือ และปฏิ.ก. ๒๐

วิบากนามชั้นที่ ๒ → วิบากนามชั้นที่ ๒ ที่เหลือ และปฏิ.ก. ๒๐

๓. ขนฺธฺวา วตฺตฺสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

ปัณฺจ.ปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ → ปฏิ.ททยวตฺต ๑

วตฺตฺ ขนฺธานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

ปฏิ.ททยวตฺต ๑ → ปัณฺจ.ปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕

๔. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานิ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย,
ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว
มหาภูตา ทุวินฺนํ มหาภูตานิ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

มหาภูตรูป ๑ → มหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ

มหาภูตรูป ๓ → มหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ

มหาภูตรูป ๒ → มหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ

๕. มหาภูตา จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กฏตตารูปานํ อุปาหารูปานํ
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

จิตตขมมหาภูตรูป ๔ → จิตตขอุปาทายรูป ๑๓

กัมมขมมหาภูตรูป ๔ → กัมมขอุปาทายรูป ๑๖

๖. พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานิ สหชาตปจฺจเยน
ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย,
เทว มหาภูตา ทุวินฺนํ มหาภูตานิ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, มหาภูตา
อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, .

พาหิรมหาภูตรูป ๔ → พาหิรมหาภูตรูป ๔

พาหิรมหาภูตรูป ๔ → พาหิรอุปาทายรูป ๕

๗. อาหารสมุฏฺฐานานํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานิ
สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปจฺจเยน

ปัจจุโย, เทว มหาภูตา ทุวินัน มหาภูตานัน สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย,
มหาภูตา อุปาหารูปานัน สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย,

อาหารขมมหาภูตรูป ๔ → อาหารขมมหาภูตรูป ๔

อาหารขมมหาภูตรูป ๔ → อาหารขอุปาหารรูป ๑๐

๔. อุตฺตมภูฏานานัน เอกัง มหาภูตัง ตินฺณณนัน มหาภูตานัน
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, เทว มหาภูตา ทุวินัน มหาภูตานัน
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, มหาภูตา อุปาหารูปานัน สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย

อุตฺตมมหาภูตรูป ๔ → อุตฺตมมหาภูตรูป ๔

อุตฺตมมหาภูตรูป ๔ → อุตฺตขอุปาหารรูป ๑๑

๕. อสณฺณสฺสตฺตานัน เอกัง มหาภูตัง ตินฺณณนัน มหาภูตานัน
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, เทว มหาภูตา ทุวินัน มหาภูตานัน
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย, มหาภูตา กฏฺตตฺตารูปานัน อุปาหารูปานัน
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย.

อัสฺสณฺณสฺสตฺตกัมมขมมหาภูตรูป ๔ → อัสฺสณฺณสฺสตฺตกัมมขมมหาภูตรูป ๔

อัสฺสณฺณสฺสตฺตกัมมขมมหาภูตรูป ๔ → อัสฺสณฺณสฺสตฺตกัมมขอุปาหารรูป ๕

อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล จุติกาล เกิดได้
ในจุตฺ.-ปัญจ.และเอกโวการภุมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้ทุกวิถี
คือ ปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี ฌานวิถี อภิญฺญาวิถี
มคฺคคฺควิถี ผลสมาบัติวิถี และนิโรธสมาบัติวิถี ได้สภาคปัจจย ๑๔ คือ นิสสย
อตฺตติ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปยุตต เหตุ อธิปติ กัมม
อาหาร อินทริย ฌาน มคฺค

๘. บาลีวธี กุสโล จ อพฺยาगतโต จ ฐมา อพฺยาगतสฺส ฐมมสฺส
สหชาติปัจจุเยน ปัจจุโย. (กุสลธรรมและอัพฺยาगतธรรมเป็นปัจจยแก่
อัพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจ สหชาติปัจจย

ก. อัฟ. → อัฟ. คือ

ก. ๒๑ เจ.๓๘ กุ.จิตตขมมหาภูตรูป ๔ → กุ.จิตตข. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตตสมฺมุจฺจานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (กุ.นามขันธ์ ๔ และกุ.จิตตขมมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ → กุ.จิตตข มหาภูตรูป ๓-๑-๒ หรือ ๔ และกุ.จิตตขอุปาทายรูป ๑๓ โดยสหชาตปัจจย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ กุ.จิตตขมมหาภูตรูป ๔ → กุ.จิตตข. ๑๗

ก. อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวาร กามมโนทวาร ฌานวิถี อภิญญาวิถี และมัคควิถี ได้สภาคปัจจย ๓ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต

๙. บาลีวิธี อกุสโล จ อพฺยาโกโต จ ฐมา อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมและอัพยากตธรรม เป็นปัจจยแก่ อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตปัจจย

อกุ. อัฟ. → อัฟ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ อกุ.จิตตขมมหาภูตรูป ๔ → อกุ.จิตตข. ๑๗

บาลีอนุวาท

อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตตสมฺมุจฺจานานํ รูปานํ สหชาต ปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุสलนามขันธ์ ๔ และอกุศลจิตตขมมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ → อกุศลจิตตขมมหาภูตรูป ๓-๑-๒ หรือ ๔ และอกุศลจิตตข อุปาทายรูป ๑๓ โดย สหชาตปัจจย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ อกุ.จิตตขมมหาภูต. ๔ → อกุ.จิตตข. ๑๗

อกุ. อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจย ๓ คือ นิสสย อตฺถิ อวิคต

—จบสหชาตปัจจย—

อัญญมัญญปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๗ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๙ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส อญฺญมญฺญปจฺจโย ธรรมที่อาศัยซึ่งกันและกันเป็นปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย หมายความว่า สภาวะธรรมแต่ละอย่างที่แตกต่างกันอาศัยซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้นได้และตั้งอยู่ได้ เหมือนอย่างไม้ ๓ ท่อนที่ค้ำจุนกันและกันอยู่จึงตั้งอยู่ได้ ถ้าขาดอันใดอันหนึ่งไม้นั้นก็ตั้งอยู่ไม่ได้ นามขันธ์ ๔ ก็เช่นกัน คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะต้องเกิดร่วมกันและอาศัยซึ่งกันและกัน จะขาดขันธ์ใดขันธ์หนึ่งไม่ได้ ถ้าขาดขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง นามขันธ์ก็เกิดไม่ได้ แม้รูปธรรมเช่นมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม รูปทั้ง ๔ นี้จะต้องเกิดด้วยกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันด้วย ถ้าขาดรูปใดรูปหนึ่ง รูปที่เหลือก็เกิดไม่ได้เหมือนกัน เพราะรูปทั้ง ๔ จะต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะเป็นไปได้ อัญญมัญญปัจจัยคล้ายกับสหชาติปัจจัย เพราะการที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน จึงต้องเกิดพร้อมกัน เพราะฉะนั้นมีอัญญมัญญปัจจัยก็ต้องมีสหชาติปัจจัยด้วย แต่มีสหชาติปัจจัยไม่จำเป็นต้องมีอัญญมัญญปัจจัยเสมอไป เพราะสหชาติปัจจัย ปัจจัยกับปัจจัยยุบกันเกิดพร้อมกัน แต่ไม่อาศัย ซึ่งกันและกันก็ได้ อัญญมัญญปัจจัยจึงไม่ได้เพ่งที่การเกิดพร้อมกัน แต่เพ่งที่อาศัยซึ่งกันและกัน

อีกอย่างหนึ่ง อัญญมัญญปัจจัย มีทั้งปัจจัย ปัจจัยยุบกัน และปัจจัยนิก ส่วนสหชาติปัจจัยมีแต่ปัจจัยและปัจจัยยุบกัน ไม่มีปัจจัยนิก

อัญญมัญญปัจจัย เป็นประเภทนามรูป → นามรูป เกิดในปัจจุบันกาลคือ ปัจจัยกับปัจจัยยุบกันต่างอาศัยซึ่งกันและกัน จึงเกิดพร้อมกัน มีอำนาจทำให้เกิดขึ้น และอุปถัมภ์ให้ตั้งอยู่ด้วย เหมือนกับสหชาติปัจจัย คือ

นาม → นาม รูป → รูป และ นามรูป → นามรูป

พระบาลีนิทเทศของอัญญมัญญปัจจัย มีเพียง ๓ ข้อ

เหมือนกับ ๓ ข้อแรกของสหชาติปัจจัยทุกประการ

๑. จตฺตาริ ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญปจฺเจน ปจฺจโย.
นามขันธ์ ๔ ต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอัญญมัญญปัจจัย
จิต ๘๘ เจ.๕๒ $\leftrightarrow$ จิต ๘๘ เจ.๕๒
๒. จตฺตาริ มหาภูตา อญฺญมญฺญปจฺเจน ปจฺจโย.
มหาภูตรูป ๔ ต่างก็เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอัญญมัญญปัจจัย
มหาภูตรูป ๔ $\leftrightarrow$ มหาภูตรูป ๔
๓. โอภกฺกนฺตฺทิกฺขณฺเณ นามรูปิ อญฺญมญฺญปจฺเจน ปจฺจโย.
ในขณะที่ปฏิสนธิของสัตว์ที่มีขันธ์ ๕ นามและรูปต่างก็เป็นปัจจัย
แก่กันและกัน โดยอัญญมัญญปัจจัย
ปญฺจ.ปฏฺ. ๑๕ เจ.๓๕ $\leftrightarrow$ ปฏฺ.ทพยวตฺถุ

องค์ธรรมอัญญมัญญปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๘ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏฺ.ทพยวตฺถุ
ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๘ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏฺ.ทพยวตฺถุ
ปัจจัยนิก อุปาทายรูป ๒๔ (เว้นปฏฺ.ทพยวตฺถุ)

วจนัตถะของอัญญมัญญปัจจัย

อญฺญมญฺญํ หุตฺวา ปจฺจโย = อญฺญมญฺญปจฺจโย. (สภาวะธรรม
แต่ละอย่างที่แตกต่างกันอาศัยพึ่งพิงซึ่งกันและกัน จึงเกิดขึ้นได้ ตั้งอยู่ได้ชื่อว่า
อัญญมัญญปัจจัย)

อัญญมัญญปัจจัยเป็นประเภทสหชาติชาติ ปัจจัยที่เกิดร่วมกันก็หา
ในสหชาติชาติ

ปัญหาวาระของอัญญมัญญปัจจัยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. $\rightarrow$ กุ. ๒. อกุ. $\rightarrow$ อกุ. ๓. อัฟ. $\rightarrow$ อัฟ.

๑. บาลีวิธิ กุสโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส อญฺญมญฺญปจฺเจน
ปจฺจโย. (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ อัญญมัญญปัจจัย)

กุ. $\rightarrow$ กุ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ $\leftrightarrow$ กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย,
ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา
ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย.

กฺ.นามขันธ์ ๑ → กฺ.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ กฺ.นามขันธ์ ๓ → กฺ.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ
กฺ.นามขันธ์ ๒ → กฺ.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ

กฺ. → กฺ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตและปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทาง
ปัจจุทวารวิถี กามมโนทวารวิถี อัปฺปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ สหชาติ
นิสสย อตฺถิ อวิคต สัมปยุตฺต เหตุ อธิปฺติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๒. บาลีวิธี อกุสโล ฐมฺโม อกุสสสฺส ฐมฺมสฺส อญฺญมญฺญปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ อัญญมัญญปัจจัย)

อกฺ. → อกฺ. คือ อกฺ. ๑๒ เจ. ๒๗ ↔ อกฺ. ๑๒ เจ. ๒๗

บาลีอนุวาท

อกุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน
ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย เทว
ขนฺธา ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย.

อกฺ.นามขันธ์ ๑ → อกฺ.นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ อกฺ.นามขันธ์ ๓ → อกฺ.นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ
อกฺ.นามขันธ์ ๒ → อกฺ.นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ

อกฺ. → อกฺ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตโวการภูมิและ
ปัจจุโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัจจุทวารวิถี
กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต
สัมปยุตฺต เหตุ อธิปฺติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๓. บาลีวิธี อพฺยาคโต ฐมฺโม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส
อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย. (อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาคตธรรม
ด้วยอำนาจ อัญญมัญญปัจจัย)

อัฟ. → อัฟ. คือ วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ฎ. ๔ ปฎิ.หทย. ๑ →
 วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ฎ. ๔ ปฎิ.หทย. ๑

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ
 อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส
 อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทุวิณฺํ ขนฺธานํ
 อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย,

วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๑ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๓ ที่เหลือ
 วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๓ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๑ ที่เหลือ
 วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๒ → วิปาก กิริยา นามขันธ์ ๒ ที่เหลือ
 วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ↔ วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ
 วตฺตสฺส จ อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส
 วตฺตสฺส จ อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทุวิณฺํ ขนฺธานํ
 วตฺตสฺส จ อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย.

ในขณะที่ปฏิสนฺธิ วิปากนามขันธ์ ๑ → วิปากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และ ปฎิ.หทย. ๑
 วิปากนามขันธ์ ๓ → วิปากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และ ปฎิ.หทย. ๑
 วิปากนามขันธ์ ๒ → วิปากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และ ปฎิ.หทย. ๑
 ปัญจ.ปฎิ. ๑๕ เจ.๓๕ ↔ ปัญจ.ปฎิ. ๑๕ เจ.๓๕ ปฎิ.หทย. ๑

๓. ขนฺธา วตฺตสฺส อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย วตฺต ขนฺธานํ
 อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย

ปฎิ.นามขันธ์ ๔ → ปฎิ.หทย. ๑ = (ปัญจ.ปฎิ. ๑๕ เจ.๓๕ → ปฎิ.หทย. ๑)
 ปฎิ.หทย. ๑ → ปฎิ.นามขันธ์ ๔ = (ปฎิ.หทย. ๑ → ปัญจ.ปฎิ. ๑๕ เจ.๓๕)

๔. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานิ อณฺณมณฺณปจฺจเยน
 ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย,
 เทว มหาภูตา ทุวิณฺํ มหาภูตานิ อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป ๑ → มหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ มหาภูตรูป ๓ → มหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ
มหาภูตรูป ๒ → มหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔

๕. พาหิรฺ.....อาหารสมภูจํ.....อุตฺสมภูจํ.....อสนฺมตฺตานํ
เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนํ มหาภูตํ อณฺมมณฺญปจฺเยน ปจฺโย, ตโย
มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส อณฺมมณฺญปจฺเยน ปจฺโย, เทว มหาภูตา
ทฺวินํ มหาภูตํ อณฺมมณฺญปจฺเยน ปจฺโย.

พาหิรฺรูป อาหารรูป อุตฺขรูป อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๑ →
พาหิร. อาหาร. อุตฺข. อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ

พาหิร. อาหาร. อุตฺข. อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๓ →
พาหิร. อาหาร. อุตฺข. อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ

พาหิร. อาหาร. อุตฺข. อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๒ →
พาหิร. อาหาร. อุตฺข. อสฺสณฺญสํตตกัมมชฺมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ

มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔ (ในสมภูจํของตน)

อภ. → อภ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล เกิดได้ใน
จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิและเอกโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔
ในปฏิสนธิกาลได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ (เว้นอรหัตตผลบุคคล
เพราะพระอรหันต์ไม่มีในปฏิสนธิกาล) โดยทวาร ในปฏิสนธิกาลไม่อาศัย
ทวาร ในปวัตติกาลได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทางปัญจทวารวิธี กามมโนทวารวิธี
และอัปฺปนาวิธี ได้สภาคปัจจย ๑๔ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต
วิปาก สัมปยุตต วิปยุตต เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน
มัคค

สรุป อัญญมัญญปัจจัย ย่อมได้เนื้อความ ๓ ประการ เหมือน
สหชาติปัจจัย ๓ ข้อต้น คือ

๑. นามขันธ์ ๕ $\leftrightarrow$ นามขันธ์ ๕ (จิต ๘๙ เจ.๕๒ $\leftrightarrow$ จิต ๘๙
เจ.๕๒)

๒. มหาภูตรูป ๔ ในรูปทุกสมุฏฐาน $\leftrightarrow$ มหาภูตรูป ๔ ในรูปทุก
สมุฏฐาน (โดยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ในสมุฏฐานของตน)

๓. ปัญจ.ปฏฺ. ๑๕ เจ.๓๕ $\leftrightarrow$ ปฏฺ.ททย. ๑

—จบอัญญมัญญปัจจัย—

นิสสยปัจจัย

นิสสยปัจจัย เป็นปัจจัย ที่ ๘ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๑๐ ใน ปัจจัย ๕๒

อุทเทส นิสฺสยปจฺจโย ธรรมเป็นที่อาศัยเป็นปัจจัย

นิสสยปัจจัย หมายความว่า ธรรมที่เป็นที่อาศัยหรือเป็นเหตุให้ผลเกิดขึ้น คือปัจจัยเป็นที่อาศัยให้ปัจจัยยุบบันธรรมเกิดขึ้น และตั้งอยู่ได้

วจนัตถะของนิสสยปัจจัย

นิสฺสยนฺติ เอตฺถาติ = นิสฺสโย (ปัจจัยยุบบันธรรมทั้งหลายย่อมอาศัยสภาวะธรรมนี้ ฉะนั้น สภาวะธรรมนี้ ชื่อว่า นิสสยะ)

หรือ อธิฏฺฐานาการวเสน วา นิสฺสยาการวเสน วา ปจฺจยุป-
ปนฺนธฺมเมหิ สียเต นิสฺสียเตติ = นิสฺสโย (ธรรมที่ปัจจัยยุบบันธรรม
ทั้งหลายอาศัยโดยอาการตั้งมั่น หรือโดยการอิงอาศัย ชื่อว่า นิสสยะ)

หรือ อธิฏฺฐานากาเรน นิสฺสยาการาเรน จ อุปการโก ธฺมโม =
นิสฺสยปจฺจโย. (ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยอาการตั้งมั่นประการหนึ่ง โดย
การอิงอาศัยประการหนึ่ง ชื่อว่า นิสสยปัจจัย)

หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบบันเกิดขึ้น และตั้งอยู่ได้ เพราะ
อาศัยปัจจัยธรรมที่เกิดพร้อมกับตนบ้าง ที่เกิดก่อนตนและตั้งอยู่แล้วบ้าง
ด้วยเหตุนี้ นิสสยปัจจัยจึงแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท ตามสภาพธรรมที่
แตกต่างกันคือ สหชาตนิสสยปัจจัย วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย และ
วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

นิสสยปัจจัยเป็นประเภทนามรูป → นามรูป เป็นปัจจุบันกาล
คือปัจจัยกับปัจจัยยุบบันยังมีอยู่ด้วยกัน นิสสยปัจจัยมีกิจ ๒ อย่าง คือ ชนกกิจ
กับอุปถัมภกกิจ หมายความว่า มีกิจทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภ์ด้วย เช่น
บิดามารดาทำให้บุตรเกิดแล้ว ก็ยังมีหน้าที่บำรุงเลี้ยงดูบุตร ให้ดำรงอยู่และ
เป็นไปด้วยดีอีกด้วย

บาลีนิเทศนิสสยปัจจัย

๑. จตตารโ ขนฺธา อรูปโน อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย.
(นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๘ เจ.๕๒

๒. จตตารโ มหาภูตา อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย.
(มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔

๓. โอกุณฺติกุขณฺ นามรูปํ อญฺญมญฺญํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย.
(ในขณะที่ปฏิสนธิของสัตว์ที่มีขันธ์ ๕ นามและรูปเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

ปัญจ.ปฏฺ. ๑๕ เจ.๓๕ ↔ ปฏฺ.ททย. ๑

๔. จิตฺตเจตสิกํ ฐมา จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปานํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย. (จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลายที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

จิต ๗๕ เจ.๕๒ → จิตตช. ๑๗

๕. มหาภูตา อุปาหารูปานํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย. (มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

มหาภูตรูป ๔ → อุปาทายรูป ๒๔

ตั้งแต่ข้อ ๑—๕ เป็นสหชาตนิสสยปัจจัย

๖. จกฺขายตฺถํ จกฺขุวิญฺญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ฐมา นํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย. (จักขายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุนั้น ด้วยอำนาจ นิสสยปัจจัย)

จักขุปสาท → จักขุวิญญาณ ๒ เจ.๗

๗. โสตายตฺถํ โสตวิญฺญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ฐมา นํ นิสฺสยปฺจเยน ปจฺจโย.

โสตปสาท → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

๘. ฆานายตนํ ฆานวิญญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ
นิสฺสยปฺจฺเจยน ปจฺจโย ฆานปสฺสาท → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๙. ชิวหายตนํ ชิวหาวิญญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ
นิสฺสยปฺจฺเจยน ปจฺจโย ชิวหาปสฺสาท → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗

๑๐. กายายตนํ กายวิญญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ
นิสฺสยปฺจฺเจยน ปจฺจโย. กายปสฺสาท → กายวิญ. ๒ เจ.๗

ข้อ ๖—๑๐ วัตถุรูป ๕ → ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ เจ.๗

๑๑. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุจ มโนวิญญาณธาตุยา จ วตฺตุนฺติ
ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ
นิสฺสยปฺจฺเจยน ปจฺจโย. (มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป
รูปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และแก่กรรมทั้งหลาย
ที่ประกอบกับ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจ นิสฺสยปัจจัย)

หทยวัตถุ → มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๗๒ เจ.๕๒

ตั้งแต่ข้อ ๖—๑๑ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

ส่วนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย หมายถึงเหตุวัตถุที่เกิดขึ้นใน
มรณสังขาร เป็นปัจจัยแก่ มโนวิญญาณธาตุ ๔๓ เจ.๕๔ หรืออีกนัยหนึ่ง
ฐิติปัตตะของหทยวัตถุเมื่อขณะเป็นวัตถุและเป็นอารมณ์ เป็นปัจจัยโดย
ปวัตติกาลก็ได้ โดยเป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัย คือ เหตุหทยวัตถุเป็น
อารมณ์ที่เกิดขึ้นก่อน

แสดงนิสฺสยปัจจัย ๓ ประเภท

๑. สหชาตนิสฺสยปัจจัย

กรรมที่เป็นปัจจัยกรรมในสหชาตนิสฺสยปัจจัยนี้ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน
กับปัจจัยบุบบันธรรมและเป็นที่อาศัยของปัจจัยบุบบันธรรมด้วย เช่น จิตเป็น
ที่อาศัยให้เจตสิกเกิด และจิตกับเจตสิกก็เกิดพร้อมกันด้วย หรือเจตสิก

เป็นที่อาศัยให้จิตเกิดขึ้นก็ได้ เช่น อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นที่อาศัยให้มหากุศลจิตเกิด หรือมหาภูตรูป ๔ เกิดขึ้น เช่นปฐวีธาตุก็เป็นที่อาศัยให้ธาตุที่เหลือ ๓ เกิดขึ้นพร้อมกัน หรือมหาภูตรูป ๔ เป็นที่อาศัยให้เกิดอุปาทายรูปพร้อมกัน หรือจิตเป็นที่อาศัยให้จิตตชรูปเกิดขึ้นพร้อมกัน และปฏิสนธิจิตกับปฏิสนธิหทยวัตถุ ต่างก็เป็นที่อาศัยแก่กันและกันและเกิดพร้อมกันด้วย สหชาตนิสสยปัจจัยจึงเหมือนกับสหชาตปัจจัยทุกประการ ทั้งปัญหาวาระและสภาคปัจจัย

ส่วนที่ต่างกัน คือ สหชาตปัจจัยนั้นเป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกันเท่านั้น แต่สหชาตนิสสยปัจจัยเป็นปัจจัยโดยการเกิดพร้อมกันด้วย และเป็นที่อาศัยด้วย

องค์ธรรมสหชาตนิสสยปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๙ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏิ.หทย.๑

ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘

ปัจจัยนิก ไม่มี

๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย หมายถึงวัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยที่อาศัยให้เกิดปัจจัยยุบบันหรือผลธรรม คือปัจจัยยุบบันธรรมนั้น อาศัยวัตถุที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยให้ตนเกิดขึ้นภายหลัง จึงเรียกว่า วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

คำว่า นิสสยะ แปลว่า ที่อาศัย ที่อาศัยนี้มี ๒ อย่างคือ

๑. เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่น เรียกว่า อธิภูฐานาการะ

หมายความว่าปัจจัยธรรมนั้นเป็นที่อาศัยให้เกิดผล คือ ปัจจัยยุบบันธรรม เพื่อทำหน้าที่ของตน ๆ ที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่น ได้แก่วัตถุรูป ๖ และปฐวีธาตุ เพราะในปัญจโวการภูมินั้น จิตและเจตสิกจะเกิดขึ้นเอง โดยไม่มีวัตถุที่อาศัยไม่ได้ เช่น ทวิปัญจวิญญาณเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยวัตถุรูป ๕ เป็นที่เกิด ส่วนจิตอื่น ๆ ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุเป็นที่เกิด เพราะฉะนั้นวัตถุรูป ๖ จึงเป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นแห่งนามธรรมทั้งหลาย หมายความว่านามธรรม

ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจะขาดวัตถุรูป ๖ ไม่ได้เลย

ส่วนปฐวีธาตุก็เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นของ อาโป เตโช วาโย และอุปาทายรูป ถ้าที่ใดไม่มีปฐวีธาตุแล้ว รูปทั้งหลายก็เกิดขึ้นไม่ได้ ท่านจึงได้อุปมาวัตถุรูป ๖ และปฐวีธาตุว่าเป็นเหมือนแผ่นดิน ส่วนธรรมที่อาศัยวัตถุรูป ๖ และปฐวีธาตุเปรียบเหมือนต้นไม้ เพราะถ้าไม่มีแผ่นดินต้นไม้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ การเป็นที่อาศัยอย่างนี้ เรียกว่าอิฏฐานาการะเป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่น

๒. เป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัยเรียกว่า **นิสสยาการะ** หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยยุบับันธธรรมนั้นผลัดกันเป็นที่อาศัย เช่น นามขันธ์ ๔ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งต่างก็ผลัดกันเป็นที่อาศัย ส่วนมหาภูตรูปที่เหลือ ๓ คือ อาโป เตโช วาโย ต่างก็ผลัดกันเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน และยังเป็นที่อาศัยให้แก่ปฐวีธาตุและอุปาทายรูปด้วย ท่านจึงอุปมาธรรมที่อิงอาศัยกันว่าเหมือนแผ่นผ้ากับรูปภาพวาด ที่ต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน

ที่อาศัยทั้ง ๒ อย่างนี้ อิฏฐานาการะมีได้เฉพาะปัญจโวการภูมิ ส่วน นิสสยาการะนั้นมีได้ทั้งจุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ในปัญจโวการภูมินั้น วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยเป็นที่อาศัยได้ทั้ง ๒ อย่างคือ เป็นอิฏฐานาการะ ก่อนแล้วจึงเป็นนิสสยาการะ ส่วนจุโวการภูมิเป็นได้เฉพาะนิสสยาการะ ฝ่ายนามธรรมอย่างเดียว

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยมีความหมาย ๓ นัย คือ

๑. วัตถุ หมายถึงเป็นที่ตั้งให้ปัจจัยยุบับันธธรรมเกิดขึ้น
๒. ปุเรชาตะ หมายถึงเกิดก่อนปัจจัยยุบับันธธรรม
๓. นิสสยะ หมายถึงเป็นที่อาศัยของปัจจัยยุบับันธธรรมให้เป็นไปด้วยดี

นิทเทศของวัตถุปุเรชาตนิสสยะ ได้แสดงไว้แล้วในนิสสยปัจจัยตั้งแต่ข้อ ๖ ถึงข้อ ๑๑ มี จักขุปสาท → จักขุวิญญาณจิต ๒ เจ.๗ จนถึง ททยวัตถุ → จิต ๗๕ เจ.๕๒

องค์ธรรมวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ปัจจัย วัตตูป ๖ ที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ

ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๕ (เวณรูป.วิ.๔) เจ.๕๒ ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ
ในปวัตติกาล

ปัจจัยนิก จิต ๔๖ เจ.๔๖ ที่เกิดในอรุปภูมิ

จิต ๔๖ คือ มโนทวาร. ๑ โลภะ ๘ โมหะ ๒ มหากุ. ๘ มหาภิ. ๘
อรุป. ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ (เวณโสตาปัตติมคคจิต) จิตเหล่านี้เกิดในอรุปภูมิไม่
ต้องอาศัยวัตตูก่เกิด ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิก็ต้องอาศัยวัตตูก่เกิด และรูป ๗
หมวด (ส่วน เจ.๔๖ คือ เวณ โทจตุกะ ๔ อัปป. ๒)

ความเป็นปัจจัยของวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจัยนี้ รูปที่เป็นปัจจัยแก่นาม
จะต้องเป็นรูปที่อยู่ในฐิติขณะ คือ กำลังตั้งอยู่ที่เรียกว่าฐิติปัตตะรูป เท่านั้น
สำหรับอุปาทกขณะและภังคขณะของรูปนั้น เป็นปัจจัยแก่นามไม่ได้เพราะมี
กำลังอ่อน

ความเป็นปัจจัยของวัตตูป ๕ คือ ปสาทรูป ๕ กับทวิวัตตุมิ
ความแตกต่างกันดังนี้ คือ วัตตูป ๕ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดทวิปัญจวิญญาณ
๑๐ ให้นับเอาวัตตูก่เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของอดีตภวังค์แล้วตั้งอยู่ ๔๙
อนุขณะ เป็น ฐิติปัตตะ เรียกว่า *มัชฌิมายุกปสาทรูป* เป็นอนุขณะเดียว
เป็นรูปเดียวเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้เกิดทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ได้ มีจักขุวิญญาณ
เป็นต้น เพราะมัชฌิมายุกปสาทรูปนี้ เกิดพร้อมกับปัญจารมณที่อุปาทกขณะของ
อดีตภวังค์ และดับพร้อมกับปัญจารมณ เป็นรูปที่มีอายุ พอดีกับปัญจารมณ
คือ มีอายุ ๑๗ ขณะจิตหรือ ๕๑ อนุขณะ จึงเป็นวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจัย
ได้

ตามธรรมดาปสาทรูปที่เกิดก่อนปัจจัยยุบบันธรรม แล้วตั้งอยู่เป็น
ฐิติปัตตะนั้น มิได้มีเพียงมัชฌิมายุกปสาทรูป อนุขณะเดียวหรือรูปเดียว แต่
มีจำนวนถึง ๔๙ อนุขณะคือนับตั้งแต่ภังคขณะของปัญจทวาราวชชนะย้อนหลัง
ไปจนถึงภังคขณะของภวังค์ดวงที่ ๑๓ นับเป็นอนุขณะจิตได้ ๔๙ อนุขณะ แต่
ละขณะก็มีปสาทรูปที่เกิดมาแล้วและตั้งอยู่เป็น ฐิติปัตตะทุกขณะ ฐิติปัตตะ

ปสาทรูป ๔๘ อนุขณะนี้ให้ถือเอาเฉพาะปสาทรูปที่อุปาทนขณะของอดีตภวังค์ที่เรียกว่ามัชฌิมายุกปสาทรูป ซึ่งตั้งอยู่อนุขณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นวัดอุปัชฌาย์นิสสยปัจจัยได้ ส่วนฐิติปัตตะปสาทรูปอื่นๆ อีก ๔๘ อนุขณะ ไม่นับว่าเป็นวัดอุปัชฌาย์นิสสยปัจจัย เพราะปสาทรูป ๔๘ อนุขณะนั้น ไม่ได้เกิดและดับพร้อมกับปัญญาารมณ แต่มีการเกิดก่อนและเกิดหลังอารมณ

เช่นปสาทรูปที่เกิดก่อนอารมณ ให้นับตั้งแต่ภังคขณะของภวังค์ดวงแรก ที่นับถอยหลังจากอดีตภวังค์ไปจนถึงภังคขณะของภวังค์ดวงที่ ๑๓ มีจำนวน ๓๗ อนุขณะ ปสาทรูป ๓๗ อนุขณะ เรียกว่า **มันทายุกปสาทรูป** เป็นปสาทรูปที่มีฐิติปัตตะ ๔๘ อนุขณะเท่านั้น คือ มีมันทายุก ๓๗ อนุขณะ และอมันทายุก ๑๑ อนุขณะ เป็นปสาทรูปที่มีอายุอ่อนกว่าอารมณ เพราะอารมณยังไม่ดับแต่ปสาทรูปดับไปก่อน เนื่องจากปสาทรูปนั้นเกิดก่อนอารมณ จึงเป็นวัดอุปัชฌาย์นิสสยปัจจัยไม่ได้

ส่วนปสาทรูปที่เกิดหลังอารมณ ให้นับตั้งแต่ฐิติขณะของอดีตภวังค์ไปจนถึงภังคขณะของปัญญาารมณมีจำนวน ๑๑ อนุขณะ ปสาทรูป ๑๑ อนุขณะ เรียกว่า **อมันทายุกปสาทรูป** เป็นปสาทรูปที่มีฐิติปัตตะ ๔๘ อนุขณะ คือ มี อมันทายุก ๑๑ อนุขณะ และมันทายุก ๓๗ อนุขณะ เป็นปสาทรูปที่มีอายุแก่กว่าอารมณ เพราะปสาทรูปยังไม่ดับแต่อารมณดับไปก่อน เนื่องจากปสาทรูปนั้นเกิดทีหลังอารมณจึงเป็นวัดอุปัชฌาย์นิสสยปัจจัยไม่ได้

ที่ตรงอุปาทานขณะของอดีตภวังค์และดับพร้อมกันพอดี จึงเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยได้

ส่วนมันทายุกปสาทรูป ที่มีอายุตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ ๔๘ อนุขณะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดทวิปัญจวิญญาณไม่ได้ เพราะปสาทรูปเกิดก่อนอารมณ์ คือเกิดก่อนอุปาทานขณะของอดีตภวังค์ ปสาทรูปมีอายุอ่อนกว่าอารมณ์ ปสาทรูปก็ดับก่อนอารมณ์ จึงเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยไม่ได้

และอมันทายุกปสาทรูป ก็มีอายุตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ ๔๘ อนุขณะเหมือนกัน ก็เป็นปัจจัยให้เกิดทวิปัญจวิญญาณไม่ได้ เพราะปสาทรูปเกิดทีหลังอารมณ์ คือเกิดหลังอุปาทานขณะของอดีตภวังค์ ปสาทรูปมีอายุแก่กว่าอารมณ์ ปสาทรูปจึงดับทีหลังอารมณ์ ก็เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยไม่ได้

สำหรับหทยวัตถุที่เป็นปัจจัยให้เกิดจิต ๗๕ นั้น แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทานขณะของจิตทุกๆดวงแล้วตั้งอยู่เป็นฐิติขณะ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงหลังที่เกิดต่อมาเช่น หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทานขณะของปฏิสนธิจิต เมื่อถึงฐิติขณะของรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดปฐมภวังค์ และหทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทานขณะของปฐมภวังค์เมื่อถึงฐิติขณะของรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดทุติยภวังค์ เป็นต้นี้เรื่อยไป ก็เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยได้

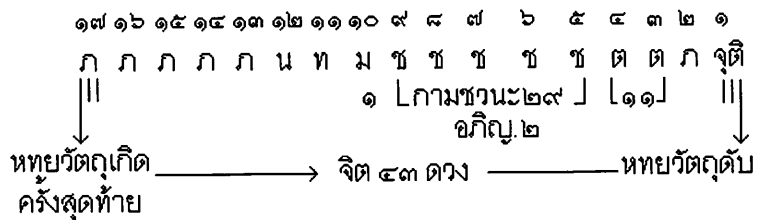
๒. หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทานขณะของจิต ที่อนุมานเอาว่าเป็นจิตดวงหน้าของพระอนาคามี หรือของพระอรหันต์ ที่ก่อนออกจากนิโรธสมบัติ เป็นปัจจัยแก่อนาคามีผลหรืออรหัตตผล หทยวัตถุนั้นก็เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยได้

นิโรธสมบัติวิถิ

น ท ม บริ อุ ป นุ โค เนว. เนว. จิต เจ รูป ดับ อนาคามีผล อรหัตตผล ๖

๓. หทยวัตถุที่เกิดขึ้นในมรณาสันนวิถึที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปาทกษณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไป เป็นปัจจัยแก่จิต ๔๓ เจ.๔๔ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยได้

มรณาสันนวิถึ

สรุป วัตถุรูป ๖ ที่เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยนี้ ต้องเป็นวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนและเป็นที่อาศัยให้เกิดปัจจัยอุปบันธกรรมด้วย สภาคะของวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

วัตถุปุเรชาตชาติมี ๖ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย	๒. วัตถุปุเรชาตปัจจัย
๓. วัตถุปุเรชาตดิทถียปัจจัย	๔. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจัย
๕. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย	๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ปัญหาวาระของวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยมี ๓ วาระ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฌมโม อพฺยาโกตสฺส ฌมมสฺส

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน ปจฺจโย.

อัฟ. → อัฟ. คือ วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อน → วิบาก ๓๒

(เวณฺณรูป.วิบาก ๔) กิ. ๒๐ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. จกฺขายตณฺ์ จกฺขวิญญานสฺส วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน ปจฺจโย.
 จกฺขวัตถุ → จกฺขวิญ. ๒ เจ.๗
๒. โสตายตณฺ์ โสตวิญญานสฺส วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน ปจฺจโย.
 โสตวัตถุ → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

๓. ฆานายตนํ ฆานวิณฺณสฺส วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย.

ฆานวตฺตฺ → ฆานวิณฺ. ๒ เจ.๗

๔. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิณฺณสฺส วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย.

ชิวฺหาวตฺตฺ → ชิวฺหาวิณฺ. ๒ เจ.๗

๕. กายายตนํ กายวิณฺณสฺส วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย.

กายวตฺตฺ → กายวิณฺ. ๒ เจ.๗

๖. วตฺตฺ วิปากาพฺยาगतานํ กิริยาพฺยาगतํ ขนฺธานํ วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสย
ปฺจฺเยน ปฺจฺโย.

หทยวตฺตฺ → วิปาก ๒๒ กิ.๒๐ เจ.๓๘

วิปาก ๒๒ คือ สัมปฏิจฺจน ๒ สันตํรณ ๓ มหาวิ. ๘ รูป. วิ. ๕ โลกุตฺตรวิ. ๔

กิ. ๒๐ คือ กาม. กิ. ๑๑ มหัคคตกิ. ๙

หทยวตฺตฺที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปาทนขณะของจิตดวงหน้า พอถึงฐิติขณะ
ก็เป็นปัจจัยแก่จิตดวงหลัง

อํพ. → อํพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทุกวิถี ได้
สมาคปัจจัย ๕ คือ วตฺตฺพุเรชาต วตฺตฺพุเรชาตนิทฺริย วตฺตฺพุเรชาตวิปฺยุตต
วตฺตฺพุเรชาตตฺตฺติ วตฺตฺพุเรชาตอวิคต

๒. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม กุสฺลสฺส ธมฺมสฺส วตฺตฺพุเรชาต
นิสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย. (อํพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ
วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสยปัจจัย)

อํพ. → กุ. คือ หทยวตฺตฺรูปที่เกิดขึ้นก่อน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

วตฺตฺ กุสฺลนํ ขนฺธานํ วตฺตฺพุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย.

หทยวตฺตฺที่เกิดขึ้นก่อน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

อํพ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคฺล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคฺล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทาง

ปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี อัปปนาวิถี และมรณาสันนวิถี ได้
 สภาคปัจจัย ๔ คือ วัตถุปุเรชาต วัตถุปุเรชาตวิปยุตต วัตถุปุเรชาตัตถิ
 วัตถุปุเรชาตอวิคต

๓. บาลีวิธี อพฺยากโต ฐมโม อกุสลสฺส ฐมมสฺส วตฺตฺตฺต
 ชาตนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย. (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุสลธรรม ด้วย
 อำนาจวัตถุปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย)

อพ. → อกุ. คือ หทยวัตถุที่เกิดก่อน → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

บาลีอนุวาท

วตฺตฺต อกุสฺสลาณํ ขนฺธานํ วตฺตฺตฺตชาตนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย.
 หทยวัตถุที่เกิดก่อน → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

อพ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
 ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถี กามมโน
 ทวารวิถี มรณาสันนวิถี ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ วัตถุปุเรชาต
 วัตถุปุเรชาตวิปยุตต วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคต

สรุป วัตถุปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

ปัจจัย วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนและตั้งอยู่เป็นฐิตัตตะในปวัตติกาล หรือ

๑. มัชฌิมาภุกะปัญจวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของอดีตภววิงค์
 ดวงแรก เป็นปัจจัยแก่วิจิตวิญญาณ
๒. หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อน ๆ ที่เกิดก่อนหน้าจิตแต่ละ
 ดวงมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงหลัง แต่ละดวง
๓. หทยวัตถุที่อนุমানเอาว่า เกิดก่อนหน้าจิตที่ออกจากนิโรธ
 สมابัตติ เป็นปัจจัยแก่อนาคามีผลหรืออรหัตตผล
๔. วัตถุรูป ๖ ที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ นับถอยหลังจากจุติจิต
 ขึ้นไปในมรณาสันนวิถี เป็นปัจจัยแก่อจิตในมรณาสันนวิถี

ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๕ (เวณอุป.วิ. ๔) เจ. ๕๒ ที่เกิดได้แน่นอน และไม่แน่นอน
 ในปัญจโวการภูมิ

ส่วนที่เป็นเอกกันตะ คือ จิต ๔๓ ได้แก่ โทสะ ๒ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้น มโนทวาราวชชนะ) มหาวิบาก ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมัค ๑ เป็นจิตที่ต้องอาศัยวัตถุเกิดแน่นอน เจ.๔๘ (เว้นโลตีกะ ๓ วิจิกิจณา ๑)

ที่เป็นอนเอกกันตะ คือ จิต ๔๒ ได้แก่ โลภะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาร. ๑ มหากุศล ๘ มหาภิรียา ๘ อรูปาวจรกุศล และภิรียา ๘ โลกุตตระ ๗ (เว้น โสดาปัตติมัค) และ เจ.๔๖ (เว้นโทจตุกะ ๔ อัปปมัญญา ๒)

ปัจจนิก จิต ๔๖ เจ.๔๖ และ รูป ๗ หมวด

จิต ๔๖ คือ โลภะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาราวชชนะ ๑ มหากุศล ๘ มหาภิรียา ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมัค ๑) เจ.๔๖ (เว้นโทจตุกะ ๔ อัปป. ๒) ที่เป็นไปในจตุโวการภูมิ และ ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕

ส่วนที่เป็นเอกกันตะ คือ อรูป.วิบาก ๔ เจ.๓๐ รูป ๗ หมวด

ส่วนที่เป็นอนเอกกันตะ คือ จิต ๔๒ ได้แก่ โลภะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาร. ๑ มหากุศล ๘ มหาภิรียา ๘ อรูปาวจรกุศล และภิรียา ๘ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมัค ๑) เจ.๔๖ (เว้นโทจตุกะ ๔ อัปป. ๒)

นิสสยปัจจัยยังมีการจำแนกปัญหาวาระเป็นมิสสกบทได้อีก คือ เอาธรรมที่เป็นสหชาตนิสสยปัจจัย กับวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มาแสดงรวมกัน เรียกว่า **มิสสกบท** มิสสกะแปลว่า คละเคล้าปะปนกัน หรือรวมกัน การที่เอาปัจจัยทั้ง ๒ นี้ มาแสดงรวมกัน ก็เพราะธรรมดาจิต เจตสิก ที่เกิดในปัญจโวการภูมินั้นจะต้องอาศัยมีวัตถุที่เกิด จะเกิดโดยลำพังตนเองไม่ได้ คือ ถ้าเกิดในปฏิสนธิกาล จิต เจตสิก และหทยวัตถุต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน เกิดพร้อมกันเป็นสหชาตนิสสยปัจจัยอย่างเดียว แต่ถ้าเกิดในปวัตติกาล จิต เจตสิก อาศัยซึ่งกันและกันเกิดพร้อมกัน เป็นสหชาตนิสสยปัจจัย และจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นนั้นยังต้องอาศัยวัตถุที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยด้วย โดยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย เหตุนี้จิตเจตสิกที่เกิดในปวัตติกาล จึงอาศัยปัจจัยทั้ง ๒ เกิดร่วมกันได้ เป็นมิสสกบท คือ มีองค์ธรรมของปัจจัยทั้ง ๒ ในมิสสกบทนี้ นามรูป → นามอย่างเดียว

ปัญหาвањеของนิสสัยปัจจัยในมิสสกบทได้ ๒ วาระ คือ

๑. กุ. อัฟ. → กุ. ๒. อกุ. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี กุสโล จ อพยากโต จ ฐมา กุสลสฺส ฐมมสฺส
สหชาตนิสฺสย วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. (กุศลธรรมและ
อัพยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตนิสฺสย และ
วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปัจจัย)

กุ. อัฟ. → กุ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ หทยวตฺถุที่เกิดขึ้น → กุ. ๒๑
เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

กุสโล เอโก ขนฺโธ จ วตฺถุ จ ตินฺนุณฺโณ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสย
วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา จ วตฺถุ จ เอกสฺส
ขนฺธสฺส สหชาตนิสฺสย วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา จ
วตฺถุ จ ทฺวิณฺโณ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสย วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย
กุสฺลนามขันธ์๑-๓-๒ และหทยวตฺถุที่เกิดขึ้น → กุสฺลนามขันธ์ ๓-๑-๒
ตามลำดับ โดยสหชาตนิสฺสยและวตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปัจจัย (หทยวตฺถุที่เกิดขึ้น
กุสฺลนั้นต้องเกิดที่อุปาทกณะของโวกฺกัปปพะหรือมนทวาราวชชนะ ที่ตั้งอยู่
เป็นฐิตีปัตตะ)

กุ. อัฟ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ
กามมโนทวารวิถิ อัปปนาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๒ สภาคะ และต้องเป็น
มิสสกปัจจัย เหมือนกับปัจจัยที่เป็นประธานด้วย คือ สหชาตตติ กับ
วตฺถุปฺเปตฺตตติ และ สหชาตอวิคต กับ วตฺถุปฺเปตฺตอวิคตปัจจัย

๒. บาลีวิธี อกุสโล จ อพยากโต จ ฐมา อกุสลสฺส ฐมมสฺส
สหชาตนิสฺสย วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมและ
อัพยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ สหชาตนิสฺสย และ
วตฺถุปฺเปตฺตนิสฺสยปัจจัย)

อกุ. อัฟ. → อกุ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ และหทยัตถุที่เกิดขึ้นก่อน → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

อกุสโล เอโก ขนฺโธ จ วตฺถุ จ ตินฺนุณฺโณ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสย
 วตฺถุปรุสชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา จ วตฺถุ จ เอกสฺส
 ขนฺธสฺส สหชาตนิสฺสย วตฺถุปรุสชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา
 จ วตฺถุ จ ทฺวินฺโณ ขนฺธานํ สหชาตนิสฺสย วตฺถุปรุสชาตนิสฺสยปจฺจเยน
 ปจฺจโย.

อกุศลนามขันธ์ ๑-๓-๒ และหทยัตถุที่เกิดขึ้นก่อน → อกุศลนามขันธ์ ๓-
 ๑-๒ ตามลำดับ ด้วยอำนาจ สหชาตนิสฺสยและวตฺถุปรุสชาตนิสฺสยปัจจัย

อกุ. อัฟ. → อกุ. เกิดในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
 ได้ปฐมชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี
 ได้สภาคปัจจัย ๒ สภาคะ คือ สหชาตัตถิ กับ วตฺถุปรุสชาตัตถิ และ
 สหชาตอวิคต กับ วตฺถุปรุสชาตอวิคตปัจจัย

๓. วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย ได้แก่ทหยวัตถุที่เกิดในมรณาสันนวิถึที่มีลักษณะครบทั้ง ๔ คือ เป็นวัตถุที่เกิดด้วย เป็นอารมณ์ด้วย เกิดก่อนด้วย และเป็นที่อาศัยให้เกิดจิตและเจตสิกในมรณาสันนวิถึด้วย เพราะในระหว่างนี้ก็มีมชรูปทุก ๆ อย่างไม่เกิดขึ้น มีแต่ดับไปจนถึงจุติจิตก็ดับพร้อมกับจุติจิตพอดี แม้จิตทุกดวงที่เกิดในวิถึจิตนี้ ก็ต้องอาศัยทหยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นที่เกิดรูปเดียวเป็นวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย ตามโบราณจารย์กล่าวไว้ แต่เกจิอาจารย์มีความเห็นว่า ทหยวัตถุที่เป็นวัตถุด้วยเป็นอารมณ์ด้วย มิใช่มีแต่เพียงในมรณาสันนวิถึเท่านั้น เพราะว่าในยามปกติบุคคลบางคนอาจพิจารณาทหยวัตถุด้วยสติสัมปชัญญะก็มี หรือนึกคิดด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ ก็มี เพราะฉะนั้นทหยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะในปวัตติกาลย่อมเป็นถารัมมณปุเรชาตปัจจยได้ แต่เป็นวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยไม่ได้

องค์ธรรมวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

ปัจจย มรณาสันนทหยวัตถุ คือ ทหยวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะในมรณาสันนวิถึ

ปัจจยูปบัน จิต ๔๓ เจ.๔๔ ที่เกิดในมรณาสันนวิถึ

จิต ๔๓ คือ มโนทวาร.๑ กามขวนะ ๒๙ ตทา.๑๑ อภิญ. ๒

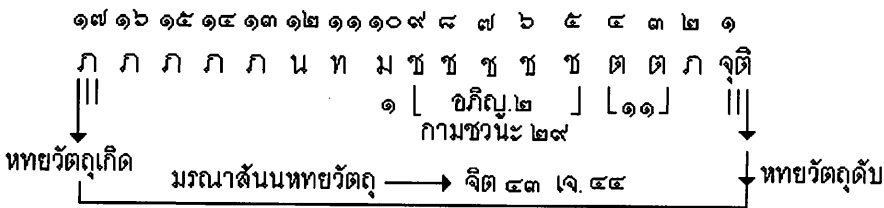
เจ.๔๔ (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ ๓ อัปป. ๒)

ที่เวณเจตสิก ๘ ดวงนี้ เพราะเจตสิกเหล่านี้ไม่รับเอาทหยวัตถุเป็นอารมณ์ เช่น **อิสสา** มีสมบัติของผู้อื่นเป็นอารมณ์ **มัจฉริยะ** มีการหวงแหนสมบัติของตนเป็นอารมณ์ **กุกกุจจะ** มีความรำคาญใจเป็นอารมณ์ว่าบุญเรายังไม่ได้ทำหรือว่าบาปเราทำแล้ว **วิรติ** มีวัตถุที่พึงเว้นเป็นอารมณ์เพื่อไม่ให้ล่วงศีล **อัปปมัญญา** ก็มีสัตว์ที่เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นอารมณ์ที่จะทำให้เกิดกรุณา มุทิตา เพราะเหตุนี้ จึงได้เวณเจตสิก ๘ ดวงนี้ขณะที่เอา ทหยวัตถุเป็นอารมณ์

ปัจจนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่ไม่เกิดในมรณาสันนวิถิ หรือไม่ได้ถือเอา
 หทยวัตถุเป็นอารมณ์ กับรูป ๗ หมวด มีจิตตชรูป เป็นต้น
ที่เป็นเอกันตะ ได้แก่ จิต ๔๘ คือ ทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓
 มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ เจ.๓๘ รูป ๗ หมวด
 ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ รับวิสัยรูป ๗ เป็นอารมณ์ มโนธาตุ ๓ รับปัญจอารมณ์
 มหัคคตจิต ๒๗ (เว้น อิทธิวิธ อภิญญา) รับกสิณบัญญัติ และปรมัตถ์
 เป็นอารมณ์ โลกุตตรจิต ๘ รับพระนิพพานเป็นอารมณ์ จิตเหล่านี้ย่อม
 ไม่รับเอาหทยวัตถุเป็นอารมณ์แน่นอน

ที่เป็นอเนกกันตะ ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓)
 เจ.๕๒ รับเอาหทยวัตถุเป็นอารมณ์ก็ได้ ไม่รับก็ได้
 วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย รูป → นาม เหมือน
 วัดถูปุเรชาตนิสสยปัจจย เป็นปัจจุบันกาล มีอำนาจทำให้เกิดขึ้นและ
 อุปถัมภ์ด้วย ว่าโดยสภาคปัจจยเป็นประเภทอารัมมณชาติ

มรณาสันนวิถิ

ปัญหาวาระของวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยมี ๓ วาระ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส

วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. (อัพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจย
 แก่ออัพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ วิปาภาพฺยาโกตานํ กิริยาพฺยาโกตานํ ขนฺธานํ

วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย

อฬ. → อฬ. คือ

หทยวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนจุติจิต ๑๗ ขณะ ในมรณาสันนวิถี → อฬ. ๒๒
เจ.๓๓ (วันวิรติ ๓ อปป. ๒)

อฬ. ๒๒ ได้แก่ มโนทวาร.๑ หส.๑ กาม.กิ.๘ ตทา.๑๑ อภิทธิธอภิญญา.๑

อฬ. → อฬ. เกิดได้ในปวัตติกาล ในมรณาสันนวิถี อภิญญาวิถี
เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ติเหตุกุปุณฺชน ๑ ผลบุคคล ๔ เกิดทาง
กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ อารัมมณ อารัมมณปุเรชาติ
อารัมมณปุเรชาติตติ อารัมมณปุเรชาติอวิคต วัตถารัมมณปุเรชาติ
วัตถารัมมณปุเรชาติวิปยุตต วัตถารัมมณปุเรชาติตติ
วัตถารัมมณปุเรชาติอวิคต

๒. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส
วตฺถารมฺมณปุเรชาตินิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย. (อฺพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย
แก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจ วัตถารัมมณปุเรชาตินิสฺสยปัจจัย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปุเรชาตินิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย.

อฬ. → กุ. คือ

หทยวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนจุติจิต ๑๗ ขณะ ในมรณาสันนวิถี → ม.กุ. ๘
อภิญญา. ๑ เจ.๓๓ (วันวิรติ ๓ อปป. ๒)

อฬ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล ในมรณาสันนวิถี อภิญญาวิถี
เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ติเหตุกุปุณฺชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้
ทางกามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๘ เหมือน อฬ. → อฬ.

๓. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส
วตฺถารมฺมณปุเรชาตินิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย. (อฺพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย
แก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ วัตถารัมมณปุเรชาตินิสฺสยปัจจัย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ อกุสฺสํ ชนฺธํ วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อฺพ. → อกุ. คือ

หทยวตฺถุที่เกิดขึ้นก่อนจุติจิต ๑๗ ขณะ ในมรณาสันนินิธิ → อกุ. ๑๒
เจ.๒๔ (เว้นอิสสา มัจฉริยะะ ฤกษ์จะ)

อฺพ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล ในมรณาสันนินิธิ เกิดได้ใน
ปัญจโวการภูมิ ทางกามมโนทวารินิธิ ได้ติเหตุกปฺฤชน ๑ (เว้นพระอริยบุคคล
เพราะเวลาตาย อกุศลขณะไม่เกิด) ได้สภาคปัจจย ๑๑ ในอาร์มมณชาติ
(เว้นวตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสย)

สรูปนิสฺสยปัจจย ๓ อย่าง

๑. สหชาตนิสฺสยปัจจย มีลักษณะ ๒ อย่างคือ

- ๑) ปัจจยกับปัจจยบับันเกิดพร้อมกัน
- ๒) ปัจจยเป็นทีอาศัยให้เกิดปัจจยบับันธรรม

สหชาตนิสฺสยปัจจยเป็นประเภทสหชาตชาติ สหชาตชาติมี ๑๕ ปัจจย เป็น
ปัจจบันกาล

องค์ธรรมสหชาตนิสฺสยปัจจย คือ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ ฎ. ๔ ปฏฺ.หทย. ๑ → จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘

สหชาตนิสฺสยปัจจย นามรูป → นามรูป

มีกิจ ๒ คือ ชนกกิจ และ อุปถัมภากิจ มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ

๑. นาม ↔ นาม คือ จิต ๘๙ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๙ เจ.๕๒

๒. นาม → รูป คือ

จิต ๗๕ (เว้นทวิ.๑๐ อรูป.วิ.๔)เจ.๕๒ → จิตตช.๑๗

๓. รูป ↔ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔

หรือ มหาภูตรูป ๔ → อุปาทายรูป ๒๔

๔. นามรูป → นามรูปคือ ปฏฺ.หทยวตฺถุ ↔ ปัญจ.ปฏฺ. ๑๕ เจ.๓๕

สหชาตนิสฺสยปัจจย ได้สภาคปัจจย ๑๔ (เว้นตัวเอง)

ได้ปัญหาวาระ ๙ เหมือนสหชาตปัจจย

๒. วัตตปุเรชาตนิสสยปัจจย มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

- ๑) มีวัตตที่เป็นที่เกิดของจิต
- ๒) ปัจจย คือวัตตต้องเกิดก่อนปัจจยูปัน และยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ

๓) ปัจจย คือวัตตเป็นที่อาศัยให้เกิดปัจจยูปันธรรม

วัตตปุเรชาตนิสสยปัจจย เป็นประเภทวัตตปุเรชาตชาติ มี ๖ ปัจจย เป็นปัจจยูปันกาล ถึงแม้วัตตจะเกิดก่อนปัจจยูปันก็จริง แต่ว่าวัตตนั้นต้องตั้งอยู่ถึง ๑๗ ขณะจิตจึงจะดับเรียกว่า ตั้งอยู่ในฐิติปัตตะจึงเป็นปัจจยูปันกาล

องค์ธรรมวัตตปุเรชาตนิสสยปัจจย คือ

วัตตรูป ๖ ที่เกิดก่อนเป็นฐิติปัตตะ → จิต ๘๕ (เวณรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒

วัตตปุเรชาตนิสสยปัจจย รูป → นาม มีกิจ ๒ คือชนกกิจและอุปถัมภกกิจ มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ

๑. วัตตรูป ๕ ที่เกิดก่อนเป็นมัชฌิมายุกปสาทรูป → ทวิ.๑๐ เจ.๗

๒. หทยวัตตที่เกิดขึ้นหน้าตนเป็นฐิติปัตตะ → จิต ๗๕ (เวณทวิปัญจ. ๑๐ รูป.วิ. ๔) เจ.๕๒

วัตตปุเรชาตนิสสยปัจจย ได้สภาคปัจจย ๕ (เวณตัวเอง) ได้ปัญหาวาระ ๓

๓. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ

- ๑) มีวัตตที่เป็นที่เกิด
- ๒) วัตตนั้นเป็นอารมณ์ด้วย
- ๓) วัตตเกิดก่อนด้วย
- ๔) วัตตเป็นที่อาศัยด้วย

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย เป็นประเภทอารัมมณชาติ มี ๑๒ ปัจจย เป็นปัจจยูปันกาล เพราะวัตตที่เกิดขึ้นยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ

องค์ธรรมวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย คือ

มรณาสันนหทยวัตต ที่เกิดพร้อมอุปาทกขณะของจิตที่เกิดขึ้นหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → จิต ๔๓ เจ.๔๔ ที่เกิดในมรณาสันนวิถิ

วัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจจย รูป → นาม มีกิจ ๒ คือ
ชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ ได้สภาคปัจจย ๑๑ (เว้นตัวเอง) ได้ปัญหาวาระ ๓

หมายเหตุ ธรรมใดที่มีวัตถุเป็นปัจจย ธรรมนั้นต้องมีอารมณ์เป็น
ปัจจยด้วย เช่น จักขุวัตถุเป็นปัจจยให้เกิดจักขุวิญญาณ ก็ต้องมีรูปารมณ์
เป็นปัจจยด้วย คือ มีวัตถุปูเรชาตปัจจยก็มีอารมณ์ปูเรชาตปัจจยด้วย เป็นต้น

นิสสยปัจจย แสดงความเป็นปัจจยกัน ตั้งแต่ปฏิสนธิกาลเกิดขึ้น
เป็นปัจจยกันอย่างไร และปวัตติกาลเป็นปัจจยกันอย่างไร จนถึงจุติกาล ใน
ปัจจยเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นไปของสังสารวัฏฏ์ว่ามีการเกิดขึ้น
ดับไป ๆ ถ้ายังไม่สิ้นเหตุสิ้นปัจจยเมื่อไร ภพชาติก็ต้องหมุนเวียนไปไม่มี
ที่สิ้นสุด

เช่นปฏิสนธิในภุมิที่มีชั้น ๕ นามและรูป คือปฏิสนธิจิตและปฏิสนธิ
หทยวัตถุ ซึ่งเป็นกัมมชรูปย่อมเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน และเกิดพร้อม
กันในอุปาทนของปฏิสนธิจิต ด้วยอำนาจของสหชาตนิสสยปัจจย เมื่อถึง
ฐิติ ภังคะขณะของปฏิสนธิจิตที่ดับไป ปฐมภวังค์ก็เกิดต่อ ด้วยอำนาจของ
วัตถุปูเรชาตนิสสยปัจจย เพราะจิตที่เกิดในปวัตติกาล จะต้องอาศัย
หทยวัตถุที่เกิดกับจิตดวงหน้า เป็นปัจจยให้เกิดจิตดวงหลังสืบต่อๆกันไป จน
ถึงก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ หทยวัตถุซึ่งเป็นกัมมชรูปก็จะเกิดขึ้นเป็นครั้ง
สุดท้าย จิตที่เหลืออีก ๑๖ ขณะจิต ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุที่เกิดตรงนี้เป็น
ปัจจยให้เกิดจนถึงจุติจิต โดยวัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจจย เมื่อถึงจุติ
จิต ทั้งรูปและนามก็ดับลงพร้อมกันเป็นอันว่าสิ้นสุดลงในภพชาติหนึ่ง ถ้า
บุคคลนั้นหมดเหตุหมดปัจจย สังสารวัฏฏ์ก็เป็นอันสิ้นสุดพ้นจากวัฏฏ์ทุกข
แต่ถ้ายังไม่หมดเหตุปัจจย เมื่อจุติจิตดับไปก็เป็นปัจจยให้ปฏิสนธิจิตตั้งขึ้น
ใหม่อีก ทำหน้าที่สหชาตนิสสยปัจจย และทำหน้าที่วัตถุปูเรชาตนิสสยปัจจย
ในปวัตติกาลจนถึงมรณาสันนิวติ ก็ทำหน้าที่วัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจจย
หมุนเวียนเป็นไปอย่างนี้ และมีไว้จะมีแต่นิสสยปัจจยเดียวเท่านั้น ยังเป็น
ไปกับปัจจยอื่น ๆ อีกมากมาย และการเป็นไปของปัจจยต่าง ๆ ก็ล้วนเป็น

ไปใน อุปาทะ ฐิติ ภังคะขณะ นั้นเอง ถ้าขณะทั้ง ๓ ไม่มีเมื่อไรปัจจัยก็ไม่มี

ด้วยเหตุนี้ผู้ที่เห็นภัยแห่งวัฏฏะ เมื่อรู้เหตุปัจจัยอันเป็นที่เกิดแห่งสังสารวัฏฏ์แล้ว ก็ต้องศึกษาปัจจัยที่เป็นเหตุแห่งการดับสังสารวัฏฏ์ด้วย เพื่อที่จะได้พ้นจากวัฏฏทุกข์ การจะพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้ก็ต้องสร้างปัญญาบารมีให้มาก ๆ โดยเฉพาะปัญญาบารมีที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ จึงจะพ้นจากวัฏฏทุกข์ ข้อนี้ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าไม่สร้างปัญญาบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ จะพ้นจากวัฏฏทุกข์ไปไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นเมื่อเรียนรู้เหตุผลแล้ว ต้องเอาตนเป็นที่พึงให้ได้ การเรียนจึงจะได้ประโยชน์อย่างแท้จริง

—จบนิสสยปัจจัย—

อุปนิสสยปัจจัย

อุปนิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๙ ในปัจจัย ๒๔ หรือเป็นปัจจัยที่ ๑๓ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส อุปนิสสยปัจจัย ธรรมเป็นที่อาศัยมีกำลังมากเป็นปัจจัย หรือ ธรรมเป็นเหตุมีกำลังยิ่งเป็นปัจจัยให้เกิดผลธรรม เพราะนิสสย แปลว่า ที่อาศัย หรือเหตุ อุป แปลว่า ยิ่ง อุปนิสสยปัจจัยเป็นปัจจัยที่อาศัยอย่างแรงกล้า หรือเป็นที่อาศัยมีกำลังมาก หรือเป็นเหตุมีกำลังยิ่งให้เกิดผล คือ ปัจจัยบับันธธรรม

นิสสยปัจจัยกับอุปนิสสยปัจจัยทั้ง๒ปัจจัยนี้ ต่างก็เป็นปัจจัยที่อาศัยให้เกิดผลด้วยกัน แต่กำลังและความสามารถไม่เหมือนกัน คือ นิสสยปัจจัยมีความสามารถและกำลังน้อยกว่า เป็นปัจจัยได้แต่ในปัจจุบันกาลเท่านั้น ส่วนอุปนิสสยปัจจัยเป็นธรรมเครื่องอาศัยที่มีกำลังมากกว่า เพราะมีอำนาจที่จะคุ้มครองและส่งเสริมให้ผลนั้นเป็นไปได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติด้วย ปัจจัยนี้ท่านจึงเรียกว่า ปัจจัยมหาประเทศ เพราะเนื้อความและองค์ธรรมของอุปนิสสยปัจจัยนี้ มีเนื้ออยู่ในปัจจัยทั้งปวง คือเป็นที่อาศัยของปัจจัยทั้งหลาย ความสำคัญที่จะต้องอาศัยอุปนิสสยปัจจัยนั้น ท่านอุปมาว่าเหมือนแผ่นดินกับน้ำฝน และอตุ ทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมเป็นที่อาศัยอันสำคัญของสัตว์โลกที่ต้องอาศัยแผ่นดินอยู่ ถ้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งใน ๓ อย่างนี้ไม่มี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่สามารถจะอยู่ได้ แม้ปัจจัยทั้งหลายก็เช่นกัน ถ้าไม่มีอุปนิสสยปัจจัยเกิดขึ้นก่อน ปัจจัยทั้งหลายก็ไม่มี เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย ถ้าอวิชชาไม่มีแล้ว สังขารก็ไม่เกิด ปัจจัยทั้งหลายก็ไม่มี เพราะไม่มีอุปนิสสยปัจจัย

หรืออีกนัยหนึ่งท่านอุปมาว่า เหมือนกับคนแก่ขึ้นบันไดไปสู่ชั้นบนก็ต้องใช้ไม้เท้ายันกายขึ้นไป แต่ความสำคัญที่ทำให้ขึ้นไปได้เพราะมีชั้นบันไดชั้นบนได้จึงเปรียบเหมือนเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องอาศัยที่สำคัญที่จะนำคนแก่ให้ขึ้นไปสู่ชั้นบนได้ ส่วนไม้เท้าที่ช่วยยันกายนั้นเป็นนิสสยปัจจัยมีความสำคัญน้อยกว่า

หรืออีกนัยหนึ่งท่านอุปมาอุปนิสสยปัจจัยว่า เหมือนบิดามารดาให้เกิดบุตร ส่วนพี่เลี้ยงนางนมเป็นเหมือนนิสสยปัจจัย เพราะถ้าไม่มีอุปนิสสยปัจจัยเกิดขึ้นก่อน นิสสยปัจจัยก็มีไม่ได้

หรืออีกนัยหนึ่ง จักขุวัตถุซึ่งเป็นที่อาศัยให้เกิดจักขุวิญญาณในปัจจุบันนี้เป็นด้วยอำนาจนิสสยปัจจัย แต่ถ้าเป็นอุปนิสสยปัจจัยก็หมายเอาจักขุวัตถุที่เกิดจากกรรมในอดีตเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ เพราะถ้ากรรมในอดีตไม่สร้างจักขุประสาทขึ้นก่อน จักขุวิญญาณในปัจจุบันก็มีไม่ได้ด้วยเหตุนี้อุปนิสสยปัจจัยจึงจัดว่าเป็นปัจจัยที่อาศัย มีกำลังมากกว่านิสสยปัจจัย

วาทะของอุปนิสสยปัจจัย

กุโส นิสฺสโย = อุปนิสฺสโย (ธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อุปนิสสย) หรือ

พลวโร นิสฺสโยติ = อุปนิสฺสโย (ธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากชื่อว่า อุปนิสสย) หรือ

อุปนิสฺสยภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสฺสยปจฺจโย (ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อุปนิสสยปัจจัย)

หรือ พลวตฺรภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสฺสยปจฺจโย (ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า อุปนิสสยปัจจัย)

อุปนิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยประเภทนามรูป บัญญัติ เป็นปัจจัยแก่นามรูป เกิดได้ทั้ง ๓ กาลและกาลวิมุตติ มีกิจ ๒ อย่างคือ ชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ ทำให้เกิดขึ้นด้วย และอุปถัมภ์ผลธรรมนั้นให้ตั้งอยู่หรือให้เป็นไปด้วยดีอีกด้วย

อุปนิสสยปัจจัยแจกได้ ๓ ปัจจัย คือ

อาร์มมณฺเฐนูปนิสฺสยปัจจัย อนันตรูปนิสฺสยปัจจัย และปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๑. อาร์มมณฺเฐนูปนิสฺสยปัจจัย คือ อารมณฺเป็นที่อาศัยมีกำลังมากให้เกิดปัจจัยบันธธรรม หมายความว่า อารมณฺนั้นแรงมาก ชัดเจนมาก

หรือหนักหน่วงมาก เป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิก เช่นพระนิพพานเป็นอารมณ์
แรงกล้าให้เกิดโลกุตตรจิต เป็นต้น องค์ธรรมของอาร์มมณูปนิสสยปัจจัย
ก็เหมือนกับอาร์มมณาริบัติปัจจัย ต่างกันที่อาร์มมณาริบัติปัจจัยหมายเอา
อารมณ์ที่ดีที่พอใจมากเป็นอธิวิภูฐารมณ์ จัดว่าเป็นอธิปัตติอารมณ์ เหตุนี้
องค์ธรรมของปัจจัย ทั้ง ๒ จึงไม่ต่างกัน ส่วนที่ต่างกันก็ที่กำลังและความ
สามารถที่เป็นประธานของปัจจัยนั้น ๆ เท่านั้น

ความต่างกันของอารมณ์ ๓ อย่าง คือ

๑. อาร์มมณปัจจัย คือสักแต่ว่าเป็นอารมณ์ทั้งดีและไม่ดี
๒. อาร์มมณาริบัติปัจจัย คือเอาแต่เฉพาะอารมณ์ที่ดีๆ ที่พอใจมาก
เป็นอธิวิภูฐารมณ์
๓. อาร์มมณูปนิสสยปัจจัย คือเอาอารมณ์ที่สำคัญด้วยและเป็น
อาศัยมีกำลังมากด้วย

อาร์มมณูปนิสสยปัจจัย จึงไม่ต้องอธิบายซ้ำอีก เพราะเหมือนกับ
อาร์มมณาริบัติปัจจัยทุกประการ ทั้งองค์ธรรม ปัญหาวาระ และสภาะ
ของปัจจัยซึ่งเป็นประเภทอาร์มมณชาติ

องค์ธรรมอาร์มมณูปนิสสยปัจจัย

- ปัจจัย** อิกฺขณิป. ๑๘ จิต ๘๔ (เว้นโทสะ ๒ โมหะ ๒ ทุกข์กาย ๑)
เจ.๔๗ (เว้นโททฺตฺกะ ๔ วิจิ.๑) นิพพาน
- ปัจจัยบุบั่น** จิต ๒๘ คือ โลภะ ๘ มหากุ. ๘ มหากิ.ส. ๔ โลกุตตระ ๘ เจ.๔๕
(เว้นโททฺตฺกะ ๔ วิจิ. ๑ อปฺป. ๒)
- ปัจจัยนิก** โลภียจิต ๘๑ เจ.๕๒ (ขณะที่ไม่ได้ยึดวิภูฐารมณ์) และรูป ๗ หมวด

๒. อนันตรูปนิสสยปัจจัย คือ ความดับไปของจิตดวงก่อน เป็น
ปัจจัย มีกำลังมากให้เกิดจิตดวงใหม่ตามลำดับโดยไม่มีระหว่างกัน องค์ธรรม
ของ อนันตรูปนิสสยปัจจัยก็เหมือนกับอนันตรปัจจัย ส่วนที่ต่างกันคือ กำลัง
และความสามารถในกิจการงานของปัจจัยนั้นๆ คือ อนันตรปัจจัยหมายเอา
จิตดวงเก่าดับไปเป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงใหม่ตามลำดับโดยไม่มีระหว่าง

คั้น ส่วนอนันตรูปนิสสยปัจจัย หมายถึงจิตดวงเก่าที่ดับไปนั้นเป็นเหตุมีกำลังยิ่งเพราะสามารถสร้างจิตดวงใหม่ให้เกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้นอนันตรูปนิสสยปัจจัยก็คือ อนันตรปัจจัยที่มีกำลังนั่นเอง การที่ยกมากล่าวอีกในอุปนิสสยปัจจัย ก็เพื่อจะให้เห็นความสำคัญของอนันตรปัจจัยว่าเป็นปัจจัยที่อาศัยอันสำคัญของสัตว์โลก เพราะความเป็นไปของสัตว์โลกนั้นจะเป็นอยู่ได้ ต้องอาศัยสิ่งสำคัญ ๓ ประการ คือ อารมณ์ วิถีจิต กรรม เพราะจิตที่เกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอารมณ์เป็นปัจจัยสำคัญ อารมณ์จึงเป็นปัจจัยให้จิตขึ้นวิถีการทำงาน ทำให้เสพอารมณ์เป็นกุศล อกุศล เป็นกรรม เมื่อมีกรรมก็ต้องรับผลของกรรม

ธรรม ๓ อย่าง จึงเป็นที่อาศัยให้สัตว์โลกทั้งหลายท่องเที่ยวไปในวัฏฏะไม่มีที่สิ้นสุด เพราะจิตดวงเก่าดับไปเป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงใหม่ โดยไม่มีระหว่างคั่น ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัยและอนันตรูปนิสสยปัจจัย ปัจจัยทั้งสองจึงเป็นปัจจัยสร้างสังสารวัฏฏ์ให้เกิดติดต่อกันไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าตราบไดยังไม่ถึงจุดจิตพระอรหันต์ ปัจจัยทั้งสองนี้ก็สร้างสังสารวัฏฏ์เรื่อยไป อนันตรูปนิสสยปัจจัยเหมือนกับอนันตรปัจจัย จึงไม่ต้องอธิบายซ้ำอีก

องค์ธรรมอนันตรูปนิสสยปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นจุดจิตพระอรหันต์)

ปัจจัยบุบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ และจุดจิตพระอรหันต์

ปัจจัยนิก รูป ๗ หมวด

๓. ปกตูปนิสสยปัจจัย คือ อุปนิสสยที่เป็นปกติตามสภาวะของตน หมายความว่า ปัจจัยเป็นที่อาศัยอันมั่นคงเป็นปกติให้เกิดผล คือปัจจัยบุบัน ธรรม ปกตูปนิสสยปัจจัยเป็นปัจจัยที่กว้างขวางมาก เพราะไม่ว่าธรรมอะไรๆ ที่มีอยู่ในโลก ล้วนนับเนื่องอยู่ในปกตูปนิสสยปัจจัยทั้งนั้น อำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัย จึงทำให้อุปนิสสยปัจจัยได้ชื่อว่าเป็นปัจจัยมหาประเทศ

ดังจะเห็นได้ว่า

สกุญฺญ กรียตฺถาติ = ปกโต (เหตุธรรมที่ได้ทำมาแล้วด้วยดี นั้นชื่อว่าปกติ)

ปกโต อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสฺสโย (เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัยมีกำลังแรงกล้าที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย) หรือว่า

อารมฺมณานนฺตเรหิ อสฺมิสฺโส หุตฺวา ปกตียาเยว อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสฺสโย (เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังกล้าด้วยอำนาจสภาวะของตนเอง ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยอำนาจอาร์มณปัจจัย และอนันตรปัจจัย ชื่อว่าปกตูปนิสสยปัจจัย)

คำว่า “เหตุธรรม” ให้เกิดอุปนิสสยปัจจัย ตามความหมายของวณิตถะนั้นมี ๒ อย่าง คือ อุปปาทิตเหตุ กับ อุปเสวิตเหตุ

อุปปาทิตเหตุ คือเหตุธรรมที่ตนได้กระทำแล้วด้วยตนเอง เช่น เคยทำบาป ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ หรือทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น เหตุที่ตนได้ทำแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้ทำเหตุอื่นๆอีกเพราะความชำนาญด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

ส่วนอุปเสวิตเหตุ คือเหตุธรรมที่ผู้อื่นได้กระทำแล้ว เป็นปัจจัยให้ตนกระทำตาม เช่น เห็นคนอื่นฉ้อโกงแล้วรำรวย ก็คิดว่าดีจึงทำตามบ้าง หรือเห็นผู้อื่นให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงทำตามบ้าง **อุปเสวิตเหตุ** คือ เหตุที่เข้าไปคบกับคนอื่น ทำให้ถ่ายทอดนิสัยของคนนั้นมาสู่ตน ก็เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย

ปกตูปนิสสยปัจจัย จึงมีธรรมกว้างขวางมากกว่าปัจจัยอื่น ๆ ทั้งปัจจัยและปัจจัยุบบันธธรรม คำว่ากว้างขวางในปัจจัยนี้ หมายถึงเป็นปัจจัยได้โดยประการต่างๆมากมาย เช่น อุดุ ความเย็น ความร้อน โภชนะ อาหารต่างๆ เสนาสนะ ที่อยู่ ที่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้สอยต่างๆ บุคคล มีบิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ญาติพี่น้อง ธรรมะ มีศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา รากะ ทิฏฐิ มานะ สุข ทุกข์และบัญญัติต่างๆ เป็นต้น (เว้นบัญญัติกัมมฐาน) เพราะสิ่งเหล่านี้ได้เคยเสพมาแล้วเป็นปกติ จึงเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยให้เกิด กุศล อกุศล อัปยากตะ ได้ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต จนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน

เพราะปกตูปนิสสยปัจจัยนี้ เป็นเหตุที่ทำมาแล้วด้วยดีคือ สะสมมาจนเป็นที่อาศัยมีกำลังแรงกล้าเป็นปกติ

ปกตูปนิสสยปัจจัย ที่เป็นปัจจัยกว้างขวางมากก็เพราะแสดงได้ทั้ง อภิธรรมนัย และสุดตันตนัย โดยอภิธรรมนัยนั้น ธรรมที่เป็นปัจจัยสามารถเป็นอุปการะให้แก่นามธรรมได้อย่างเดียว เช่น ศรัทธา เป็นปัจจัยให้เกิด ทาน ศีล ภาวนา ซึ่งเป็นนามธรรม หรือความเย็น ความร้อน เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกาย ทุกข์กาย เป็นปัจจัยโดยตรงตามเหตุผลของสภาวะ

ถ้าโดยสุดตันตนัย ธรรมที่เป็นปัจจัยสามารถช่วยอุปการะได้ทั้งนาม และรูป เป็นปัจจัยโดยอ้อม เช่นดิน น้ำ อากาศ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ ต้นไม้ หรือเครื่องจักรเป็นอุปการะแก่ยานยนต์ หรือปากกา ดินสอ แท่นพิมพ์ เป็นอุปการะแก่ตัวหนังสือต่างๆ หรือไฟเป็นอุปการะให้เกิดแสงสว่าง ให้เกิดสุขกาย ทุกข์กาย ก็ได้ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

ปกตูปนิสสยปัจจัย เมื่อว่าโดยชาติเป็น สุธธปกตูปนิสสยชาติ และ มิสสกปกตูปนิสสยนาหนักขณิกกัมมชาติ

สุธธปกตูปนิสสยชาติ คือจิต เจตสิก รูป บัญญัติต่างๆ (เว้นบัญญัติ กัมมฐาน) ที่มีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ รวมทั้งมัลลเจตนาด้วยเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้เกิดจิต เจตสิก ดวงหลัง ๆ หมายความว่ากรรมที่เคยทำไว้แล้ว เป็นปัจจัยให้ทำกรรมใหม่ เช่น กุศลที่เกิดก่อน ๆ → กุศลที่เกิดหลัง ๆ เป็นต้น

ส่วนมิสสกปกตูปนิสสยนาหนักขณิกกัมมชาติ คือ กุศล อกุศลที่มี กำลังมาก(เว้นมัลลเจตนา) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ เช่น มัลลจิต → ผลจิต เป็นอนันตรูปนิสสยะ จึงต้องเว้นมัลลเจตนาเพราะปกตูปนิสสยปัจจัย ต้องไม่เกี่ยวข้องด้วยอาร์มมณูปนิสสยะและอนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยปัจจัย เป็นประเภท นาม รูป บัญญัติ → นาม รูป เกิดได้ทั้ง ๓ กาล และกาลวิมุตติ มีกิจเดียวคือชนกกิจทำให้เกิดขึ้น

องค์ธรรมปกตูปนิสสยปัจจย

- ปัจจย** จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นไปในกาล ๓ คือ อดีต
อนาคต ปัจจุบัน และกาลวิมุตติ บัญญัติต่างๆ มีอรรถบัญญัติ
เป็นต้น (เว้นบัญญัติกัมมฐาน)
หรือ จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่มีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ
- ปัจจยูปัน** จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกาล หรือที่เกิดหลังๆ
โดยอภิธรรมนัย ถ้าโดยสุดต้นตอขึ้นก็เพิ่มรูปตามสมควร
- ปัจจนิก** รูป ๗ หมวด

พระบาลีนิทเทศอุปนิสสยปัจจย

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ
ฐมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆเป็นปัจจย
แก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสสยปัจจย)

ก. ๒๐ เจ.๓๘ (เว้นอรรถัตตมค) → ก. ๒๑ เจ.๓๘

๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลานํ
ฐมานํ เกสณฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็น
ปัจจยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสสยปัจจย ได้บางปัจจย)

โลเกียก. ๑๗ เจ.๓๘ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

๓. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาทนานํ
ฐมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจยแก่อ
ัพยาทตธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสสยปัจจย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → อพ. ๕๖ เจ.๓๘

๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลานํ
ฐมานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจย
แก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสสยปัจจย)

อก. ๑๒ เจ.๒๗ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

๕. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ
 ฐมาณํ เกสณฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ
 เป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย ได้บางปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → กุ. ๒๑ เจ. ๓๘

๖. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาทนานํ
 ฐมาณํ เกสณฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็น
 ปัจจัยแก่อพฺยาทตธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย ได้บางปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อพ. ๕๖ เจ. ๓๘

๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยาทตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาทนานํ
 ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อพฺยาทตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย
 แก่อพฺยาทตธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย)

อพ. ๕๖ เจ. ๓๘ รูป ๒๘ นิพ. → อพ. ๕๖ เจ. ๓๘

๘. ปุริมา ปุริมา อพฺยาทตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ
 ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อพฺยาทตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย
 แก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย)

อพ. ๕๕ (เว้นอรหัตตผล) เจ. ๓๘ รูป ๒๘ นิพ. → กุ. ๒๑ เจ. ๓๘

๙. ปุริมา ปุริมา อพฺยาทตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลาณํ
 ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อพฺยาทตธรรมที่เกิดก่อนๆ เป็น
 ปัจจัยแก่อกุศลธรรมที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย)

อพ. ๕๒ (เว้นผลจิต ๔) เจ. ๓๕ รูป ๒๘ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

๑๐. อุตฺตโกชนมฺปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย

๑๑. ปุคฺคโลปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย

๑๒. เสนาสนนฺปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย

ข้อ ๑๐ - ๑๑ - ๑๒ แปลว่า แม้อุตฺต แม้อุชฺชนะ แม้นุคฺคล แม้นุคฺค
 เสนาสนะ ก็เป็นปัจจัยแก่จิต เจตสิกได้ ด้วยอำนาจ อุปนิสฺสยปัจจัย

พระบาลีนิทเทศในข้อ ๒ ข้อ ๕ และข้อ ๖ ที่มีคำว่า เกสณฺจิ หมายความว่า องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยยุบกันใน ๓ ข้อนั้น เป็นไม่ได้ครบทั้ง ๓ ปัจจัย คือ

ข้อ ๒ เป็นได้เฉพาะอาร์มมณฺญูปนิสสย และปกตูปนิสสยปัจจัย ส่วนข้อ ๕ เป็นได้เฉพาะปกตูปนิสสยปัจจัยเท่านั้น และข้อ ๖ เป็นได้ทั้งอนันตรูปนิสสยปัจจัย และปกตูปนิสสยปัจจัย ส่วนนิทเทศข้ออื่นๆ เป็นได้ครบทั้ง ๓ ปัจจัย

อธิบายบาลีนิทเทศแห่งอุปนิสสยปัจจัย

๑. กุ. → กุ. คือ

กุ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อนๆ (เวณฺณรหัตตมคฺ) → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลังๆ เป็นได้ ๓ ปัจจัย คือ

อาร์มมณฺญูปนิสสยปัจจัย เช่น บุคคลให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ แล้วนึกถึงกุศลเหล่านั้นเกิดโสมนัสอย่างแรงกล้า

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น มหากุศลชวณะดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้ว เป็นที่อาศัยมีกำลังมากให้เกิดมหากุศลชวณะดวงที่ ๒ เป็นต้น

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น บุคคลอาศัยศรัทธาของตนเองก็ได้ หรือ อาศัยศรัทธาของคนอื่นเป็นปัจจัยให้ทำกุศลเพิ่มขึ้น เป็นต้น

๒. กุ. → อกุ. คือ

โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อนๆ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดหลังๆ เป็นได้ ๒ ปัจจัย (เวณฺณอนันตรูปนิสสยปัจจัย เพราะเป็นชวณะต่างชาติกัน)

อาร์มมณฺญูปนิสสยปัจจัย เช่น ให้ทาน รักษาศีล แล้วเกิดโสมนัสอย่างแรงกล้าเป็นปัจจัยให้เกิดราคะ ยินดีพอใจในความสุข ให้เกิดมานะคิดว่าตนทำมากกว่าคนอื่น ให้เกิดทิฏฐิคิดว่าจะได้ไปเกิดในสวรรค์มีความสุข แต่ความจริงการไปเกิดอีกเป็นทุกข์

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น บุคคลทำบุญแล้วได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ มานะ ทิฏฐิ ทำบุญแล้วเหน้อยหรือไม่พอใจ เป็นปัจจัยให้เกิดโทสะ ทำบุญแล้วคิดฟุ้งซ่านว่าเขาจะเอาไปทำจริงหรือเปล่า เป็นปัจจัยให้เกิดโมหะ

๓. กุ. → อัฟ. คือ

กุ. ๒๑ เจ. ๓๘ ที่เกิดก่อนๆ → อัฟ. ๕๖ เจ. ๓๘ ที่เกิดหลังๆ
เป็นได้ ๓ ปัจจัย คือ

อาร์มมณูปนิสสยปัจจัย เช่น พระอรหันต์ออกจากมัคแล้วพิจารณา มัคอย่างหนักหน่วงด้วยมหากิริยา

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น มัคคจิตเป็นปัจจัยแก่ผลจิตในขณะ เดียวกัน

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น อาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกาย ทุกข์กาย หรือกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบาก ก็ได้

๔. อกุ. → อกุ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดก่อนๆ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดหลังๆ
เป็นได้ทั้ง ๓ ปัจจัย คือ

อาร์มมณูปนิสสยปัจจัย เช่น พอใจในของสวยๆ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดความพอใจยิ่งขึ้น คือ โลภะที่มีกำลังแรงเป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ (แต่เป็นคนละวิถี)

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น อกุศลขณะดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้ว เป็นที่อาศัยมีกำลังมาก เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลขณะดวงที่ ๒ เป็นต้น

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น อาศัยราคะ ความยินดี ความสนุกสนาน ทำให้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล่วงกาม มุสา เสพสุราของมีนเมา เป็นต้น

๕. อกุ. → กุ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดก่อนๆ → กุ. ๒๑ เจ. ๓๘ ที่เกิดหลังๆ เป็น
ได้ปัจจัยเดียว คือ

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น บุคคลฆ่าสัตว์แล้วก็เอาไปทำบุญ หรือ
ทำบาปแล้วก็ต้องไปอบายก็เป็นปัจจัยให้ทำบุญ มีการให้ทาน รักษาศีล
เจริญสมาธิ เจริญปัญญา ให้เกิดฌาน เกิดมัคได้ แต่ถ้าทำอนันตริยกรรมก็เป็น
ปัจจัยให้เกิดฌาน มัคไม่ได้

ที่เป็นอรัณมณูปนิสสยไม่ได้ เพราะกุศล ย่อมไม่รับเอาอกุศลเป็น
อารมณ์อย่างแรง และเป็นอนันตรูปนิสสยปัจจัยไม่ได้ เพราะเป็นชวณะ
ต่างชาติกัน

๖. อกุ. → อัพ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดก่อนๆ → อัพ. ๕๖ เจ. ๓๘ ที่เกิดหลังๆ
เป็นได้ ๒ ปัจจัย คือ

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น อกุศลชวณะที่ดับไปแล้วเป็นที่อาศัย
ที่มีกำลังแรงให้เกิดตทาลัมพะนะ หรือให้เกิดวิบากคือภวังค์ได้

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น อกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลวิบากโดย
ตรง หรือราคะ โทสะ โมหะ เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์กาย สุขกายก็ได้

ที่เป็นอรัณมณูปนิสสยปัจจัยไม่ได้ เพราะมหากิริยาจะเอาโลภะเป็น
อารมณ์อย่างแรงไม่ได้

๗. อัพ. → อัพ. คือ อัพ. ๕๖ เจ. ๓๘ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ

และนิพพาน → อัพ. ๕๖ เจ. ๓๘ ที่เกิดหลังๆ

เป็นได้ ๓ ปัจจัย คือ

อรัณมณูปนิสสยปัจจัย เช่น พระอรหันต์พิจารณาอหัตตผล และ
พระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วงด้วยมหากิริยา

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น ปัญจทวาราวัชชนะ ๑ เจ.๑๐ →
ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เจ.๗ เป็นต้น

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น สุขกาย ทุกข์กาย ความเย็น ความร้อน
อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ที่อาศัย เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกาย ทุกข์กาย และ
ผลสมาบัติ

๘. อัพ. → กุ. คือ

อัพ. ๕๕ เจ.๓๘ (เว้นอรหัตตผล) รูป ๒๘ นิพพาน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘
เป็นได้ ๓ ปัจจัย คือ

อารัมมณูปนิสสยปัจจัย เช่น พระเสกขบุคคล พิจารณาผลจิต
และพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างหนักหน่วง ด้วยมหากุศล

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น โวภูฏัพพะหรือมโนทวาราวัชชนะ
เป็นปัจจัยแก่กุศลชวณะดวงที่ ๑

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น อาศัยสุขกาย ทุกข์กาย แล้วเจริญกุศล มี
การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา (ที่เว้นอรหัตตผล เพราะเป็นปัจจัยแก่
กุศลไม่ได้)

๙. อัพ. → อกุ. คือ

อัพ. ๕๒ เจ.๓๕ (เว้นผลจิต ๔) รูป ๒๘ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗
เป็นได้ ๓ ปัจจัย คือ

อารัมมณูปนิสสยปัจจัย เช่น อาศัยความพอใจในจักขุปสาท ฯลฯ
กายปสาท หทยวัตถุ และรูปารมณฺ์ ฯลฯ โผฏฐัพพารมณฺ์ เป็นอารมณ์
อย่างหนักหน่วง เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ ทิฏฐิ เป็นต้น

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เช่น อาวัชชนะเป็นปัจจัยแก่กุศลชวณะ
ดวงที่ ๑

ปกตูปนิสสยปัจจัย เช่น อาศัย สุขกาย ทุกข์กาย อุตฺ อาหาร
เสนาสนะ บุคคล เป็นปัจจัยให้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือ เป็นปัจจัยให้

เกิดโรค โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ (ที่เว้นผลจิต เพราะเป็นจิตที่ประเสริฐ
เหนือโลก อกุศลไม่สามารถรับเอาผลจิตเป็นอารมณ์ได้)

ส่วนข้อ ๑๐ - ๑๑ - ๑๒ มีอุตุ อาหาร บุคคล เสนาสนะ เป็น
ปัจจัยให้เกิด กุศล อกุศล อภัยกตได้โดยปกตุนิสสยปัจจัยเดียว เช่นอาศัย
กัลยาณมิตร ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศล อาศัยปาปมิตร ก็เป็นปัจจัยให้เกิด
อกุศล อาศัยอาหารก็เป็นปัจจัยให้รูปร่างกายแข็งแรงเป็นต้น

ปัญหาวาระของปกตุนิสสยปัจจัย มี ๙ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ.	๒. กุ. → อกุ.	๓. กุ. → อัฟ.
๔. อกุ. → อกุ.	๕. อกุ. → กุ.	๖. อกุ. → อัฟ.
๗. อัฟ. → อัฟ.	๘. อัฟ. → กุ.	๙. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส ปกตุนิสสยปัจจเยน
ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตุนิสสยปัจจัย)

กุ. → กุ. คือ กุ. ๒๐ เจ.๓๘ (เว้นอรหัตตมัค) → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ สีลํ สมายิตฺติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ
ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปัสสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ
สมาปตฺติํ อุปฺปาเทติ (บุคคลอาศัยศรัทธาย่อมให้ทาน สมาทานศีล
รักษาอุโปสถ ยังฌาน วิปัสสนา มัค อภิญญา สมาบัติ ให้เกิดขึ้น)

กุ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่มีศรัทธาเป็นประธาน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๒. สีลํ สุตํ จาคํ ปญฺญํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ สีลํ สมายิตฺติ
อุโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ
สมาปตฺติํ อุปฺปาเทติ (บุคคลอาศัย ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ย่อมให้ทาน
สมาทานศีล รักษาอุโปสถ ยังฌาน มัค อภิญญา สมาบัติ ให้เกิดขึ้น)

กุ. ๒๐ (เว้นอรหัตตมัค) เจ.๓๘ ที่มีศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็น
ประธาน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๓. สหุชา สีสํ สุตํ จาโค ปณฺณมา สหุชาย สีสสฺส จาสุส
 ปณฺณาย ปกตฺตฺพนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (ศรัทฺธา สีล สุตตะ จาคะ
 ปัญญา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ศรัทฺธา สีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ด้วย
 อำนาจปกตฺตฺพนิสฺสยปัจจัย)

ภ. ๒๐ เจ.๓๘ → ภ. ๒๑ เจ.๓๘

๔. ปฐมฺมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมฺมสฺส ฌานสฺส, ทฺติยสฺส ฌานสฺส
 ปริกมฺมํ ทฺติยสฺส ฌานสฺส, ตติยสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ตติยสฺส ฌานสฺส,
 จตุตฺถสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส,
 อากาสาณญฺจายตนสฺส ปริกมฺมํ อากาสาณญฺจายตนสฺส,
 วิญฺญาณญฺจายตนสฺส ปริกมฺมํ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส,
 อากิณฺณจฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ อากิณฺณจฺญายตนสฺส,
 เนวสณฺณานาสณฺณายตนสฺส ปริกมฺมํ เนวสณฺณานาสณฺณายตนสฺส
 ปกตฺตฺพนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (จิตที่ทำหน้าที่บริกรรมของฌานทั้ง ๘
 (ฌานจตุตถนัย) มีปฐมฌานเป็นต้น เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ฌานทั้ง ๘
 ที่เกิดต่อจากบริกรรม ด้วยอำนาจ ปกตฺตฺพนิสฺสยปัจจัย)

ม.ภ.สํ. ๔ เจ.๓๕ ที่ทำบริกรรมในฌานทั้ง ๘ → มหัคคตภ. ๘ เจ.๓๕

๕. ปฐมํ ฌานํ ทฺติยสฺส ฌานสฺส, ทฺติยํ ฌานํ ตติยสฺส ฌานสฺส,
 ตติยํ ฌานํ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส, จตุตฺถํ ฌานํ อากาสาณญฺจายตนสฺส
 อากาสาณญฺจายตนํ วิญฺญาณญฺจายตนสฺส, วิญฺญาณญฺจายตนํ
 อากิณฺณจฺญายตนสฺส, อากิณฺณจฺญายตนํ เนวสณฺณานาสณฺณายตนสฺส
 ปกตฺตฺพนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (ฌานเบื้องต้น มีปฐมฌานเป็นต้น เป็นปัจจัย
 ช่วยอุปการะแก่ฌานเบื้องต้นสูงตามลำดับ ด้วยอำนาจปกตฺตฺพนิสฺสยปัจจัย)

ปฐมฌานภ. ๑ เจ.๓๕ → ทฺติยฌานภ. ๑ เจ.๓๓ (วันวิตก วิจารณ์)

ทฺติยฌานภ. ๑ เจ.๓๓ → ตติยฌานภ. ๑ เจ.๓๒ (วันวิตก วิจารณ์ ปิตี)

ตติยฌานภ. ๑ เจ.๓๒ → จตุตถฌานภ. ๑ เจ.๓๐ (วันวิตก วิจารณ์ ปิตี อัปป.๒)

จตุตถฌานภ. ๑ เจ.๓๐ → อากาสา.ภ. ๑ เจ.๓๐

อาภาสา.ภ. ๑ เจ.๓๐ → วิญญา.ภ. ๑ เจ.๓๐

วิญญา.ภ. ๑ เจ.๓๐ → อากิณ.ภ. ๑ เจ.๓๐

อากิณ.ภ. ๑ เจ.๓๐ → เนว.ภ. ๑ เจ.๓๐

๖. ทิพพสุส จกขุสุส ปริกมมํ ทิพพสุส จกขุสุส ทิพพาย
โสตราตฺตยา ปริกมมํ ทิพพาย โสตราตฺตยา, อิทฺธิวิธฌาณสุส ปริกมมํ
อิทฺธิวิธฌาณสุส, เจโตปริยฌาณสุส ปริกมมํ เจโตปริยฌาณสุส,
ปฺพเพนิวาसानุสฺสติฌาณสุส ปริกมมํ ปฺพเพนิวาसानุสฺสติฌาณสุส,
ยถากมฺมุปกฌาณสุส ปริกมมํ, ยถากมฺมุปกฌาณสุส, อนาคตฺสฌาณสุส
ปริกมมํ อนาคตฺสฌาณสุส ปกตฺตูปนินฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปริกรรมภาวนา
ที่เกิดขึ้นก่อนอภิญญาต่างๆ มีทิพพจกขุเป็นต้น เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้
อภิญญาทุกสกลต่างๆ ตามที่ตนต้องการด้วยอำนาจ ปกตฺตูปนินฺสยปัจจัย)

ม.ภ.ส. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำปริกรรมในอภิญญาวิถี → อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๐

๗. ทิพพจกขุ ทิพพาย โสตราตฺตยา, ทิพพโสตราตฺต อิทฺธิวิธฌาณสุส,
อิทฺธิวิธ เจโตปริยฌาณสุส, เจโตปริยฌาณํ ปฺพเพนิวาसानุสฺสติฌาณสุส,
ปฺพเพนิวาसानุสฺสติฌาณํ ยถากมฺมุปกฌาณสุส, ยถากมฺมุปกฌาณํ
อนาคตฺสฌาณสุส ปกตฺตูปนินฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (อภิญญาทุกสกลเป็น
ปัจจัยแก่อภิญญาทุกสกลตามลำดับ เช่นทิพพจกขุเป็น ปัจจัยแก้ทิพพโสตรา
เป็นต้น ด้วยอำนาจปกตฺตูปนินฺสยปัจจัย)

ทิพพจกขุ ทิพพโสตรา อิทฺธิวิธ เจโต. ปฺพเพ. ยถากมฺมุ. อภิญ.ภ. ๑
เจ.๓๐ → ทิพพโสตรา อิทฺธิวิธ เจโต. ปฺพเพ. ยถากมฺมุ. อนาคตฺส.
อภิญ.ภ. ๑ เจ.๓๐ ตามลำดับ

๘. ปฐมสุส มคฺคสุส ปริกมมํ ปฐมสุส มคฺคสุส, ทฺตฺติยสุส มคฺคสุส
ปริกมมํ ทฺตฺติยสุส มคฺคสุส, ตติยสุส มคฺคสุส ปริกมมํ ตติยสุส มคฺคสุส,
จตุตฺถสุส มคฺคสุส ปริกมมํ จตุตฺถสุส มคฺคสุส ปกตฺตูปนินฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
(ปริกรรมที่เกิดขึ้นหน้ามคฺคทั้ง ๔ เป็นปัจจัยแก่มคฺคทั้ง ๔ โดยเฉพาะๆ มคฺค
ของตน ด้วยอำนาจปกตฺตูปนินฺสยปัจจัย)

ม.ก.ส. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำปริกรรมแก่มัคค์ทั้ง ๔ → มัคคจิต ๔ เจ.๓๖
โดยเฉพาะมัคค์ของตน

๙. ปฐโม มคฺโค ทุตฺติยสฺส มคฺคสฺส, ทุตฺติโย มคฺโค ตุตฺติยสฺส มคฺคสฺส,
ตุตฺติโย มคฺโค จตฺตตฺถสฺส มคฺคสฺส ปกฺคูปนฺนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (มัคค์
เบื้องต้นมีปฐมมัคค์เป็นต้น เป็นปัจจัยแก่มัคค์เบื้องต้นสูงตามลำดับ ด้วยอำนาจ
ปกคูปนนิสสยปัจจัย)

โสตาปัตติมัคค์ สกทาคามิมัคค์ อนาคามิมัคค์ เจ.๓๖ → สกทาคามิมัคค์
อนาคามิมัคค์ อรหัตตมัคค์ เจ.๓๖ ตามลำดับ

๑๐. เสกฺขา มคฺคํ อุปนฺนิสฺสาเย อนุปฺปนฺนํ สฺมาปตฺตํ อุปฺปาเทนฺติ
อุปฺปนฺนํ สฺมาปชฺชนฺติ, สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ
(พระเสกขบุคคลทั้งหลาย อาศัยมัคค์ที่ตนได้แล้ว ทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิด
ให้เกิดขึ้น เมื่อฌานเกิดแล้วก็พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา)

มัคค์เบื้องต้น ๓ เจ.๓๖ → มหัคคตฺก. ๙ เจ.๓๕

มัคค์เบื้องต้น ๓ เจ.๓๖ → ม.ก. ๘ เจ.๓๓

๑๑. มคฺโค เสกฺขานํ อตฺถปฏฺธิสมฺภิทาย ฐมฺมปฏฺธิสมฺภิทาย นิรุตฺติ
ปฏฺธิสมฺภิทาย ปฏฺธิภาณปฏฺธิสมฺภิทาย ฐานาฐานโกสฺลสฺส ปกฺคูปนฺนิสฺสยปจฺจเยน
ปจฺจโย. (มัคค์ของพระเสกขบุคคลเบื้องต้น ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่
ปฏฺธิสมฺภิทา ๔ คืออตฺถปฏฺธิสมฺภิทา ฐมฺมปฏฺธิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏฺธิสมฺภิทา
ปฏฺธิภาณปฏฺธิสมฺภิทา และความฉลาดในเหตุที่สมควรและไม่สมควร ด้วย
อำนาจปกคูปนนิสสยปัจจัย)

มัคค์เบื้องต้น ๓ เจ.๓๖ → ปัญญาเจตสิกที่ในปฏฺธิสมฺภิทา ๔ และฐานาฐานโกสฺล

กฺ. → กฺ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจ
โวการภูมิ ได้ปฐม ๔ พระเสกขบุคคล ๗ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ
กามมโนทวารวิถิ อัมปนาวิถิ เพราะแสดงองค์ธรรมเป็นปกคูปนนิสสยปัจจัย
อย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับอรัสมณูปนนิสสยและอนันตรูปนนิสสย ก็ไม่มีสภาคปัจจัย

แต่ถ้าแสดงองค์ธรรมได้ทั้ง ๓ ปัจจัย ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ อารัมมณ อารัมมณาริปีติ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต อาเสวนปัจจัย

อธิบาย กุ. → กุ. คือกุศลที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลที่เกิดหลังๆ หมายความว่า กุศลที่เคยเกิดก่อนๆ หลายภพหลายชาติแล้ว หรือกุศลที่เกิดก่อนๆ ในชาตินี้ ผลักดันให้มาทำกุศลเช่นนั้น ต่อไปอีก

กุ. ๒๐ เจ.๓๘ (เว้นอรหัตตมัค) → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

เช่น บุคคลอาศัยศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย เชื่อกรรม เชื่อผล ของกรรม เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อว่าโลกนี้มี โลกหน้า มีเป็นต้น เพราะมีศรัทธาเลื่อมใสในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลทั้งปวง ตั้งแต่กุศลเบื้องต่ำจากมหากุศล ถึงกุศลเบื้องสูงคือ มหัคคตกุศล และโลกุตตรกุศล แม้อาศัยศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ก็ให้เกิด กุศลได้ทุกอย่าง คือให้เกิดศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เพิ่มพูนขึ้นอีก เช่นการได้ศึกษาปรมัตถธรรมรู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม ย่อมเป็นปัจจัยให้เจริญกุศลเพิ่มขึ้นเพราะจุดประสงค์ของการศึกษาธรรม ประโยชน์ก็เพื่อขุดเกลากิเลส เพื่อเจริญกุศลให้ถึงความพ้นทุกข์ ไม่ใช่เพื่อประโยชน์อย่างอื่น การศึกษาธรรมจึงเป็น ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นที่พึ่งอันแท้จริงให้เกิดปัญญาสัมมาทิฐิ ทำลายกิเลสให้พ้นจาก ทุกข์ทั้งปวง

ส่วนมหากุศลญาณสัมปยุต ๔ ที่ทำหน้าที่บริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู ย่อมเป็นปัจจัยแก่ฌาน มัค อภิญญา สมาบัติได้อีก เช่นบุคคลจะทำฌานก็ต้องเจริญมหากุศล เพียรทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวจน อารมณฺ์นั้นตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ เกิดอุคคหนิมิต ปฏิภาณนิมิต จนถึง อัปปนาสมาธิ ฌานจิตจึงจะเกิดได้ แม้เจริญอภิญญา สมาบัติก็เช่นเดียวกัน การเจริญมัคก็ต้องเจริญวิปัสสนาเป็นมหากุศลก่อน มัคคจิตจึงจะเกิดได้

แม้การเจริญฌานที่จะให้เกิดฌานเบื้องสูง ก็ต้องเจริญตั้งแต่ฌาน

เบื้องต่ำเป็นต้นไป ฌานเบื้องต่ำเป็นปัจจัยแก่ฌานเบื้องสูงไปตามลำดับ แม้
มัคคจิตก็เหมือนกัน มัคคจิตเบื้องต่ำก็เป็นปัจจัยแก่มัคคจิตเบื้องสูงไป
ตามลำดับ

อภิญญาทุกสก็เป็นปัจจัยแก่อภิญญาทุกสตามลำดับเหมือนกัน

อภิญญามี ๕ อย่าง คือ

๑. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ สามารถเห็นสิ่งที่ละเอียดในที่ไกลๆ ได้
เช่นสามารถรู้จิตปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายได้ เรียกว่า จุตูปปาตญาณ หรือ
รู้กรรมของสัตว์ที่มีสุข มีทุกข์ว่าทำกรรมอะไรมา เรียกว่า ยถากัมมูปคตญาณ
หรือรู้อนาคตของสัตว์ว่าเกิดแล้วจะมีทุกข์ มีสุขเป็นอย่างไร เรียกว่า
อนาคตังสญาณ อภิญญาทั้ง ๓ นี้จะต้องอาศัยทิพพจักขุเป็นปัจจัยเกิด
ก่อนจึงจะเกิดได้

๒. ทิพพโสต หูทิพย์ สามารถได้ยินเสียงในที่ไกลๆ ได้

๓. อิทธีวิธีญาณ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ เช่นเหาะได้ ดำดินได้
เนรมิตคนเดียวยให้เป็น ๑๐๐ คน ๑๐๐๐ คน ได้ เป็นต้น

๔. เจโตปริยญาณ รู้วาระจิตของบุคคลอื่นที่มีจิตเป็นกุศลได้ บาง
ที่เรียกว่า ปรจิตตวิชานนญาณ

๕. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้ระลึกชาติแต่ปางก่อนทั้งของตน
และคนอื่นได้ว่าในอดีตได้เคยเกิดเป็นอะไรมา และยังมีมโนมยฤทธิ์ ฤทธิ์ที่
สำเร็จด้วยใจอีกด้วย

ส่วนพระเสกขบุคคล อาศัยมัคคที่ตนได้แล้วทำฌานสมาบัติให้เกิดขึ้น
แล้วก็พิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ
มัค เป็นปัจจัยแก่ฌานก็ได้ เป็นปัจจัยแก่มหากุศลก็ได้ เพื่อเข้าผลสมาบัติ

และมัคของพระเสกขบุคคล ยังเป็นปัจจัยแก่ปฏิสัมภิทา ๔ ได้อีก
ปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาที่รู้แตกฉานในสภาวะธรรมตามความเป็นจริง

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อรรถปฏิสัมภิทา ปัญญารู้แตกฉานในผล

๒. ธรรมปฏิสัมภิตา ปัญญารู้แตกฉานในเหตุ

๓. นිරุตติปฏิสัมภิตา ปัญญารู้แตกฉานในภาษา ถึง ๑๐๑ ภาษา มีภาษามคธ เป็นต้น

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญารู้แตกฉานในปฏิสัมภิตาทั้ง ๓ ข้างต้น สามารถได้ตอบปัญหาได้ว่องไว

ปฏิสัมภิตาที่เกิดในเสกขบุคคลยังรู้ไม่แก่กล้า ต้องถึงอเสกขบุคคล จึงจะรู้แก่กล้าในสภาวะธรรมทั้งปวง พระอาณนทีได้ชื่อว่า เป็นผู้แตกฉาน เป็นเลิศในหมู่พระเสกขบุคคล

ปัจจัยเครื่องอุดหนุนให้เกิดปฏิสัมภิตา คือ

๑. ปุพฺพโยคะ เคยประกอบความเพียรเจริญวิปัสสนามาในอดีตชาติ

๒. พาหุสัจจะ เป็นผู้ได้สดับฟังมาก เรียกว่า ฟังจรตสภาวะธรรม คือฟังแล้วพิจารณาตามถึงสภาวะความเป็นจริงด้วย

๓. เทสภาษา เข้าใจความหมายของภาษาต่างๆ

๔. อาคม คือการเรียนรู้พระพุทฺธพจน์ (ปริยัติ)

๕. ปริปุจฉา ได้สวนทวนถามข้อธรรมต่าง ๆ จนหายสงสัย

๖. อธิคม ได้สำเร็จเป็นอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันจนถึงอรหันต์

๗. ครุสัณนิสสโย ได้อาศัยครูดี

๘. มิตรสมบัติ ได้กัลยาณมิตรที่ดี

ก. → ก. เพราะเหตุที่คุ้นเคยกับการทำกุศลมามาก จึงเป็นปัจจัยให้เกิดโยนิโสมนสิการทำกุศลได้ง่าย กุศลถ้าเกิดขึ้นจากตนทำเอง เรียกว่า อุปปาติตเหตุ เพราะอาศัยเหตุที่ตนทำเอง ถ้าเกิดขึ้นเพราะอาศัยเห็นคนอื่น ทำแล้วทำตามก็เป็นอุปเสวิตเหตุ คือเหตุที่เข้าไปคบกับผู้อื่นแล้วทำตามเขา

๒. บาลีวิถี กุสโล ฐโม อกุสลสฺส ฐมมสฺส ปกฺคฺตฺตฺปนฺนํสยปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจปกคฺตฺตฺปนฺนํสยปัจจัย)

ก. → อก. คือ โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. สทฺธํ อุปนิสฺสาย มานํ ชปะเปติ ทิฏฺฐิ คณฺหาติ สึลํ สุตํ จาคํ
 ปญฺญํ อุปนิสฺสาย มานํ ชปะเปติ ทิฏฺฐิ คณฺหาติ (บุคคลอาศัยศรัทธา ตีล
 สุตะ จาคะ ปัญญา ของตนแล้วย่อมทำมานะที่ยังไม่เกิดให้เกิด มีการถือ
 เอาความเห็นผิดจากความเป็นจริง)

โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ ที่มีศรัทธาเป็นประธาน → โลภ. ๘ เจ.๒๒

๒. สทฺธา สึลํ สุตํ จาโค ปญฺญา รากสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส
 ทิฏฺฐิยา ปตฺตนา ย ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (ศรัทธา ตีล สุตะ จาคะ
 ปัญญา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และ
 ความปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสปัจจัย)

โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

ก. → อก. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
 ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจวารวิถี
 และกามมโนทวารวิถี เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว แต่ถ้าเป็น
 อารัมมณูปนิสสยด้วย ได้สภาคปัจจัย ๒ คือ อารัมมณ อารัมมณาริปีติ

อธิบาย ก. → อก. เพราะทำบุญปราศจากปัญญารู้เหตุผลที่
 ถูกต้องตามความเป็นจริง จึงเป็นปัจจัยให้เกิดอโยนิโสมนสิการ ทำความ
 เห็นไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง จึงเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสเป็นอกุศล

โลภียก. ๑๗ เจ.๓๘ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

เช่น บุคคลอาศัยศรัทธา ตีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัยให้
 เกิดมานะ เพราะทำบุญแข่งกันว่าของใครจะดีกว่ากัน ทำบุญแล้วเป็นปัจจัย
 ให้เกิดราคะเพราะอยากได้ความสุขความร่ำรวย ทำบุญแล้วเกิดโทสะ เช่น
 ทำบุญแล้วเหนื่อย ไม่พอใจ ไม่ถูกใจ ทำบุญแล้วเกิดโมหะเพราะไม่รู้เหตุผล
 ได้แต่ทำตามๆเขาไป ทำบุญแล้วเห็นผิด เช่นปรารถนาไปเกิดในภพที่มี
 สุขมาก ๆ เพราะไม่รู้ว่าการเกิดนั้นเป็นทุกข์ ก็เป็นวิปลาสให้เกิดทิฏฐิ

๓. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อพยากตสส ฐมมสส ปกตูปนิสสย
 ปจฺเจยน ปจฺจโย. (กุสลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ
 ปกตูปนิสสยปัจจัย)

ก. → อพ. คือ ก. ๒๑ เจ.๓๘ → อพ. ๕๖ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. สทฺธํ อูปนิสสาย อตฺตํ อตฺตาเปติ ปรีตาเปติ ปรียฺญจิมฺลํ
 ทฺวํ ปจฺจนฺโถติ, สึลํ สุตํ จาคํ ปณฺณํ อูปนิสสาย อตฺตํ อตฺตาเปติ
 ปรีตาเปติ ปรียฺญจิมฺลํ ทฺวํ ปจฺจนฺโถติ (บุคคลอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ
 จาคะ ปัญญาของตนแล้วยอมทำความเดือดร้อนที่ยังไม่เกิดให้เกิด ที่เกิดแล้ว
 ก็ให้เกิดมากขึ้น และต้องสวดยทุกข์ทางกายด้วยการแสวงหาเป็นมูลเป็น
 สาเหตุ)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ทฺวํสทฺทกตฺตวิญฺญาณ ๑ เจ.๗

๒. สทฺธา สึลํ สุตํ จาคํ ปณฺณํ กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส
 ทฺวํสทฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย (ศรัทธา ศีล สุตะ
 จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ความทุกข์กายและ
 ผลสมบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → กายวิญฺญาณ ๒ เจ.๗ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๓. กุสลํ กมฺมํ วิปากสฺส ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลกรรม
 ที่มีกำลังมากเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลวิบากด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ก.วิ. ๒๙ เจ.๓๘ (โดยอภิธรรมนัย)

ก. ๒๑ เจ.๓๘ → ก.วิ. ๒๙ เจ.๓๘ กัมมชรูป ๒๐ (โดยสูตรตันตณัย)

๔. อรหา มคฺคํ อูปนิสสเย อนุปฺปนํ กิริยาสมาปตฺตี อูปปาเทติ
 อูปฺปนํ สมาปชฺชติ สงฺขาราเร อนิจฺจโต ทฺวํโต อนตฺตโต วิปสฺสนติ
 (พระอรหันต์อาศัยอรรถตมัคคีตนได้แล้ว ทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด
 เมื่อฌานเกิดแล้ว ก็พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา)

ปัญหาวาระนี้โดยปกตูปนิสสยปัจจัย จะมีสภาวะปัจจัยเกิดร่วมได้
๑ ปัจจัย คือ นานักขณิกัมมปัจจัย เพราะกุศลกรรมที่ทำแล้วเป็นปัจจัยให้
เกิดวิบากจิต ด้วยอำนาจนานักขณิกัมมปัจจัย

๔. บาลีวิธี อุกุสโล ธมโม อุกุสสสุ ธมมสุส ปกตูปนิสสย
ปัจจุเณน ปัจจโย (อุกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อุกุศลธรรม ด้วยอำนาจ
ปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. ราก์ อุปนิสสาย ปาณํ หนติ อทินฺนํ อาทียติ มุสา ภณฺติ
ปิสุณํ ภณฺติ ผรุสํ ภณฺติ สมฺมํ ปลปฺติ สนฺธิํ จินฺทติ นิลุโลปํ หรติ
เอกาคาริกํ กโรติ ปริปนฺเน ติฏฺฐติ พรทาร์ คจฺจนฺติ คามฆาตํ กโรติ นิคมฆาตํ
กโรติ มาตรํ ชีวิตา โวโรเปติ ปิตฺรํ ชีวิตา โวโรเปติ อรหนฺตํ ชีวิตา
โวโรเปติ ทูฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตฺตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทติ สงฺฆํ ภินฺทติ
(บุคคลอาศัยรากะแล้วทำการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด
คำหยาบ คำเพ้อเจ้อ ตัดช่อง ย่องเบา ลอบขโมยขึ้นบ้าน คอยดักปล้น
ตามหนทาง เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผลอหมู่บ้าน เผลอนิคมจังหวัด ฆ่ามารดา
ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตของพระตถาคตให้ห้อด้วยใจประทุษร้าย
ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)

โลภ. ๘ เจ.๒๒ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกี่ยวกับทุจริตต่างๆและ
ปัญหานันตริยกรรม

๒. โทสํ โมหํ มานํ ทิฏฺฐิํ ปตฺถนํ อุปนิสสาย ปาณํ หนติ
ขลยฺ สงฺฆํ ภินฺทติ (บุคคลอาศัยโทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา
ในภวสมบัติ โภคสมบัติ แล้วทำการฆ่าสัตว์ ขลย ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๓. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิํ ปตฺถนา รากฺสสุ โทสฺสสุ โมหฺสสุ
มานฺสสุ ทิฏฺฐิยา ปตฺถนาย ปกตูปนิสสยปัจจุเณน ปัจจโย (รากะ โทสะ

โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ราคะ โทสะ
โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๔. ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺส อทินนาทานสฺส กาเมสุมิจฺจนา
จารสฺส มุสาวาทสฺส ปิสุณาย วาจา ย ผรุสฺสาย วาจา สมฺผปฺปลาปสฺส
อภิชฌาย พยาปาทสฺส มิจฺจนาทิฏฺฐิยา ปกตูปนิสสยปัจจเยน ปจฺจโย
(การฆ่าสัตว์เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิด
ในกาม กล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ คำเพ้อเจ้อ การเพ่งเล็งอยาก
ได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ความพยาบาท ความเห็นผิด ด้วยอำนาจ
ปกตูปนิสสยปัจจัย)

โทสะ ๒ โมหะ ๒ เจ.๒๓ ที่เกี่ยวกับปาณาติบาต →
อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๕. อทินนาทานํ อทินนาทานสฺส, กาเมสุมิจฺจนาจารสฺส, มุสาวาทสฺส,
ปิสุณาย วาจา, ผรุสฺสาย วาจา, สมฺผปฺปลาปสฺส, อภิชฌาย, พยาปาทสฺส,
มิจฺจนาทิฏฺฐิยา, ปาณาติปาตสฺส ปกตูปนิสสยปัจจเยน ปจฺจโย (อทินนาทาน
เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อทินนาทาน กาเมสุมิจฺจนาจาร มุสาวาท ปิสุณา
วาจา ผรุสฺสวาจา สัมผปฺปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฺจนาทิฏฺฐิ และ
ปาณาติบาต ด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกี่ยวกับอทินนาทาน → อกุศลกรรมบถ ๑๐
คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

ทวารที่เหลือ ๘ ก็เป็นปัจจัยกันไปตามลำดับ เหมือนข้อ ๔, ๕ ที่แสดงมาแล้ว

๖. มาตุฆาตีกมฺมํ มาตุฆาตีกมฺมสฺส ปิตุฆาตีกมฺมสฺส
อรหฺนตฆาตีกมฺมสฺส รุหิตฺตฺวาทกมฺมสฺส สงฺฆเภทกมฺมสฺส นียตมิจฺจนาทิฏฺฐิยา
ปกตูปนิสสยปัจจเยน ปจฺจโย (มาตุฆาตกรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่
มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหฺนตฆาต โลหิตฺตฺวาท สังฆเภท และนียตมิจฺจน
ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยปัจจัย)

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ ที่เกี่ยวกับมาตุฆาต → ปัญจानันตริยกรรม
และ นียตมิจฉาทิฏฐิ

ส่วนข้อ ๗, ๘, ๙, ๑๐ ก็เป็นปิตุฆาต, อรหันตฆาต, โลหิตุปบาท, สังฆเภท
เป็นปัจจัยแก่ปัญจानันตริยกรรมและนียตมิจฉาทิฏฐิไปตามลำดับ องค์ธรรม
ก็เป็นอย่างเดียวกับข้อ ๖

๑๑. นียตมิจฉาทิฏฐิ นียตมิจฉาทิฏฐิยา มาตุฆาตีกมมสฺส
ปิตุฆาตีกมมสฺส อรหันตฆาตีกมมสฺส รุหิตุปบาทกมมสฺส สังฆเภทกมมสฺส
ปกตูปนิสสยปัจจเยน ปัจจโย (นียตมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ
แก่นียตมิจฉาทิฏฐิและ ปัญจानันตริยกรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

ทิฏฐิคิดส์. ๔ เจ.๒๑ ที่เกี่ยวกับนียตมิจฉาทิฏฐิ → นียตมิจฉาทิฏฐิ
และ ปัญจानันตริยกรรม

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ (เว้นสุทธาวาส ๕) ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ได้เกิด
ทางปัญจทวารวิถิ และกามมโนทวารวิถิ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย
อย่างเดียว

แต่ถ้าเป็นได้ทั้ง ๓ ปัจจัย ก็ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ อารัมมณ
อารัมมณาริปีติ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต อาเสวนปัจจัย

อธิบาย อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
เพราะอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความอยาก เป็น
ปัจจัยให้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ ปัญจानันตริยกรรม และมิจฉาทิฏฐิกรรมได้

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓
ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา
ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ

ปัญจानันตริยกรรม ๕ คือ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต
โลหิตุปบาท สังฆเภท องค์ธรรมของปัญจानันตริยกรรม โทสะ ๒
เจ.๒๒

มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด ๑๐ อย่าง คือ

๑. เห็นว่าการให้ทานไม่มีผล
๒. เห็นว่าการบูชาไม่มีผล
๓. เห็นว่าการเชื่อเชิญต้อนรับไม่มีผล
๔. เห็นว่าการทำดีทำชั่ว ไม่มีผล
๕. เห็นว่าโลกนี้ไม่มี เพราะไม่มีการเกิดอีกต่อไป
๖. เห็นว่าโลกหน้าไม่มี เพราะตายแล้วสูญ
๗. เห็นว่าการทำดี ทำชั่ว ต่อมารดา ไม่มีผล
๘. เห็นว่าการทำดี ทำชั่ว ต่อบิดา ไม่มีผล
๙. เห็นว่าสัตว์ที่เกิดเป็นโอปปาติกะไม่มี
๑๐. เห็นว่าสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบ ผู้รู้แจ้งโลกและแนะนำผู้อื่นให้ปฏิบัติได้ไม่มี

นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ เป็นทิฏฐิพิเศษ เห็นผิดอย่างหนักแน่น ปฏิเสธบุญบาปว่าไม่มี ผลของบุญบาปไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี ตายแล้วสูญ

๑. นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำอะไรก็ตามไม่มีผล (ปฏิเสธผล)
๒. อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าสัตว์ที่กำลังเป็นไปอยู่ ไม่ได้อาศัยเหตุเกิดขึ้นเลย ล้วนเกิดขึ้นเองทั้งสิ้น (ปฏิเสธเหตุ)
๓. อกิริยทิฏฐิ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายที่ทำดีก็ตาม ทำชั่วก็ตาม ล้วนไม่เป็นบุญเป็นบาปให้ผลไม่ได้ (ปฏิเสธทั้งเหตุทั้งผล)

นียตมิจฉาทิฏฐิ เมื่อปฏิเสธอันใดอันหนึ่งก็เท่ากับปฏิเสธทั้ง ๓ องค์ธรรมของนียตมิจฉาทิฏฐิ คือ โลภทิฏฐิ จตสันมปยุตตจิต ๔ เจ.๒๑ ส่วนทิฏฐิสามัญคือสัkkายทิฏฐิ เห็นผิดว่าเป็นตัวตน เป็นเราเป็นเขา

๕. บาลีวิธี อกุลโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุลลธรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. → กุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. ราก์ โทส โหมห มานัน ทิฏฐิ ปตถนํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทติ สีสํ สมายิตฺติ อฺโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิณฺณํ อุปฺปาเทติ สมาปตฺตี อุปฺปาเทติ (บุคคลอาศัย รากะ โทสะ โหมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ย่อมให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน วิปัสสนา มัค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๒. ราโค โทโส โหมโห มาโน ทิฏฐิ ปตถนา สทฺธาย สีสสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญาย ปกตฺตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย (รากะ โทสะ โหมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา เป็นปัจจัยแก่ศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → ม.ก. ๘ เจ.๓๘

๓. ปาณํ หนฺตฺวา อทินฺนํ อาทียิตฺวา มุสา ภณฺติวฺวา ปิสุณํ ผรุสํ ภณฺติวฺวา สมฺผํ ปลปิตฺวา สนฺธิํ ฉินฺทิตฺวา นิโลลปํ หริตฺวา เอกาการิกํ กริตฺวา ปริปนฺเถ จตฺวา พรทาร์ คนฺตฺวา คามฆาตํ กริตฺวา นิคมฆาตํ กริตฺวา ตสฺส ปฏฺิฆาตตฺถาย ทานํ เทติ สีสํ สมายิตฺติ อฺโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิณฺณํ อุปฺปาเทติ สมาปตฺตี อุปฺปาเทติ (บุคคลใดฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ ตัดช่องย่องเบา ลอบขโมยขึ้นบ้าน ดักปล้นตามทาง เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผลอหมู่บ้าน เผลอคมจังหวัดแล้ว ย่อมให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน วิปัสสนา มัค อภิญญา สมาบัติ ให้เกิดขึ้น)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๔. มาตรํ ชีวิตา วโรเปตฺวา ปิตฺรํ ชีวิตา วโรเปตฺวา อรหนฺตํ ชีวิตา วโรเปตฺวา ทฺวฺงฺเจน จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทตฺวา สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา ตสฺส ปฏฺิฆาตตฺถาย ทานํ เทติ สีสํ สมายิตฺติ อฺโปสถกมฺมํ กโรติ

(บุคคลทำปัญจันตริยกรรมแล้ว ย่อมให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เพื่อหวังจะลบล้างผลของอกุศลนั้นให้สิ้นไป)

โทสจิต ๒ เจ.๒๒ → ม.ก. ๘ เจ.๓๘

อกุ. → กุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจิตุโวกการภูมิและ ปัญจโวกการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี อัปฺปนาวิถี เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย อย่างเดียว

อธิบาย อกุ. → กุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

คือการทำบุญทำกุศลของคนทั้งหลายนั้นไม่เหมือนกัน บางคนก็อาศัยกุศลเป็นเหตุแล้วจึงทำบุญ บางคนก็อาศัยอกุศลเป็นเหตุแล้วจึงทำบุญที่เป็นอย่างนี้ก็แล้วแต่การสั่งสมนิสสัยมาแต่อดีตชาติ ถ้าสั่งสมกุศลไว้มากก็ทำกุศลได้ง่าย เพราะการทำกุศล อกุศลในตอนหลังย่อมคล้อยตามกุศล อกุศลที่ทำไว้แล้วในกาลก่อนเป็นส่วนมาก นอกจากจะได้มาพบกับบัณฑิต ได้ฟังธรรมของบัณฑิตแล้วรู้เหตุรู้ผล จึงจะสามารถเปลี่ยนความเห็นผิด ให้กลับมาเห็นถูกได้ การแก้ความเห็นผิดถ้าตนเองไม่เปลี่ยนแล้วใครๆก็แก้ให้เห็นถูกไม่ได้

เพราะฉะนั้นบางคนที่ทำบาปแล้วคิดได้ เกิดกลัวผลบาปที่ตนทำไว้ว่าจะต้องไปรับทุกข์โทษภัยในอบาย จึงได้คิดทำบุญก็มี เช่นชาวประมงจับปลาฆ่าปลาทุกวัน เมื่อนึกถึงบาปที่ตนทำ เกิดกลัวว่าจะต้องไปตกนรกก็ทำบุญใส่บาตรทุกวัน หรือพอถึงวันพระก็ไปวัดฟังธรรม

หรือบางคนอาศัยราคะ ทิฏฐิ ปรารถนาความสุขความร่ำรวย หรือปรารถนาไปเกิดในภพที่ดี ๆ เป็นเทวดา จึงทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาก็มี

หรือบางคนอาศัยโทสะที่ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ทำอนันตริยกรรมมาแล้ว เกิดสำนึกผิดได้จึงทำบุญมากมาย เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ฆ่าพระราชบิดาแล้วกลัวจะต้องไปตกนรก จึงทำบุญมหาศาล มีการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธเจ้า บำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้อุปถัมภ์ในการทำปฐมสังคายนาพระไตรปิฎก

เป็นต้น หรือบางคนอาศัยอวิชา ตัณหา ที่ทำให้ตนต้องท่องเที่ยวหมุนเวียน
รับทุกข์ไปในวัฏฏะไม่มีที่สิ้นสุด โดยมาเจริญวิปัสสนาจนได้สำเร็จโลกุตตรกุศล
พ้นจากวัฏฏทุกข์ไปก็มี เพราะฉะนั้นอกุศลที่ทำมาแล้วเป็นปัจจัยให้ทำกุศล
ได้ทุกอย่าง ย่อมขึ้นอยู่กับโยนิโสมนสิการ คือการทำความเข้าใจให้ถูกต้อง
ตามความเป็นจริง เป็นประการสำคัญ

๖. บาลีวิธี อกุสโล ธมโม อพยากตสฺส ธมมสฺส ปกตูปนิสฺสย
ปจฺเจยน ปจฺจโย. (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจ
ปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. → อพ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อพ. ๕๖ เจ. ๓๘

บาลีอนุวาท

๑. ราก์ โทสํ โมหํ มานํ ทิฏฐิํ ปตฺถนํ อุปนิสฺสาย อตฺตนา
อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยฺญูจิมฺลํ ทุกฺขํ ปจฺจนฺโกติ
(บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา ย่อมทำความ
เดือดร้อนที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็ให้เกิดขึ้น และต้องเสวยทุกข์
ทางกายด้วยการแสวงหาเป็นมูล เป็นสาเหตุ)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → ทุกขสหคตกายวิญ. ๑ เจ. ๗

๒. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา กายิกสฺส สุขสฺส
กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย
(ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความปรารถนา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่
ความสุขกาย ความทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → กายวิญญูณ ๒ เจ. ๗ ผลจิต ๔ เจ. ๓๖

๓. อกุสลํ กมฺมํ วิปากสฺส ปกตูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย
(อกุศลกรรมที่มีกำลังมากทั้งในภพนี้ และภพก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลวิบาก
ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุศลวิปาก ๗ เจ. ๑๐

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตฺตวการภูมิและ
ปัจจุวัการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร เกิดได้ทาง
ปัจจุทวารวิถิ อัปฺนาวิถิ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยเดียว ได้สภาคะปัจจย ๑
คือ นานักขณิกกัมมปัจจย

ถ้าเป็นได้ ๒ ปัจจย คือ อนันตรูปนิสสย กับปกตูปนิสสย ก็ได้
สภาคะปัจจย ๕ คือ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต นานักขณิกกัมม

อธิบาย อกุ. → อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ → อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘

คือบุคคลบางคนอาศัยอกุศลมี ราคะ มานะ ทิฏฐิ โลภะ โทสะ โมหะ
แล้วทำให้เกิดทุกข์กายก็ได้ เช่น อยากรวยก็ต้องทำงานเหน็ดเหนื่อย หรือมี
ทิฏฐิวิปลาสเห็นผิดว่าการทรมานกายให้ลำบาก จะทำให้พ้นจากทุกข์ โดย
ไม่มุ่งห่มเสื่อผ้า นอนบนตะปูบ้าง ย่อมก่อให้เกิดทุกข์กาย หรือบางคน
อาศัยราคะ มานะ ทิฏฐิ อยากสวยอยากงาม ก็แต่งตัวสวยงามใช้เสื้อผ้า
ดีๆ ทำให้เกิดสุขกายก็ได้ หรือเกิดความทุกข์ โทมนัส กลัดกลุ้มใจ ก็เป็น
ปัจจยให้เข้าผลสมาบัติ หลบทุกข์ไปชั่วคราวก็ได้ หรืออกุศลเป็นปัจจยให้เกิด
อกุศลวิบากโดยตรงก็ได้ ให้เกิดกุศลวิบากโดยอ้อมก็ได้

๗. บาลีวิถิ อพฺยาโกโต ฐมฺโม อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส ปกตูปนิสสย
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อัพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจยแก่ อัพฺยาโกตธรรม ด้วย
อำนาจปกตูปนิสสยปัจจย)

อัฟ. → อัฟ. คือ อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘ รูป ๒๘ → อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ กายิกสฺส สุขสฺส ผลสมาปตฺติยา
ปกตูปนิสสยปจฺจเยน ปจฺจโย (ความสุขกาย ความทุกข์กาย เป็นปัจจย
ช่วยอุปการะแก่ความสุขกายและผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจย)

กายวิญ. ๒ เจ.๗ → สุขสทฺทกตฺตวิญ. ๑ เจ.๗ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๒. อุตฺ โภชนํ เสนาสนํ กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส
ผลสมาปตฺติยา ปกตฺตูปนิสสยปจฺจเยน ปจฺจโย (ความเย็น ความร้อน อาหาร
ที่อยู่อาศัยสบายและไม่สบาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ทุกข์
กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกตฺตูปนิสสยปัจจัย)

อุตฺ โภชนะ เสนาสนะ → กายวิญ. ๒ เจ.๗ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๓. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตฺ โภชนํ เสนาสนํ กายิกสฺส สุขสฺส
กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมาปตฺติยา ปกตฺตูปนิสสยปจฺจเยน ปจฺจโย
(ความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็น ความร้อน อาหาร ที่อยู่อาศัย เป็น
ปัจจัยช่วยอุปการะแก่ ความสุขกาย ทุกข์กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจ
ปกตฺตูปนิสสยปัจจัย)

กายวิญ. ๒ เจ.๗ อุตฺ โภชนะ เสนาสนะ → กายวิญ. ๒ เจ.๗ ผลจิต ๔ เจ.๓๖

๔. ผลสมาปตฺติ กายิกสฺส สุขสฺส ปกตฺตูปนิสสยปจฺจเยน ปจฺจโย
(ผลสมาบัติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ความสุขกาย ด้วยอำนาจปกตฺตูปนิสสย
ปัจจัย)

ผลสมาบัติ → สุขสหคตกายวิญ. ๑ เจ.๗

๕. อรหา กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตฺ โภชนํ เสนาสนํ อนุปฺปนํ
กิริยาสมาปตฺติ อุปฺปาเทติ อุปฺปนํ สมาปชฺชติ สงฺขารา อนิจฺจโต ทุกฺขโต
อนตฺตโต วิปสฺสติ (พระอรหันต์อาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย ความเย็นความ
ร้อน อาหาร ที่อยู่อาศัย แล้วทำฌานสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เมื่อฌาน
เกิดแล้วก็พิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

กายวิญ. ๒ เจ.๗ อุตฺ โภชนะ เสนาสนะ → มหัคคตกิ. ๙ ม.กิ. ๘ เจ.๓๕

หมายเหตุ ความสุขกาย ทุกข์กาย ในอภ. → อภ. จะต้อง
หมายรวมวิบาก กิริยา และรูปด้วย เช่น

อาศัยวิบาก กิริยา รูป อาหาร อุตฺ บุคคล เสนาสนะ → สุขกาย
ทุกข์กาย วิบาก กิริยา และผลสมาบัติก็ได้

หรืออาศัยสุขกาย ทุกข์กาย → กุศลวิบาก อกุศลวิบาก กิริยา
และผลสมาบัติก็ได้ องค์ธรรมจึงได้ครบ คือ

อภ. ๕๖ เจ.๓๘ รูป ๒๘ → อภ. ๕๖ เจ.๓๘

อภ. → อภ. เกิดได้ทั้งปฏิสันธิกาล ปวัตติกาล และ จุติกาล เกิดได้ไนจตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้บุุณชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ อัปปนาวิถิ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว

แต่ถ้าเป็นได้ ๓ ปัจจัย ก็ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ อารัมมณ อารัมมณาธิปติ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต อาเสวน

อธิบาย อภ. → อภ. คือ

อภ. ๕๖ เจ.๓๘ รูป ๒๘ → อภ. ๕๖ เจ.๓๘

เช่นบุคคลบางคนอาศัยความสุขกาย นอนสบายในตอนต้น แล้วก่อให้เกิดความทุกข์กายในตอนหลัง เพราะต้องรีบร้อนทำงาน หรืออาศัยอุตุ ความเย็นความร้อนที่พอดี ก็เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกาย แต่ถ้าวร้อนเกินไปหนาวเกินไปก็ให้เกิดทุกข์กาย แม้ได้โภชนะอาหารที่ดี อากาศดี ที่อยู่ที่อาศัยสบายก็เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกาย แต่ถ้าได้ตรงกันข้ามก็เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์กาย สุขกาย ทุกข์กาย นี้หมายรวมเอาวิบากขันธ์ กิริยาขันธ์และรูปทั้งหมด คือ หมายถึงรูปร่างกายขันธ์ ๕ นั้นเอง พระอริยะอาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย ความเย็น ความร้อน อาหาร ที่อยู่ ทำมานสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้วพิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ เข้าผลสมาบัติ เป็นปัจจัยให้เกิดสุขกายก็ได้

๘. บาลีวิถิ อพฺยาโกโต ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสสย ปจฺจุเยน ปจฺจุโย (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย)

อภ. → กุ. คือ อภ. ๕๕ เจ.๓๘ รูป ๒๘ (เว้นอรหัตตผล)→

กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย ทานํ

กายวิญญ. ๒ เจ.๗ อุตฺต โภชนะ เสนาสนะ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

กายวิญ. ๒ เจ.๗ อุตฺ โภชนะ เสนาสนะ → สัทธาเจ. วิรติเจ.

หมายเหตุ อพ. → กุ.

อ.พ. → ก. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตวการภูมิและการภูมิ ได้ปุณ ๔ พระอริยบุคคล ๘ เกิดได้ทางปัญจวารวิธิตวารวิธิต อปพนาวิตี เป็นปกตปนิตสยปัจจยอย่งเตียว

อธิบาย อพ. → ก. คือ

อ.พ. ๕๕ (เว้นหรือหักผลประโยชน์) เจ.๓๘ รูป ๒๘ → ก. ๒๑ เจ.๓๘

เช่นบุคคลอาศัยสุขภาพ ทุกข์กาย ความเย็น ความร้อน อาหาร ที่อยู่
ที่อาศัย เป็นปัจจัยให้ทำงาน รักษาศีล เจริญภาวนา ยังฉาน วิปัสสนา
มัค อภิญญา สมาบัติ ให้เกิดขึ้นเช่น มีความสุขกายก็เป็นปัจจัยให้ทำบุญได้

ทุกอย่าง หรือมีความทุกข์กายเช่นเจ็บไข้ ก็เป็นปัจจัยให้ทำบุญให้จิตตั้งอยู่ในกุศลเสมอๆ เพื่อเป็นฐานรองรับให้ออกาสแก่กุศลในอดีตได้ส่งผลมา จะได้พ้นจากความทุกข์ ความเจ็บไข้ หรืออาศัยความเย็นความร้อนทำบุญ เช่น ซื้อพัดลมถวายพระ อาศัยอาหารทำบุญเลี้ยงพระ อาศัยปัจจัยทำบุญสร้างโบสถ์ วิหาร โรงเรียน โรงพยาบาล เพื่อใช้ในการทำกุศล เป็นต้น

๙. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม อกุสสสุส ธมฺมสุส

ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยปัจจัย)

อพ. → อกุ. คือ

อพ. ๕๒ (เว้นผลจิต ๔) เจ.๓๕ รูป ๒๘ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตฺตํ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย ปาณํ หนฺติ อทินฺนํ อาทียติ มุสา ภณฺติ ปิสุณํ ผรุสํ ภณฺติ สมฺผํ ปลปติ สนฺธิจฺินฺหติ นิลโลปํ หรติ เอกาการิกํ กโรติ ปริปนฺเถ ติฏฺฐติ ปรทาร์ คจฺจติ ความขาด กโรติ นิคมขาด กโรติ มาตรํ ชีวิตา โวโรเปติ ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปติ อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปติ ทูฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสุส โลหิตํ อุปฺปาเทติ สงฺฆํ ภินฺหติ (บุคคลอาศัยความสุขกาย ความทุกข์กาย อุตฺตํ โภชนะ เสนาสนะ แล้วฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ คำเพ้อเจ้อ ตัดช่องย่องเบา ลอบขโมยขึ้นบ้าน คอยดักปล้นตามหนทาง เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผลอหมู่บ้าน เผลอนิคมจังหวัด ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตุปบาท ทำลายสงฆ์ให้แตกจากกัน)

กายวิญ. ๒ เจ.๗ อุตฺตํ โภชนํ เสนาสนํ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๒. กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ อุตฺตํ โภชนํ เสนาสนํ รากฺสุส โทสฺสุส โมหฺสุส มานฺสุส ทิฏฺฐิยา ปตฺถณาย ปกตูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย (ความสุขกาย ทุกข์กาย อุตฺตํ โภชนะ เสนาสนะ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา ด้วยอำนาจ

ปกตูปนิสสยปัจจัย)

กายวิญ. ๒ เจ.๗ อุตฺ โภชนะ เสนาสนะ → อภ. ๑๒ เจ.๒๗

หมายเหตุ อภ. → อภ. ความสุขกาย ทุกข์กาย คือ วิบาก ๓๒
กิ. ๒๐ รูป ๒๘ จึงจะได้องค์ธรรมครบ

อภ. → อภ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางปัญจทวารวิถิ
กามมโนทวารวิถิ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว

ถ้าเป็นได้ ๓ ปัจจัย ได้สภาคปัจจัย ๑๕ คือ อารัมมณชาติ ๑๑
ปัจจัย (เว้นตัวเอง) กับ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต

อธิบาย อภ. → อภ. คือ

อภ. ๕๒ (เว้นผลจิต ๔) เจ.๓๕ รูป ๒๘ → อภ. ๑๒ เจ.๒๗

เช่น บุคคลบางคนอาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย อาศัยความเป็น
ความร้อน อาศัยอาหาร ที่อยู่อาศัย เบียดเบียนคนอื่นให้เดือดร้อน โดยทำ
อกุศลกรรมบถ ทำให้เกิดกิเลสต่างๆ เช่น เกิดมายากจนไม่มีกินไม่มีใช้ เกิด
ทุกข์กาย ก็ไปปล้น ไปลักขโมย ไปฆ่าสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหาร หรือไป
หลอกลวงเขาเอามากินมาใช้ โดยอาศัยกายคือรูปนามขันธ์ ๕ ไปทำบาป
อกุศลต่างๆ ก็เพราะไม่รู้เหตุผลความจริงของสภาวะธรรม จึงเป็นเหตุให้เกิด
โลภ โกรธ หลง เบียดเบียนคนอื่น แต่ผลที่สุด กรรมชั่วที่ตัวทำก็เบียดเบียน
ตัวเองให้เป็นทุกข์เดือดร้อน ทำให้ต้องละทิ้งจากสภาพที่เป็นมนุษย์ ไปเกิด
เป็นสัตว์ในอบายต้องรับทุกข์แสนสาหัส ก็เพราะไม่ได้ฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเหตุผลความจริงของชีวิต จึงเป็นเหตุให้ชีวิตต้อง
ประสบกับความทุกข์นานาประการ การศึกษาให้รู้เหตุผลความจริงของชีวิต
จึงเป็นปัจจัยสำคัญให้ชีวิตพ้นจากความทุกข์ไปตามลำดับ

—จบอุปนิสสยปัจจัย—

ปุเรชาตปัจจย

ปุเรชาตปัจจย เป็นปัจจยที่ ๑๐ ในปัจจย ๒๔ หรือเป็นปัจจยที่ ๑๖ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส ปุเรชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดก่อนเป็นปัจจย

ปุเรชาตปัจจย หมายความว่า รูปที่เกิดขึ้นก่อนและยังไม่ดับไป คือ ยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นปัจจยช่วยอุดหนุนให้ปัจจยูปันธรรมเกิดขึ้น ภายหลัง ปัจจยนี้ รูปเป็นปัจจยแก่นาม เป็นปัจจยบันกาล คือ รูปที่เกิดขึ้น ก่อนนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วยังคงตั้งอยู่ยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างฐิติปัตตะ ของรูป เป็นปัจจยแก่นามจิตและเจตสิกที่เกิดภายหลัง ถ้าหากว่าปัจจยเกิดขึ้นก่อนแล้วดับไป ก็เป็นปัจจยธรรมของปุเรชาตปัจจยไม่ได้

การเป็นปัจจยของปุเรชาตปัจจย ท่านอุปมาว่าเหมือนกับพระอาทิตย์ และพระจันทร์ซึ่งเกิดมีขึ้นก่อนสัตว์ทั้งหลายในโลก และสัตว์โลกทั้งหลายต่าง ก็ได้อาศัยพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นอยู่ตลอดมา โดยที่พระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นยังคงมีอยู่ฉันใด พระอาทิตย์กับพระจันทร์ก็เปรียบได้กับ ปุเรชาตปัจจย สัตว์โลกทั้งหลายก็เปรียบได้กับปุเรชาตปัจจยูปันธรรมนั้น ปุเรชาตปัจจยนี้ มีอำนาจทำให้เกิดขึ้น (ชนกสัตติ) และอุปถัมภ์ให้ตั้งอยู่ด้วย (อุปถัมภกสัตติ)

วจนัตถะของปุเรชาตปัจจย

ปุเรชายิตฺถาติ = ปุเรชาโต (สภาวะธรรมที่เกิดก่อนปัจจยูปันธรรม ชื่อว่า ปุเรชาตะ) หรือ

ปุเรชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปุเรชาตปจฺจโย (ธรรมที่เกิดก่อน ด้วย เป็นปัจจยด้วย ชื่อว่า ปุเรชาตปัจจย)

พระบาลีนิทเทสปุเรชาตปัจจย

๑. จกฺขายตณฺเ จกฺขวิญญฺณธาตฺยา ตสฺมปฺยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย (จักขวายนตนะเป็นปัจจยแก่จักขวิญญูณธาตุ และ ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับจักขวิญญูณธาตุนั้น ด้วยอำนาจ ปุเรชาตปัจจย)

จักขุวัตถุที่เกิดพร้อมกับอุปาทาขณะของอดีตภวังค์และยังตั้งอยู่ เป็น
ฐิติปัตตะ → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗

๒. โสตายตนํ โสตวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย โสตวตฺถุ → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

๓. ฆานายตนํ ฆานวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย ฆานวตฺถุ → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๔. ชิวหายตนํ ชิวหาวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย ชิวหาวตฺถุ → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗

๕. กายายตนํ กายวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย กายวตฺถุ → กายวิญ. ๒ เจ.๗

๖. รูปายตนํ จกฺขุวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย รูปารมณฺ์ → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗

๗. สทฺทหายตนํ โสตวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย สทฺทการมณฺ์ → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

๘. คนฺธายตนํ ฆานวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย คันฺธารมณฺ์ → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๙. รสายตนํ ชิวหาวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ
ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย รสารมณฺ์ → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗

๑๐. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญญาณธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ
ฐมฺมานํ ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย โผฏฺฐพฺพารมณฺ์ → กายวิญ. ๒ เจ.๗

๑๑. รูปายตนํ สทฺทหายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ
มโนธาคฺคยา ตํสมฺปยุตฺตกาณณฺจ ฐมฺมานํ ปุเรชาตปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (รูปายตนะ
- ฯลฯ - โผฏฺฐพฺพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาคคและธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับ
มนธาคค นั้น ด้วยอำนาจ ปุเรชาตปัจจัย) ปญฺจารมณฺ์ → มโนธาคค ๓ เจ.๑๐

๑๒. ยัม รูปํ นิสฺสาย มโนธาทู จ มโนวิญญานธาทู จ วตฺตุนฺติ ตํ รูปํ มโนธาทูยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ ปุเรชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (มโนธาทูและมโนวิญญานธาทูอาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่ มโนธาทู มโนวิญญานธาทู และแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับมโนธาทูและ มโนวิญญานธาทูนั้น ด้วยอำนาจปุเรชาติปัจจัย)

หทยวัตถุ → มโนธาทู ๓ มโนวิญ. ๗/๒ เจ.๕๒

๑๓. ตํ รูปํ มโนวิญญานธาทูยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ กิณฺณิ กาเล ปุเรชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย กิณฺณิ กาเล น ปุเรชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (มโนธาทู มโนวิญญานธาทูอาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่ มโนวิญญานธาทู และแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับมโนวิญญานธาทูได้ใน กาลบางคราว ด้วยอำนาจปุเรชาติปัจจัยและในกาลบางคราวไม่ได้ ด้วยอำนาจ ปุเรชาติปัจจัย)

คือในปวัตติกาล หทยวัตถุ → มโนวิญญานธาทู ๗/๒ เจ.๕๒
ได้โดยปุเรชาติปัจจัย

แต่ในปฏิสนธิกาล หทยวัตถุ → ปฏิสนธิจิต ๑๕ เจ.๓๕
โดยปุเรชาติปัจจัยไม่ได้

เพราะในปฏิสนธิกาลนั้น นามกับรูปย่อมเกิดพร้อมกันอาศัยซึ่งกัน และกัน จึงเป็นโดยปัจจัยอื่น คือเป็นสหชาติปัจจัยหรืออัญญมัญญปัจจัย หรือ สหชาตนิสสยปัจจัย เป็นต้น แต่เป็นปุเรชาติปัจจัยไม่ได้ ต่อเมื่อปฏิสนธิจิต ดับไปแล้ว หทยวัตถุที่เกิดที่ปฏิสนธิจิตและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ ย่อมเป็น ปัจจัยให้เกิดปฐมภวรงค์โดยปุเรชาติปัจจัยได้ โดยเหตุนี้ปุเรชาติปัจจัยจึงเป็น ปัจจัยได้เฉพาะในปวัตติกาลเท่านั้น เป็นในปฏิสนธิกาลไม่ได้

ปุเรชาติปัจจัยนี้ตามบาลีพระไตรปิฎกแสดงไว้ ๒ อย่าง คือ วัตถุปุเรชาติปัจจัยและอาร์มมณปุเรชาติปัจจัย คือ **บาลีนิทเทสข้อ ๑-๕ และ ๑๒-๑๓ แสดงวัตถุปุเรชาติปัจจัย ส่วนข้อ ๖-๑๑ แสดงอาร์มมณปุเรชาติปัจจัย**

แต่อรรถกถาแสดงไว้ ๓ อย่าง โดยยกเอาหทยวัตถุรูปในมรณาสันนวิถีขึ้นมาแสดงเป็นพิเศษในฐานะที่เป็นทั้งอาร์มมณ เป็นทั้งวัตถุซึ่งเกิดก่อน

และเป็นที่ยอาศัยเกิดของจิตและเจตสิกในมรณาสันนวิธิตัว

หทยัตถุรูปที่ยกมาแสดงเป็นพิเศษนี้ เรียกว่า วัดถารัมมณปุเรชาตปัจจย จัดเป็นอย่างที ๓ เพิ่มขึ้นมาจากพระบาลี วัดถารัมมณปุเรชาตปัจจย ก็เหมือนกับวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย ส่วนวัดถุปุเรชาตปัจจยก็เหมือนกับวัดถุปุเรชาตนิสสยปัจจย ที่แสดงมาแล้วทุกประการจึงไม่แสดงซ้ำ จะแสดงแต่ถารัมมณปุเรชาตปัจจยเท่านั้น

องค์ธรรมวัดถุปุเรชาตปัจจย

ปัจจย วัดถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิตีปัตตะ
ปัจจยูปบัน จิต ๘๕ (เว้นอรู.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ
ปัจจนิก จิต ๔๖ เจ.๔๖ ที่เกิดในอรูภูมิกับปัญจ.ปฏ. ๑๕ เจ.๓๕
 และรูป ๗ หมวด
 จิต ๔๖ คือ โลกะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาร. ๑ มหาภู. ๘ มหาภิก. ๘
 อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตระ ๗ (เว้นโสตาปัตติมัค) เจ.๔๖ (เว้นโทจตุกะ ๔
 อัปป. ๒)

องค์ธรรมวัดถารัมมณปุเรชาตปัจจย

ปัจจย มรณาสันนหทยัตถุรูปที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะที่ใน
 มรณาสันนวิธิตัว
ปัจจยูปบัน จิต ๔๓ เจ.๔๔ ที่เกิดในมรณาสันนวิธิตัว
 จิต ๔๓ ได้แก่ มโนทวาร. ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทา. ๑๑
 อภิญญา ๒ เจ.๔๔ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี ๓
 อัปป. ๒) ขณะที่เอาหทยัตถุนั้นเป็นอารมณ์
ปัจจนิก จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่ไม่ได้เกิดในมรณาสันนวิธิตัว หรือไม่ได้ถือ
 เอาหทยัตถุเป็นอารมณ์กับรูป ๗ หมวด

องค์ธรรมถารัมมณปุเรชาตปัจจย

ปัจจย ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ ที่เกิดก่อน (นิปผันนรูป ๑๘ คือ
 อวินิพโกรูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิต ๑ หทยะ ๑ สัททะ ๑)

ปัจจัยุบบัน กามจิต ๕๔ อภิณฺ ๒ เจ.๕๐ (วันอัปป. ๒)

เอกันตะ คือ ทวิปัณฺจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐

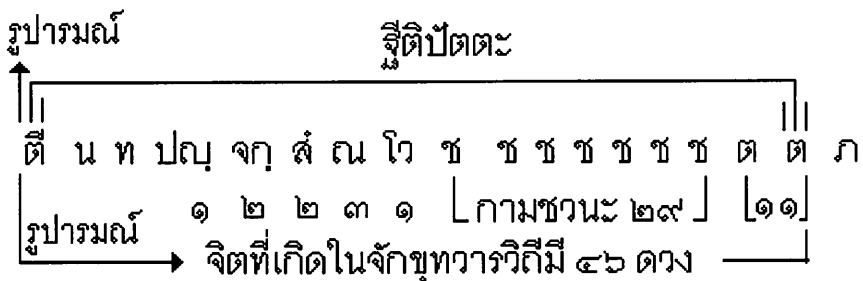
อเนกัณตะ คือ กามจิต ๔๑ (วันทวิปัณฺจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓)

อภิณฺ ๒ เจ.๕๐ (วันอัปป. ๒)

ปัจจัยิก จิต ๗๖ เจ.๕๒ (วันทวิปัณฺจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓) ที่ไม่ได้เอา

ปัจจัยุบบันนิปผันนรูป ๑๘ เป็นอารมณ์ และรูป ๗ หมวด

อารมณ์นปุเรชาตปัจจัยก็คล้ายกับอารมณ์ปัจจัย แต่ที่ต่างกัน คืออารมณ์นปุเรชาตปัจจัยเอาแต่ปัจจัยุบบันนิปผันนรูป ๑๘ เป็นปัจจัย อย่างเดียว ส่วนอารมณ์ปัจจัยนั้น ปัจจัยมีทั้งนามรูป และบัญญัติ ที่เป็นอย่างนี้เพราะอารมณ์ปัจจัยนั้นเป็นปัจจัยได้ทั้ง ๓ กาล และกาล วิมุตติ ส่วนอารมณ์นปุเรชาตปัจจัยเป็นได้เฉพาะปัจจัยุบบันกาลอย่างเดียว การที่ยกเอาวัตถุและอารมณ์มาเป็นปุเรชาตปัจจัย ก็เพื่อให้รู้วาสภาวธรรม เหล่านี้เป็นปัจจัยด้วยการเกิดก่อน หาใช่เป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกัน หรือ เกิดภายหลังไม่ เพราะปัจจัยนี้เอาเฉพาะแต่รูปธรรมที่เกิดก่อน และยังตั้งอยู่ เป็นฐิติปัตตะ เป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรมและเป็นปัจจัยุบบันกาลด้วย ถึงแม้ว่ารูปธรรมจะเกิดก่อนแต่ยังไม่ดับไป คือนามและรูปนั้นยังอยู่ในวิถิจิตเดียวกัน จึงจัดว่าเป็นปัจจัยุบบันกาล ตัวอย่าง จักขุทวารวิถิ

ปัญหาวาระอาร์มมณปูเรชาตปัจจยมี ๓ วาระ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฌมโม อพฺยาโกตสฺส ฌมมสฺส
 อารมมณปูเรชาตปฺจเยน ปฺจโย (อัพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจยแก่
 อัพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปูเรชาตปัจจย)

อัฟ. → อัฟ. คือ

ปัจจุบันนิพนธ์รูป ๑๘ → กาม.วิ.๒๓ กาม.กิ.๑๑ อภิญ.กิ.๑ เจ.๓๓

บาลีอนุวาท

๑. อรหา จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ, โสตํ ฌานํ
 ชิวฺหํ กายํ รูปํ สทฺθε คนฺธํ รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต
 อนตฺตโต วิปสฺสติ (พระอรหันต์ย่อมพิจารณาจักขุปสาท โสตปสาท
 ฌานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัททารมณํ คันธารมณํ
 รสารมณํ โผฏฐัพพารมณํ และทหยัตถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา ด้วยกิริยาจิต) วัตถุรูป ๖ และปัญจารมณํ → ม.กิ. ๘ เจ.๓๓

๒. ทิพฺเพน จกฺขุณา รูปํ ปสฺสติ (พระอรหันต์เห็นรูปด้วย
 ทิพพจักขุ) ปัจจุบันรูปารมณํ → ทิพพจักขุอภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐

๓. ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สฺสนาติ (พระอรหันต์ได้ยินเสียง
 ด้วยทิพพโสต) ปัจจุบันสัททารมณํ → ทิพพโสตอภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐

๔. รูปายตฺนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, สทฺทายตฺนํ โสตวิญฺญาณสฺส,
 คนฺธายตฺนํ ฌานวิญฺญาณสฺส, รสายตฺนํ ชิวหาวิญฺญาณสฺส, โผฏฺฐพฺพายตฺนํ
 กายวิญฺญาณสฺส, อารมมณปูเรชาตปฺจเยน ปฺจโย (รูปายตนะเป็นปัจจย
 แก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจยแก่กายวิญญาณ ด้วยอำนาจ
 อาร์มมณปูเรชาตปัจจย)

ปัญจารมณํ → ทวิปัญจ. ๑๐ เจ.๗ ปัญจทวาร. ๑ สัมปฏิจ. ๒
 สันตீรณ ๓ มโนทวาร. ๑ หสิ. ๑ ม.กิ. ๘ ตทา. ๑๑ เจ.๓๕

อฬ. → อฬ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
 ได้ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดทางกามวิถิ อภิญญาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๘
 คือ อารัมมณ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคต
 วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปุเรชาต วัดถารัมมณปุเรชาต-
 วิปปยุตต วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ วัดถารัมมณปุเรชาตอวิคต

๒. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส อารมฺมณปุเรชาต ปจฺเจยน
 ปจฺจโย (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย)

อฬ. → กุ. คือ ปัจจุบันนิป. ๑๘ → ม.กุ. ๘ อภิญ. กุ. ๑ เจ. ๓๖

บาลีอนุวาท

๑. เสฏฺฐา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต
 วิปสฺสนฺติ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูปํ สทฺทํ คนฺธํ รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ
 อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ (พระเสกขบุคคลหรือปุถุชน
 พิจารณา จักขุปสาท ฯลฯ กายปสาท, รูปารมณฺ์ ฯลฯ โผฏฐัพพารมณฺ์
 และหทยวตฺถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกุศลจิต)

วัดถุรูป ๖ ปัญจารมณฺ์ → ม.กุ. ๘ เจ. ๓๓

๒. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสนฺติ, ทิพฺพาย โสตธาตฺฐยา สทฺทํ สฺสณฺฺติ
 (พระเสกขบุคคลหรือปุถุชนย่อมเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญา ย่อมได้ยิน
 เสียงด้วยทิพพโสตอภิญญา)

ปัจจุบันรูปารมณฺ์ → ทิพพจักขุอภิญ. กุ. ๑ เจ. ๓๐

ปัจจุบันสัทธารมณฺ์ → ทิพพโสตอภิญ. กุ. ๑ เจ. ๓๐

อฬ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
 ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทางกามวิถิ
 อภิญญาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๘ เหมือน อฬ. → อฬ.

๓. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฐมโม อกุสลสฺส ฐมมสฺส
 อารมฺมณปุเรชาตปจฺเจยน ปจฺจโย (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม
 ด้วยอำนาจอารัมมณปุเรชาตปัจจัย)

อฬ. → อฏ. คือ ปัจจุบันนิป.๑๘ → อฏ.๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

๑. จกขุ โสตํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ สทฺเท คนฺธํ รสํ โผฏฺฐพฺเพ
 วตฺถุํ อสฺสาเทติ อภินฺนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ
 อุกฺทจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ (บุคคลมีความพอใจชอบใจ
 จักขุประสาท ฯลฯ กายประสาท, รูปารมณ์ ฯลฯ โผฏฐัพพารมณ์ และทหยัตถุ
 เมื่อปรารภอารมณ์นั้นมีจักขุประสาท เป็นต้น รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธจจะ
 โทมนัส ย่อมเกิดขึ้น โอฬาริกรุป ๑๒ ทหยัตถุ → อฏ. ๑๒ เจ. ๒๗

อฬ. → อฏ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
 ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทั้งทางามวิถี
 ได้สภาคปัจจย ๑๑ คือ อารัมมณปัจจย อารัมมณาธิปติ อารัมมณฺุณิสสย
 อารัมมณฺุเรชาตตติ อารัมมณฺุเรชาตอวิคต วัตถารัมมณฺุเรชาตาธิปติ
 วัตถารัมมณฺุเรชาตนิสสย วัตถารัมมณฺุเรชาต วัตถารัมมณฺุเรชาตวิปยุตต
 วัตถารัมมณฺุเรชาตตติ วัตถารัมมณฺุเรชาตอวิคต

สรุป ปุเรชาตปัจจย จำแนกได้ ๓ ปัจจย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตปัจจย

วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อน → วิญญานธาตุ ๗ คือ จิต ๘๕ เจ. ๕๒ (เว้นอรูป. วิ. ๔)

หรือ วัตถุรูปที่เป็นมัชฌิมายุกปสาทรูป ๕ → ทวิปัญจ. ๑๐ เจ. ๗

ทหยัตถุที่เกิดก่อน → มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ ๗๒
 เจ. ๕๒

๒. อารัมมณฺุเรชาตปัจจย

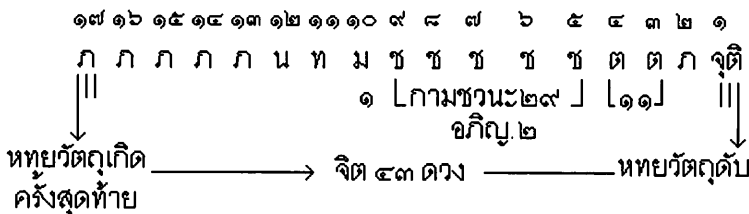
ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ → วิญญานธาตุ ๗ คือ กามจิต ๕๔ อภิญ. ๒ เจ. ๕๐
 (เว้นอปป. ๒)

หรือ ปัจจุบันปัญจารมณ์ คือ วิสยรูป ๗ → ทวิปัญจ. ๑๐ เจ. ๗ มโนธาตุ ๓ เจ. ๑๐

ปัจจุบันธัมมารมณ์ คือ นิปผันนรูปที่เหลือ → มโนวิญ. ๔๑ อภิญ. ๒ เจ. ๕๐
 (เว้นอปป. ๒)

จักขุวัตถุกุ → จักขุวิญ.๒ เจ.๗ ในจักขุทวารวิถิ โดยวัตถุปุเรชาตปัจจย
 รูปารมณ → จิต ๔๖ เจ.๕๐ (เวณอปป.๒) ในจักขุทวารวิถิ
 โดยอารัมมณปุเรชาตปัจจย
 หทยวัตถุ → มโนธาตุ ๓ มโนวิญ.๔๑ เจ.๕๐ (เวณอปป. ๒)
 (เวณจักขุวิญ. ๒) ในจักขุทวารวิถิ โดยวัตถุปุเรชาตปัจจย
 หมายถึงหทยวัตถุที่เกิดที่อุปาทกขณะของจิตดวงก่อนทุกดวง เมื่อถึงฐิตินะ
 ย่อมเป็นปัจจยให้เกิดจิตดวงหลัง

มรณาสันนวิถิ

มรณาสันนหทยวัตถุ → จิต ๔๓ เจ.๔๔ (เวณอิสสา มัจฉริยะ
 กุกกัจจะ วิรตี ๓ อปป. ๒) โดยวัตถุอารัมมณปุเรชาตปัจจย
 การเรียนปัจจยจะให้เข้าใจดีจะต้องเรียนตามทวารที่เกิดรับอารมณ
 จะทำให้เข้าใจปัจจยได้ดี เช่น การเห็นเกิดขึ้นอาศัยปัจจยเท่าไร ถ้านับ
 อย่างน้อยก็ได้ ๖ ปัจจย

หาปัจจยในวัตถุปุเรชาตชาติ คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย หมายถึงจักขุวัตถุกุเป็นท้ออาศัยให้เกิด
 จักขุวิญญูณ,
๒. วัตถุปุเรชาตปัจจย หมายถึงจักขุวัตถุกุต้องเกิดก่อนที่อุปาทกขณะ
 ของอติตภวักเป็นปัจจยให้เกิดจักขุวิญญูณ
๓. วัตถุปุเรชาตนิหริยปัจจย หมายถึงจักขุวัตถุกุ คือจักขุนหริยเป็น
 ใหญ่ให้เกิดการเห็นคือจักขุวิญญูณ

๔. วัตถุปุรชาตวิปยุตตปัจจัย หมายถึงจักขุวัตถุเป็นรูปเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ เป็นนาม

๕. วัตถุปุรชาตัตถิปัจจัย หมายถึงจักขุวัตถุที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ คือยังมีอยู่

๖. วัตถุปุรชาตอวิคตปัจจัย หมายถึงจักขุวัตถุที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ คือยังไม่ปราศจากไป

ถ้านับโดยละเอียดจะได้ ๗๓ ปัจจัย คือ

๑. จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยปัญจทวาราวชชนะ เป็นปัจจัย

ปัญจทวาราวชชนะ → จักขุวิญญาณ ด้วยอำนาจ อนันตรชาติได้ ๕ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต อนันตรูปนิสสย

๒. จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยรูปารมณเป็นปัจจัย

รูปารมณ → จักขุวิญญาณ ด้วยอำนาจ อาร์มมณชาติ ได้ ๔ ปัจจัย คือ อาร์มมณ อาร์มมณปุรชาต อาร์มมณปุรชาตัตถิ อาร์มมณปุรชาตอวิคต

๓. จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุวัตถุ

มัชฌิมายุกจักขุสฬารูป → จักขุวิญญาณด้วยอำนาจ วัตถุปุรชาตชาติได้ ๖ ปัจจัย คือ วัตถุปุรชาตนิสสย วัตถุปุรชาต วัตถุปุรชาตินทริย วัตถุปุรชาตวิปยุตต วัตถุปุรชาตัตถิ วัตถุปุรชาตอวิคต

๔. จักขุวิญญาณเป็นวิบาก เกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย

อดีตเจตนากรรม → จักขุวิญญาณ ด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยชาติได้ ๒ ปัจจัยคือ สุทธกปกตูปนิสสย และ มิสสกปกตูปนิสสย นานักขณิกัมม (ปกตูปนิสสย และ นานักขณิกัมม)

๕. จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยแสงสว่างเป็นปัจจัย

อาโลกะ คือแสงสว่าง → จักขุวิญญาณ ด้วยอำนาจ ปกตูปนิสสยชาติได้สุทธกปกตูปนิสสย ๑ ปัจจัย

๖. จักขุวิญญูณเกิดขึ้นย่อมมีสหชาตธรรมเกิดร่วมกันเป็น
ปัจจัย คือ จักขุวิญญูณเกิดมีเจตสิกประกอบ ๗ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา
เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ

ผัสสเจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๘ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
สหชาตชาติเล็ก ๑ ปัจจัย คือ อาหาร

เวทนาเจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๘ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
สหชาตชาติเล็ก ๑ ปัจจัย คือ อินทรีย์

สัญญาเจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๗ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต

เจตนาเจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๘ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
สหชาตชาติเล็ก ๒ ปัจจัย คือ กัมม อาหาร

เอกัคคตาเจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๘ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
สหชาตชาติเล็ก ๑ ปัจจัย คือ อินทรีย์

ชีวิตินทรีย์เจตสิก → จักขุวิญญูณ ด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๘ ปัจจัย คือ
สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตติ อวิคต
สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
สหชาตชาติเล็ก ๑ ปัจจัย คือ อินทรีย์

มนสิการเจตสิก → จักขุวิญญูณด้วยอำนาจ สหชาตชาติ ได้ ๗ ปัจจัย คือ
 สหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจัย คือ สหชาต นิสสย อตฺถิ อวิคต
 สหชาตชาติกลาง ๓ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
 รวมปัจจัยทั้งหมด $๕+๔+๖+๒+๑+๘+๘+๗+๙+๘+๘+๗ = ๗๓$ ปัจจัย

แต่ถ้านับปัจจัยที่ไม่ซ้ำกันจะได้ ๒๘ ปัจจัย คือ

๑. ปัญจทวาร. → จักขุวิญญูณ ได้ ๕ ปัจจัย คือ
 อนันตร สมันตร นัตถิ วิคต อนันตรูปนิสสย
 ๒. ปัจจุบันรूपารมณ → จักขุวิญญูณ ได้ ๔ ปัจจัย คือ
 อารัมมณ อารัมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตตฺถิ อารัมมณปุเรชาตอวิคต
 ๓. มัชฌิมายุกจักขุรูปสาทรูป → จักขุวิญญูณ ได้ ๖ ปัจจัย คือ
 วัตถุปุเรชาตนิสสย วัตถุปุเรชาต วัตถุปุเรชาตินทริย วัตถุปุเรชาตวิปยุตต
 วัตถุปุเรชาตตฺถิ วัตถุปุเรชาตอวิคต
 ๔. อตฺถิเจตนากรรม → จักขุวิญญูณ ได้ ๒ ปัจจัย คือ
 ปกตูปนิสสย นานักขณิกกัมม
 ๕. อาโลกะ → จักขุวิญญูณ ได้ ๑ ปัจจัย คือ ปกตูปนิสสย
 ๖. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ → จักขุวิญญูณ ได้ ๑๐ ปัจจัย
 คือ สหชาต นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
 กัมม อาหาร อินทริย
- รวมทั้งหมด $๕+๔+๖+๒+๑+๑๐ = ๒๘$ ปัจจัย

เพียงการเห็นอย่างเดียวอาศัยปัจจัยมากมายถึงเพียงนี้ การเห็นจึง
 จะเกิดขึ้นได้ แม้สภาวะธรรมอื่นๆ ที่ปรากฏขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง
 มากมายเช่นเดียวกัน การที่ต้องปรุงแต่งมาก พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่าเป็น
 เหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อต้องการจะพ้นจากทุกข์ก็ต้องรู้จักทุกข์ จึงจะดับเหตุปัจจัย
 ที่ให้เกิดทุกข์ได้

การศึกษามหาปรัชญาจึงเป็นปัจจัยแก้ปัญญาบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือรู้ว่าไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่มีผู้สร้าง เป็นการแสดงให้เห็นอนัตตาว่า สังขารธรรมทั้งหลายล้วนเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่ได้อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด ไม่เป็นไปตามใจใคร หากแต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อดับเหตุปัจจัยหมดก็พ้นทุกข์ได้

—จบปุเรชาตปัจจัย—

ปัจฉาชาตปัจจย

ปัจฉาชาตปัจจย เป็นปัจจยที่ ๑๑ ในปัจจย ๒๔ หรือเป็นปัจจยที่ ๑๙ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส ปจฺฉาชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดภายหลังเป็นปัจจย

ปัจฉาชาตปัจจย หมายความว่า นามธรรม คือ จิตและเจตสิก ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจยช่วยอุปการะแกรูปธรรมคือกายนี้ที่เกิดก่อน ให้มีอายุ ตั้งอยู่ได้จนครบอายุของรูป ๑๗ ขณะจิต โดยไม่ให้ดับไปเสียก่อนที่จะถึงกำหนดและยังช่วยอุปถัมภ์รูปนั้นให้เจริญขึ้นด้วย รูปที่ถูกอุปถัมภ์นั้นต้องเป็น รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ ไม่ใช่รูปที่กำลังเกิดเป็นอุปาทกขณะ และไม่ได้ อุปถัมภ์รูปที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพราะจิต เจตสิก ที่เกิดภายหลังนี้มีหน้าที่ อุปถัมภ์เฉพาะแต่รูปที่เกิดก่อนซึ่งเป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ กรรม จิต อุตฺต อาหาร เท่านั้น แม้แต่รูปที่เกิดด้วยอำนาจของจิตและเจตสิกที่เกิด ภายหลังก็ไม่ได้อุปถัมภ์ อุปถัมภ์เฉพาะรูปที่เกิดขึ้นก่อน เพื่อให้มีอายุตั้ง อยู่ได้จนครบอายุของรูป เพราะว่ารูปคือกายนี้ ถ้าไม่มีจิตเจตสิกที่เกิด ภายหลังคอยอุปถัมภ์แล้ว กายก็ตายตั้งอยู่ไม่ได้ ท่านจึงได้อุปมากายว่าเป็น เหมือนบ้าน ส่วนจิตเจตสิกที่เกิดภายหลังเป็นเหมือนคนอยู่ในบ้านที่คอย ดูแลรักษาบ้าน ไม่ให้บ้านผุพังไปฉับใด กายที่ตั้งอยู่ได้ก็เพราะมีจิตเจตสิก คอยดูแลรักษาไว้ฉนั้น

ปัจฉาชาตปัจจยนี้ นามเป็นปัจจยแกรูป คือ นามที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจยแกรูปที่เกิดขึ้นก่อน แต่รูปที่เกิดก่อนซึ่งเป็นปัจจยบุบบันธรรม จะเป็นผลได้ก็ต่อเมื่อรูปนั้นมาถึงนามที่เป็นปัจจย นามจึงจะอุปถัมภ์ได้ ถ้ารูปที่เกิดขึ้นก่อนยังมาไม่ถึงนาม นามก็อุปถัมภ์ไม่ได้ เช่น จักขุปสาท เกิดก่อนที่อติตภวังก์ จิตที่เกิดหลัง ๆ ทุกดวงในจักขุทวารวิถีมิหน้าที่ต้อง อุปถัมภ์จักขุปสาทเพื่อให้มีอายุตั้งอยู่จนครบอายุของรูป แต่ถ้าจักขุปสาทยัง อยู่ที่อติตภวังก์ ภวังก์จลนจะก็ยังไม่อุปถัมภ์จักขุปสาทไม่ได้ ต้องให้จักขุปสาท นั้นมาถึงภวังก์จลนจะ ๆ จึงจะอุปถัมภ์จักขุปสาทได้ แม้จิตดวงอื่น ๆ ที่เกิด

ภายหลังจะอุปถัมภ์จักขุประสาทได้ ก็ต่อเมื่อจักขุประสาทนั้น ล่วงมาถึงตนจึงจะอุปถัมภ์ได้

ดังท่านอุปมา นาม รูป ในปัจฉาชาติปัจจุย ว่าเหมือนคนเตะตะกร้อ คือเปรียบรูปที่เกิดก่อนเป็นเหมือนลูกเตะกร้อที่มากกระทบ ตั้งแต่อดีตภพวัจ ๑ โยนลูกเตะกร้อขึ้นไปก่อน จิต เจตสิกที่เกิดภายหลังอีก ๑๖ ขณะก็เหมือนคนเตะตะกร้อคอยประคองลูกเตะกร้อไว้ไม่ให้ตกลงดิน เหมือนกับจิต เจตสิกที่เกิดหลัง ๑ คอยอุปถัมภ์รูปที่เกิดก่อนให้มีอายุตั้งอยู่จนครบอายุของรูป ๑๗ ขณะจิต

หรืออุปมารูปที่เกิดก่อนว่าเป็นเหมือนเด็กที่พึ่งคลอดจากครรภ์ มารดาใหม่ ๑ จิต เจตสิกที่เกิดภายหลังเป็นเหมือนพี่เลี้ยง เด็กที่คลอดใหม่ ๑ พี่เลี้ยงยังเลี้ยงไม่ได้ จะเลี้ยงได้ก็ต่อเมื่อเอาเด็กนั้นส่งมาให้พี่เลี้ยง ๑ จึงจะเลี้ยงเด็กได้ฉันใด รูปที่เกิดขึ้นก่อน จิต เจตสิกที่เกิดภายหลังจะอุปถัมภ์ได้ก็ต่อเมื่อรูปนั้นมาถึงตนจึงจะอุปถัมภ์ได้ฉันนั้น

หรือบางที่ท่านก็อุปมาปัจฉาชาติปัจจุยว่าเหมือนลูกนกแร้ง ที่ยังอ่อนอยู่ยังนอนอยู่ในรัง ยังบินไปหาอาหารกินไม่ได้ เมื่อแม่นกบินออกไปหากิน ลูกนกก็ตั้งใจคอยคิดว่าแม่นกเมื่อกลับมาคงจะนำอาหารมาให้ตนกิน แม่นกกลับมาก็ไม่ได้นำอาหารมาให้เลย ลูกนกก็ตั้งใจคอยแม่นกว่าจะนำอาหารมาให้ตนกินอย่างนี้ทุกวัน แต่แม่นกก็ไม่ได้นำอาหารกลับมาให้สักที จนลูกนกนั้นโตขึ้นทั้งๆ ที่ไม่ได้กินอาหารเลย แต่ก็มีชีวิตอยู่จนบินออกไปหาอาหารกินเองได้ ที่ลูกนกมีชีวิตอยู่ได้นี้ท่านกล่าวว่า เพราะอาศัยอาหารสาเจตนา อันเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นภายหลัง ช่วยอุปการะร่างกายของลูกนกซึ่งเป็นรูปธรรมให้เจริญเติบโตได้ คืออาหารสาเจตนา เจตนาที่เป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นภายหลัง ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปร่างกายนกที่เกิดขึ้นก่อน ซึ่งเป็นปัจจัยบุบกันธรรมให้ตั้งอยู่ได้โดยไม่วิบัติคือตายไป ปัจฉาชาติปัจจุยนี้เป็นปัจจัยในปัจจุบันกาล ถึงแม้ว่านามที่เป็นปัจจัยจะเกิดภายหลัง ก็ไม่จัดว่าเป็นอนาคตกาล เพราะเหตุว่านามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยนั้น ยังตั้งอยู่

พร้อมกับปัจจัยบันธธรรม จึงจัดว่าเป็นปัจจัยบันกาล และเกิดได้เฉพาะ
ปัญจโวการภูมิเท่านั้น ถ้านาม คือจิตเจตสิกเป็นปัจจัยแก่รูปในกามภูมิ
ก็เป็นปัจจัยแก่รูปทั้ง ๔ สมุฏฐาน แต่ถ้าเป็นปัจจัยแก่รูปภูมิ ก็เป็นเพียง
๓ สมุฏฐาน (เว้นอาหารสมุฏฐาน) อนึ่งจิตเจตสิกที่เป็นปัจจัยแก่รูปนั้น
ก็เป็นปัจจัยได้เฉพาะอุปาทนนะ กับฐิติขณะเท่านั้น ภาวะขณะเป็นไม่ได้
เพราะตนเองมีกำลังทุพลภาพแล้ว

กิจและอำนาจของปัจจัยชาตปัจจัยนี้เป็นอุปถัมภ์ภิกจอย่างเดียว คือ
มีหน้าที่อุปการะเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ทำให้เกิดเป็นชนกกิจ เพราะเหตุที่ตน
เกิดภายหลัง

วณัตถะของปัจจัยชาตปัจจัย

ปจฺจา ชายตฺติ = ปจฺจาชาโต (ธรรมที่เกิดภายหลัง
ปัจจัยุบบันธธรรม ชื่อว่า ปัจจชาต)

ปจฺจาชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปจฺจชาตปจฺจโย (ธรรมที่
เกิดภายหลังปัจจัยุบบันธธรรม แล้วเป็นผู้อุปการะแก่ธรรมที่เกิดก่อน
ชื่อว่า ปัจจชาตปัจจัย)

พระบาลีนิเทศปัจจัยชาตปัจจัย

ปจฺจาชาตา จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส
ปจฺจชาตปจฺจเยน ปจฺจโย

(ธรรมทั้งหลายคือ จิตและเจตสิกที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่กาย
นี้ที่เกิดก่อน โดยอำนาจปัจจัยชาตปัจจัย)

องค์ธรรมปัจจัยชาตปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๕ เจ.๕๒ (เว้นอรูป.วิ.๔ และปฏิสนธิจิตทั้งหมด)
ที่เกิดหลัง ๆ ในปัญจโวการภูมิ

ปัจจัยุบบัน ฐิติขณะของจตุสมุฏฐานิกรูป คือ ฐิติขณะของรูปที่เกิดจาก
สมุฏฐานทั้ง ๔ มีกัมมสมุฏฐานเป็นต้น ที่เกิดก่อน หรือ
ฐิติขณะ ของรูป ๒๖ (เว้นชราตา อนิจจตา)

ปัจจนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ ที่เกิดในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล
กับอุปาทนขณะของรูป ๕ หมวด คือ จิตตชรูป
ปฏิสนธิกัมมชรูป อาหารชรูป อุตฺตชรูป ปวัตติกัมมชรูป
และ พาหิรรูป อสัณฺณูสัตตกัมมชรูป

ในปัจฉาชาติปัจจยนี้ ยกเว้นบุคคล ๒ จำพวก คือ

๑. อสัณฺณูสัตตพรหม เพราะรูปของอสัณฺณูสัตตพรหมที่ตั้งอยู่ได้
๕๐๐ มหากัปนั้น ไม่ได้อาศัยจิตที่เกิดภายหลัง เพราะไม่มีจิต แต่รูปที่ตั้ง
อยู่ได้เพราะอาศัยอำนาจของรูปาวจรปัญจมณณกุศลเจตนา ที่เกิดขึ้นด้วย
อำนาจของสัณฺณูวิราคะภาวนาในอดีตชาติ

๒. พระอรหันต์และพระอนาคามีบุคคลขณะเข้านิโรธสมาบัติ ขณะ
นั้นจิตเจตสิกและจิตตชรูปดับหมด เหลือแต่กัมมชรูป อุตฺตชรูป และ
อาหารชรูปเท่านั้นที่เกิดอยู่ รูปที่เหลืออยู่นั้นตั้งอยู่ได้โดยอาศัยอำนาจของ
สมาบัติ ๘ และอำนาจของอรหัตตมัคและอนาคามีมัคที่ตนได้แล้ว ต่อเมื่อ
ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วจิตที่เกิดขึ้นมีผลจิตเป็นต้น จึงทำหน้าที่เป็น
ปัจฉาชาติปัจจยต่อไป

ปัญหาวาระของปัจฉาชาติปัจจยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → อัฟ. ๒. อกุ. → อัฟ. ๓. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อพฺยาทตฺตส ฐมฺมสฺส ปจฺฉาชาต
ปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจยแก่อพฺยาทตฺตธรรม ด้วยอำนาจ
ปัจฉาชาติปัจจย)

บาลีอนุวาท

ปจฺฉาชาตา กุสฺลา ฐมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส
ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจยช่วย
อุปการะแก่กายนี้ คือ ดิขกายและจตุชกายที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจ
ปัจฉาชาติปัจจย)

ก. → อพ. คือ

ก. ๒๑ เจ. ๓๘ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ - ๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อนในปัญจโวการภูมิ

รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือรูปที่เกิดในกามภูมิ รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ คือ รูปที่เกิดในรูปภูมิ (เว้นอาหารสมุฏฐาน)

ก. → อพ. เกิดได้เฉพาะปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี อัปปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๓ หาสภาคปัจจัยในประเภทปัจฉาชาตชาติ ซึ่งมี ๔ ปัจจัย คือ ปัจฉาชาตปัจฉาชาตวิปปยุตต ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคต (เว้นปัจฉาชาต)

๒. บาลีวิถี อกุลโล ฐมโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส ปจฺฉาชาต ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุลลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

ปจฺฉาชาตา อกุลลา ฐมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุลลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กายนี้ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย)

อก. → อพ. คือ

อก. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ - ๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อนในปัญจโวการภูมิ

อก. → อพ. เกิดได้เฉพาะปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๓ เหมือน ก. → อพ.

๓. บาลีวิถี อพฺยากโต ฐมฺโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

ปจฺจชาตา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺจชาตปจฺเจเนน ปจฺจโย (วิปากนามขันธ์ ๔ และ กิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กายนี้ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจปจฺจชาตปัจจัย)

อพ. → อพ. คือ

วิ. ๓๒ (เวณฺณรูป.วิ. ๔) กิ.๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะ ของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓-๔ ที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อน ในปัญจโวการภูมิ

อพ. → อพ. เกิดได้เฉพาะปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวารทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ อัปนาวิถิ ตามสมควร ได้สภาคปัจจัยเหมือน กุ. → อพ.

ข้อสำคัญที่ควรจำในปจฺจชาตปัจจัย รูปที่เป็นปัจจัยุบบันธรรม ของปจฺจชาตปัจจัยไม่ได้ คือ

๑. อุปาทกขณะของรูป (เพราะรูปที่เป็นปัจจัยุบบันธรรมได้ต้องเป็นรูปที่ตั้งอยู่ในฐิติขณะ)

๒. รูปภายนอก (เพราะเป็นรูปที่ไม่มีชีวิต)

๓. รูปของอสังขณฺณสํตฺตพรม (เพราะไม่มีจิต)

๔. รูปที่เกิดในขณะทั้ง ๓ ของจุติจิต (เพราะสิ้นภพชาติในชาตินั้น)

๕. รูปที่เกิดในขณะทั้ง ๓ ของเนวสํญญานาสํญญายตนะดวงที่ ๒ ในนิโรธสมาบัติวิถิ (เพราะจิต เจตสิกดับ)

๖. รูปที่เกิดในขณะเข้านิโรธสมาบัติแล้ว และดับไปก่อนที่ผลจิต จะเกิดในขณะออกจากนิโรธสมาบัติ (เพราะขณะนั้นไม่มีจิต)

อนึ่ง ปริจฺเจทรูป วิญญูติรูป อุปจฺยรูป สันตติรูป และ อนิจจตารูป ก็เป็นปจฺจชาตปัจจัยุบบันธรรมไม่ได้ คือ

-ปริจฺเจทรูป เป็นเพียงช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปเท่านั้น

-วิญญูติรูป เป็นเพียงรูปที่ปรากฏอยู่ตราบเท่าที่จิตยังปรากฏอยู่เท่านั้น

-อุปจยรูป และสันตติรูป คืออุปาทกขณะของรูปนั่นเอง

-อนิจจตารูป คือ ภัคขณะของรูป

รูปเหล่านี้ย่อมเป็นผลของปัจฉาชาติปัจจัยไม่ได้

อีกอย่างหนึ่งคำว่า ชาตะ ในปัจจัย ๒๔ ย่อมหมายถึงปัจจัยที่เป็นไปในขณะทั้ง ๓ คือ อุปาทกขณะ (ขณะเกิดขึ้น) จีตติขณะ (ขณะตั้งอยู่) ภัคขณะ (ขณะดับไป) ของนามและรูปมีด้วยกัน ๓ ปัจจัย คือ สหชาติปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย ปัจฉาชาติปัจจัย

คำว่า ชาตะ ในสหชาติปัจจัย หมายถึงนาม และรูปเป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกันย่อมเป็นไปได้ทั้ง ๓ ขณะของจิต คือเป็นไปได้ทั้ง อุปาทก จีตติ ภัคขณะ เช่น กัมมชรูป เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตก็ได้ เกิดพร้อมกับจีตติขณะของจิตก็ได้ และเกิดพร้อมกับภัคขณะของจิตก็ได้ เพราะกัมมชรูปนั้นเกิดทุก ๆ อนุขณะของจิต จึงเป็นปัจจัยกันได้ทั้ง ๓ ขณะจิต และเป็นปัจจัยได้ทุก ๆ ดวง หรือเป็นปัจจัยแก่จิตตชรูปก็ได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดพร้อมกับจิตเป็นสหชาติปัจจัย

เช่น นาม → นามรูป ด้วยการเกิดพร้อมกัน เป็นสหชาติปัจจัย

ม.ก.๘ เจ.๓๘ → ม.ก. ๘ เจ.๓๘ และ ก.จิตตชรูป เป็นต้น

ส่วนคำว่า ชาตะ ในปุเรชาติปัจจัย หมายถึงรูปที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยแก่อนามที่เกิดภายหลัง เป็นได้เฉพาะจีตติขณะของนิปผันนรูปเท่านั้น ใน อุปาทกขณะและภัคขณะของรูปเป็นปัจจัยไม่ได้ คือวัตถุนิปผันนรูปและอารมณ์จะต้องเกิดขึ้นก่อนและตั้งอยู่เป็นจีตติปัตตะ เป็นปัจจัยให้เกิดปัจจัยุบบันธธรรมคือนามในวิถิจิตเดียวกัน เช่น จักขุวัตถุก่อนตั้งแต่อดีตภววังค์และยังตั้งอยู่เป็นจีตติปัตตะเป็นปัจจัยแก่ จักขุวิญญาณ ๒ เจ.๗ หรือรูปารมณที่เกิดก่อนตั้งแต่อดีตภววังค์และยังตั้งอยู่เป็นจีตติปัตตะ เป็นปัจจัยแก่จิต ๔๖ เจ.๕๐ (เวณอัปป.๒) เป็นต้น

แต่สำหรับชาตะในปัจฉาชาติปัจจยนี้ นามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจยแก่รูปที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิตีปัตตะ เป็นได้เฉพาะอุปาทกขณะและฐิตีขณะของจิตเท่านั้น กังคขณะเป็นไม่ได้ เพราะหมดกำลังแล้ว และเป็นไม่ได้ทุกดวงเหมือนสหชาติปัจจย เป็นได้เฉพาะจิตดวงหลัง ๆ เท่านั้น เพราะจิตที่เกิดภายหลังเป็นปัจจยแก่รูปที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อน ๆ โดยปัจฉาชาติปัจจย เช่น มหากุ. ๘ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ ในอุปาทกขณะและฐิตีขณะเป็นปัจจยแก่ฐิตีขณะของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ - ๔ ที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อน

สรุปคำว่า ชาตะในปัจจยทั้ง ๓ คือ

- สหชาติปัจจย นามและรูปเป็นปัจจยด้วยการเกิดพร้อมกันในอุปาทะ ฐิตี กังคขณะ ของจิต
- ปุเรชาติปัจจย รูปที่เกิดก่อนเป็นปัจจยแก่นามที่เกิดภายหลังในฐิตีขณะของรูป
- ปัจฉาชาติปัจจย นามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจยแก่รูปที่เกิดก่อนในอุปาทกขณะ และ ฐิตีขณะของจิต

ปัจจยเหล่านี้เป็นปัจจยในปัจจุบันกาล รวมปัจจยที่เป็นปัจจุบันกาลอย่างเดียวนี ๑๕ ปัจจย คือ ปัจจยที่เป็นประเภทสหชาติชาติมี ๑๓ ปัจจย (เว้นอธิปัตติปัจจยและกัมมปัจจย) กับปุเรชาติปัจจย ๑ และปัจฉาชาติปัจจย ๑

สำหรับปัจจยที่เป็นสหชาติปัจจยเกิดได้ทั้ง ๓๑ ภูมิ ส่วนปุเรชาติปัจจยและปัจฉาชาติปัจจยเกิดได้เฉพาะปัญจโวการภูมิเท่านั้น

—จบปัจฉาชาติปัจจย—

อาเสวนปัจจย

อาเสวนปัจจย เป็นปัจจยที่ ๑๒ ในปัจจย ๒๔ หรือเป็นปัจจยที่ ๒๐ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส อาเสวนปัจจโย ธรรมที่เสพอารมณ์เป็นปัจจย

อาเสวนปัจจย หมายถึง ธรรมที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์ เพราะอาเสวนะ แปลว่า การส้องเสพ คือเสพบ่อย ๆ เสพมาก ๆ การที่ส้องเสพกันอยู่เสมอ ๆ จึงเป็นเหตุสนับสนุนให้เกิดผลทั้งดีและชั่ว อุปมาเหมือนกับคนเราที่คิดจะทำการงานใหญ่โต จะทำเพียงคนเดียวการงานนั้นย่อมสำเร็จไม่ได้ จำเป็นจะต้องอาศัยมีผู้ช่วยเหลือการงานที่กระทำนั้น การงานนั้นจึงจะสำเร็จลงด้วยดีฉันใด อาเสวนปัจจยก็ฉันนั้น คือจิตที่จะมาเป็นอาเสวนปัจจยได้ จะต้องเป็นจิตประเภทเดียวกับที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ซ้ำ ๆ กัน อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๔-๕ ขณะ ซึ่งได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่ชวนกิจนั่นเอง ส่วนจิตอื่น ๆ ที่ไม่ได้ทำชวนกิจ จึงไม่มีกำลังเป็นอาเสวนปัจจย อนึ่ง ชวนจิตที่เป็นอาเสวนปัจจยได้ก็ต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการนี้ คือ

๑. ต้องเป็นชวนจิตที่เป็นชาติเดียวกัน (เกิดในวิถิจิตเดียวกัน) เว้นโลกุตตรชวณะ เพราะเป็นชวณะต่างชาติดกัน คือ เป็นโลกุตตรกุศล และโลกุตตรวิบาก

๒. ต้องเป็นชวนจิตที่เกิดซ้ำ ๆ กันอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๔-๕ ขณะ จึงจะมีกำลังเป็นอาเสวนปัจจยได้ เพราะจะต้องอาศัยกำลังมากจึงจะทำให้สำเร็จการงานได้

๓. ต้องเป็นจิตที่ไม่ใช่วิบาก เพราะวิบากจิตเป็นจิตที่ไม่มีกำลังเป็นของตนเอง เนื่องจากตนเองเป็นผลของกรรมที่จิตเหตุได้ทำเหตุไว้แล้ว คือกรรมเป็นผู้นำมาให้เกิดขึ้นเพื่อเสวยผล ตนเองไม่มีกำลังไม่ต้องชวนขวยทำอะไรทั้งสิ้น แม้ภวังค์จิตที่เกิดติดต่อกันหลายๆ ขณะก็เป็นอาเสวนปัจจยไม่ได้ เพราะภวังค์เป็นชาติวิบาก และไม่ได้ขึ้นวิถีรับอารมณ์ใหม่ด้วย ส่วน

ผลจิตที่เกิดในผลสมาบัติ ถึงแม้จะเกิดมากมายหลายขณะเท่าไรก็ตาม ก็เป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้เหมือนกัน เพราะเป็นวิบากจิตซึ่งเป็นผลของมัคคกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อส่วยอารมณ์พระนิพพานเท่านั้น

อีกอย่างหนึ่ง ขวนจิตที่ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการนี้ ถึงแม้จะต่างภูมิต่างอารมณ์กัน แต่ถ้าเป็นจิตชาติเดียวกันก็เป็นอาเสวนปัจจัยได้ เช่นในมัคควิถิ ขวนจิตมีทั้งโลกียกุศลและโลกุตตรกุศล คือมี บริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู เป็นโลกียกุศล เป็นปัจจัยแก่ มัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศล ก็เป็น อาเสวนปัจจัยได้ เพราะเป็นจิตชาติเดียวกัน คือเป็นกุศลด้วยกัน ถึงแม้จะมีอารมณ์ต่างกัน เช่น บริกรรม อุปจาระ อนุโลม มีสังขาร นามรูปเป็นอารมณ์ ส่วนโคตรภูหรือโวกทานและมัค มีนิพพานเป็นอารมณ์ คือต่างกันทั้งภูมิและต่างกันทั้งอารมณ์ แต่ว่าเป็นชาติกุศลเหมือนกัน และเกิดไม่ต่ำกว่า ๔-๕ ขณะ จึงเป็นอาเสวนปัจจัยได้ แต่ส่วนมัคคจิต เป็นปัจจัยแก่ผลจิต โดยอาเสวนปัจจัยไม่ได้ ถึงแม้ว่าเป็นขณะด้วยกันก็ตาม แต่เป็นจิตต่างชาติกันคือเป็นชาติกุศลกับชาติวิบาก เหตุนี้ปัจจัยของอาเสวนปัจจัยจึงได้เว้นโลกุตตรขณะเอาแต่โลกียขณะเท่านั้น ส่วนโลกุตตรกุศลเป็นปัจจัยุบบันของอาเสวนปัจจัยได้

อาเสวนปัจจัยจึงหมายถึงขณะที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขณะที่เกิดหลัง ๆ คือ ขณะดวงแรกเป็นได้แต่ปัจจัยอย่างเดียว ขณะดวงสุดท้ายคือดวงที่ ๗ ที่เกิดในกามวิถิเป็นได้แต่ปัจจัยุบบันอย่างเดียว ส่วนขณะดวงที่ ๒ - ๖ เป็นได้ทั้งปัจจัยและปัจจัยุบบัน

ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจัยและปัจจัยุบบันธรรมจะต้องเกิดติดต่อกันไม่มีระหว่างกันอย่างน้อย ๔ - ๕ ขณะ เหมือนอย่างอนันตรปัจจัย อาเสวนปัจจัยจึงเป็นปัจจัยประเภทเดียวกันคือเป็นอนันตรชาติ แต่มีที่แตกต่างจากอนันตรปัจจัยก็คือ อาเสวนปัจจัยเอาแต่จิตที่ทำชวนกิจ และที่เป็นกุศล อกุศล กิริยาเท่านั้น อาเสวนปัจจัย นามเป็นปัจจัยแก่นาม โดยกาลเป็นอดีตกาล คือปัจจัยต้องดับไปก่อน ปัจจัยุบบันจึงจะเกิดได้

โดยกิจเป็นชนกกิจ คือทำให้เกิดขึ้นอย่างเดียว ทำอุปถัมภกกิจไม่ได้ เพราะ
ว่าปัจจัยดับไปแล้ว

วจนัตถะของอาเสวนปัจจัย

อาปุณปุณฺโณ เสวนํ = อาเสวนํ (การเสพอารมณฺ์บ่อยๆชื่อว่า
อาเสวนะ)

อาเสวติ ปุณฺปุณฺโณ ปวตฺตตฺติติ = อาเสวนํ (จิตที่เกิดซ้ำกันบ่อยๆ
ครั้ง ชื่อว่า อาเสวนะ) หรือ

อาเสวนํ จ ตํ ปจฺจยํ จาติ = อาเสวนปจฺจยํ (การเสพอารมณฺ์
บ่อย ๆ นั้นเป็นปัจจัย ชื่อว่า อาเสวนปัจจัย)

พระบาลีนิทเทศอาเสวนปัจจัย

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลา
ฐมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่
กุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย)

โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๒. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลา
ฐมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่
อกุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) → อกุ. ๑๒
เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ (เว้นชวณะดวงต้น)

๓. ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ
กิริยาพฺยากตานํ ฐมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (กิริยาอัพฺยากตธรรม
ที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กิริยาอัพฺยากตธรรมที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ
อาเสวนปัจจัย)

กิริยาชวณะ ๑๘ เจ.๓๕ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) →
กิริยาชวณะ ๑๘ เจ.๓๕ ที่เกิดหลัง ๆ (เว้นชวณะดวงต้น)

องค์ธรรมอาเสวนปัจจย

ปัจจย โลภยชวณะ ๔๗ เจ.๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (วันชวณะดวงสุดท้าย)

ปัจจยুবัน ชวนจิต ๕๑ (วันผลจิต ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ (วันชวณะดวงต้น)

ปัจจนิก อาวัชชชจิต ๒ วิปากจิต ๓๖ กามปฐมชวณะ ๒๙ เจ.๕๒ และรูป ๗ หมวด

ปัญหาวาระของอาเสวนปัจจยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. อกุ. → อกุ. ๓. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐโม กุสสส ฐมมสส อาเสวนปัจจเยน
ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจย)

โลภยกุ.ชวณะ ๑๗ เจ.๓๘ → กุ. ชวณะ ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ
ขนฺธานํ อาเสวนปัจจเยน ปจฺจโย (กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อน ๆ
เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจ
อาเสวนปัจจย)

กุ. → กุ. คือ โลภยกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ (วันชวณะดวง
สุดท้าย) → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ (วันชวณะดวงต้น)

๒. อนุโลมํ โคตรกุสฺส อนุโลมํ โวทานสฺส โคตรกุ มคฺคสฺส โวทานํ
มคฺคสฺส อาเสวนปัจจเยน ปจฺจโย (อนุโลมเป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่
โคตรกุหรือโวทาน โคตรกุหรือโวทาน เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่ มัคคจิต
ด้วยอำนาจ อาเสวนปัจจย)

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำอนุโลม → ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำโคตรกุหรือ
โวทาน

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ ที่ทำโคตรกุหรือโวทาน → มัคคจิต ๔ เจ.๓๖

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ พระเสกขบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทาง ปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี และอัปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๕ ในประเภทอนันตรชาติคือ อนันตร สมันตร อนันตรูปนิสสย นัตถิ วิคต

๒. บาลีวิธี อกุสโล ฌโม อกุสสสุส ฌมฺมสุส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

บาลีอนุวาท

ปุริมา ปุริมา อกุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลาณํ ขนฺธานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย)

อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ (วันชวณะดวงสุดท้าย) → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ (วันชวณะดวงต้น)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ทั้งจตุโวการภูมิและ ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทาง ปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี ได้สภาคปัจจัย ๕ เหมือน กุ. → กุ.

๓. บาลีวิธี อพฺยาคโต ฌโม อพฺยาคตสุส ฌมฺมสุส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย (อัพยาคตธรรมเป็นปัจจัยแก่ออัพยาคตธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย)

อัพ. → อัพ. คือ

กิริยาชวณะ ๑๘ เจ. ๓๕ → กิริยาชวณะ ๑๘ เจ. ๓๕

บาลีอนุวาท

ปริมา ปริมา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ
กิริยาพฺยากตา ขนฺธานํ อาเสวนปฺจฺเจยน ปจฺจโย (กิริยานามชั้น ๔ ที่
เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กิริยานามชั้น ๔ ที่ เกิดหลัง ๆ ด้วย
อำนาจอาเสวนปัจจัย)

กิริยาขวนะ ๑๘ เจ.๓๕ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นขวนะดวงสุดท้าย) →
กิริยาขวนะ ๑๘ เจ.๓๕ ที่เกิดหลัง ๆ (เว้นขวนะดวงต้น)

อัพ. → อัพ เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตฺตวาทกรรมและ
ปัจจุตฺตวาทกรรม ได้หรือหัตถผลบุคคล เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัจจุตฺตวาทกรรม
กามมโนทวารวิถี อัปฺปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๕ เหมือน กุ. → กุ.

—จบอาเสวนปัจจัย—

กัมมปัจจัย

กัมมปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๓ ในปัจจัย ๒๔ หรือเป็นปัจจัยที่ ๒๑ ในปัจจัย ๕๒

อุทฺเทส กัมมปัจจัย เพราะมีเจตนาตั้งใจเป็นปัจจัย

กัมมปัจจัย หมายถึงการกระทำของจิตใจที่เป็นเหตุให้เกิดผล หรือให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตนเรียกว่า กรรม ซึ่งได้แก่เจตนาเจตสิกนั่นเอง ดังพุทธภาษิตกล่าวไว้ในอังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาตว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา” แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่า เจตนาคือตัวกรรม สัตว์ทั้งหลายที่ทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็ดี ย่อมมีการปรุงแต่งคือ คิดนึกก่อนแล้วจึงทำ ดังจะเห็นได้ว่าการกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ต้องอาศัยเจตนาเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าในการกระทำนั้น ๆ ฉะนั้นเจตนาจึงเป็นตัวกรรม หรือเป็นหัวหน้าของสังขารขันธ์ทั้งหลาย เพราะเป็นตัวปรุงแต่งจิตให้เป็น กุศล อกุศล อัพยากตะ โดยทำหน้าที่กระตุ้นเตือนหรือจัดแจงสัมปยุตตรวมทั้งหลายคือ จิต เจตสิก กัมมชรูปและจิตตชรูปที่เกิดร่วมกับตน ให้ทำไปตามหน้าที่ของตน ๆ เช่น จัดผัสสะให้กระทบอารมณ์ จัดเวทนาให้เสวยอารมณ์ จัดสัญญาให้จำอารมณ์ เป็นต้น ให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตน และยังจัดแจงให้เกิดผลคือวิบากพร้อมทั้งกัมมชรูปให้เกิดขึ้นในอนาคตอีกด้วย ท่านจึงได้อุปมาเจตนาว่า เป็นเหมือนนายทหารผู้บังคับบัญชา ที่ออกคำสั่งให้ทหารทั้งหลายทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของตน ๆ หรืออุปมาว่าเหมือนกับหัวหน้าช่างไม้หรือหัวหน้าศิษย์ที่สั่งลูกน้องให้ทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของตน ผู้สั่งคือเจตนา ผู้กระทำคือสหชาตธรรมซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก กัมมชรูป และจิตตชรูปที่เกิดร่วมกับเจตนา อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า กัมมปัจจัย เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายกระทำไว้

อนึ่ง กัมมปัจจัยนี้ทำเหตุได้ ๒ อย่าง คือ เหตุอดีตอย่างหนึ่ง และเหตุปัจจุบันอย่างหนึ่ง เมื่อมีเหตุ ๒ ผลจึงมี ๒ คือเป็นผลปัจจุบันและ

ผลในอนาคต ฉะนั้นกัมมปัจจัยนี้ จึงแบ่งเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า
สหชาตกัมมปัจจัย และน่านักขณิกกัมมปัจจัย

พระบาลีนิทเทศของกัมมปัจจัย

๑. กุสลากุสล กัมม วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ กมฺมปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุศลและอกุศลกรรมเป็นปัจจัยแก่ วิปากชั้นทั้งหลาย และแก่
กฏฏตารูป ด้วยอำนาจกัมมปัจจัย (หมายถึงน่านักขณิกกัมมปัจจัย) คือ

เจตนาในกุ. ๒๑ อกุ. ๑๒ → วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ กัมมชรูป ๒๐
ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

๒. เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ธมฺมานํ ตํสมฺมุจฺจานานญจ รูปานํ
กมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย (เจตนาเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตธรรมทั้งหลาย และ
แก่รูปทั้งหลายที่มีเจตนาและสัมปยุตตธรรมนั้นเป็นสมมุจฺจาน ด้วยอำนาจ
กัมมปัจจัย (หมายถึงสหชาตกัมมปัจจัย) คือ

เจตนาในจิต ๘๘ → จิต ๘๘ เจ.๕๑(เว้นเจตนา) จิตตช.๑๗ ปฏิ.ก.๒๐

วจนัตถะของกัมมปัจจัย

กรรม = กัมม (การกระทำ เรียกว่า กรรม)

กโรติ ปฏิสงฺขโรตีติ = กัมม (ธรรมที่จัดแจง หรือปรุงแต่ง
ปัจจัยุบบันธธรรม ชื่อว่า กรรม)

กมฺมญจ ตํ ปจฺจโย จาติ = กัมมปจฺจโย (ธรรมที่ปรุงแต่ง
ปัจจัยุบบันธธรรมด้วย เป็นปัจจัยด้วย ชื่อว่า กัมมปัจจัย)

กัมมปัจจัย ตามพระบาลีนิทเทศจำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ
น่านักขณิกกัมมปัจจัย และสหชาตกัมมปัจจัย

แต่ในอรรถกถา จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือเพิ่มอนันตรกัมมปัจจัยอีก

๑ โดยแยกเอามาจากน่านักขณิกกัมมปัจจัยนั่นเอง คือ

โลกียเจตนาในโลกียกุ. ๑๗ อกุ. ๑๒ → โลกียวิ. ๓๒ เจ.๓๕ กัมมชรูป ๒๐

และเจตนาในมคฺคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่ในผลสมาบัติวิถิ
เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย

ส่วนอนันตรกัมมปัจจัย นั้นหมายเอาเจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่เกิดในมัคควิถี (โดยไม่มีระหว่างกัน)

เพราะฉะนั้น โลกุตตรเจตนาในมัคคจิต ๔ จึงเป็นได้ทั้งน่านักขณิก กัมมปัจจัย และอนันตรกัมมปัจจัย ส่วนสหชาตกัมมปัจจัยนั้นคงเดิม

กัมมปัจจัยโดยประเภท นาม → นามรูป โดยกาล เป็นได้ ๒ กาล คือ อดีตกาลและปัจจุบันกาล นานักขณิกกัมมปัจจัยเป็นอดีตกาล คือ กรรมดับไปแล้ว เป็นปัจจัยให้เกิดวิบากและกัมมชรูปในอนาคตกาล เป็นชนกกิจอย่างเดียว

ส่วนสหชาตกัมมปัจจัยเป็นปัจจุบันกาล เพราะเป็นปัจจัยในจิตดวงเดียวกัน โดยกิจเป็นไปได้ ๒ กิจ คือชนกกิจ กับอุปถัมภกกิจ คือทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภกให้ดำรงอยู่ด้วย โดยภูมิ กัมมปัจจัยเกิดได้ ๓๐ ภูมิ (เว้น อสัณฺณสัจตภูมิ)

กัมมปัจจัยที่กล่าวว่า เป็นปัจจัยให้เกิดผล ก็เพราะทำหน้าที่ เพาะพืชพันธุ์ให้เกิดผลในอนาคต เรียกว่า พืชนิฐานกิจ คือ ทำกิจสั่งสมพืชเชื้อเพื่อให้งอกต่อไปในอนาคต เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย ส่วนที่เป็นปัจจัยให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตน เพราะเป็นตัวจัดแจงให้สัมปยุตตธรรมทั้งหลายให้ทำหน้าที่ของตน ๆ เรียกว่า สังวิธานกิจ คือ กิจจัดแจง เจตนาจึงได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของสังขารชั้นทั้งหลาย คือ เป็นหัวหน้าในการปรุงแต่งจิต เจตสิก รูป ให้ทำหน้าที่ตามคำสั่งของตน เป็นสหชาตกัมมปัจจัย

พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ถือการกระทำเป็นใหญ่ เป็นกรรมนิยม ซึ่งผิดกับศาสนาอื่นที่ถือเทวนิยม เป็นต้น เพราะเข้าใจว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นด้วยการบันดาลของเทพเจ้า แต่ส่วนพุทธศาสนาถือว่า สัตว์ทั้งหลายจะดีหรือชั่วย่อมขึ้นอยู่กับกระทำของตนเอง ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับผู้อื่น หรือขึ้นอยู่กับวงศ์ตระกูลเป็นประการสำคัญ เพราะการทำความชั่วต้องทำด้วยตนเอง ไม่ใช่ให้มีผู้อื่นมาทำให้ได้ เหตุนี้สัตว์ทั้งหลายจึงมีกรรมเป็นของตน คือต้องทำ

กรรมเอง จะให้คนอื่นมาทำกรรมแทนตนไม่ได้ หรือรับผลแทนตนไม่ได้ การมีกรรมเป็นของตน เรียกว่า **กมฺมสฺสโกมฺหิ** เมื่อทำกรรมไว้อย่างไรก็ต้องรับผลของกรรมนั้นตามที่ทำไว้ เรียกว่า **กมฺมทายาทอ** คือเป็นทายาทของกรรมที่ทำแล้วจึงจำแนกสัตว์ให้ไปเกิดในที่ต่าง ๆ กัน เรียกว่า **กมฺมโยนิ** คือมีกรรมเป็นกำเนิด และกรรมที่ทำแล้วยังจะติดตามไปทุกหนทุกแห่งจะไม่สูญหายไปไหนเรียกว่า **กมฺมพณฺธุ** คือมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ แม้พ่อแม่ญาติพี่น้องก็ไม่เชื่อว่าเผ่าพันธุ์วงศ์ญาติที่แท้จริง คือชาตินี้เป็นญาติกันแต่พอตายแล้วก็แยกย้ายกันไป แต่ส่วนกรรมที่ทำแล้วย่อมจะติดตามตนไปทุกภพชาติ จนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน ถ้าทำกรรมดีก็เหมือนมีวงศ์ญาติที่ดี ญาติดีก็จะอุปถัมภ์ค้ำชูให้มีความสุขความเจริญ แต่ถ้าทำกรรมชั่วก็เหมือนมีวงศ์ญาติที่ชั่ว ญาติชั่วย่อมจะติดตามล้างผลาญให้เป็นทุกข์เดือดร้อนเรื่อยไป กรรมจึงเป็นที่พึ่งอาศัยของสัตว์โลก เรียกว่า **กมฺมปฏิสรณ** เพราะเมื่อกรรมชั่วให้ผลอยู่ แม้ญาติพ่อแม่พี่น้องตลอดจนผู้มีอำนาจราชศักดิ์ ก็ไม่อาจช่วยให้พ้นจากทุกข์ได้ แต่ถ้ากรรมดีให้ผลอยู่ แม้ใครจะคิดร้ายทำลายชีวิตก็ไม่อาจทำลายล้างได้เลย

อีกนัยหนึ่ง ท่านเปรียบเทียบกรรมคือการทำกุศล อกุศล ว่าเหมือนคนส่วนผลคือวิบาก เปรียบเหมือนเงา เมื่อมีคนในที่ไหนก็ต้องมีเงาที่นั่น คือมีกรรมก็ต้องมีวิบากรับผล

ดังที่กล่าวว่า “**กมฺมุนา วตฺตติ โลโก สัตว์โลกทั้งหลายต้องเป็นไปตามกรรม**” เหตุนี้เมื่อจะปรารถนาผลใด ก็ต้องทำเหตุให้สมควรแก่ผล เท่ากับเป็นการกำจัดกิเลสไม่ให้เกิดขึ้น เกินความต้องการด้วย เพราะถึงแม้จะต้องการผลดี ๆ แต่ถ้าทำเหตุไม่ถูกก็ไม่ได้ผลตามที่ต้องการ เหตุนี้ผู้ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม สิ่งที่ตนเองอยากได้ก็ไม่ได้ แต่สิ่งที่ไม่อยากได้ก็กลับได้มา เพราะไม่ทำเหตุให้ตรงกับผลนั่นเอง

กรรมในพระพุทธานุสาสนาแสดงไว้ในพระอภิธรรมมี ๑๒ อย่าง แต่ในพระสูตรแสดงไว้ ๑๑ อย่าง โดยแบ่งกรรมออกเป็น ๓ หมวด คือ

หมวด ๑ กรรมที่ให้ผลตามกาลเวลามี ๔ คือ

๑. ทัฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ หรือกรรมที่พึงได้เสวยในอัตตภาพที่ปรากฏในภพนี้ ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุศล อกุศลในขณะดวงที่ ๑ ให้ผลในปวัตติกาลเท่านั้น ถ้าไม่ให้ผลในชาตินี้ก็เป็นอโหสิกรรมไป

๒. อุปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า หรือกรรมที่พึงได้รับในภพที่ ๒ ได้แก่เจตนาที่อยู่ในกุศล อกุศลในขณะดวงที่ ๗ ให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาลหรือปวัตติกาล ถ้าไม่ให้ผลในภพที่ ๒ ก็เป็นอโหสิกรรมไป กรรมที่ให้ผลแน่นอนในชาติหน้า ฝ่ายบุญ ได้แก่ ฌานสมาบัติ ฝ่ายบาป ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ และ มิจฉาทิฏฐิกรรม

๓. อปรापரியเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป คือตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปจนกว่าจะเข้าสู่ปรินิพพาน ได้แก่เจตนาในกุศล อกุศลในขณะดวงที่ ๒ - ๖ ให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาลหรือปวัตติกาล

๔. อโหสิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผล เช่นเจตนาในขณะดวงที่ ๑ ให้ผลแล้วก็ไม่ให้ผลอีก ก็เป็นอโหสิกรรมไป หรือเจตนาในขณะดวงที่ ๑ ที่ยังไม่ให้ผลในชาตินี้ก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่ให้ผลในชาติต่อไป หรือการกระทำของพระอรหันต์ก็ไม่ให้ผล ก็เป็นอโหสิกรรม (อโหสิกรรมนี้ในพระสูตรเว้นไม่แสดง)

หมวด ๒ กรรมว่าโดยลำดับแห่งการให้ผลมี ๔ คือ

๑. ครุภกรรม กรรมที่หนักแน่นให้ผลในชาติหน้าแน่นอน เพราะกรรมอื่น ๆ ไม่สามารถห้ามผลของกรรมนี้ได้ ฝ่ายกุศล ได้แก่มหัคคตกุศล ฝ่ายอกุศลได้แก่อนันตริยกรรม ๕ และมิจฉาทิฏฐิกรรม ถ้าทำกรรมเหล่านี้แล้ว กรรมนี้จะให้ผลปฏิสนธิก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งหมด

๒. อาสันนกรรม กรรมที่ทำไว้แล้ว ระลึกได้ในเวลาใกล้ตาย หรือกรรมที่ได้ทำไว้ในเวลาใกล้ตายแล้วระลึกได้ถึงกรรมนั้น จะเป็นอารมณ์ให้นำปฏิสนธิ (เมื่อไม่มีครุภกรรม)

๓. อาจิณณกรรมหรือพหุลกรรม กรรมที่มีกำลังมากที่ทำอยู่เสมอ หรือแม้ทำครั้งเดียว แต่คิดถึงบ่อยๆ ย่อมย่ำยีกรรมที่มีกำลังน้อย ไม่ให้ส่งผล

๔. กุฏิตตากรรม กรรมเล็กน้อยสักแต่จะทำไปโดยไม่ตั้งใจ ถ้าพ้นจากกรรมทั้ง ๓ เบื้องต้นไม่ให้ผลแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของกรรมนี้ส่งผล

หมวด ๓ หน้าที่ของกรรมมี ๔ คือ

๑. ชนกกรรม กรรมให้เกิด กรรมที่ทำให้วิบากและกัมมชรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล

๒. อุปถัมภกกรรม กรรมอุปถัมภ์ คือ กุศลกรรมอุปถัมภ์ กุศลวิบาก อกุศลกรรมอุปถัมภ์อกุศลวิบาก ในปวัตติกาล

๓. อุปปีฬิกกรรม กรรมเบียดเบียน คือ กุศลกรรมเบียดเบียน อกุศลวิบาก อกุศลกรรมเบียดเบียนอกุศลวิบาก ในปวัตติกาล

๔. อุปฆาตกรรม หรืออุปปัจเจกกรรม คือ กรรมที่ตัดรอนเช่น อกุศลตัดกุศลวิบากทำให้ยากจนทันทีหรือให้ตายทันที ถ้ากุศลตัดอกุศลวิบากก็ให้รวยทันที หรือให้พ้นจากความตายทันที

กรรม ๓ หมวดนี้ แสดงตามนัยพระสูตร ถ้าตามนัยพระอภิธรรม ยังมีอีกหมวดหนึ่งคือ ภูมิอันเป็นที่ให้ผลเกิดขึ้น

หมวด ๔ ฐานะที่ให้ผลของกรรมมี ๔ คือ

๑. อกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๑ (เว้นอุทัจจจิต) ให้ผลปฏิสนธิใน ทุคติภูมิ ๔

๒. กามาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในมหากุศลจิต ๘ ให้ผลปฏิสนธิใน กามสุคติภูมิ ๗

๓. รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในรูปาวจรกุศลจิต ๕ ให้ผลปฏิสนธิใน รูปภูมิ ๑๖

๔. อรูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอรูปาวจรกุศลจิต ๔ ให้ผลปฏิสนธิใน อรูปภูมิ ๔

รวมเป็นเจตนากรรม ๒๙ ซึ่งจะให้ผลไปเกิดตามภูมิต่าง ๆ โดยอาศัยกระทำการทางกายทวาร วจิทวาร และมโนทวาร

แสดงกรรมตามวิถิจิต

ในการทำกรรมแต่ละอย่าง กว่าจะสำเร็จผลได้ย่อมมีวิถิจิตเกิดขึ้นมากมาย แต่ละวิถีที่จะสำเร็จเป็นกรรมได้ (หมายถึงในกามวิถี) จะต้องบริบูรณ์ด้วยขณะ ๗ ครั้ง ก็เรียกว่ากรรมอันหนึ่ง ๆ ในวิถิจิตหนึ่ง กรรมจะส่งผลให้ปฏิสนธิได้ ๑ ครั้ง ถ้ากรรมนั้นเกิด ๑๐ วิถี ก็สามารถนำปฏิสนธิได้ ๑๐ ครั้ง คือ ในวิถีหนึ่งมีขณะ ๗ ขณะ ขณะที่นำปฏิสนธิได้มี ๖ ขณะ (เว้นปฐมขณะ คือขณะดวงที่ ๑ นำปฏิสนธิไม่ได้ เพราะเป็นขณะที่ให้ผลในปวัตติกาลที่เป็นปัจจุบันชาติเดียวเท่านั้น เมื่อพ้นจากปัจจุบันชาติแล้ว ปฐมขณะก็เป็นอโหสิกรรมหมด คือไม่ให้ผลอีกต่อไป) ส่วนขณะ ๖ ขณะที่เหลือ ถ้าขณะดวงใดดวงหนึ่งให้ผลนำปฏิสนธิแล้ว ขณะที่เหลืออีก ๕ ขณะ จะไม่ให้ผลนำปฏิสนธิอีก แต่จะให้ผลในปวัตติกาลได้ตราบเท่าที่มีโอกาสส่งผล หมายความว่า ขณะ ๗ ขณะ นำปฏิสนธิได้ ๑ ขณะ เพราะฉะนั้นในการทำบุญทำบาปแต่ละครั้งมีวิถิจิตเกิดมากมาย บุญบาปนั้นจึงให้ผลปฏิสนธิได้หลายร้อยภพชาติ ยกเว้นกรรมที่เป็นครุกรรม เช่นทำอนันตริยกรรม กรรมไหนหนักที่สุด ก็จะนำปฏิสนธิในชาติต่อไปทันที ส่วนกรรมหนักที่รองลงมาก็จะเป็นอโหสิกรรม ไม่ให้ผลนำปฏิสนธิอีก แต่จะให้ผลในปวัตติกาลได้ คือทำให้ได้รับทุกข์ทรมานต่าง ๆ ตามกรรมที่ทำไว้ ถ้าเป็นกรรมหนักฝ่ายกุศลกรรม เช่น ได้จตุตถฌานและฌานไม่เสื่อม จตุตถฌานก็จะนำปฏิสนธิ ส่วนฌานเบื้องต้นก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่ให้ผลปฏิสนธิอีก แม้ใน ปวัตติกาลก็ไม่ให้ผล แต่ถ้าเป็นกรรมธรรมดา ก็ให้ผลตามชวนจิตตามวิถิจิตที่กระทำไว้

คือ วิถิจิตหนึ่ง ขณะดวงที่ ๑ ให้ผลในปวัตติกาลเฉพาะปัจจุบันชาติเท่านั้น ที่เรียกว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ถ้าพ้นปัจจุบันชาติแล้ว ยังให้ผลไม่หมดก็เป็นอโหสิกรรม ไม่ให้ผลต่อไปอีก เพราะขณะดวงที่ ๑ เพิ่ง

เกิดครั้งแรกยังมีกำลังน้อย เพราะยังไม่ได้อาเสวนปัจจัย จึงให้ผลน้อย คือให้ผลเฉพาะปัจจุบันชาติเท่านั้น

ส่วนชวณะดวงที่ ๗ ให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตตติกาล แต่ว่าให้ผลเฉพาะภพที่ ๒ เท่านั้น เรียกว่าอุปัชชเวทนียกรรม เมื่อพ้นภพที่ ๒ แล้วยังให้ผลไม่หมด เจตนาในชวณะดวงที่ ๗ ก็เป็นอโหสิกรรมไปเพราะชวณะดวงที่ ๗ เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายของชวณะจึงมีกำลังอ่อนลง แต่ก็ยังมีกำลังมากกว่าชวณะดวงที่ ๑ เพราะว่าได้อาเสวนปัจจัย จึงให้ผลข้ามภพชาติได้ คือให้ผลในชาติที่ ๒ เท่านั้น และให้ได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตตติกาล ถ้าชวณะดวงที่ ๗ ให้ผลนำปฏิสนธิแล้ว ชวณะที่เหลือในวิถีดียวกันก็จะให้ผลในปวัตตติกาล แต่ถ้าชวณะดวงที่ ๗ ในวิถีดียวกันไม่ให้ผลปฏิสนธิในภพที่ ๒ ชวณะดวงที่ ๒ - ๖ ดวงใดดวงหนึ่งก็มีสิทธิ์ให้ผลนำปฏิสนธิได้

ส่วนชวณะดวงที่ ๒ - ๖ ให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาล และปวัตตติกาลเหมือนกัน เป็นชวณะที่มีกำลังมากเพราะว่าได้อาเสวนปัจจัยทุกดวง จึงให้ผลตั้งแต่ภพชาติที่ ๓ เป็นต้นไป จนกว่าจะดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน เรียกว่าอุปปราปรียเวทนียกรรม ชวณะดวงใดให้ผลแล้วชวณะดวงนั้นก็หมดอำนาจเป็นอโหสิกรรม ส่วนชวณะที่ยังไม่ให้ผล ก็มีสิทธิ์ที่จะส่งผลต่อไปในเมื่อมีโอกาส จนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน

บุญกับบาปใครมีผลมากกว่ากัน

บุญมีผลมาก บาปมีผลน้อย เพราะผู้ที่ทำบาปเมื่อนึกถึงบาปที่ไรก็ไม่สบายใจทุกที เพราะบาปให้ผลเป็นทุกข์ เมื่อนึกถึงที่ไรใจก็หดหู่อยู่เพียงนั้นไม่ทิวี่ขึ้น เพราะบาปไม่เป็นที่ยินดีของคนทั้งหลาย แม้จะแจกให้ใครๆ ก็ไม่มีใครเอาไม่เหมือนแจกบุญกุศล ยังมีผู้ยินดีรับ เหตุนี้บาปจึงไม่มีผลกว้างขวางเหมือนบุญ

ส่วนบุญที่ทำแล้วเมื่อนึกถึงที่ไร จิตใจย่อมยินดีในบุญ เมื่อบุคคลยินดีในบุญของตนเนื่อง ๆ ปิตักก็เกิดขึ้น กายก็ระงับ จิตก็ระงับ กายก็เป็นสุข จิตก็เป็นสุข สมาริปัญญาก็เจริญขึ้น บุญจึงทวีผลเพิ่มขึ้นทุกทีหาหยุด

อยู่เหมือนบาปไม่ เพราะฉะนั้น บุญจึงให้ผลกว้างขวางมากกว่าบาป

และบุญก็ยังแจกได้ ยังมีผู้ต้องการบุญ อากาที่ระลึกถึงบุญกุศล ที่ตนทำแล้ว ทำให้เกิดปีติยินดี บุญจึงเปรียบเหมือนบ่อน้ำที่ขุดพบตาน้ำ น้ำจะแล่นถึงกันเนื่องด้วย ไคร ๆ จะมาตักเอาไปสักเท่าใด ๆ น้ำก็ไม่วันหมดสิ้นฉันใด บุญกุศลที่ทำแล้วก็เช่นกัน เมื่อแผ่แผ่ให้ใคร ๆ บุญก็ไม่หมดสิ้นฉันนั้น มีแต่เจริญมากขึ้นทุกที เพราะบุญให้ผลเป็นสุข นำปฏิสันธิ ได้ถึง ๒๗ ภูมิ และบุญที่เป็นโลกุตตรกุศล ยังผลให้พ้นจากภพชาติการเกิด ทำให้พ้นทุกข์ทั้งปวงอีกด้วย ส่วนบาปให้ผลเป็นทุกข์นำปฏิสันธิได้ ๔ ภูมิ ด้วยเหตุนี้บุญจึงมีผลมาก ส่วนบาปมีผลน้อย

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลที่ไม่รู้จักบุญไม่รู้จักบาป เมื่อทำบาปย่อมได้บาปมาก เมื่อทำบุญย่อมได้บุญน้อย เปรียบเหมือนคนไม่รู้จักถ่านไฟร้อนที่มีขี้เถ้าห่อหุ้มอยู่ เมื่อจับก็จับเต็มทีจึงเจ็บมาก เหมือนคนไม่กลัวบาปยอมทำบาปเต็มทีจึงได้ทุกข์มาก แต่เวลาทำบุญย่อมได้บุญน้อย เพราะเวลาทำบุญมีเจตนาขณะกำลังทำอย่างเดียวจึงได้บุญน้อย

ส่วนคนที่รู้จักบาปรู้จักบุญ เวลาทำบาปได้บาปน้อย เวลาทำบุญได้บุญมาก เพราะเวลาทำบาปจิตใจหวั่นไหวกลัวบาป บาปจึงเกิดน้อย เหมือนคนที่รู้จักถ่านไฟร้อน ก็จับแต่น้อยหรือจับโดยเร็วแล้วรีบวางทันที จึงเจ็บน้อย แต่เวลาทำบุญเข้าใจทำมีเจตนาครบ ๓ กาล คือ มีเจตนาจะทำ มีเจตนาขณะกำลังทำ ทำแล้วก็คิดถึงบุญนั้นบ่อย ๆ บุญก็เกิดมากจึงได้ผลมาก และเวลาทำบุญก็ทำเพื่อให้หมดจากกิเลส เพื่อให้พ้นทุกข์ ไม่หวังผลตอบแทน บุญจึงให้ผลมาก

สหชาตกัมมปัจจัย

สหชาตกัมมปัจจัย หมายถึงกรรมที่เกิดพร้อมกับผลของตน คือ เจตนาที่เกิดพร้อมกับปัจจัยุบบันธธรรม มีหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตน ได้แก่เจตนาเจตสิกที่เกิดในจิตทุกดวง

พระบาลีนิทเทศของสหชาตกัมมปัจจัย

เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ธมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ
กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย (เจตนาเจตสิก เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับตน และแก่รูปที่มีเจตนาและสัมปยุตตธรรมเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย)

เจตนาในจิต๘๘ → จิต ๘๘ เจ.๕๑ (เว้นเจตนา)จิตตช.๑๗ ปฎิ.ก.๒๐

วณฺณัตถะของสหชาตกัมมปัจจัย

กายงฺคฺวาจงฺคจิตฺตงฺคากิสงฺขรณญฺเตน จิตฺตปฺปโยคสงฺขาเตน
กิริยาภาเวน ปจฺจโย อุปการโกติ = กมฺมปจฺจโย (ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยเป็นภาวะแห่งการกระทำอันนับเนื่องในจิตตปโยคะ คือ เป็นธรรมที่ช่วยปรุงแต่งซึ่งอาการแห่งกาย แห่งวาจา และจิตชื่อว่า กัมมปัจจัย)

หมายความว่า เจตนาเจตสิกที่จัดเป็นกรรมในสหชาตกัมมปัจจัยนี้ เกิดพร้อมกับปัจจัยุบบันธธรรม ทำหน้าที่ปรุงแต่งสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้สำเร็จกิจตามความประสงค์ของตน ที่เรียกว่า **สังวิธานกิจ** ด้วยเหตุนี้ เจตนาเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทั้ง ๘๘ จึงจัดว่าเป็นสหชาตกัมมปัจจัยทั้งสิ้น เช่นจิตและเจตสิกขณะกำลังทำหน้าที่รับอารมณ์ มีรูปารมณเป็นต้นอยู่นั้น เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมอยู่ในจักขุวิญญาณ ก็ช่วยจัดแจงปรุงแต่งในการรับอารมณ์ เมื่อกระทบรูปารมณแล้วเกิดพอใจในอารมณ์นั้น โลกมูลจิตพร้อมด้วยเจตสิกก็เกิดขึ้น เจตนาเจตสิกก็ช่วยจัดแจงให้โลกมูลจิตพร้อมทั้งเจตสิกที่เกิดร่วมให้รับรูปารมณโดยสมบูรณ์ เมื่อโลกมูลจิตเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว อาการของกายหรือวากาก็ตาม ซึ่งเกิดจากโลกมูลจิต

นั้น ก็ยอมแสดงอาการของโลภะออกมา การที่เป็นเช่นนั้น ก็ด้วยอำนาจของเจตนาที่เกิดขึ้นในโลภมูลจิตนั้น เป็นผู้จัดแจงให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดขึ้นกับตน ทำกิจไปตามหน้าที่ของตน ๆ ฉะนั้นเจตนาเจตสิก จึงได้ชื่อว่า สหชาตกัมมปัจจัย

องค์ธรรมสหชาตกัมมปัจจัย

ปัจจัย

เจตนาในจิต ๘๘

ปัจจัยยุบับ

จิต ๘๘ เจ.๕๑ (เว้นเจตนา) จิตตช. ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

ปัจจัยนิก

เจตนาเจตสิก ที่ประกอบในจิต ๘๘

และ รูปที่เหลือ ๕ หมวด คือ ปวัตติกัมมรูป อุตฺตรรูป
อาหารรูป อสัณฺณสัตตกัมมรูป และพาหิรรูป

สหชาตกัมมปัจจัย นาม → นามรูป โดยกาลเป็นปัจจุบันกาล
คือเป็นปัจจัยในจิตดวงเดียวกัน โดยกิจ เป็นทั้งชนกกิจและอุปถัมภกกิจ โดย
ชาติเป็นสหชาตชาติ

ปัญหาวาระของสหชาตกัมมปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัฟ. ๓. กุ. → กุ. อัฟ.
๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัฟ. ๖. อกุ. → อกุ. อัฟ.
๗. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสลโล ฐมโม กุสลสุส ฐมมสุส สหชาตกมฺมปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย)
กุ. → กุ. คือ เจตนาในกุ. ๒๑ → กุ. ๒๑ เจ.๓๗ (เว้นเจตนา)

บาลีอนุวาท

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานํ สหชาตกมฺมปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๕ ที่ประกอบ
กับกุศลเจตนา ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย)

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดในจตุโวการภูมิและ

ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทาง
 กามวิถี และอัปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ
 อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อาหาร

๒. บาลีวิธี กุสโล ฌโม อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติกมฺม
 ปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจ
 สหชาติกัมมปัจจัย)

ก. → อพ. คือ เจตนาในก. ๒๑ → ก. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา เจตนา จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาติกมฺมปจฺเจยน
 ปจฺจโย (กุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อรูปที่มีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็น
 สมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

ก. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
 ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิถี และอัปนาวิถี
 ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต วิปยุตต อาหาร

๓. บาลีวิธี กุสโล ฌโม กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมฺมสฺส
 สหชาติกมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม
 และอพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

ก. → ก. อพ. คือ

เจตนาในก. ๒๑ → ก. ๒๑ เจ. ๓๗ (เว้นเจตนา) ก. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฺฐานานญจ รูปานํ
 สหชาติกมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อรูปที่มีกุศลนามขันธ์
 ๔ ที่ประกอบกับกุศลเจตนาและรูปที่มีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน
 ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

ก. → ก. อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ

ได้ปัญฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิถิ
และอัปฺนาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อาหาร

๔. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อกุสสสฺส ฌมมสฺส สหชาติกมฺม
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ
สหชาติกัมมปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ

เจตนาในอกุ. ๑๒ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๖ (เว้นเจตนา)

บาลีอนุวาท

อกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ สหชาติกมฺมปจฺจเยน
ปจฺจโย (อกุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่
ประกอบกับอกุศลเจตนา ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
ปัญฺจโวการภูมิ ได้ปัญฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร เกิดได้ ๖ ทวาร
เกิดทาง กามวิถิอย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย
อัตติ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อาหาร

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อพฺยาคตสฺส ฌมมสฺส
สหชาติกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาคตธรรม
ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. คือ เจตนาในอกุ. ๑๒ → อกุ. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

อกุสลา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาติกมฺมปจฺจเยน
ปจฺจโย (อกุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ ๔
เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญฺจโวการภูมิ
ได้ปัญฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิถิ

อย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
วิปยุตต อาหาร

๖. บาลีวิธี อุกุสโล ฐโม อุกุสสสุ จ อพฺยากตฺสสุ จ ฐมฺมสุส
สหชาติกมฺมปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (อุกุสสธรรมเป็นปัจจัยแก่อุกุสสธรรมและ
อพฺยากตฺสสุ ด้วยอำนาจ สหชาติกมฺมปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อัฟ. คือ

เจตนาในอกุ. ๑๒ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๖ (เว้นเจตนา) อกุ.จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

อุกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ
สหชาติกมฺมปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (อุกุสสเจตนาทั้งหลายเป็นปัจจัยช่วยอุปการะ
แก่ นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ กับอุกุสสเจตนา และรูปซึ่งมีอุกุสสนามขันธ์ ๔
เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาติกมฺมปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร เกิดได้ ๖ ทวาร ทางคามวิถี
อย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อาหาร

๗. บาลีวิธี อพฺยากโต ฐโม อพฺยากตฺสสุ ฐมฺมสุส
สหชาติกมฺมปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (อพฺยากตฺสสุเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตฺสสุ
ด้วยอำนาจสหชาติกมฺมปัจจัย)

อัฟ. → อัฟ. คือ เจตนาในอัฟ. ๕๖ ที่เกิดในปฏิสนธิกาลและใน
อดีตกาล → อัฟ. ๕๖ เจ. ๓๗ (เว้นเจตนา) จิตตช. ๑๗ ปฏิ.กั. ๒๐

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ
จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาติกมฺมปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (วิปากเจตนา
และกิริยาเจตนา เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิปาก
กิริยาเจตนาและรูปซึ่งมีวิปากกิริยานามขันธ์ ๔ เป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
สหชาติกมฺมปัจจัย)

เจตนาในวิ. ๓๖ กิ. ๒๐ → วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๗ (เว้นเจตนา)
 หรือ เจตนาในวิ. ๒๒ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔) กิ. ๒๐ →
 วิ. ๒๒ กิ. ๒๐ เจ.๓๗ (เว้นเจตนา) จิตตช. ๑๗ (ที่เกิดในปวัตติกาล)

๒. ปฏิสนธิกฺขณ เวปกาพฺยาจฺจ เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ
 กภูตฺตา จ รูปานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย (ในขณะที่ปฏิสนธิ วิบาก
 เจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิบากเจตนา และ
 ปฏิสนธิกัมมรูป ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย)

เจตนาในปัญจ.ปฏิ.๑๕ → ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๔ (เว้นเจตนา)
 ปฏิ.ก. ๒๐

หรือ เจตนาในปฏิ.อรูป.วิ. ๔ → อรูป.วิบาก. ๔ เจ.๒๙ (เว้นเจตนา)

๓. เจตนา วตฺถุสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย (ในขณะที่
 ปฏิสนธิ วิบากเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิ.หทยัตถุ ด้วยอำนาจ
 สหชาตกัมมปัจจัย)

เจตนาในปัญจ.ปฏิ.๑๕ (เว้นอรูป.วิ. ๔) → ปฏิ. หทยัตถุ

อภ. → อภ. เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ใน
 จตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร
 ทางกามวิถีและอัปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๙ คือ สหชาต นิสสย อตฺถิ
 อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สมฺปยุตฺต วิปยุตฺต อาหาร

—จบสหชาตกัมมปัจจัย—

นันทกษณิกัมมปัจจัย

นันทกษณิกัมมปัจจัย หมายถึงกรรมที่เกิดต่างขณะกันกับผลที่ตนให้ คือเจตนาเจตสิกเกิดขึ้นในกุศล อกุศล ต้องดับไปเสียก่อน จึงเป็นปัจจัยให้เกิดผลในตอนหลัง

พระบาลีนิเทศของนันทกษณิกัมมปัจจัย

กุสลากุศล กัมม วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ
นันทกษณิกัมมปัจจัยเณ ปัจจโย (กุศล อกุศลกรรมเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๔ และแก่วรรพทั้งหลายที่เกิดจากกรรม มี
ปฏิสันธิกัมมรูป ปรตติกัมมรูป และ อสัณฺณสํตตกัมมรูป ด้วยอำนาจ
นันทกษณิกัมมปัจจัย)

วณฺณตถะของนันทกษณิกัมมปัจจัย

นันทา ชฺเณ = นันทาภฺชชฺเณ (ขณะต่างกันชื่อว่า นันทกษณิกะ)

นันทกษณเณ ปวตฺตํ กัมมํ = นันทกษณิกกัมม (กรรมที่เกิดใน
ขณะต่างกันชื่อว่า นันทกษณิกัมม)

อตฺตโน ปัจจยฺยุปฺปนฺธมฺมปวตฺติกฺขณโต วิสํญฺเต อตีเต นันทา
ชฺเณ สิทฺธาติ = นันทกษณิกา

(เจตนาที่สำเร็จลงแล้วในขณะต่างกันที่เป็นอดีต ซึ่งเป็นคนละขณะกับขณะ
ที่บังเกิดขึ้นแห่งปัจจัยบุบบันธมของตน ชื่อว่า นันทกษณิกา)

นันทกษณิกกัมมํ หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = นันทกษณิกกัมม
ปัจจัย (ธรรมที่เป็นนันทกษณิกกัมมนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน ชื่อว่า
นันทกษณิกกัมมปัจจัย)

เจตนาที่เป็นนันทกษณิกกัมมปัจจัยนี้ ปัจจัยต้องดับไปก่อน
ปัจจัยบุบบันธมจึงจะเกิดได้ เพราะเป็นเจตนาที่ทำหน้าที่ พิษณิธานกิจ คือทำ
หน้าที่เพาะพืชพันธุ์ หรือเก็บรักษาการกระทำที่ทำไปแล้ว มิให้สูญหายไป
เพื่อให้เกิดผลในภายหลังตามสมควรแก่กรรม ความจริงแล้วเจตนาใน
นันทกษณิกกัมมนี สืบเนื่องมาจากเจตนาในสหชาติกัมมปัจจัยนั่นเอง กล่าว

คือเจตนาเจตสิกที่ทำหน้าที่ **สังวิธานกิจ** คือ เกิดพร้อมกับปัจจัยบุันธธรรม เมื่อดับไปแล้วก็ทำหน้าที่ **พิชนิธานกิจ** คือ เก็บรักษาการกระทำที่ทำไปแล้ว เพื่อให้เกิดผลในเวลาต่อไปทั้งในชาตินี้และในชาติต่อไป ตามกำลังของปัจจัยนั้น ๆ คือ ให้เกิดวิบากและกัมมชรูป นานักขณิกกัมมปัจจัยหมายเอาเฉพาะเจตนาที่เกิดในกุศลจิต ๒๑ และอกุศลจิต ๑๒ คือ เจตนา ๓๓ เท่านั้น มิได้มุ่งหมายเอาเจตนาในจิตทั้งหมด

การให้ผลของนานักขณิกกัมมปัจจัย ย่อมให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ผลที่ได้รับในปฏิสนธิกาลนั้นต้องได้รับในชาติหน้า ส่วนผลที่ได้รับในปวัตติกาลนั้น ย่อมได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

การให้ผลของนานักขณิกกัมมปัจจัยในปวัตติกาลนั้น ต้องประกอบด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือมี กาล คติ อุปธิ ปโยคะ ถ้าเป็นเหตุฝ่ายดีเรียกว่า **สัมปัตติ** คือถึงพร้อมด้วยสมบัติ ทำให้เกิดกุศลกรรมและกุศลวิบากได้ง่าย แต่ถ้าเป็นเหตุฝ่ายไม่ดีเรียกว่า **วิปัตติ** คือปราศจากสมบัติ ทำให้เกิดอกุศลกรรมและอกุศลวิบากได้ง่าย

๑. กาล ได้แก่ ยุคหรือ สมัย คือการใดพระพุทธศาสนารุ่งเรืองหรือผู้ปกครองประเทศเป็นสัมมาทิฐิตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดี กาลนั้นก็เป็ กาลของกุศล เรียกว่า **กาลสมบัติ** เป็นกาลที่กุศลเกิดได้ง่าย เมื่อทำความดีผลแห่งความดีก็เกิดง่าย แม้ทำกุศลเล็กน้อยก็ให้ผลดีรวดเร็ว แต่กาลใดตรงกันข้ามกัน คือพระพุทธศาสนาเสื่อมลง และผู้ปกครองประเทศเป็นมิจฉาทิฐิ ไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม ประชาชนทั้งหลายเต็มไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ มีการเบียดเบียนกันมาก กาลนั้นเรียกว่า **กาลวิปัตติ** เป็นการที่กุศลเกิดได้ยาก เพราะเป็นกาลของอกุศล อกุศลก็เกิดได้ง่าย ถึงแม้ทำความดีผลแห่งความดีก็เห็นได้ยาก

๒. คติ ได้แก่ที่เกิด ถ้าเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม เรียกว่า **คติสัมปัตติ** ทำให้ได้รับกุศลวิบากที่ดี ๆ แต่ถ้าไปเกิดในทุคติภูมิเป็นสัตว์นรก เปเรต อสุรกาย ดิรัจฉาน ทำให้ได้รับอกุศลวิบากที่ไม่ดี

เรียกว่า คติวิปัสสนา

๓. อุปธิ ได้แก่การเกิดขึ้นของขั้นหรืออายตนะ ๖ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าบุคคลใดมีอวัยวะบริบูรณ์ ด้วยอายตนะทั้ง ๖ เรียกว่า **อุปธิสัมปatti** ทำให้ได้รับอารมณ์ที่ดี มีรูปร่างสวยงาม เป็นต้น ทำให้มีความสุข แต่ถ้าเกิดมามีอวัยวะบกพร่องไม่สมบูรณ์ เช่น ตาบอด หูหนวก ก็เรียกว่า **อุปธิวิปatti** หาความสุขได้ยาก

๔. ปโยคะ ได้แก่ความเพียร บุคคลใดอาศัยความเพียรในทางที่ถูก ประกอบสมาธิด้วย กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมที่สุจริต เป็น **ปโยคสัมปatti** ย่อมได้รับวิบากที่ดี แต่ถ้าไปประกอบความเพียรในทางที่ผิด ทำ กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ทุกจริตก็เป็น **ปโยควิปatti** ทำให้ได้รับวิบากไม่ดี

ฉะนั้น บุคคลใดมีสัมปatti ๔ ครบบริบูรณ์ นานักขณิกัมมปัจจัย ฝ่ายกุศล ก็มีโอกาสส่งผลได้ง่าย ทำให้ได้รับกุศลวิบากที่ดี ๆ แต่ถ้าบุคคลใดมีวิปatti ๔ ครบบริบูรณ์ นานักขณิกัมมปัจจัยฝ่ายอกุศลก็มีโอกาสส่งผลได้ง่าย ทำให้ได้รับอกุศลวิบากที่ไม่ดี

ความแตกต่างกันระหว่าง สหชาตัมมปัจจัย และ นานักขณิกัมมปัจจัย คือ

สหชาตัมมปัจจัยก่อให้เกิดผลในปัจจุบันกาล คือ เกิดพร้อมกัน และเกิดในจิตทุกดวง ส่วนนานักขณิกัมมปัจจัย ปัจจัยต้องดับไปก่อน ปัจจัยยุบมันจึงเกิดขึ้นได้ ปัจจัยจึงเป็นอดีตกาล เกิดต่างกาลกันกับผล และเกิดได้เฉพาะจิตที่เป็นกุศล อกุศลขณะเท่านั้น ในจิตอื่น ๆ เกิดไม่ได้

เมื่อว่าโดยประเภทของปัจจัยทั้งสองปัจจัย นามเป็นปัจจัยแก่ นาม รูป โดยกิจ สหชาตัมมปัจจัยทำได้ทั้งสองกิจ คือเป็นชนกกิจและอุปถัมภกกิจ ส่วนนานักขณิกัมมปัจจัยทำชนกกิจอย่างเดียว เพราะตนดับไปแล้วจึงอุปถัมภ์ไม่ได้ โดยชาติ สหชาตัมมปัจจัย เป็นประเภทสหชาตชาติ

นันทกษณิกัมมปัจจัย เป็นนันทกษณิกัมมชาติก็ได้ เป็นนิสสก
 ปกตูปนิสสยชาติก็ได้ โดยภูมิ สหชาติกัมมปัจจัยเกิดได้ ๓๐ ภูมิ ส่วน
 ผลที่ได้จากนันทกษณิกัมมปัจจัย เกิดได้ ๓๑ ภูมิ

องค์ธรรมนันทกษณิกัมมปัจจัย

- ปัจจัย** ๑. โลภียกุศลเจตนา ๑๗ และอกุศลเจตนา ๑๒ ที่ดับไปแล้ว
 ๒. เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว
- ปัจจัยยุบับัน** ๑. โลภียวิบาก ๓๒ เจ.๓๕ ปฏิ. และปวัตติกัมมชรูป ๒๐
 อสังขณัฐตตกัมมชรูป ๙
 ๒. ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่เกิดในผลสมบัตติวิถิ
- ปัจจัยนิก** กุ.๒๑ อกุ.๑๒ กิ.๒๐ ผลจิต๔ ที่ในมัคควิถิ เจ.๕๒ และรูปที่
 เหลือ๔ หมวดคือ จิตตชรูป อุดชรูป อาหารชรูป พาหิรชรูป

ปัญหาวาระของนันทกษณิกัมมปัจจัยมี ๒ วาระ คือ

๑. กุ. → อัฟ. ๒. อกุ. → อัฟ.

๑. บาลีวิถี กุสโล ฐโม อพยากตสฺส ฐมฺมสฺส

นันทกษณิกกมุขปัจจเยน ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้
 อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ นันทกษณิกัมมปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ
 นันทกษณิกกมุขปัจจเยน ปัจจโย (กุศลเจตนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้
 วิปากนามขันธ์ ๔ และ ปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป
 อสังขณัฐตตกัมมชรูป ด้วยอำนาจ นันทกษณิกัมมปัจจัย)

เจตนาในโลภียกุ. ๑๗ ที่ดับไปแล้ว → โลภียกุ.วิ. ๒๕ เจ.๓๕

ปฏิ.ก. ปวัตติก. ๒๐ อสังขณัฐตต. ก.๙

และ เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่ใน
 ผลสมบัตติวิถิ โดยเฉพาะผลของตน ๆ

ก. → อพ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล เกิดได้ใน
จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิและเอกโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘
เกิดได้ทั้ง ๖ ทวาร ทางกามวิถี และอปปนาวิถี ได้สภาคัจฉัย ๑ คือ
ปกตูปนิสสยปัจฉัย

๒. บาลีวิธี อกุลโล ธมโม อพยากตสฺส นานกฺขณิกกมฺมปจฺเจยน
ปจฺจโย. (อกุลลธรรมเป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก้ภัยยากตธรรม ด้วยอำนาจ
นันทกขณิกกัมมปัจฉัย)

บาลีอนุวาท

อกุลลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺตุตา จ รูปานํ
นานกฺขณิกกมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุลลเจตนาเป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก้
วิปากนามขันธ์ ๔ และปฏิ.ก. ปวัตติกัมมรูป ด้วยอำนาจนันทกขณิกกัมมปัจฉัย)
เจตนาในอกุ.๑๒ที่ดับไปแล้ว → อกุ.วิ.๗ เจ.๑๐ ปฏิ.ก. ปวัตติก.๒๐

อกุ.→ อพ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิถีอย่างเดียว
ได้สภาคัจฉัย ๑ คือ ปกตูปนิสสยปัจฉัย

กรรมย่อมมีฐานะหยาบละเอียดต่างกันเป็นชั้นๆ จึงได้ให้ผลต่างกัน
ตามเจตนาที่กระทำ นันทกขณิกกัมมปัจฉัย เป็นเจตนาที่ทำให้เกิดการ
กระทำเป็นกุศลบ้าง อกุลลบ้าง จึงขอเสนอการกระทำอุปการะของ
นันทกขณิกกัมมปัจฉัยมาแสดงไว้ในที่นี้ด้วย

การกระทำอุปการะของนันทกขณิกกัมมปัจฉัยแบ่งได้เป็น ๕ ประเภทคือ

๑. อกุลลเจตนา
๒. มหากุลลเจตนา
๓. รูปาวจรกุลลเจตนา
๔. อรูปาวจรกุลลเจตนา
๕. อปริยาปนกุลลเจตนา

บรรดาเจตนาทั้ง ๕ ประเภทนี้ อกุลลเจตนากระทำอุปการะให้เกิด
ผลได้อย่างเดียว

มหากุศลเจตนากระทำการทำให้เกิดผลได้ ๓ อย่าง คือ

๑. ติเหตุกอกกัฏฐะมหากุศลเจตนา ได้แก่

มหากุศลดวงที่ ๑ ที่เป็นโสมนัส ญาณสัมปยุต อสังขาริก
และดวงที่ ๒ ที่เป็นโสมนัส ญาณสัมปยุต สสังขาริก

๒. ติเหตุกโอมกะ และทวิเหตุกอกกัฏฐะมหากุศลเจตนา
ได้แก่ ติเหตุกโอมกะ คือ

มหากุศลดวงที่ ๕ ที่เป็นอุเบกขา ญาณสัมปยุต อสังขาริก
และดวงที่ ๖ ที่เป็น อุเบกขา ญาณสัมปยุต สสังขาริก

ส่วนทวิเหตุกอกกัฏฐะ ได้แก่

มหากุศลดวงที่ ๓ ที่เป็นโสมนัส ญาณวิปยุต อสังขาริก
และดวงที่ ๔ ที่เป็นโสมนัส ญาณวิปยุต สสังขาริก

๓. ทวิเหตุกโอมกะมหากุศลเจตนา ได้แก่

มหากุศลดวงที่ ๗ ที่เป็นอุเบกขา ญาณวิปยุต อสังขาริก
กับดวงที่ ๘ ที่เป็นอุเบกขา ญาณวิปยุต สสังขาริก

รูปาวจรกุศลเจตนา กระทำการทำให้เกิดผลได้ ๕ อย่าง
ตามกำลังของฌานตั้งแต่ ฌานที่ ๑ - ๕

อรูปาวจรกุศลเจตนา กระทำการทำให้เกิดผลได้ ๔ อย่าง
ตามกำลังของฌานตั้งแต่ ฌานที่ ๑ - ๔

อปริยาบันกุศลเจตนา กระทำการทำให้เกิดผลได้ ๔ อย่าง
ตั้งแต่ โสตาปัตติมัคคเจตนาจนถึง อรหัตตมัคคเจตนา
รวมแล้วเจตนา ๕ ประเภท คือ อกุศลเจตนา ๑๒ กุศลเจตนา ๒๑ รวมเป็น
เจตนา ๓๓ กระทำการทำให้เกิดผลได้ ๑๗ อย่าง

การกระทำการของนันทิกขณิกัมมปัจจัย ๑๗ อย่าง คือ

๑. เจตนาในอกุศล ๑๒ → อกุ.วิ. ๗ และปฏิก. ปวัตติก. ๒๐

๒. เจตนาในติเหตุกอกกัฏฐะโสมน.กุ.ญาณส. ๔ ๒ ดวง →

อเหตุกกุ.วิ. ๘ ม.วิ. ๘ และปฏิก. ปวัตติก. ๒๐ (ได้วิบาก ๑๖)

๓. เจตนาในติเหตุกโอมกะ อ.ก.ญาณส. ๔ ๒ ดวง และเจตนาในทวิ
เหตุก อุกกัฏฐะ โสม.ก.ญาณวิป. ๔ ๒ ดวง → อเหตุกกุ.วิ. ๘
ม.วิ.ญาณวิป. ๔ และปฏิก. ปวัตติก. ๒๐ (ได้วิบาก ๑๒)

๔. เจตนาในทวิเหตุกโอมกะ อ.ก.ญาณวิป. ๔ ๒ ดวง →
อเหตุกกุ.วิ. ๘ และปฏิก. ปวัตติก. ๒๐ (ได้วิบาก ๘)

๕. เจตนาในปฐมฌานกุศล → ปฐมฌานวิ. และปฏิก. ปวัตติก. ๑๕

๖. เจตนาในทุติยฌานกุศล → ทุติยฌานวิ. และปฏิก. ปวัตติก. ๑๕

๗. เจตนาในตติยฌานกุศล → ตติยฌานวิ. และปฏิก. ปวัตติก. ๑๕

๘. เจตนาในจตุตถฌานกุศล → จตุตถฌานวิ. และปฏิก. ปวัตติก. ๑๕

๙. เจตนาในปัญจฌานกุศล → ปัญจฌานวิ. และปฏิก. ปวัตติก. ๑๕

๑๐. เจตนาในอาภาสา.กุศล → อาภาสา.วิ.

๑๑. เจตนาในวิญญา.กุศล → วิญญา.วิ.

๑๒. เจตนาในอาภิณ.กุศล → อาภิณ.วิ.

๑๓. เจตนาในแนวสัณญา.กุศล → แนวสัณญา.วิ.

๑๔. เจตนาในโสตาปัตติมัคค → โสตาปัตติผล

๑๕. เจตนาในสกทาคามีมัคค → สกทาคามีผล

๑๖. เจตนาในอนาคามีมัคค → อนาคามีผล

๑๗. เจตนาในอรหัตตมัคค → อรหัตตผล

สรุป การกระทำอกุศลและมหากุศลให้ผลได้หลายอย่าง เพราะ
ใช้กามคุณ ๕ ทำ เวลาให้ผลจึงให้ได้ทั้ง ๖ ทวาร

อกุศล ๑๑ (เว้นโมหะอุทัจจะ) ให้ผลปฏิสนธิได้ อ.สันตীরณอกุ.วิ. ๑
เจ.๑๐ และปวัตติกาล ได้ออกุ.วิ. ๗ เจ.๑๐

มหากุศล ให้ผลได้ ๓ อย่าง คือ

๑. ติเหตุกอุกกัฏฐะ มหากุ.ดวงที่ ๑ โสม.ญาณส. อสังขาริก มีเจตนา
ครบ ๔ กาล มหากุ.ดวงที่ ๒ โสม.ญาณส. สสังขาริก มีเจตนา ๓ กาล (ขาด
กาลที่ ๔) ทั้ง ๒ ดวง ให้ผลปฏิสนธิกาล ได้มหาวิ.ญาณส. ๔ เจ.๓๓ และ
ปวัตติกาลได้วิบาก ๑๖ คือ อเหตุกกุ.วิ. ๘ มหาวิ. ๘ เจ.๓๓

๒. **ติเหตุกโอมกะ** มหากุ.ดวงที่ ๕ อุ.ญาณส.อสังขาริก มีเจตนา ๒ กาล (ขาดกาลที่ ๑ ที่ ๔) มหากุ.ดวงที่ ๖ อุ.ญาณส.สังขาริก มีเจตนา ๑ กาล (ขาดกาลที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๔) ทั้ง ๒ ดวงให้ผลปฏิสนธิกาล ได้มหาวิ.ญาณวิป. ๔ เจ.๓๒ และปวัตติกาลได้วิบาก ๑๒ คือ อเหตุกกุ.วิ.๘ มหาวิ.ญาณวิป. ๔ เจ.๓๒

ทวิเหตุกอกกัฏฐะ มหากุ.ดวงที่ ๓ โสม.ญาณวิป.อสังขาริก มีเจตนาครบ ๔ กาล มหากุ.ดวงที่ ๔ โสม.ญาณวิป.สังขาริก มีเจตนา ๓ กาล (ขาดกาลที่ ๔) ทั้ง ๒ ดวง ได้วิบาก ๑๒ ดวง เหมือนติเหตุกโอมกะ

๓. **ทวิเหตุกโอมกะ** มหากุ.ดวงที่ ๗ อุ.ญาณวิป.อสังขาริก มีเจตนา ๒ กาล (ขาดกาลที่ ๑ ที่ ๔) มหากุ.ดวงที่ ๘ อุ.ญาณวิป.สังขาริก มีเจตนา ๑ กาล (ขาดกาลที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๔) ทั้ง ๒ ดวง ให้ผลปฏิสนธิกาลได้ อุ.สันตிரณกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ และปวัตติกาลได้วิบาก ๘ คือ อเหตุกกุ.วิ. ๘ เจ.๑๑

ส่วนมหัคคตกุศล และโลกุตตรกุศล ให้ผลตรงกับกรรมที่กระทำ จึงให้ผลที่ละอย่าง

เหตุให้เกิดกุศลหรือให้เกิดโยนิโสมนสิการมี ๔ อย่าง คือ

๑. ตั้งจิตเข้าไว้ในกุศล (มีเจตนาทำกุศลอยู่เสมอ)
๒. รู้จักกลับจิตจากบาปให้เป็นบุญได้ไว
๓. น้อมจิตไปในการทำกุศล (คิดทำบุญอยู่เสมอ)
๔. ประพณีมากในกุศล (เจริญกุศลบ่อย ๆ)

หรืออีกนัยหนึ่งอาศัยเหตุอีก ๔ คือ

๑. ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อน
๒. ได้เกิดในประเทศที่สมควร
๓. ได้พบบัณฑิตได้ฟังธรรมของบัณฑิต
๔. ได้ตั้งตนไว้ชอบ คือประกอบแต่กุศล

เหตุให้เกิดกุศลญาณสัมปยุต ๔ อย่าง คือ

๑. ปฏิสนธิด้วยดีเหตุ ประกอบกรรมที่ทำให้เกิดปัญญา
๒. เกิดในภพที่ปราศจากการเบียดเบียน

๓. มีอินทรีย์แก่กล้า คือปัญญาจะเกิดได้ต้องอาศัยความแกร่งรอบของอินทรีย์

๔. ห่างไกลจากกิเลส

เหตุให้เกิดกุศลญาณสัมปยุตอีกนัยหนึ่งมี ๗ อย่าง คือ

๑. ชอบได้ถามปัญหาธรรม

๒. ชอบคบกับบัณฑิต

๓. หลีกเลียงจากคนไม่มีปัญญา

๔. ชอบพิจารณาธรรมที่ลึกซึ้ง

๕. ชอบแสวงหาธรรมที่ต้องตรึกให้เกิดปัญญา

๖. ชอบรักษาอินทรีย์ ๕ ให้สม่ำเสมอ คือรักษา ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

๗. ชอบทำความสะอาดทั้งกายใจ ตลอดจนถึงวัตถุเครื่องใช้สอย

เหตุให้เกิดกุศลกรรมบถ ๔ อย่าง

๑. อาตัยคติ ได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็มีโอกาสมุ่งกุศลได้มาก

๒. อาตัยกาล ที่มีพระพุทธศาสนา

๓. อาตัยอุปธิ ได้เกิดเป็นมนุษย์ มีร่างกายสมบูรณ์มีอวัยวะครบ

๓๒ และถ้าได้ภวังค์เป็นดีเหตุด้วย ก็จะทำกุศลญาณสัมปยุตได้มาก

๔. อาตัยปโยคะ ประกอบความเพียรในการทำกุศลเสมอ

ถ้า ๓ ข้อข้างต้นดี แต่ข้อ ๔ ไม่ประพฤติ กุศลกรรมบถก็ไม่เกิด

เหตุให้เกิดผลของกรรมย่อมถึงพร้อมด้วยธรรม ๕ อย่าง คือ

๑. อายุหนสมังคิตา ถึงพร้อมด้วยความเพียรในการกระทำความดีด้วยอำนาจสหชาติปฏิบัติปัจจัย

๒. เจตนาสมังคิตา ถึงพร้อมด้วยความตั้งใจในการกระทำความดีด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย

๓. กัมมสมังคิตา ถึงพร้อมด้วยการกระทำความดีกรรมชั่วด้วยอำนาจนันทกัมมปัจจัย

๔. อุปัฏฐานสมังคิตา ถึงพร้อมด้วยการเข้าไปตั้งไว้ในอารมณ์
มีกัมมอารมณ์ กัมมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ด้วยอำนาจอาร์มมณัจฉัย

๕. วิปากสมังคิตา ถึงพร้อมด้วยความสุขงอมแห่งกรรมได้เสวยสุข
เสวยทุกข์ ด้วยอำนาจวิปากัจฉัย

ถาม กุศลอะไรให้เกิดเป็นมนุษย์

ตอบ กุศลกรรมบถ ๑๐ หรือ ประพฤติศีล ๕ เป็นนิจ

ถาม กุศลอะไรไม่นำเกิด

ตอบ กุศล ๕ อย่าง คือ มัคคกุศล อภิญาญกุศล มหากุศลที่เกิด
ทางปัญญา ทวาร เพราะมีกำลังอ่อน มหากุศลที่เกิดในขณะฝัน และมหากุศล
ที่เกิดในมรณัสสนวิถิ เพราะมีขณะ ๕ ขณะ จึงไม่ถึงความเป็นกรรม

—จบนันทกขณิกกัมมปัจฉัย—

อนันตรกัมมปัจจัย

อนันตรกัมมปัจจัย หมายถึงกรรมที่ให้ผลเกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน ได้แก่เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว ทำหน้าที่ อกาลิโก การให้ผลไม่ประกอบด้วยกาล เป็นปัจจัยให้เกิดผลจิต ๔ และเจตสิกเกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน เพราะให้ผลเกิดติดต่อกันในวิถิจิตเดียวกัน โดยไม่ต้องรอกาลเวลา ซึ่งเป็นกรรมพิเศษที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น อันเป็นกรรมที่ตัดกิเลสตัดภพชาติ อนันตรกัมมปัจจัยนี้ ท่านอรรถาจารย์ได้แยกองค์ธรรมส่วนนี้ออกจากนันทกณิกกัมมปัจจัย มาแสดงไว้ต่างหาก ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัยและกัมมปัจจัยร่วมกัน จึงเรียกว่า อนันตรกัมมปัจจัย เมื่อว่าโดยกาล เป็นอดีตกาล โดยกิจเป็นชนกกิจ โดยชาติเป็นอนันตรชาติ

องค์ธรรมอนันตรกัมมปัจจัย

ปัจจัย เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว

ปัจจัยบุบัน ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่เกิดต่อจากมัคคจิต ๔ โดยไม่มีระหว่างกัน (ในมัคควิถิ)

ปัจจัยนิ จิต ๘๕ (เว้นผลจิต ๔) เจ.๕๒ รูป ๗ หมวด คือ ปฏิก.ก. ปวัตติ.ก. พาหिरูป จิตตขรูป อุตขรูป อาหารขรูป และอสังขญสัจต.ก.

ปัญหาวาระของอนันตรกัมมปัจจัยมีเพียง ๑ วาระ คือ

ก. → อัพ. คือ เจตนาในมัคคจิต ๔ ที่ดับไปแล้ว → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ ที่เกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน ในมัคควิถิ

ก. → อัพ. เกิดได้เฉพาะปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ได้อริยบุคคล ๘ เกิดได้ทางมัคควิถิ ได้สภาคปัจจัย ๕ คือ อนันตร สมันตร อนันตรูปนิสสย นัตถิ วิคต

—จบอนันตรกัมมปัจจัย—

วิปากปัจจัย

วิปากปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๔ ในปัจจัย ๒๔ หรือ เป็นปัจจัยที่ ๒๔ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส วิปากปัจจัย ผลของกรรมเป็นปัจจัย

วิปากปัจจัย ได้แก่วิปากจิต และเจตสิกที่เป็นผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม ผลนี้ยังมาเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันได้อีกในวิปากจิต ทั้งยังช่วยอุดหนุนแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป และจิตตชรูปด้วย

พระบาลีนิทเทสของวิปากปัจจัย

วิปากา จตฺตาริ ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมณฺณํ วิปากปจฺเจยน ปจฺจโย (วิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย)

หมายความว่า นามขันธ์ ๔ เท่านั้นที่เป็นผลของกรรมเรียกว่า วิปาก ส่วนรูปที่เกิดจากกรรมเรียกว่า กัมมชรูป ไม่เรียกว่า วิปาก ที่เป็นดังนี้ เพราะเป็นผลที่ไม่ตรงกับเหตุคือ เหตุเป็นกุศลและอกุศลนั้นเป็นนามธรรม และรู้อารมณ์ได้ ผลที่เกิดโดยตรงจึงต้องเป็นนามธรรมเหมือนกันและรู้อารมณ์ได้ด้วย ส่วนรูปคือ กัมมชรูปนั้นแม้จะเกิดจากกุศล อกุศลแต่ว่าเป็นรูปธรรม รู้อารมณ์ไม่ได้ จึงไม่เรียกว่า วิปาก เพราะวิปากจะต้องส่วยผลของกรรมได้ ส่วนรูปส่วยผลไม่ได้ รูปจึงเป็นผลโดยอ้อม ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกผลของกรรมเฉพาะที่เป็นนามธรรมเท่านั้นว่า วิปาก

วิปากปัจจัย ได้แก่วิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่วิปากนามขันธ์ ๔ และยังเป็นปัจจัยแก่จิตตชรูปและกัมมชรูปได้อีกด้วย

วจนฺตละของวิปากปัจจัย

ปหายกปฺหาตพฺพภาเวน อญฺญมณฺณวิริทุธานํ กุสลากุสลานํ ปากาติ = วิปากา (ธรรมซึ่งเป็นผลของกุศลและอกุศลอันเป็นปฏิปักษ์แก่กันและกัน โดยความเป็นปหายกธรรม (ธรรมผู้ประหาร หมายถึงกุศลธรรม) และปหาตพฺพธรรม (คือธรรมผู้ถูกประหาร หมายถึงอกุศลธรรม) ชื่อว่า

วิปาก)

หรือ สาวชฺชอนวชฺชภาเวณ วา กณฺหสฺสกุภาเวณ วา
อญฺญมณฺญวิสสิฏฺฐานํ กุสลากุสลาณํ ปากาติ = วิปากา

(ธรรมซึ่งเป็นผลของกุศลและอกุศลกรรม เป็นพิเศษแปลกจากกัน
โดยความเป็น สาวัชชธรรม (ธรรมที่มีโทษ) และ อนาวัชชธรรม (ธรรมที่
ไม่มีโทษ) หรือโดยความเป็นผลของกรรมดำและกรรมขาว ชื่อว่า วิปาก)

วิปากโก จ โส ปจฺจโย จาติ = วิปากปจฺจโย

(วิปากนั้นแหละเป็นปัจจัย จึงเรียกว่าวิปากปัจจัย)

หรือ วิปจฺจนภาเวณ ปจฺจโย อุปการโกติ = วิปากปจฺจโย

(ชื่อว่า วิปากปัจจัย เพราะอรรถว่า ช่วยอุดหนุนโดยทำให้สำเร็จ)

คำว่า “ วิปาก ” แปลว่าสุก เหมือนกับความสุกของผลไม้เป็นต้น
ฉะนั้น วิปาก จึงหมายถึงผลของกรรมอันสุกงอมเต็มที่ จึงเสวยผลได้

วิปากปัจจัยนี้ หมายถึงผลของกรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ปัจจัยให้แก่กัน
และกันในขณะที่จิตเดียวกัน วิปากปัจจัยเป็นปัจจัยประเภท นาม → นามรูป
คือ ในวิปากจิตที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งนั้น มีเจตสิกประกอบอยู่ด้วยพร้อมทั้ง
ปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตรูป วิปากจิตและเจตสิกซึ่งเรียกว่า นามขันธ์ ๔
นั้นเป็นปัจจัยและปัจจัยยุบกันซึ่งกันและกัน ส่วนปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตรูป
นั้น เป็นปัจจัยยุบกันธรรมอย่างเดียว เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ วิปากปัจจัย
เมื่อว่าโดยกาล เป็นปัจจุบันกาล โดยชาติเป็นประเภทสหชาติชาติ โดย
กิจมี ๒ กิจ คือ เป็นชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ

วิปากจิตไม่ใช่เป็นจิตที่ต้องทำให้เกิดขึ้น เพราะเป็นจิตที่เป็นผลอัน
เกิดจากกุศลกรรมและอกุศลกรรม กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมเป็นธรรมที่ต้อง
ชวนชวายทำให้เกิดขึ้น ส่วนวิปากเป็นธรรมที่ไม่ต้องชวนชวายกระทำให้เกิด
ขึ้น ถ้ามีกุศลกรรม อกุศลกรรมเป็นเหตุแล้ว วิปาก คือผลก็ต้องมีแน่นอน
วิปากจิตจึงเป็นจิตที่สงบ ไม่ปรากฏอาการอย่างหนึ่งอย่างใดให้รู้ได้ เพราะ
เป็นจิตที่ไม่มีอุตสาหะ วิริยะ เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน วิปากจิตจะปรากฏได้ชัด

ก็ขณะทีนอนหลับ รู้ว่าเป็นภวังคจิต แต่ก็ไม่ใช่รู้ในเวลาเป็นภวังค์ เพราะกำลังหลับไม่รู้ได้ แต่ส่วนเวลาอื่นถึงแม้วิบากจิตจะเกิดขึ้น เช่น ขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง เวลาเกิดขึ้นจริง ๆ ก็รู้ไม่ได้ ที่รู้ได้ก็ต้องล่วงมาถึงขณะแล้วจึงรู้ได้ เพราะฉะนั้นความปรากฏของวิบากจึงเป็นธรรมที่รู้ได้ยาก ไม่เหมือนจิตที่เป็นกุศล อกุศลที่เกิดขึ้นเมื่อไรก็รู้ได้ทันที เพราะเป็นจิตที่ต้องมีการชวนชววยทำให้เกิดขึ้น เช่นกำลังโกรธ กำลังโลภก็รู้ได้ หรือกำลังทำบุญก็รู้ได้ในขณะนั้น แต่ส่วนวิบากจิตนั้นเป็นธรรมที่สงบลึกซึ่ง จึงรู้ได้ยาก

เมื่อวิบากจิตมีกำลังอ่อน เจตสิกที่เกิดร่วมกับวิบากก็มีกำลังอ่อนไปด้วย แม้รูปที่เกิดจากวิบากก็ไม่ปรากฏอาการให้เห็นได้ชัด เป็นแต่เกิดขึ้นโดยอาการอันสงบอยู่เท่านั้น ซึ่งต่างกับจิตตชรูปที่เกิดจากกุศล อกุศล และกิริยาจิต ย่อมมีอาการปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน

วิบากเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิบาก ท่านอุปมาเหมือนกับความชราที่เกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลาย ความชรานี้เป็นสิ่งที่บุคคลไม่พึงปรารถนา และไม่ต้องชวนชววยหรือกระทำให้เกิดขึ้น แต่ความชรานี้ย่อมบังเกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลายทั่วกันหมด ไม่มียกเว้นเลย ทั้งนี้เพราะความชราเป็นผลธรรมอันเกิดมาจากเหตุ คือ ชาติความเกิด ถ้าชาติความเกิดมีขึ้นแล้วชราก็ต้องมีแน่นอน และในความชรานั้นก็มาเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันได้ คือชราในตอนแรกก็เป็นเหตุอุดหนุนให้เกิดชรามากขึ้นในตอนหลัง ชราที่เกิดขึ้นตอนเด็กยังเห็นได้ยาก แต่ถ้าตอนแก่ก็เห็นได้ง่าย เช่นผมหงอก ฟันหัก ในตอนแรกผมดำก็ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีขาวทีละเล็กทีละน้อยจนในที่สุดก็ขาวโพลนทั้งศีรษะ เพราะชราตอนแรกอุปถัมภ์ชราในตอนหลัง

ข้ออุปมานี้ฉันใด วิบากปัจจัยก็ฉันนั้น คือธรรมที่เป็นวิบากย่อมอุปถัมภ์วิบาก เช่น ในวิบากนามขันธ์ ๔ ที่เกิดพร้อมกันนั้น เมื่อวิบากนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูป ก็เป็นปัจจัยยุบับัน เมื่อวิบากนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย วิบากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ

พร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจัยบุบัน และเมื่อวิบากนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัยวิบากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ พร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจัยบุบัน ส่วนในปฏิสนธิกาลนั้น วิบากนามขันธ์ ๔ ผลัดกันเป็นปัจจัยและปัจจัยบุบันซึ่งกันและกัน ปฏิสนธิกัมมชรูปก็เป็นปัจจัยบุบันด้วย แต่ถ้าเกิดในจิตตวาทกรรมก็ปัจจัยได้แต่เฉพาะนามด้วยกันเท่านั้น

อีกอย่างหนึ่ง วิบากเปรียบเหมือนเงา กุศล อกุศลเปรียบเหมือนคน ถ้าคนไม่มี เงาคือวิบากก็ไม่มี

วิบากเกิดขึ้นเพราะกรรม แต่วิบากจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับอำนาจของตัณหา เพราะตัณหาปรารถนาต่างกัน แม้ทำกรรมอย่างเดียวกัน แต่ก็ได้ผลไม่เหมือนกัน เช่นทำบุญใส่บาตรเหมือนกัน แต่บางคนต้องการร่ำรวย บางคนต้องการรูปสวย บางคนต้องการปัญญา เพราะฉะนั้น วิบากหรือขันธ์ ๕ ที่ได้มาจึงต่างกัน วิบากจึงขึ้นอยู่กับตัณหาเป็นประการสำคัญ วิบากเกิดขึ้นจากกรรม เพราะฉะนั้นในปฏิสนธิกาลจึงมีกัมมชรูปด้วย ส่วนในปวัตติกาลมีแต่จิตตชรูป เว้นวิญญูรูปเพราะวิบากเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน จึงสร้างรูปให้ไหวออกมาทางกายวาจาให้คนอื่นรู้ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่ง วิญญูรูปที่เกิดขึ้นจะต้องเกิดกับจิตที่เป็นขณะเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ขณะนอนหลับเป็นภวังคจิตคือเป็นวิบากจิต จึงไม่มีวิญญูรูป

วิบากที่ได้มาแล้วตั้งแต่ปฏิสนธิ ก็ยังจะต้องรักษาต่อไปอีกจนกว่าจะจุติ ท่านจึงเปรียบวิบากเหมือนเรือที่มีสิทธิ์จะบรรทุกอะไร ทั่วไปได้ ถ้าเจ้าของเรือมีปัญญา ก็เลือกบรรทุกแต่สิ่งที่ดี มีค่า คือบรรทุกแต่กุศล ก็อาจจะพาเรือไปสู่ฝั่งคือพระนิพพานได้ แต่ถ้าเจ้าของเรือไม่มีปัญญา บรรทุกแต่สิ่งไม่ดี ไม่มีค่าคืออกุศล เรือก็ย่อมจมลงในอ่าว ไม่อาจไปถึงฝั่งคือพระนิพพานได้

ฉะนั้นการได้วิบากมาถ้าไม่รู้เท่าทันวิบากตามความเป็นจริง วิบากก็เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส กิเลสเป็นปัจจัยให้ทำบุญบ้าง ทำบาปบ้าง สร้างกรรมใหม่ขึ้นมา จึงต้องไปรับผลกรรมอีก เพราะเหตุนี้การมีวิปากปัจจัยจึง

แสดงให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วไม่ได้สูญ เพราะวิปากก็เป็นวัฏฏะอันหนึ่ง เรียกว่าวิปากวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์มีได้ก็เพราะมีกัมมวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์มีได้ก็เพราะมีกิเลสวัฏฏ์ ทำให้หมุนเวียนอยู่ในวัฏฏะไม่มีที่สิ้นสุด ตราบใดที่ยังไม่รู้เท่าทันอารมณ์ตามความเป็นจริง คือยังไม่รู้ปริยสัจ ๔ ยังไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน สัตว์ทั้งหลายก็ต้องท่องเที่ยวอย่างนี้เรื่อยไป

องค์ธรรมวิปากปัจจย

ปัจจย วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

ปัจจยูปบัน วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๕ (วันวิญญูติ.๒) ปฏิ.ก. ๒๐

ปัจจนิก กุ. ๒๑ อกุ. ๑๒ กิ. ๒๐ เจ.๕๒ รูป ๕ หมวด
และวิญญูติรูป ๒

ปัญหาวาระของวิปากปัจจยมี ๑ วาระคือ อพ. → อพ.

บาลีวิธี

อพฺยาโกโต ธมฺโม อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส วิปากปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย
(อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่อพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจ
วิปากปัจจย)

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ
จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ วิปากปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส
ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ วิปากปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย, เทว ขนฺธา
ทวินํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ วิปากปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย
(วิปากนามชั้น ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่วิปากนามชั้น
๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ตามลำดับ และรูปซึ่งมีวิปากนามชั้น ๔ เป็นสมภูฐาน
ด้วยอำนาจวิปากปัจจย)

วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ → วิปาก ๓๖ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๕ (วัน
วิญญูติรูป ๒)

วิปากที่ทำให้เกิดรูปได้ คือ วิปาก ๒๒ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔)

๒. ปฏิสนธิกขณ วิปากาพยากโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ
กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส
กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทฺวินฺนํ ขนฺธานํ
กฏตฺตา จ รูปานํ วิปากปจฺเจยน ปจฺจโย (ในขณะปฏิสนธิ วิปากนามชั้น ๑
หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยแก่วิปากนามชั้น ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ตามลำดับ
และปฏิสนธิกัมมขรูป ด้วยอำนาจ วิปากปัจจัย)

ปฏฺวิ. วิ. ๑๙ เจ.๓๕ → ปฏฺวิ. วิ. ๑๙ เจ.๓๕ ปฏฺวิ. กิ. ๒๐

(ปฏฺวิ. วิ. ที่ทำให้เกิดรูปได้ คือ ปัญจโวการปฏฺวิ. ๑๕ เจ.๓๕)

๓. ขนฺธา วตฺถุสฺส วิปากปจฺเจยน ปจฺจโย (ปัญจโวการปฏิสนธิ
นามชั้น ๔ เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิหทยัตถุ ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย)

ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจ.๓๕ → ปฏฺวิ. หทยัตถุ

อฬ. → อฬ. เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล และจุติกาล
เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้
๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี และทวารวิมุตติ ได้สภาคปัจจัย ๑๔
คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต วิปยุตต เหตุ
อริปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

วิปากปัจจัยเป็นธรรมที่หมดความอดุทธาหะ เพราะเป็นธรรมที่ถูก
กรรมชัฏมา จะไปตกที่ไหน ๆ คือจะไปตกในอบาย มนุสฺส เทวตา ก็เลือก
เอาไม่ได้ทั้งนั้น แล้วแต่กรรมจะชัฏไป

วิปากยอมให้ผลตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ จิตที่ยังไม่ขึ้นวิธึรับอารมณ์
ก็เป็นวิปากจิตทั้งนั้นเรียกว่า ภวังคจิต ซึ่งทำหน้าที่รักษาภพชาติไว้ไม่ให้
ตาย เมื่อจิตขึ้นวิธึรับอารมณ์ใหม่ วิปากจิตก็ทำหน้าที่เสวยผลรับอารมณ์นั้น
อารมณ์จะดีหรือไม่ดี ก็เลือกเอาไม่ได้แล้วแต่กรรมจะส่งผลมา ถ้ากุศลส่ง
ผล วิปากก็ได้รับอารมณ์ที่ดีทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ถ้าอกุศลส่งผล
วิปากก็ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับอเหตุกวิปาก

ที่รับอารมณ์ทางปัญจทวาร ท่านเปรียบเหมือนกับคนไข้ที่รับอารมณ์มาส่งให้ทางใจ คือมโนทวารให้ได้เสวยผลของอารมณ์นั้น เพราะการเป็นสุขเป็นทุกข์นั้น ต้องถึงใจทางมโนทวาร ถ้าใจมีปัญญารู้เท่าทันความจริง ก็ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส แต่ถ้าใจไม่มีปัญญาก็ก่อให้เกิดการกระทำกรรมใหม่ขึ้นมา จึงต้องไปรับผลของกรรมนั้นต่อไปอีก

ถ้าวิบากนั้นเป็นอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ให้ผลปฏิสนธิในอบายวิบากก็ไปเสวยผลของความทุกข์เป็นส่วนมาก มีโอกาสที่จะทำกุศลได้น้อยมาก

แต่ถ้าวิบากนั้นเป็นอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ให้ผลปฏิสนธิเป็นมนุษย์และเทวดาชั้นต่ำ คือพิการไม่สมประกอบ บ้า ใบบอด หนวก ปัญญาอ่อน ตั้งแต่ปฏิสนธิ จิตใจอ่อนแอ แต่ก็พอจะทำกุศลได้บ้าง โดยทำตาม ๆ เขาไป แต่กุศลที่ทำไม่ได้ทำด้วยศรัทธาของตนเอง เรียกว่ากุศลที่ทำนั้นไม่มีศรัทธาออกหน้า เพราะปฏิสนธิเป็นอุเหตุกวิบาก ไม่ประกอบด้วยเหตุ

แต่ถ้าปฏิสนธิเป็นทวิเหตุ ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ อโลภะ อโทสะ ให้ผลปฏิสนธิเป็นมนุษย์ เทวดา แต่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เวลาทำกุศลก็ทำด้วยศรัทธาของตนเองเรียกว่า กุศลนั้นมีศรัทธาออกหน้า สามารถทำกุศลได้ทั้งญาณสัมปยุตและญาณวิปยุต แม้ทำกุศลญาณสัมปยุตได้ก็ไม่ชื่อว่าปัญญาออกหน้า เพราะว่าปฏิสนธิด้วยวิบากญาณวิปยุต จิตใจมีกำลังกล้าแข็งพอประมาณ ไม่อาจทำกุศลให้ถึง ฌาน มัค ผล นิพพาน ได้

แต่ถ้าปฏิสนธิเป็นติเหตุ ประกอบด้วยเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ให้ผลปฏิสนธิเป็น มนุษย์ เทวดา พรหม ประกอบด้วยปัญญา เวลาทำกุศลที่เป็นญาณสัมปยุตก็มีปัญญาออกหน้า ถ้าทำกุศลญาณวิปยุตก็มีศรัทธาออกหน้า เป็นคนที่มีจิตใจเข้มแข็งมาก สามารถทำฌาน มัค ผล นิพพานให้เกิดขึ้นได้

ผลของกรรมแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **วิบากผล** หมายถึงผลของกรรมที่สุกแล้ว ย่อมให้ผลตรงตามเหตุ เพราะกิจของวิบาก มีการปฏิสนธิเป็นเครื่องหมาย ถ้าปฏิสนธิไม่มีวิบากอื่น ๆ ก็มีไม่ได้เลย วิบากย่อมให้ผลทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป วิบากย่อมเสวยผลตรงตามกรรมที่ทำไว้ ความสุขความทุกข์ที่ได้รับ จึงเป็นสิ่งที่เลือกเอาไม่ได้ เพราะว่าสำเร็จมาแล้วจากกรรมในอดีต วิบากท่านจึงเปรียบเหมือนกระจกเงา ที่สามารถสะท้อนให้รู้ถึงกรรมในอดีตว่าทำมาอย่างไร

๒. **อานิสงส์ผล** หมายถึงผลที่หลั่งไหลมาจากกรรมที่ทำแล้ว เป็นผลที่ได้รับในปวัตติกาลเท่านั้น เช่นผลของการทำดีในปัจจุบัน ทำให้มีคนเคารพรักใคร่นับถือ เป็นเหตุให้ได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เหล่านี้ เป็นอานิสงส์ผล ถ้าเป็นวิบากผลที่เกิดจากกรรมในปัจจุบันย่อมรู้ได้ยาก เพราะเป็นผลของชวณะดวงที่ ๑ ซึ่งให้ผลเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ส่วนผลที่เกิดจากการทำกรรมชั่วในปัจจุบัน ทำให้คนเกลียดชังไม่เคารพ เป็นเหตุให้เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ต้องเป็นทุกข์ ธรรมดาผลของกรรมชั่ว ท่านไม่เรียกว่าอานิสงส์ผลแต่เรียกว่า อาทินพ เพราะให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อน อานิสงส์ผลใช้กับผลของกรรมดีไม่ได้ใช้กับผลของกรรมชั่ว เช่นการเข้า ฌานสมาบัติ เป็นอานิสงส์ของผู้ทำฌานได้เป็นวสี

ผลสมาบัติ	เป็นอานิสงส์ของพระอริยะที่ได้ฌานเป็นวสีด้วย
นิโรธสมาบัติ	เป็นอานิสงส์ของพระอริยะที่เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘
อภิญา	เป็นอานิสงส์ของผู้ที่รู้ปาวจรปัญจมฌานกุศล และสมาบัติ ๘ ที่เพียรเจริญอภิญา
ปฏิสัมภทา	เป็นอานิสงส์ของปัญญาโลกุตตรกุศล
อานิสงส์ผลเหล่านี้เกิดในปวัตติกาลเฉพาะปัจจุบันชาติเท่านั้น	

๓. สามัญญผล หมายถึงผลที่เกิดจากองค์มัค ๘ เป็นผลของสมณะผู้สงบจากกิเลส สามัญญผลเป็นผลที่ให้พ้นจากภพชาติ ให้ผลได้เฉพาะในปวัตติกาลเท่านั้น สามัญญผลเป็นได้ทั้งวิบากผลและอานิสงส์ผล ที่เป็นวิบากผลคือ ผลของโลกุตตรกุศลหรือของมัคคจิตเรียกว่า โลกุตตรวิบากหรือผลจิต ส่วนอานิสงส์ผลคือผลที่ได้เป็นพระอริยบุคคล เช่นเป็นพระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์

—จบวิปากปัจจัย—

อาหารปัจจัย

อาหารปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๕ ในปัจจัย ๒๔ หรือเป็นปัจจัยที่ ๒๕ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส อาหารปัจจัย เพราะอาหาร ๔ เป็นปัจจัย

อาหาร แปลว่า ธรรมที่นำมาซึ่งผล คือนำเอานามรูปมา ทำนามรูปให้เกิดขึ้นเป็นชนกกิจ เมื่อนำมาแล้วก็ยังอุปถัมภ์นามรูปให้ตั้งอยู่ด้วยดีอีก เป็นอุปถัมภ์ภกกิจโดยอุปถัมภ์รูปให้เกิดสืบต่อ ๆ กันไป เพราะร่างกายถ้าขาดอาหารก็ตั้งอยู่ไม่ได้ อาหารจึงมีความสำคัญแก่สัตว์โลกทั้ง ๓๑ ภูมิ ดังมีบาลีกล่าวว่า “สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจิตฺติกา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร” อาหารจึงมีกิจอุปถัมภ์เป็นประการสำคัญ คือตามหล่อเลี้ยงนามรูป เพราะเหตุว่าเป็นตัวอุปการะให้เกิดผล คำว่า อาหารบางแห่งก็หมายถึง ปัจจัยที่ปรุงแต่งสังขารธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้น สังขารธรรม ก็หมายถึง ชันธนีเอง ส่วนธรรมที่ปรุงแต่งชันธนีคือ ปัจจัย ๒๔ เพราะฉะนั้นคำว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร กับคำว่า สังขารทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย จึงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน

อาหารคือสภาพที่ทำให้เกิดผลมี ๔ อย่าง คือ

๑. กพพีการาหาร อาหารที่กระทำให้เป็นคำแล้วกลืนกิน ตามสมมุติก็ได้แก่ ข้าว น้ำ เป็นต้น ถ้าตามปรมาตมได้แก่ โอชารูป คือคุณภาพของอาหาร ซึ่งรู้ได้ด้วยใจ ส่วนรส หมายถึงรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด เป็นต้น รู้ได้ด้วยลิ้น รสกับโอชาจึงไม่เหมือนกัน

กพพีการาหาร คือ อาหารที่นำเอาโอชารูปมา (เป็นรูปที่ ๘ ในอวินิพโกรูป) หรือนำเอารูปกลาปมาให้เกิดขึ้นในร่างกายของสัตว์ คือทำรูปให้เกิดขึ้นสืบต่อ ๆ กัน

(กพพี แปลว่า คำ, การาหาร แปลว่า กระทำอาหาร, กพพีการาหาร จึงแปลว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำ)

๒. **ผัสสาหาร** อาหารที่นำเอาเวทนา มา เพราะผัสสะเมื่อกระทบ อารมณ์ ย่อมนำสุข นำทุกข์ หรือเฉย ๆ มาให้ ผัสสะจึงเป็นปัจจัยแก่เวทนา

๓. **มโนสังขเจตนาหาร** อาหารที่นำเอาปฏิสันธิวิญญาณมาสู่ภพทั้ง ๓ เพราะ การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปในภุมิต่าง ๆ ย่อมอาศัยภพ คือ กัมมภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ คือ *อุปปัตติภพ* ภพจึงเป็นปัจจัยแก่ชาติ

๔. **วิญญาณาหาร** อาหารที่นำเอานามรูปมา เพราะนำเอาเจตสิก จิตตชรูปและกัมมชรูปมา วิญญาณจึงเป็นปัจจัยแก่นามรูป

อาหารทั้ง ๔ นี้ กพพิการาหารเป็นรูปอาหาร ส่วนที่เหลืออีก ๓ เป็น นามอาหาร อาหารปัจจัยจึงแบ่งได้เป็น ๒ ปัจจัย คือ รูปอาหาร กับ นามอาหารฯ บางทีเรียกว่า **สหชาตาหาร** คือ อาหารเป็นปัจจัยให้เกิด นามรูปพร้อมกับตน เหตุนี้อาหารปัจจัยจึงเป็นอาหารของนามและรูป คือ กพพิการาหารเป็นอาหารของรูป นามอาหารเป็นอาหารของนามและรูป

พระบาลีนิเทศของอาหารปัจจัย

๑. กพพิการโ อหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺเจเนน ปจฺจโย
(กพพิการาหารเป็นปัจจัยแก่กายนี้ ด้วยอำนาจอาหารปัจจัย)
คำว่า กายนี้หมายถึงรูปกาย หรือจตุสสมุฏฐานิกรูป รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ทั้ง ๔ คือ กรรม จิต อุดฺ อาหาร ได้แก่รูป ๒๘ นั้นเอง

๒. อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสฺมจฺจนาณณฺจ รุปานํ อาหารปจฺเจเนน ปจฺจโย (นามอาหารเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตธรรมทั้งหลายและแก่รูปทั้งหลาย ที่มีนามอาหารและธรรมที่ประกอบกับนามอาหารนั้นเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจอาหารปัจจัย)

วจนัตถะของอาหารปัจจัย

สกสฺกปจฺจยุปฺปนฺเน อหาโรติ ภูโส หรติติ = อหาโร

(สภาพที่นำมา คือสภาพที่ประมวลมาซึ่งผลของตน ๆ ชื่อว่า อาหาร)

รฺปารฺรฺพานํ อูปถมฺภกฺกฺกฺเจเน อูปการกา จตฺตารโ อหารา

=อาหารปัจจัย (อาหาร ๔ เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นสิ่งที่อุปถัมภ์
แก่รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า อาหารปัจจัย)

อาหารปัจจัย เมื่อจะเกิดก็ย่อมยังนาม รูปให้เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้น
แล้วก็อุปถัมภ์ไว้ไม่ให้ขาดสาย คือรูปอาหารได้แก่โอชารูปก็อุปถัมภ์กายให้
ตั้งอยู่ได้ เพราะสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร แม้รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน
อื่นก็ต้องอาศัยอาหารอุปถัมภ์ด้วย เช่นรูปที่เกิดจาก กรรม จิต อุดู อาหาร
ก็ต้องอาศัยอาหารอุปถัมภ์ทั้งนั้น ถ้าไม่มีอาหารอุปถัมภ์ รูปเหล่านั้นก็ตั้งอยู่
ไม่ได้ ย่อมจะถึงแก่ความตายไปในที่สุด ส่วนนามอาหารคือผัสสะก็อุปถัมภ์
เวทนา มโนสัญญาเจตนาหารคือเจตนา ก็ทำนามรูปคือปฏิสันธิวิญญาณและ
กัมมชรูปให้เกิดขึ้น วิญญาณหารก็อุปถัมภ์นามรูป คือเจตสิก จิตตชรูป
และกัมมชรูป ในอาหารปัจจัยทั้ง ๔ นี้ จึงแบ่งได้เป็น ๒ ปัจจัย คือรูป
อาหารปัจจัย และนามอาหารปัจจัย

รูปอาหารปัจจัย

รูปอาหารเป็นปัจจัยแก่รูปคือ กายนี้มี ๒ อย่าง ได้แก่รูปอาหาร
ภายนอกกับรูปอาหารภายใน รูปอาหารปัจจัยจึงแสดงได้เป็น ๒ นัย คือ
นัยที่ตรงกับพระบาลีบทเทศอย่างหนึ่ง และนัยที่สามารถเป็นไปได้อีก
อย่างหนึ่ง

รูปอาหารนัยที่ตรงกับพระบาลีบทเทศ ปัจจัยได้แก่กพฬิการาหาร
หรือพฬิทรโอชาซึ่งเป็นอาหารภายนอก คือโอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ที่กลืน
กินเข้าไปเรียกว่ารูปอาหาร พอกินเข้าไปแล้วไปบำรุงเลี้ยงร่างกายเมื่อใด
อาหารนั้นก็ปัจจัยให้เกิดรูป (รูปที่เกิดจากอาหาร) เรียกว่าอาหารชรูป
หรืออาหารสมุฏฐานิกรูป ซึ่งเกิดจากอาหารภายนอกเป็นปัจจัย

อาหารชรูปเป็นรูปที่เกิดจากอาหารภายนอกโดยตรงอย่างหนึ่ง ด้วย
อำนาจชนกสัตติ เพราะรูปอาหารทำให้เกิดอาหารชรูป และรูปที่เกิดจาก
อาหารภายนอกนี้ ยังมีอำนาจอุปถัมภ์รูปอื่น ๆ ทั้ง ๔ สมุฏฐานให้มีกำลังตั้ง

อยู่ได้ดีอีกด้วย เป็นอุปถัมภกสัตติ เช่น อาหารชรูปไปอุปถัมภรูปที่เกิดจากกรรม มีปสาทตาเป็นต้น ทำให้ตาดีแจ่มใสแลเห็นได้ชัดเจนเพราะได้อาหารสมบูรณ์ ถ้าปสาทตาขาดอาหารก็ทำให้เกิดโรคตา เป็นตามัวฝ้าฟางเป็นต้น อาหารชรูปยังอุปถัมภรูปที่เกิดจากจิตได้อีก เช่นรูปอิริยาบถ ๔ ทำให้ลูกนั่งนอน ยืน เดิน ได้สะดวกคล่องแคล่ว แต่ถ้าขาดอาหารรูปก็ไม่แข็งแรง ผอมแห้ง อาหารชรูปยังไปอุปถัมภรูปที่เกิดจากอตุ ทำให้อุรูปนั้นไม่เย็น ไม่ร้อน เกินไป เพราะได้อาหารสมบูรณ์ก็ไม่ใช่โรคเกิดจากอตุ อาหารชรูปยังอุปถัมภรูปที่เกิดจากอาหารด้วยกันให้มีกำลังเพิ่มขึ้นอีกด้วย

อาหารภายนอก คือโอชาที่ในภพพิการาหารที่ได้มาที่แรก เกิดจากอตุก่อนเรียกว่าอาหารนั้นมีอตุเป็นปัจจัย พอเอาอาหารนั้นมากินอาหารนั้นก็ทำให้เกิดรูปเป็นอาหารชรูปที่เรียกว่า อาหารสมุฏฐาน อาหารชรูปนั้นจึงมีอตุเป็นปัจจัยมีอาหารเป็นสมุฏฐาน คือมีอตุเป็นปัจจัยโดยอ้อม มีอาหารเป็นปัจจัยโดยตรง

อาหารรูป องค์ธรรมได้แก่ โอชารูป

อาหารชรูป หรืออาหารสมุฏฐานนิกรูป องค์ธรรมได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฑรูป ๑ วิการรูป ๓ อุปจยะ สันตติ ที่เรียกว่า อาหารสมุฏฐานนิกรูป ๑๒-๑๔

อาหารชรูปเป็นรูปที่กลั่นมาแล้วจากอาหารที่กินเข้าไป เปรียบเหมือนวิตามิน เป็นโอชาที่หล่อเลี้ยงร่างกาย อาหารชรูปจึงเป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์ ไม่ใช่เกิดภายนอก

รูปอาหารนัยที่สามารถเป็นไปได้ หมายถึงรูปอาหารภายใน เรียกว่า อัชฌัตตโอชา คือโอชารูปที่อยู่ในอวินิพโกครูปในรูปกลาปต่าง ๆ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เป็นปัจจัยแก่รูปที่เหลือในกลาปเดียวกับตนโดยชนกสัตติ และเป็นปัจจัยแก่รูปกลาปที่เหลือโดยอุปถัมภกสัตติ

เช่นเป็น ชนกสัตติ คือโอชาในกัมมชกลาป มีจักขุชกกลาปเป็นต้น

โอชาในจักขุทสกกလာป → อวินิพโกครูป๗ (เว้นโอชา) ชีวีตรูป จักขุวัตตุ (เป็นปัจจัยในกลาปเดียวกัน)

ถ้าเป็นอุปถัมภกัตติ คือโอชาในจักขุทสกกလာป → จิตตชกลาป ๖
อตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ (เป็นปัจจัยแก่กลาปอื่น ๆ)

โอชาภายในที่อยู่ในกัมมชกลาปเป็นต้น สามารถจะสร้างรูปอาหารให้เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปได้ถึง ๓-๔ สันตติ อาหารที่เกิดจากกรรมนี้ ก็จะไปอุปถัมภรูปที่เกิดจากกรรมให้ตั้งอยู่ได้ต่อไป เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ถ้าไม่ได้อาหารอุปถัมภก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ โอชาในกัมมชกลาปจึงเรียกว่าโอชารูป มีกรรมเป็นปัจจัย มีอาหารเป็นสมุฏฐาน คือ มีกรรมเป็นปัจจัยโดยอ้อม มีอาหารเป็นปัจจัยโดยตรง

องค์ธรรมรูปอาหารปัจจัย

ปัจจัย

๑. พหิททโอชา คือโอชารูปที่ในกพพีการาหาร
๒. อัชฉัตตโอชา คือโอชารูปที่ในรูปกลาปทั้ง ๔ สมุฏฐาน คือกัมมโอชา จิตตชโอชา อตุชโอชา อาหารชโอชา และพหิททโอชา (คือโอชาที่เกิดภายนอกสันดาน)

ปัจจัยอุបัน

๑. อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔
๒. จตุสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชาที่ในกลาปเดียวกับปัจจัย) และจตุสมุฏฐานิกรูปทั้งหมด

ปัจจัยนิก

๑. จิต๘๙ เจ.๕๒ รูปที่เหลือจากปัจจัยอุปัน ๖ หมวด คือ ปฏิก.ก. ปวัตติก.ก. อสัณญ.ก. พาหिरูป จิตตชรูป อตุชรูป
๒. จิต๘๙ เจ.๕๒ และพาหिरูป (คือรูปภายนอกที่ยังไม่ได้กินเข้าไป) และโอชารูปที่อยู่ในกลาปเดียวกับปัจจัย

หรือโอชารูปทั้งภายในภายนอก → จตุสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชาในกลาปเดียวกัน) ปัจจัยนิก = จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๖ หมวดที่เหลือ (เว้นอาหารชรูป)

การแสดงปัจจัยและปัจจัยบนันของรูปอาหารโดยละเอียด

นัยที่ ๑ พหิทรโอชา → อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔ โดยชนกสัตติ

พหิทรโอชา → จตุสมุฏฐานิกรูป โดยอุปถัมภกสัตติ

นัยที่ ๒ กัมมชโอชา → กัมมชกลาป ๙ (เว้นโอชา) โดยชนกสัตติ

กัมมชโอชา → จิตตชกลาป ๖ อุตฺตชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒

โดยอุปถัมภกสัตติ

จิตตชโอชา → จิตตชกลาป ๖ (เว้นโอชา) โดยชนกสัตติ

จิตตชโอชา → กัมมชกลาป ๙ อุตฺตชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒

โดยอุปถัมภกสัตติ

อุตฺตชโอชา → อุตฺตชกลาป ๔ (เว้นโอชา) โดยชนกสัตติ

อุตฺตชโอชา → กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๖ อาหารชกลาป ๒

โดยอุปถัมภกสัตติ

อาหารชโอชา → อาหารชกลาป ๒ (เว้นโอชา) โดยชนกสัตติ

อาหารชโอชา → กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๖ อุตฺตชกลาป ๔

โดยอุปถัมภกสัตติ

พหิทรโอชา → อัชฌัตติกจตุสมุฏฐานิกรูปทั้งหมด

รูปกลาปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔

กัมมชกลาป ๙ คือ จักขุทสกกลาป ถึง กายทสกกลาป

ภาวทสกกลาป ๒ วัตถุทสกกลาป ๑ ชีวิตนวกกลาป ๑

จักขุทสกกลาปถึงวัตถุทสกกลาป มีกลาปละ ๑๐ รูป ชีวิตนวกกลาป มี ๙ รูป

กัมมชกลาปไม่มีสุทฐฎฐกลาป เพราะรูปที่เกิดจากกรรม จะต้องมีชีวิตรูปรักษาทุก ๆ กลาป เช่น ชีวิตนวกกลาป ๙ มี อวินิพโยครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ถ้าเป็นจักขุทสกกลาปก็เพิ่มจักขุทสาท ๑ รูป ที่เรียกว่า กลาป เพราะเกิดเป็นกลุ่ม ๆ หนึ่งจะต้องมีอย่างน้อย ๘ รูป และมีปริจเฉทรูปคั่นระหว่างรูปกลาปทุก ๆ กลาป

จิตตชกกลากป ๖ คือ

๑. สุธัมมฐกลากป ๘ คือ อวินิพโกรูป ๘
๒. กายวิญญูตินวกกลากป ๙ คือ อวินิพโกรูป ๘ และกายวิญญูติ ๑
๓. วจวิญญูติสัททสกกกลากป ๑๐ คือ อวินิพโกรูป ๘ วจวิญญูติ ๑ และสัททรูป ๑
๔. ลหุตาทีเอกาทสกกกลากป ๑๑ คือ อวินิพโกรูป ๘ และวิการรูป ๓
๕. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกกลากป ๑๒ คือ อวินิพโกรูป ๘ กายวิญญูติ ๑ และวิการรูป ๓
๖. วจวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกกลากป ๑๓ คือ อวินิพโกรูป ๘ วจวิญญูติ ๑ วิการรูป ๓ และสัททรูป ๑

อุตฺตชกกลากป ๔ คือ

๑. สุธัมมฐกลากป ๘ คือ อวินิพโกรูป ๘
๒. สัททนวกกลากป ๙ คือ อวินิพโกรูป ๘ และสัททรูป ๑
๓. ลหุตาทีเอกาทสกกกลากป ๑๑ คือ อวินิพโกรูป ๘ และวิการรูป ๓
๔. สัททลหุตาทีทวาทสกกกลากป ๑๒ คือ อวินิพโกรูป ๘ วิการรูป ๓ และสัททรูป ๑

อาหารชกกลากป ๒ คือ

๑. สุธัมมฐกลากป ๘ คือ อวินิพโกรูป ๘
 ๒. ลหุตาทีเอกาทสกกกลากป ๑๑ คือ อวินิพโกรูป ๘ และวิการรูป ๓
- อาหารปัจจัยเป็นประเภท นามรูป → นามรูป โดยกิจ ทำชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ รูปอาหารปัจจัยโดยชาติ เป็นปัจจัยประเภทรูปอาหารชาติรูป → รูป เป็นปัจจัยกันในปัจจุบันกาล เพราะอยู่ในระหว่าง อุปาทะ จีตติ กังคะ

รูปอาหารชาติมี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. รูปอาหารัตถปัจจัย ๓. รูปอาหารอวิคตปัจจัย

รูปอาหารปัจจย เป็นปัจจยแก่สัตว์ในกามภูมิ ๑๐ (เว้นสัตว์นรก เพราะสัตว์นรกมีกรรมเป็นอาหาร คือ มโนสัญญาเจตนาหาร ไม่ได้อาศัยรูปอาหาร) แม้สัญญาเจตตพรหม ก็อาศัยมโนสัญญาเจตนาหาร ที่เกิดจากรูปปัญจมณานกุศลที่ทำให้สัญญาวิราคภาวนา ในชาติก่อน

ปัญหาวาระของรูปอาหารปัจจยมี ๑ วาระ คือ

อัฟ. → อัฟ.

บาลีวิธี อพฺยากโต รมฺโม อพฺยากตสฺส รมฺมสฺส รูปอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย (อัพฺยากตะเป็นปัจจยแก่อัพฺยากตะ ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจย)

บาลีอนุวาท

กพฺพีการโ อหาโร อิมสฺส กายสฺส รูปอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย (กพฺพีการาหารเป็นปัจจยแก่กายนี้ ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจย)

นัยที่ ๑ พหิทฺธโอชา → อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔ โดยชนกสัตติ

พหิทฺธโอชา → จตฺสสมุฏฐานิกรูป โดย อุปถัมภกสัตติ

นัยที่ ๒ อัชฌัตตโอชาที่ในจตฺสสมุฏฐานิกรูป → จตฺสสมุฏฐานิกรูป ในกลาปเดียวกัน (เว้นโอชารูป) โดย ชนกสัตติ

อัชฌัตตโอชาที่ในจตฺสสมุฏฐานิกรูป → จตฺสสมุฏฐานิกรูป ในกลาปอื่นๆ โดย อุปถัมภกสัตติ

อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล ในกามภูมิ ๑๐ ได้ปุณฺณ ๔ ผลบุคคฺล ๔ ได้สภาคปัจจย ๒ คือ รูปอาหารตฺถิ รูปอาหารอวิคต

—จรูปอาหารปัจจย—

นามอาหารปัจจัย นามเป็นปัจจัยแก่นามและรูป เป็นสหชาตธรรม
เกิดร่วมพร้อมกัน จึงเป็นปัจจุบันกาล เป็นสหชาติ มีกิจ ๒ อย่าง คือ
ทำให้เกิดขึ้น และอุปถัมภ์ให้เป็นไปโดยกาลนาน

อรูปินอ อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ธมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจนาหนญจ
รูปาณํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย (นามอาหารเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตธรรม
ทั้งหลาย และแก่อรูปทั้งหลายที่มีนามอาหารและธรรมที่ประกอบกับนามอาหาร
นั้นเป็นสมภูจฺจนา โดยอาหารปัจจัย)

นามอาหารทั้ง ๓ นี้ ต่างก็ช่วยอุปการะนามธรรมให้เกิดขึ้น และตั้ง
อยู่ได้ ทั้งยังช่วยอุปการะการุณธรรม ตามสมควรแก่ภูมิอีกด้วย

ผัสสาหาร เป็นอาหารของเวทนา ย่อมนำ สุข ทุกข์ เจย ๆ มาให้

มโนสัญเจตนาหาร เป็นอาหารของภพ ๓ นำเอาปฏิสันธิวิญญาน
(คือการเกิดเป็นสัตว์ต่างๆ และปวัตติวิญญานมีการเห็น ได้ยิน เป็นต้นมา)
วิญญานาหาร เป็นอาหารของนามรูปนำเอาเจตสิก จิตตชรูปและกัมมชรูปมา

ปัญหาวาระของนามอาหารปัจฉัย ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัฟ. ๓. กุ. → กุ. อัฟ.
๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัฟ. ๖. อกุ. → อกุ. อัฟ.
๗. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ธมโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส นามอาหารปัจเจย
ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจฉัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจฉัย)
กุ. → กุ. คือ กุ. นามอาหาร ๓ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ (วันนาม
อาหาร ๓ ตามสมควร)

บาลีอนุวาท

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ อาหารปัจเจยเนน ปัจจโย
(กุศลนามอาหาร ๓ เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบ
กับกุศลนามอาหาร ด้วยอำนาจนามอาหารปัจฉัย)

กุ.นามอาหาร๓ → เจ.๓๘ (วันนามอาหาร ๓ ตามสมควร)

กุ. นามอาหาร ๓ คือ กุสลจิต ๒๑ ผัสสะเจตสิกใน กุ. ๒๑
เจตนาเจตสิกใน กุ. ๒๑ ที่เกิดร่วมกับ กุ. ๒๑

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ พระเสกขบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทางปัญจทวารวิธี
กามมโนทวารวิธี และอัปปนาวิธี ได้สภาคปัจฉัย ๙ คือ สหชาติ นิสสย
อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อธิปติ กัมม อินทริย

๒. บาลีวิธี กุสโล ธมโม อพฺยาगतสฺส ธมฺมสฺส นามอาหาร
ปัจเจยเนน ปัจจโย (กุศลธรรมเป็นปัจฉัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ
นามอาหารปัจฉัย)

ก. → อพ. คือ ก. นามอาหาร ๓ → ก. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา อาหารา จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ นามอาหารปัจจุเณน
ปัจจุโย (กุศลนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

ก. นามอาหาร ๓ → ก. จิตตช. ๑๗

ก. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล ในปัจจุโวการภูมิ ได้ไปุณชน ๔
เสกขบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัจจุทวารวิถิ มโนทวารวิถิ ตามสมควร
ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต วิปยุตต อธิปติ
กัมม อินทริย

๓. บาลีวิธิ กุสโล ธมโม กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ธมฺมสฺส
นามอาหารปัจจุเณน ปจฺจุโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมและ
อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

ก. → ก.อพ. คือ ก.นามอาหาร ๓ → ก. ๒๑ เจ.๓๘ (เว้น
นามอาหาร ๓ ตามสมควร) จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฐานานญจ รูปานํ
นามอาหารปัจจุเณน ปจฺจุโย (กุศลนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่
นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลนามอาหาร และรูปซึ่งมีกุศลจิตเป็น
สมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

ก. นามอาหาร ๓ → ก. ๒๑ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๗ (เว้น นามอาหาร ๓
ตามสมควร)

ก. → ก.อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ไปุณชน ๔ พระเสกขบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัจจุทวารวิถิ มโนทวารวิถิ
ตามสมควร ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต อธิปติ
กัมม อินทริย

๔. บาลีวิธี อกุสโล ฐโม อกุสสสุส ฐมฺมสุส นามอาหาร
ปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ
นามอาหารปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ อกุ.นามอาหาร ๓ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
(เว้นนามอาหาร ๓ ตามสมควร)

บาลีอนุวาท

อกุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ นามอาหารปจฺเจยน
ปจฺจโย (อกุศลนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓
ที่ประกอบกับอกุศลนามอาหาร ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อกุ.นามอาหาร ๓ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ (เว้นนามอาหาร ๓
ตามสมควร)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตฺวาการภุมิและ
ปัฏฺจวาการภุมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทาง
กามวิถีย่างเดียว ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต
อัญญมัญญ สัมปยุตฺต อธิปติ กัมม อินทริย

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฐโม อพฺยาคตฺสสุ ฐมฺมสุส นามอาหาร
ปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจ
นามอาหารปัจจัย)

อกุ. → อัฟ. คือ อกุ. นามอาหาร ๓ → อกุ. จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

อกุสลา อาหารา จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย
(อกุศลนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิต เป็นสมฺภูจฺจาน
ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อกุ. นามอาหาร ๓ → อกุ. จิตตช. ๑๗

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัฏฺจวาการภุมิ ได้
ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิถีย่างเดียว ได้ สภาค

ปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต วิปยุตต อธิปติ กัมม อินทริย

๖. บาลีวิธี อกุลโล ฐโม อกุลลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฐมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจน ปจฺจโย (อกุลลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุลลธรรม และ อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อัฟ. คือ อกุ.นามอาหาร ๓ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗
(เว้นนามอาหาร ๓ ตามสมควร) จิตตช. ๑๗

บาลีอนุวาท

อกุลลา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ นามอาหารปจฺเจน ปจฺจโย (อกุลลนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย ช่วย อุปการะแก่นามชั้น ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุลลนามอาหารและรูปซึ่งมี อกุลลจิตเป็นสมภูฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อกุ. นามอาหาร ๓ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ (เว้นนามอาหาร ๓ ตามสมควร) จิตตช. ๑๗

อกุ. → อกุ. อัฟ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางคามวิถีย่างเดียว ได้ สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อธิปติ กัมม อินทริย

๗. บาลีวิธี อพฺยาगतโต ฐโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส นามอาหาร ปจฺเจน ปจฺจโย (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ นามอาหารปัจจัย)

อัฟ. → อัฟ. คือ อัฟ.นามอาหาร ๓ → อัฟ. ๕๖ เจ. ๓๘
จิตตช. ๑๗ ปฎิ.ก. ๒๐

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ นามอาหารปจฺเจน ปจฺจโย (วิปากกิริยา นามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามชั้น ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ

วิปากนามอาหาร กิริยานามอาหาร และรูปซึ่งมีวิปากกิริยาจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อัฟ.นามอาหาร ๓ ที่เกิดในปวัตติกาล → วิปาก ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ (เวื่อนามอาหาร ๓ ตามสมควร) จิตตช. ๑๗

๒. ปฏิสนธิกฺขณ วิปากาพฺยากตา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ กฏฺตตา จ รูปานํ นามอาหารปจฺเจเนน ปจฺจโย (ในขณะที่ปฏิสนธิ วิปากนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิปากนามอาหาร และปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย)

อัฟ.นามอาหาร ๓ → ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ (เวื่อนามอาหาร ๓ ตามสมควร) ปฏิ.ก. ๒๐

อัฟ.นามอาหาร ๓ → อรูป.ปฏิ. ๔ เจ.๓๐ (เวื่อนามอาหาร ๓ ตามสมควร)

อัฟ.นามอาหาร ๓ ในขณะที่ปฏิสนธิ คือ ผัสสะในจิต ๑๙ เจตนาในจิต ๑๙ และวิญญาณ คือจิต ๑๙

อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวารทางปัญจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ ตามสมควร และ ทวารวิมุตติ ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปากสัมปยุตต วิปยุตต อธิปติ กัมม อินทริย (ถ้าเกิดในปฏิสนธิกาล ก็เวื่อนธิปติปัจจัย)

หมายเหตุ อาหารปัจจัยบางแห่งมีการแสดงเป็น ๒ นัยคือ โดยตรง และโดยปริยาย โดยตรงแสดงโดยนัยของขันธ์ ๕ โดยอ้อมแสดงโดยนัยของปรมัตถ์

นัยที่ ๑ แสดงโดยตรง ว่าอาหาร ๔ เป็นอาหารของขันธ์ ๕ คือ

กพฬิการาหาร

เป็นอาหารของรูปขันธ์

ผัสสาหาร

เป็นอาหารของเวทนาขันธ์

มโนสัญญาเจตนาหาร	เป็นอาหารของภพ ๓ หรือของปฏิสนธิ
	วิญญาณ คือ วิญญาณชั้น
วิญญาณาหาร	เป็นอาหารของนามรูป คือชั้น ๔

นัยที่ ๒ แสดงโดยอ้อม ว่าอาหาร ๔ เป็นอาหารของจิต เจตสิก รูป คือ กพพิการาหาร เป็นอาหารของรูป

ผัสสาหาร มโนสัญญาเจตนาหาร วิญญาณาหาร เป็นอาหารของ

จิต ๘๙ เจ.๕๒ จิตตชรูป และปฏิสนธิกัมมชรูป หมายความว่า

กพพิการาหาร	เป็นอาหารนำมาซึ่งรูป ๒๘
ผัสสาหาร	เป็นอาหารนำมาซึ่ง เจตสิก ๕๑
มโนสัญญาเจตนาหาร	เป็นอาหารนำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณ๑๙
	ให้เกิดขึ้นในภพทั้ง ๓
วิญญาณาหาร	เป็นอาหารนำมาซึ่ง เจตสิก จิตตชรูป
	และ ปฏิสนธิกัมมชรูป

สรุปแล้วการแสดงทั้ง ๒ นัย ก็ไม่ได้ต่างกันเลย เพราะอาหารทั้ง ๔ ก็เป็นอาหารของชั้น ๕ นั่นเอง เพราะฉะนั้น จะเรียกโดยความเป็นชั้นก็ได้ หรือโดยความเป็นปรมาตมก็ได้ เพราะอาหาร ๔ ต่างก็มีหน้าที่อุดหนุน รูปธรรม นามธรรมให้เกิดขึ้นและให้ตั้งอยู่ได้ คือ รูปอาหารก็มีหน้าที่อุดหนุน รูปกายให้เจริญเติบโตขึ้นและให้ตั้งอยู่ได้ ส่วนนามอาหารก็อุดหนุนทั้ง รูปกายและนามกายของสัตว์ทั้งหลาย ให้ดำรงอยู่ได้เป็นระเบียบไม่ กระจัดกระจายไป ข้อนี้อุปมาเหมือนบ้านที่ตั้งอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยมีเสาเป็น เครื่องค้ำจุนอยู่ ถ้าหากว่าไม่มีเสาค้ำจุนอยู่แล้ว บ้านนั้นก็ไม่สามารถตั้ง อยู่ได้ฉันทใด รูปธรรมและนามธรรมนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีอาหารอันเปรียบ เหมือนเสาเรือนค้ำจุนไว้แล้ว รูปธรรมและนามธรรมนี้ ก็ไม่สามารถที่จะเกิด ขึ้นและดำรงอยู่ได้ดุจเดียวกัน เพราะฉะนั้น อาหารจึงมีความสำคัญอย่าง ยิ่งแก่สัตว์โลกทั้งหลายที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏฏ์ สัตว์ทั้ง ๓๑ ภูมิ ต้อง อาศัยอาหารทั้งนั้น เช่นสัตว์ในกามภูมิ ๑๐ (เว้นสัตว์นรก) อาศัยรูปอาหาร

เป็นปัจจัย อุดหนุนให้รูปกายเจริญเติบโตและให้ตั้งอยู่ได้ ทั้งต้องอาศัยนามอาหารด้วย

ส่วนสัตว์ในรูปภูมิ (เว้นอสังขณัฐตภูมิ) อรูปภูมิ และสัตว์นรก อาศัยนามอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนทั้งรูปกาย และนามกายให้มีชีวิตดำรง อยู่ได้ สัตว์เหล่านี้ไม่ได้อาศัยรูปอาหารเลย

ส่วนอสังขณัฐตพรหม อาศัยนามอาหารโดยอ้อม คือ รูปาวจร ปัญจฌานเจตนาที่ทำสัญญาวิราดภาวนาในอดีตภพเป็นปัจจัย ช่วยอุดหนุนรูปกายให้ดำรงอยู่ได้ **อาหารจึงได้ชื่อว่าเป็นที่หนึ่งในบรรดาสังขารโลกทั้งหลาย ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า โลกหนึ่งได้แก่ อาหาร เพราะว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร อาหารทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเกิดท่องเที่ยวไปในวัฏฏทุกข์ อาหารจึงจัดว่าเป็นสมุทัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์** คือ นามรูป ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ทรงสอนให้รู้จักกรรมที่ดับอาหาร ถัดดับอาหาร ๔ ได้ ก็ดับทุกข์ได้ ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป

ในวิสุทธิมรรคจึงได้แสดงโทษของอาหาร ๔ ว่า

กพฬิการาหาร มีความใคร่เป็นภัย เพราะความยินดีในรสอาหาร เป็นเหตุให้เกิดตัณหา ตัณหาก็ก่อให้เกิดทุกข์ต่างๆ เริ่มต้นตั้งแต่การแสวงหาอาหาร ฯลฯ อาหารจึงเป็นที่อาศัยให้เกิดตัณหา ถ้าจะไม่ให้อาหารเป็นภัย ก็ต้องรู้ประมาณในการบริโภค คือ กินอาหารเพื่อแก้ทุกข์ เพื่อดับทุกข์เฉพาะเก่า ไม่ให้เกิดทุกข์เฉพาะใหม่ จะได้ไม่เป็นปัจจัยแก่ตัณหา ก็ต้องกำหนดรู้ทุกข์ จึงจะดับสมุทัยในอาหารได้

ผัสสาหาร มีการเข้าไปกระทบเป็นภัย เพราะการกระทบย่อมก่อให้เกิดความยินดียินร้าย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ติดตามมา คือจะต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์อีก ท่านจึงเปรียบผัสสะว่าเหมือนโคลนหลังหมี ที่มีแต่เนื้อพอเห็นกาบินผ่านก็ตกใจ กลัวว่าจะมาจิกแผลให้เกิดทุกข์เฉพาะอย่างยิ่ง เพราะผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนารับสุขรับทุกข์ ซึ่งจะเป็นปัจจัยให้ต้องไปเกิดอีก พระอริยะท่านจึงกลัวต่อการกระทบกับอารมณ์ เมื่อจะไม่ให้การกระทบเป็น

ภัย จึงต้องรู้จักสำรวจมโนทริย์ จึงจะทำลายความยินดียินร้ายให้พ้นจากทุกข์ได้

มโนสัญญาเจตนาหาร มีการก่อให้เกิด เป็นภัยเพราะ มโนสัญญาเจตนาหาร เป็นตัวกัมมวิภวัญ เป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวิภวัญ คือ ให้เกิดชั้นนรก เมื่อชั้นนรกตั้งขึ้นที่ใดก็เกิดทุกข์ที่นั่น ท่านจึงอุปมา มโนสัญญาเจตนาหารว่า เป็นเหมือนหลุมถ่านเพลิง มีแต่ทำให้เกิดทุกข์เดือดร้อนอย่างเดียว การจะให้พ้นจากชั้นนรกได้ จึงต้องเจริญมัคคกรรม จึงจะพ้นทุกข์ได้

วิญญาณาหาร มีการปฏิสนธิเป็นภัย เพราะความเกิดเป็นทุกข์อันยิ่งใหญ่ ให้ต้องได้รับทุกข์ต่างๆ ติดตามมา มีชรา มรณะ เป็นต้น ท่านจึงอุปมาการเกิดว่า เหมือนกับหอกหรือหลาวที่คอยทิ่มแทงให้ตายอยู่ตลอดเวลา เพราะชาติความเกิด ย่อมจะนำไปสู่ความตายในที่สุด เหตุนี้จึงต้องเจริญสติปัฏฐาน จึงจะพ้นทุกข์ได้

สรูปอาหารปัจจัย อาหารแปลว่าธรรมที่นำมาซึ่งผลของตนมี ๔ คือ กพพีการาหารเป็นรูปอาหาร ผัสสาหาร มโนสัญญาเจตนาหาร วิญญาณาหาร เป็นนามอาหาร

รูปอาหาร เป็นปัจจัยแก่กายนี้ คือ รูป ๒๘ หรือรูปทั้ง ๔ สมภูฐาน
 รูปอาหารมี ๒ คือ รูปอาหารภายในกับรูปอาหารภายนอก
 รูปอาหารภายนอก คือ โอหารูปที่อยู่ในกพพีการาหาร
 รูปอาหารภายใน คือ โอหารูปที่อยู่ในอวินิพโภครูป ๘ ที่ในรูปสมภูฐานทั้ง ๔

รูปอาหารภายนอก เป็นปัจจัยแก่รูปอาหารสมภูฐาน คือ อาหารขรุบ โดยชนกกิจ และเป็นปัจจัยแก่รูปทั้ง ๔ สมภูฐานโดยอุปถัมภกกิจ

รูปอาหารภายใน เป็นปัจจัยแก่รูปในกลาปของตนโดยชนกกิจ และเป็นปัจจัยแก่รูปที่เหลือในสมภูฐานทั้ง ๔ โดยอุปถัมภกกิจ

อาหารรูป ทำให้เกิดอาหารขรุบ เป็นรูปที่กลั่นมาแล้ว จากอาหารที่กลั่นกินเข้าไป

อาหารรูป ที่เกิดขึ้นกับพวกคัพภเสยยกะ ก็ต่อเมื่อมารดากลืนกินอาหารแล้วส่งไปทางสายสะดือไปบำรุงเลี้ยงทารก หลังจากปฏิสนธิประมาณ ๒-๓ สัปดาห์ ส่วนสัตว์ที่เกิดเป็นโอปปาติกะ เช่น เทวดา ได้อาหารก็เมื่อกลืนกินก้อนขะพะของตน นี่เป็นการอาศัยรูปอาหารภายนอก ส่วนที่อาศัยรูปอาหารภายใน อาศัยโอหารูปที่ในกัมมชกฺลาปตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา อาหารรูปจึงเกิดตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิและเกิดเรื่อยมา อาหารรูปจะดับเมื่อถึงฐิติขณะของจุติจิต หรือเกิดครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะของจุติจิต

ส่วนนามอาหาร คือผัสสาหาร มโนสัญเจตนา วิญญาณาหาร เป็นปัจจัยแก่นามและรูปที่เกิดพร้อมกับตน คือให้เกิดทั้ง จิต เจตสิก จิตตขรูป และกัมมขรูป

อาหารปัจจัย	เป็นประเภท นามรูป → นามรูป คือ
รูปอาหาร	รูป → รูป
นามอาหาร	นาม → นามรูป
รูปอาหาร	เป็นปัจจัยแก่สัตว์ในกามภุมิ ๑๐ (เว้นสัตว์นรก)
นามอาหาร	เป็นปัจจัยแก่สัตว์ทั้ง ๓๑ ภุมิ
รูปอาหาร	เป็นปัจจัยประเภทรูปอาหารชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ รูปอาหารปัจจัย รูปอาหารรัตติ รูปอาหารอวิคต
นามอาหาร	เป็นปัจจัยประเภทสหชาติชาติ
อาหารปัจจัยทำ ๒ กิจ	คือชนกกิจและอุปถัมภกกิจ เป็นปัจจุบันกาล

—จบอาหารปัจจัย—

อินทริยปัจจัย

อินทริยปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๖ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๒๗ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส อินทริยปัจจัยโย ความเป็นใหญ่เป็นปัจจัย

อินทริยปัจจัย แปลว่า ความเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าปกครองในหน้าที่ของตนและยังปกครองธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ตั้งอยู่ และเป็นไปตามตนด้วย ธรรมที่เป็นอินทริยมีทั้งรูปและนาม และต่างก็เป็นใหญ่เฉพาะในหน้าที่ของตน เช่นจักขุปสาทเป็นใหญ่ในการรับรูปรารมณเป็นจักขุนทริย เป็นอินทริยฝ่ายรูปธรรมก็จะยังจักขุวิญญาณให้รูปรารมณ ทำรูปให้เป็นอารมณ์เท่านั้น

จักขุวิญญาณเป็นใหญ่ในการเห็นเป็นมโนทริย เป็นอินทริยฝ่ายนามธรรม ก็ยังสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้เห็นรูปเหมือนกับตน

ธรรมที่ชื่อว่าเป็นอินทริย ยังมีลักษณะกล้าและอ่อนด้วย เช่น จักขุวิญญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจักขุปสาทเป็นปัจจัย ถ้าจักขุปสาทมีกำลังอ่อน การเห็นรูปก็ไม่สมบูรณ์ แต่ถ้าจักขุปสาทมีกำลังกล้า การเห็นรูปก็แจ่มใสชัดเจน แม้ปสาทอื่นๆ เช่นโสตปสาทเป็นใหญ่ในการรับเสียง เป็นโสตินทริย โสตวิญญาณก็เป็นใหญ่ในการได้ยิน ฯลฯ แต่ละอย่างๆ ต่างก็มีความเป็นใหญ่เฉพาะในหน้าที่ของตนๆ เท่านั้น ไม่ก้าวร้าวกัน

อินทริยปัจจัยนี้เป็นประเภท นามรูปเป็นปัจจัยแก่นามรูป มีอำนาจเป็นได้ทั้งชนกสัตติ อุปถัมภกสัตติและอนุपालกสัตติ คือทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภ์ให้เป็นไปหรือให้ตั้งอยู่โดยดีด้วย

ธรรมที่เป็นอินทริยมี ๒๒ อย่าง แต่ที่จัดเป็นอินทริยปัจจัยได้มี ๒๐ (เว้นภาวรูป ๒ คือ อิตถินทริย และปริสินทริย) คือธรรมที่จัดเป็นปัจจัยได้ ธรรมนั้นต้องประกอบด้วยอำนาจ ๓ อย่าง คือ

๑. เป็นชนกสัตติ มีอำนาจทำให้ปัจจัยุบบันธธรรมเกิดขึ้น
๒. เป็นอุปถัมภกสัตติ มีอำนาจทำให้ปัจจัยุบบันธธรรมตั้งอยู่ได้

๓. เป็นอนุपालกสัตติ มีอำนาจรักษาป้องกันปัจจัยุบบันธรมให้ เป็นไปด้วยดี

อำนาจทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมมีในปัจจัยธรรมทั้งหลายอย่างหนึ่งบ้าง สองอย่างบ้างหรือพร้อมทั้งสามอย่าง ถ้าธรรมใดไม่ประกอบด้วยอำนาจ ทั้ง ๓ นี้ แม้แต่อย่างเดียว ก็เป็นปัจจัยไม่ได้ ส่วนภาวรูปไม่มีอำนาจทั้ง ๓ อย่างนี้เลย เพราะว่าภาวรูปเป็นผลที่เกิดจากกรรม มีหน้าที่เป็นใหญ่ในการ ดำรงรักษาเพศของตนให้ทรงไว้ เป็นไปตามลักษณะทั้ง ๔ คือลักษณะที่ แสดงความเป็นหญิงหรือชายให้ปรากฏเท่านั้น ลักษณะทั้ง ๔ คือ

๑. ลิงคะ ได้แก่ รูปร่างสัญญาณผิวพรรณ มือ เท้า เป็นต้น
๒. นิमितตะ ได้แก่ เครื่องหมายเช่นหนวด เครา และนม เป็นต้น
๓. กุตตะ ได้แก่ การเล่นต่างๆ เช่นผู้ชายชอบเล่นชกต่อย ผู้หญิงชอบเล่นตุ๊กตา เล่นขายของ เป็นต้น
๔. อากัปปะ ได้แก่ กิริยามารยาทที่แสดงออก เช่นในอาการที่ นั่ง นอน ยืน เดิน เป็นต้น

ลักษณะทั้ง ๔ ย่อมเป็นไปตามภาวรูป แต่ภาวรูปก็ไม่ได้สร้าง ลักษณะทั้ง ๔ ให้เกิดขึ้นหรืออุปถัมภ์รูปเหล่านี้ให้เกิดขึ้นเลย เพราะลักษณะ ทั้ง ๔ นี้เกิดจากกรรม ไม่ใช่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของภาวรูป ถึงแม้ว่า ภาวรูปไม่มี เช่นพวกกระเทย พวกไม่มีเพศ แต่ลักษณะทั้ง ๔ นี้ก็มีได้ ด้วยเหตุนี้ภาวรูปจึงเป็นปัจจัยไม่ได้ เพราะไม่ได้ทำผลอะไรให้เกิดขึ้นเลย ภาวรูปจึงเป็นได้แต่อินทรีย์อย่างเดียว อีกอย่างหนึ่งลักษณะทั้ง ๔ นี้ เกิด ขึ้นในปวัตติกาล ส่วนภาวรูปเกิดตั้งแต่ปฏิสนธิกาล ซึ่งต่างกาลต่างเวลากัน ด้วยเหตุนี้ภาวรูปจึงเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้

อินทรีย์ปัจจัยมี ๒๐ เป็นรูปอินทรีย์ ๖ เป็นนามอินทรีย์ ๑๔
รูปอินทรีย์ ๖ คือปสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์
มานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ และรูปชีวิตินทรีย์

นามอินทรี ๑๔ คือ เวทนา ๕ ได้แก่ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์
โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์

อินทรี ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์
ปัญญินทรีย์

ปัญญาในโลกุตตระ ๓ คือ อนัญญาตัญญุสสามิตินทรีย์
อัญญินทรีย์ อัญญาตาวิณทรีย์

จิต ๑ คือ มนินทรีย์ กับนามชีวิตินทรีย์เจตสิก (ชีวิตินทรีย์มีทั้ง
นามชีวิต และรูปชีวิต)

นามอินทรี ๑๔ ได้องค์ธรรม ๘ คือ เวทนา ๑ อินทรี ๕ จิต ๑
นามชีวิตเจตสิก ๑

พระบาลีนิเทศอินทรีปัจจัย

๑. จกฺขุณฺทริยํ จกฺขุวิญญาณธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อินฺทริยปฺจฺเจยน ปจฺจโย (จักขุปสาทเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาดุ และ
แก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับธรรมนั้น ด้วยอำนาจอินทรีปัจจัย)

จักขุปสาท → จักขุวิญญาณ ๒ เจ.๗

๒. โสติณฺทริยํ โสตฺวิญญาณธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อินฺทริยปฺจฺเจยน ปจฺจโย

โสตปสาท → โสตวิญญาณ ๒ เจ.๗

๓. ฆานินฺทริยํ ฆานวิญญาณธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อินฺทริยปฺจฺเจยน ปจฺจโย

ฆานปสาท → ฆานวิญญาณ ๒ เจ.๗

๔. ชิวฺหินฺทริยํ ชิวฺหาวิญญาณธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อินฺทริยปฺจฺเจยน ปจฺจโย

ชิวหาปสาท → ชิวหาวิญญาณ ๒ เจ.๗

๕. กายินฺทริยํ กายวิญญาณธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อินฺทริยปฺจฺเจยน ปจฺจโย

กายปสาท → กายวิญญาณ ๒ เจ.๗

๖. รูปชีวิตินทรีย์ กฏุตตารูปานํ อินทรีย์ปจฺเจยนํ ปจฺจโย
(รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่ รูปทั้งหลายที่เกิดจากกรรม ด้วยอำนาจ
อินทรีย์ปัจจัย)

รูปชีวิตินทรีย์ → กัมมชรูป ๙ หรือ ๘ ที่ในกลาปเดียวกับปัจจัย
(เว้นชีวิตรูป)

๗. อรูปิโน อินทริยา สมฺปยุตฺตกาณํ ฆมฺมานํ ตํสมฺปยุตฺตกาณญจ
รูปานํ อินทรีย์ปจฺเจยนํ ปจฺจโย

(นามอินทรีย์เป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับตน และแก่รูป
ทั้งหลายที่มีธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจอินทรีย์ปัจจัย)

นามอินทรีย์ ๘ → จิต ๘๙ เจ.๕๒ จิตตชรูป ๑๗ ปฏิก.ก. ๒๐

อินทรีย์ปัจจัยนี้แบ่งออกตามพระบาลีนิทเทศได้ ๓ อย่าง คือ

๑. วัตถุปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย นับตั้งแต่ข้อ ๑-๕

๒. รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย คือ ข้อ ๖

๓. นามชีวิตินทรีย์ปัจจัยหรือสหชาตินทรีย์ปัจจัย คือ ข้อ ๗

วจันตถะของอินทรีย์ปัจจัย

อินฺหฺตติ ปรมอิสฺสรียํ กโรตฺติ = อินฺหฺตริยํ (ธรรมชาติใดเป็นใหญ่
คือกระทำให้ความเป็นใหญ่ยิ่งชื่อว่า อินฺหฺตริยํ)

อินฺหฺตริยญฺจ ตํ ปจฺจยญฺจาทิ = อินฺหฺตริยปจฺจยํ (อินฺหฺตริยํนั้นแหละ
เป็นปัจจัยจึงเรียกว่า อินฺหฺตริยปัจจัย)

อิสฺสรียญฺเจน อธิปตฺติญฺเจน วา อูปการกา อิตฺถินฺหฺตริย
ปฺริสฺสินฺหฺตริย วชฺชา วิสฺตินฺหฺตริยา = อินฺหฺตริยปจฺจโย (อินฺหฺตริย ๒๐ เว้น
อิตฺถินฺหฺตริย และปฺริสฺสินฺหฺตริย เป็นธรรมช่วยอุดหนุนโดยความเป็นใหญ่ หรือ
เป็นหัวหน้าชื่อว่า อินฺหฺตริยปัจจัย)

วัดอุปัธยาจารย์

วณัตถะของวัดอุปัธยาจารย์

ปุธยาโต หุตวา อินฺทริยาภาเวน อุปการโก ธมฺโม = ปุธยา
อินฺทริยา ปจฺจโย (ธรรมที่เกิดขึ้นก่อนแล้วเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน โดยความเป็น
ใหญ่ชื่อว่า ปุธยาอินฺทริยาปัจจัย)

วัดอุปัธยาจารย์ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นเป็นวัตถุ
ที่เกิดขึ้น และเป็นอินฺทริยด้วยซึ่งได้แก่ปสาทรูป ๕ มีจักขุนทรียเป็นต้น
ซึ่งเป็นวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนปัจจัยอุปนัยธรรม คือจักขุวิญญาณ เป็นต้น

องค์ธรรมวัดอุปัธยาจารย์

ปัจจัย มัชฌิมาภุคปสาทรูป ๕ ที่เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของ
อดีตภวังก์ดวงแรกแล้วตั้งอยู่เป็นฐิตินะ

ปัจจัยอุปนัย ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ เจตสิก ๗

ปัจจัยนิก จิต ๗๙ (เวทนาวิ. ๑๐) เจ.๕๒ รูป ๗ หมวด

ความเป็นไปของวัดอุปัธยาจารย์นี้ คล้ายกับวัดอุปัธยาจารย์
ต่างกันแต่วัดอุปัธยาจารย์นั้น ปัจจัยได้วัตถุทั้ง ๖ คือปสาทรูป ๕ และ
หทยวัตถุ ส่วนวัดอุปัธยาจารย์นั้น เอาเฉพาะวัตถุที่เป็นอินฺทริย
เท่านั้น ซึ่งได้แก่ปสาทรูป ๕ ส่วนหทยวัตถุไม่เป็นอินฺทริย เพราะไม่เป็น
ใหญ่ในหน้าที่ของตนคือ หทยวัตถุไม่ได้เป็นใหญ่ให้เกิดจิตเสมอไป เพราะจิต
ไม่ได้อาศัยหทยวัตถุก็เกิดได้ เช่น อรูปวิบาก ๔ และหทยวัตถุก็ไม่มีลักษณะ
กล้าและอ่อนด้วย จึงเป็นอินฺทริยไม่ได้

ปสาทรูป ๕ ที่เป็นปัจจัยธรรมนั้น เกิดก่อนปัจจัยอุปนัยธรรมและยัง
ไม่ได้ดับไป คือยังตั้งอยู่ในระหว่างฐิตินะ เช่นในจักขุทวารวิถิ เป็น
อดีตมหันตารมณ์ จักขุปสาทที่เกิดพร้อมตั้งแต่อุปาทกขณะของอดีตภวังก์ เมื่อ
ถึงฐิตินะ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ จักขุปสาทที่ตั้งอยู่ในฐิตินะ
นี้จะมีฐิตินะรูปจำนวน ๔๙ อนุขณะ ซึ่งมี มัชฌิมาภุคปสาทรูป ถึงจะ

เป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยได้เพราะว่ามีอารมณ์พอดี คืออายุของรูปกับอายุของอารมณ์เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันพอดีกัน จึงให้เกิดจักขุวิญญาณได้

ส่วนปสาทรูป ๕ ที่เกิดก่อนอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก เป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยไม่ได้ เพราะรูปที่เกิดก่อนอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก รูปก็ดับไปก่อน แต่อารมณ์ยังไม่ดับ เพราะอารมณ์ยังมีอายุไม่ถึง ๑๗ ขณะจิต ปสาทรูปที่เกิดก่อนอดีตภวังก์เรียกว่า **มันทายุกปสาทรูป**

ถ้าปสาทรูป ๕ เกิดทีหลังอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก ก็เป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยไม่ได้เหมือนกัน เพราะว่ารูปที่เกิดทีหลังอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก รูปก็ยังไม่ดับแต่อารมณ์ดับไปก่อน ปสาทรูปที่เกิดทีหลัง อุปาทกขณะ ของอดีตภวังก์ดวงแรก เรียกว่า **อมันทายุกปสาทรูป**

มันทายุกปสาทรูป ปสาทรูปเกิดก่อนอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก ปสาทรูปดับก่อน อารมณ์ดับทีหลัง ปสาทรูปมีอายุน้อยกว่าอารมณ์ เป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยไม่ได้

อมันทายุกปสาทรูป ปสาทรูปเกิดทีหลังอุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก ปสาทรูปยังไม่ดับ แต่อารมณ์ดับก่อน ปสาทรูปมีอายุแก่กว่าอารมณ์ ก็เป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยไม่ได้

มัชฌิมายูกปสาทรูป ปสาทรูปกับอารมณ์เกิดพร้อมกันที่อุปาทกขณะของอดีตภวังก์ดวงแรก อายุของรูปกับอายุของอารมณ์เท่ากันก็ดับพร้อมกันพอดีกัน จึงเป็นวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยได้

ปัญหาวาระของวัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัยมี ๑ วาระ คือ

อัพ. → อัพ.

บาลีวิธี อပ္พยากโต ธมโม อပ္พยากตสฺส ธมฺมสฺส ปุเรชาตินทรีย
ปจฺจเยน ปจฺจโย

อัพ. → อัพ. ธรรมที่เป็นอပ္พยากตะเป็นปัจจัยแก่ธรรมที่เป็น
อပ္พยากตะ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทรียปัจจัย

มัชฌิมายูกปสาทรูป ๕ → ทวิปัญญา. ๑๐ เจ.๗

บาลีอนุวาท

จกฺขุณฺทริยํ จกฺขุวิญญาณสฺส โสติณฺทริยํ โสตวิญญาณสฺส
 ฆานินฺทริยํ ฆานวิญญาณสฺส ชิวฺหิณฺทริยํ ชิวฺหาวิญญาณสฺส กายินฺทริยํ
 กายวิญญาณสฺส ปุเรชาตินฺทริยปฺจเยน ปจฺจโย (จกฺขุปสฺสาทที่เกิตก่อน
 เป็นปัจจยแก่จกฺขุวิญญาณ ... ฯลฯ... กายปสฺสาทที่เกิตก่อนเป็นปัจจยแก่
 กายวิญญาณ ด้วยอำนาจปุเรชาตินฺทริยปัจจย)

จกฺขุณฺทริย (จกฺขุปสฺสาท) → จกฺขุวิญ. ๒ เจ.๗

โสติณฺทริย (โสตปสฺสาท) → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

ฆานินฺทริย (ฆานปสฺสาท) → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

ชิวฺหิณฺทริย (ชิวฺหาปสฺสาท) → ชิวฺหาวิญ. ๒ เจ.๗

กายินฺทริย (กายปสฺสาท) → กายวิญ. ๒ เจ.๗

อฺพ. → อฺพ. เกิดได้ในปวัตตีกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมि
 ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้เฉพาะปัญจทวาร ได้สภาคปัจจย ๕
 เป็นปัจจยประเภทวัตถุปุเรชาตชาติ คือวัตถุปุเรชาตนิสสย วัตถุปุเรชาต
 วัตถุปุเรชาตวิปยุตต วัตถุปุเรชาตตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคต
 (เว้นวัตถุปุเรชาตินฺทริย)

—จบวัตถุปุเรชาตินฺทริยปัจจย—

รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย

รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย ได้แก่ ชีวิตรูปที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ กัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกับตนในกลาปเดียวกัน ให้ดำรงอยู่ได้ตราบเท่าอายุ ของตน ถ้าชีวิตรูปไม่มีรูปอื่นๆในกัมมชกลาปก็เป็นไปไม่ได้ เหตุนี้ใน กัมมชกลาป แต่ละกลาป จึงต้องมีชีวิตรูปเป็นผู้อนุบาลรักษารูปที่เกิดจาก กรรมอยู่ทุกรูป ชีวิตรูปจึงได้เป็นอินทรีย์ปัจจัย คือเป็นใหญ่ในการอนุบาล รักษา กัมมชรูปที่เหลือให้ดำรงอยู่ได้ตราบเท่าอายุของตน

กัมมชกลาปมี ๙ กลาป คือ มีจักขุทสกกลาป... ฯลฯ... กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป ๒ วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป

จักขุทสกกลาปมี ๑๐ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุสภาท ๑ รูปชีวิตินทรีย์ → กัมมชรูปที่เหลือ ๙ (เว้นชีวิตรูป)

ถ้าในชีวิตนวกกลาปมี ๙ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ รูปชีวิตินทรีย์ → กัมมชรูปที่เหลือ ๘ (เว้นชีวิตรูป)

ด้วยเหตุนี้ในนิเทศของอินทรีย์ปัจจัยจึงกล่าวว่า

รูปชีวิตินทรีย์ → กัมมชรูป ๙ - ๘ ที่เหลือในกัมมชกลาป (เว้น ชีวิตรูป) แต่ในบางแห่งก็กล่าวว่า รูปชีวิตินทรีย์ → อupaทินนกรูปทั้งหลาย เพราะว่ากัมมชรูปบางที่ก็เรียกว่า อupaทินนกรูป คือ เป็นรูปที่ ตัณหาภิฏฐิ ยึดไว้โดยความเป็นผลของตน เพราะเจตณานั้นเข้าถึงอupaทาน จึงได้ทำกรรมเป็นเหตุให้ได้รูปนั้นมา รูปนั้นก็เกิดเพราะกิเลสคือ ตัณหา ภิฏฐินั้นเอง เหตุนี้ถ้าไม่ต้องการให้มีนามรูป ก็ต้องละกิเลสคืออupaทาน นั้นเสีย นามรูปก็จะไม่เกิด

รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย เป็นปัจจัยประเภท รูปเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิด พร้อมกันในกลาปเดียวกัน จึงเป็นปัจจัยบังกาล และเป็นปัจจัยกันในฐิตินะ ของรูป ในกัมมชกลาปทั้ง ๙ กลาป โดยอนุบาลกสัดติ

ปัจจัยที่เป็นอนุपालกัตติ คือมีอำนาจอนุบาลรักษาปัจจัยุบบันธธรรม มีปัจจัยเดียว คือ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย ส่วนปัจจัยนอกนี้บางปัจจัยก็เป็นชนกัตติอย่างเดียวกัน เช่นอนันตรปัจจัยเป็นต้น บางปัจจัยก็เป็นอุปถัมภกัตติอย่างเดียวกันเช่นปัจฉาชาติปัจจัย และบางปัจจัยก็เป็นได้ ทั้งชนกัตติ และอุปถัมภกัตติ เช่นเหตุปัจจัยเป็นต้น แต่ส่วนอินทรีย์ปัจจัยเป็นได้ทั้ง ๓ อย่าง คือ เป็นชนกัตติ อุปถัมภกัตติ และอนุपालกัตติ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย เป็นปัจจัยประเภทรูปอินทรีย์ชาติ

รูปอินทรีย์ชาติมี ๓ ปัจจัย คือ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย
รูปชีวิตินทรีย์ัตถปัจจัย รูปชีวิตินทรีย์อวิคตปัจจัย

องค์ธรรมรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย

ปัจจัย รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดในกัมมชกฺลาป ทั้งปฏิสนธิกาล และ
ปวัตติกาล

ปัจจัยุบบันธ กัมมชรูปที่เหลือ ๙-๘ ที่อยู่ในชกฺลาปเดียวกันกับปัจจัย
(เวณชีวิตรูป)

ปัจจัยนิก จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๔ หมวด คือจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป
พาหิรรูป และรูปชีวิตินทรีย์ ที่อยู่ในกัมมชกฺลาปทั้งหมด

ปัญหาวาระของรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัยมี ๑ วาระ คือ

อพ. → อพ.

บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส

รูปชีวิตินทรีย์ปัจจุเณน ปจฺจโย (ธรรมที่เป็นอพฺยาโกตะเป็นปัจจัยแก่
ธรรมที่เป็นอพฺยาโกตะ ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย)

บาลีอนุวาท

รูปชีวิตินทรีย์ กฏตตารูปานํ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจุเณน ปจฺจโย
(รูปชีวิตินทรีย์ในปฏิสนธิกาลหรือในปวัตติกาล เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ แก่
กัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย)

รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดในกัมมชกฺลาปทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล →
กัมมชรูปที่เหลือ ๙ - ๘ ในกลาปเดียวกัน (เว้นชีวิตรูป)

อภ. → อภ. เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ใน
ปัญจโวการภูมิ และเอกโวการภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ เกิดได้
๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ และอัปนาวิถิ ได้
สภาคปัจจัย ๒ คือ รูปชีวิตินทรีย์ตถิ รูปชีวิตินทรีย์อวิคต

—จบุรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย—

สหชาตินทรียปัจจัย

สหชาตินทรียปัจจัย หรือนามอินทรียปัจจัย คือความเป็นใหญ่ ปกครองในหน้าที่ของตนๆ ย่อมยังธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้เกิดขึ้นพร้อมกัน และให้เป็นไปตามตนด้วย เช่น จักขุวิญญาณเป็นใหญ่ในการเห็น ก็ยังสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้เห็นตามตนด้วย และเกิดพร้อมกันด้วย

สหชาตินทรียปัจจัย เป็นปัจจัยประเภทนาม เป็นปัจจัยแก่นามรูปโดยชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ เพราะธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยยุบนั้น เกิดพร้อมกันในขณะจิตเดียวกัน จึงเป็นปัจจุบันกาล เป็นปัจจัยประเภทสหชาตชาติ

นามอินทรีย์มี ๑๔ ได้แก่

เวทนา ๕ คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์

ปัญจอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์

ปัญญาโลกุตตร ๓ คือ อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์

จิต ๑ คือ มนินทรีย์ กับนามชีวิตินทรีย์เจตสิก

นามอินทรีย์ ๑๔ ได้องค์ธรรม ๘ คือ นามชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ เวทินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ จิตทุกดวงต้องมีอินทรีย์เข้าประกอบหลายอินทรีย์ แต่ละอินทรีย์ต่างก็ทำหน้าที่ของตนๆ ไม่ก้าวกายกัน และก็ยังสภาพธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ เป็นไปตามตน เช่น มนินทรีย์ ก็ยังเจตสิกที่เกิดร่วมกับตน ให้รู้อารมณ์ เวทินทรีย์ ก็ยังเจตสิกที่เกิดร่วมกับตน ให้ส่วยอารมณ์ตามตน เป็นต้น นามอินทรีย์ ๘ ยังทำจิตตชรูปหรือกัมมชรูปให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย เพราะนามอินทรีย์เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

นามอินทรียปัจจัยและรูปชีวิตินทรียปัจจัย ปัจจัยกับปัจจัยยุบนั้นเกิด

รวมพร้อมกัน แต่มีที่ต่างกัน คือ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย รูป → รูป รูปจะเป็นปัจจัยได้ต้องถึงฐิตินะของรูป รูปที่เกิดตรงอุปาทนะยังเป็นปัจจัยไม่ได้ เพราะยังมีกำลังน้อย จึงไม่สามารถอุปการะธรรมอื่นๆ ได้ ส่วนนามอินทรีย์ปัจจัยนั้น นาม → นามรูป เป็นได้ตั้งแต่อุปาทนะ ฐิตินะ

องค์ธรรมสหชาตินทรีย์ปัจจัย

ปัจจัย นามอินทรีย์ ๘ คือ นามชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ เวทนินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์

ปัจจัยฉบับ จิต ๘๘ เจ.๕๒ จิตตขรูป ๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

ปัจจัยนิ รูปที่เหลือ ๕ หมวด คือ ปวัตติ.ก. อุดุขรูป อาหารรูป อสัณฺณสัตตกัมมรูป พาหิรรูป

ปัญหาวาระของสหชาตินทรีย์ปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัฟ. ๓. กุ. → กุ. อัฟ.
๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัฟ. ๖. อกุ. → อกุ. อัฟ.
๗. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐโม กุสลสุส ฐมสุส สหชาตินทรีย์ปัจจุเณน
ปัจจุโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทรีย์ปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา อินฺทริยา สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานํ สหชาตินฺทริยปัจจุเณน
ปัจจุโย

กุ. → กุ. คือ

กุศลอินทรีย์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขั้น ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับกุศลอินทรีย์ ด้วยอำนาจสหชาตินทรีย์ปัจจัย

เช่น กุ.วิริยินทรีย์ → กุ.นามขั้น ๔ คือ เวทนาขั้น สัณฺญาขั้น
สังขารขั้น วิญญาณขั้น

กุ.มนินทรีย์ → กุ.นามขั้น ๓ คือ เวทนาขั้น สัณฺญาขั้น
สังขารขั้น

กุ.มณินทรีย์ เวทณินทรีย์ → กุ.นามขันธ์ ๒ คือ สัญญาขันธ์
สังขารขันธ์

กุศลนามอินทรีย์ ๘ → กุ.๒๑ เจ.๓๘ (เวื่อนามอินทรีย์ตามสมควร)

กุ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและปัญจโว
การภูมิ ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เวื่อนอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร
ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ อปปนาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ
สหชาติ นิสสย อตติ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต เหตุ อธิปติ
อาหาร ฌาน มัคค

๒. บาลีวิถิ กุสโล ฌโม อพยากตสส ฌมมสส สหชาตินุทริย
ปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ
สหชาตินุทริยปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา อินุทริยา จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตินุทริยปจฺจเยน
ปจฺจโย (กุศลนามอินทรีย์ ๘ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินุทริยปัจจัย)

กุ. → อัฟ. กุศลนามอินทรีย์ ๘ → กุศลจิตตช. ๑๗

กุ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เวื่อนอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทาง
กามวิถิ อปปนาวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ สหชาติ นิสสย อตติ อวิคต
วิปยุตต เหตุ อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

๓. บาลีวิถิ กุสโล ฌโม กุสสส จ อพยากตสส จ ฌมมสส
สหชาตินุทริยปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม และ
อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทริยปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา อินุทริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ
สหชาตินุทริยปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลนามอินทรีย์ ๘ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ

แก่นามขันธ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับกุศลนามอินทรีย์และรูป ซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติอินทรีย์ปัจจัย)

กุ. → กุ. อัพ. คือ กุศลนามอินทรีย์ ๘ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘
จิตตช. ๑๗ (เวื่อนามอินทรีย์ตามสมควร)

กุ. → กุ. อัพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เวื่อนรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางคามวิถิ อปปนาวิถิ ตามสมควร ได้สภาคปัจจัย ๙ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต เหตุ อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

๔. บาลีวิธี

อกุสโล ฐมโม อกุสสสุส ฐมฺมสุส สหชาตินุทริยปจฺเจยน ปจฺจโย
(อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาติอินทรีย์ปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา อินฺทริยา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ สหชาตินุทริยปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลนามอินทรีย์ ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับอกุศลนามอินทรีย์ ด้วยอำนาจสหชาติอินทรีย์ปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ

อกุศลนามอินทรีย์ ๕ (เวื่อนสัทธา สติ ปัญญา) → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
(เวื่อนามอินทรีย์ตามสมควร)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิ และปัจจุโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ สมฺปยุตฺต อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฐมโม อพฺยาคตสุส ฐมฺมสุส

สหชาตินุทริยปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจสหชาติอินทรีย์ปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา อินทริยา จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ สหชาตินทริยปจฺเจยน
ปจฺจโย (อกุศลนามอินทริย์ ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีจิตเป็น
สมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาตินทริยปัจจัย)

อกุ. → อพ. คือ

อกุ.นามอินทริย์ ๕ (เว้นสัทธา สติ ปัญญา) → อกุ.จิตตช. ๑๗

อกุ. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิธี
กามมโนทวารวิธี ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
วิปยุตต อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

๖. บาลีวิธี อกุสโล ธมฺโม อกุสสสุ จ อพฺยาगतสุ จ ธมฺมสุ
สหชาตินทริยปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม และ
อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา อินทริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฐานานญจ
รูปานํ สหชาตินทริยปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุศลนามอินทริย์ ๕ เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับอกุศลนามอินทริย์ และรูป
ซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อพ. คือ

อกุ. นามอินทริย์ ๕ (เว้นสัทธา สติ ปัญญา) → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

อกุ.จิตตช. ๑๗ (เว้นนามอินทริย์ตามสมควร)

อกุ. → อกุ. อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิธี และ
กามมโนทวารวิธี ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

๗. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส
 สหชาตินุทฺติรียปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาโกตธรรม
 ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺติรียปัจจัย)

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกตา กิริยาพฺยาโกตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกาณํ ขณฺธาณํ
 จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ สหชาตินุทฺติรียปฺจฺจโย (วิปาก กิริยา
 นามอินทฺริย ๘ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ แก่นามขันธ์ ๔ - ๓ - ๒ ที่ประกอบ
 กับวิปาก กิริยา นามอินทฺริย ๘ และรูปซึ่งมี วิปากจิต กิริยาจิต เป็น
 สมฺภูฏาน ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺติรียปัจจัย)

อพ. → อพ. คือ

อพ. นามอินทฺริย ๘ → วิปาก ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ จิตตข. ๑๗
 (เว้นนามอินทฺริยตามสมควร)

๒. ปฏิสนธิขณฺเณ วิปากาพฺยาโกตา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกาณํ ขณฺธาณํ
 กฏฺฏตา จ รูปานํ สหชาตินุทฺติรียปฺจฺจโย (ในขณะปฏิสนธิ วิปากนาม
 อินทฺริย ๘ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ แก่นามขันธ์ ๔ - ๓ - ๒ ที่ประกอบกับ
 วิปากนามอินทฺริย และปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺติรียปัจจัย)

อพ. นามอินทฺริย ๘ → ปญฺจโวการปฏิสนฺธิ ๑๕ เจ.๓๕ (เว้นนาม
 อินทฺริยตามสมควร) ปฏิ.ก. ๒๐

อพ. → อพ. เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ใน
 จตุโวการภุมิและปญฺจโวการภุมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร
 ทางปญฺจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ ตามสมควร ได้สภาคปัจจัย ๑๓ คือ สหชาต
 นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปยุตต เหตุ
 อธิปติ อาหาร ฌาน มัคค

สรูป อินทฺริยปัจจัย คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน และยัง
 ธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้เกิดขึ้น และให้เป็นไปตามตน

อินทริยปัจจัย นามรูป → นามรูป เป็นได้ทั้งชนกสัตติ
 อุปถัมภกสัตติ และอนุपालกสัตติ อินทริยมี ๒๒ แต่เป็นอินทริยปัจจัยได้
 ๒๐ (เว้นภาวรูป ๒ เพราะไม่ได้ทำให้เกิดผลอะไร จึงเป็นปัจจัยไม่ได้ แต่
 เป็นอินทริยได้ เพราะเป็นใหญ่ให้รู้ว่าเป็นเพศหญิงเพศชายได้)

อินทริยปัจจัยมี ๒๐

เป็นรูปอินทริย ๖ คือปสาทรูป ๕ ชีวีตรูป ๑

เป็นนามอินทริย ๑๔ คือ เวทนา ๕ ปัญจอินทริย ๕ ปัญญาโลกุตตระ ๓
 จิต ๑ และชีวิตินทริยเจตสิก ๑

นามอินทริย ๑๔ ได้องค์ธรรม ๘ คือ เวทนา สัทธา วิริยะ
 สติ เอกัคคตา ปัญญา จิต ชีวิตินทริยเจตสิก

รวมอินทริยปัจจัย ๒๐ ได้องค์ธรรม ๑๔ คือ รูปอินทริย ๖ นามอินทริย ๘
 รูปอินทริย ๖ เป็นได้ ๒ ปัจจัย คือ

วัตถुरูป ๕ เป็นวัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย = รูป → นาม

ชีวีตรูป ๑ เป็นรูปชีวิตินทริยปัจจัย = รูป → รูป

นามอินทริย ๑๔ เป็นสหาชาตินทริยปัจจัย = นาม → นามรูป

—จบอินทริยปัจจัย—

ฉานปัจจัย

ฉานปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๗ ในปัจจัย ๒๔ และ เป็นปัจจัยที่ ๓๐ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส ฉานปัจจัย เพราะมีการเพ่งและเฝ้า เป็นปัจจัย

ฉานปัจจัย หมายถึงธรรมที่มีการเข้าไปเพ่งอารมณ์หรือเฝ้าธรรมที่เป็นปฏิภาณของตน เป็นเหตุให้เกิดผลขึ้น เพราะคำว่า ฉาน แปลว่า เพ่ง หรือเฝ้า คำว่า เพ่งหมายถึงเพ่งอารมณ์ให้จิตอยู่กับอารมณ์นั้นไม่ให้หลุดหายไปทีอื่น ถ้าเป็นอารมณ์ธรรมดาที่เป็นกุศล อกุศล ก็เพ่งรูปารมณ์ เป็นต้น แต่ถ้าเป็นอารมณ์ที่เกี่ยวกับสมถภาวนา ก็เพ่งปฐวีกสิณหรือปฏิภาณนิมิต เป็นต้น เพราะฉานมี ๒ อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌาน กับ ลักษณะูปนิชฌาน

อารัมมณูปนิชฌาน เพ่งอารมณ์เป็นสำคัญ เช่นเพ่งอารมณ์มีปฐวีกสิณ เป็นต้น

ลักษณะูปนิชฌาน เพ่งลักษณะเป็นสำคัญ มือนิจจัง เป็นต้น เป็นอารมณ์ที่เกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนา ถ้ามีคผลเพ่งพระนิพพานก็หมายถึงเพ่งลักษณะที่เป็นสันติสุขโดยแท้ที่เรียกว่า **ตถลักษณะ**

ส่วนคำว่า เฝ้า หมายถึงเฝ้าปฏิภาณธรรม คือเฝ้าธรรมที่มีสภาวะตรงกันข้ามกับตนมีกิเลสนิวรณ์ เป็นต้น เช่นกุศลเกิดขึ้นมีการให้ทานก็เฝ้า มัจฉริยะความตระหนี่ไม่ให้เกิดขึ้น หรือกุศลที่เป็นโสมนัสก็เฝ้าอุทธัจจะ กุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจไม่ให้เกิดขึ้น คือธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ย่อมทำกิจทั้งเพ่งและเฝ้า เพราะกุศลเกิดขึ้นจะต้องมีกิจละอกุศลด้วย เช่นมหากุศลเกิดขึ้นก็เฝ้าอกุศลเป็นตทังคปหาน มหัคคตกุศลเฝ้าอกุศลเป็น วิกัมภณปหาน มัคกุศลเกิดขึ้นก็เฝ้าอกุศลเป็นสมุจเฉทปหาน ส่วนอกุศลเกิดขึ้นมีแต่การเพ่งอย่างเดียวไม่มีการเฝ้า เพราะอกุศลเฝ้าอกุศลไม่ได้ เนื่องจากอกุศลมีกิจที่จะต้องละให้หมดไป เช่นของหายเกิดโทมนัส เสียใจ ก็นึกถึงแต่ของที่หายเพ่งเป็นอารมณ์อย่างเดียว แม้เกิดความเสียใจ

ทำให้เราร้อนก็ไม่เรียกว่าเผา เพราะคำว่า เผา ต้องหมายถึงเผาธรรมที่เป็น ปฏิปักษ์ต่อตน อกุศลเผือกุศลด้วยกันไม่ได้ เพราะฉะนั้นกุศลจึงมีแต่การ เพ่งอย่างเดียวไม่มีการเผา อกุศลจึงเป็นฉนวนปัจจัยได้เพราะมีการเพ่งอารมณ์ ส่วนวิบากกับกิริยาก็เป็นฉนวนปัจจัยได้ เพราะมีการเพ่งอารมณ์แต่ไม่มีการ เผาเหมือนกับอกุศล

ฉนวนเมื่อว่าโดยประเภทมี ๗ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา และเอกัคคตา เมื่อว่าโดยสภาวะปรมาัตถ์แล้ว ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวง คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ เวทนา และเอกัคคตา **ดังพระบาลีว่า**
อารมณ์นุปนิชฺฌานโต ปจฺจนิกฌาปนโต วา ฉานํ (ธรรมที่เพ่งอารมณ์ กิตติ หรือธรรมที่เผาปฏิปักษ์ธรรมกิตติ ธรรมนั้นเรียกว่า ฉาน)

ในบรรดาองค์ฉานทั้ง ๕ วิตกเป็นองค์ฉานที่สำคัญที่สุด ถ้ากามจิต ไตปราศจากวิตก จิตนั้นไม่เรียกว่า ฉาน ด้วยเหตุนี้ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ จึงไม่เรียกว่า ฉาน เพราะไม่มีวิตก ทวิปัญจวิญญาณเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ มีการเข้าไปเพ่งอารมณ์เลย ทวิปัญจวิญญาณรับอารมณ์ได้ก็เพราะอาศัย ปัจจัย ๔ ที่เป็นเหตุประจวบเกิดขึ้นประชุมพร้อมเพรียงกัน ทวิปัญจวิญญาณ จึงเห็นได้เป็นต้น ในทวิปัญจวิญญาณนี้แม้จะมีเวทนา มีเอกัคคตา แต่ก็ไม่นับว่าเป็นองค์ฉาน เพราะฉานจะต้องมีวิตกเป็นประธาน เป็นองค์ธรรมที่สำคัญที่สุด ในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์นั้นๆ ที่เรียกว่า เพ่งอารมณ์ เพราะ ฉะนั้นกามจิตใดไม่มีวิตก จึงไม่นับว่าเป็นฉาน

ฉานปัจจัยมีอำนาจทำให้สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจต่าง ๆ ได้มั่นคง
ตรงต่ออารมณ์ตามความประสงค์ทุกประการ

ฉานปัจจัยเป็นปัจจัยประเภท นามเป็นปัจจัยแก่นามรูป ทำได้ ๒ กิจ คือชนกกิจและอุปถัมภกกิจ ที่เป็นชนกกิจเช่น วิตกยกจิตขึ้นเพ่งอารมณ์ ถ้าเป็นอุปถัมภกกิจก็ช่วยอุดหนุนให้สหชาตธรรมอื่นๆ เข้าไปเพ่งในอารมณ์ เดียวกันด้วย ด้วยเหตุนี้ในการทำอะไรก็ตามทางกายวาจาใจ ถ้าหากไม่มีองค์ ฉานทำหน้าที่เพ่งอารมณ์หรืออุดหนุนการกระทำนั้นๆ ก็จะทำให้จิตไม่มั่นคง

เช่นการพูด ถ้าวิตกมีกำลังอ่อน ก็พูดเลอะเลือนไม่ได้เรื่อง เป็นต้น เพราะฉะนั้น ฌานปัจจัยย่อมทำหน้าที่อุดหนุนหรืออุปการะปัจจัยอุปัชฌายะด้วยอำนาจของ อารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน ปัจจัยและปัจจัยอุปัชฌายะเกิดร่วมพร้อมกัน จึงเป็นปัจจัยบังเกิด เป็นสหชาติ

พระบาลีนิทเทสฌานปัจจัย

ฌานงฺคานิ ฌานสมฺปยุตฺตกาณํ ธมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจนาณญจรูปาณํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย (องค์ฌานทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับองค์ฌาน และแก่รูปทั้งหลาย ที่มีองค์ฌานและสัมปยุตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วย อำนาจฌานปัจจัย)

วณฺณตถะฌานปัจจัย

อารมฺมณํ ฌายติ อุปนิชฺชฌายติติ = ฌานํ (ธรรมชาติโดยย่อเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์มีรูปารมณหรือกสิณ เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ฌาน)

ฌานญจ ตํ ปจฺจยญฺจาติ = ฌานปจฺจยํ (ฌานนั้นแหละเป็นปัจจัยชื่อว่า ฌานปัจจัย)

อารมฺมณํ อุปคฺคฺคฺวา ตสฺมี วา ภูสํ ทพฺพํ นิปฺปตฺติตฺวา วิยฌายนฺนุเจน โวลอกนฺนุเจน อุปการโก ธมฺโม = ฌานปจฺจโย (ธรรมที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าเข้าไปใกล้ชิดอารมณ์หรือประจักษ์หนึ่งว่า ตกไปติดแน่นอยู่ในอารมณ์นั้นแล้ว และเพ่งคือจ้องดูอยู่ ชื่อว่า ฌานปัจจัย)

องค์ธรรมฌานปัจจัย

ปัจจัย องค์ฌาน ๗ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา เอกัคคตา

ปัจจัยอุปัชฌายะ จิต ๗๙ (วันทวิปัญจ.๑๐) เจ.๕๒ จิตตช.๑๗ ปฏิ.ก. ๒๐

ปัจจัยนิทเทส ทวิปัญจ. ๑๐ เจ.๗ และรูป ๕ หมวด ได้แก่ปวัตติกัมมชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป อสัณฺณสัตตกัมมชรูป และพาหิรชรูป

องค์ฌานถึงแม้ว่าทำหน้าที่กันคนละอย่าง แต่ก็ทำในการทำงานอันเดียวกันคือ เฟ่งจับอยู่ในอารมณ์เดียวกัน เช่นวิตกยกจิตขึ้นสู่รูปารมณฺ์ วิจารณ์ก็ประกอบรูปารมณฺ์ ปิตักก็อํมใจในรูปารมณฺ์ เวทนาก็เสวยรูปารมณฺ์ เอกัคคตา ก็ตั้งมั่นในรูปารมณฺ์

ธรรมที่จัดว่าเป็นองค์ฌาน คือ

๑. วิตก ได้แก่ วิตกเจตสิกในจิต ๕๕
(คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจ.๑๐) ปฐมฌาน ๑๑)
๒. วิจารณ์ ได้แก่ วิจารณ์เจตสิกในจิต ๖๖
(คือ กามจิต ๔๔ ปฐมฌาน ๑๑ ทุตติยฌาน ๑๑)
๓. ปิตติ ได้แก่ ปิตติเจตสิกใน ปิตติสหคตจิต ๕๑
(คือกามโสมนนํส ๑๔ ปฐมฌาน ๑๑ ทุตติยฌาน ๑๑ ตุตติยฌาน ๑๑)
๔. โสมนนํส ได้แก่ โสมนนํสเวทนาเจตสิกในโสมนนํสสหคตจิต ๖๒
(คือกามโสมนนํส ๑๔ ปฐมฌาน ๑๑ ทุตติยฌาน ๑๑ ตุตติยฌาน ๑๑ จตุตถฌาน ๑๑)
๕. โทมนนํส ได้แก่ โทมนนํสเวทนาเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒
๖. อุเบกขา ได้แก่ อุเบกขาเวทนาเจตสิกที่ในอุเบกขาสหคตจิต ๔๗
(เว้นจักขุวิญญาน ๒ โสทวิญญาน ๒ ฆานวิญญาน ๒ ชิวหาวิญญาน ๒)
๗. เอกัคคตา ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในจิต ๗๙ (เว้นทวิปัญจ.๑๐)

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌาน คือ

๑. วิตก เป็นปฏิปักษ์ต่อ ถีนมิททนิวรณํ
๒. วิจารณ์ เป็นปฏิปักษ์ต่อ วิจิกิจจานิวรณํ
๓. ปิตติ เป็นปฏิปักษ์ต่อ พยาปาทนิวรณํ
๔. โสมนนํส เป็นปฏิปักษ์ต่อ อุทธจจุกุกุจจนิวรณํ
๕. โทมนนํส เป็นปฏิปักษ์ต่อ ปิตติและโสมนนํสเวทนา
๖. อุเบกขา เป็นปฏิปักษ์ต่อ อุทธจจุกุกุจจะและโทมนนํสเวทนา
๗. เอกัคคตา เป็นปฏิปักษ์ต่อ กามฉันทนิวรณํ

เปรียบเทียบนิรณด้วยธรรม ๕ อย่าง

๑. กามฉันทนิรณ เปรียบเหมือนคนเป็นหนี้
๒. พยาบาทนิรณ เปรียบเหมือนคนเป็นโรค
๓. ถีนมิทธนิรณ เปรียบเหมือนคนถูกจองจำ
๔. อุทฺธจกุกกุจจนิรณ เปรียบเหมือนคนเป็นทาส
๕. วิจิกจฉานิรณ เปรียบเหมือนคนเดินทางไกล

เปรียบเทียบนิรณด้วยน้ำต่างชนิด

๑. กามฉันทนิรณ เปรียบเหมือน น้ำที่ระคนด้วยสีครึ่งหรือสีชมพู
๒. พยาบาทนิรณ เปรียบเหมือน น้ำที่เดือดพล่าน
๓. ถีนมิทธนิรณ เปรียบเหมือน น้ำที่มีจอกแหม่นปิดบัง
๔. อุทฺธจกุกกุจจนิรณ เปรียบเหมือน น้ำที่เป็นระลอกคลื่น
๕. วิจิกจฉานิรณ เปรียบเหมือน น้ำที่ขุ่นข้นด้วยโคลนตม

การกำจนนิรณ

๑. ต้องเพ่งอสุกะ เพื่อกำจน กามฉันทนิรณ
๒. ต้องเจริญเมตตา เพื่อกำจน พยาบาทนิรณ
๓. ต้องทำความเพียร เพื่อกำจน ถีนมิทธนิรณ
๔. ต้องเจริญสมาธิให้จิตสงบ เพื่อกำจน อุทฺธจกุกกุจจนิรณ
๕. ต้องมีวิจารณ์ธรรม คือ โยนิโสมนสิการ เพื่อกำจน วิจิกจฉานิรณ

ปัญหาวาระของฉานปัจฉัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัพ. ๓. กุ. → กุ. อัพ.
๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัพ. ๖. อกุ. → อกุ. อัพ.
๗. อัพ. → อัพ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐโม กุสลสฺส ฐมฺมสฺส ฉานปจฺจเยน ปจฺจโย

กุ. → กุ. กุศลธรรมเป็นปัจฉัยแก่กุศลธรรมด้วยอำนาจฉาน

ปัจฉัย

บาลีอนุวาท

กุสลานิ ฌานนุคานิ สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานิ ฌานปจฺเจยน ปจฺจโย
(กุสลองค์ฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ทั้งหลายที่ประกอบ
กับกุสลองค์ฌาน โดยฌานปัจจัย)

ก. → ก. คือ ก. องค์ฌาน ๖ (เว้นโทมนัส) → ก. ๒๑ เจ.๓๘
(เว้นองค์ฌานตามสมควร)

ก. → ก. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุโวการภูมิและ
ปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้
๖ ทวาร เกิดได้ทุกวิถี ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
อัญญมัญญ สัมปยุตต อินทริย มัคค

๒. บาลีวิธี กุสโล ฐโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส ฌานปจฺเจยน
ปจฺจโย

ก. → อพ. กุสลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจ
ฌานปัจจัย

บาลีอนุวาท

กุสลานิ ฌานนุคานิ จิตฺตสมฺภูจฺจานานิ รูปานิ ฌานปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุสลองค์ฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุสลจิต
เป็นสมภูฐาน โดยฌานปัจจัย)

ก. → อพ. คือ

ก. องค์ฌาน ๖ (เว้นโทมนัส) → ก. จิตตช. ๑๗

ก. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้
ทุกวิถี ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต วิปยุตต
อินทริย มัคค

๓. บาลีวิธี กุสโล ฐโม กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฐมฺมสฺส
ฌานปจฺเจยน ปจฺจโย (กุสลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุสลธรรมและอพฺยาगतธรรม
ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลานิ ฌานังคานิ สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานิ จิตฺตสมฺภูฏานานิ
รูปานิ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย (กุสลองค์ฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่นามขันธ์ทั้งหลายที่ประกอบกับกุสลองค์ฌาน และแก่รูป ซึ่งมี
กุสลจิตเป็นสมุฏฐาน โดยฌานปัจจัย)

กุ. → กุ. อัฟ. คือ

กุ. องค์ฌาน ๖ (เว้นโทมนัส) → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ จิตฺตช. ๑๗
(เว้นองค์ฌานตามสมควร)

กุ. → กุ. อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทุกวิถี ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ
สหชาติ นิสสย อตฺติ อวิคต อินทริย มัคค

๔. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อกุสลสฺส ฌมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน
ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลานิ ฌานังคานิ สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานิ ฌานปจฺจเยน
ปจฺจโย (อกุศลองค์ฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์
ทั้งหลายที่ประกอบกับอกุศลองค์ฌาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

อกุ. → อกุ. คือ

อกุ. องค์ฌาน ๗ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ (เว้นองค์ฌานตามสมควร)

อกุ. → อกุ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการ
ภูมิ ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ได้สภาคปัจจัย ๘
คือ สหชาติ นิสสย อตฺติ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อินทริย มัคค

๕. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส ฌานปจฺจเยน
ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

บาลีอนุวาท อกุสลานิ ฌานังคานิ จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย (อกุศลองค์ฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ แก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

อกุ. → อพ. คือ อกุ.องค์ฌาน ๗ → จิตตช. ๑๗

อกุ. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวาร กามมโนทวารวิธึ ได้สภาคปัจจัย ๗ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต วิปยุตฺต อินทริย มัคค

๖. **บาลีวิธี** อกุสโล ฌมโม อกุสสสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมมสฺส ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม และ อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลานิ ฌานังคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตตสมุฏฐานานญจ รูปานํ ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย (อกุศลองค์ฌานทั้งหลายเป็นปัจจัยช่วย อุปการะแก่นามขันธ์ทั้งหลายที่ประกอบกับอกุศลองค์ฌาน และแก่รูป ซึ่ง มีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

อกุ. → อกุ. อพ. คือ

อกุ.องค์ฌาน ๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ อกุ.จิตตช. ๑๗

(เว้นองค์ฌานตามสมควร)

อกุ. → อกุ. อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามวิธึ ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต อินทริย มัคค

๗. **บาลีวิธี** อพฺยาगतโต ฌมโม อพฺยาगतสฺส ฌมมสฺส ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย (อพฺยาगतธรรมเป็นปัจจัยแก่ อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาगतานิ กิริยาพฺยาगतานิ ฌานํณฺทานิ สมฺปยุตฺตกาณํ
ขณฺฐานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานาณญจ รูปานํ ฌานปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย
(วิปาก กิริยา องค์ฌานทั้งหลายเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ทั้งหลาย
ที่ประกอบกับวิปาก กิริยา องค์ฌาน และรูป ซึ่งมีวิปากและกิริยาจิต เป็น
สมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

อฬ. → อฬ. คือ อฬ.องค์ฌาน ๖ (เว้นโทมนัส) → วิ.๒๖ (เว้น
ทวีปญฺจ.๑๐) กิ. ๒๐ เจ. ๓๘ จิตฺตช. ๑๗ (เว้นองค์ฌานตามสมควร)

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาगतานิ ฌานํณฺทานิ สมฺปยุตฺตกาณํ
ขณฺฐานํ กภูตฺตาจ รูปานํ ฌานปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (ในขณะที่ปฏิสนฺธิ วิปาก
องค์ฌานทั้งหลายเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ทั้งหลายที่ประกอบกับ
วิปากองค์ฌาน และปฏิสนฺธิกมฺมชรูป ด้วยอำนาจฌานปัจจัย)

อฬ. → อฬ. คือ อฬ.องค์ฌาน ๖ (เว้นโทมนัส) → ปฏฺ. ๑๙
เจ. ๓๕ ปฏฺ.ก. ๒๐ (เว้นองค์ฌานตามสมควร)

อฬ. → อฬ. เกิดได้ทั้งปฏิสนฺธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและ
ปัญจโวการภูมि ได้บุุชชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวาร
มโนกามวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ สหชาติ นิสสย อตฺติ อวิคต
อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปยุตต อินทริย มัคค (ถ้าเกิดใน
จตุโวการภูมิ ก็เว้นรูป)

สรุป ฌานปัจจัย

ฌานปัจจัย เป็นปัจจัยด้วยการเพ่งอารมณ์ หรือเพาธรรมที่เป็น
ปฏิปักษ์ต่อตน ฌานปัจจัยต้องเกิดกับจิตที่มีกำลัง มีวิตกประกอบ เพราะ
ฌานปัจจัยต้องมีวิตกเป็นที่สุด จิตใดไม่มีวิตก เช่น ทวีปญฺจวิญญฺาณ ๑๐
ไม่มีวิตกประกอบ จึงไม่นับว่าเป็นฌานปัจจัย แม้เหตุกจิตที่เหลืออีก ๘ ดวง
จะมีวิตกประกอบได้แต่ก็มีกำลังเพียงเล็กน้อย เพราะเป็นจิตที่ไม่ประกอบ
ด้วยเหตุ จึงได้แต่เพ่งอารมณ์อย่างเดียว ก็เป็นฌานปัจจัยได้ เพราะมีวิตก
ประกอบ

ฌานปัจจัยที่เกิดกับกุศลย่อมมีกิจทั้งเพ่งและเฝ้า คือเพ่งอารมณ์ให้กุศลเจริญขึ้น และเฝ้าอกุศลให้หมดไป แต่ถ้าเกิดกับอกุศลก็มีแต่การเพ่งอย่างเดียว คือเพ่งอารมณ์ให้ออกุศลเกิดมากแต่ไม่มีการเฝ้าอกุศล เพราะอกุศลไม่มีกิจละกุศลให้หมดไป ส่วนที่เกิดกับอภัยาคะก็มีแต่การเพ่งอย่างเดียวเหมือนกัน เพราะวิบากเกิดขึ้นก็เพื่อสอยผลของกรรม ส่วนกิริยาเกิดขึ้นก็เพื่อทำจิตให้สำเร็จกิจการงานเท่านั้น ทั้งวิบากและกิริยาไม่มีกิจที่จะต้องละหรือต้องเจริญ อภัยาคะจึงเป็นจิตที่มีกำลังน้อยกว่ากุศลและอกุศล

กุศลและอกุศล ชื่อว่าเป็นจิตที่มีกำลังมากที่สุด เพราะทำชวนกิจต้องสอยเสพอารมณ์หลายขณะ จิตที่เป็นกามชวนะตามปกติก็ต้องเกิดอย่างน้อย ๗ ขณะ ถ้าเป็นมหัคคตชวนะก็เกิดนับไม่ถ้วน เหตุนี้จิตที่ทำชวนะได้จึงมีกำลังมากที่สุด

ฌานปัจจัย ที่มีองค์ฌาน ๕ มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา องค์ฌานเหล่านี้ย่อมเกิดกับกุศลและอภัยาคะ แต่ถ้านับองค์ฌาน ๗ ก็หมายความว่าเกิดได้ทั้งอกุศล กุศล อภัยาคะ เพราะเวทนามีโทมนัส, โสมนัส, อุเบกขา

ฌานปัจจัย องค์ธรรมเป็นเจตสิก เพราะฉะนั้นปัจจัยนี้ย่อมเกิดพร้อมกับจิต และยังเป็นปัจจัยแก่รูปด้วย คือในปฏิสนธิกาลก็เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมรูป ในปวัตติกาลก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตตรูป เพราะฉะนั้นปัจจัยนี้นามเป็นปัจจัยแก่นามรูป ถ้าเกิดในภุมิที่ไม่มีรูป นามก็เป็นปัจจัยแก่นาม จึงเป็นประเภทสหชาติ และเป็นปัจจุบันกาล เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล แม้จุติกาลก็เกิดได้ เพราะเป็นวิบากเหมือนกับปฏิสนธิ ฌานปัจจัยนี้มีอำนาจ ๒ อย่าง คือ ทำให้เกิดด้วยและอุปถัมภ์ด้วย คือ ฌานปัจจัยมีอำนาจทำให้สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจต่าง ๆ ได้มั่นคงตรงต่ออารมณ์ ตรงตามความประสงค์ทุกประการด้วยอำนาจขององค์ฌาน ๕ หรือองค์ฌาน ๗ เป็นปัจจัย

มคคปัจจัย

มคคปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๑๘ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๓๑ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส มคคปัจจัย เพราะมีองค์มคคเป็นปัจจัย

คำว่า มคค แปลว่าหนทาง หมายถึงเป็นทางเดินของจิตใจที่นำผู้เดินทางไปสู่สุคติ ทุกคติ และอคติ หรือ มคค แปลว่า ไป หรือแปลว่า แสวงหาก็คได้ เพราะธรรมชาติทางนั้น ย่อมนำผู้เดินทางให้ไปสู่จุดหมายปลายทาง มคคปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือย่อมนำสหาชาติธรรมที่เกิดพร้อมกับตนไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนให้ทำกิจไปตามหน้าที่ของตนๆ ในปวัตติกาล เท่านั้น อันเป็นกิจกรรมดาที่เป็นปกติของมคคปัจจัยอย่างหนึ่ง เช่นองค์มคคที่เกิดกับวิบาก และกิริยาก่อกำเนิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์และทำกิจในหน้าที่ของตนๆ โดยอาศัยเจตสิกที่เป็นองค์มคคปัจจัยนี้ ทำหน้าที่นำจิตเจตสิกที่เหลือให้ไปสู่อารมณ์เหล่านี้ได้ และมคคปัจจัยยังมีกิจพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ มีอำนาจช่วยอุดหนุนนำสหาชาติธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้ไปสู่สุคติ ทุกคติ และอคติคือพระนิพพานได้อีก องค์มคคนี้จะต้องเกิดกับกุศลหรือ อกุศลเท่านั้น เพราะให้ผลเกี่ยวกับปฏิสนธิ เช่น องค์มคคที่เกิดในโลกียกุศล ก็นำไปสู่สุคติ ถ้าเกิดในโลกุตตรกุศลก็นำไปสู่สุคติ คือ พระนิพพาน แต่ถ้าเกิดกับอกุศลก็นำไปสู่ทุคติ

มคคปัจจัยจึงคล้ายกับน่านักขณิกัมมปัจจัย ต่างกันแต่ว่า น่านักขณิกัมมปัจจัยนั้น เจตนาเป็นเหตุให้เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนมคคปัจจัยนั้นเป็นเหตุให้ถึง เพราะว่าเป็นหนทางหรือเป็นยานพาหนะที่จะพาผู้โดยสารไปให้ถึงที่หมาย มคคปัจจัยจึงได้ชื่อว่า สัมปปากเหตุ คือเหตุที่ทำให้ถึงที่หมาย ไม่ใช่เป็นเหตุให้เกิด เพราะไม่ได้ไปสร้างสถานที่นั้นให้เกิดขึ้น

มคคปัจจัยเป็นประเภทนาม → นามรูป โดยการเกิดพร้อมกัน จึงเป็นปัจจุบันกาล เป็นประเภทสหชาติชาติ ทำได้ ๒ กิจคือ ชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ

มคคปัจจัยต้องเกิดกับจิตที่มีเหตุเท่านั้น เพราะการจะไปสู่สุคติ ทุกคติ และอคติได้ จะต้องเป็นจิตที่มีกำลัง คือต้องประกอบด้วยเหตุ มคคปัจจัย จึงชื่อว่า มีเหตุเป็นที่สุด

พระบาลีนิเทศมคคปัจจัย

มคฺคจฺจคานิ มคฺคสมฺปยุตฺตกาณิ ฐมฺมานิ ตํสมฺภูจฺจนาณญจ รูปานํ
มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย

(องค์มค ๙ เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่เกิดพร้อมกับองค์มค และแก่รูปทั้งหลายที่มีองค์มค และธรรมที่ประกอบกับองค์มคนั้นเป็นสมภูจฺจนาณ ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

วจนัตถะของมคคปัจจัย

มคฺโค วียาติ = มคฺโค (ธรรมที่เป็นประจวบเหมาะทางชื่อว่า มคคะ)

สุคติทุกฺคตึนํ นิพฺพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต = มคฺโค (ธรรมที่ชื่อว่ามคคะ ก็เพราะเหตุว่าเป็นธรรมที่นำไปสู่สุคติ ทุกคติ และพระนิพพาน)

มคฺคภาเวณ อุปการโก ฐมฺโม = มคฺคปจฺจโย (ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นมค คือนำไปสู่สุคติ ทุกคติ และพระนิพพานชื่อว่า มคคปัจจัย)

องค์ธรรมมคคปัจจัย

ปัจจัย องค์มค ๙ คือ ปัญญา วิตก วิรตี ๓ วิริยะ สติ

เอกัคคตา และทิวฏฐิ

ปัจจัยยุบบัน สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ สเหตุกจิตตช.๑๗

สเหตุกปฏิก.ก. ๒๐

ปัจจัยนิก อเหตุกจิต ๑๘ เจ.๑๒ (เว้นฉันทะ) อเหตุกจิตตช. ๑๗

อเหตุกปฏิก.ก. ๒๐ และรูป ๕ หมวดที่เหลือ คือ อุดฺดชฺรูป

อาหารชฺรูป ปวัตติ.ก. อสัณฺณ.ก. พาหิรฺรูป

จำแนกองค์มัค ๙ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ การเห็นชอบ ได้แก่ปัญญาเจ. ที่ในติเหตุกจิต ๔๗
(ติเหตุกจิต ๔๗ คือ กาม.โสภณ.ส. ๑๒ มหัคคตจิต ๒๗

โลกุตตระ ๘)

๒. มิจฉาทิฏฐิ การเห็นผิด ได้แก่ ทิฏฐิเจ. ในโลกทิฏฐิคตส. ๔

๓. สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบ ได้แก่ วิตกเจ. ในจิต ๓๕

(จิต ๓๕ คือ กามโสภณะ ๒๔ ปฐมฌาน ๑๑)

มิจฉาสังกัปปะ การดำริผิด ได้แก่ วิตกเจ. ในอกุ. ๑๒

๔. สัมมาวาจา วาจาชอบ ได้แก่ วจีสุจจริต ๔ อย่าง คือ ไม่พูด
ปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ได้แก่ สัมมาวาจาเจ.ใน
จิต ๑๖ (จิต ๑๖ คือ มหากุ. ๘. โลกุตตระ ๘)

มิจฉาวาจา วาจาผิด ได้แก่ วจีทุจจริต ๔ อย่าง คือ พูดปด
พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ที่ในอกุศลจิตตูปบาท ๑๒

๕. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ได้แก่ การงานสุจจริต ๓ อย่าง
คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงกาม ได้แก่ สัมมากัมมันตะ เจ.
ในจิต ๑๖ (จิต ๑๖ คือ มหากุ. ๘ โลกุตตระ ๘)

มิจฉากัมมันตะ การงานผิด ได้แก่การงานทุจจริต ๓ อย่าง คือ
ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล่วงกาม ที่ในอกุศลจิตตูปบาท ๑๒

๖. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ ได้แก่กายสุจจริต ๓ วจีสุจจริต ๔ คือ
สัมมาอาชีวะ ในจิต ๑๖ (จิต ๑๖ คือ มหากุ. ๘ โลกุตตระ ๘)

มิจฉาอาชีวะ อาชีพผิด ได้แก่ กายทุจจริต ๓ วจีทุจจริต ๔ ที่
ในอกุศลจิตตูปบาท ๑๒

๗. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบได้แก่วิริยะเจ. ที่ในโสภณจิต ๕๘
(จิต ๕๘ คือ กามโสภณะ ๒๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตระ ๘)

มิจฉาวายามะ ความเพียรผิด ได้แก่ วิริยะเจ.ที่ในอกุ. ๑๒

๘. สัมมาสติ การระลึกชอบ ได้แก่ สติเจ.ที่ในโสภณจิต ๕๘

มิจฉาสติ การระลึกผิดได้แก่จิตที่ขาดสติที่ในอกุศลจิตตูปบาท ๑๒

๙. สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ ได้แก่ เอกัคคตาเจ.

ที่ในโสภณจิต ๕๙

มิจจาสมาธิ การตั้งใจมั่นผิด ได้แก่ เอกัคคตาเจ.

ที่ในอกุ. ๑๑ (เว้นเอกัคคตาเจ.ใน โมหวิจิกิจจา)

องค์มัค ๙ นี้ กล่าวตามองค์ธรรมที่ไม่ซ้ำกัน แต่ถ้านับองค์ธรรม
ที่ซ้ำกันเป็นสัมมามัค ๘ กับมิจจามัค ๘ ถ้าเป็นองค์มัค ๑๒ ตามนัยอภิธรรม
ได้แก่ สัมมามัค ๘ มิจจามัค ๔

มิจจามัค ๔ ได้แก่ มิจจาทิฏฐิ มิจจาสังกัปปะ มิจจาวายามะ
มิจจาสมาธิ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมที่ไม่ซ้ำกัน ก็คงได้องค์มัค ๙ นั้นเอง
ถ้านับตามนัยพระสูตร นับมัค ๑๖ คือ สัมมามัค ๘ กับมิจจามัค ๘ แต่
องค์ธรรมคงได้ องค์มัค ๙ เท่ากัน

สำหรับมิจจามัค ๘ ที่เป็นมิจจาวาจา มิจจากัมมันตะ มิจจา
อาชีวะ และมิจจาสติ ธรรมเหล่านี้ไม่มีองค์ธรรม ก็ให้เอาจิตตูปบาทที่เป็น
อกุศลนั่นเองเป็นมิจจามัค

ส่วนมิจจาทิฏฐิ มิจจาสังกัปปะ มิจจาวายามะ มิจจาสมาธิ มีองค์ธรรม

อธิบายสัมมามัค ๘

สัมมามัค ๘ มี ๒ อย่าง คือ

สัมมามัคไปสู่สุคติ กับสัมมามัคไปสู่อกติ คือ พระนิพพาน

สัมมามัคไปสู่สุคติ ต้องมีปัญญาเชื่อกรรม เป็นกัมมัสกตาสัมมาทิฏฐิ
เจริญกุศลกรรมบถ ๑๐ ไปสู่มนุษย์ เทวดา เจริญมหัคคตกุศลไปสู่ รูปพรหม
อรุพพรหม เจริญศีล สมาธิ ปัญญาที่ละอย่าง ละได้แต่กิเลสอย่างหยาบ
อย่างกลาง

สัมมามัคไปสู่อกติ ต้องมีปัญญารู้เหตุผลความจริง เป็นวิปัสสนา
สัมมาทิฏฐิ เจริญสติปัฏฐานเป็น **บุพพภาคมัค** เป็นมัคเบื้องต้นก่อน เป็น
ปัญจคิกมัค มัคมีองค์ ๕ มีปรมาตถ์หรือนามรูปเป็นอารมณ์ปัจจุบัน มี
ศีล สมาธิ ปัญญา เกิดร่วมในอารมณ์เดียวกัน เป็นโลกียมัค ละกิเลส เป็น

ตทั้งคปหาน เจริญวิปัสสนาต่อไปจนถึงมัคจิต เป็นมัคเบื่องปลาย เป็น **อภิญฺจคิกมัค** มัคมีองค์ ๘ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ มีศีล สมาธิ ปัญญา เกิดร่วมในอารมณ์เดียวกัน เป็นโลกุตตรมัค ละอนุสัยกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน

๑. สัมมาทิฏฐิ การเห็นชอบ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่รู้แจ้งอริยสัจจครบทั้ง ๔ คือ รู้ทุกข์ ละสมุทัย แจ้งนิโรธ เจริญมัค มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นสัมมาทิฏฐิในมัคสัจจ เป็นโลกุตตรมัค

ถ้าเป็นโลกียมัค คือเจริญสติปัฏฐาน มีนามรูปเป็นอารมณ์ เห็นนาม รูปไม่เที่ยง เป็นต้น

สัมมาทิฏฐิไปสู่สุดติ เจริญกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น

๒. สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบ องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ดำริในธรรม ๓ อย่าง คือ

๒.๑ เนกขัมมสังกัปปะ ดำริออกจากกาม ได้แก่ วิตกที่ประกอบกับกุศลทั้งหลาย ชื่อว่าเนกขัมมะ เพราะออกจากกาม เมื่อกุศลเกิด กามทั้งหลายก็เกิดไม่ได้

๒.๒ อพยาปาทสังกัปปะ ดำริออกจากความพยาบาท ได้แก่ วิตกที่ประกอบด้วยเมตตา เป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาท

๒.๓ อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริออกจากการเบียดเบียน ได้แก่ วิตกที่ประกอบด้วยกรุณา เป็นปฏิปักษ์ต่อการเบียดเบียน

วิตกดำริชอบ ทำให้พ้นจากความยินดียินร้าย เพราะมีนามรูปเป็นอารมณ์ปัจจุบัน จึงทำลายอภิชฌา โทมนัสให้พินาศ กิเลสวิตกในกาม ในการพยาบาท ในการเบียดเบียนได้ทั้ง ๓ เป็นตทั้งคะ เป็นโลกียมัค ถ้าเป็นโลกุตตรมัคมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ กิเลสวิตกทั้ง ๓ เป็นสมุจเฉท ถ้าเป็นสัมมามัคไปสู่สุดติ กิเลสวิตกได้ทีละอย่าง

๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ องค์ธรรมได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก
งดเว้นจากวจีทุจริต ๔ อย่าง คือ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ
ไม่พูดเพ้อเจ้อ

ด้วยสัมมาวาจา ๓ อย่าง คือ

๓.๑ กถาสัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ เช่นการแสดงธรรม
หรือสั่งสอนศิลปวิชาต่างๆ จำเป็นต้องกล่าวเพราะมีประโยชน์

๓.๒ เจตนาสัมมาวาจา การตั้งใจเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ไว้
ก่อน

๓.๓ วิรติสัมมาวาจา การงดเว้นวจีทุจริตทั้ง ๔ เฉพาะหน้า
เพื่อไม่ให้เสียศีล

สัมมาวาจาในองค์มัค หมายถึงวิรติสัมมาวาจา งดเว้นไม่พูดทั้ง ๔
อย่าง ถ้าในอริยมัค งดเว้นวจีทุจริตทั้ง ๔ เป็นสมุจเฉท ขณะกำลังเจริญ
สติปัฏฐานก็เว้นวจีทุจริต ๔ เป็นตทังคะเพราะมีนาม รูป เป็นอารมณ์ปัจจุบัน
ถ้าเกิดกับกุศลธรรมดาก็เว้นวจีทุจริตได้ทีละอย่าง

๔. สัมமாகัมมันตะ การงานชอบ องค์ธรรมได้แก่สัมமாகัมมันตะเจตสิก
การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ อย่าง คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงกาม

ด้วยสัมமாகัมมันตะ ๓ อย่างคือ

๔.๑ ยถาพลสัมமாகัมมันตะ ได้แก่ทำการงานชอบตามกำลัง
ของตน

๔.๒ เจตนาสัมமாகัมมันตะ เจตนาตั้งใจเว้นจากกายทุจริต ๓

๔.๓ วิรติสัมமாகัมมันตะ งดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ เฉพาะ
หน้า คือ ไม่ยอมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

สัมமாகัมมันตะในองค์มัค หมายถึงวิรติสัมமாகัมมันตะ ถ้า
ในอริยมัคงดเว้นกายทุจริต ๓ เป็นสมุจเฉท ขณะกำลังเจริญสติปัฏฐานก็เว้น
กายทุจริต ๓ เป็นตทังคะ ถ้าเกิดกับกุศลธรรมดา ก็เว้นกายทุจริตได้ที
ละอย่าง

๕. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ องค์ธรรมได้แก่ สัมมาอาชีวะเจตสิก ต้องเว้นกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ จึงจะเป็นอาชีพสุจริต

ด้วยสัมมาอาชีวะ ๓ อย่าง คือ

๕.๑ วิริยสัมมาอาชีวะ ได้แก่แสวงหาอาชีพสุจริตด้วยความเพียรของตนเอง เช่น ทำนา ทำสวน เป็นต้น

๕.๒ เจตนาสัมมาอาชีวะ มีเจตนาดังใจประกอบอาชีพสุจริต หรือได้แก่เจตนาของผู้สมานาอาชีพวัฏฐมกศีล คือเว้นไม่ฆ่าสัตว์ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงกาม ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่ประกอบมิจฉาชีพ ชื่อว่าศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ เป็นศีลเบื้องต้นให้ถึงพรหมจรรย์

๕.๓ วิรติสัมมาอาชีวะ เมื่อมีวัตถุจะให้ล่วงกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ก็เว้นได้ไม่ยอมให้เสียศีล

สัมมาอาชีวะในองค์มัค หมายถึงวิรติสัมมาอาชีวะ ต้องเจริญสติปัฏฐานมีนาม รูปเป็นอารมณ์ปัจจุบัน จึงจะมีอาชีพบริสุทธิ์ โดยงดเว้นได้เป็นตถังคะ ถ้าถึงมัคคจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ก็เว้นมิจฉาอาชีวะได้เป็นสมุจเฉท ส่วนการประกอบอาชีพธรรมดา ย่อมเว้นกายทุจริต วจีทุจริตได้ที่ละอย่าง

๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ องค์ธรรมได้แก่วิริยะเจตสิก คือความเพียรที่เรียกว่า สัมมัปปธาน ๔ เป็นความเพียรที่เฟาผลาญกิเลสด้วยกิจ ๔ อย่าง คือ

๑. เพียรละอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น
๒. เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หมดไป
๓. เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น
๔. เพียรเจริญกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เกิดยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ต้องเป็นความเพียรที่เจริญสติปัฏฐานมีนาม รูป เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เป็นกิจของสมาธิ จึงละกิเลสนิวรณ์ได้เป็นตักคละ โดยเพียรละอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น กิจของความเพียรทั้ง ๔ ก็เข้าร่วมไปพร้อมกัน เมื่อถึงมัคคจิตก็ปหานอนุสัยกิเลสชาติเป็นสมุจเฉท ถ้าเพียรเจริญกุศลธรรมดาทำให้อกุศลเกิดขึ้นไม่ได้เท่านั้น แต่ไม่มีการละกิเลสนิวรณ์เพราะไม่ใช่ความเพียรที่เผาผลาญกิเลส

๗. สัมมาสติ การระลึกชอบ องค์ธรรมได้แก่สติเจตสิก ต้องระลึกในอารมณ์สติปัฏฐาน มีกาย เวทนา จิต ธรรม หรือ นามรูป ที่สำรวมอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน เป็นสัมมาสติก็ทำลายวิปลาสความเห็นผิดว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตนได้ เป็นตักคละ ถ้าถึงมัคคจิตก็ละวิปลาสชาติเป็นสมุจเฉทตามมัคที่ปหานกิเลสได้ แต่ถ้าระลึกในกุศลธรรมดา ก็ละวิปลาสไม่ได้

๘. สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์อื่น ๆ เป็นสมาธิธรรมดา ทำจิตให้สงบ ๆ เท่านั้น ถ้าสัมมาสมาธิในองค์มัค หมายถึงสมาธิที่ตั้งมั่นในอารมณ์สติปัฏฐาน มีนาม รูป เป็นอารมณ์ปัจจุบัน ที่ละขณะเป็นขณิกสมาธิ ย่อมทำลายนิวรณ์ความฟุ้งซ่านเป็นตักคละ ถ้าถึงมัคคจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์แนบแน่น ก็เป็นอัปปนาสมาธิ เป็นโลกุตตรสมาธิ ถ้าสมาธิของผู้ทำฌานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็เป็นอุปจารสมาธิ เมื่อเข้าถึงฌานเป็นอัปปนาสมาธิเป็นโลกียสมาธิ

สัมมามัค ๘ ที่เป็นทางนำไปสู่สุคติ และอคติ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เพราะองค์มัค ๘ เมื่อรวมลงแล้วย่อมได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ

สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นปัญญา

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นศีล

สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นสมาธิ

ทางฝ่ายโลกุตตระ ต้องยกสัมมาทิฐิเป็นประธาน ต้องมีปัญญาเห็นสภาวะถูกต้องตามความเป็นจริงจึงจะบรรลุถึงพระนิพพานได้

ทางฝ่ายโลกียมัตถ์ ต้องมีสัมมาสติเป็นประธาน ต้องมีสติระลึกรู้ที่กาย เวทนา จิต ธรรม หรือนามรูป ต้องรู้ด้วยความรู้สึกรู้ มีสติสำรวมอินทรีย์อยู่กับสภาวะความจริงตามทวารทั้ง ๖ ที่เป็นนามเป็นรูปเป็นปัจจุบันอารมณ์สัมปชัญญะ ความรู้ตัวจึงจะรู้ว่าเป็นนามเป็นรูป ตรงกับความจริงได้จึงทำลายทิฏฐิความเห็นผิดว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนให้หมดไปได้

ส่วนมิจฉามัค ๘ ความเห็นผิดเป็นมัตถ์ที่พาไปสู่ทุกคติ เพราะเห็นไม่ตรงกับความจริง ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ อย่าง คือ

๑. เห็นว่าการให้ทานไม่มีผล
๒. การบูชาไม่มีผล
๓. การเชื่อเชิญต้อนรับไม่มีผล
๔. การทำดีทำชั่วไม่มีผล
๕. เห็นว่าโลกนี้ไม่มี คือสัตว์ที่เกิดขึ้นมาก็เกิดเอง ไม่ได้มาจากโลกอื่น เพราะเห็นว่าตายแล้วสูญ ไม่มีการเกิดอีกต่อไป
๖. เห็นว่าโลกหน้าไม่มี เพราะสัตว์ตายแล้วสูญ ชาติหน้าไม่มี
๗. เห็นว่าการทำดีทำชั่วต่อมารดาไม่มีผล
๘. เห็นว่าการทำดีทำชั่วต่อบิดาไม่มีผล
๙. เห็นว่าสัตว์ที่เกิดเป็นโอปปาติกะไม่มี นรก สวรรค์ไม่มี เพราะตายแล้วสูญ
๑๐. เห็นว่าสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มี ผู้รู้แจ้งโลกด้วยตนเอง สอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามได้ไม่มี เพราะสัตว์ตายแล้วสูญ ปฏิเสชการสร้างบารมีว่าไม่มี

เพราะเห็นผิดอย่างนี้จึงทำให้เกิดมิจฉามัค ๘

๑. มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิดไม่เชื่อเรื่องกรรม เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิกที่ในโลภาทิฏฐิคตส์ ๔

๒. มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด ๓ อย่าง

๒.๑ ดำริในกามวิตก ปรารณากามคุณ ได้แก่ วิตก ในโลกจิต ๘

๒.๒ ดำริในการพยายาม พยายามวิตก ได้แก่ วิตกใน
โทสะ ๒

๒.๓ ดำริในการเบียดเบียน วิหิงสาวิตก วิตกในอกุศล ๑๒

๓. มิจฉาวาจา พุดผิต กล่าววจีทุจริต ๔ อย่าง คือ มุสาวาท
ปิสฺสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ

๔. มิจฉากัมมันตะ ทำการงานผิด ทำกายทุจริต ๓ อย่าง คือ
ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร

๕. มิจฉาอาชีวะ มีอาชีพผิด เพราะทำกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔
มิจฉาทิฎฐิ ๓ ข้อนี้ ไม่มีองค์ธรรม จึงเอาอกุศลจิตตูปบาท ๑๒ เป็นองค์
ธรรม

๖. มิจฉาวายามะ เพียรผิด คือเพียรทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐

๗. มิจฉาสติ ระลึกผิด เพราะขาดสติ ระลึกแต่เรื่องที่เป็นอกุศล
องค์ธรรมไม่มี จึงเอาอกุศลจิตตูปบาทเป็นองค์ธรรม

๘. มิจฉาสมาธิ ตั้งใจมั่นผิด หมายถึงเอาสมาธิที่เกิดกับอกุศลจิต
๑๑ เช่น ยิงนก ตกปลา เป็นต้น (เว้นเอกัคคตาเจ.ในโมหวิจิกิจฉาจิต
เพราะไม่มีอิโมกซ์ตัดสินอารมณ์ สมาธิไม่มีกำลัง)

ปัญหาวาระของมัคคปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. กุ. → อัพ. ๓. กุ. → กุ. อัพ.
๔. อกุ. → อกุ. ๕. อกุ. → อัพ. ๖. อกุ. → อกุ. อัพ.
๗. อัพ. → อัพ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส มคฺคปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลานิ มคฺคจฺจนานิ สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานิ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย
(กุศล องค์มัค ๘-๗ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับ
กุศล องค์มัค ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย)

ก. → ก. คือ

ก.องค์มัค ๘ (เว้นทิวฏฐิ) → ก.๒๑ เจ.๓๘ (เว้นองค์มัคตามสม
ควร) ก.องค์มัค ๗ (เว้นวิตก ตั้งแต่ทุติยฌานเป็นต้นไปถึงปัญจฌาน)

ก. → ก. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจตุและปัญจโวการภูมิ ได้
ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทุกวิถี
ได้สภาคปัจจัย ๑๐ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุต
เหตุ อธิปติ อินทริย ฌาน

๒. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลานิ มคฺคญฺคานิ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ มคฺคปจฺเจยน
ปจฺจโย (กุสล องค์มัค ๘-๗ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุสลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

ก. → อพ. คือ ก. องค์มัค ๘-๗ → ก.จิตตช. ๑๗

ก. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร เกิดได้ทุกวิถี
ได้สภาคปัจจัย ๙ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต วิปยุตต เหตุ
อธิปติ อินทริย ฌาน

๓. บาลีวิธี กุสโล ฐมโม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ฐมฺมสฺส
มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมและอพฺยากต
ธรรม ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลานิ มคฺคญฺคานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ
รูปานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (กุสลองค์มัค ๘-๗ เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่อนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุสลองค์มัค และรูปซึ่งมีกุสลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

ก. → ก. อัฟ. คือ

ก.องค์มัค ๘ - ๗ → ก. ๒๑ เจ. ๓๘ ก.จิตตช.๑๗ (เว้นองค์มัคตามสมควร)

ก. → ก. อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต เหตุ อธิปติ อินทริยฌาน

๔. บาลีวิถี อกุลโล ฐโม อกุลสสฺส ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุลสฺสธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุลสฺสธรรม ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุลลานิ มคฺคญฺคานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (อกุลส องค์มัค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุลส องค์มัค ด้วยอำนาจมัคปัจจัย)

อกุลส องค์มัค ๔ ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ เกิดกับอกุลสจิต ๑๒

อกุลส องค์มัค ๓ ได้แก่ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ เกิดกับอกุลสจิต ๘ คือ โลภาทิฏฐิวิป. ๔ โทสะ ๒ โมหะ ๒

อกุลส องค์มัค ๒ ได้แก่ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ เกิดกับอกุลสจิต ๗ คือ โลภาทิฏฐิวิป. ๔ โทสะ ๒ โมหอุทฺทจฺจะ ๑

อก. → อก. คือ

อก. องค์มัค ๔ → อก. ๑๒ เจ. ๒๗ (เว้นองค์มัคตามสมควร)

อก. → อก. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในจิตโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ทางกามมโนทวาร ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ สัมปยุตต อธิปติ อินทริย ฌาน

๕. บาลีวิธี อกุลโล ฐโม อพยากตสส ฐมสส มคคปจฺเจน
ปจฺจโย (อกุลลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุลลานิ มคฺคณฺคานิ จิตฺตสมฺภูจฺจานานิ รูปานํ มคคปจฺเจน
ปจฺจโย (อกุลล องค์มค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อรูป ซึ่งมี
อกุลลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

อกุ. → อพ. คือ อกุ.องค์มค ๔ → อกุ.จิตตช. ๑๗

อกุ. → อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางกามทวารวิธี ได้
สภาคปัจจัย ๘ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต วิปยุตฺต อธิปติ
อินทริย ฌาน

๖. บาลีวิธี อกุลโล ฐโม อกุลลสส จ อพยากตสส จ
มคคปจฺเจน ปจฺจโย (อกุลลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุลลธรรมและ
อพยากตธรรม ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุลลานิ มคฺคณฺคานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานิ จ
รูปานํ มคคปจฺเจน ปจฺจโย (อกุลล องค์มค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่อนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ กับอกุลล องค์มค และรูปซึ่งมีอกุลลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ มคคปัจจัย)

อกุ. → อกุ.อพ. คือ อกุ.องค์มค ๔ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

อกุ.จิตตช. ๑๗ (เว้นองค์มคตามสมควร)

อกุ. → อกุ.อพ. เกิดได้ในปวัตติกาล ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ในกามวิธี ได้สภาคปัจจัย ๗
คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต อธิปติ อินทริย ฌาน

๗. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ฐโม อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (อพฺยาโกตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยาโกตธรรม ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกตานํ กิริยาพฺยาโกตานํ มคฺคังคานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานนญจ รูปานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (สเหตุกวิปาก สเหตุกิริยา องค์มค ๘-๗ หรือ ๕-๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มชัณห์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิปาก สเหตุกิริยา องค์มค และรูปซึ่งมีสเหตุกวิปาก สเหตุกิริยา เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมคคปัจจัย)

อพ. องค์มค ๘-๗ (วันทวิภูติ) ที่เกิดในปวัตติกาล → สเหตุกวิ. ๒๑ สเหตุกกิ. ๑๗ เจ.๓๘ จิตตช. ๑๗ (วันองค์มคตามสมควร)

๒. ปฏิสนธิกฺขณเณ วิปากาพฺยาโกตานํ มคฺคังคานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย (ในขณะที่ปฏิสนธิ สเหตุกวิปาก องค์มค ๕-๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มชัณห์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิปาก องค์มค และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจมคคปัจจัย) องค์มค ๕ (วันทวิภูติ วรรต๓) ที่เกิดในปฏิสนธิ → ปญฺจโวการสเหตุก.ปฏฺ. ๑๓ เจ.๓๕ ปฏฺ.ก. ๒๐ (วันองค์มคตามสมควร)

อพ. → อพ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ใน จตฺตปญฺจโวการภูมि ได้บุุชน ๔ ผลบุุคคล ๔ (ถ้าในปฏิสนธิกาลได้บุุคคล ๒ คือ ทวิเหตุกบุุคคล และติเหตุกบุุคคล เว้นอรหัตตผลบุุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ปญฺจทวารวิธี มโนทวารวิธี ตามสมควร ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ สหชาต นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สมฺปยุตฺต วิปยุตฺต เหตุ อธิปติ อินทริย ฌาน

สรุปลมคคปัจจัย คือ องค์มค ๘ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มชัณห์และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตน พร้อมด้วยจิตตชรูป และปฏิสนธิกัมมชรูป ให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ ด้วยอำนาจมคคปัจจัย ที่ทำหน้าที่ในกิจธรรมดาอย่างหนึ่ง และในกิจพิเศษอีกอย่างหนึ่ง

องค์มัค ๙ → สเหตุกจิต ๗๑ เจ.๕๒ สเหตุกจิตตช. ๑๗

สเหตุกปฏิ.ก. ๒๐

องค์มัค ๙ ได้แก่ ปัญญา, วิตก, วิตติ๓, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา และทัญญู

องค์มัค ๙ แจกเป็นสัมมามัค ๘ มิจนามัค ๘

สัมมามัค ๘ คือ สัมมาทัญญู สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
องค์ธรรมมี ๘ คือปัญญา วิตก วิตติ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา

มิจนามัค ๘ คือ มิจนาทัญญู มิจนาสังกัปปะ มิจนาวาจา มิจนากัมมันตะ มิจนาอาชีวะ มิจนาวายามะ มิจนาสติ มิจนาสมาธิ
องค์ธรรมมี ๔ คือ ทัญญู วิตก วิริยะ เอกัคคตา

มัค ๑๖ รวมแล้วได้มัค ๑๒ คือ สัมมามัค ๘ มิจนามัค ๔ ส่วนที่ไม่มียกธรรม ก็ให้เอาจิตตูปบาทที่เป็นอกุศลเป็นองค์มัค มัค ๑๒ ก็คงได้ องค์มัค ๙ นั้นเอง

มัค มีสภาวะนำออกไป คือนำออกจากทุกติไปสู่คติก็ได้ หรือออกจากทุกติไปทุกติก็ได้ หรือออกจากทุกติไปอคติก็ได้ ก็ชื่อว่า มัค

สัมมามัค นำไปสู่ความดี คือไปสู่สุคติ กับอคติ คือพระนิพพาน

มิจนามัค นำไปสู่ความชั่ว คือไปสู่ทุกติ

มัคปัจจัย ย่อมไม่เกิดในอเหตุกจิต ๑๘ เพราะธรรมที่เป็นมัค จะต้องประกอบกับจิตที่มีเหตุเท่านั้น จิตใดไม่มีเหตุจิตนั้นไม่เป็นองค์มัค เพราะฉะนั้น มัคจึงต้องมีเหตุเป็นที่สุด

—จบมัคปัจจัย—

สัมปยุตตปัจจย

สัมปยุตตปัจจย เป็นปัจจยที่ ๑๙ ในปัจจย ๒๔ และเป็นปัจจยที่ ๓๒ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส สัมปยุตตปัจจโย เพราะนามธรรมที่ประกอบกันเป็นปัจจย สัมปยุต แปลว่า ประกอบพร้อมแล้ว สัมปยุตตปัจจย หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นนามธรรมเหมือนกัน คือเป็นจิตและเจตสิกที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยลักษณะ ๓ หรือ ๔ ประการคือ

๑. เอกุปปาต เกิดพร้อมกัน
๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกัน
๓. เอกาลมฺพน มีอารมณ์เดียวกัน
๔. เอกาวตฺตฤก มีที่อาศัยเดียวกัน (คือนามที่อาศัยวัตถุเกิดก็อาศัยด้วยกัน ถ้าไม่อาศัยก็ไม่อาศัยด้วยกัน)

สำหรับนามธรรมที่เกิดในปัญจโวการภูมิ จะต้องมีลักษณะครบทั้ง ๔ ประการ เพราะจะต้องมีวัตถุรูป ๖ เป็นที่อาศัยให้จิตเจตสิกเกิด

แต่ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิก็มีลักษณะครบ ๓ ประการ เพราะนามในที่นั้นไม่ต้องอาศัยวัตถุรูปเกิด นามธรรมคือ จิตและเจตสิกนี้ เมื่อเกิดขึ้นประกอบพร้อมกันแล้ว ก็ยังกลมกลืนเข้ากันได้สนิทเหมือนธรรมอันเดียวกัน จนไม่อาจแยกได้ว่าอะไรเป็นอะไร อุปมาเหมือนยาที่ชื่อว่า จตุมธุรส อันประกอบด้วยของ ๔ อย่าง คือ น้ำมันเนย น้ำมันงา น้ำผึ้ง น้ำตาลโตนด เมื่อเอาสิ่งเหล่านั้นผสมกวนให้เข้ากันแล้ว ผู้บริโภคก็ไม่สามารถจะแยกออกได้ว่านี่เป็นรสของเนย นี่เป็นรสของน้ำมันงา นี่เป็นรสของน้ำผึ้ง หรือนี่เป็นรสของน้ำตาลโตนด ทั้งที่ยานี้เป็นรูปธรรม ซึ่งมีสภาพหยาบกว่านามธรรม ก็ยังแยกออกให้รู้ไม่ได้ฉันใด จิตและเจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมที่ละเอียด มองไม่เห็นจะแยกออกได้อย่างไรว่า นี่เป็นจิต นี่เป็นเจตสิก แต่เพราะได้อาศัยพระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงรู้ในสิ่งที่รู้ได้ยากยิ่ง จึงสามารถแยกนามธรรมเหล่านี้ออกจากกันได้ แล้วก็ได้นำมาแสดงให้ผู้อื่นได้

รู้ตาม คือบอกลักษณะของจิตและเจตสิกที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ให้รู้ตรงตามความเป็นจริงทุกประการ แม้ว่าจิตและเจตสิกนั้นจะเกิดพร้อมกัน แต่พระพุทธรองค์ก็สามารถรู้ได้ และแยกนามธรรมต่าง ๆ เหล่านั้นออกจากกันได้ เพราะธรรมดาจิตที่เกิดขึ้น จะมีจิตอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องมีเจตสิกหลายอย่างเกิดร่วมด้วย นามธรรมที่เกิดพร้อมกันในลักษณะ ๓ หรือ ๔ อย่างนี้ จึงเรียกว่า สัมปยุตตปัจจัย คือนามเป็นปัจจัยแก่นามเท่านั้น และนามธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นพร้อมกันแล้ว ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันด้วย เพราะนามขันธ์ มีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ต่างก็เป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันในขณะที่เกิดพร้อมกัน และต่างก็ทำหน้าที่ของตน ๆ ไปในคราวเดียวกัน พร้อม ๆ กันด้วย โดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันเลย การที่เป็นไปได้เช่นนี้ ก็เพราะการช่วยอุดหนุนอุปการะซึ่งกันและกัน โดยความเป็นสัมปยุตตปัจจัยนั่นเอง จึงได้ชื่อว่าสัมปยุตตปัจจัย

ส่วนรูปกับนามถึงแม้ว่าจะเกิดพร้อมกันได้ แต่ก็ไม่ได้ทำกิจร่วมกันครบทั้ง ๔ จึงไม่เป็นสัมปยุตตปัจจัย เช่นรูปเกิดพร้อมจิตแต่ก็ไม่ได้ทำกิจร่วมกันครบทั้ง ๔ จึงไม่เป็นสัมปยุตตปัจจัย คือเกิดพร้อมจิต แต่ไม่ได้ดับพร้อมจิต ส่วน รูปกับรูป ถึงแม้ว่าเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันได้ แต่ก็ไม่ได้ชื่อว่า สัมปยุตตปัจจัย เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะ ๓ หรือ ๔ ประการที่กล่าวแล้ว

แต่นามธรรมที่เป็นนามขันธ์ ๔ กับนามที่เป็นพระนิพพาน เกิดพร้อมกันได้ แต่ก็ไม่ได้เรียกว่าสัมปยุตตปัจจัย เพราะนามธรรมที่เป็นสัมปยุตตปัจจัยได้ ก็เฉพาะแต่นามขันธ์ ๔ คือ จิตกับเจตสิกที่เกิดพร้อมกันเท่านั้น แม้นามธรรมที่ป็นกุศลกับอัปยาคตะก็ไม่ชื่อว่า สัมปยุตกัน เพราะเกิดในจิตคนละดวงกัน ที่เป็นสัมปยุตตปัจจัยได้จะต้องเป็นนามธรรมที่เกิดในจิตดวงเดียวกัน

สัมปยุตตปัจจัย เป็นประเภทนามเป็นปัจจัยแก่นาม เกิดขึ้นพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน จึงเป็นปัจจุบันกาล เป็นประเภทสหชาติชาติ ทำได้ ๒ กิจ คือชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ สัมปยุตตปัจจัยจึงมีลักษณะคล้ายสหชาติ

ปัจจัย และอัญญมัญญปัจจัย เพราะเกิดพร้อมกันด้วย อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ด้วย และมีลักษณะครบทั้ง ๓-๔ ประการด้วย

พระบาลีนิทเทศของสัมปยุตตปัจจัย

จตุตาโร ขนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย
(นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย)

วจนัตถะของสัมปยุตตปัจจัย

สมํ เอกุปฺปาตตาทิปกาเรหิ ยุตฺตนฺตํ = สมฺปยุตฺตํ (ธรรมชาติ
ที่ประกอบพร้อมด้วยประการทั้งหลาย มีการเกิดขึ้นขณะเดียวกัน เป็นต้น ชื่อ
ว่า สัมปยุตต)

สมฺปยุตฺตภาเวน อุปการโก ธมฺโม = สมฺปยุตฺตปฺจฺจโย

(ธรรมที่อุดหนุนแก่กันและกัน โดยเหตุที่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า
สัมปยุตตปัจจัย)

องค์ธรรมสัมปยุตตปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๙ เจ.๕๒

ปัจจัยยบบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒

ปัจจัยนิกรูป ๗ หมวด คือ ปฏฺิ.กํ. ปวตฺติกํ. อสัณฺณ.กํ. จิตตข. อุตฺตข.
อาหารข. และพาหิรรูป

ปัญหาวาระของสัมปยุตตปัจจัยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. ๒. อกุ. → อกุ. ๓. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี

กุสโล ฐมฺโม กุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส สมฺปยุตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย
(กุศลธรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย)

กุ. → กุ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

กุสโล เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย

ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺเยน ปจฺจโย เทว ขนฺธา
ทฺวิเนหฺ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺเยน ปจฺจโย (กุสลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ
๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วย
อำนาจสัมปยุตตปัจจัย)

ก. นามขันธ์ ๑-๓-๒ → ก. นามขันธ์ ๓-๑-๒ ตามลำดับ

ก. → ก. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตฺวาการุณิและ
ปัญจวาการุณิ ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้
๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ และอัปนาวิถิ ได้
สภาคปัจจัย ๑๒ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อัญญมัญญ เหตุ อธิปติ
กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๒. บาลีวิธิ อุกฺสโล ฐมฺโม อุกฺสลสฺส ฐมฺมสฺส สมฺปยุตฺต
ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ
สัมปยุตตปัจจัย)

อก. → อก. คือ อก. ๑๒ เจ.๒๗ → อก. ๑๒ เจ.๒๗

บาลีอนุวาท

อุกฺสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺนุณฺหนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย
ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทฺวิเนหฺ
ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒
เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ อกุศลนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือด้วย
อำนาจ สัมปยุตตปัจจัย)

อก.นามขันธ์ ๑-๓-๒ → อก.นามขันธ์ ๓-๑-๒ ตามลำดับ

อก. → อก. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในจุตฺและปัญจวาการุณิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถิ และ
กามมโนทวารวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๒ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
อัญญมัญญ เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๓. บาลีวิธิ อพฺยาโกโต ฐมฺโม อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส สมฺปยุตฺต

ปัจจุเณน ปัจจโย (อภัยยาคตธรรมเป็นปัจจัยแก่อภัยยาคตธรรม ด้วยอำนาจ
สัมปยุตตปัจจัย)

อพ. → อพ. คือ อพ. ๕๖ เจ.๓๘ → อพ. ๕๖ เจ.๓๘

บาลีอนุวาท

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ
สมฺปยุตฺตปัจจุเณน ปัจจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺต
ปัจจุเณน ปัจจโย, เทว ขนฺธา ทฺวิณฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปัจจุเณน ปัจจโย
(วิปากกิริยานามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิปาก
กิริยานามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย)

วิปากนามขันธ์ ๑-๓-๒ → วิปากนามขันธ์ ๓-๑-๒ ตามลำดับ

กิริยานามขันธ์ ๑-๓-๒ → กิริยานามขันธ์ ๓-๑-๒ ตามลำดับ

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ
สมฺปยุตฺตปัจจุเณน ปัจจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปัจจุเณน
ปัจจโย เทว ขนฺธา ทฺวิณฺนํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปัจจุเณน ปัจจโย
(ในขณะปฏิสนธิ วิปากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจ
สัมปยุตตปัจจัย)

ปฏิ.วิปากนามขันธ์ ๑-๓-๒ → ปฏิ.วิปากนามขันธ์ ๓-๑-๒ ตาม
ลำดับ

หรือ ปฏิ. ๑๙ เจ.๓๕ → ปฏิ. ๑๙ เจ.๓๕

อพ. → อพ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ใน
จตุโวการภูมิและปัญจโวการภูมิ ได้บุุขณ ๔ ผลบุุคคล ๔ (ถ้าในปฏิสนธิ
กาลเว้นพระอรหันต์) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถี
และอัปปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๑๓ คือ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต
อัญญมัญญ วิปาก เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค
(ถ้าในปฏิสนธิกาล เว้นอธิปติปัจจัย)

—จบสัมปยุตตปัจจัย—

วิปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๒๐ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๓๓ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทสวิปยุตตปัจจัย เพราะนามกับรูปไม่ประกอบกันเป็นปัจจัยวิปยุต แปลว่า ไม่ประกอบกัน คือ ไม่ประกอบพร้อมด้วยลักษณะ ๔ อย่าง เหมือนสัมปยุตตปัจจัย เพราะเป็นธรรมที่มีลักษณะไม่เหมือนกัน แต่ว่ามาเป็นปัจจัยสนับสนุนกันให้เป็นไปจนสำเร็จกิจการงานนั้น ๆ ได้ ซึ่งได้แก่นามธรรม และรูปธรรมที่เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันได้ เรียกว่า วิปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย นามเป็นปัจจัยแก่รูปก็ได้ หรือรูปเป็นปัจจัยแก่นามก็ได้ แต่ว่ามีลักษณะไม่ประกอบพร้อมกันทั้ง ๔ อย่างเหมือนสัมปยุตตปัจจัย อาจจะมีพร้อมกันอย่างหนึ่ง เช่นอาจเกิดพร้อมกันได้ อย่างจิตเกิดขึ้นในปวัตติกาล ก็มีจิตตชรูปเกิดพร้อมกัน หรือในปฏิสนธิกาลก็มีกัมมชรูปเกิดพร้อมกันได้ แต่ว่าดับไม่พร้อมกัน เพราะรูปเป็นสภาวะที่หยาบกว่านาม จึงดับช้ากว่านาม ๑๗ ขณะจิตของนามที่ดับไป และอีกอย่างหนึ่งนามเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปเป็นธรรมชาติที่ไม่รู้อารมณ์ นามกับรูปจึงมีอารมณ์ร่วมกันไม่ได้ เพราะมีลักษณะไม่เหมือนกัน แต่ว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนกันทำให้สำเร็จกิจการงานได้

ดังท่านอุปมาวิปยุตตปัจจัยว่าเหมือนรส ๖ อย่าง คือ มีรสเปรี้ยว หวาน เค็ม ขม ฝาด เผ็ด รสทั้ง ๖ นี้ เมื่อเอามาผสมรวมกันจะไม่กลมกลืนเข้ากันสนิทเป็นรสเดียวกัน เช่นแกงที่มีรสประกอบด้วย เปรี้ยว หวาน เค็ม เผ็ด เมื่อรับประทานแกงนั้น ก็สามารถจะรู้ได้ว่า นี่เป็นรสเปรี้ยว นี่เป็นรสเค็ม รสหวาน และรสเผ็ด ซึ่งผิดกับยาที่ชื่อว่า จตุมธุรส ซึ่งมีรสกลมกลืนกันสนิทไม่สามารถแยกความต่างกันของรสทั้ง ๔ นั้นได้ ข้อนี้อุปมาฉันใด นามธรรมกับรูปธรรม ถึงแม้ว่าจะเกิดพร้อมกันก็จริง แต่ว่านามก็คงอยู่

ส่วนนาม รูปก็คงอยู่ส่วนรูป หาได้กลมกลืนสนิทเป็นอันเดียวกันไม่ เพราะหน้าที่ของนามและรูปนั้น มีลักษณะต่างกัน เช่นนามเกิดขึ้นมีหน้าที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปไม่รู้อารมณ์ก็มีหน้าที่ทำไปตามคำสั่งของนามอีกทีหนึ่ง ความแตกต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมเช่นนี้ จึงทำให้แยกนามและรูปออกจากกันได้ เช่นผู้ที่เจริญวิปัสสนา เมื่อได้นามรูปปริจเฉทญาณย่อมรู้ว่า นามก็มีลักษณะอย่างหนึ่ง รูปก็มีลักษณะอย่างหนึ่ง ก็เพราะนามและรูปไม่สามารถรวมกันเข้าได้สนิทเป็นเนื้อเดียวกัน เหมือนอย่างจิตกับเจตสิก ซึ่งเป็นนามธรรมด้วยกัน และเข้ากันได้สนิท เหตุนี้ธรรมชาติที่เกิดพร้อมกันแต่ไม่กลมกลืนกันสนิท จึงชื่อว่า วิปยุต

วิปยุต มีความหมายได้ ๒ นัยคือ

นัยที่ ๑ เรียกว่า **อภาววิปยุต** ได้แก่วิปยุตโดยความไม่มี คือ ไม่มีสภาวะอย่างนั้นมาประกอบอยู่ในที่นั้น เช่น โลกทิฏฐิตตวิปยุต ได้แก่โลกจิตที่ไม่มีทิฏฐิเข้าประกอบก็เรียกว่า วิปยุต

นัยที่ ๒ เรียกว่า **วิสสัจวิปยุต** ได้แก่วิปยุตโดยความไม่ปะปนกัน ซึ่งได้แก่นามและรูปที่มีลักษณะไม่เหมือนกัน แต่ว่าเกิดพร้อมกันและเป็นปัจจัยแก่กันและกันได้ ซึ่งได้แก่วิปยุตตปัจจัยนี้เอง

วิปยุตตปัจจัย จึงมีความหมายตรงกันข้ามกันกับสัมปยุตตปัจจัย เพราะสัมปยุตตปัจจัยนั้น นามเป็นปัจจัยแก่นาม ส่วนวิปยุตตปัจจัย นามเป็นปัจจัยแก่รูป หรือรูปเป็นปัจจัยแก่นาม อย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปยุตตปัจจัย เป็นประเภท นามรูปเป็นปัจจัยแก่นามรูป คือ นาม → รูป หรือ รูป → นาม อย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปยุตตปัจจัยมีอำนาจ ๒ อย่าง คือทำให้เกิดขึ้นด้วยและอุปถัมภ์ให้เป็นไปด้วยดีในกิจนั้น ๆ ด้วย วิปยุตตปัจจัยเมื่อว่าโดยกาล เป็นปัจจุบันกาล เพราะปัจจัยและปัจจัยุบบันนั้นยังมียู่ด้วยกัน ถ้าว่าโดยภูมิ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิอย่างเดียว

พระบาลีนิทเทศของวิปยุตตปัจจัย

๑. รูปิโน ฐมา อรูปิโน ฐมานิ วิปยุตตปัจจโยน ปัจจโย
(รูปธรรมเป็นปัจจัยแก่นามธรรม ด้วยอำนาจวิปยุตตปัจจัย)
๒. อรูปิโน ฐมา รูปิโน ฐมานิ วิปยุตตปัจจโยน ปัจจโย
(นามธรรมเป็นปัจจัยแก่รูปธรรม ด้วยอำนาจวิปยุตตปัจจัย)

วณัตถะของวิปยุตตปัจจัย

เอกุปาตาทิปกาเรหิ น ปยุตตุนติ = วิปยุตตํ

(ธรรมที่ไม่ประกอบกัน โดยประการต่าง ๆ มี เอกุปาตาท คือ เกิด ร่วมกัน เป็นต้น ชื่อว่า วิปยุต)

วิปยุตตภาเวน อุปการโก ฐโม = วิปยุตตปัจจโย

(ธรรมที่อุดหนุนกัน โดยความเป็นวิปยุต เรียกว่าวิปยุตตปัจจัย)

ข้อสังเกต วิปยุตตปัจจัย ต้องหมายเอานามที่อาศัยรูป หรือ รูปที่อาศัยนามเกิดขึ้นเท่านั้นจึงจะเป็นวิปยุตกันได้ เช่นจิตอาศัย หทยวัตถุเกิดหรือรูปอาศัยจิตเกิด เช่นจิตตชรูป จึงจะเป็นวิปยุตตปัจจัย แต่ถ้ารูปที่เป็นอารมณ์กับนามที่รู้อารมณ์ ไม่เรียกว่าวิปยุตตปัจจัย เช่น รูปารมณ์เป็นรูป เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณเป็นนาม รูป → นาม เหมือนกัน ก็ไม่เรียกว่า วิปยุตตปัจจัย แต่เป็นอารมณ์ปัจจัยเป็นต้น หรือรูปกับรูป ก็ไม่เรียกว่า วิปยุตกัน

วิปยุตตปัจจัยแจกได้ ๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติวิปยุตตปัจจัย หมายความว่า
นาม → รูป หรือ รูป → นาม ด้วยการเกิดพร้อมกันแต่ไม่ประกอบกัน
๒. วัตถุปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย หมายความว่า
รูป → นาม ด้วยการเกิดก่อนแต่ไม่ประกอบกัน
๓. วัตถุารมณปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย หมายความว่า
รูป → นาม ด้วยวัตถุเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อน แต่ไม่ประกอบกัน

๔. ปัจจาสชาติวิปยุตตปัจจัย หมายความว่า
นาม → รูป ด้วยการเกิดภายหลังแต่ไม่ประกอบกัน

องค์ธรรมสหชาติวิปยุตตปัจจัย

ปัจจัย จิต ๗๕ (เวทนาวิปัญจ.๑๐ อรูป.วิ.๔ และจุติจิตพระอรหันต์)
เจ.๕๒ ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ทั้งปฏิสนธิกาลและ
ปวัตติกาล ปฏิ.หทย. ๑

ปัจจัยยุบบัน จิตตช.๑๗ ปฏิ.กัม. ๒๐ และปัญจโวการปฏิ.๑๕ เจ.๓๕

ปัจจัยนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ (เวทนาปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕)
และรูป ๕ หมวดที่เหลือ

สหชาติวิปยุตตปัจจัยเป็นปัจจัยด้วยการเกิดพร้อมกัน แต่ไม่
ประกอบกัน เพราะสภาวะลักษณะไม่เหมือนกัน สหชาติวิปยุตตปัจจัย
เป็นประเภท นามรูป → นามรูป ด้วยการเกิดพร้อมกัน จึงเป็นปัจจุบัน
กาล เป็นประเภทสหชาติชาติ ทำได้ ๒ กิจ คือชนกกิจ และอุปถัมภกกิจ

ปัญหาวาระของสหชาติวิปยุตตปัจจัยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → อัฟ. ๒. อกุ. → อัฟ. ๓. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสล ฌโม อพฺยากตสฺส ฌมมสฺส สหชาติวิปยุตต
ปัจจุเณน ปัจจุโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ
สหชาติวิปยุตตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจํ รุปานํ สหชาติวิปยุตตปัจจุเณน
ปัจจุโย (กุศลนามขันธ์เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน
ด้วยอำนาจ สหชาติวิปยุตตปัจจัย)

กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → กุ.จิตตช. ๑๗

กุ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ได้
ปัญจทวารวิธี กามมโนทวารวิธี และ อัปฺปนาวิถี ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ

สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๒. บาลีวิธี อกุสโล ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติวิปฺยุตฺต ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรม เป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ สหชาติวิปฺยุตฺตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาติวิปฺยุตฺต ปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลนามขันธ์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมี อกุศลจิตเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจ สหชาติวิปฺยุตฺตปัจจัย)

อภ. → อพ. คือ อภ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อภ. จิตฺตช. ๑๗

อภ. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัจจุโวการภูมิ ได้ ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัจจุทวารวิถิ และ กามมโนทวารวิถิ ได้สภาคปัจจัย ๑๑ คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ อวิคต เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๓. บาลีวิธี อพฺยากโต ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติ วิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัยแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ สหชาติวิปฺยุตฺตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

๑. วิปาภาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาติวิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (วิปากกิริยานามขันธ์เป็น ปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีวิปากจิตและกิริยาจิตเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วย อำนาจ สหชาติวิปฺยุตฺตปัจจัย)

อพ. → อพ. คือ

วิ. ๒๒ (เวทนวิปฺยจ. ๑๐ อรูป. วิ. ๔) กิ. ๒๐ เจ. ๓๘ → วิ. กิ. จิตฺตช. ๑๗

๒. ปฏิสนธิกุขณ วิปากาพฺยาภตา ขนฺธา กฺกฺขตฺตา รูปานํ สหชาตวิปฺยตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (ในขณะที่ปฏิสนธิ วิปากนามขันธ์เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมรูป ด้วยอำนาจ สหชาตวิปฺยตฺตปัจจัย)

ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ → ปฏิ.กัม. ๒๐

๓. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาตวิปฺยตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (ปัญจโวการปฏิสนธิ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทยัตถุ ด้วยอำนาจ สหชาตวิปฺยตฺตปัจจัย)

ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ → ปฏิ.หทย. ๑

๔. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาตวิปฺยตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (ปฏิ.หทยัตถุ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปัญจโวการปฏิสนธิ ด้วยอำนาจ สหชาตวิปฺยตฺตปัจจัย)

ปฏิ.หทย. ๑ → ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕

อภ. → อภ. เกิดได้ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภุมิ ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคฺค ๔ (ถ้าในปฏิสนธิกาลเว้นพระอรหันต์) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิถี กามมโนทวารวิถีและอัปฺปนาวิถี ได้สมภาคปัจจัย ๑๓ คือ สหชาต นิสสย อัตถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

—จบสหชาตวิปฺยตฺตปัจจัย—

องค์ธรรมวัตถูปุเรชาตวิปยุตตปัจจย

ปัจจย วัตถูป ๖ ที่เกิดก่อน คือ มัชฌิมายุกปสาทรูป ๕

และหทยวัตถุที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ

ปัจจยูปัน จิต ๘๕ (เวณรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดในปวัตติกาล

ปัจจนิก จิต ๔๖ เจ.๔๖ ที่เกิดในอรุณภูมิ (ไม่ได้อาศัยวัตถุเกิด) และ
รูป ๗ หมวด

จิต ๔๖ คือ โลภะ ๘ โมหะ ๒ กุ.๘ กิ.๘ มโนทวาร.๑ อรูป.๑๒
โลกุตตระ ๗ (เวณโสตาปัตติมัค ๑) เจ.๔๖ คือเวณโทจตุกะ ๔ อัปมัญญา ๒

วัตถูปุเรชาตวิปยุตตปัจจย องค์ธรรมก็เหมือนกับวัตถูปุเรชาต
นิสสยปัจจย หรือวัตถูปุเรชาตปัจจย ตลอดจนปัญหาวาระก็เหมือนกันทุก
ประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจยเท่านั้น เช่น วัตถูปุเรชาตนิสสยปัจจย
ก็เป็นปัจจยโดยเป็นวัตถุด้วย โดยการเกิดก่อนด้วย และโดยการเป็นที่อาศัย
ด้วย จึงเรียกว่าวัตถูปุเรชาตนิสสยปัจจย

ถ้าเป็นวัตถูปุเรชาตปัจจย ก็เป็นปัจจยโดยเป็นวัตถุด้วย และโดย
การเกิดก่อนเท่านั้น

ถ้าเป็นวัตถูปุเรชาตวิปยุตตปัจจย ก็เป็นปัจจยโดยเป็นวัตถุด้วยโดย
การเกิดก่อนด้วย และโดยลักษณะวิปยุตตด้วย คือ รูป → นาม

อำนาจของวัตถุย่อมเป็นปัจจยได้หลายปัจจย เช่น เป็นสหชาตปัจจย
ก็ได้ สหชาตนิสสยปัจจยก็ได้ อัญญมัญญปัจจยก็ได้ สำหรับ ๓ ปัจจยนี้ก็เป็น
ปัจจยด้วยการเกิดพร้อมกันบ้าง อิงอาศัยซึ่งกันและกันบ้าง และเป็นที่อาศัยบ้าง เช่น
หทยวัตถุที่เกิดในปฏิสนธิกาลเป็นปัจจยแก่ปัญจโวการ
ปฏิสนธิ ๑๕ เจ.๓๕ และเป็นวิปยุตตด้วย เป็นสหชาตวิปยุตต หรือวัตถุ
เป็นปัจจยด้วยการเกิดก่อนก็ได้ ตามที่กล่าวมาแล้ว คือ วัตถูปุเรชาตนิสสย
วัตถูปุเรชาต และวัตถูปุเรชาตวิปยุตต ๓ ปัจจยนี้ มีวัตถุ ๖ เป็นปัจจย
ถ้าวัตถูปุเรชาตนิสสยปัจจย มีวัตถุ ๕ เป็นปัจจย

วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย รูปเป็นปัจจยแก่นาม เป็นปัจจุบันกาล
มีอำนาจ ๒ อย่าง คือ ทำให้เกิดขึ้นด้วย และอุปถัมภ์ด้วย และเกิดได้
เฉพาะปัญญาโวการภูมิในปวัตติกาลเท่านั้น ปัจจยนี้เป็นประเภท
วัตถุปุเรชาตชาติ

ปัญหาวาระของวัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย ๓ วาระ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี อพยากโต ธมโม อพยากตสฺส ธมมสฺส

วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย (อัพยากตธรรมเป็นปัจจยแก่
อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจ วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย)

บาลีอนุวาท

๑. จกฺขายตฺถ จกฺขวิณฺณสฺส วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน
ปจฺจโย (จักขุวัตถุเป็นปัจจยแก่จักขุวิณฺณ ด้วยอำนาจ
วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย) จักขุวัตถุ → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗

๒. โสตายตฺถ โสตวิณฺณสฺส วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน
ปจฺจโย โสตวัตถุ → โสตวิญ. ๒ เจ.๗

๓. ฆานายตฺถ ฆานวิณฺณสฺส วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน
ปจฺจโย ฆานวัตถุ → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๔. ชิวฺหายตฺถ ชิวฺหาวิณฺณสฺส วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน
ปจฺจโย ชิวฺหาวัตถุ → ชิวฺหาวิญ. ๒ เจ.๗

๕. กายายตฺถ กายวิณฺณสฺส วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน
ปจฺจโย กายวัตถุ → กายวิญ. ๒ เจ.๗

๖. วตฺถ วิปากาพฺยาगतานํ กิริยาพฺยาगतานํ ขนฺธานํ
วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย (หทยวัตถุเป็นปัจจยแก่
วิปากอัพยากตขันธ์ และกิริยาอัพยากตขันธ์ ด้วยอำนาจ
วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย)

หทยวัตถุที่เกิดก่อน → วิ. ๒๒ (เวฬุวิปัญจ. ๑๐ อรูป. วิ. ๔)

ก. ๒๐ เจ. ๓๘

อฬ. → อฬ. คือ วัตถุรูป ๕ ที่เกิดก่อน → ทวิปัญญา. ๑๐ เจ.๗
 หทยวัตถุ ที่เกิดก่อน → วิ. ๒๒ (เว้นทวิปัญญา. ๑๐ อรูป.วิ. ๔)
 กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดในปัญญาโวการภูมิ

อฬ. → อฬ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญญาโวการภูมิ
 ได้ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร ได้ทุกวิถิ ได้สภาคัจฉัย ๕
 คือ วัตถุปุเรชาตนิสสย วัตถุปุเรชาต วัตถุปุเรชาตินทริย
 วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคต

๒. บาลีวิธี อพฺยากโต ฌมโม กุสลสฺส ฌมมสฺส
 วัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปจฺเจเนน ปจฺจโย (อฺพฺยากตธรรม เป็นปัจฉัยแก่
 กุสลธรรม ด้วยอำนาจ วัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปัจฉัย)

บาลีอนุวาท

วัตถุ กุสลาณํ ขนฺธานํ วัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปจฺเจเนน ปจฺจโย
 (หทยวัตถุเป็นปัจฉัยแก่ กุศลนามขันธ์ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปัจฉัย)

อฬ. → กุ. คือ
 หทยวัตถุที่เกิดก่อน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดในปัญญาโวการภูมิ ใน
 ปวัตติกาล

อฬ. → กุ. เกิดได้ในปวัตติกาล ได้ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗
 (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญญาทวารวิถิ กามมโนทวารวิถิ
 อปฺปนาวิถิ และมรณาสันนวิถิ ได้สภาคัจฉัย ๔ คือ วัตถุปุเรชาตนิสสย
 วัตถุปุเรชาต วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิคต

๓. บาลีวิธี อพฺยากโต ฌมโม อกุสลสฺส ฌมมสฺส
 วัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปจฺเจเนน ปจฺจโย (อฺพฺยากตธรรมเป็นปัจฉัยแก่
 อกุศลธรรม ด้วยอำนาจ วัตถุปุเรชาตวิปฺยุตฺตปัจฉัย)

บาลีอนุวาท

วัตถุกุศลสถาน ขนุฐาน วัตถุปุรชาตวิปปยุตตปัจจเยน ปัจจโย
(หทยวัตถุเป็นปัจจัยแก่อกุศลนามขันธ์ ด้วยอำนาจวัตถุปุรชาตวิปปยุตตปัจจัย)

อภ. → อภ. คือ หทยวัตถุที่เกิดก่อน → อภ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิด
ในปัญจโวการภูมิ ในปวัตติกาล

อภ. → อภ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ทางปัญจทวารวิธ
กามมโนทวารวิธ และมรณาสันนวิธ ได้สภาคปัจจัย ๔ คือ
วัตถุปุรชาตนิสสย วัตถุปุรชาต วัตถุปุรชาตัตถิ วัตถุปุรชาตอวิคต

—จวัตถุปุรชาตวิปปยุตตปัจจัย—

องค์ธรรมวัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจัย

ปัจจัย มรณาสันนหทยัตถุ คือ หทยัตถุที่เกิดตรงอุปาทนขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุดิจิตขึ้นไป

ปัจจัยยุบัน จิต ๔๓ เจ.๔๔ ที่เกิดในมรณาสันนวิถิ
(จิต ๔๓ คือ มโนทวาร. ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทา. ๑๑ อภิญ. ๒)
(เจ.๔๔ คือเวณ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ ๓ อัปป. ๒)

ปัจจัยนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ ในขณะที่ไม่ได้เอาหทยัตถุเป็นอารมณ์และรูป ๗ หมวด

เอกัณฑะ จิตที่ไม่เอาหทยัตถุเป็นอารมณ์แน่นอนมี ๔๘ คือ ทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓ มหัคคตจิต ๒๗ (เวณอิทธีรอภิญญา) โลกุตตระ ๘ เจ.๓๘

อเนกัณฑะ จิต ๔๑ คือ กามจิต ๕๔ (เวณทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓) วัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจัย องค์ธรรมและปัญหาวาระเหมือนวัดถ้ำมณปูเรชาตนิสสยทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจัยเท่านั้น คือวัดถ้ำมณปูเรชาตนิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยโดยเป็นวัตถุด้วย เป็นอารมณ์ด้วย เกิดก่อนด้วย และเป็นที่อาศัยด้วย

ส่วนวัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจัย ก็เป็นปัจจัยเหมือนกันใน ๓ อย่างข้างต้น และเป็นโดยวิปยุต คือ รูปเป็นปัจจัยแก่นาม

ปัจจัยนี้มีอำนาจ ๒ อย่าง คือทำให้เกิดขึ้น และอุปถัมภ์ด้วย เป็นปัจจุบันกาล เพราะถึงแม้วัตถุเกิดก่อนแต่ก็ยังตั้งอยู่ใน ฐิติปัตตะ ปัจจัยนี้เป็นประเภทอารมณ์มณฑล

ปัญหาวาระของวัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจัย ๓ วาระ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. ๒. อัฟ. → กุ. ๓. อัฟ. → อกุ.

๑. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส
วัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจุเณน ปจฺจโย (อัพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย แก่ อัพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ วัดถ้ำมณปูเรชาตวิปยุตตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ วิปาภาพฺยาगतานํ กิริยาพฺยาगतานํ ขนฺธานํ
วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (หทยวตฺถุเป็นปัจจัยแก่
วิปากอัพฺยาगत ชันธ์ และกิริยาอัพฺยาगतชันธ์ ด้วยอำนาจ
วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

อัพ. → อัพ. คือ

หทยวตฺถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → อัพ. ๒๒ (เวทนา.๑๐
อรูป.วิ. ๔) เจ.๓๓ ที่ในมรณาสันนวิถิ
(อัพ. ๒๒ คือ มโนทวาร. ๑ หสิตุปปาท ๑ มหาภิ. ๘ ตทา. ๑๑ อภิญ.กิ. ๑)

อัพ. → อัพ. เกิดได้ในมรณาสันนวิถิ เกิดได้ในปัจจุวัฏการภูมิ
ได้ติเหตุกุปฺพุชฺชน ๑ ผลบุคคฺล ๔ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ อภิญฺญาวิถิ
ได้สภาคปัจจัย ๘ คือ อารมฺมณ อารมฺมณฺพฺเรชาต อารมฺมณฺพฺเรชาตตติ
อารมฺมณฺพฺเรชาตอวิคต วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตนิสสย วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาต
วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตตติ วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตอวิคต

๒. บาลีวิธี อพฺยาगतโต ธมฺโม กุสฺลสฺส ธมฺมสฺส
วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย (อัพฺยาगतธรรมเป็นปัจจัย
แก่กุสฺลธรรม ด้วยอำนาจ วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ กุสฺลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย (หทยวตฺถุเป็นปัจจัยแก่กุสฺลนามชันธ์ ด้วยอำนาจ
วตฺถารมฺมณฺพฺเรชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

อัพ. → กุ. คือ หทยวตฺถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ →
กุ. ๘ อภิญ.กุ. ๑ เจ.๓๓ ที่ในมรณาสันนวิถิ

อัพ. → กุ. เกิดได้ในมรณาสันนวิถิ เกิดได้ในปัจจุวัฏการภูมิ
ได้ติเหตุกุปฺพุชฺชน ๑ ผลบุคคฺล ๓ เกิดได้ทางกามมโนทวารวิถิ อภิญฺญาวิถิ
ได้สภาคปัจจัย ๘ เหมือน อัพ. → อัพ.

๓. บาลีวิธี อพฺยาโกโต ธมฺโม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส
 วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย (อฺพฺยาโกตฺตรมฺมเป็นปັจจย
 แก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจ วัตถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปັจจย)

บาลีอนุวาท

วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปฺจฺเจน
 ปฺจฺจโย

อฺพ. → อกุ. คือ

หทยวตฺถุที่เกิดขึ้นก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๔
 (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ) ที่เกิดในมรณาสันนวิถิ

อฺพ. → อกุ. เกิดได้ในมรณาสันนวิถิ เกิดได้ในปัญจโวการภูมि
 ได้ติเหตุกุปฺพุชน ๑ เกิดทางกามมโนทวารวิถิ ได้สภาคปັจจย ๑๑ คือ
 อารมฺมณ อารมฺมณวิปฺติ อารมฺมณูปนิสสย อารมฺมณฺปุเรชาต
 อารมฺมณฺปุเรชาตตฺติ อารมฺมณฺปุเรชาตอวิคต วัตถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺติ
 วัตถารมฺมณฺปุเรชาตนิสสย วัตถารมฺมณฺปุเรชาต วัตถารมฺมณฺปุเรชาตตฺติ
 วัตถารมฺมณฺปุเรชาตอวิคต

—จบวัตถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺปยุตฺตปັจจย—

องค์ธรรมปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๕ เจ.๕๒ (เว้นอุรูป.วิ. ๔ และปฏิสนธิจิตทั้งหมด)

ที่เกิดภายหลังในปัจฉโวการภูมิ มีปฐมภวังค์เป็นต้น

ปัจจัยยุบัน ฐิติขณะของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อน
ในปัจฉโวการภูมิ หรือฐิติขณะของรูป ๒๖ (เว้นขรรคารูป และ
อนิจจคารูป เพราะเป็นรูปที่กำลังจะดับ)

ปัจจัยนิก จิต ๘๙ เจ.๕๒ อุปาทนขณะของรูป ๕ หมวด คือ
จิตตขรูป ปฏิ.ก. ปวัตติก. อาหารขรูป อุตขรูป และ
พาหิรรูป อสัณฺณุตตตกัมมขรูป

ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย องค์ธรรมและปัญหาวาระก็เหมือนกับ
ปัจฉาชาติปัจจัยทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจเท่านั้น คือปัจฉาชาติปัจจัย
หมายเอานามที่เกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดก่อน ส่วนปัจฉาชาติวิปยุต
ก็หมายอย่างเดียวกัน แต่เพิ่มนามกับรูปเป็นวิปยุตกันอีกอย่างหนึ่ง

ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย หมายเอานามที่เกิดภายหลังอุปถัมภ์แก่
รูปที่เกิดภายในสันดานสัตว์เท่านั้น ไม่ได้อุปถัมภ์รูปภายนอก เช่น สี เสียง
กลิ่น รส เป็นต้น รูปเหล่านี้ไม่ต้องมีนามอุปถัมภ์ก็ตั้งอยู่ได้ ส่วนรูปที่เกิด
ภายในสัตว์ เช่น จักขุปสาทเกิดจากกรรม ต้องมีจักขุวิญญาณคือนามที่
เกิดภายหลังคอยอุปถัมภ์จึงตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่มีจักขุวิญญาณคอยอุปถัมภ์ จักขุ
ปสาททำงานไม่ได้ จักขุปสาทก็เสีย

ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย นาม → รูป มีกิจอุปถัมภ์อย่างเดียว
เกิดได้เฉพาะปัจฉโวการภูมิ เป็นปัจจุบันกาล ถึงแม้ว่าปัจจัยจะเกิดภายหลัง
ปัจจัยยุบันจะเกิดก่อนก็จริง แต่เมื่อตอนอุปถัมภ์ ทั้งปัจจัยและปัจจัยยุบัน
จะต้องมีอยู่ด้วยกัน ปัจจัยนี้เป็นประเภทปัจฉาชาติชาติ

ปัญหาวาระของปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัยมี ๓ วาระ คือ

๑. กุ. → อัฟ. ๒. อกุ. → อัฟ. ๓. อัฟ. → อัฟ.

๑. บาลีวิธี กุสโล ฐโม อพยากตสฺส ฐมฺมสฺส
 ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม
 ด้วยอำนาจ ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

ปจฺจชาตาทา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส
 ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (กุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายหลังเป็น
 ปัจจัยแก่กายนี้ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจ ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

กฺ. → อพ. คือ กฺ. ๒๑ เจ. ๓๘ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของ
 รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓-๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อน ในปัญจโวการภูมิ
 รูปสมุฏฐาน ๓ (เว้นรูปอาหารที่เกิดกับรูปพรหม) รูปสมุฏฐาน ๔
 รูปที่เกิดกับกามบุคคล

กฺ. → อพ. เกิดได้ในอดีตกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
 ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล) เกิดได้ ๖ ทวาร ว่าโดยวิธี
 เหมือนปจฺจชาตปัจจัย ได้สภาคปัจจัย ๓ คือ ปจฺจชาต ปจฺจชาตัตถิ
 ปจฺจชาตอวิคต

๒. บาลีวิธี อกุสโล ฐโม อพยากตสฺส ฐมฺมสฺส
 ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม
 ด้วยอำนาจ ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

บาลีอนุวาท

ปจฺจชาตาทา อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส
 ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย (อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดภายหลัง
 เป็นปัจจัยแก่กายนี้ที่เกิดก่อนด้วยอำนาจ ปจฺจชาตวิปฺยุตฺตปัจจัย)

อกฺ. → อพ. คือ

อกฺ. ๑๒ เจ. ๒๗ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของรูปที่เกิดจาก
 สมุฏฐาน ๓-๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อน ในปัญจโวการภูมิ

อกุ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ
ได้ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ เกิดได้ ๖ ทวาร ว่าโดยทวารเหมือน
ปัจฉาชาติปัจจย ได้สภาคปัจจย ๓ เหมือน กุ. → อัฟ.

๓. บาลีวิธี อพฺยากโต ธมฺโม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส
ปัจฉาชาติวิปฺยุตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (อัพฺยากตธรรมเป็นปัจจยแก่
อัพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจ ปัจฉาชาติวิปฺยุตฺตปฺจฺจย)

บาลีอนุวาท

ปัจฉาชาติตา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาติสฺส
อิมสฺส กายสฺส ปัจฉาชาติวิปฺยุตฺตปฺจฺเยน ปฺจฺจโย (วิปากนามชั้น ๔
และกิริยานามชั้น ๔ ที่เกิดภายหลังเป็นปัจจยแก่กายนี้ที่เกิดก่อน ด้วย
อำนาจ ปัจฉาชาติวิปฺยุตฺตปฺจฺจย)

อัฟ. → อัฟ. คือ

วิ. ๓๒ (เว้นอรุ.ป.วิ. ๔) กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดภายหลัง → ฐิติขณะของรูปที่
เกิดจากสมุฏฐาน ๓-๔ ที่เกิดกับจิตดวงก่อน ในปัญจโวการภูมิ

อัฟ. → อัฟ. เกิดได้ในปวัตติกาล เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ได้
ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ เกิดได้ ๖ ทวาร ว่าโดยทวารเหมือนปัจฉาชาติปัจจย
ได้สภาคปัจจย ๓ เหมือน กุ. → อัฟ.

—จบปัจฉาชาติวิปฺยุตฺตปฺจฺจย—

อรรถิปัจจย

อรรถิปัจจย เป็นปัจจยที่ ๒๑ ในปัจจย ๒๔ และเป็นปัจจยที่ ๓๗ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส อรรถิปัจจโย เพราะความมียู่จึงทำให้มีขึ้นเป็นปัจจย

อรรถิ แปลว่า มียู่ หมายความว่า เพราะมีธรรมสิ่งหนึ่ง จึงทำให้เกิดธรรมอีกสิ่งหนึ่ง เช่นมีปลาต้องมีน้ำ หรือมีต้นไม้ต้องมีพื้นดิน หรือมีมหาภูตรูป อันใดอันหนึ่ง มหาภูตรูปอีก ๓ ก็ต้องมีอยู่ด้วย หรือมีจิตก็ต้องมีเจตสิกเป็นต้น ถ้าธรรมสิ่งนั้นไม่มี ธรรมอีกสิ่งหนึ่งก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

การมียู่ของอรรถิปัจจยจึงหมายถึงการมียู่ของปัจจยยังไม่ดับไป ถ้าปัจจยดับไปแล้วจึงมีอันนี้ไม่เรียกว่าอรรถิปัจจย แต่เป็นโดยปัจจยอื่นได้ เพราะว่าอรรถิปัจจยนั้น ธรรมที่เป็นปัจจยและปัจจยুবันจะต้องปรากฏมียู่ด้วยกันในขณะทั้ง ๓ คือมียู่ในอุปาทกขณะ จิติขณะ และกัณคขณะ ของนามและรูป คือยังไม่ดับไปนั่นเอง อรรถิปัจจย จึงหมายถึงการมียู่ของธรรมที่เป็นปัจจยซึ่งช่วยอุปการะแก่ธรรมที่เป็นปัจจยুবัน ต้องปรากฏมียู่ด้วยกันในขณะทั้ง ๓ ทั้งปัจจยและปัจจยুবันย่อมปรากฏชัดในจิติขณะมากกว่าอุปาทกขณะและกัณคขณะ เพราะอุปาทกขณะและกัณคขณะนั้นเป็นขณะที่กำลังเกิดและกำลังดับ การปรากฏมียู่ย่อมไม่ชัดเจนเท่ากับในจิติขณะที่กำลังตั้งอยู่ แต่การที่จะนับว่าเป็นอรรถิปัจจยได้ ก็ต้องนับในระหว่างขณะทั้ง ๓ นี้ ถ้านอกจากขณะทั้ง ๓ นี้แล้วจะนับเป็นอรรถิปัจจยไม่ได้ เพราะการเป็น อรรถิปัจจยใน ๓ ขณะนั้น แต่ละขณะก็ต้องเป็นปัจจยซึ่งกันและกัน คือการมียู่ของสิ่งหนึ่งในอุปาทกขณะ จึงเป็นปัจจยให้มีในจิติขณะ เพราะการมียู่ในจิติขณะจึงเป็นปัจจยให้มีในกัณคขณะ

เหตุนี้การเป็นปัจจยของอรรถิปัจจย จึงมีเนื้อความกว้างขวางทั่วไปในปัจจยทั้งปวง เพราะว่าธรรมที่เป็นสังขตธรรมทั้งหมดซึ่งได้แก่จิตเจตสิกและรูป จะต้องมียู่ในขณะทั้ง ๓ นี้ทั้งนั้น ถ้าขณะทั้ง ๓ นี้ไม่ปรากฏขึ้นแล้ว ธรรมทั้งหลายก็จะมีขึ้นไม่ได้ เพราะการเป็นปัจจยของปัจจยทั้งหลายก็เป็น

กันในขณะที่ทั้ง ๓ นี้ ทุก ๆ ปัจจัย

โดยเหตุนี้อดีตปัจจัย จึงได้มีเนื้อความเนื่องอยู่ในปัจจัยทั้งปวงที่นับเนื่องด้วยขณะทั้ง ๓ นั้น ถ้ากรรมใดไม่มีขณะทั้ง ๓ นี้ ธรรมนั้นก็เป็นปัจจนิกธรรมของปัจจัยทั้ง ๒๔ ธรรมที่ไม่มีในขณะที่ทั้ง ๓ ก็คือ อสังขตธรรม ซึ่งได้แก่พระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป พระนิพพานไม่เป็นผลที่เกิดจากเหตุ พระนิพพานจึงได้พ้นจากปัจจัย ๒๔ เท่ากับเป็นปัจจนิกของปัจจัย ๒๔ โดยปริยาย เพราะเรื่องของปัจจัย ๒๔ นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงแต่เฉพาะสังขตธรรม ส่วนพระนิพพานเป็นอสังขตธรรม จึงไม่ทรงแสดงให้ปรากฏโดยตรง

โดยเหตุที่องค์ธรรมของอดีตปัจจัยนี้เนื่องด้วย สังขตปรมัตถ์ทั้งหมด ฉะนั้นองค์ธรรมและการเป็นปัจจัยของปัจจัยนี้ จึงมีอยู่หลายนัยตามพระบาลีนิทเทศ

พระบาลีนิทเทศอดีตปัจจัย

๑. จตฺตารอ ชนฺธา อรูปิโน อญฺญมญฺญํ อตฺติปจฺจเยน ปจฺจโย
(นามขันธ์ ๔ ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจ อดีตปัจจัย)

จิต ๘๘ เจ.๕๒ ↔ จิต ๘๘ เจ.๕๒

๒. จตฺตารอ มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อตฺติปจฺจเยน ปจฺจโย
(มหาภูตรูป ๔ ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจอดีตปัจจัย)

มหาภูตรูป ๔ ↔ มหาภูตรูป ๔

๓. โอกุกนตฺติกฺขเณ นามรูปิ อญฺญมญฺญํ อตฺติปจฺจเยน ปจฺจโย
(นามรูปในขณะที่ปฏิสนธิ ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจ อดีตปัจจัย)

ปัญญา.ปฏฺ. ๑๕ เจ.๓๕ ↔ ปฏฺ.ททย. ๑

๔. จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา จิตฺตสมฺมุจฺจานานํ รูปานํ อตฺติปจฺจเยน ปจฺจโย (จิต และ เจตสิกย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจอดีตปัจจัย)

จิต ๗๕ (วันทวิปัญจ. ๑๐ อรูป. วิ. ๔ และจุติจิตพระอรหันต์)

เจ.๕๒ → จิตตช. ๑๗

๕. มหาภูตา อูปาทารูปานํ อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย (มหาภูตรูป
ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อูปาทายรูป ด้วยอำนาจอตฺธิปจฺจย)

มหาภูตรูป ๔ → อูปาทายรูป ๒๔

ข้อ ๑-๕ เป็นด้วยอำนาจสหชาติตฺธิปจฺจย องค์กรรมและปัญหา
วาระเหมือนกับสหชาติปจฺจย

๖. จกฺขายตฺนํ จกฺขุวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย (มฺขมิมายุกจกฺขายตฺนํ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก
จักขุวิญญฺณธาตุ และกรรมที่ประกอบกับจักขุวิญญฺณธาตุ ด้วยอำนาจ
อตฺธิปจฺจย)

จักขุปสาท → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗

๗. โสตายตฺนํ โสตฺวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย

โสตปสาท → โสตฺวิญ. ๒ เจ.๗

๘. ฆานายตฺนํ ฆานวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย

ฆานปสาท → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๙. ชิวฺหายตฺนํ ชิวฺหาวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย

ชิวหาปสาท → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗

๑๐. กายายตฺนํ กายวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย

กายปสาท → กายวิญ. ๒ เจ.๗

ข้อ ๖-๑๐ เป็นด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาติตฺธิปจฺจย

๑๑. รูปายตฺนํ จกฺขุวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย (รูปารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบัณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก
จักขุวิญญฺณธาตุและกรรมที่ประกอบกับจักขุวิญญฺณธาตุ ด้วยอำนาจ
อตฺธิปจฺจย)

รูปารมณฺ์ → จักขุวิญ. ๒ เจ.๗

๑๒. สทฺทายตฺนํ โสตฺวิญญฺณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกาณฺณจ ฐมฺมานํ
อตฺธิปจฺเจยน ปจฺจโย

สทฺทการมณฺ์ → โสตฺวิญ. ๒ เจ.๗

๑๓. คนุชาตณํ ฆานวิญญาณชาตฺยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อติปิจฺเจยน ปจฺจโย คันธารมณํ → ฆานวิญ. ๒ เจ.๗

๑๔. รสาตณํ ชิวหาวิญญาณชาตฺยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อติปิจฺเจยน ปจฺจโย รสารมณํ → ชิวหาวิญ. ๒ เจ.๗

๑๕. โผฏฐัพฺพายตณํ กายวิญญาณชาตฺยา ตํสมปยุตฺตกานญจ
ฐมฺมานํ อติปิจฺเจยน ปจฺจโย โผฏฐัพฺพารมณํ → กายวิญ. ๒ เจ.๗

๑๖. รูปายตณํ สทฺทายตณํ คนุชาตณํ รสาตณํ โผฏฐัพฺพายตณํ
มโนชาตฺยา ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ อติปิจฺเจยน ปจฺจโย
(รูปารมณํ สัทธารมณํ คันธารมณํ รสารมณํ โผฏฐัพฺพารมณํ คือ
ปัญจารมณํ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ และธรรมที่ประกอบกับ
มโนธาตุ ด้วยอำนาจอติปัจจัย)

อารมณํ ๕ หรือ ปัญจารมณํ → มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐ (เว้นฉันทะ
วิริยะ ปิตี)

ข้อ ๑๑-๑๖ เป็นด้วยอำนาจอาร์มมณปุเรชาตติปัจจัย

๑๗. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญญาณชาตฺ จ วตฺตุนฺติ
ตํ รูปํ มโนชาตฺยา จ มโนวิญญาณชาตฺยา จ ตํสมปยุตฺตกานญจ ฐมฺมานํ
อติปิจฺเจยน ปจฺจโย (มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ อาศัยทหยัตถุใดเป็น
ไป ทหยัตถุนั้นย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
และธรรมที่ประกอบกับมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจอติปัจจัย)

ทหยัตถุ → มโนธาตุ ๓ เจ.๑๐ มโนวิญ. ๗๒ เจ.๕๒

**ข้อ ๑๗ เป็นด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตติก็ได้ และวัตถอาร์มมณปุเร
ชาตติปัจจัย ก็ได้**

วจนัตถะของอติปัจจัย

ปจฺจุปปนฺหาลกฺขณฺเณ อตฺติภาเวณ ตาทิสฺสเสว ฐมฺมสฺส
อุปภมฺภกตฺเถเนน อุปการโก ฐมฺโม = อติปิจฺเจโย (ธรรมที่เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะ โดยอรรถว่าช่วยอุปการะแก่ธรรมที่มีสภาพเช่นเดียวกัน โดยความ

เป็นสภาพธรรมที่มีอยู่ คือมีการที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าเป็นลักษณะ ชื่อว่า อตติปัจจย)

ตามพระบาลีนิทเทศ อตติปัจจยย่อมนแจกปัจจยได้เป็น ๔ ปัจจย คือ สหชาตตติ วัตถุปุเรชาตตติ อารัมมณปุเรชาตตติ และวัตถารัมมณปุเรชาตตติ แต่ในปัญหาวาระพระพุทธรองค์ทรงแสดงเพิ่มอีก ๓ ปัจจย คือ ปัจจชาตตติ รูปอาหารตติ และรูปอินทริยตติ ที่ทรงแสดงดังนี้ ก็เพราะทรงแสดงโดย สาวเสสนัย คือ เทศสนานัย ที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

อตติปัจจยแจกได้ ๗ ปัจจย คือ

๑. สหชาตตติ ๒. วัตถุปุเรชาตตติ ๓. อารัมมณปุเรชาตตติ
๔. วัตถารัมมณปุเรชาตตติ ๕. ปัจจชาตตติ ๖. รูปอาหารตติ
๗. รูปอินทริยตติ

การแจกอตติปัจจยออกไปเป็น ๗ ปัจจย ก็เพื่อแสดงปัญหาวาระได้ครบสมบูรณ์

อตติปัจจยย่อมนได้ธรรม ๗ ประการ คือ

๑. นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยซึ่งกันและกัน โดยสหชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๑
๒. มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจยซึ่งกันและกัน โดยสหชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๒
๓. นามรูป เป็นปัจจยซึ่งกันและกัน โดยสหชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๓
๔. นาม เป็นปัจจยแก่รูป โดยสหชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๔
๕. มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจยแก่อุปาทายรูป โดยสหชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๕
๖. อายตนะภายใน ๕ เป็นปัจจยแก่ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ โดย วัตถุปุเรชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๖-๑๐
- อายตนะภายนอก ๕ เป็นปัจจยแก่ มโนธาตุ ๓ โดย อารัมมณปุเรชาตตติ ได้แก่ บาลีนิทเทศข้อ ๑๑-๑๖

๗. หทยัตถุ เป็นปัจจัยแก่มนธธาตุ ๓ และมนธธาตุ ๗๒ โดยวัตถุปุระชาตติและวัตถุธรรมปุระชาตติ ได้แก่บาสิณทเทศข้อ ๑๗
 อตติปัจจัยยอมได้ ปรมัตถธรรมทั้งหมดเป็นองค์ธรรม เหตุนี้ธรรม
 ทั้งหมดจึงไม่พ้นไปจากอตติปัจจัย เพราะชื่อนามก็เป็นอตติปัจจัยได้
 รูปก็เป็นอตติปัจจัยได้

เพราะเหตุว่าองค์ธรรมของอตติปัจจัยได้แก่สังขตธรรม คือ จิต
 เจตสิก รูป ในขณะที่ปรากฏเป็นปัจจุบันเท่านั้น อตติปัจจัยจึงเป็นปัจจัยประเภท
 นามรูป → นามรูป โดยกาลเป็นปัจจุบันกาล โดยกิจ ได้ชนกกิจ และ
 อุปถัมภกกิจ เพราะว่าปัจจัยมีอยู่จึงให้เกิดปัจจัยยุบบันเป็นชนกกิจ แต่ถือ
 อุปถัมภกกิจว่าเป็นประธาน เพราะว่าความมีอยู่ของปัจจัยจะต้องถึงฐิติขณะ
 จึงจะเป็นปัจจัยกันได้ อตติปัจจัยยอมเกิดได้ในภูมิทั้ง ๓ คือ เอกโวการภูมิ
 จตุโวการภูมิ และปัญจโวการภูมิ ได้บุคคลทั้ง ๑๒

การแสดงสภาะของอตติปัจจัย ๗ ตามลำดับ

๑. สหชาติตติปัจจัย

สหชาติตติปัจจัย องค์ธรรมและปัญหาวาระตลอดจนสภาะก็เหมือนกับ
 สหชาติปัจจัยทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจัยเท่านั้น คือสหชาติ
 ปัจจัยหมายถึงธรรมที่เกิดพร้อมกัน ส่วนสหชาติตติปัจจัยหมายถึงธรรมที่เกิด
 พร้อมกันด้วยและยังมีอยู่ด้วย

องค์ธรรมสหชาติตติปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๘ เจ.๕๒ มหาภูตรูป ๔ ปฏิหทยัตถุ ๑

ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๒๘

ปัจจัยนิก ไม่มี เพราะว่าปัจจัยยุบบันธรรมได้ปรมัตถธรรมทั้งหมด

แต่ถ้าแยกอตติปัจจัยไปตามประเภทของปัจจัย ๖-๗ ก็ยอม

มีทั้ง ปัจจัย ปัจจัยยุบบัน และปัจจัยนิก

(เว้นแต่สหชาติตติปัจจัย เท่านั้นไม่มีปัจจัยนิก)

สหชาติตติ นามรูป → นามรูป

สหชาตัตถิย่อประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง คือ

๑. นามขันธ ๔ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน (นามขันธ ๔ $\leftrightarrow$ นามขันธ ๔)
๒. มหาภูต. ๔ $\leftrightarrow$ มหาภูต. ๔ (รูป $\leftrightarrow$ รูป)
๓. ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ.๓๕ $\leftrightarrow$ ปฏิ.หทย. ๑ (นามรูป $\leftrightarrow$ นามรูป)
๔. นามขันธ ๔ เป็นปัจจัยแก่จิตตชรูป (นาม $\rightarrow$ รูป)
๕. มหาภูต. ๔ เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป (รูป $\rightarrow$ รูป)

สหชาตัตถิได้ปัญหาวาระ ๙ คือ

๑. กุ. $\rightarrow$ กุ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ $\rightarrow$ กุ. ๒๑ เจ.๓๘
๒. กุ. $\rightarrow$ อัฟ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ $\rightarrow$ กุ.จิตตช. ๑๗
๓. กุ. $\rightarrow$ กุ.อัฟ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ $\rightarrow$ กุ. ๒๑ เจ.๓๘

จิตตช. ๑๗

๔. อกุ. $\rightarrow$ อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ $\rightarrow$ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗
๕. อกุ. $\rightarrow$ อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ $\rightarrow$ อกุ.จิตตช. ๑๗
๖. อกุ. $\rightarrow$ อกุ.อัฟ. คือ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ $\rightarrow$ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

จิตตช. ๑๗

๗. อัฟ. $\rightarrow$ อัฟ. คือ วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ มหาภูต. ๔

ปฏิ.หทย. ๑ $\rightarrow$ วิ. ๓๖ กิ. ๒๐ เจ.๓๘ รูป ๒๘

๘. กุ. อัฟ. $\rightarrow$ อัฟ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ กุ.จิตตช. มหาภูต. ๔ $\rightarrow$ กุ.จิตตช. ๑๗

๙. อกุ. อัฟ. $\rightarrow$ อัฟ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ อกุ.จิตตช.มหาภูต. ๔ $\rightarrow$ อกุ.จิตตช. ๑๗

สหชาตัตถิได้สภาคปัจจัยอย่างมา ๑๔ ปัจจัย คือหาปัจจัยใน
ประเภทสหชาตชาติ

สหชาตชาติใหญ่ ๓ คือ สหชาต นิสสย อวิคต (เว้นปัจจัยที่เป็น
ประธาน คือ สหชาตัตถิ)

สหชาตชาติกลาง ๔ คือ อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
วิปยุตต

สหชาติชาติเล็ก ๗ คือ เหตุ อธิปติ กัมม อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๒. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจย

วัตถุปุเรชาตัตถิ องค์ธรรม ปัญหาวาระและสภาคะก็เหมือนกับวัตถุ
ปุเรชาตนิสสยและวัตถุปุเรชาต ต่างกันแต่อำนาจของปัจจย คือ
วัตถุปุเรชาตนิสสย หมายถึงวัตถุรูปเกิดก่อนและเป็นที่อาศัยด้วย
วัตถุปุเรชาต หมายถึงวัตถุรูปเกิดก่อนอย่างเดียว
วัตถุปุเรชาตัตถิ หมายถึงวัตถุรูปเกิดก่อนและยังมีอยู่ด้วย

องค์ธรรมวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจย

ปัจจย วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิตีปัตตะ
ปัจจยูปัน จิต ๘๕ (เวณรูป.วิ. ๔) เจ.๕๒ ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ
ปัจจนิก จิต ๔๖ เจ.๔๖ ที่เกิดในอรุปภูมิและรูป ๗ หมวด
จิต ๔๖ ได้แก่ อกุ. ๑๐ (เวณโทสะ) มโนทวาร. ๑ มหากุ. ๘
มหากิ. ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตระ ๗ เจ.๔๖
(เวณโทจตุกะ ๔ อัปป.๒)
วัตถุปุเรชาตัตถิ รูป → นาม

วัตถุปุเรชาตัตถิ ได้ปัญหาวาระ ๓ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. คือ

วัตถุรูป ๕ ที่เป็นมัชฌิมายุกะ → ทวิปัญจ. ๑๐ เจ.๗ และ
หทยวัตถุที่เกิดก่อน → วิ. ๒๒ (เวณทวิปัญจ. ๑๐ อรูป.วิ. ๔) กิ. ๒๐ เจ.๓๘

๒. อัฟ. → กุ. คือ หทยวัตถุที่เกิดก่อน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๓. อัฟ. → อกุ. คือ หทยวัตถุที่เกิดก่อน → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

วัตถุปุเรชาตัตถิ ได้สภาคปัจจย ๕ คือ เป็นปัจจยในประเภท
วัตถุปุเรชาตชาติ ได้แก่ วัตถุปุเรชาตนิสสย วัตถุปุเรชาต วัตถุปุเรชาตินทริย
วัตถุปุเรชาตวิปปยุตต วัตถุปุเรชาตอวิคต(เวณปัจจยที่เป็นประธาน คือ
วัตถุปุเรชาตัตถิ)

สำหรับวัดอุปัชฌายะยังแสดงปัญหาวาระที่เรียกว่า **มิสสกวาระ** ได้อีกคือ เอาองค์ธรรมของ สหชาตัตถิกับวัดอุปัชฌายะมาแสดง รวมกันได้อีก เพราะว่าธรรมดาจิตที่เกิดในปัญจโวการภูมิ จิตกับเจตสิกที่เกิดร่วมกันจะต้องอาศัยมีวัตถุที่เกิดก่อนหน้าตนให้เกิดด้วย จิตเจตสิกจึงจะเกิดได้ จึงได้ปัญหาวาระเพิ่มอีก ๒ วาระ คือ

กุศลนามขันธ์ ๑ กับหทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าตน → กุ.นามขันธ์ ๓

กุ. อัพ. → กุ. คือ

กุ. ๒๑ เจ.๓๘ และหทยวัตถุที่เกิดก่อน → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

อกุศลนามขันธ์ ๑ กับหทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้าตน → อกุ.นามขันธ์ ๓

อกุ. อัพ. → อกุ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ และหทยวัตถุที่เกิดก่อน → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

สำหรับสภาะของมิสสกวาระนี้ ก็ต้องเป็นมิสสกปัจจัยเหมือนกับปัจจัยที่เป็นประธานด้วย คือได้สหชาตนิสสยกับวัดอุปัชฌายะนิสสย และสหชาตอวิคต กับ วัดอุปัชฌายะอวิคต (เว้นตัวเองคือ สหชาตัตถิ กับ วัดอุปัชฌายะ)

๓. อารัมมณูปุชฌายะปัจจัย

อารัมมณูปุชฌายะ ปัจจัยองค์ธรรมปัญหาวาระและสภาะก็เหมือนกับ อารัมมณูปุชฌายะ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจัย คือ

อารัมมณูปุชฌายะ หมายถึงอารมณ์ที่เกิดก่อนอย่างเดียว

อารัมมณูปุชฌายะ ปัจจัย หมายถึงอารมณ์ที่เกิดก่อนด้วยและยังมีอยู่ด้วย

องค์ธรรมอารัมมณูปุชฌายะปัจจัย

ปัจจัย ปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ ที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ

ปัจจัยบุบบัน กามจิต ๕๔ อภิญา ๒ เจ.๕๐ (เว้นอัปป. ๒)

ปัจจัยนิก จิต ๗๖ (เว้นทวิปัญจ. ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจ.๕๒ รูป ๗ หมวด

อารัมมณปุเรชาตัตถิ รูป → นาม

อารัมมณปุเรชาตัตถิ ได้ปัญหาวาระ ๓ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. คือ

ปัจจุบันนิป. ๑๘ → กาม.วิ. ๒๓ กาม.กิ. ๑๑ อภิญ.กิ. ๑ เจ.๓๓

๒. อัฟ. → กุ. คือ

ปัจจุบันนิป. ๑๘ → ม.กุ. ๘ อภิญ.กุ. ๑ เจ.๓๖ (วันอัปป.๒)

๓. อัฟ. → อกุ. คือ

ปัจจุบันนิป. ๑๘ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

อารัมมณปุเรชาตัตถิ ได้สภาคัจฉัย ๑๑ หาปัจฉัยในประเภท
อารัมมณชาติ ซึ่งมี ๑๒ ปัจฉัย ได้แก่ อารัมมณ อารัมมณิปติ
อารัมมณูปนิสสย อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตอวิคต
วัดถารัมมณปุเรชาตาริปติ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปุเรชาต
วัดถารัมมณปุเรชาตวิปยุตต วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ
วัดถารัมมณปุเรชาตอวิคต(วันปัจฉัยที่เป็นประธาน คือ อารัมมณปุเรชาตัตถิ)

๔. วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจฉัย

วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ องค์ธรรม ปัญหาวาระ และสภาคะ ก็เหมือน
กับวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปุเรชาต ทุกประการ ต่างกันแต่
อำนาจของปัจฉัย คือ

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย หมายความว่าหทยวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนหน้า
จุติจิต ๑๗ ขณะ เป็นอารมณ์และเป็นที่อาศัยด้วย

วัดถารัมมณปุเรชาต หมายความว่าหทยวัตถุที่เกิดขึ้นก่อนหน้า
จุติจิต ๑๗ ขณะ เป็นอารมณ์อย่างเดียว

วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ หมายความว่าหทยวัตถุที่เกิดก่อนหน้า
จุติจิต ๑๗ ขณะ เป็นอารมณ์ และยังมืออยู่ด้วย

องค์ธรรมวัดถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจ

ปัจจ มรณาสันนหทยัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ

ปัจจยุบบัน จิต ๔๓ เจ.๔๔ ที่เกิดในมรณาสันนวิถิ

จิต ๔๓ คือ มโนทวาร. ๑ กามชวณะ ๒๙ ตทา. ๑๑ อภิญ. ๒

เจ.๔๔ (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ ๓ อปป. ๒)

ปัจจนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ ในขณะที่ไม่ได้เอาหทยัตถุเป็นอารมณ์

และรูป ๗ หมวด

วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ รูป → นาม

วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ ได้ปัญหาวาระ ๓ คือ

๑. อัฟ. → อัฟ. คือ

หทยัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะในมรณาสันนวิถิ →

อัฟ. ๒๒ เจ.๓๓ (เวณ วิรติ ๓ อปป. ๒)

อัฟ. ๒๒ คือ มโนทวาร. ๑ หสิ. ๑ กาม.กิ. ๘ ตทา. ๑๑ อภิญ.กิ. ๑

๒. อัฟ. → กุ. คือ

หทยัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะ ในมรณาสันนวิถิ →

ม.กุ. ๘ อภิญ.กุ. ๑ เจ.๓๓ (เวณวิรติ ๓ อปป. ๒)

๓. อัฟ. → อกุ. คือ

หทยัตถุที่เกิดก่อนหน้าจุติจิต ๑๗ ขณะในมรณาสันนวิถิ →

อกุ. ๑๒ เจ.๒๔ (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ)

วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิ ได้สภาคปัจจ ๑๑ หาปัจจในประเภทอ
รัมมณชาติ (เวณตัวเองที่เป็นประธาน)

๕. ปัจจชาตัตถิปัจจ

ปัจจชาตัตถิปัจจ องค์ธรรม ปัญหาวาระ และสภาคะ ก็เหมือน
กับปัจจชาตปัจจทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจ คือ

ปัจฉาชาตปัจจย หมายความว่า นามธรรมที่เกิดภายหลังเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อุปการะคือ กายนี้ ที่เกิดก่อน

ปัจฉาชาตตติปัจจย หมายความว่า นามธรรมที่เกิดภายหลังเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อุปการะ คือกายนี้ที่เกิดก่อน และรูปนั้นยังตั้งอยู่เป็น จิตตัตตะ คือยังมีอยู่ด้วย

องค์ธรรมปัจฉาชาตตติปัจจย

ปัจจย จิต ๘๕ (เว้นอรูป.วิ.๔) เจ.๕๒ ที่เกิดภายหลัง

ปัจจยบุบัน จิตตัตตะของรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ หรือจิตตัตตะของรูป ๒๖ (เว้นชราตา, อนิจจตา)

ปัจจนิก จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล
อุปาทนของรูป ๕ หมวด ที่เกิดในสันดานของสัตว์และ
พาหिरูป อสังญัสตตกัมมรูป

ปัจฉาชาตตติปัจจย นาม → รูป

ปัจฉาชาตตติปัจจย ได้ปัญหาวาระ ๓ คือ

๑. กุ. → อัฟ. คือ

กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดภายหลัง → จิตตัตตะของจุดสมุฏฐานิกรูปที่
เกิดก่อน

๒. อกุ. → อัฟ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดภายหลัง → จิตตัตตะของจุดสมุฏฐานิกรูปที่
เกิดก่อน

๓. อัฟ. → อัฟ. คือ

วิ. ๓๒ (เว้นอรูป.วิ. ๔) กิ. ๒๐ เจ.๓๘ ที่เกิดภายหลัง → จิต
ตัตตะของจุดสมุฏฐานิกรูปที่เกิดก่อน

ปัจฉาชาตตติได้สภาคปัจจย ๓ คือหาปัจจยในประเภทปัจฉาชาตชาติ
ได้แก่ ปัจฉาชาต ปัจฉาชาตวิปปยุตต ปัจฉาชาตอวิคต (เว้นตัวเอง)

๖. รูปอาหารัตถิปัจจย

รูปอาหารัตถิปัจจย องค์ธรรม ปัญหาวาระ และสภาคะ ก็เหมือนกับ รูปอาหารปัจจยทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจย คือ

รูปอาหารปัจจย หมายความว่า โอชารูปที่ในกพพิการาหาร เป็นปัจจยให้เกิดอาหารชรูป ที่เรียกว่า อาหารสมุฏฐานิกรูปอย่างหนึ่ง หรือ โอชารูปที่ในรูปสมุฏฐาน ๔ ไปอุปถัมภ์รูปกลาปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔ ถ้าเป็นรูปอาหารัตถิปัจจย ก็เพิ่มความหมายว่ารูปอาหารที่เป็นปัจจยและธรรมที่เป็นปัจจยুবัน จะต้องมียู่ด้วยกัน

องค์ธรรมรูปอาหารัตถิปัจจย

ปัจจย ๑. พหิทธโอชา คือโอชารูปที่ในกพพิการาหาร
๒. อัชฉัตตโอชา คือโอชารูปที่ในรูปสมุฏฐานทั้ง ๔ และพหิทธโอชา

ปัจจยুবัน ๑. อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔
๒. จตุสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชาที่ในกลาปเดียวกับปัจจย)

ปัจจนิก นัยที่ ๑. จิต ๘๙ เจ.๕๒ พหิทธิรูป และอัสัญญ.กั.

นัยที่ ๒. จิต ๘๙ เจ.๕๒ และพหิทธิรูป

รูปอาหารัตถิปัจจย รูป → รูป

รูปอาหารัตถิปัจจย ได้ปัญหาวาระ ๑ อัพ. → อัพ. คือ

นัยที่ ๑. พหิทธโอชา → อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒-๑๔

โดยชนกปัจจย

นัยที่ ๒. อัชฉัตตโอชา → จตุสมุฏฐานิกรูป (เว้นโอชาที่ในกลาปเดียวกับปัจจย)

และ พหิทธโอชา → จตุสมุฏฐานิกรูป โดยอุปถัมภ์กปัจจย

รูปอาหารัตถิ ได้สภาคปัจจย ๒ คือ หาปัจจยในประเภทรูปอาหารชาติ ได้แก่ รูปอาหาร รูปอาหารอวิคต (เว้นตัวเอง)

๗. รูปอินทริยัตถิปัจจัย

รูปอินทริยัตถิปัจจัย องค์ธรรม ปัญหาวาระ และสภาคะ ก็เหมือนกับ รูปชีวิตินทริยปัจจัยทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจัย คือ

รูปชีวิตินทริยปัจจัย หมายถึงรูปชีวิตินทริยอนุบาลรักษารูปที่เกิดจากกรรมในกาลาปเดียวกันกับตนให้ตั้งอยู่ได้

ถ้าเป็นรูปชีวิตินทริยัตถิก็หมายถึง รูปชีวิตินทริยที่เป็นปัจจัยและธรรมที่เป็นปัจจัยยุบกันยังมีอยู่ด้วยกัน

องค์ธรรมรูปอินทริยัตถิปัจจัย

ปัจจัย รูปชีวิตินทริย

ปัจจัยยุบกัน กัมมชรูป ๙-๘ ที่เหลือในกาลาปเดียวกับปัจจัย (เว้นรูปชีวิตินทริย)

ปัจจนิก จิต ๘๘ เจ.๕๒ รูป ๔ หมวด คือ จิตตช. อกุช. อาหารช. พาหิร. และรูปชีวิตินทริย ที่อยู่ในกัมมชกลาปทั้งหมด อินทริยัตถิปัจจัย รูป → รูป

รูปอินทริยัตถิปัจจัย ได้ปัญหาวาระ ๑ คือ อัฟ. → อัฟ.

อินทริยัตถิปัจจัย ได้สภาคปัจจัย ๒ คือหาปัจจัยในประเภท รูปชีวิตินทริยชาติ ได้แก่ รูปชีวิตินทริยปัจจัย รูปอินทริยอวิคตปัจจัย (เว้นตัวเอง ๑)

สรุปปัญหาวาระของอรรถปัจจัยที่ไม่ซ้ำกันจะได้ปัญหาวาระ ๑๓ คือ

๑. กุ. → กุ.	๒. กุ. → อัฟ.	๓. กุ. → กุ.อัฟ.
๔. อกุ. → อกุ.	๕. อกุ. → อัฟ.	๖. อกุ. → อกุ.อัฟ.
๗. อัฟ. → อัฟ.	๘. อัฟ. → กุ.	๙. อัฟ. → อกุ.
๑๐. กุ.อัฟ. → อัฟ.	๑๑. อกุ.อัฟ. → อัฟ.	๑๒. กุ.อัฟ. → กุ.
๑๓. อกุ.อัฟ. → อกุ.		

—จบอรรถปัจจัย—

นัตถิปัจจย

นัตถิปัจจย เป็นปัจจยที่ ๒๒ ในปัจจยที่ ๒๔ และเป็นปัจจยที่ ๔๔ ในปัจจย ๕๒

อุทเทส นัตถิปัจจโย เพราะความไม่มีจึงทำให้มีขึ้นเป็นปัจจย นัตถิ แปลว่า ไม่มี หมายความว่า ความไม่มีเป็นปัจจยให้เกิดความมีขึ้น ความไม่มีในที่นี้ได้แก่ความไม่มีของจิต เจตสิกดวงก่อน เป็นปัจจยให้เกิดความมีของจิต เจตสิกดวงหลังชื่อว่า นัตถิปัจจย เพราะตามธรรมดาของสังขตธรรม ย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป คือมีอุปาทะ ฐิติ ภังคะ ฉะนั้น คำว่า มี ในที่นี้ก็หมายถึงมีอยู่ในขณะทั้ง ๓ นี้เอง ส่วนคำว่า ไม่มีในที่นี้ก็หมายความว่าไม่มีในขณะทั้ง ๓ นั้นเอง คือหมายถึงล่วงขณะทั้ง ๓ นั้นไปแล้ว จึงเรียกว่าไม่มี

โดยเหตุนี้ การเป็นปัจจยของสภาวะแห่งสังขตธรรม จึงมี ๒ นัย คือถ้าการเป็นปัจจยนั้นยังมีอยู่ในระหว่างขณะทั้ง ๓ ก็เรียกว่า อัตถิปัจจย ถ้าเป็นปัจจยโดยขณะทั้ง ๓ นั้น ดับไปแล้วหรือไม่มีในขณะทั้ง ๓ แล้ว ก็เรียกว่า นัตถิปัจจย

เพราะตามธรรมดาการเกิดขึ้นของจิตนั้น ย่อมจะต้องเกิดขึ้นทีละดวง จะเกิดขึ้นพร้อมกัน ๒ ดวงไม่ได้ ต้องจิตดวงหน้าที่เกิดก่อนนั้น ล่วงขณะทั้ง ๓ คือดับไป ไม่มีแล้ว จิตดวงหลังจึงจะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การดับของจิต และเจตสิกที่เกิดก่อน ๆ นั้น ย่อมเป็นปัจจยให้เกิดจิต เจตสิกดวงหลัง ๆ ต่อไปก็ด้วยอำนาจของนัตถิปัจจยนี้เอง โดยเหตุนี้สังสารวัฏฏจึงไม่มีที่สิ้นสุด ในเมื่อกำลังของปัจจยที่มีอยู่ในจิตและเจตสิกทั้งหลาย ยังมีกำลังเพียงพอที่จะเป็นปัจจยได้อยู่ เว้นแต่การดับของจุติจิตแห่งพระอรหันต์เท่านั้น ที่จะไม่เป็นปัจจยให้จิตดวงหลังเกิดขึ้นต่อไปอีกได้ การดับของจิตดวงนี้จึงนับว่าเป็นการดับที่สิ้นสุดของสังสารวัฏฏ

ความไม่มีของนัตถิปัจจยนี้ ท่านจึงอุปมาเหมือนแสงสว่างกับความมืด คือ แสงสว่างดับไปแล้ว ความมืดจึงปรากฏขึ้นได้ฉับใด แม้จิต เจตสิก

ที่เกิดก่อนดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตเจตสิกดวงหลังได้ฉันนั้น หรืออีกนัยหนึ่งเปรียบเหมือนการไม่มีของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน จึงเป็นปัจจัยให้สถาปนาพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ขึ้นอีกฉันใด นัตถิปัจจัยคือความเป็นไปของจิตและเจตสิกก็ฉันนั้น

พระบาลีนิทเทศของนัตถิปัจจัย

สมนนฺตรนिरุทฺธา จิตฺตเจตสิกภา ฐมา ปฏฺฐปนฺนํ
จิตฺตเจตสิกํ ฐมานํ นตฺถิปัจฺจเยน ปจฺจโย

จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลายที่ดับไปแล้ว อย่างหาระหว่างมิได้โดยลำดับ เป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่อาศัยจิตและเจตสิกดวงก่อนแล้วเกิดขึ้นด้วยอำนาจ นัตถิปัจจัย

วจนัตถะของนัตถิปัจจัย

ปรมตฺถสภาเวน นตฺถิตาย อุปการโก ฐมโม = นตฺถิปัจฺจโย
(ธรรมที่ช่วยอุดหนุนกันโดยสภาวะที่ไม่มีอยู่โดยสภาพปรมาตถ์ชื่อนัตถิปัจจัย)

องค์ธรรมนัตถิปัจจัย

ปัจจัย จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่ดับไปแล้ว (เว้นจุติจิตพระอรหันต์)
ปัจจัยยุบบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดขึ้นหลังจากปัจจัยดับไปแล้วโดยไม่
มีระหว่างคั่น และจุติจิตพระอรหันต์
ปัจจนิก รูป ๗ หมวด

ความเป็นปัจจัยของนัตถิปัจจัย และอนันตรปัจจัยนี้ มีลักษณะคล้ายกัน องค์ธรรมก็เหมือนกัน คืออนันตรปัจจัยนั้น หมายถึงการเกิดขึ้นของจิตดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงหลัง ๆ โดยไม่มีระหว่างคั่น ส่วน นัตถิปัจจัยหมายถึง ความไม่มีของจิตดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงหลัง ๆ คือ ถ้าปัจจัยไม่ดับไปเสียก่อนแล้ว ปัจจัยยุบบันที่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้นการแสดงปัญหาวาระหรือปัจจัยสภาจะจึงเหมือนกับอนันตรปัจจัยทุกประการ คือ นาม → นาม มีกิจทำให้เกิดขึ้นอย่างเดียว

อุปถัมภ์ไม่ได้เพราะเป็นปัจจัยในภังคขณะที่ดับไปแล้ว ปัจจัยดับไปแล้ว ก็อุปถัมภ์ไม่ได้ (ปัจจัยที่อุปถัมภ์กันได้ ปัจจัยนั้นจะต้องมีอยู่ด้วยกัน คือจะต้องเป็นปัจจัยกันในอุปาทะฐิติ ขณะ) ปัจจัยนี้เป็นประเภทอนันตรชาติ เกิดได้ทั้งปฏิสนธิกาล ปรวตติกาล และจุติกาล ในจุติโวการภูมิและปรวตติโวการภูมิ ได้บุคคล ๑๒ เกิดได้ ๖ ทวาร ได้ทุกวิถี ได้สภาคปัจจัย ๖ คือ อนันตรสมันตร วิคต อนันตรรูปนิสสย อาเสวน อนันตรกัมม (เว้นตัวเอง)

ปัญหาวาระของนัตถิปัจจัยก็เหมือนกับอนันตรปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุ. → กุ. คือ
โลกียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ
๒. กุ. → อัฟ. คือ
กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๒๔ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ
อัฟ. ๒๔ คือ ตทา. ๑๑ กามภวังค์ ๑๐ มหัคคตวิ. ๙ ผล ๔ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ
๓. อกุ. → อกุ. คือ
อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ
๔. อกุ. → อัฟ. คือ
อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๒๐ เจ.๓๕ ที่เกิดหลัง ๆ
อัฟ. ๒๐ คือ ตทา. ๑๑ ภวังค์ ๑๙
๕. อัฟ. → อัฟ. คือ
อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ
๖. อัฟ. → กุ. คือ
ไวภูฏัพพะณะ และมโนทวาราวชชนะ เจ.๑๑ → ปฐมกุศล ชวณะ ๘
เจ.๓๘
๗. อัฟ. → อกุ. คือ
ไวภูฏัพพะณะ และมโนทวาราวชชนะ เจ.๑๑ → ปฐมกุศลชวณะ ๑๒
เจ.๒๗

—จบนัตถิปัจจัย—

วิคตปัจจัย

วิคตปัจจัย เป็นปัจจัยที่ ๒๓ ในปัจจัย ๒๔ และเป็นปัจจัยที่ ๔๕ ในปัจจัย ๕๒

อุทเทส วิคตปัจจัย เพราะการปราศจากไปเป็นปัจจัย

วิคตะ แปลว่า ปราศจากไป หมายความว่า การปราศจากไปของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงหลังสืบต่อกันไป โดยไม่มีระหว่างกัน ชื่อว่า วิคตปัจจัย ดังท่านอุปมาวิคตปัจจัยว่า เหมือนพระอาทิตย์และพระจันทร์ คือพระอาทิตย์ถ้ายังไม่ลับขอบฟ้าไป แสงพระจันทร์ก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ฉันใด แม้ธรรมที่เป็นปัจจัยในวิคตปัจจัยนี้ ถ้าไม่ดับไปเสียก่อน ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบบันก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น เพราะฉะนั้นองค์ธรรมของปัจจัยและปัจจัยยุบบันในวิคตปัจจัยนี้จึงเหมือนกับนัตถิปัจจัยทุกประการ แต่ที่มาแสดงวิคตปัจจัยอีก ก็เพื่อจะเน้นให้เห็นความสำคัญของนัตถิปัจจัยว่า ความไม่มีของนัตถิปัจจัยนั้นเป็นการไม่มีด้วยการปราศจากไป ไม่ใช่ไม่มีเพราะไม่เคยมีมาก่อน ฉะนั้นการไม่มีของนัตถิปัจจัยนั้นก็คือการปราศจากไปของจิตดวงก่อน เพื่อให้โอกาสแก่จิตดวงหลังได้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น การปราศจากไปอย่างนั้นจึงเป็นวิคตปัจจัย แต่ถ้าการดับไปของจิตดวงหน้าไม่เป็นนัตถิปัจจัย คือปราศจากไปโดยไม่มี ความหมายแล้ว การปราศจากไปของจิตดวงนั้นก็เป็นวิคตปัจจัยไม่ได้

ด้วยเหตุนี้ การดับไปของจิตดวงหนึ่ง ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตอีกดวงหนึ่ง ๆ ธรรมเหล่านี้จึงได้เนื่องอยู่ในอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย นัตถิปัจจัย และวิคตปัจจัย หมายความว่าปัจจัยทั้ง ๔ นี้จะต้องเกิดร่วมกันเสมอ เว้นไว้แต่การดับของจุติจิตพระอรหันต์แล้ว จึงไม่มีปัจจัยทั้ง ๔ นี้เกิดร่วมด้วยเลย ฉะนั้นองค์ธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยยุบบันของทั้ง ๔ ปัจจัยนี้จึงเป็นอย่างเดียวกัน คือ นาม → นาม กาลก็เป็นอดีตกาล คือปัจจัยต้องดับไปก่อน ปัจจัยยุบบันจึงจะเกิดขึ้นได้ เพราะเป็นปัจจัยกันที่ภังคขณะในขณะดับไปแล้ว ส่วนกิจก็เป็นชนกกิจคือให้เกิดขึ้นได้อย่างเดียว ทำอุปถัมภกกิจ

ไม่ได้ เพราะว่าปัจจัยนั้นดับไปแล้ว

สำหรับปัญหาภาวะและสภาะของปัจจัย ก็เหมือนกับอนันตรปัจจัย
ทุกประการ ต่างกันแต่อำนาจของปัจจัยเท่านั้น คือ

อนันตรปัจจัย หมายความว่า จิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นก่อนเมื่อดับ
ไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิก ดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน

สมันตรปัจจัย หมายความว่า จิต เจตสิก ที่ดับไปแล้ว เป็น
ปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิก ดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน และไม่สลับลำดับกันด้วย

ส่วนนัตถิปัจจัย หมายความว่า เพราะความไม่มีของจิต เจตสิก
ดวงก่อน ทำให้เกิดมีจิต เจตสิก ดวงหลังติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน

และวิคตปัจจัย หมายความว่า เพราะความปราศจากไปของจิต
เจตสิกดวงก่อน เป็นปัจจัยให้เกิดจิต เจตสิก ดวงหลังโดยไม่มีระหว่างกัน

เพราะความเป็นปัจจัยที่คล้ายกันของปัจจัยทั้ง ๔ นี้ ท่านจึงได้
อุปมาปัจจัยทั้ง ๔ นี้ว่า เหมือนกับเครื่องจักร ๔ ตัว คือ เมื่อจักรตัวที่หนึ่ง
เป็นอนันตรปัจจัยหมุนไป จักรตัวที่ ๒-๓-๔ ก็ต้องหมุนตามเป็นลำดับ
ไป แต่ถ้าจักรตัวหน้า คือ อนันตรปัจจัย ยังไม่หมุนไปจักรตัวหลัง ๆ ก็
หมุนไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นการหมุนไปของจักรตัวหน้าจึงเป็นปัจจัยสนับสนุน
หรือเป็นโอกาสให้แก่จักรตัวหลัง ๆ หมุนตามไปฉันใด การเป็นปัจจัยของ
อนันตร สมันตร นัตถิ และวิคตปัจจัย ก็ฉันนั้น

พระบาลีนิทเทศของวิคตปัจจัย

สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกกา ฐมา ปฏฺฐปฺนฺนํ จิตฺตเจตสิกานํ
ฐมา นํ วิคตปจฺเจยน ปจฺจโย (จิตและเจตสิกทั้งหลายที่ปราศจากไป
แล้ว คือดับไปแล้วอย่างหาระหว่างกันมิได้โดยลำดับ ย่อมเป็นปัจจัยแก่
จิต และ เจตสิกที่อาศัยจิตดวงก่อนแล้วเกิดขึ้น ด้วยอำนาจ วิคตปัจจัย)

วจนฺตถะของวิคตปัจจัย

วิคตภาเวน นิโรธสฺส ปตฺติตาย อุปการโก ฐมโม = วิคตปจฺจโย

(ธรรมที่ช่วยอุดหนุนกันโดยภาวะที่ปราศจากไป คือถึงความดับไป เรียกว่า วิคตปัจจย)

องค์ธรรมวิคตปัจจย

ปัจจย จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่ดับไปแล้ว (เว้นจุตติจิตพระอรหันต์)

ปัจจยูปบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒ ที่เกิดขึ้นหลังจากปัจจยดับไปแล้วโดย
ไม่มีระหว่างกันและจุตติจิตพระอรหันต์

ปัจจนิก รูป ๗ หมวด

วิคตปัจจย นาม → นาม

วิคตปัจจย ได้ปัญหาวาระ ๗ เหมือนกับ อนันตรปัจจย คือ

๑. กุ. → กุ. คือ

โลภียกุ. ๑๗ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๒. กุ. → อัฟ. คือ

กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๒๔ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

อัฟ. ๒๔ คือ ตทา. ๑๑ กาม.ภวังก์ ๑๐ มหัคคตวิ. ๙ ผลจิต ๔

๓. อกุ. → อกุ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดหลัง ๆ

๔. อกุ. → อัฟ. คือ

อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๒๐ เจ.๓๕ ที่เกิดหลัง ๆ

อัฟ. ๒๐ คือ ตทา. ๑๑ ภวังก์ ๑๙

๕. อัฟ. → อัฟ. คือ

อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดก่อน ๆ → อัฟ. ๕๖ เจ.๓๘ ที่เกิดหลัง ๆ

๖. อัฟ. → กุ. คือ

ไวภูฏัพพะ และมโนทวาราวชชนะ เจ.๑๑ → ปฐมกุศลขวนะ ๘

เจ.๓๘

๗. อัฟ. → อกุ. คือ

ไวภูฏัพพะ และมโนทวาราวชชนะ เจ.๑๑ → ปฐมอกุศล

ขวนะ ๑๒ เจ.๒๗

วิคตปัจจัย ได้สภาคปัจจัย ๖ หาปัจจัยในประเภทอนันตรชาติ
ซึ่ง มี ๗ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร นัตถิ อนันตรูปนิสสย
อนันตรกัมม อาเสวน (เว้นตัวเอง)

—จบวิคตปัจจัย—

อวิคตปัจจย

อวิคตปัจจย เป็นปัจจยที่ ๒๔ และ เป็นปัจจยที่ ๔๖ ใน
ปัจจย ๕๒

อุทเทส อวิคตปัจจโย เพราะความที่ปราศจากกันไม่ได้ เป็นปัจจย

อวิคต แปลว่า ไม่ปราศจากไป หมายความว่า ปัจจยธรรมที่เป็น
อุปการะแก่ปัจจยบุบันธรรมนั้นยังมีอยู่ คือยังไม่ปราศจากไป หรือยังไม่ดับไป
ก็เท่ากับยังมีอยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ความเป็นปัจจยนี้จึงเหมือนกับอตติปัจจย
ทุกประการ คือ อตติปัจจยเป็นปัจจยด้วยการมีสิ่งหนึ่งจึงทำให้มีอีกสิ่งหนึ่ง
ขึ้นมาในขณะที่อุปาทะฐิติ ภาวะของจิตและเจตสิก ส่วนอวิคตปัจจย เป็น
ปัจจยด้วยอำนาจการปราศจากกันไม่ได้ ในขณะที่ อุปาทะ ฐิติ ภาวะ ของ
จิตและ เจตสิกเหมือนกัน ฉะนั้นอวิคตปัจจยจึงเป็นการกำชับอตติปัจจย
ให้แน่นอนอีกทีหนึ่งว่า การที่สิ่งหนึ่งมีขึ้นแล้วอีกสิ่งหนึ่งเป็นผลก็ต้องมีขึ้นด้วย
การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลกันนั้น จะต้องเป็นธรรมมี
อยู่ด้วยกัน จะปราศจากกันโดยต่างคนต่างอยู่ไม่ได้ โดยเหตุนี้ธรรมที่เป็น
เหตุเกิดขึ้นจึงเป็นอตติปัจจย และการที่เป็นอตติปัจจย ก็เพราะเหตุว่าธรรม
เหล่านั้นเป็นอวิคตปัจจย จึงจำเป็นต้องอยู่ด้วยกันปราศจากกันไม่ได้ อุปมา
เหมือนปลากับน้ำซึ่งจะต้องอยู่ด้วยกัน ปลาจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าน้ำไม่มีปลา
ก็อยู่ไม่ได้ แต่ถ้าหากว่าธรรมใดที่ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ด้วยกัน ธรรมเหล่านั้น
ก็ไม่ใช่ อตติปัจจย อวิคตปัจจย

ฉะนั้น อตติปัจจย อวิคตปัจจย ทั้ง ๒ ปัจจยนี้ จึงต้องเป็นปัจจย
เนื่องกันและอุปการะซึ่งกันและกัน ถ้าปัจจยหนึ่งมี อีกปัจจยหนึ่งก็ต้องมี
อยู่ด้วย โดยเหตุนี้องค์ธรรมและปัญหาวาระของปัจจยทั้ง ๒ นี้ จึงเหมือนกัน

อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงอตติปัจจย กับอวิคตปัจจยว่า ถึงแม้องค์
ธรรมจะเหมือนกันก็จริง แต่ว่าอำนาจแห่งการเป็นอุปการะนั้นย่อมมีแตกต่างกัน
กันบ้างคือ อำนาจที่เป็นอุปการะของอตติปัจจยนั้น หมายเอาตรงสภาวะธรรม

ที่ยังปรากฏมีอยู่ ย่อมปรากฏชัดใน ฐิติขณะ มากกว่าขณะอื่น ส่วน
อวิคตปัจจย หมายเอาตรงสภาวะธรรมที่ยังไม่ปราศจากไปนั้น ย่อมปรากฏ
ตั้งแต่ อุปาทะถึงภังคขณะที่ใกล้จะดับไป คือ ยังไม่ปราศจากไปของ
ขณะทั้ง ๓ นั้นเอง

พระบาลีนิเทศของอวิคตปัจจย ก็เหมือนกับอตฺถิปัจจย คือ

จตฺตาโร ขนฺธา อญฺณมญฺญํ อวิคตปจฺจเยน ปจฺจโย (นามขันธ์ ๔
ย่อมเป็นปัจจยช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจอวิคตปัจจย เป็นต้น
ซึ่งมีตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๑๗ ที่แสดงแล้วในอตฺถิปัจจย)

วจนัตถะของอวิคตปัจจย

อวิคตภาเวน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา ตาทิสฺสเสว ธมฺมสฺส
อุปถมฺภกตฺเถน อุปการโก ธมฺโม = อวิคตปจฺจโย (ธรรมที่เป็นผู้อุปการะ
โดยอรรถว่าเป็นผู้อุปถัมภ์แก่ปัจจยบุบันธรรม (ที่ยังมีอยู่) เช่นเดียวกับตนโดย
ภาวะที่ยังไม่ปราศจากไป คือยังไม่ถึงซึ่งความดับไป เรียกว่า อวิคตปัจจย)

องค์ธรรมสหชาตอวิคตปัจจย

ปัจจย จิต ๘๙ เจ.๕๒ มหาภูต. ๔ ปฏฺิ. หทยวัตถุ ๑

ปัจจยบุบัน จิต ๘๙ เจ.๕๒ รูป ๒๘

ปัจจนิก ไม่มี

อวิคตปัจจย ย่อมแจกปัจจยได้ ๗ ปัจจย เหมือนอตฺถิปัจจย โดย
แจกเป็น ๒ ปัจจยก็ได้ คือแจกเป็น สหชาตอวิคต กับ ปุเรชาตอวิคต

หรือแจกเป็น ๕ ปัจจยก็ได้ คือ แจกเป็น สหชาตอวิคต
ปุเรชาตอวิคต ปัจฉาชาตอวิคต รูปอาหารอวิคต รูปอินทริยอวิคต

หรือแจกเป็น ๗ ปัจจยก็ได้ โดยเอาปุเรชาตอวิคต มาแจกเป็น
๓ ปัจจย คือแจกเป็น วัตถุปุเรชาตอวิคต อารัมมณปุเรชาตอวิคต
วัตถารัมมณปุเรชาตอวิคต แล้วก็ไปรวมกับ สหชาตอวิคต ปัจฉาชาตอวิคต
รูปอาหารอวิคต รูปอินทริยอวิคต ก็เป็น ๗ ปัจจย โดยเอาองค์ธรรมของ

อวิคตปัจจยมาแจก โดยไม่มีส่วนเหลือ เพื่อให้จำแนกปัญหาวาระได้
ครบสมบูรณ์

ส่วนปัญหาวาระและสภาคะของอวิคตปัจจยก็เหมือนกับอตติปัจจย
ทุกประการ คือได้ปัญหาวาระ ๑๓ ได้สภาคปัจจยที่เป็นสหชาติชาติ ๑๔ ปัจจย
ได้วัตถุปุเรชาติชาติ ๕ ปัจจย ได้อาร์มมณชาติ ๑๑ ปัจจย ได้ปัจฉาชาติชาติ
๓ ปัจจย ได้รูปอาหารชาติ ๒ ปัจจย ได้รูปอินทริยชาติ ๒ ปัจจย

—จบอวิคตปัจจย—

สรุปการนับปัจจัย ๕๒ โดยจำนวน

ปัจจัยที่มีปัจจัยเดียว มี ๑๔ ปัจจัย คือ

เหตุ อารัมมณ อนันตร สมันตร สหชาติ	}..... = ๑๔
อัญญมัญญ ปัจจชาติ อาเสวน วิปาก	
ฌาน มัคค สัมปยุตต นัตติ วิคต	

ปัจจัยที่มี ๒ ปัจจัยมี ๑ ปัจจัย คือ อาหาร..... = ๒

ปัจจัยที่มี ๓ ปัจจัยมี ๖ ปัจจัย คือ อธิปติ นิสสย	} = ๑๘
อุปนิสสย ปุเรชาติ กัมม อินทริย	

ปัจจัยที่มี ๔ ปัจจัยมี ๑ ปัจจัย คือ วิปยุตต..... = ๔

ปัจจัยที่มี ๗ ปัจจัยมี ๒ ปัจจัย คือ อตติ อวิคต..... = ๑๔

รวมปัจจัยทั้งหมด ๑๔ + ๒ + ๑๘ + ๔ + ๑๔..... = ๕๒

ถ้านับปัจจัย ๕๐ ก็นับอตติ อวิคตปัจจัย เพียง ๖ ปัจจัย เว้น
วัดถารัมมณปุเรชาติตติ และ วัดถารัมมณปุเรชาติอวิคต ออกไป

ถ้านับปัจจัย ๔๗ ก็เอาปัจจัย ๕๐ ออกอีก ๓ ปัจจัย คือเอา
วัดถารัมมณปุเรชาติอธิปติ ออกไป เพราะถือว่าแสดงธรรมอยู่ใน
อารัมมณอธิปติปัจจัย กับเอาวัดถารัมมณปุเรชาติออกไป เพราะถือว่าแสดง
ธรรมอยู่ในอารัมมณปุเรชาติปัจจัย และเอาอนันตรกัมมออกไป เพราะถือว่า
แสดงธรรมอยู่ในนันทิกกัมมปัจจัย

การแสดงปัจจัย๕๒ โดยพิสดาร ทำให้จำแนกสภาวะธรรมได้หมดเป็น
ประโยชน์ในการหาปัญหาวาระ และสภาคะของปัจจัยได้ครบตามพระบาลี

สรุปปัจจัยทั้งหมดย่อรวมลงในปัจจัย ๔ คือ อารัมมณปัจจัย
อุปนิสสยปัจจัย กัมมปัจจัย อตติปัจจัย ซึ่งเป็นการสงเคราะห์โดยอรรถ คือ

๑. ปัจจัยทุกปัจจัยที่จะไม่เป็นอารมณ์ไม่มี ปัจจัยทุกปัจจัยจึงรวมลง
ในอารัมมณปัจจัยได้

๒. ปัจจัยทุกปัจจัยเป็นเหตุให้เกิดผล ปัจจัยทุกปัจจัยจึงเป็นเหตุ
มีกำลัง จึงรวมลงในอุปนิสสยปัจจัยได้

๓. ปัจจัยทุกปัจจัยเป็นเหตุให้เกิดการกระทำ ปัจจัยทุกปัจจัยจึงรวม
ลงในกัมมปัจจัยได้

๔. ปัจจัยทุกปัจจัยย่อมมีอยู่โดยปรมาตม เพราะปัจจัยมีอยู่ ปัจจัย
ทุกปัจจัย จึงรวมลงในอตฺถิปัจจัยได้

สรุปปัจจัย ๒๔

คือธรรมที่เป็นไปในกาล ๓ กิติ ที่พ้นจากกาลกิติที่เป็นภายในสันดาน
ของตนกิติ ที่เป็นภายนอกสันดานของตนกิติ ที่เป็นสังขตกิติ ที่เป็นอสังขต
กิติ ย่อมตั้งอยู่โดยธรรม ๓ ประการ คือเป็นนาม ๑ รูป ๑ บัญญัติ ๑ ชื่อ
ว่า ปัจจัย ๒๔ ในมหาปัฏฐาน

สงเคราะห์ปัจจัยโดยกาล

๑. ปัจจัยที่เป็นอดีตกาล มี ๕ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร
นัตถิ วิคต อาเสวน

๒. ปัจจัยที่เป็นอดีตกาล และปัจจุบันกาล มี ๑ ปัจจัย คือ กัมมปัจจัย
สหชาตกัมม เป็นปัจจุบันกาล และนानักขณิกกัมม เป็นอดีตกาล

๓. ปัจจัยที่เป็นกาล ๓ และกาลวิมุตติมี ๓ ปัจจัย คือ อารัมมณ
อารัมมณาริปีติ อารัมมณูปนิสสย

๔. ปัจจัยที่เป็นปัจจุบันกาลอย่างเดียวนมี ๑๕ ปัจจัย คือ สหชาต
นิสสย อตฺถิ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต วิปปยุตต เหตุ
ปุเรชาต ปัจฉาชาต อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

สงเคราะห์ปัจจัยที่เป็นคู่ ๆ มี ๕ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ อตฺถยัคคะ มีเนื้อความเหมือนกันเป็นคู่ ๆ คือ

อนันตร – สมันตร, นัตถิ – วิคต,

คู่ที่ ๒ สัททยัคคะ มีเสียงเหมือนกันเป็นคู่ คือ นิสสย – อุปนิสสย

- คู่ที่ ๓ กาลปฏิปัทยุคคะ มีกาลตรงข้ามกันเป็นคู่ คือ
ปุเรชาติ เกิดก่อน ปัจฉาชาติ เกิดทีหลัง
- คู่ที่ ๔ อัญญอัญญปฏิปัทยุคคะ อาศัยกันโดยสภาพที่ตรงข้าม
กันเป็นคู่ๆ คือ สัมปยุตต – วิปปยุตต, อัตติ – นัตติ,
วิคต – อวิคต
- คู่ที่ ๕ เหตุผลยุคคะ เป็นเหตุเป็นผลคู่กัน คือ
นानักขณิกัมม – วิปาก

สงเคราะห์ปัจจัยโดยกิจ

ปัจจัยที่เป็นชนกสัตติมี ๙ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร นัตติ
วิคต อนันตรูปนิสสย อาเสวน อนันตรกัมม นานักขณิกัมม
ปกตูปนิสสย

ปัจจัยที่เป็นอุปถัมภกสัตติ มี ๔ ปัจจัย คือ ปัจฉาชาติ
ปัจฉาชาติวิปปยุตต ปัจฉาชาติัตติ ปัจฉาชาติอวิคต

ปัจจัยที่เป็นอนุपालกสัตติ มี ๓ ปัจจัย คือ รูปชีวิตินทริย
รูปชีวิตินทริยัตติ รูปชีวิตินทริยอวิคต

ปัจจัยที่เป็นทั้งชนกและอุปถัมภกสัตติ คือ ปัจจัยที่เหลือ ๓๖ ปัจจัย

สงเคราะห์ปัจจัยโดยภูมิ

ปัจจัยที่เป็นไปในปัญจโวการภูมิ ได้ทั้ง ๒๔ ปัจจัย และ ๕๒ ปัจจัย
ปัจจัยที่เป็นไปในจตุโวการภูมิ ได้ ๒๖ ปัจจัย (เว้นปัจจัยที่ต้องอาศัย
รูป) ได้แก่ สหชาติ นิสสย อัตติ อวิคต อัญญมัญญ วิปาก สัมปยุตต
เหตุ อธิปติ กัมม นามอาหาร นามอินทริย ฌาน มัคค อารัมมณ
อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสย อนันตรูปนิสสย ปกตูปนิสสย
นานักขณิกัมม อนันตรกัมม อนันตร สมันตร นัตติ วิคต อาเสวน
ปัจจัยที่เป็นไปในเอกโวการภูมิ ได้ ๙ ปัจจัย คือ สหชาติ นิสสย
อัตติ อวิคต อัญญมัญญ นานักขณิกัมม รูปชีวิตินทริย
รูปชีวิตินทริยัตติ รูปชีวิตินทริยอวิคต

แสดงชาติของปัจจัย ๙ ชาติ

๑. สหชาติชาติ มี ๑๕ ปัจจัย แบ่งเป็น ๓ ประเภท

๑.๑ สหชาติชาติใหญ่ มี ๔ ปัจจัย คือ สหชาติ นิสสย อตฺถิ
อวิคต

๑.๒ สหชาติชาตกลาง มี ๔ ปัจจัย คือ อัญญมัญญ วิปาก
สัมปยุตต วิปยุตต

๑.๓ สหชาติชาตเล็ก มี ๗ ปัจจัย คือ เหตุ อธิปติ กัมม
อาหาร อินทริย ฌาน มัคค

๒. อารัมมณชาติ มี ๑๒ ปัจจัย แบ่งเป็น ๒ ประเภท

๒.๑ อารัมมณ ๖ คือ อารัมมณ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสย
อารัมมณปุเรชาต อารัมมณปุเรชาตตติ อารัมมณปุเรชาตอวิคต

๒.๒ วัดถารัมมณ ๖ คือ วัดถารัมมณปุเรชาตาทิปติ
วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสย วัดถารัมมณปุเรชาต วัดถารัมมณปุเรชาตวิปยุตต
วัดถารัมมณปุเรชาตตติ วัดถารัมมณปุเรชาตอวิคต

๓. อนันตรชาติ มี ๗ ปัจจัย คือ อนันตร สมันตร นตฺถิ
วิคต อนันตรูปนิสสย อาเสวน อนันตรกัมม

๔. วัดถปุเรชาตชาติ มี ๖ ปัจจัย คือ วัดถปุเรชาตนิสสย
วัดถปุเรชาต วัดถปุเรชาตินทริย วัดถปุเรชาตวิปยุตต วัดถปุเรชาตตติ
วัดถปุเรชาตอวิคต

๕. ปัจจชาตชาติ มี ๔ ปัจจัย คือ ปัจจชาต ปัจจชาตวิปยุตต
ปัจจชาตตติ ปัจจชาตอวิคต

๖. รูปอาหารชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ รูปอาหาร รูปอาหารตติ
รูปอาหารอวิคต

๗. รูปอินทริยชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ รูปชีวิตินทริย
รูปชีวิตินทริยตติ รูปชีวิตินทริยอวิคต

๘. ปกตูปนิสสยชาติ มี ๑ ปัจจัย คือ ปกตูปนิสสยปัจจัย

๙. นานักขณิกัมมชาติ มี ๑ ปัจจัย คือ นานักขณิกัมมปัจจัย

การเรียนมหาปฏฐาน ทำให้รู้ว่าธรรมทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุ ที่จะเกิดขึ้นเองลอย ๆ หรือเกิดขึ้นเพราะมีผู้สร้างย่อมไม่มี ทำให้เข้าถึงอนัตตา ธรรมว่าผลทั้งหลายย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย ทำให้รู้เหตุผลสภาวะธรรมถูกต้องตามความเป็นจริงทุกอย่าง เมื่อจะต้องการผลอะไรก็สามารถทำเหตุได้ถูก เพราะพระพุทธรองค์ทรงบอกให้รู้เหตุผลตรงตามความเป็นจริงทุกอย่าง ทำให้รู้ความจริงในเรื่องของตัวเองทุกอย่างตั้งแต่เกิดจนตาย และยังสามารถทำ กุศลให้พ้นจากทุกข์คือพ้นจากปัจจัย ๒๔ ได้

เพราะคำสอนของพระพุทธรองค์ที่ตรัสสอนก็เพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เป็นประการสำคัญ ผู้เข้าใจพระพุทธรศาสนาดีจะต้องเข้าใจเรื่องของอริยสัจ ๔ ต้องรู้จักทำกิจของอริยสัจ ๔ เพราะการนับถือพระพุทธรศาสนา ต้องรู้ เหตุผลตรงตามความจริงของสภาวะ เพราะเหตุผลจะไม่บอกผิดจากความ เป็นจริง จึงต้องศึกษาให้เข้าใจถึงเหตุผลความจริง ทำให้เกิดปัญญารู้แจ้ง อริยสัจ ๔ ได้ โดยปฏิบัติพิสูจน์ให้รู้ความจริงด้วยวิปัสสนาปัญญา จึงจะ พ้นจากทุกข์ทั้งปวง

—จบปัจจัย ๒๔ จบกุสลดิกมาติกา ปัญหาวาระอนุโลม নয়—

ในอรรถกถาได้แสดงปัญหาวาระของอนันตรปัจจัยไว้หลายนัย เพื่อประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจ จึงได้แสดงเพิ่มเติมไว้ต่อจากปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย ๑๐ นัย

ปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย ๑๗ นัย

บาลีอรรถกถาปัญจปกรณ์

นเกวลํ ทสธาเยว กุสลํ ปน กุสลสฺส กุสลวิปากสฺส
 อกุสลวิปากสฺส อกุสลํ อกุสลสฺส อกุสลวิปากสฺส กุสลวิปากสฺส กุสลวิปากํ
 กุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺส กิริยสฺส อกุสลวิปากํ อกุสลวิปากสฺส
 กุสลวิปากสฺส กิริยสฺส กิริยํ กิริยสฺส กุสลสฺส อกุสลสฺส กุสลวิปากสฺส
 อกุสลวิปากสฺส อกุสลวิปากสฺสชาติ เอวํ สตฺตตรสฺสา นิทุเทสํ ลภติ.

ก็อนันตรปัจจัยมิใช่จะได้ในทเทศ ๑๐ อย่างเท่านั้น ยังได้ในทเทศ ๑๗ อย่างอีก คือ

๑. กุ. → กุ.	๒. กุ. → กุ.วิ.	๓. กุ. → อกุ.วิ.
๔. อกุ. → อกุ.	๕. อกุ. → อกุ.วิ.	๖. อกุ. → กุ.วิ.
๗. กุ.วิ. → กุ.วิ.	๘. กุ.วิ. → อกุ.วิ.	๙. กุ.วิ. → กิ.
๑๐. อกุ.วิ. → อกุ.วิ.	๑๑. อกุ.วิ. → กุ.วิ.	๑๒. อกุ.วิ. → กิ.
๑๓. กิ. → กิ.	๑๔. กิ. → กุ.	๑๕. กิ. → อกุ.
๑๖. กิ. → กุ.วิ.	๑๗. กิ. → อกุ.วิ.	

๑. กุ. → กุ. คือ กุ. ๑๗ เจ.๓๘ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘ ได้แก่

ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๕ → ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๕

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๕ → มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕

มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕ → มหัคคตกุ. ๙ เจ.๓๕

ม.กุ.สํ. ๔ เจ.๓๓ → มัค ๔ เจ.๓๖

รวม กุ. ๑๗ เจ.๓๘ → กุ. ๒๑ เจ.๓๘

๒. กุ. → กุ. วิ. คือ กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → กุ. วิ. ๒๓ เจ.๓๘ ได้แก่
 ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → ตทา. ๑๑ (เว้นอกุ. สันตี. ๑) ภาวังก์ ๑๘ เจ.๓๕
 รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.ภาวังก์ ๕ เจ.๓๕
 อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.ภาวังก์ ๔ เจ.๓๐
 มัค ๔ เจ.๓๖ → ผล ๔ เจ.๓๖
 รวม กุ. ๒๑ เจ.๓๘ → กุ. วิ. ๒๓ เจ.๓๘

๓. กุ. → อกุ. วิ. คือ ม.กุ. ๘ เจ. ๓๘ → อกุ. วิ. ๑ เจ. ๑๐
 (คือ อุเบกขาสันตีรณ อกุ. วิ. ๑ ที่ทำ ตทา. หรือ ภาวังก์)

๔. อกุ. → อกุ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗

๕. อกุ. → กุ. วิ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → กุ. วิ. ๑๙ เจ. ๓๕ ได้แก่
 อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → ตทา. ๑๐ กาม.ภาวังก์ ๙ เจ. ๓๓
 (เว้นอุเบกขาสันตี. อกุ. วิ. ๑)

อกุ. ๑๐ (เว้นโทสะ ๒) เจ. ๒๓ → มหัคคตวิ. ๙ เจ. ๓๕

รวม อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → กุ. วิ. ๑๙ เจ. ๓๕

๖. อกุ. → อกุ. วิ. คือ อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. วิ. ๑ เจ. ๑๐ คือ
 อุเบกขาสันตี. อกุ. วิ. ๑ ที่ทำ ตทา. หรือ ภาวังก์

๗. กุ. วิ. → กุ. วิ. คือ กุ. วิ. ๒๙ เจ. ๓๘ → กุ. วิ. ๒๔ เจ. ๓๘ ได้แก่

ปัญญา.กุ. วิ. ๕ เจ. ๗ → กุ. สัมปฏิจ. ๑ เจ. ๑๐

กุ. สัมปฏิจ. ๑ เจ. ๑๐ → กุ. สันตีรณะ ๒ เจ. ๑๑

กุ. สันตีรณะ ๒ เจ. ๑๑ → กุ. สันตีรณะ ๒ เจ. ๑๑

ม. วิ. ๘ เจ. ๓๓ → ม. วิ. ๘ เจ. ๓๓

มหัคคตวิ. ๙ เจ. ๓๕ → มหัคคตวิ. ๙ เจ. ๓๕

ผลจิต ๔ เจ. ๓๖ → ผลจิต ๔ เจ. ๓๖

ผลจิต ๔ เจ. ๓๖ → ภาวังก์ ๑๓ เจ. ๓๕

รวม กุ. วิ. ๒๙ เจ. ๓๘ → กุ. วิ. ๒๔ เจ. ๓๘

๘. กุ.วิ. → อกุ.วิ. คือ กุ.วิ.๑๐ เจ.๓๓ → อกุ.วิ.๑ เจ.๑๐ ได้แก่

ม.วิ. ๘ เจ.๓๓ → อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐

กุ.สันตติ. ๒ เจ.๑๑ → อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐

รวม กุ.วิ.๑๐ เจ.๓๓ → อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐

๙. กุ. วิ. → กิ. คือ กุ.วิ.๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๒ เจ.๑๑ ได้แก่

อุเบกขากุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐ → ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐

ม.วิ. ๘ เจ.๓๓ → ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐

กุ.สันตติ. ๒ เจ.๑๑ → โวฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑

รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ → ปัญจทวาร. ๑ มโนทวาร. ๑

เจ.๑๑

อรุป.วิ. ๔ เจ.๓๐ → มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑

รวม กุ.วิ. ๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๒ เจ.๑๑

๑๐. อกุ.วิ. → อกุ.วิ. คือ อกุ.วิ.๗ เจ.๑๐ → อกุ.วิ.๒ เจ.๑๐ ได้แก่

ปัญจ.อกุ.วิ. ๕ เจ.๗ → อกุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐

อกุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐ → อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐

อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐ → อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐

รวม อกุ.วิ. ๗ เจ.๑๐ → อกุ.วิ. ๒ เจ.๑๐

๑๑. อกุ.วิ. → กุ.วิ. คือ อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กุ.วิ. ๙ เจ.๓๓ ได้แก่

อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐ → มหาวิ. ๘ กุ.สันตติ. ๑ เจ.๓๓

รวม อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กุ.วิ. ๙ เจ.๓๓

๑๒. อกุ.วิ. → กิ. คือ อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กิ. ๒ เจ.๑๑ ได้แก่

อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐ → ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐

อกุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐ → โวฏฐัพพะ ๑ มโนทวาร. ๑

เจ.๑๑

รวม อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กิ. ๒ เจ.๑๑

๑๓. กิ. → กิ. คือ กิ. ๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๑๙ เจ.๓๕ ได้แก่

กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕

โฆฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑ → โฆฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑

มหัคคตกิ. ๙ เจ.๓๕ → มหัคคตกิ. ๙ เจ.๓๕

รวม กิ. ๑๙ เจ.๓๕ → กิ. ๑๙ เจ.๓๕

๑๔. กิ. → กุ. คือ กิ. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ ได้แก่

โฆฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘

มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘

รวม กิ. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘

๑๕. กิ. → อกุ. คือ กิ. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ ได้แก่

โฆฏฐัพพะ ๑ หรือ มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

รวม กิ. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

๑๖. กิ. → กุ. วิ. คือ กิ. ๒๐ เจ.๓๕ → กุ. วิ. ๒๕ เจ.๓๘ ได้แก่

ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐ → ปัญจ.กุ. วิ. ๕ เจ.๗

โฆฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑ → กามภวังค์ ๙ เจ.๓๓

กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → ม. วิ. ๘ กุ. สันตี. ๒ เจ.๓๓

ม.กิ. สั. ๔ เจ.๓๓ → ผลจิต ๑ เจ.๓๖

มหัคคตกิ. ๙ เจ.๓๕ → ภวังค์ ๑๓ เจ.๓๕

รวม กิ. ๒๐ เจ.๓๕ → กุ. วิ. ๒๕ เจ.๓๘

๑๗. กิ. → อกุ. วิ. คือ กิ. ๒ เจ.๑๑ → อกุ. วิ. ๖ เจ.๑๐ ได้แก่

ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐ → ปัญจ.อกุ. วิ. ๕ เจ.๗

โฆฏฐัพพะ ๑ เจ.๑๑ → อกุ. สันตี. ๑ เจ.๑๐

รวม กิ. ๒ เจ.๑๑ → อกุ. วิ. ๖ เจ.๑๐

—จบปัญหาวาระของอนันตรปัจจัย ๑๗ นัย—

ปัญหาอาระของอนันตรปัจจัย ๖๐ นัย

กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๖ นัย คือ จิตที่เกิดก่อน → จิตที่เกิดทีหลัง

๑. ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ (ชวนะ → ชวนะ)
๒. ม.กุ.สั. ๔ เจ.๓๕ → รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ (โคตรภู → รูปฌาน)
๓. อภิเษกาภิ. ๒ เจ.๓๐ → อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ (โคตรภู → อรูปฌาน)
๔. ม.กุ.สั. ๔ เจ.๓๓ → โลกุตตรกุ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖
(โคตรภู, โวทาน → มัค)
๕. รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ (รูปฌาน → รูปฌาน)
๖. อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.กุ. ๔ เจ. ๓๐ (อรูปฌาน → อรูปฌาน)

กุศลเป็นปัจจัยแก่วิบาก ๑๒ นัย

๗. ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → กาม.กุ.วิ.๑๐ เจ.๓๓ คือ มหาวิ. ๘ กุ.สันตี. ๒
(ชวนะ → ตทา, ภาวังค์)
๘. ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → อภิเษกาสันตี.อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐
(ชวนะ → ตทา, ภาวังค์)
๙. ม.กุ. ๘ เจ.๓๘ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ชวนะ → ภาวังค์หรือ จุติ)
๑๐. ม.กุ. ๘ เจ.๓๓ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ชวนะ → ภาวังค์หรือ จุติ)
๑๑. ม.กุ.สั. ๔ เจ.๓๓ → โลกุตตรวิ. ๓ หรือ ๑๕ เจ.๓๖
(อนุโลม → ผลเบื่องต่ำ ๓ ขณะเข้าผลสมาบัติ)
๑๒. รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ฌาน → ภาวังค์)
๑๓. รูป.กุ. ๕ เจ.๓๕ → ม.วิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (ฌาน → ภาวังค์)
๑๔. อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → ม.วิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (ฌาน → ภาวังค์)
๑๕. อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → รูป.วิ.๕ เจ.๓๕ (ฌาน → ภาวังค์)
๑๖. อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ฌาน → ภาวังค์)
๑๗. อรูป.กุ. ๑ เจ.๓๐ → โลกุตตรวิ.๑ เจ.๓๖
(เนว.กุ. → อนาคามีผล ขณะเข้านิโรธสมาบัติ)

๑๘. โลกุตตรกุ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖ → โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖
(มัต → ผล)

อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและวิบาก ๕ หัย

๑๙. อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ (ชวณะ → ชวณะ)
 ๒๐. อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → อกุ.อุเบกขาสันตี. ๑ เจ.๑๐
 (ชวณะ → ตทา, ภาวังค์)
 ๒๑. อกุ. ๑๒ เจ. ๒๗ → กุ.วิ. ๑๐ เจ. ๓๓ คือ กุ.สันตี. ๒ มหาวิ. ๘
 (ชวณะ → ภาวังค์, จุติ)
 ๒๒. อกุ. ๑๐ เจ. ๒๓ → รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕ (ชวณะ → ภาวังค์)
 ๒๓. อกุ. ๑๐ เจ. ๒๓ → อรูป.วิ. ๔ เจ. ๓๐ (ชวณะ → ภาวังค์)

กามาวจรวิบากเป็นปัจจัยแก่วิบาก ๔ หัย

๒๔. กุ.วิ. ๑๖ เจ. ๓๓ → กุ.วิ. ๑๑ เจ. ๓๓ ได้แก่
 ปัญจ.กุ.วิ. ๕ เจ. ๗ → กุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ. ๑๐
 กุ. สัมปฏิจ. ๑ เจ. ๑๐ → กุ.สันตี. ๒ เจ. ๑๑
 ตทา. ๑๐ เจ. ๓๓ → กุ.วิ. ๑๐ เจ. ๓๓ (ตทา. → ตทา. ภาวังค์,
 จุติ)
 ๒๕. กุ.วิ. ๑๐ เจ. ๓๓ → อุ.สันตี.อกุ.วิ. ๑ เจ. ๑๐ (ตทา. → ภาวังค์
 หรือ ภาวังค์ → จุติ, จุติ → ปฏิสนธิ)
 ๒๖. ม.วิ.สั. ๔ เจ. ๓๓ → รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕ (จุติ → ปฏิสนธิ)
 ๒๗. ม.วิ.สั. ๔ เจ. ๓๓ → อรูป.วิ. ๔ เจ. ๓๐ (จุติ → ปฏิสนธิ)

รูปาวจรวิบากเป็นปัจจัยแก่อกุศลวิบาก ๓ หัย

๒๘. รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕ → ม.วิ. ๘ เจ. ๓๓ (จุติ → ปฏิสนธิ)
 ๒๙. รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕ → รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕
 (ภาวังค์ → ภาวังค์, จุติ → ปฏิสนธิ)
 ๓๐. รูป.วิ. ๕ เจ. ๓๕ → อรูป.วิ. ๔ เจ. ๓๐ (จุติ → ปฏิสนธิ)

อรูปาวจรวิบากเป็นปัจจัยแก่กุศลวิบาก ๒ หัย

๓๑. อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ → ม.วิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (จุติ → ปฏิสนธิ)
 ๓๒. อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐
 (ภวังค์ → ภวังค์, จุติ → ปฏิสนธิ)

โลกุตตรวิบากเป็นปัจจัยแก่วิบาก ๔ หัย

๓๓. โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖ → กาม.วิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (ผล → ภวังค์)
 ๓๔. โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ผล → ภวังค์)
 ๓๕. โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐
 (ผล → ภวังค์ ในมัตถวิถี และผลสมภาติวิถี)
 ๓๖. โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖ → โลกุตตรวิ. ๔ หรือ ๒๐ เจ.๓๖
 (ผล → ผล)

อกุศลวิบากเป็นปัจจัยแก่กามวิบาก ๒ หัย

๓๗. อกุ.วิ. ๗ เจ.๑๐ → อกุ.วิ. ๒ เจ.๑๐ ได้แก่
 ปัญจ.อกุ.วิ. ๕ เจ.๗ → อกุ.สัมปฏิจ ๑ เจ.๑๐
 อกุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐ → อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐
 อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐ → อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐
 (ตทา. → ตทา. ตทา. → ภวังค์)
 ๓๘. อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กาม.กุ.วิ. ๙ เจ.๓๓
 (ตทา. → ภวังค์, ตทา. → จุติ, จุติ → ปฏิสนธิ)

วิบากเป็นปัจจัยแก่กิริยา ๔ หัย

๓๙. กาม.กุ.วิ. ๙ เจ.๓๓ → กาม.กิ. ๒ เจ.๑๑
 (ภวังค์ → ปัญจทวาร. ภวังค์ → มโนทวาร.)
 ๔๐. อกุ.วิ. ๑ เจ.๑๐ → กาม.กิ. ๒ เจ.๑๑
 (ภวังค์ → ปัญจทวาร. ภวังค์ → มโนทวาร.)
 ๔๑. รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ → กาม.กิ. ๒ เจ.๑๑
 (ภวังค์ → ปัญจทวาร. ภวังค์ → มโนทวาร.)

๔๒. อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ → กาม.กิ. ๑ เจ.๑๑
(ภวังค์ → มโนทวาร.)

กิริยาจิตเป็นปัจจัยแก่กิริยาจิต ๕ หัย

๔๓. กาม.กิ. ๑๐ เจ.๓๕ → กาม.กิ. ๑๐ เจ.๓๕ (โฏฏ. → โฏฏ.
หรือมนทวารา. → ชวนะ, ชวนะ → ชวนะ)

๔๔. ม.ก.ิ.ส. ๔ เจ.๓๕ → รุป.ก.ิ. ๕ เจ.๓๕ (โคตรภฏ → รุปฌาน)

๔๕. อเบกขาภิ.สํ. ๒เจ.๓๐ → อรูป.ภิ. ๔ เจ.๓๐ (โคตรภู → อรูปฌาน)

๔๖. รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ →รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ (รูปฌาน → รูปฌาน)

๔๗. รูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ →รูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ (รูปฌาน → ฌาน)

กิริยาเป็นปัจจัยแก้วิบาก ๑๑ หัย

๔๘. กาม.กิ. ๖ เจ.๓๔ → อภุ.วิ. ๖ เจ.๑๐ 'ได้แก่'

บัญญัติวาราร. ๑ เจ.๑๐ → บัญญัติ.อกุ.วิ. ๕ เจ.๗

ไวกูฬัพพะนะ ๑ เจ.๑๑ → อุกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐ (ไวกู. → กวังก์)

อุเบกขามหาภิ.๔ เจ.๓๔ → อฎุ.สันตติ. ๑ เจ.๑๐(ชวณะ → ตทา.)

๔๙. กาม.กิ. ๑๑ เจ.๓๕ → กาม.กฺ.วิ. ๑๕ เจ.๓๕ ได้แก่

ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐ → ปัญจ.ก.วิ. ๕ เจ.๗

ไวยา. ๑ เจ.๑๑ → กาม.กุ.วิ. ๙ เจ.๓๓ (ไวยา. → ภาวังค์)

กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → ตทท. ๑๐ เจ.๓๕ (ชวนะ → ตทท.)

๕๐. กาม.กิ. ๑๐ เจ.๓๕ → รุป.วิ. ๕ เจ.๓๕ ได้แก่

กาม.กิ. ๙ เจ.๓๕ → รุป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ชวณะ → ภวังค์)

ໂງ່ນ. ໑ ເຈ.໑໑ → ຮູປ.ວິ. ໕ ເຈ.໓໕ (ໂງ່ນ. → ກວັງຄ໌)

๕๑. กาม.กิ. ๘ เจ.๓๓ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ชวนะ → ภวังค์)

๕๒. ม.ก.ิ.ส. ๔ เจ.๓๓ → อรหัตตผล ๑ หรือ ๕ เจ.๓๖

(อนุโลม $\rightarrow$ ผลจิต)

๕๓. รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ → มหาวิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (ผาน → ภาวังค์)

๕๔. รูป.กิ. ๕ เจ.๓๕ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ฌาน → ภวังค์)

๕๕. อรูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ → ม.วิ.สั. ๔ เจ.๓๓ (ฌาน → ภาวังค์)
 ๕๖. อรูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ → รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ฌาน → ภาวังค์)
 ๕๗. อรูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ฌาน → ภาวังค์)
 ๕๘. อรูป.กิ. ๑ เจ.๓๐ → โลกุตตรวิ. ๑ เจ.๓๖ (เนว. กิ. → อรหัตตผล)

กามาวจรกิริยาเป็นปัจจัยแก่กามาวจรกุศลและอกุศล ๒ นัย

๕๙. โวฏฐ.มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → ม.กุ. ๘ เจ.๓๘
 ๖๐. โวฏฐ.มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ → อกุ. ๑๒ เจ.๒๗

—จบอนันตรปัจจัย ๖๐ นัย—

อนันตรปัจจัยมีนัยมากมาย

กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและวิบาก คือ จิตที่เกิดขึ้นก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่จิตที่เกิดขึ้นหลังๆ

กามาวจรกุศลดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยแก่จิต ๕๓ ดวง คือ

โสมนัสกาม.กุศลดวงที่ ๑ ญาณสัมปยุต อสังขาริก เจ.๓๘ เป็นปัจจัยแก่

๑. ตนเอง คือ โสม.กุ. ดวงที่ ๑ เจ.๓๘ (ช. → ช.)
๒. โสม.รูป.กุ. ๔ เจ.๓๕ (โค. → ฌ.)
๓. โสม.โลกุตตรกุ. ๑๖ เจ.๓๖ (โค., โว. → มัค)
๔. ตทา. ๑๑ เจ.๓๓ (ช. → ต.)
๕. รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ช. → ภ.)
๖. อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ช. → ภ.)
๗. โสม.โลกุตตรวิ. ๑๒ เจ.๓๖ (นุ. → ผล)

รวม โสม.กาม.กุ. ดวงที่ ๑ ญาณสั. อสั. เจ.๓๘ → กุ. ๒๑
 เจ.๓๘ และวิ. ๓๒ เจ.๓๘

โสม.กาม. กุ. ดวงที่ ๒ ญาณสํ. สสํ. เจ. ๓๘ เป็นปัจจัยแก่
จิต ๕๓ ดวง เหมือน โสม.กุ. ดวงที่ ๑

โสม.กาม. กุ. ดวงที่ ๓-๔ ญาณวิป. อสํ., สสํ. เป็นปัจจัยแก่
จิต ๒๑ ดวง คือ

โสม.กาม.กุ. ดวงที่ ๓-๔ เจ.๓๗ ญาณวิป. อสํ., สสํ. เป็นปัจจัย
แก่

๑. ตนเอง คือ โสม.กุ.ญาณวิป. (ข. → ข.)

๒. ตทา. ๑๑ เจ.๓๓ (ข. → ต.)

๓. รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (ข. → ภ.)

รวม โสม.กุ. ดวงที่ ๓-๔ เจ.๓๗ → กุ.๑ เจ.๓๗, วิ.๒๐ เจ.๓๕

อุเบกขา กาม.กุ. ดวงที่ ๕-๖ ญาณสํ. อสํ., สสํ. เป็นปัจจัยแก่
จิต ๓๓ ดวง คือ

อุ.กาม.กุ. ดวงที่ ๕-๖ เจ. ๓๗ เป็นปัจจัยแก่

๑. ตนเอง คือ อุ.กุ.ญาณสํ. (ข. → ข.)

๒. อุ.รูป.ปัญจมณานกุ.๑ เจ.๓๐ อรูป.กุ. ๔ เจ.๓๐ (โค. → ฌ.)

๓. อุ.โลกุตตรมัค ๔ เจ.๓๓ (โค., โว. → ม.)

๔. ตทา. ๑๑ เจ.๓๓ (ข. → ต.)

๕. มหัคคตวิ. ๙ เจ.๓๕ (ข. → ภ.)

๖. อุ.โลกุตตรผลเบื่องต่ำ ๓ คือ ปัญจมณาน (นุ. → ผ.)

รวม อุ.กาม.กุ.ดวงที่ ๕-๖ เจ.๓๗ → กุ.๑๐ เจ.๓๗, วิ.๒๓ เจ.๓๘

อุ. กาม.กุ. ดวงที่ ๗-๘ ญาณวิป. อสํ., สสํ. เป็นปัจจัยแก่
จิต ๒๑ ดวง คืออุ.กาม.กุ. ดวงที่ ๗-๘ เจ.๓๖ เป็นปัจจัยแก่

๑. ตนเอง ๑ ดวง (ข. → ข.)

๒. ตทา. ๑๑ เจ.๓๓ (ข. → ต.)

๓. มหัคคตวิ. ๙ เจ.๓๕ (ข. → ภ.)

รวม อุ.กาม.กุ. ดวงที่ ๗-๘ เจ.๓๖ → กุ. ๑ เจ.๓๖, วิ. ๒๐ เจ.๓๕

รูปาวจรกุศล ๕ เจ.๓๕ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๐ ดวง คือ

รูป.ก. ๕ เจ.๓๕ เป็นปัจจัยแก่

๑. ตนเอง ๑ (ฌ. → ฌ.)

๒. มหาวิ.ญาณส์. ๔ เจ.๓๓ (ฌ. → ภ.)

๓. รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ฌ. → ภ.)

รวม รูป.ก. ๕ เจ.๓๕ → รูป.ก. ๑ เจ.๓๕ วิ. ๙ เจ.๓๕

อรูปาวจรกุ. ดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๑ ดวง คือ

อากาสา.ก. ๑ เจ. ๓๐ เป็นปัจจัยแก่

๑. ตนเอง ๑ (ฌ. → ฌ.)

๒. มหาวิ.ญาณส์. ๔ เจ.๓๓ (ฌ. → ภ.)

๓. รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ (ฌ. → ภ.)

๔. อากาสา.วิ. ๑ เจ.๓๐ (ฌ. → ภ.)

รวม อากาสา.วิ.๑ เจ.๓๐ → ก. ๑ เจ.๓๐ วิ. ๑๐ เจ.๓๕

อรูปาวจรกุ. ดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๒ ดวง คือ

วิญญา.ก. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๑ ดวง เหมือน อากาสา.ก.และเพิ่ม วิญญา.วิ. ๑

อรูปาวจรกุ. ดวงที่ ๓ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๓ ดวง คือ

อากิณ.ก. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๒ ดวง เหมือน อากิณ.ก. และเพิ่ม อากิณ.วิ. ๑

อรูปาวจรกุ. ดวงที่ ๔ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๕ ดวง คือ

เนว.ก. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๓ ดวง เหมือนอากิณ.ก. และเพิ่ม

เนว.วิ. ๑ และเนว.ก. ๑ เจ.๓๐ → อนาคามีผล ๑ เจ.๓๐ (ฌ.→ ผล)

ในวิถีนโรธสมาบัติ

กุศลเป็นปัจจัยแก่วิบาก

โลกุตตรกุ. ๔ เจ.๓๖ → ผลจิต ๔ เจ.๓๖ (มัค → ผล)

อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและวิบาก

โลภะ ๘ เป็นปัจจัยแก่อจิต ๒๑ ดวง คือ

โลภะ ๘ เจ.๒๒	→ ตทา. ๑๑ เจ.๓๓	(ช. → ต.)
โลภะ ๘ เจ.๒๒	→ มหัคคตวิ. ๙ เจ.๓๕	(ช. → ภ.)
โลภะ ๘ เจ.๒๒	→ ตนเอง ๑	(ช. → ช.)

รวม โลภะแต่ละดวง → อกุ. ๑ เจ.๒๒ และวิ. ๒๐ เจ.๓๕

โทสะ ๒ เป็นปัจจัยแก่อจิต ๗ ดวง คือ

โทสะ ๒ เจ.๒๒	→ อ.ตทา. ๖ เจ.๓๒ (ปีติ)	(ช. → ต.)
โทสะ ๒ เจ.๒๒	→ ตนเอง ๑	(ช. → ช.)

รวม โทสะแต่ละดวง → อกุ. ๑ เจ.๒๒ และวิ. ๖ เจ.๓๓

โมหะ ๒ เป็นปัจจัยแก่อจิต ๒๑ ดวง คือ

โมหะ ๒ เจ.๑๖	→ ตทา. ๑๑ เจ.๓๓	(ช. → ต.)
โมหะ ๒ เจ.๑๖	→ มหัคคตวิ. ๙ เจ.๓๕	(ช. → ภ.)
โมหะ ๒ เจ.๑๖	→ ตนเอง ๑	(ช. → ช.)

รวม โมหะแต่ละดวง → อกุ. ๑ เจ.๑๕ และวิ. ๒๐ เจ.๓๕

อเหตุกวิบากเป็นปัจจัยแก่อเหตุกวิบาก

อเหตุกวิ. ๖ เป็นปัจจัยแก่อจิต ๓ ดวง คือ

กุ.ปัญจวิญ. ๕ เจ.๗	→ กุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐
กุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐	→ กุ.สันตติ. ๒ เจ.๑๑ (สั. → ณ.)

รวม อเหตุกวิ. ๖ เจ.๑๐ → อเหตุกวิ. ๓ เจ.๑๑

อเหตุกวิบากเป็นปัจจัยแก่วิบากและกิริยา ๑๒ ดวง คือ

โสสม.สันตติ.กุ. ๑ เจ.๑๑	→ กาม.ภวังค์ ๑๐ เจ.๓๓	(ต. → ภ.)
โสสม.สันตติ.กุ. ๑ เจ.๑๑	→ ตนเอง ๑	(ต. → ต.)
โสสม.สันตติ.กุ. ๑ เจ.๑๑	→ โวฏฐ. ๑ เจ.๑๑	(ณ. → โวฏฐ.)

รวม โสสม.สันตติ.กุ. ๑ เจ.๑๑ → วิ. ๑๑ เจ.๓๓ และ กิ. ๑ เจ.๑๑

อเหตุกวิบากเป็นปัจจัยแก่กิริยาและอเหตุกวิบาก
อเหตุกมโนวิญญูณธาตุที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เป็นปัจจัยแก่

จิต ๑๒ ดวง คือ

อุ.สันตี.กุ. ๑ เจ.๑๐ → อาวัชชนมโนธาตุ คือ ปัญจทวาร. ๑ เจ.๑๐
(ภ. → ปัญจทวาร.)

อุ.สันตี.กุ. ๑ เจ.๑๐ → อาวัชชนมโนวิญญูณธาตุ คือ ไวก. หรือ
มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ (ณ. → ไวก., มโนทวาร.)

อุ.สันตี.กุ.๑ เจ.๑๐ → วิบากมโนวิญญูณธาตุ ๑๐ เจ.๓๓ คือ กาม.ภวังค์
(ต. → ภ.)

รวม อุ.สันตี.กุ. ๑ เจ.๑๐ → กิ. ๒ เจ.๑๑ และ วิ.๑๐ เจ.๓๓

สเหตุกวิบากเป็นปัจจัยแก่วิบากและกิริยา

ติเหตุกวิ. ๔ เป็นปัจจัยแก่จิต ๒๑ ดวง คือ

ม.วิ.ญาณส. ๔ เจ.๓๓ → กาม.วิ. ๑๐ เจ. ๓๓
(ต. → ภ. หรือ จุติ → ปญฺ.)

ม.วิ.ญาณส. ๔ เจ.๓๓ → รูป.วิ. ๕ และ อรูป.วิ. ๔ เจ. ๓๕
(จุติ → ปญฺ.)

ม.วิ.ญาณส. ๔ เจ.๓๓ → อาวัชชนจิต ๒ เจ. ๑๑
(ภ. → ปัญจทวาร. ภ. → มโนทวาร.)

รวม มหาวิ.ญาณส. ๔ เจ.๓๓ → วิ. ๑๙ เจ.๓๕ และ กิ. ๒ เจ.๑๑

มหาวิ.ญาณวิป. ๔ เป็นปัจจัยแก่วิบากและกิริยา ๑๒ ดวง คือ

ม.วิ.ญาณวิป. ๔ เจ.๓๒ → กาม.ภวังค์ ๑๐ เจ.๓๓
(ต. → ภ. จุติ → ปญฺ.)

ม.วิ.ญาณวิป. ๔ เจ.๓๒ → อาวัชชนจิต ๒ เจ.๑๑
(ภ. → ปัญจทวาร. ภ. → มโนทวาร.)

รวม ม.วิ.ญาณวิป. ๔ เจ.๓๒ → วิ. ๑๐ เจ.๓๓ และ กิ. ๒ เจ.๑๑

รูปาวจรวิปากเป็นปัจจัยแก่วิปากและกิริยา ๑๙ ดวง คือ

รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ → สเหตุกวิ.ปฏิสนธิ ในภุมิ ๓ คือ สเหตุกวิ. ๑๗ เจ.๓๕
(จติ → ปฏิ.)

รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ → อารวัชชนจิต ๒ เจ.๑๑

(ภ. → ปัญจทวาร. ภ. → มโนทวาร.)

รวม รูป.วิ. ๕ เจ.๓๕ → วิ. ๑๗ เจ.๓๕ และกิ. ๒ เจ.๑๑

อรูปาวจรวิปากเป็นปัจจัยแก่วิปากและกิริยา คือ

อรูป.วิ. ดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยแก่จิต ๙ ดวง

อากาสา.วิ. ๑ เจ.๓๐ → กาม.วิ. ตีเหตุกปฏิ. ๔ เจ.๓๕ (จติ → ปฏิ.)

อากาสา.วิ. ๑ เจ.๓๐ → อรูป.วิ. ๔ เจ.๓๐ (จติ → ปฏิ.)

อากาสา.วิ. ๑ เจ.๓๐ → มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑ (ภ. → มโนทวาร.)

รวม อากาสา.วิ. ๑ เจ.๓๐ → วิ. ๘ เจ.๓๓ และ กิ. ๑ เจ.๑๑

อรูป.วิปากดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๘ ดวง (เว้นอรูป.วิปากดวง
ที่ ๑ คือ อากาสา.วิ. ออก นอกนั้นก็เหมือนกับอรูป.วิปากดวงที่ ๑)

อรูป.วิปากดวงที่ ๓ เป็นปัจจัยแก่จิต ๗ ดวง (เว้นอรูป.วิปากดวง
ที่ ๒ คือ วิญญา.วิ. ออก นอกนั้นก็เหมือนกับอรูป.วิปากดวงที่ ๒)

อรูป.วิปากดวงที่ ๔ เป็นปัจจัยแก่จิต ๖ ดวง (เว้นอรูป.วิปากดวง
ที่ ๓ คือ อากิณ.วิ. ออก นอกนั้นก็เหมือนกับอรูป.วิปากดวงที่ ๓ คือ
อรูป.วิ. ดวงที่ ๔ เนว.วิ. ๑ เจ.๓๐ → กาม.วิ.ตีเหตุกปฏิ. ๔ เจ.๓๓
(จติ → ปฏิ.)

อรูป.วิ. ดวงที่ ๔ เนว.วิ. ๑ เจ.๓๐ → เนว.วิ. ๑ เจ.๓๐

(จติ → ปฏิ.)

อรูป.วิ. ดวงที่ ๔ เนว.วิ. ๑ เจ.๓๐ → มโนทวาร. ๑ เจ.๑๑

(ภ. → มโนทวาร.)

รวม เนว.วิ. ๑ เจ.๓๐ → วิ. ๕ เจ. ๓๓ และ กิ. ๑ เจ.๑๑

โลกุตตรวิบากเป็นปัจจัยแก่วิบาก ๑๔ ดวง คือ

โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๖ → ตีเหตุกวิ. ๑๓ เจ.๓๕ (ผล → ภ.)

โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๖ → ตนเอง ๑ (ผล → ผ.)

รวม โลกุตตรวิ. ๔ เจ.๓๖ → วิ. ๑๔ เจ.๓๘

อกุศลวิบากเป็นปัจจัยแก่อกุศลวิบากมโนธาตุ ๑ ดวง คือ

อกุ.ปัญจวิญ. ๕ เจ.๗ → อกุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐ (อกุ.วิญ.๕ → อกุ. สั.)

มโนธาตุเป็นปัจจัยแก่อกุศลวิบากมโนวิญญาณธาตุ ๑ ดวง คือ

อกุ.สัมปฏิจ. ๑ เจ.๑๐ → อกุ.สันตี. เจ.๑๐ (สั. → ณ.)

อกุศลวิบากมโนวิญญาณธาตุเป็นปัจจัยแก่จิต ๑๒ ดวง คือ

อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐ → ตนเอง ๑ (ต. → ต.)

อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐ → กาม.วิ. ๑๐ เจ.๓๓
(ต. → ภ. ต. → จุติ, จุติ → ปฏิ.)

อกุ.สันตี. ๑ เจ.๑๐ → อาวัชชนะ ๒ เจ.๑๑

(ภ. → ปัญจทวาร. ณ. → โวฏฐ., ภ. → มโนทวาร.)

กิริยาเป็นปัจจัยแก่เหตุกวิ. ๑๐ ดวง คือ

ปัญจทวาร.๑ เจ.๑๐ → ทวิปัญจ. ๑๐ เจ.๗ (ปัญจทวาร. → ทวิปัญจ.)

หสิตุปปาต ๑ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๓ ดวง คือ

หสิ. ๑ เจ.๑๒ → ตีเหตุกวิ. ๙ เจ.๓๕ (ข. → ภ.)

หสิ. ๑ เจ.๑๒ → โสม.ตทา. ๕ เจ.๓๓ (ข. → ต.)

หสิ. ๑ เจ.๑๒ → ตนเอง ๑ (ข. → ข.)

รวม หสิตุปปาต ๑ เจ.๑๒ → วิ. ๑๒ เจ.๓๕ กิ. ๑ เจ.๑๒

(เว้น โสม.วิ.ญาณสั. ๒ ที่ตทา. เพราะซ้ำกับ วิ.๙)

โวฏฐัพพนกิริยาเป็นปัจจัยแก่จิต ๔๕ ดวง คือ

โวฏฐ. ๑ เจ.๑๐ → กาม.กิ. ๑๐ เจ.๓๕ (เว้นปัญจทวาร.)

(โวฏฐ. → ข., โวฏฐ. → โวฏฐ.)

ไวญ. ๑ เจ.๑๐ → กาม.กุ. ๘ เจ.๓๘ อกุ. ๑๒ เจ.๒๗ (ไวญ. → ชานะ)

ไวญ. ๑ เจ.๑๐ → วิ. ๑๕ เจ.๓๕ (ไวญ. → ภ.)

รวม ไวญฐัพพะ ๑ เจ.๑๐ → จิต ๔๕ เจ.๕๒

กามาวจรติเหตุกโสมนัสกิริยา ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๒๖ ดวง คือ

ติเหตุกโสมน.กิ. ๒ เจ.๓๕ → ติเหตุกวิ. ๑๓ เจ.๓๕ (ช. → ภ.)

ติเหตุกโสมน.กิ. ๒ เจ.๓๕ → โสม.ตทา. ๕ เจ.๓๓ (ช. → ต.)

ติเหตุกโสมน.กิ. ๒ เจ.๓๕ → โสม.รูป.กิ. ๔ เจ.๓๕ (เว้น
รูปบัญญัติมาน เพราะเป็นอุ.) (โค. → ฌ.)

ติเหตุกโสมน.กิ. ๒ เจ.๓๕ → โสม.อรรถตตผลสมาบัติ ๔ เจ.๓๖

(นุ. → ผ.)

ติเหตุกโสมน.กิ. ๒ เจ.๓๕ → ตนเอง ๒ (ช. → ช.)

รวม ติเหตุกโสมนัสกิริยา ๒ เจ.๓๕ → วิ. ๒๐ กิ. ๖ เจ.๓๘

กามาวจรทวิเหตุกโสมนัสกิริยา ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๘ ดวง คือ

โสม.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๔ → วิ. ๑๓ เจ.๓๕ (ช. → ภ.)

โสม.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๔ → โสม.ตทา. ๕ เจ.๓๓ (ช. → ต.)

โสม.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๔ → ตนเอง ๒ (ช. → ช.)

รวม โสม.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๔ → วิ. ๑๖ เจ.๓๕

(เว้นโสม.วิ.ญาณส. ๒ ที่ตทา. เพราะซ้ำกับวิ. ๑๓) กิ. ๒ เจ.๓๕

กามาวจรติเหตุกอุเบกขากิริยา ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๒๕ ดวง คือ

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → วิ. ๑๓ เจ.๓๕ (ช. → ภ.)

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → อุ.ตทา. ๖ เจ.๓๒ (ช. → ต.)

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → อุ.รูป.กิ. ๑ เจ.๓๐ (โค. → ฌ.)

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → อุ.รูป.กิ. ๔ เจ.๓๐ (โค. → ฌ.)

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → อรรถตตผล ๑ เจ.๓๖ (นุ. → ผ.)

อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ.๓๔ → ตนเอง ๒ (ช. → ช.)

รวม อุ.กิ.ญาณส. ๒ เจ. ๓๔ → จิต ๒๕ เจ.๓๘

(เว้น อุ.กิ.ญาณส. ๒ ที่ซ้ำกันใน วิ. ๑๓)

กามาวจรทวิเหตุกอุเบกขาภิรียา ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๙ ดวง คือ

อุ.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๓ → วิ. ๑๓ เจ.๓๕ (ข. → ภ.)

อุ.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๓ → อุ.ตทา. ๖ เจ.๓๒ (ข. → ต.)

อุ.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๓ → ตนเอง ๒ (ข. → ข.)

รวม อุ.กิ.ญาณวิป. ๒ เจ.๓๓ → จิต ๑๙ เจ.๓๕

(เว้น อุ.กิ.ญาณส. ๒ ที่ซ้ำกันในวิ. ๑๓)

รูปาวจรภิรียาดวงหนึ่ง ๆ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๐ ดวง คือ

รูป.กิ. ๑ เจ.๓๕ → ติเหตุกภวังก์ ๙ เจ.๓๕ ที่ในปัญจโวการภูมิ

(ฌ. → ภ.)

รูป.กิ. ๑ เจ.๓๕ → ตนเอง ๑

(ฌ. → ฌ.)

รวม รูป.กิ. ๑ เจ.๓๕ → จิต ๑๐ เจ.๓๕

อรุปภิรียาดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๑ ดวง คือ

อากาศ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → ปัญจโวการภวังก์ ๙ เจ.๓๕ (ฌ. → ภ.)

อากาศ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → จตุโวการภวังก์ ๑ เจ.๓๐ คือ อากาศ.วิ. ๑

(ฌ. → ภ.)

อากาศ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → ตนเอง ๑

(ฌ. → ฌ.)

รวม อรุป.กิ.ดวงที่ ๑ อากาศ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๑ เจ.๓๕

อรุป.ภิรียาดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๒ ดวง คือ

วิญญา.กิ. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๑ ดวง เหมือน อากาศ.กิ. และเพิ่มวิญญา.วิ. ๑

อรุป.ภิรียาดวงที่ ๓ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๓ ดวง คือ

อากิญ.กิ. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๒ ดวง เหมือน วิญญา.กิ. และเพิ่ม อากิญ.วิ. ๑

อรุป.ภิรียาดวงที่ ๔ เป็นปัจจัยแก่จิต ๑๔ ดวง คือ

เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐ → จิต ๑๓ ดวง เหมือน อากิญ.กิ. และเพิ่ม เนว.วิ. ๑

เนว.กิ. ๑ เจ.๓๐ → อรหัตตผล ๑ เจ.๓๖ (ฌ. → ฌ.)

—จบอนันตรปัจจัยจากอรรถกถาปัญจปกรณ์—

บุคคลควรคบสัตบุรุษผู้มีปัญญา เป็นพหูสูตร
บุคคลผู้คบบุคคลเช่นนั้น รู้ชัดเนื้อความแล้ว
ปฏิบัติอยู่รู้แจ้งธรรมแล้ว พึงได้ความสุข
(จาก นาวาสุต ขุททกนิกาย สุตตนิบาต)

ดัชนีคำย่อ

กั.	=	กัมมชรูป	วิ.	=	วิบากจิต
กิ.	=	กิริยาจิต	วิจิ.	=	วิจิกิจฉา
กุ.	=	กุศลจิต	โสสม.กุ.	=	โสสมนัสกุศล
ม.กุ.วิป.	=	มหากุศลญาณวิปปยุต	อกุ.	=	อกุศลจิต
ม.กุ.สั.	=	มหากุศลญาณสัมปยุต	อภิญ.๒	=	อภิญญา ๒
จิตตช.	=	จิตตชรูป	อภิญ.กุ.	=	อภิญญากุศล
เจ.	=	เจตสิก	อภิญ.กิ	=	อภิญญากิริยา
ตทา.	=	ตทาลัมพน	อัปป.	=	อัปปมัญญา
ทวิปัญจ.	=	ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐	อัพ.	=	อัพยากตะ
นิพ.	=	นิพพาน	อิฏฐนิป.	=	อิฏฐนิปผันนรูป
ปฏี.	=	ปฏีสันธิ	อุ.กุ.	=	อุเบกขากุศล
ปฏี.กั.	=	ปฏีสันธิกัมมชรูป	อากาสา.กุ.	=	อากาसानัญจายตนะกุศล
ปฏี.ททย.	=	ปฏีสันธิททยัตถุ	วิญญา.กุ.	=	วิญญาณัญจายตนะกุศล
ปวัตติกั.	=	ปวัตติกัมมชรูป	อากิณ.กุ.	=	อากิณัจญญายตนะกุศล
ปัญจ.ปฏี.	=	ปัญจโวการปฏีสันธิ	เนว.กุ.	=	เนวสัณญานาสัณญายตนะกุศล
ภ.๔	=	มหาภุตรูป ๔			

คำย่อในวิถิจิต

ต	=	อติตภวังค์	ช	=	ชวณะ
น	=	ภวังคจลนะ	ต	=	ตทาลัมพนะ
ท	=	ภวังคบุปัจเจทะ	ภ	=	ภวังค์
ปญ	=	ปัญจทวาราวชชนะ	บริ	=	บริกรรม
จก	=	จักขุวิญญาณ	อุป	=	อุปจาระ
สั	=	สัมปฏิจฉนะ	อนุ	=	อนุโลม
ณ	=	สันติริณะ	โค	=	โคตรภู
โว	=	โวฏฐัพพนะ			

ทุกข์ทั้งหลายล้วนเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง การศึกษาปัจจัย ๒๔ ได้รู้
เหตุผลถูกต้องตามความจริง ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้มีทุกข์ เพราะคำสอนใน
พระพุทธศาสนา สอนเพื่อให้สัตว์มีความสุขจนถึงความพ้นทุกข์ในที่สุด
เหตุนี้ “ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด”

(จาก ทีฆนิกาย มหาวรรค)

รายชื่อผู้บริจาคพิมพ์คู่มือการศึกษาคัมภีร์มหาบัณฑิต

พระอาจารย์มหาสมชาย อธิปญโญ	๑,๕๐๐
พระมหาพิเชฐ ฐมวาทิ	๓,๑๗๐
อาจารย์ปราณีต ก้องสมุทร	๑,๘๐๐
อาจารย์ปราโมช น้อยวัฒน์	๒,๕๐๐
อาจารย์สุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์	๕๐๐
คุณปรีชญ์นันท์ เต็มฤทธิกุลชัย คุณนวลฤดี กฤตยานุกุล	๕๓,๐๐๐
คุณอาชวีภรณ์ชัย เต็มฤทธิกุลชัย	
คุณพิสิษฐ์พล เต็มฤทธิกุลชัย คุณพิมพ์ประภัทร์ อนนธนันต์	
คุณปรีชญ์นันท์ ด.ญ. ธันย์ณภัทร เต็มฤทธิกุลชัย	
คุณวรรณารัตน์ เต็มฤทธิกุลชัย (๑,๐๐๐)	
คุณเจิ้งหี แซ่เอี้ยว คุณสุวณี กฤตยานุกุล และครอบครัว (๒,๐๐๐)	๕๐,๐๐๐
คุณวิศุตย์ ฟูเฟื่องมงคลกิจ คุณสุรัชดา บุญคุ้ม	
คุณประวีณา คุณทวีชัย คุณชัยชาญ คุณทวีพล ฟูเฟื่องมงคลกิจ	
คุณธนาศักดิ์ ฟูเฟื่องมงคลกิจ	
คุณธนธร คุณวรพร นพ.กำฟู ฟูเฟื่องมงคลกิจ	
คุณแม่ทองอินทร์ แซ่ตั้ง โกดวงจันทร์ แซ่โป	๓๖,๐๐๐
คุณแม่อารี พัฒนาไพบูลย์ คุณอุไรพรรณ พัฒนาไพบูลย์	
คุณซ้อฮัว แซ่โจ้ว และครอบครัว (๕,๐๐๐)	
คุณชนิดา ลิมชงเจริญ (๑๐,๐๐๐)	
คุณชัชวาลย์ คุณประภาพร ลือภิตินันท์ และครอบครัว (๑,๕๐๐)	
คุณชาญชัย คุณปนัดดา ลิมชงเจริญ และครอบครัว (๑,๕๐๐)	๒๑,๑๐๐
คุณชัยกิจ คุณจินตนา ลิมชงเจริญ และครอบครัว (๒,๕๐๐)	
ด.ช. ชนาภานต์ ด.ช. ศุภฤกษ์ ลิมชงเจริญ (๖๐๐)	
คุณประเสริฐ คุณวาสนา ตัญศิริสุข (๖,๒๐๐)	
คุณเฉลิมพงษ์ คุณอังสนา ตัญศิริสุข (๓,๐๐๐)	
คุณอาทิตย์ (๑,๖๐๐) คุณบุญชัย ตัญศิริสุข (๗๒๕)	๒๐,๔๒๕
คุณลัดดา (๓,๐๐๐) คุณศิรินทร ตัญศิริสุข (๓,๐๐๐)	
คุณประทีป (๑,๔๙๐) คุณลาวัลย์ ตัญศิริสุข และครอบครัว (๑,๔๕๐)	
คุณชวนชม เมนะจินดา	
ครอบครัว "นนทการ"	
คุณทิตติภา ขจรไชยกุล	๗,๕๐๐
ครอบครัวอนันต์ศิริโรจน์ นาวาศุภพานิช ฉัตรแก้ว	๗,๒๕๐
คุณธัญญกิจ อธิตมุตติธรรม กานะยะคามิน	
คุณสุวรรณ ดันตระเขียร	๗,๒๕๐
คุณแม่ (๒,๐๐๐) คุณตุ๊กแก (๒,๐๐๐) คุณเตี๊ยะ (๒,๐๐๐)	๖,๔๒๕
คุณลักษณ์ (๑๔๕) คุณแล้ม (๑๐๐)	

คุณชาติชาย สถาพรพัฒน์ คุณอรณิชา ห่อสุวรรณ	๕,๘๐๐
คุณวรวรรณ วีระสุนทร	๕,๐๐๐
ร.ศ. ดร. ภาณุวัฒน์ คุณดวงกมล สุริยฉัตร	] ๕,๐๐๐
พ.ญ. ฌัชญา คุณกฤษณะ สุริยฉัตร	
คุณเบญจวรรณ (๕๐๐) คุณธนินฐา (๕๐๐)	] ๕,๐๐๐
คุณธนพงศ์ เวชพงศ์ (๑,๐๐๐)	
คุณสุทิน ตันติภาสณ์ (๑,๐๐๐)	
คุณมนนินา สัทธาคุปต์ (๕๐๐)	
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม (๑,๕๐๐)	
คุณรัชต์ชัย อุ่นวัฒนไพศาล	๔,๓๕๐
คุณไกรศักดิ์ คุณผ่องศรี แซ่มปรีชา	] (๑,๑๘๘)
คุณอุดม คุณชัย คุณพะเดิมชัย แซ่มปรีชา	
คุณเชษฐ คุณมารศรี คุณณพล แซ่มปรีชา (๒,๙๐๐)	
คุณวิชัย ผดุงทรัพย์	๓,๐๐๐
คุณสารภี สันติวาสะ	๓,๐๐๐
ม.ร.ว. รุจีสมร สุขสวัสดิ์ โรงเรียนนรรณาวินัย	๓,๐๐๐
คุณกานต์ คุณณัฐจริย์ จุติกุล	๓,๐๐๐
คุณเกษริน เอื้อสุขเจริญชัย และครอบครัว	๓,๐๐๐
พ.ต.อ. ไพบุญย์ คุณกาญจนาถ คุณกิตติพิศ พัฒนประดิษฐ์	๒,๙๐๐
คุณทิพยาน เฟื่องขุนซ	๒,๙๐๐
คุณสกล บุญโต และครอบครัว	๒,๗๕๕
คุณทรงวุฒิ คุณรัตนา งามมีศรี	๒,๕๐๐
คุณพวงเดือน (๓๐๐) คุณเดือนเพ็ญ ประชุมพันธ์ (๒,๐๐๐)	๒,๓๐๐
คุณปวีณา (๑,๓๐๕) คุณเลื่อน (๔๓๕) คุณณิษกานต์ อินทาหอม (๒๙๐)	๒,๐๓๐
คุณสมุทร คุณวิไลวรรณ คณาญาติ	๒,๐๐๐
คุณแม่นุสรา สีวรรณภาส ไช คุณศิริวรรณ ฉันทาติชัย	๒,๐๐๐
คุณสุนี กิตติพัฒน์ไพบูลย์	๒,๐๐๐
คุณสิปปวิชัย คุณพรณี วรรณสุศรี และครอบครัว	๒,๐๐๐
มูลนิธิพุทธศาสนศึกษาวัดบูรณศิริมาตยาราม	๒,๐๐๐
คุณชาลิต คุณลลิตดา ปรีตะนันท์	๒,๐๐๐
คุณจิราพร เปรมโยธิน	๒,๐๐๐
คุณทศพร คุณสุภาวดี สุทธิจินดา	๒,๐๐๐
คุณวันฉะ โกวิทยา	๒,๐๐๐
คุณศศินันท์ ศรีวิภูมิกรมย์ และครอบครัว	๑,๘๐๐
คุณบรรเจิด ตั้งเลิศไพบูลย์	๑,๗๔๐
คุณวรเวทย์ คุณรัชนี คุ้มหัตถประดิษฐ์ และครอบครัว	๑,๕๙๕

คุณสุชาดา พงโคตร (๕๐๐)	}	๑,๕๐๐
คุณชินบุตร คุณภัทรวรรณ ด.ช. วิสาขะ ด.ญ. นลิน อนันต์รัตนสุข		
คุณอารี อนันตโมคทรัพย์		๑,๕๐๐
คุณวิทยา พงษ์สว่าง		๑,๕๐๐
ทพญ. รัชนิกร สิงห์วัฒนาศิริ		๑,๕๐๐
คุณกานดา เต็มฤทธิวงศ์		๑,๕๐๐
คุณจตุพล คุณเบญญาภา ปรัชญาภรณ์		๑,๕๐๐
คุณเรวัตร์ โพธิ์พันธ์		๑,๔๕๐
คุณธรรมจักร คุณจริยา ด.ช. พิชากพ ด.ญ. ธัญธิดา อินสว่าง		๑,๔๕๐
คุณณัฐพัชร์ ชาครองไพสิฐ และครอบครัว		๑,๔๕๐
คุณราเชนทร์ คุณทัศนีย์ คุณภาณุเทพ นิยมศิริ	}	๑,๓๐๕
คุณณัฐจิรณานนท์ คุณสงวน คุณเสงี่ยม นิยมศิริ		
คุณเพลิน อันภู่ คุณชกเชียง แซ่จ้ง		
อาจารย์ ดร. ช่วย กรรณวัฒน์		๑,๓๐๐
MR. ASTUSHI, MISS TANAPAT MIKAWA	}	๑,๒๐๐
MASTER NUTTASIT, MASTER NAOAKI MIKANA		
คุณพิชชาภา เป้าศรีวงศ์ คุณเกรียงศักดิ์ ฤทธิ์วันชัย		๑,๑๖๐
คุณศิริลักษณ์ คุณบุญเทียม คุณเนรมิต คุณอารียาภรณ์ ปันทะ		๑,๑๖๐
คุณเพ็ญลดา แซ่เอียว		๑,๐๑๕
คุณเพียงพร เจริญลาภ		๑,๐๐๐
คุณนิศาวรรณ คุณวลัยพรรณ กนกวลีวงศ์		๑,๐๐๐
คุณถวัลย์วงศ์ คุณปชารัตน์ วีระวิทยปัญญา		๑,๐๐๐
คณะสาวสวยสาธิต ๑๗		๑,๐๐๐
คุณปวิษ ภาคยานันต์		๑,๐๐๐
คุณรัชนี้ จรุงจิตต์		๑,๐๐๐
คุณสัจจพร สกุลพิชญ์		๑,๐๐๐
คุณนิพนธ์ คุณสมสวาสดี บุญญภัทโร		๑,๐๐๐
คุณนำทิพย์ มีนพัฒน์สันติ		๑,๐๐๐
คุณสุริรัตน์ อติเรก		๑,๐๐๐
คุณนรารัตน์ สงวนทรัพย์ และครอบครัว		๑,๐๐๐
คุณสลิล นิวัฒน์ภูมินทร์		๑,๐๐๐
คุณณัฐเสกข์ ฤทธิ์ทองพิทักษ์		๑,๐๐๐
คุณวัฒนาลี สินธุพันธ์		๑,๐๐๐
คุณทัศนีย์ โชคเจริญรัตน์		๑,๐๐๐
คุณอรนุช รินสิริ และครอบครัว		๑,๐๐๐
คุณเบญจางค์ เตียงพิทักษ์		๑,๐๐๐
นพ. จักรกฤษ์ สุขยิ่ง		๑,๐๐๐

คุณวราภรณ์ หาญวิทยานุกูล และครอบครัว	๑,๐๐๐	
ม.ร.ว. อรุณสี คุณนิติรา มาณะวิท	๑,๐๐๐	
คุณวนิดา กาญจนกิ่งแก้ว	๑,๐๐๐	
คุณเสิมศรี พงศ์พนิตานนท์	๑,๐๐๐	
คุณวรวิทย์ สุลิตกมล	๑,๐๐๐	
คุณวรรณิ์ คุณวันเพ็ญ กัญจนายน	๑,๐๐๐	
คุณอำนาจ สพันธุ์พงศ์	๑,๐๐๐	
สามเณร วิกร สามเณร กมลวิษ วรรกิจกัญวรา และครอบครัว	๑,๐๐๐	
พลตรี ยุทธพงษ์ ศรีเสาวคนธ์	๑,๐๐๐	
คุณราตรี พรหมสมบัติ	๙๐๐	
คุณปริญญ์ จงวัฒนา	๘๗๐	
คุณรัตนา (๓๐๐) คุณสมลักษณ์ (๓๐๐) คุณวุฒิตักดี (๑๐๐)	]	๘๐๐
คุณสฐเรศ ศิริกิจ (๑๐๐)		
คุณอุไร เผือกใจแผ้ว (๕๘๐)	]	๗๓๐
คุณรัศมี ด.ญ.จิรัชญา ด.ญ.กรกนก เผือกใจแผ้ว (๑๕๐)		
พลเรือตรี สุกิจ สารปรัง		๗๒๕
พล.ต.ต. สุขเมธ เรืองสวัสดิ์		๗๒๕
คุณเมธิรา ษ.สุนทรนิรัตน์		๗๒๕
คุณไกรวิชญ์ ศาสตราวหา		๗๒๕
คุณภรนนท์ คุณสรารุณ แตรวงศ์		๗๒๕
คุณสมใจ เจริญสิทธิ์ และครอบครัว		๗๒๕
คุณชญาดา ธาธาธิคุณเดช คุณชัชววรรณ คุณกรชนก ธิติทรัพย์เลิศ		๗๒๕
คุณชลิตยา แก้ววรรณ และครอบครัว		๗๒๕
คุณนารีย์ คุณสุภา วรกุลดำรงชัย		๗๐๐
คุณวิภากร คุณสุวรรณ จรูญชัยอนันต์		๖๐๐
คุณมูล ดวงแก้ว		๖๐๐
คุณอาภาพร เยี่ยเทศ		๖๐๐
คุณชญญาวีร์ ดาเพ็ง		๖๐๐
คุณนาฏยาวิดี คุณสิรินุช อมรฤทธิ์วัฒนา		๖๐๐
คุณพรนภา ทรัพย์นุช		๖๐๐
คุณสุธีรา เขมะสิงคิ		๖๐๐
คุณพรรณราย รัตนไพฑูรย์		๖๐๐
คุณชนินทร์ คุณกมล เกษแก้ว		๖๐๐
คุณสอางศรี นวลบุญเรือง		๕๘๐
คุณชุชาติ คุณฐิตินท์ คุณเสกสรร คุณศศิกรณิศ สันติวรบุตร		๕๘๐
คุณวชิรา บุราภรณ์พงศ์		๕๘๐
คุณณฐนนท์ รัตนวิจารณ์		๕๘๐

คุณประณี เลิศโกวิทย์	๕๘๐
คุณปรารถนา มีมอญ	๕๘๐
คุณวรวิมล เจนก้อเกียรติกุล	๕๘๐
คุณลีรักษ์ คุณยวดี ประไพพงษ์	๕๘๐
คุณสนั่น คุณสำเร็จ ร.ต.อ. หญิง อรอนงค์ สายศิริวิทย์	๕๘๐
คุณแม่ทองหล่อ ชิวชานา และลูกๆ	๕๕๐

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๕๐๐ บาท

คุณสมควร นพันทนาพร	คุณรำภาวดี พรประสิทธิ์	คุณอุไรวรรณ ตันติญาณกุล
คุณสุชัย คุณจิระพร ศรีตระกูล	คุณเพ็ญศรี น้อยวัฒน์	คุณสุนทรี สรนนท์
คุณศุภวรรณ เฟื่องขจรศักดิ์	คุณสุชัย ศรีวรพันธ์	คุณศศินันท์ แก้วสุวรรณ
คุณสุนันท์ คุณสาคร ศรีแดงทอง	คุณอุดมพร สิริสุทธิ	คุณปิยวรรณ ปิยศรีภรณ์
พราหมณ์นุช	คุณวรรณภัสร ทุนทวี	พระกำพล สิลคุโณ
พระพุทิจ ชุติปญโญ	พระจรณ จารวณโณ	สามเณรจิน โกวิทปญโญ
พระทรงพล รัตนโชโต อุทิศให้โยมพ่อสุทัศน์ แซ่คู และญาติๆ		
คุณเนาวนุช ไตรนรพงศ์	คุณบุญศิริ เอี่ยมโอภาส	คุณเรวดี จุลเสนีย์
คุณสุระ คุณทักษิณา รัตนกิจตระกูล และครอบครัว		คุณรุ่งเรือง รื่นรมย์
คุณสุคนธ์ สิทธิประเสริฐ	คุณสรลพร อมรเดชาวัฒน์	คุณวงวาท สัตย์เจริญ
คุณวรรณช สิริบุญวินิต	คุณสัมพันธ์ ติระวัฒน์	คุณสรียา วุฒิชญา
อาจารย์หลง คุณโสภา หาวารี		คุณอนันต์ อนนตะชัย
พลตรี ดำรัส คุณยาทองอยู่ ชันชดารา		คุณสุนีย์ ฐระงาน

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๔๕๐ บาท

คุณอุ่งน ไชยกัน	คุณธัญญธร ใบน้ำเงิน	คุณณัฏชา อัครสันทิส
-----------------	---------------------	---------------------

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๔๔๕ บาท

คุณสุนันทา (๑๔๕) คุณธงชัย ผ่องใส และเพื่อน ๓๙ (๓๐๐)

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๔๓๕ บาท

คุณคณวุฒ	คุณขวัญชนก	คุณณัฐฐา ปันท์	ธนวิชชบุรณ์
พ.อ. หญิง อุษา กัตติญญ	คุณผานิต ชูนาม	คุณताल วงษ์ศรี	
คุณรมयर วงศ์สุวรรณ	คุณสิริกาญจน์ บุษยะเชาวสิทธิ์		

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๔๐๐ บาท

คุณเกตุสวีนี วัฒนคำแสง	คุณเพ็ญศรี อรุณรุ่งเรือง
คุณอุไร คุณกรรณิการ์ ศาสนจิตต์	คุณศิริพร พันแสง

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๓๐๐ บาท

คุณอังคณา ศรีขจร คุณนิธมล เตชะสรคุณ คุณสุรวิรัตน์ ตั้งยะฤทธิ์
 คุณพยุ่ง คุณธนาชัย คุณวัลพา หุตเสรณีย์ คุณอรพิมพ์ วิศวางกูร
 คุณภรณ์ คุณจิราภา พรเกษมศาสตร์ คุณอภิชาติ พรสี
 คุณบัวลม วิทยานนท์ คุณนิมิต อมูล คุณณัฐวดี จิวิธเมธีวงศ์
 คุณญาดาภา จงกล คุณนนทวรรธ จ.ญ.นนนรา ชูชื่น คุณสุนทรีย์ กู้ดชัน
 คุณกัญญา บุญมาก คุณสุพัตรา ติรกานนท์ คุณสุวิมล คุณพรทิพย์ วงศ์นิศานากุล
 คุณประภาวรินทร์ คุณสุนันท์ ดีเกตุ คุณพ่อชิน คุณแม่วรรณ คัมภีรานนท์
 คุณณัฐศักดิ์ ตันตยานพณ์ คุณโชติกา ผุดผาด คุณศุภวรรณ วิลาวรรณ
 คุณบุบผา ภูยานนทชัย และครอบครัว คุณอังคณา จันศิษย์ยานนท์
 คุณภาคพร นกเล็ก คุณธัญพร สุภัทราวุธ คุณวัฒนา แก้วหิรัญ
 คุณสุวรรณา ฟองสมุทร คุณมณีนรัตน์ เกิดแสงขึ้น คุณกองแก้ว จันทรวีรุจ
 คุณแตง ทับทิม คุณสุทิน คุณสุวรรณี ศรีถาวรสุข
 คุณอัญชลี แซ่ฮ้อ คุณพัชรี สว่างแจ้ง คุณกัลยา อ่วมบำรุง
 คุณกุลวดี เขียวพลอย และครอบครัว

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๙๐ บาท

คุณสมรัก แพทย์พันธุ์ คุณมณฑนา วัฒนเสย คุณสิริกร ทองสมุทร
 คุณนิรชา อันฉิม คุณรัชสินี กิจอุดมรัตน์ คุณจิรพันธ์ นิสัยพันธุ์
 คุณภูสิตา วิศวปัทมวรรณ คุณประไพ แสงครุฑ

คุณกุลณัชญา แก้ววรรณ และครอบครัว

ร.ต.ท. คำนึ่ง คุณชาญวุฒิ คุณณัฐนิยาณ์ คุณธิติวุฒิ เล็งบุญมา

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๖๐ บาท

คุณสงวน เพื่อกว๊ฉนะ

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๕๐ บาท

คุณเมตตา วิชัยพฤกษ์ คุณเชาวลิต นิตยะ

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๔๐ บาท

คุณคณินท์ ผาสุข

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๐๐ บาท

คุณจันทร์ทิพย์ สุขะจาติ คุณสุภาภรณ์ เลิศลักษณ์วงศ์ คุณสุนี เสรีรัตน์
 คุณปราณี ประสงค์จรร คุณเอื้อจิตต์ พุฒทอง คุณกาญจนา พานิชเจริญ
 คุณสมาธิ อรุณฉัตร คุณมณี ทวีสุข คุณขวัญใจ เอนสโก
 คุณธีรพันธ์ รัชพงษ์ คุณอินทรา วงกะวัน คุณอารี ทองหล่อ
 คุณฐิตินันท์ นาคผู้ อุบาสการัษตา ห่อเพชร พระทองพัน อร์โท

คุณพิมพ์มิล จันบุญศรี	คุณพิมพ์ศจี ทิรานนท์	คุณอุไร นิ่งขุนทด
คุณพูนศรี ศุภวานิช	คุณนพวรรณ จิตต์ชัยวิสุทธิ	คุณฐิติคม เจนโกวิท
คุณลัดดา ธาราจันทร์	คุณณรงค์ สุขศรีสังข์ และครอบครัว	คุณสมณวิทย์ เกตุลา
คุณรัตนา แสงพุ่ม	คุณวรรณาทรงสมบัติชัย	คุณวิลาวัณย์ สุธุทัย
คุณรัตนา อัญญธนากร	คุณการุณธร น.พ. กุลธร เทพมงคล	
คุณกัลยาณี ฉายรักษา และครอบครัว	คุณกิตติภาพ	คุณวิชานี คุณกุลสิน
คุณสุเปยหวั่ง ปุณณะชัยศรี และครอบครัว		คุณเล็ก จูฑะสุต
คุณชาญ หาญสุทธิเวชกุล	คุณอรดี แยมสวรล	คุณมาลินี เพ็ชรอินทร์
คุณสุรชาติพิทย์ ชนันทนาภรณ์	คุณดำรงค์ คุณจริยา บุญอุทิศ	คุณเอมอร ปถมพาณิชัย
คุณอุษณา วัฒนกวณิชย์	พ.อ. ทวีศร์ บุรณากาญจน์	คุณัทนา คุณไธดี แซ่เอี้ย
คุณปัสสร คุณเสนาะ วารายานนท์		คุณไรวินท์ สุขภาพสุข
คุณพรรณิดา แสงนพธรรม	คุณสมสุข โชติกาวิรินทร์	คุณวัชรวิ มุ่งเยียวยา

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๑๗๐ บาท
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๑๖๐ บาท
คุณศุภกร อุ่นเจริญ

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๑๕๐ บาท

คุณอุบลวรรณ รุจิรัตน์	คุณสุวรรณา ธัญญาวุฒิเลิศ	คุณกฤษฎา พวงเขียว
คุณสมสิริ คงเพชร	คุณสุพรทิพย์ ศิลาทอง	คุณสุวิมล แก้วประสงค์
คุณอุกฤษฏ์ จักดี	คุณสุวิมล พิรุณนिरฤทธิ	คุณอุทัย ศรีพรหม
คุณวราภา ประเสริฐศรี	คุณไอริน แซ่ปึ้ง	คุณชัยภัสสร จงธรรมสุขยิ่ง
คุณสุรีย์พร พยัคฆเสน		

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๑๔๕ บาท

คุณแน่น้อย คุณณรงค์ ทองเรือง	คุณอัจฉรีย์ คุณสมคิด ภิฏฐาธินันท์
คุณฉวีวรรณ ชัยจันทร์	คุณอรวรรณ คุณพิศิษฐ์ ตันท์อำไพ
LEE CHUN SENG	คุณศุภกร อุ่นเจริญ
คุณรัชสินี กิจอุดมรัตน์	คุณศรีสกุล อภิมาหารทรัพย์
คุณปิยะวรรณ เพ็งอุบล และครอบครัว	คุณนุชจริย์ เหมือนแดง และครอบครัว
คุณศิริชาติ สีมะฆานนท์ และครอบครัว	คุณศุภดา แยมชัยศรี
คุณรมयर วงศ์สุวรรณ	คุณวิยะณี ดังก้อง
คุณมัทยา บุญศรี	คุณศรินรัตน์ พุทธารักษ์กุล
คุณนิภา ช้วนรักธรรม	คุณสุพัตรา พรหมเพชร
คุณกฤตภัค จิโรชนันต์ และครอบครัว	คุณมนต์ธิดา วัฒนประดิษฐ์

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๑๐๐ บาท

คุณทัศนีย์ เสรีเลิศวิวัฒน์	คุณสิทธิลักษณ์ นาวาวิโรจน์	คุณวีรียา รักษาชาติ
คุณสิริมา เสียไพร	คุณจิรวรรณ จรูญชนม์	คุณจารุภา สายเพิ่ม
คุณเมยurit คำประเสริฐ	คุณนภาพร วุฒิกำประพนธ์	คุณพรชัย อารมย์ดี
คุณยุพร ฤทธิ์รักษา และครอบครัว	คุณอภิรักษ์	คุณบุญมา เตสยานนท์
คุณรฐา ชาญวิสิฐกุล	คุณณัฐชาภรณ์ อินทร์มพรรย	คุณฐิติรัตน์ อุ้นธง
คุณธันยนันท์ ศรีชัยญรัตน์	คุณกุลภา สิ้นเต็มสุข	คุณชนัยธรณ์ ช่ออัญชัย
คุณญาณภรณ์ เฟื่องอารมณ	คุณสถาพร อาณัติวงศ์	คุณขวัญใจ เอี่ยมสิริปรีดา
คุณอนันต์ รุ่งเรืองตันติสุข	คุณภคมน รุ่มมรัตน์	คุณวราภรณ์ ชุณหศิริวงศ์
คุณแสงระวี สุขน้อย	คุณจิรายุ บุญวิระ	คุณวันทนีย์ เอ็มสุข
คุณไพรัช ตุ่นคำ	คุณประนอม พันธุ์แดง	คุณสมพร นิจภากร
คุณอารดา สุรภักดี	คุณยิ่งพรรณณ ลีละเศรษฐกุล	คุณนพรัตน์ กฤษณายุทธ
คุณสมเกียรติ ชัยเรืองพิริยะ	คุณสุวิมล เหลืองมณี	คุณจุไรรัตน์ ประสิทธิ์ชัย
คุณอมภรณ์ แซ่โก	คุณสุภาณี รัตนะ	คุณกรรณิการ์ เต็มลาภ
คุณอวัฒนา ทองสินธุ์	คุณศุภศรี บุญตาเยเทศ และครอบครัว	

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๕๐ บาท

คุณน่านวล สุวรรณรัตน์	คุณสุกิสรา กิจบำรุงศิลป์	คุณณุทยา ฤทธิ์บำรุง
คุณสรสนันท์ นิลใจพงษ์	คุณวิภาววรรณ ตันทุละ	คุณสุทิน ภูววิธานนท์

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๔๐ บาท

คุณวารุณี พวงทิพย์ คุณอิสริย์ เกษรไพบูลย์

รายนามผู้ร่วมพิมพ์ รายละเอียด ๒๐ บาท

คุณอังคณา บำรุงพืช	คุณสุวิสา แยมบุญช่วย	คุณสุดสาคร เกิดช่วง
--------------------	----------------------	---------------------

พิมพ์ที่ : หอรัตนชัยการพิมพ์

๓๓/๒๘ ซอยเพชรบุรี ๕ ถนนเพชรบุรี เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๐-๒๐๑-๒๒๗๗, ๐๘๑-๔๐๘-๑๕๗๘

email: horatanachai@gmail.com

